

А 2016

3341к

Қазақстан Республикасының
Тәуелсіздігіне

25 ЖЫЛ

**КУЧУКОВА НУРИЛЯ КЕНЖЕБЕКҚЫЗЫ
КЕРІМБЕК ҒАЛЫМЖАН ЕСҚАРАҰЛЫ**

САЛЫҚТЫҚ-БЮДЖЕТТІК ЖОСПАРЛАУ

● Оқу құралы ●

**КУЧУКОВА НУРИЛЯ КЕНЖЕБЕКҚЫЗЫ
КЕРІМБЕК ҒАЛЫМЖАН ЕСҚАРАҰЛЫ**

САЛЫҚТЫҚ-БЮДЖЕТТІК ЖОСПАРЛАУ

Оқу құралы

Алматы
2016

ӘОЖ 336.144 (075.8)

КБЖ 65.261.3 м 73

К 89

Ж.Н. Гүмилев атындағы ЕҰУ-нің Ғылыми кеңесі
(Хаттама №2. 18 қыркүйек 2015 жыл) және Т. Рүсқұлов атындағы ЖӘУ жапындағы
ҚР БЖҒМ-нің РООК «Әлеуметтік ғылымдар, экономика және бизнес»
мамандықтар тобы бойынша ОӘБ-мен ұсынылды.

Пікір берушілер: **А.Б.Зейнелгабдин** – Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау
жөніндегі Есеп комитеті Торағасының Кеңесшісі, э.ғ.д., профессор;
С.Ж.Ынтықбаева – Т.Рысқұлов атындағы Жаңа экономикалық
университеті «Қаржы және несие» кафедрасының меңгерушісі,
э.ғ.д., профессор;
А.А.Ильяс – Ж.Н.Гүмилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
«Қаржы» кафедрасының профессоры, э.ғ.д.

Кучукова Н.К.

К 89 «Салықтық-бюджеттік жоспарлау»: оқу құралы / Н.К. Кучукова,
Ғ.Е. Керімбек / Алматы: Экономика, 2016. – 444 бет.

ISBN 978-601-225-882-0

«Салықтық-бюджеттік жоспарлау» оқу құралы нәтижеге бағытталған стратегиялық жоспарлау мен бюджеттік жоспарлаудың өзара байланысын, мемлекеттік бюджетті жоспарлау негіздері және оны әзірлеудің кезеңдерін, Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық саясатының негізгі бағыттарын, республикалық және жергілікті бюджетті қалыптастыру механизмдерін, мемлекеттік бюджеттің кірістері мен шығыстарын жоспарлау мен болжаудың әдістері мен үлгілерін, соның ішінде салықтық және салықтық емес түсімдерді жоспарлаудың ерекшеліктерін, салықтық-бюджеттік жоспарлаудың халықаралық тәжірибесін меңгеруге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар Қазақстан Республикасындағы салықтық-бюджеттік жоспарлау үшін негіз болып табылатын, стратегиялық және бюджеттік жоспарлаудың өзара байланысын қамтамасыз ететін елдің стратегиялық құжаттарының мазмұны, әлеуметтік-экономикалық дамудың бес жылдық кезеңге болжамының және Қазақстан Республикасы бюджеттік параметрлерінің үш жылдық кезеңге болжамының мазмұны, «Үш жылдық кезеңге арналған республикалық бюджет туралы» Заңның, Салық кодексі және Бюджет кодексінің мазмұны ашылған.

Оқу құралы мемлекеттік билік пен басқару органдарының басшыларына, қаржыгерлерге, ғылыми қызметкерлерге, экономикалық ЖОО-ның докторанттарына, магистранттарына, студенттеріне, кадрларды қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру курстарының тыңдаушыларына, қаржылық және қаржылық емес органдардың қызметкерлеріне, бюджет үдерісінің барлық қатысушыларына және жалпы оқырманға арналған.

ӘОЖ 336.144 (075.8)

КБЖ 65.261.3 м 73

ISBN 978-601-225-882-0

© Кучукова Н.К., Керімбек Ғ.Е., 2016.

© «Экономика» баспасы» ЖШС, 2016.

КІРІСПЕ

Салықтық-бюджеттік жоспарлау макродеңгейде елдің әлеуметтік-экономикалық және қаржылық әл-ауқатының болашағын, оның саяси тұрақтылығын және экономикалық тәуелсіздігін анықтайды. Бұл ретте салықтық-бюджеттік жоспарлау елді алдағы келешекте дамытудың стратегиялық құжаттарына негізделеді және ұлттық экономика мен әлемдік экономиканың даму жағдайына тәуелді болады.

Қазақстан соңғы он жылдықтарда қарқынды түрде дамуда және оның қаржылық қуаты нығайып келе жатыр. Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылдың 14 желтоқсанындағы «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауында көрсетілгендей, 15 жыл ішінде ұлттық экономиканың көлемі 1997 жылғы 1,7 триллион теңгеден 2011 жылғы 28 триллион теңгеге дейін ұлғайған. Елдің ЖІӨ 16 еседен астам артып, 160 млрд доллар инвестиция тартылған. Ұлттық қорды қоса алғандағы алтын-валюта резервтері 87 млрд теңгені немесе ЖІӨ-нің 40%-дан астам үлесін құраған. 2012 жылы, Бүкіләлемдік экономикалық форумның бағалауы бойынша, Қазақстан әлемнің 144 елінің арасынан 51 орынға табан тіреген. 2012 жылдың қорытындылары бойынша Қазақстан ЖІӨ көлемі бойынша планетаның ірі 50 экономикасының қатарына қосылады, – деп атап көрсетті және басты мақсат – 2050 жылы әлемнің ең дамыған 30 мемлекетінің қатарына қосылу деп белгіледі.

Оған қоса, қазіргі уақытта төменде көрсетілгендей қуатты ағамдық және ішкі қауіптер де бар, олар:

- азық-түлік және энергетикалық дағдарыс қауіптері;
- судың қатты тапшылығы;
- табиғи ресурстардың сарқылуы;
- ұлғайып келе жатқан әлеуметтік тұрақсыздық;
- үшінші индустриалдық төңкеріске қою;
- жаңа әлемдік тұрақсыздық қауіптері және т.б.

Бұл жағдайда Қазақстан үшін экономикалық табыстар мен адамдардың өмір сүру сапасын жақсартудың арасындағы оңтайлы теңгерімді табу өте маңызды. Осы міндетті макродеңгейде сауатты салықтық-бюджеттік жоспарлау атқаруы тиіс, себебі, мемлекеттің бюджеттің кіріс және шығыс бөліктері арқылы мемлекетіміздің барлық экономикалық, фискалдық, инвестициялық, инновациялық, адам капиталын дамытуды қамтитын құрылымдық және әлеуметтік саясаты іске асырылады. Адамдардың өмір сүру деңгейін арттыру көп жағдайларда елдің мемлекеттік бюджетінің кірістері мен шығыстарын

4 ✎ Салықтық-бюджеттік жоспарлау

жоспарлаудың сапасына, салықтар, мемлекеттік шығыстар, трансферттер және экономиканы мемлекеттік реттеудің өзге де құралдары арқылы экономиканың салаларын дамытуды ынталандырудың тәсілдері мен механизмдеріне тәуелді болады.

Бірінші кезекте Қазақстанның салықтары мен мемлекеттік шығыстары жақын болашақта келесілер бойынша міндеттер кешенін орындауы тиіс:

- халықты жұмыспен қамту;
- тұрғын үйдің қол жетімділігі;
- өңірлерді дамыту;
- тұрғындарға көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыру;

- елдің индустриалды-инновациялық дамуы;
- инфрақұрылымды, кәсіпкерлікті, ауыл шаруашылығын дамыту;
- адам капиталының сапалы өсімі.

Осы міндеттерді орындау үшін елде қабылданған және қазіргі кезде республикалық бюджеттен орасан зор қаржылық ресурстардың бөлінуі арқылы жүзеге асырылып жатқан «2010-2014 жылдарға арналған Қазақстанның үдемелі индустриалды-инновациялық дамуының мемлекеттік бағдарламасы», «Жұмыспен қамту-2020 бағдарламасы», «2011-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының білім саласын дамытудың мемлекеттік бағдарламасы», «2010-2014 жылдарға арналған «Балапан» бағдарламасы», «2011-2015 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында денсаулық сақтау саласын дамытудың «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы», «2020 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының тұрғын үй шаруашылығын жаңарту бағдарламасы», «Өңірлерді дамыту» бағдарламасы, «2012-2020 жылдарға арналған шағын қалаларды дамыту бағдарламасы» секілді мемлекеттік бағдарламалары бағытталған.

Сонымен қатар бюджет саясатының жаңа қағидаларын – өзінің мүмкіндіктері шегінде жұмсауды және тапшылықты мүмкін болатын ең төменгі шекке дейін қысқартуды белгіледі. Қара күндерге арналған резервтерді арттырып, олардың ұзақ мерзімді келешекте сақталуын жүзеге асыру қажет. ЖІӨ-ге қатысты бюджет тапшылығын 2013 жылғы 2,1%-дан 2015 жылы 1,5%-ға дейін төмендету міндеті қойылған. Қаржылық-бюджеттік үдеріске деген қатынас жеке салымдарға қатынас секілді мұқият және ойластырылған болуы тиіс. Басқаша айтқанда, бірде бір бюджет теңгесі құр босқа жұмсалмауы тиіс. Мемлекет бюджеті ұзақ мерзімді перспектива тұрғысынан алғанда онімді болып табылатын экономиканы әртараптандыру

және инфрақұрылымды дамыту секілді жалпыұлттық жобаларға бағытталуы қажет.

Жоғарыда аталған міндеттерді орындау үшін Қазақстан Республикасы мемлекет бюджетінің ЖІӨ-ге қатысты табыстарының артуын қамтамасыз ету керек және бірінші кезекте, оны ұлттық экономиканы жеделдетіп әртараптандыру мен жаңарту, еңбектің өнімділігін, тиімділігін және нәтижелілігін арттыру, экономиканың барлық секторларында ең жаңа технологиялар мен инновацияларды енгізу нәтижесінде энергия сыйымдылықты төмендету есебінен жүзеге асыру қажет. Өз кезегінде, осы маңызды міндеттердің іске асырылуы бизнеске деген салық жүктемесін дұрыс жоспарлаған жағдайда және адам капиталын дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасаған жағдайда ғана қамтамасыз етілуі мүмкін. Бюджеттің кіріс және шығыс баптарын жоспарлағанда елдің ең маңызды басымдықтары және стратегиялық міндеттері, макроэкономикалық көрсеткіштері мен сыртқы факторлары ескерілуі тиіс.

Салықтық-бюджеттік жоспарлау – бұл көптеген факторлар мен шарттарды ескеретін күрделі әрі өзара байланысты үдеріс. Түпкі нәтижеге бағытталған бюджеттік жоспарлаудың жаңа әдістері министрліктер мен ведомстволардан бөлінген қаражаттарды игеріп қана қояды емес, сонымен қатар нақты түпкілікті нәтижелерге қол жеткізуді де талап етеді.

Бұл пәнді игерудің мәні басымды мақсаттарға қол жеткізуге – әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына қосылуға бағытталған жаңа «Қазақстан-2050» Стратегиясын жүзеге асыру жағдайындағы салықтық-бюджеттік жоспарлаудың экономикалық, ұйымдық және құқықтық аспектілері болып табылады. «Салықтық-бюджеттік жоспарлау» пәнінің мазмұны елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және қазақстандықтардың өмір сүру сапасын жақсарту мақсатында мемлекеттік салықтық және қаржылық менеджмент саласындағы білімдердің тұтас жүйесін ұсынады.

Зерттеу объектісі – Елбасы-Ұлт Кошбасшысының жыл сайынғы халыққа арналған Жолдауы, перспективадағы елдің, министрліктер мен ведомстволардың стратегиялық құжаттары, Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің (экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігі) бес жылдық кезеңге арналған елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы туралы және Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің бюджеттік параметрлердің үш жылдық кезеңге арналған болжамы, республикалық бюджеттің атқарылуы бойынша Үкіметтің есептері және соңғы он жылдағы республикалық

бюджеттің атқарылуын бақылау бойынша Есеп комитетінің есептері, Қазақстан Республикасының Бюджет және Салық кодекстері, тиісті жылдардағы республикалық бюджет туралы заңдар, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ақша-несие саясатының негізгі бағыттары, Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілері, шетелдік, ресейлік және қазақстандық экономист-ғалымдардың ғылыми еңбектері мен оқу-әдістемелік әзірлемелері және т.б. болды.

Баяндау мақсаты – стратегиялық және бюджеттік жоспарлау үдерістерін, сонымен қатар олармен байланысты бюджет қатынастарын теориялық жалтылау мен тәжірибелік талқылау негізінде, оған қоса Қазақстанның салық және бюджет салаларындағы заңнамалық және нормативтік құжаттарды зерттеу негізінде республикалық бюджеттің кірістері мен шығыстарының қалыптасу механизмін игерудегі білім алушылардың теориялық және тәжірибелік дайындығын қамтамасыз ету және Қазақстан Республикасындағы бюджеттік және салықтық үдерістерді тиімді басқаруды қамтамасыз ету, әлемдік тәжірибені есепке алғанда салықтық-бюджеттік жоспарлау мен болжамдаудың даму перспективалары бойынша білім алушылардың білімдерін тереңдету.

Оқу құралында келесідей нақты сұрақтар қарастырылады:

- 1. Қазақстан Республикасындағы стратегиялық жоспарлау негіздері.*
- 2. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына арналған соңғы Жолдауларының негізінде Қазақстанның жаңа міндеттері.*
- 3. Қазақстан Республикасындағы бюджеттік жоспарлаудың негіздері. Қазақстан Республикасы Бюджет кодексінің мазмұны мен құрылымы.*
- 4. Қазақстан Республикасындағы нәтижеге бағытталған бағдарламалық-мақсаттық бюджеттеу қағидаларының енгізілуі.*
- 5. Қазақстан Республикасының алдағы перспективадағы әлеуметтік-экономикалық дамуының және бюджет параметрлерінің болжамдары.*
- 6. Қазақстан Республикасы әлеуметтік-экономикалық саясатының негізгі бағыттары.*
- 7. Республикалық және жергілікті бюджеттердің қалыптасу механизмдері және олардың құрылымы.*
- 8. Бюджетке түсетін негізі салықтық түсімдер (КТС, ҚҚС, ЖТС және басқалар) мен салықтық емес түсімдердің негізгі түрлерін жоспарлау мен болжамдау: үлгілері мен механизмдері.*

9. Бюджет шығыстарын жоспарлау.

10. Салықтық-бюджеттік жоспарлаудың халықаралық тәжірибесі.

Оқу құралы Қазақстанда бюджет қатынастарының даму қарқыны бойынша оқу материалын ғана қамтып қоймайды, сонымен қатар ғылыми зерттеу мен талқылау үшін де мәселелер ұсынады. Бұл оқу құралы оқытушыға семинар сабақтарын өткізуге және білім алушылардың өзіндік жұмыстарын ұйымдастыруда көмек көрсетуге шығарылған. Аталған оқу құралының басты артықшылығы оның, біріншіден, елдің ең жаңа стратегиялық құжаттарына және Қазақстан Республикасының заңнамалық және нормативтік-құқықтық актілеріне негізделуінде және екіншіден, ұсынылған қорытындыларды дәлелдеу және түсініктер мен терминдерді бекітумен қолжетімді нысандағы елеулі көлемдегі ақпаратты игеру мүмкіндігін беруінде болып табылады. Осы мақсаттар үшін өзін-өзі бақылау үшін арналған сұрақтар, талдау баяндамалары мен презентациялардың тақырыптары берілген, салықтық-бюджеттік жоспарлау саласындағы мәселелерге назар аударуға мүмкіндік беретін глоссарий жасалған, ал ол өз кезегінде игеріліп отырған материалдың жақсы есте қалуына септігін тигізеді.

1-ТАРАУ. НӘТИЖЕГЕ БАҒДАРЛАНҒАН, МЕМЛЕКЕТТІК ЖОСПАРЛАУДЫҢ ЖАҢА ЖҮЙЕСІ – БЮДЖЕТТІК ЖОСПАРЛАУДЫҢ НЕГІЗІ

1. Қазақстан Республикасында стратегиялық жоспарлаудың негіздері. «Қазақстан-2030» және «Қазақстан-2050» даму стратегиялары.
2. Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстанның экономикалық жетістіктері.
3. Мемлекеттік органдардың қызметін стратегиялық жоспарлау – нәтижеге бағдарланған бюджеттік жоспарлаудың негізі.
4. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы бойынша негізгі міндеттер.

1.1

Қазақстан Республикасында стратегиялық жоспарлаудың негіздері. «Қазақстан-2030» және «Қазақстан-2050» даму стратегиялары

«Қазақстан-2030» стратегиясы» Елбасының халыққа арнаған ең алғашқы Жолдауы болған, бұл жөнінде 1997 жылы баяндама жасады. Экономикалық реформаларды мақсатты жүргізудің, қолайлы инвестициялық ахуалды жасаудың, қоғамда тұрақтылықты қамтамасыз етудің арқасында Қазақстан бүгін экономикалық осу деңгейі бойынша дүние жүзінде алдыңғы орындарда. Даму стратегиясының жеті ұзақмерзімді артықшылығы үдемелі даму үшін әзірленіп, қазір нәтижелі жүзеге асырылуда. Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуында жетістіктерге жету үшін елдің негізгі құжаты – «Қазақстан-2030» даму стратегиясын жүзеге асыру үшін әзірленген салалық және территориялық стратегияларды (индустриалды-инновациялық, даму, көліктік, ақпараттық және т.б.) іске асыру әсерін тигізді.

Мемлекеттің стратегиялық мақсаттары мен міндеттерін орындауда Қазақстан Республикасының Мемлекеттік бюджетінің алатын орны маңызды – бұл мемлекеттің кіріс және шығыс бөлімдерінен тұратын маңызды қаржылық жоспары. Елдің алдында тұрған ауқымды стратегиялық міндеттерді орындау үшін зор қаржылық ресурстар қажет.

Мемлекеттік бюджет:

– *біріншіден*, маңызды стратегиялық міндеттерді шешу үшін елде бар барлық қаржылық ресурстарды заңды және жеке тұлғаларға сауатты және нәтижелі салық салу арқылы жұмылдыруға арналады;

– екіншіден, мемлекет бюджеті бюджеттік қаражаттарды тиімді қолдануды қамтамасыз етуі керек, сәйкесінше, мемлекеттің маңызды міндеті тиімді макроэкономикалық, соның ішінде, фискалды (салықтық-бюджеттік) саясатты қалыптастыру болып табылады.

«Қазақстан-2030» Жолдауында қандай стратегиялық мақсаттар мен міндеттер көрсетілген және қазіргі уақытта оларды жүзеге асыру нәтижесі қандай деген мәселелерді қарастырайық.

«Қазақстан-2030» даму Стратегиясының бірінші ұзақ мерзімді басымдылығы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету. Ұлттық егемендік пен территорияның біртұтастығын қорғау – кез-келген мемлекеттің үдемелі және тұрақты өсуінің міндетті шарты болып табылады.

Бұл артықшылықты жүзеге асыру үшін өткен жылдары елдің мемлекеттік шекарасын безендіруге, Қарулы күштерді реформалауға және мемлекеттің қорғаныс қабілетін нығайтуға, құқық қорғау органдары жүйесіндегі өзекті мәселелерді шешу, соның ішінде, қылмыспен күрес және құқық тәртібін нығайту бойынша бірнеше шаралар жүргізілді. Стратегиядағы шараларды іс жүзінде жүзеге асыру ұйымдастырылған қылмыс, діни экстремизм және терроризм, нашақорлық және нарко-бизнес, адамдарды сату және заңсыз миграция сияқты қазіргі заманғы қауіптерге қарсы жауап беруге мүмкіндік береді. Даму Стратегиясы қабылданған сәттен бастап өткен уақытта, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша көптеген іс-шаралар атқарылды.

Мемлекеттің әскери құрамында ірі масштабты реформалар жүргізілді, атап айтқанда:

- Қазақстанның Қарулы күштерінің құрылымын жасау аяқталды;
- әскери басқару органдары жетілдірілді;
- әскерді мамандандыру және материалды-техникалық қамтамасыз етілді;
- әскери инфрақұрылымды дамыту, қайта қаруландыру бойынша және басқада бірқатар шаралар атқарылды.

Қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету және қылмыстың алдын-алу үшін ішкі істер органдары құқық тәртібін қорғау механизмін жетілдіріп, құқық бұзушылықтың алдын-алу бойынша сақтандыру қызметтері белсендірілді. Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі қызметтерінің әр түрлі жұмыстарына қазіргі технологиялар мен әдістерді енгізді. Ұлттық қауіпсіздік жүйесін ары қарай нығайту үшін осы сала бойынша халықаралық серіктестік кеңейе береді.

Ішкі саяси тұрақтылық пен қоғамның шоғырлануын (консолидация) қамтамасыз ету бойынша міндеттер ұлттық дамудың ұзақ мерзімді стратегиясының екінші маңызды ұзақ мерзімді басымдылығы

болып табылады. Бұл артықшылыққа ұлттық қауіпсіздікке берілгендей үлкен мән беріледі, себебі Қазақстан сияқты көп ұлтты және көп конфессиялы елде қоғамдағы келіспеушіліксіз ешқандай қауіпсіздік туралы әңгіме болмайды.

Бұл тапсырманы орындау үшін:

- елдің барлық азаматтары үшін теңдік мүмкіндігін қамтамасыз ету;
- Қазақстанда өмір сүретін барлық этникалық топтар үшін тең құқықтар қамтамасыз ету;
- өтпелі кезеңнің әлеуметтік мәселелерін шешу;
- халықтың бай және кедей санаттары арасындағы айырмашылықты қысқарту;
- әр түрлі конфессиялар арасындағы өзара сыйластықты, шыдамдылықты, сенімділікті нығайту.

Тәуелсіздік жылдарында және «Қазақстан-2030» даму Стратегиясын жүзеге асыру барысында ұлтаралық келісімді сақтап, нығайтудың «Қазақстан жолы» атты өзіндік жобасын әзірледі. Қазақстанның саяси жүйесін реформалау жүргізілді.

Екінші артықшылық шегінде жүзеге асырылатын ендігі міндет – «Қоғамды ары қарай консолидациялау және қазақстанды бірегей бәсекеге қабілетті ұлт ретінде қалыптастыру».

Үшінші ұзақ мерзімді басымдылығы – шетелдік инвестициялары жоғары деңгейлі ашық нарықтық экономикаға негізделген экономикалық осу. Қазақстан өз даму жолында экономикалық өсімнің 10 негізгі принциптерін ұстанады:

- мемлекеттің экономикаға шектеулі тікелей араласуы;
- макроэкономикалық тұрақтылық;
- бағаларды ары қарай ырықтандыру;
- ашық экономика және еркін сауда;
- жеке меншік институттарын нығайту;
- жекешелендіру саясаты;
- шетел инвестицияларын тиімді қорғауды қамтамасыз ету;
- энергетикалық және басқа табиғи ресурстарды өңдеу және оңтайлы қолдану;
- индустриалды-технологиялық стратегияны қалыптастыру;
- өнімді әртараптандыру.

1997 жылдан кейінгі кезеңде Қазақстанның экономикасында маңызды өзгерістер болды. Экономикалық өсім мен макроэкономикалық тұрақтылық өндіруші өндірістің дамуына байланысты болды, себебі әлемдік нарықтағы шикізат тауарларына баға жоғары болды, сәйкесінше, шикізат өнімінің экспорты артты. Қазақстан экономикасының ары қарай тұрақты дамуы экономиканы әртараптандыру және жаңғырту

негізінде, сонымен қатар бәсекеге қабілетті өнім түрлерін өндіруге жағдай жасау мен экспорттың артуы негізінде мүмкін болады. 2003 жылы индустриалды-инновациялық даму Стратегиясын қабылдаған уақыттан бастап отандық экономиканы әртараптандыру бойынша жүйелі жұмыс жүргізілді. «Қазақстан-2030» Стратегиясын жүзеге асыру үшін «Самұрық-Қазына» Ұлттық әл-ауқат қоры құрылды, оның қызметінің негізгі мақсаты – мемлекеттік активтерді басқару. Аудандық деңгейде коммуналды активтерді басқару бойынша шаруашылық атқарымдарды тапсыру мақсатымен әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар (ӘКК) құрылды. Қазіргі кезде күн тәртібінде «парасатты экономика» қалыптастыру және адам капиталын дамыту негізінде Қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыру туралы мәселе тұр.

Стратегияның төртінші ұзақ мерзімді басымдылығы – Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі және әл-ауқаты болып табылады. Бұл басымдылықты жүзеге асыру үшін негізгі бағыттар:

- аурулардың алдын-алу және салауатты өмір салтын жандандыру;
- тамақтануды, қоршаған орта мен экология тазалығын жақсарту;
- қазіргі білім беру жүйесін, мамандарды даярлауды, біліктілігін арттыруды дамыту.

Экономикалық жағдайды тұрақтандыру кезінде елде денсаулық сақтау, білім беру салалары бойынша реформалар жүргізілді, демографиялық жағдай жақсарды, халықты әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесі кеңейді. Алдағы уақытта қазақстандық ұлттық өмір сапа стандартын алдыңғы қатарлы елдер деңгейінде қамтамасыз ету көзделген.

Энергетикалық ресурстардың дамуы – ұлттық стратегияның бесінші ұзақ мерзімді басымдылығы. Қазақстанда энергетикалық ресурстардың мол қоры бар. мұнай бен газдың қоры бойынша әлемде ондыққа кіреді, жылдан-жылға мұнай мен табиғи газ өндіруді арттыруда. Дәл осы мұнай-газ саласы өзінің артынан экономиканың басқа салаларын тартқан локомотивке айналды. Қазақстан Стратегиясын жүзеге асыру барысында ең үздік халықаралық технологияларды, ноу-хауды және ірі капиталды тарту үшін әлемнің жетекші мұнай компанияларымен ұзақ мерзімді келісімшарт жасалды. Ол бар қорларды тез және нәтижелі қолдану үшін, сонымен қатар мұнай мен газды экспорттау үшін құбырлар жүйесін жасауға қажет.

Қазақстанның энергетикалық әлеуетін ары қарай дамыту келесі маңызды міндеттерді шешуді қарастырады:

- мұнай-газ кешенімен байланысты терең қайта өңдеу салаларын қамтамасыз ету;

- қосылған құны жоғары үлесті халықаралық нарыққа жедел шығу;
- әлемдік нарықтарға энергоресурстарды әртараптандыру мен тұрақты каналдарды қамтамасыз ету.

Жаһандануға байланысты Стратегияның алтыншы ұзақ мерзімді басымдылығы өте өзекті болып отыр, ол Қазақстанның жаппай инфрақұрылымының дамуымен, әсіресе, көлік және байланыспен байланысты. Экономиканың бұл секторлардың дамуының қажеттілігі елдің экономикалық және географиялық ерекшеліктерімен байланысты: үлкен территория, теңізге шығу жолының болмауы, елді мекендер мен табиғи ресурстардың біркелкі орналаспауы – осының бәрі республиканың экономикасын көлік жүйесіне тәуелді етеді. Азия мен Еуропаның түйісуінде орналасқан Қазақстанның транзиттік әлеуеті маңызды болып саналады, сонымен қатар Азия мемлекеттеріне Ресей және Еуропамен географиялық баламасы жоқ жерүсті көлік байланысы болып табылады.

Алтыншы басымдылықта көрсетілген міндеттерге сәйкес елде «2015 жылға дейінгі ҚР Көлік Стратегиясы және арнайы телекоммуникация салаларын дамыту бағдарламасы» жүзеге асырылуда. Қазақстан Еуразияның ірі және жабдықталған құбыр, теміржол, автокөлік, теңіз және әуе көлік жолына айналуы керек. Елде телекоммуникациялық саланың дамуымен біртіндеп барлық елді мекендер байланыс қызметімен қамтамасыз етіледі, сонымен қатар ғаламторды қолданушылардың саны көбейеді.

Кәсіби мемлекеттің қалыптасуы – ұлттық даму Стратегиясының жетінші ұзақмерзімді басымдылығы.

Негізінде Үкімет пен жергілікті билік қалыптасқан Стратегияның жеті негізгі принциптері келесіде:

- тек бірнеше ең маңызды атқарымдарды орындауға бағытталған жинақы және кәсіби Үкімет;
- стратегия негізінде бағдарламалар бойынша жұмыс істеу;
- нақты реттелген мекемеаралық үйлестіру;
- министрлердің өкілеттілігі мен жауапкершілігін арттыру, олардың есептілігі мен қызметтерін стратегиялық бақылау;
- министрлер ішінде қайта орталықтандыру, орталықтан аймақтарға және мемлекеттен жеке секторға;
- жемқорлықпен күрес;
- жалдау жүйесін, кадрларды дайындау және жылжыту жүйесін жақсарту.

Мемлекеттік басқару жүйесінің нәтижелігін жақсарту мақсатында, 1990 жылдардың соңынан бастап Қазақстан күрделі әкімшілік реформалар енгізді. Осы жылдары мемлекеттік басқару құрылымын

оңтайландыруда ҚР Мемлекеттік қызмет істері бойынша агенттігі құрылды, Сонымен бірге Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызмет туралы», «Жемқорлықпен күрес туралы», «Әкімшілік шаралар туралы» заңдары, сондай-ақ «Мемлекеттік қызметкерлердің ар-ождан кодексі» қабылданды. Мемлекеттік қызметке қабылдаудың конкурстық жүйесі енгізілді. Мемлекеттік органдарды басқару тәжірибесіне жауапты хатшылар институты енгізілді. Мемлекетке лайық емес атқарымдардың бір бөлігі бәсекелік ортаға берілді. Түпкі конституциялық өзгерістерге сәйкес билік күшейтілді, мәслихаттар жергілікті басқару органдарының өкілеттілігіне ие болды.

Бүгінгі таңда Үкімет әкімшілік реформаларды жалғастыру бойынша белсенді жұмыстар жүргізуде. «Қазақстан-2030» даму Стратегиясына салынған ұзақ мерзімді басымдықтар ел ішіндегі және сыртындағы жағдайларға байланысты жыл сайын нақтыланып отырды, оны Елбасы Қазақстан халқына Жолдауында атап өтеді. Осылай әлемдік конъюнктура нашарлаған жағдайда экономиканың тұрақты өсуін сақтау ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың 2008 жылғы Жолдауында: «Қазақстан азаматтарының әл-ауқатының артуы – мемлекеттік саясаттың басты мақсаты» деп айтылды. Атынан көрініп тұрғандай, қандай қиын жағдай туындаса да, әлеуметтік сұрақтар әрқашан Үкімет үшін бірінші кезекте тұрады, олар бойынша шығыстар қысқартылмайды.

2012 жылдың 14 желтоқсанында Ел Президенті Нұрсұлтан Назарбаев өзінің жаңа жолдауын оқып, «Қазақстан-2050»: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Стратегиясын ұсынды. «Қазақстан-2030» Стратегиясының қорытындысын жасап, болашаққа бағдарлар жасады. Елбасының ұсынған 2050 жылға дейінгі даму Стратегиясы – шынымен де тарихи құжат, ол біздің республиканың тарихындағы жаңа дәуірді ашады. Қазір Қазақстан – қалыптасқан жас мемлекет, үлкен геосаяси маңызы бар ел, оның жетістіктері мен бастамалары әлемдік қауымдастықпен мойындалады. Ең бастысы Қазақстанның зор шамасы мен даму мүмкіндіктері бар. Ұлт көшбасшысы саясаткер ретінде, әлемдік масштабтағы тұлға ретінде дәл сондай масштабты, нақты жоспар ұсынды, ол біздің елдің тек бір жылдық, тіпті он жылдық стратегиялық дамуын анықтамайды. Бұл шын мәнінде келесі дәуірге арналған бағдар. Осыдан Елбасымыздың даналығы, көрегенділігі, стратегиялық ойлау қабілеті айқын көрінеді.

Жаңа саяси бағыттың мәнісі – дамып келе жатқан елдердің тарапынан бәсекелестікке қарамай, Қазақстанның 2050 жылға дейін әлемнің 30 ең дамыған елдерінің қатарына кіруі. Сондықтан, экономикалық саясаттың жаңа принциптеріне өту мен ұлттық экономиканың жетекші күші кәсіпкерлікті жан-жақты қолдау өте маңызды. Білім беру

мен денсаулық сақтаудың жаңа және нәтижелі жүйелерін құруды қарастыратын жаңа әлеуметтік жоба қалыптастыру қажет. Мемлекеттік аппараттың жауапкершілігін, нәтижелігін және атқарымдылығын арттыру керек.

Жаңа бағыттың экономикалық саясатының мәні бәрін тегіс қамти алатын экономикалық прагматизмге келеді, оған жататындар:

– біріншіден, экономикалық мақсаттылық және ұзақ мерзімді қызығушылықтар тарапынан барлық экономикалық және басқарушылық шешімдерді қабылдау;

– екіншіден, Қазақстан тең құқылы бизнес-серіктес ретінде қатыса алатын жаңа нарықтар табу, экономикалық өсудің жаңа нүктелерін іздеу;

– үшіншіден, экономикалық шаманы арттыру мақсатында оң инвестициялық жағдай құру, инвестициялардың табыстылығы және қайтарымдылығы;

– төртіншіден, экономиканың нәтижелі жеке секторын құру және мемлекеттік-жеке серіктестікті дамыту, мемлекеттік экспортты жандандыру.

Сонымен қатар, инвестиция объектілерін дұрыс таңдау өте маңызды. Ең жаңа нысандардың өзі бюджетке зиян тигізуі мүмкін, егер оған шығын көп жұмсалып, табыс түспесе және азаматтардың мәселелерін шешпесе. Өндіріс пен жаңа технологияларға байланысты нысандарға тиімді салық салу режимін жүргізу қажет. Қызмет атқаратын барлық салықтық жеңілдіктерге тексеру жүргізіп оларды ең жоғарғы нәтижелікке айналдыру қажет.

Салықты ырықтандыру және кедендік жүйелеу саясатын жалғастыру қажет. Салықтық есептілікті жеңілдету мен қысқарту, нарыққа қатысушылардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру қажет. 2020 жылдан бастап салықтық несиелендіруді енгізу қажет. Негізгі міндет – кәсіпкерлердің инвестициялық белсенділігін тудыру. *Жаңа салықтық саясаттың әлеуметтік бағыттылығы болуы тиіс, атап айтқанда 2015 жылдан бастап меншікті қаражаттарын білім беруге және өзін, жанұясын, қызметкерлерін медициналық сақтандыратын азаматтар мен компанияларды салықтан босату қажет.*

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев 2015 жылы 11 ақпанда Үкіметтің кеңейтілген отырысында «Жалпы алғанда, дүниежүзіндегі дағдарысқа қарамай, елдің экономикасы 4 пайыздан артық өскендігін, ол үшін түрлі шаралар қолданылғанын жеткізді. Қазір дүниежүзілік экономика қиын-қыстау жағдайға тап болғанын өздеріңіз көріп отырсыздар. Экономикалық дағдарысқа геосаяси текетірес те қосылып отыр. Соның салдарынан, әлемдік нарық белгісіздік жағдайға тап бол-

ды. Бұл әлемнің ажырамас бөлігі ретінде Қазақстанға да ықпалын тигізеді. Қазір біздің экономикалық саясатымыздың бағыты дұрыс. Келеңсіздіктер сыртқы нарықтың әсерінен болуда. Қазақстанның ішінде, экономикасында дағдарыс жоқ. Біз қиындықтарға қарап отырмай, олардың алдын алу үшін жедел шараларды қолға алдық. Оны халық біледі. Мәселен, нақты жоба, жоспарларымыз бар. Ол жоспарлар қатып қалған қағидаларға сүйенбейді. Бұл жоспарлар заманға байланысты икемделуі, бейімделуі керек. Біз әлеуметтік тетіктерді сақтай отырып, кейбір реформаларымызға өзгерістер енгізетін боламыз. Демек, біздің халқымыздың алаңдауына ешбір негіз жоқ. Сондай-ақ, Елбасы Қазақстан экономикасының тамыры тереңде жатқанын, іргесі мығым, қоры жеткілікті екенін атап өтті. Біз мұндай өткінші қиындықтарға, алапат дағдарыстарға қарамай, қайыспай төтеп бергенбіз. Азаттықтың алғашқы жылдарындағы қиыншылықтарды еске алыңыздар. Азия дағдарысынан, тіпті, дүниежүзілік дағдарыстан да табысты өттік. Экономикасы кері шегінбеген әлемдегі санаулы елдердің санатында болдық. Сол күндердің өзінде бойға қуат, ойға сенім орнаттық. Өткен жылы біз Қазақстанды толыққанды қолдайтын халықаралық қаржы ұйымдарымен әріптестікті одан әрі кеңейтуге қатысты жұмыстар жүргіздік. Мемлекеттік басқару жүйесіне қатысты да кең ауқымды реформалар атқарылды. Бұл үшін мемлекеттік қызметке байланысты реформалар аясында бізге әлі де белсенді түрде жұмыстар жүргізу керек. Мемлекеттік басқару жүйесін қайта ұйымдастыру нәтижесінде министрліктердің саны 17-ден 12-ге дейін, комитеттердің саны 54-тен 40-қа дейін қысқарғанын, агенттіктер қызметіне де өзгерістер енгізілгенін айтты. Бұған қоса, ведомстволар арасындағы қағазбастылық үдерісі қысқарды. Жауапкершілік күшейді. 2015 жылдың 1 қаңтарынан бастап, кәсіпкерлік қызметтің жұмысын жақсартуға байланысты заңның тетігі жұмыс істей бастады. Яғни, біз еліміздің бизнесі дамыған 30 елдің қатарына кіруі үшін қолдан келетін барлық шараларды жасау үстіндеміз. Өткен жылы мен «Нұрлы Жол – болашаққа бастар жол» Жаңа Экономикалық Саясатын жарияладым. Оның басты мақсаты – мемлекеттің жаңа заманға сай инфрақұрылымын жасау. Сондықтан, тағы да қайталап айтамын, біздің елімізге қазақстандық экономикаға қандай да бір дағдарыс әсер етіп отырған жоқ. Ғаламдық дағдарыста сыртқы фактор бар. Бірінші кері фактор – әлемде мұнайға деген бағаның екі есе төмендеуі, бұған қоса, біздің негізгі экспорттық тауарларымыздың бағасы төмендеуде, екінші фактор – экономикалық дағдарыс, Ресей рублі құнының түсуі, Ресейдегі рецессия. Сондай-ақ, Елбасы әлемнің бірқатар елдерінде 43 млн.-ға жуық жұмыссыз азамат бар екенін, аштықтан 850 млн. адам зар-

дап шегіп жатқанын, Еуроаймақта жұмыссыздық деңгейі 11,5 пайызды құрап отырғанын атап өтті. Көрдіңіздер ме? Бұл – әлемде қалыптасып отырған жалпы жағдай. Ал біз дүниежүзінің бір бөлігіміз. Сондықтан, бұл жағдайдың бізге әсер етпей қоймасы анық. Демек, біз оны сезінеміз. Сондықтан, өткен жылы кері үдерістердің алдын алу үшін көп шара атқарылды. «Нұрлы Жол» бағдарламасы – бұл қаржы дағдарысының алдын алуға арналған іс-шара. Мен осы жылы қиындықтар болады деп айтқан едім. Сол себепті, біз тез арада осы бағдарламаны қабылдадық. Бұл бағдарлама қиын-қыстау кезеңде экономиканың өсіміне ықпал етіп, біздің азаматтарымыз үшін жаңа жұмыс орындарының ашылуына сеп болмақ», деді.

Әлемдік экономикадағы қолайсыз жағдайды ескере отырып, әр қазақстанның табысын қорғауды қамтамасыз ету және экономикалық өсуге жарамды инфляция деңгейін сақтап тұру өте маңызды. Бұл әлеуметтік маңызды мәселе. Банктер несиелік ресурстардың экономикадағы нақты секторын қамтамасыз етуі міндет, сонымен қатар, банктік жүйені бақылауды азайтуға болмайды, банктерді мәселелік несиелерден тазалау керек.

1.2

Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстанның экономикалық жетістіктері

Тәуелсіздік жылдары Қазақстан салмақты экономикалық жетістіктерге қол жеткізді. Сөйтіп 24 жылда елдің ЖІӨ 20-дан аса есеге көбейді: 1992 жылы 700 доллардан аз болса, 2011 жылы 11 мың долларға дейін жетіп Орталық және Шығыс Еуропаның біраз елдерімен теңесті, ал 2012 жылы 12 мың АҚШ долларынан асты. Нақты даму көрсеткіштері бойынша 2013 жылы жалпы ішкі өнім өсімі 6 пайызды, 2014 жылы 6.1 пайыз, 2015 жылы 7,6 пайызды құрайды. Жан басына шаққанда ЖІӨ 2013 жылы 14 мың долларды құраса, 2017 жылға қарай көрсеткіш 24 мың долларға дейін өсетіні болжанады.

2014 жылғы республикалық бюджеттің атқарылуы туралы республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі Есеп комитетінің есебінің негізгі тұжырымдары (Қазақстан Республикасы Үкіметінің есебіне қорытынды) 2014 жылы республикалық бюджеттің атқарылуының макроэкономикалық жағдайлары 2014 жылға арналған республикалық бюджет Қазақстан Республикасының 2014-2018 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамына негізделген. Қазақстан Республикасының Үкіметі макроэкономикалық көрсеткіштерді 2014

жылғы наурызда және қазанда нақтылады (2014 жылғы 11 наурыздағы №9 және 21 қазандағы №46 хаттамалар). 2014 жылы жалпы ішкі өнімнің нақты өсуі 2013 жылмен салыстырғанда 4,3%-ды құрады, бұл болжамды параметрге сәйкес келеді. Сонымен бірге ЖІӨ-нің номиналды мәні 38 711,9 млрд. теңге деңгейінде қалыптасты, бұл қазанда нақтыланған болжамнан 911,8 млрд. теңгеге төмен. Есепті жылы экономиканың өсуі, негізінен, қызмет көрсету саласындағы өндіріс көлемінің 6,1%-ға ұлғаюы (өсімге үлес 3,4%) есебінен қамтамасыз етілді. Бұл ретте сауда саласында – 9,3%-ға (өсімге үлес 1,5%), көлік саласында – 7%-ға (өсімге үлес 0,5%) елеулі өсу қарқыны байқалды. Тауар өндіру 0,9%-ға (өсімге үлес 0,3%) өсті. Өнеркәсіптегі өсу қарқыны – 0,2%-ды (тау-кен өндіруде – 0,1%, өңдеу саласында – 0,2%), ауыл шаруашылығында – 0,8%-ды, құрылыста – 4,1%-ды құрады. ІЖӨ құрылымында тауар өндіру үлесі 2013 жылмен салыстырғанда 1,8%-ға қысқарып, 38,2%-ды құрады. Сыртқы экономикалық факторлардың қолайсыз болғанына (әлемдік тауар нарықтарында экспорттық өнім бағаларының төмендеуіне) қарамастан, 2014 жылы республикалық бюджет еліміздегі макроэкономикалық және әлеуметтік тұрақтылықтың сақталуы жағдайларында атқарылды.

Ұлттық экономика министрлігінің мәліметтері бойынша 2012 жылдан экономикалық өсу қарқыны баяулады және 105,0 пайызды құрады, бұл жағдай қазақстандық экспортқа сыртқы сұраныстың азаюымен, ауыл шаруашылық өнімдерінің 17,8 пайызға және қолайсыз табиғи жағдайларға байланысты егін шаруашылығының 27,7 пайызға азаюымен байланысты болды. Экономиканың өсуіне әсерін тигізген сыртқы фактор шикізатқа әлемдік бағаның жоғары болуы, соның арқасында сыртқы сұраныс азайса да қазақстандық экспорттан тұрақты табыс түсіп тұрды. 2012 жыл бойы Қазақстанның негізгі экспорттық тауары – мұнайдың бағасы барреліне 111,97 доллар болып тұрды (маркасы Brent мұнайы), бұл болжамдық бағадан 11,97 долларға жоғары, қазіргі кезде мұнайдың бағасы төмендеп кетті.

Елімізде макроэкономикалық және қаржылық тұрақтылық сақталуда. Инфляция деңгейі 2012 жылдың желтоқсанында 2011 жылдың желтоқсанына 6 пайызды құрады, ол 2011 жылдың деңгейінен (7,4 пайыз) 1,4 пайызға төмен. Жалпы бағалардың өсуіне қарамастан, инфляция деңгейі жоспарлаған аралықта 6-8 пайыз көлемінде болуда. Британдық мамандардың бағалауы бойынша, Қазақстан 21 ғасырдың алғашқы онжылдығындағы ең экономикасы серпінді дамыған 25 елдердің ішінде Қытай мен Катардан кейін, үшінші орында. Мұндай даму серпіні халықтың өмір сүру деңгейіне оң әсерін тигізуде. 2014 жылғы ақпанда жүргізілген теңгенің құнсыздануы ескеріле отырып, 2014 жылы

жылдық мәндегі инфляция 7,4%-ды (2013 жылы – 4,8%-ды) құрады, бұл жоспарланған дәліздің жоғары шегінен 0,6 пайыздық тармаққа төмен.

Елде үнемі зейнетақы, жалақы, жәрдемақы өсіп отырады. Әр жыл сайын азаматтардың табысы өсуде, үнемі өмір сапасын жақсартуға мүмкіндік беруде. 1993 жылы орташа айлық жалақы 24,3 доллар болса, 1999 жылы – 99 доллар, 2010 жылы – 527 доллар, ал 2012 жылы 638 доллар болды. 2014 жылы халықтың жан басына шаққандағы орташа ақшалай табысы 2013 жылмен салыстырғанда номиналды мәнде – 10,4%-ға, нақты мәнде – 3,5%-ға өсті. Орташа айлық номиналды жалақының мөлшері 2014 жылғы желтоқсанда 154,6 мың теңгені құрап, жыл ішінде орташа 10,9%-ға өсті. 2014 жылғы қаңтар-желтоқсан айларындағы нақты жалақының мөлшері 3,9%-ға ұлғайды. Жұмыссыздық деңгейі 5,1%-ға болжанғанымен, 2014 жылдың соңына қарай 5,0%-ды құрады.

Қазақстанның салықтық режімі ТМД-ның басқа елдерімен салыстырғанда ықтиярлы болып келеді. Іскерлік белсенділікті жақсартуға жаңа Салық кодексін қабылдау, 2009 жылдан бастап корпоративтік табыс салығының 20 пайызға және ҚҚС 12 пайызға төмендеуі әсер етті. Қазақстан Үкіметі «Жұмыспен қамту – 2020» Бағдарламасы шегінде халық арасында микронесиелеу және бизнес-кабілеттерге үйрету арқылы кәсіпкерлікті көбейтуге күшін салуда.

Сондай-ақ республикамыздың Үкіметі аграрлық секторда 2016 жылға қарсы 60 мың тонна етті экспортқа шығарып, ауылда 20 мың жұмыс орнын қамтамасыз етіп, 100 мың ауылдық азаматтарға табыс көзін беретін етті мал шаруашылығын дамыту бойынша жоба жасауды жоспарлауда. Осының бәрі бір-бірімен байланысқан салалардың – ауыл шаруашылығы, машина жасау, химия және тамақ өнеркәсібі, жем шығару, техникаларды жөндеу өндірісін арттырады.

2010 жылдан бастап елде Үкімет бекіткен «Агроөндірістік кешенді 2010-2014 жылдары дамыту бойынша Бағдарлама» әзірленіп, бекітілді. 2011 жылы осы бағдарлама шегінде АӨК қолдау бойынша республикалық бюджеттен және басқа көздерден 88,2 млрд. теңге, соның ішінде бюджеттік қаражаттардан 78 млрд. теңге бөлінді. Соңғы жылдары мемлекет жеңілдік пайыздық мөлшерлеме бойынша салаларды қаржыландыруды көбейтіп, ҚҚС 70 пайызға азайтылды.

Ауыл шаруашылық салаларын мемлекеттік қаржылық қолдау механизмдері қамтамасыз етуі тиіс міндеттер:

- аталған салалардың кумансыз дамуы;
- сектор бойынша бағаларды тұрақтандыру;
- импорт көлемін қысқарту.

Индустрияландыру картасы шегінде 140 инвестициялық жоба жалпы 139,1 млрд. теңгеге жасалуда, 7 мың жұмыс орнын қамтамасыз етті. Бұл жобаларды іске асыру АӨК еңбектің өнімділігін арттыруға, ет өнімі бойынша елдің экспорттық әлеуетін көтеруге, күнбағыс майы, сүт өнімдері және ерте көкөністер бойынша ішкі нарықтағы сұранысты қанағаттандыруға және мезгілаларлық кезеңде құс етін импорттау көлемін төмендетуге мүмкіндік береді.

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев «Индустрияландырудың бірінші бесжылдығы табысты аяқталып, екінші белесі басталды. Біздің жұмсаған шығыстарымыз әлден-ақ ел бюджетіне триллиондаған теңге түрінде қайтып жатыр. Шын мәнісінде, өндірістік және әлеуметтік-еңбек қатынастарының XXI ғасыр сұранысына сай жаңа үлгісі қалыптасуда. Біз бүкіл экономиканың құрылымын өзгерту бағытында батыл қадам жасадық. Қазақстандағы әртараптандыру сөз жүзінде емес, іс жүзінде басталды. Біз өңдеуші өнеркәсіп көлемінің өсу қарқынының дәстүрлі өндіруші салаларға қарағанда, әлдеқайда жоғары болуына қол жеткіздік» деген еді 2014 жылғы 26 желтоқсандағы телекөпірде.

Жалпы Қазақстанда отандық кәсіпкерлер отандық экономиканы белсенді инвестициялау үшін оңтайлы экономикалық жағдай қалыптасты. Сонымен 2010-2014 жылға арналған Мемлекеттік жеделдетілген индустриалды-инновациялық даму бағдарламасы қазақстандық компанияларға ірі жобаларды іске асыруға мүмкіндік берді, олар ары қарай дамуға негіз болады. 2013-2014 жылдар қазақстандық бизнес үшін белсенді инвестициялау және жаңа жобалар жылы болды.

Үдемелі индустриялық-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру жылдарында (2010-2014 жылдар) еліміздің өңдеу секторына 17,6 млрд. доллардың инвестициялары тартылды. Бұл Қазақстан тәуелсіздігінің барлық жылдарында осы салаға тартылған инвестициялардың 70 пайызына тең. Еліміздің металлургиялық өнеркәсібіне және машиналар мен құрал-жабдықтар өндірісіне, тоқыма, тағам өнімдері өндірістеріне инвестициялардың құйылуы айта қаларлықтай өсті. Инвестициялардың молаюы нәтижесінде 2005-2009 жылдармен салыстырғанда, 2010-2014 жылдары дәрі-дәрмектер өндіру 86 есе, компьютерлер мен электрондық өнімдер шығару 8,4 есе өсті. «СарыарқаАвтопром» ЖШС-ның өндірістік желісінің қуаты 3 мыңға дейін жол таңдамайтын Toyota Fortuner автокөлігін шығаруға қабілетті. Бұл өндіріс жылдан-жылға дамып, қуатын арттыра түсуде.

Индустрияландырудың бес жылы ішінде Қазақстанның даму банкі (ҚДБ) Индустрияландыру картасы аясында жалпы құны 1 984 млрд. теңге тұратын 32 жобаны қаржыландыруды мақұлдады.

ҚДБ-ның индустрияландырудың бірінші бес жылдығы барысында қаржыландырылған жобаларының жалпы құны Индустрияландыру картасы бойынша құйылған инвестициялардың жалпы жиынтығының 16 пайызын құрады. «Өнімділік-2020» бағдарламасы аясында 8 жоба қаржыландырылды. Олардың қатарында «АзияАвто» АҚ, «Сарыарқа-Автопром» ЖШС, «Кентау трансформатор зауыты» АҚ, «Мұнаймаш» АҚ, «Оңтүстік-құрылыс-сервис» ЖШС, «СМУ-Шығыс» ЖШС жобалары бар. Индустрияландыру картасы аясында жалпы құны 652 млрд. теңге тұратын 24 ірі жоба ҚДБ-ның қолдауымен пайдалануға берілді. Кәсіпорындарда 8,6 мың жұмыс орны ашылды. Қазақстанда құрылыс материалдарының 30 пайыздан астамы шеттен әкелінеді. Қостанайда арматуралар өндірісінің жолға қойылуы осы импорттың азаюына мүмкіндік береді. Қазақстан электролиз зауыты әлемдегі ең ірі алюминий алыптарының қатарына кіреді. Жалпы, әлемде осындай 2 жүзден астам зауыт бар. Қазақцемент жылына 1 млн. тонна цемент өндіреді. Ол күніне 3,5 мың тоннаға дейін клинкер өңдейді. Мойнақ су электр стансасы – судан қуат өндіру саласындағы тәуелсіз Қазақстан жүзеге асырған іргелі жобаның бірі. Ол 1027 млн. кВт-сағат электр қуатын өндіре алады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың 2014 жылғы 11 қарашадағы «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» Жолдауында: «Ұлттық қордан экономикалық өсім мен жұмыспен қамтуды қолдау үшін 2014-2015 жылдарға 500 млрд. теңгеден екі транш бойынша 1 триллион теңге бөлу туралы шешім қабылданған болатын. Басталған жобаларды аяқтау және аса өткір мәселелерді шешу үшін Үкіметке Ұлттық қордан 500 млрд. теңге көлеміндегі екінші транш қаржысын мына мақсаттарға бағыттауды тапсырамын. *Бірінші.* Шағын және орта бизнесті, сондай-ақ, ірі кәсіпкерлікті жеңілдікпен несиелеуге қосымша 100 млрд. теңге бөлу қажет. Бұл тамақ және химия өнеркәсібіндегі, машина жасаудағы, сондай-ақ, қызмет көрсетулер саласындағы жобаларды жүзеге асыруды қамтамасыз етеді. *Үшінші.* Жаңа инвестициялар тарту үшін тиісті жағдайларды жақсарту қажет. Осы мақсатта 2015 жылы «құрғақ порттың» бірінші кешені құрылысын аяқтауға, «Қорғас-Шығыс қақпасы» және Атырау мен Тараздағы «Ұлттық индустриялық мұнай химиясы технопаркі» арнайы экономикалық аймақтары инфрақұрылымдарына 81 млрд. теңге бағыттауды тапсырамын. *Төртінші.* Бұған дейін бөлінген 25 млрд.қа ЭКСПО-2017 кешені құрылысын жалғастыруды несиелеу үшін 2015 жылы қосымша 40 млрд. теңге бөлуді тапсырамын. *Бесінші.* ЭКСПО-2017 қарсаңында бізге Астананың көліктік инфрақұрылымын дамыту туралы ойластыру қажет. Астана аэропорты осы жылдың өзінде-ақ өзінің ең жоғарғы өткізу қабілеті – 3,5 млн. адамға жетеді. Сондықтан

оның әлеуетін ұлғайту үшін 2015 жылы жаңа терминал құрылысы мен ұшу-қону жолағын қайта жаңғырту үшін 29 млрд. теңге бөлуді тапсырамын. Бұл өткізу қабілетін 2017 жылға қарай жылына 7,1 млн. жолаушыға дейін ұлғайтуға мүмкіндік береді.

Экономиканы дамытуда жаңа сыртқы тәуекелдерді есепке ала отырып, бізге іскерлік белсенділік пен жұмыспен қамтуды ынталандыру үшін жаңа бастамалар қажет. Жаңа Экономикалық Саясаттың Тұғыры мен бүгін жариялағалы отырған Инфрақұрылымдық дамудың жоспары болады. Ол 5 жылға есептелген және қатысуға 100-ден астам шетелдік компаниялар ниет білдіріп отырған ҮИИДБ-ны жүзеге асырудың Екінші бесжылдығына сәйкес келеді. Жалпы инвестициялық портфель 6 триллион теңгені құрайды, мемлекеттің үлесі – 15 пайыз» деп атап өтті.

Қазақстанның банктік жүйесі 2008-2009 жылдармен салыстырғанда жаңа қауіп-қатерлерге дайын екендігін көрсетті. Банк секторларының сыртқы қарыздары үш жыл бұрынғымен салыстырғанда үш есе кеміді. Елдің алтын-валюталық қоры өсті. Қазір Қазақстанның қаржылық жағдайы алдыңғы қаржылық дағдарыспен салыстырғанда тұрақтырақ. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың 2014 жылғы 11 қарашадағы «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» Жолдауында: «Екінші. Банк секторын сауықтыру және «жаман» несиелерді сатып алу үшін 2015 жылы Проблемалы несиелер қорын қосымша 250 млрд. теңге көлемінде капиталдандыруды қамтамасыз етуді тапсырамын» деді.

Қазақстан инвестициялық тартымды мемлекет. Қазақстандық экономикаға инвестиция құюдың үш негізі бар:

– біріншіден, әлеуметтік-экономикалық тартымдылық, ол саяси және әлеуметтік тұрақтылыққа, табиғи ресурстардың көптігіне, өндіріс шығыстарының төмендігіне – электр энергиясы әлемдегі ең арзандар қатарында, жылдам өсіп және дамып келе жатқан нарықтарға жақындығы және жоғары білікті жұмыс күшімен байланысты;

– екіншіден, қаржылық тартымдылыққа Қазақстан бұрынғы КСРО елдері бойынша бірінші болып 2002 жылы инвестициялық класс рейтингін алғаны әсер етеді;

– үшіншіден, шетел инвестициясының тартылуы жетістікті ІРО қазақстандық компаниялардың арқасында, олар Табиғи ресурстардың Евразиялық корпорациясы (ENRG), сонымен қатар Қазақстанда жұмыс істейтін шетел компаниялары. олардың ішінде: Arcelor Mittal, Areva, BG, BP, Camoco, Uranium One.

Ұлттық қордың (57,8 млрд.доллар) ақшасын қосқанда елдің халықаралық резервының көлемі 86,0 млрд.доллар (2013 жылдың 1 қаңтары). Ұлттық банктің төрағасы Қайрат Келімбетовтің мәлімдеуінше

«2014 жылдың қаңтар-қыркүйегінде Ұлттық банктің валюталық активтері 13,1 пайызға көтеріліп, 28 млрд. АҚШ доллары болыпты. Осы уақыт аралығында Ұлттық қордың шетелдік валютадағы қаржысы 7,6 пайызға өсіп, 76,2 млрд. долларды құраған. Жалпы алғанда, еліміздің халықаралық резерві 104,2 млрд. АҚШ долларына жеткен».

Қазақстан қабылдаған экономикалық даму үлгісі бойынша ашық экономикасы бар, тауарларды, қызметтерді, капиталды, жұмыс күшін экспорттаушы, дүниежүзінің барлық елдерімен өзара тиімді бірліктегі және бәсекеге негізделген ел ретінде қалыптасуда. Қазіргі кезде «жеделдетілген индустриалды-инновациялық даму мемлекеттік бағдарламасын» жүзеге асыру бойынша күрделі және масштабты міндет тұр, сондықтан елге барынша көп жаңа инвестицияларды тартып, ҚР экономикасына тартылған отандық және шетел инвестицияларын сақтап қалу өте маңызды.

2011 жылдың 28 қаңтарындағы «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз» Жолдауында, Елбасы: «бірінші жылдан бастап нәтижелер бар. Біз 152 кәсіпкерлікті эксплуатацияға жібердік, 24 мың қазақстандықты жұмыспен қамтыдық. Ел бойынша шамамен сегіз жүз өндіріс жасалды. Біз химиялық және жеңіл өнеркәсіптің белсенді қалпына келтіру үдерісін бастадық, ауыл шаруашылық өнімдерін қайта өңдеу бойынша секіріс жасадық. 2014 жылға дейін 294 инвестициялық жобаны 8,1 триллион теңгеге жүзеге асыру жоспарлануда. 161 тұрақты жұмыс орыны және құрылыс кезеңінде 207 мың жұмыс орны болады.

Индустриалды саясаттың бірінші жылдың негізгі нәтижесі – экономиканың нақты секторы арқылы экономикалық өсудегі ауқымды құрылымдық өзгерістер. Нәтижесінде елде мұнайды, газды, қара және түсті металлды қайта өңдеу, қазіргі құрылыс материалын, машиналарды, құрылғыларды, ауылшаруашылық техникаларын өндіру дамиды.

Мұнда үлкен орынды экономиканың шикізаттық емес секторына отандық және шетел инвестициялары алуы керек, олар 2020 жылы кем дегенде 30 пайызға артады. Тікелей шетел инвестицияларының мемлекеттік қолдауының принципіалды негізі – ең бірінші жоғары сапалы және ғылыми сыйымды технологияларға негізделетін өндірістердің бәсекеге қабілеттілігі болады. Жалпы Қазақстанда мемлекетпен бизнес жүргізудің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін қажетті жағдайлар жасалынған және жасалына береді. Бұған Әлемдік банктің «Doing Business 2012» рейтингісіндегі есебі объективті көрсеткіш бола алады, оның мәліметі бойынша Қазақстан Ресейден (112 орын) асып, 49 орын алған.

1.3

Мемлекеттік органдардың қызметін стратегиялық жоспарлау – нәтижеге бағдарланған бюджеттік жоспарлаудың негізі

2007-2009 жылдары Қазақстанда мемлекеттік басқару саласында жүргізілген өзгерістер қоғамның қазіргі талаптарына жауап беретін нәтижелі және бәсекеге қабілетті мемлекетті құруға бағытталды. Мемлекеттік басқаруға жаңа қатынас – жеке компаниялардың өзінің нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін мемлекеттік құрылымдардың технологиялар мен рәсімдерді қолдануға негізделген. Осы парадигма шегінде мемлекеттік ұйымдар тұтынушыларға қызметтер көрсететін құрылымдар ретінде қарастырылады. Сәйкесінше, олардың жұмысының нәтижелігі көрсетілетін қызметтің сапасының артуымен, олардың аясының кеңуімен және осыған байланысты шығыстардың төмендеуімен қамтамасыз етіледі.

Шығыстары аз сапалы қызметті көбірек көрсету қабілеті мемлекеттік ұйымдардың жұмысын бағалауда нарықтық қатынастың негізі болып табылады. Сонымен қатар, бақылау жүйесі ең алдымен, қате жібергендерді жазалауға емес, мәселені шешу жолын іздеуге бағдарланады. Жаңа мемлекеттік басқару мемлекеттік саясаттың мақсатына жету үшін қайта орталықсыздандыруды, сонымен қатар, мемлекеттік емес институттардың шамасын кеңінен қолдануды болжайды.

Шығыстарды қысқарту және шығыстарды басқару мақсатында корпоративті басқаруда өзінің нәтижелігін дәлелдеген келесідей әдістер мен құралдар қолданылады:

- стратегиялық жоспарлау;
- негізгі міндеттерді шешуде бағдарламалық қарым-қатынастар;
- қаржыны басқару және мәліметтерді электронды өңдеу.

Бюджеттік реформалардың соңғы онжылдықта көптеген дамыған елдерде жаңа мемлекеттік басқару тұжырымдамасына сәйкес жүргізілген негізгі элементінің бірі орташа жедел қаржылық жоспарлау шегіндегі нәтижелерге бағдарланған бюджеттеу жобасын қолдануға көшу болып табылады. Бұл үлгі шегінде бюджет мемлекеттік саясаттың мақсаттары мен жоспарланған нәтижелерінен шығып қалыптасады. Бюджеттік шығыстар атқарымдар мен мемлекеттік қызметтерге нақты байланады, оларды жоспарлау кезінде негізгі маңыз бюджеттік бағдарлама шегінде түпкі нәтижені негіздеуге беріледі.

Бюджеттік бағдарламалардың әкімшілерінің жауапкершілігі кеңейеді:

– белгілі бір атқарымдар мен бағдарламаларды орындау үшін қаржыландырудың ұзақ мерзімді өтпелі лимиті қабылданады;

– шығыстарды қолдану бағыттарын тәптіштеуді бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері өздері жасайды.

Сонымен қатар, ресурстарды қолдануды оңтайландыру үшін ынталандырулар қалыптастырылды. Шешімдерді қабылдау үшін жауапкершілік төменгі деңгейге табысталады. Мониторинг жүргізіледі және қаржылар мен қызмет нәтижелерінің кезекті сыртқы аудиті жүргізіледі, бюджеттік бағдарламалардың әкімшілерінің қызметінің бағасы жеткен нәтижеге байланысты беріледі.

Бюджеттік шығыстардың мониторинг жүйесін құрудан басқа бұл үлгі үш жылдық бюджеттік жоспарлауға өтуді болжамдады. Бұл бойынша әр бюджеттік кезең алдыңғы бюджеттік кезеңде келісілген параметрлерді қарастырудан басталады, сыртқы жоспар мен жағдайлар өзгерісін талдау, өзгерістерді негіздеу, келесі жылдарға өзгерістер енгізу немесе бюджеттік жобаларды әзірлеу. Бюджеттің түпкі нәтижеге бағдарлануына байланысты орта мерзімді қаржылық құжатқа үш жыл кезеңге жыл сайын бір жыл алға жылжитын бағдарламалар әкімшілерінің арасындағы қаржыны орналастыру маңызды.

2007 жылы ҚР Үкіметінің № 1297 «Мемлекеттік жоспарлау жүйесін енгізу Тұжырымдамасы» Қаулысымен бекітілді, ол нәтижеге бағытталған, бағдарламалық құжаттарды әзірлеуге жаңа жолдарды енгізуді қамтыды, сондай-ақ бюджеттік бағдарламаларды қалыптастыру тәртібін саналы қарастыруға бағытталды.

Мемлекеттік жоспарлаудың жаңа жүйесі бағытталды:

– қазақстанда бар стратегиялық, экономикалық және бюджеттік жоспарлаудың нәтижелі үйлесуін қамтамасыз ету;

– мемлекеттік органдардың қызметінің стратегиялық мақсаттар мен міндеттерді орындауға бағдарлануы, нақты нәтиже алу;

– қысқа мерзімді бюджеттік жоспарлаудан орта мерзімдіге өтуді қамтамасыз ету;

– мемлекеттік органдардың қызметінің нәтижелігін кешенді бағалауды енгізу.

2008 жылдың ақпан айындағы Елбасының Жолдауын орындау мақсатында жаңа Бюджет кодексі әзірленді, ол нәтижеге және үш жылдық бюджеттік жоспарлауға бағдарланған мемлекеттік жоспарлау жүйесіне көшудің заңды негізі болды.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жоспарлауының жаңа жүйесіне келесі өзара байланысты деңгейлер кіреді, мұны 1.1-суреттен көруге болады.

Мемлекеттік жоспарлаудың жаңа жүйесінің әр деңгейі – жеке бағдарламалық құжат. Жүйе стратегиялық бағдарламалық құжаттарды біріктіреді:

- «Қазақстан-2030» және «Қазақстан-2050» даму стратегиялары;
- Қазақстан халқына Елбасының жыл сайынғы жолдаулары;
- мемлекеттік бағдарламалар мен территорияның әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламалары.

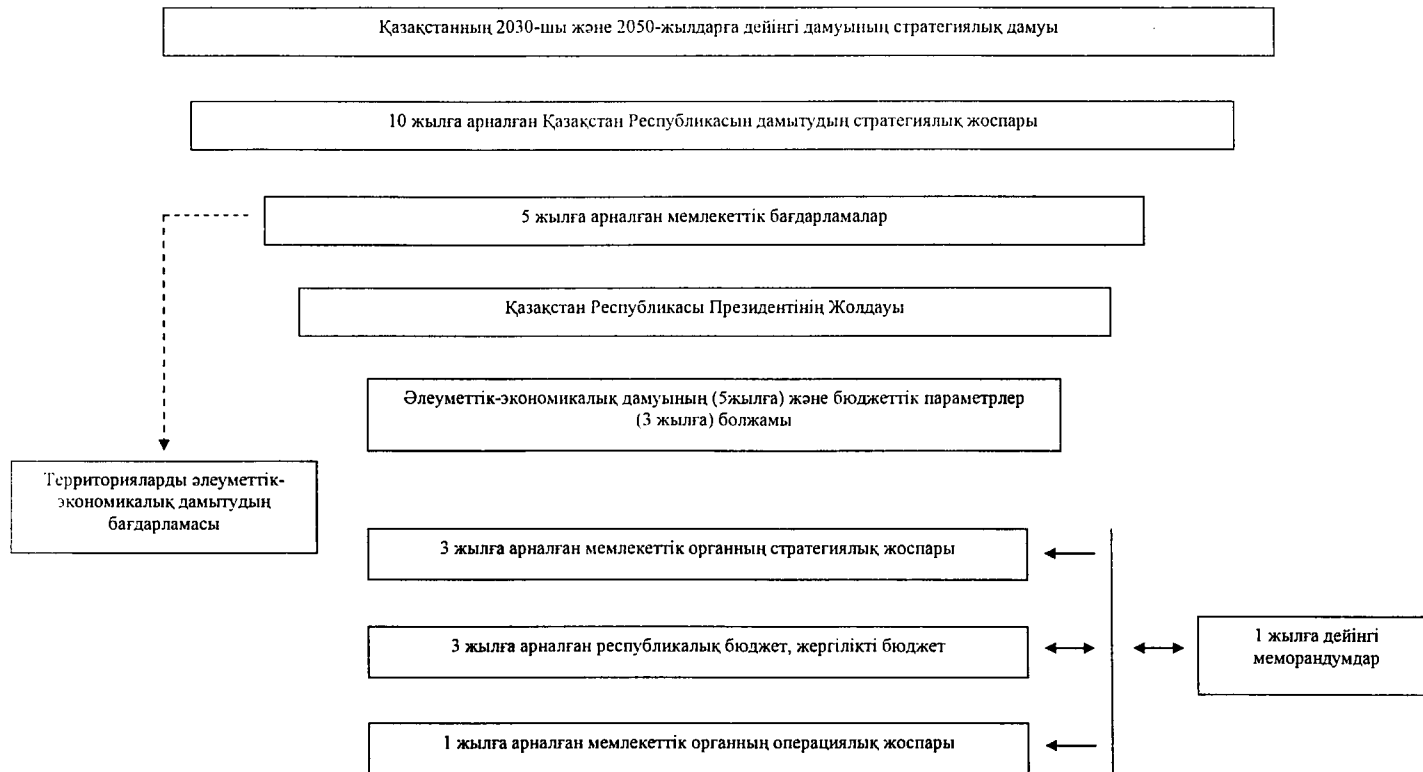
Жаңа мемлекеттік жоспарлауға кіретін бюджеттеу элементтері:

- 5 жылға әлеуметтік-экономикалық дамудың болжамы;
- 3 жылға республика мен аудандардың бюджеттік көрсеткіштерінің болжамы;
- 3 жылға мемлекеттік органның, республикалық және жергілікті бюджеттің стратегиялық және операциялық жоспары;
- Премьер-министр немесе жергілікті атқарушы органның әкімі мен мемлекеттік органның басшысы арасындағы меморандум, мақсатты трансферттер бойынша келісімдер.

Бұған дейін республикада мұндай құжаттар құрастырылмаған болатын.

Мемлекеттік жоспарлаудың логикалық сатыласын әзірлеу қарастырады:

- қызметінің нәтижесі үшін мемлекеттік органдардың өз бетімен жұмыс жасауы мен жауапкершілігін күшейтетін Үкіметтің әлеуметтік-экономикалық саясатын жүзеге асырудың негізгі құралы ретінде мемлекеттік органдарда стратегиялық жоспарлау жүйесіне көшу;
- бюджеттік бағдарламалармен, мемлекеттік органдардың қызметінің аралық және түпкі нәтижелерін бағалаудың сандық және сапалық көрсеткіштерімен мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларының міндеттерін үйлестіру;
- мемлекеттік жоспарлауға жаңа тәсілдерді енгізуді ескере отырып, олардың жоспарларын құрастырып, жүзеге асыру кезінде мемлекеттік органдардың дербестігі мен жауапкершілігін күшейту;
- мемлекеттік органдардың нақты стратегиялық мақсатты индикаторлар жүйесін әзірлеуі;
- мемлекеттік органдардың стратегиялық мақсаттарға және сәйкесінше түпкі нәтижелерге жетудің мониторинг жүйесін енгізу.

1.1-сурет – Мемлекеттік жоспарлаудың жаңа жүйесі – бюджетті жоспарлаудың негізі

1.4 Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы бойынша негізгі міндеттер

Ел Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстанның дамуының негізгі бағыты» Жолдауы 2012 жылдың 27 қаңтарында қабылданған, ұлттық экономиканы нығайтып және халықтың жағдайын арттыру бойынша жаңа міндеттерді анықтайды.

Еліміздің басымысы Үкімет алдында 10 бағыт бойынша міндеттер кешенін қойды:

- халықтың жұмыспен қамтылуы;
- тұрғын үйдің қолжетімділігі;
- аймақтарды дамыту;
- халыққа көрсетілетін мемлекеттік қызметтер сапасын жоғарылату;
- сот және құқық қорғау жүйелерін жаңғырту;
- Қазақстанда адам капиталының сапалық өсуі;
- зейнетақы жүйесін жетілдіру;
- индустриалды-инновациялық жобаларды жүзеге асыру.

Бұл Жолдауда көрсетілген Қазақстанның инвестициялық саясатына тоқталсақ:

– біріншіден, Қазақстан оңтүстік аймақтардағы энергия жетіспеушілікке зор инвестиция салады. Осыған байланысты 2012 жылы қуаттылығы 1320 мегаватт, құны 2,3 млрд. доллар Балқаш ЖЭС салу жұмыстары басталды;

– екіншіден, 2013 жылы «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» халықаралық автокөлік дәлізінің қазақстандық бөлігіндегі құрылыс жұмыстарының аяқталуы;

– үшіншіден, ұзындығы 1200 шақырымдық Жезқазған-Бейнеу және Арқалық-Шұбаркөл екі жаңа теміржол жолының құрылысы басталды;

– төртіншіден, Жамбыл облысында құны 2,0 млрд. АҚШ долларлық минералды тыңайтқыштар кешенін әзірлеу бойынша инвестициялық жоба жүзеге асады;

– бесіншіден, Атырау МӨЗ құны 1,7 млрд. АҚШ доллар мұнайды терең қайта өңдеу кешені құрылды;

– алтыншыдан, құны 6,3 млрд. АҚШ доллар Атырау газ-химиялық кешенінің жобалық қуаттылығына шығу қамтамасыз етіледі, ол жыл сайын 500 мың тонна пропилен мен 800 мың полиэтилен шығаруды көздеп отыр. Қазақстанда мұндай өнімді әлі шығарған емес;

– жетіншіден, Қазақстан Қарашығанақ кен орнында қуаттылығы жылына 5 млрд. куб метрлік газды өңдеу зауытын салу қолға алынды;

– сегізіншіден, Үкіметке Астананы қоса алғандағы орталық аймақтарды газбен қамтамасыз ететін құбыр жүйесін салу бойынша тапсырыс түскен.

Көптеген жобалар бойынша инвестициялау сұрақтары шешілген, ал кейбіреулерін шешу қажет. Осыған байланысты, ел Президенті Үкіметке және ҚР Парламентіне республикалық бюджетті қайта қарастыруды ұсынды. Ол бұл жобаларды іске асыру үшін Ұлттық қордан несие алуды ұсынды.

Елбасы басты назарды студенттерді баспанамен қамтамасыз ету сұрағына аударады. Студенттерді баспанамен қамтамасыз ету бойынша 2011 жылы республикалық бюджеттен 5 жатақхана салу үшін 1,6 млрд. теңге бөлінді. 2012 жылы ЖОО жатақханаларын салып, түбегейлі жөндеу жүргізу үшін 4.26 млрд. теңге бөлінген. Л.Н.Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, М.В.Ломоносов атындағы ММУ Қазақстандық филиалы үшін 500 орындық жаңа шағын отбасылы жатақхана салуға республикалық бюджеттен қаражаттар қарастырылған, сонымен қатар, республиканың басқа да ЖОО үшін жатақханаларды салуға және қайтадан жаңғыртуға қаражаттар қарастырылды.

«Біз Қазақстанды ірі құрылыс алаңына айналдырып, он мыңдаған жұмыс орындарын қалыптастырамыз. Тұрғын үйлердің құрылысы, ірі кәсіпорындардың құрылысы маңында құрылыстық индустрия, металлургия, оңдеуші өнеркәсіп дамиды. Жаңа, жас іскерлердің пайда болуына жағдайлар жасалынуда. Олар мұндай мүмкіндікті жіберіп алмауы керек» – деп Президент Қазақстан халқына жолдауында атап өтті.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты Жолдауына сәйкес: «2050 жылға дейін кезең-кезеңмен мынадай міндеттерді шешу принципті маңызды: біріншіден, мемлекеттің макроэкономикалық саясаты жаңғыртылуы тиіс.

Бюджет саясаты:

– біз бюджет саясатының жаңа принциптерімен қарулануға – өз мүмкіндіктеріміз шегінде ғана шығындануға және тапшылықты барынша мүмкіндікте қысқартуға тиіспіз. Ұзақ мерзімде олардың сақталуын қамтамасыз ете отырып, «қиын-қыстау» күнге резервтер жинау қажет;

– бюджеттік-қаржылық үдеріске деген қозғарас жекелей салымдарға көзқарас секілді ұқыпты да ойластырылған болуға тиіс. Басқаша айтқанда, бірде-бір бюджеттік теңге ысырап болмауға тиіс;

– мемлекет бюджеті ұзақ мерзімді перспективатұрғысынан қарағанда өнімді, мәселен, экономиканы әртараптандыру және инфрақұрылымды дамыту секілді жалпыұлттық жобаларға бағытталуы тиіс.

Инвестициялар үшін объектілерді олардың мақсаттылығы және қайтарымдылығы тұрғысынан қатаң іріктеу қажет. Ең заманауи объектілердің өзі оларды ұстап тұру үшін шығыстарды талап етіп, бірақ кірістер әкелмейтін болса және ел азаматтарының проблемаларын шешпейтін болса, бюджетке масыл боларын есте сақтаған жөн.

Салық саясаты:

– өндіріс және жаңа технологиялар саласындағы салық салу объектілері үшін қолайлы салық режимін енгізу қажет. Қазір бұл жұмыс басталды. Оны жетілдіру мақсатын қоямын. Барлық қолданыстағы салық жеңілдіктеріне ревизия жүргізіп, оларды мейлінше тиімді ету керек;

– біз салық әкімшілігін ырықтандыру және кеден әкімшілігін жүйелендіру саясатын жалғастыруға тиіспіз. Салық есептілігін жеңілдетіп әрі мейлінше азайту қажет. Біз нарық қатысушыларын салықтан жалтару жолдарын іздеуге емес, бәсекелестікке ынталандыруымыз қажет:

– салықтық қадағалауды прагматикалық азайту шаруашылық субъектілерінің салық қызметімен диалогын азайтуға тиіс. Алдағы бес жылда бәріміз онлайн-электрондық есептілік режиміне көшуіміз керек;

– 2020 жылдан бастап біз салықтық несиелендіру тәжірибесін енгізуіміз керек. Басты міндет – кәсіпкерлердің инвестициялық белсенділігін ынталандыру;

– жаңа салық саясаты әлеуметтік бағыт алуға тиіс. Бұл үшін 2015 жылдан бастап ынталандыру шаралары кешенін, соның ішінде білім беруге, өзін, өз отбасын, қызметкерлерін медициналық сақтандыруға қаражат салатын азаматтар мен компанияларды салықтан босату тәжірибесін көздейтін ынталандыру кешенін әзірлеу қажет.

Осылайша, бизнес деңгейіндегі болашақ салық саясаты ішкі өсімді ынталандыруы және сыртқы нарықтарға отандық экспортты, ал азаматтар деңгейінде олардың қорларын, жинақтарын және салымдарын ынталандыруға тиіс.

Ақша-кредит саясаты:

– әлемдік экономикадағы қолайсыз ахуалды ескере отырып, біз инфляциядан әрбір қазақстандықтың кірістерін қорғауды қамтамасыз ететін және экономикалық өсім үшін лайықты деңгейін ұстап тұратын боламыз. Бұл жай ғана макроэкономикалық мәселе емес, бұл елдің әлеуметтік қауіпсіздігінің мәселесі. Және де бұл – 2013 жылдың өзінен бастап Ұлттық Банк пен Үкімет жұмысының басты мәселесі;

– қазақстандық банктер өз кезегінде өзінің мақсатын орындауға және нақты экономика секторының кредиттік ресурстарға деген қажеттілігін қамтамасыз етуге тиіс. Бұл ретте қаржылық жүйеге бақылауды әлсі-

ретуге болмайды, банктерді проблемалық кредиттерден тазарту және қорландыру мәселелерімен тығыз айналысу қажет.

Бұл үшін Ұлттық Банк пен Үкіметке Президент Әкімшілігінің үйлестіруімен экономиканы қажетті ақша ресурстарымен қамтамасыз етуге бағытталған түбегейлі ақша-кредит саясатының жаңа жүйесін әзірлеу қажет болады.

Мемлекеттік және сыртқы қарызды басқару саясаты

– біз елдің мемлекеттік қарызының деңгейін тұрақты бақылауда ұстауға тиіспіз:

– ІЖӨ-ге қатысты бюджет тапшылығын 2013 жылғы 2,1%-дан 2015 жылы 1,5%-ға дейін төмендету керек. Мемлекеттік қарыз аз мөлшерлі деңгейде қалуға тиіс. Бұл принципті міндет, өйткені, біз әлемдік тұрақсыздық жағдайында бюджетіміздің тұрақтылығын және ұлттық қауіпсіздігімізді тек осылай ғана қамтамасыз ете аламыз.

– экономиканың квазимемлекеттік секторы борышының деңгейін қатаң бақылау қажет» деп атап өткен болатын.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың 2014 жылғы 11 қарашадағы «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» Жолдауына сәйкес: «Бүгінде бүкіл әлем жаңа сындармен және қатерлермен бетпе-бет келіп отыр. Әлемдік экономика әлі де жаһандық қаржы-экономикалық дағдарыс салдарынан айыға қойған жоқ. Қалпына келу өте баяу және сенімсіз қадамдармен жүруде, ал кейбір жерлерде әлі құлдырау жалғасуда. Геосаяси дағдарыс пен жетекші державалардың санкциялық саясаты әлемдік экономиканы қалпына келтіруде қосымша кедергілер туындатуда. Мен өзімнің тәжірибемнен алдын-ала сезіп отырғанымдай, таяудағы жылдар жаһандық сынақтардың уақыты болады. Әлемнің бүкіл архитектурасы өзгереді. Барлық елдер осы күрделі кезеңнен лайықты өте алмайды. Бұл шенген тек мықты мемлекеттер, жұдырықтай жұмылған халықтар ғана өтетін болады. Қазақстан, әлемдік экономиканың бір бөлшегі және геосаяси қысымның эпицентріне тікелей жақын орналасқан ел ретінде, барлық осы үдерістердің теріс ықпалына тап келеді. Нәтижесінде не болып жатқанын біз көріп отырмыз: әлемдік нарықтарда баға құлдырауда және, тұтастай алғанда, экономикалық өсім баяулауда.

Халықаралық валюта қоры мен Дүниежүзілік банк тарапынан 2014 және одан кейінгі екі жылда әлемдік экономиканың дамуында болжам төмендеу жағына қарай қайта қаралғаны белгілі. Сондықтан кейбір позицияларды жедел түрде қайта қарап, сондай-ақ, алдағы кезеңдердің жоспарларына түзетулер енгізу қажет. Бізде ырғалып-жырғалуға уақыт жоқ. Бүгін айтылатын шараларды 2015 жылдың 1 қаңтарынан ба-

стап жүзеге асыру керек. Біз теріс үрдістердің алдын алу үшін барлық ықтимал шараларды жедел қабылдауға тиіспіз.

Бүгін менің тапсырмам бойынша Үкімет белсенді жұмысқа кірісіп кетті. Біз 2015 жылға арналған республикалық бюджеттің параметрлерін қайта қарадық. Бұл дұрыс, өйткені, біздің экспорттық шикізат ресурстарына бағаның құлдырауы бюджеттің кіріс бөлігіне қаржы түсуін төмендетуге алып келуде. Бірақ, соған қарамастан, Үкімет алдына оңай емес, алайда, нақты міндет – барлық әлеуметтік міндеттемелерді толық көлемінде қамтамасыз ету міндеті қойылып отыр.

Дағдарыс жағдайларында, әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғанындай, экономикалық саясатты қайта бағдарлаулар жүріп жатыр. Қолдауды экономикалық өсім мен жұмыспен қамтуда аса үлкен мультипликативті тиімділік беретін салалар алуы тиіс. Мұндай тәжірибе бізде бұған дейін болған. Біздің 2007-2009 жылдардағы дағдарысқа қарсы табысты шараларымызды еске алсақ та жеткілікті. Көріп отырғандарыңыздай, өмір біздің жоспарларымызға түзетулер енгізуде. Және біз партияның тұғырнамасын бүгінгі күн шындығы тұрғысынан қарай отырып жаңа мазмұнмен толықтыруға тиіспіз.

Менің тапсырмам бойынша Үкімет дамудың жаңа ауқымды бағдарламасын жасауды аяқтады. Бүгінде, алдымызда тұрған сын-қатерлерге жауап бере отырып, мен Қазақстанның «Нұрлы Жол» Жаңа Экономикалық Саясаты туралы жариялаймын. Мен 2015 жылға арналған халыққа жаңа Жолдауымды осыған арнаймын. Ол контрциклды сипатқа ие болады және біздің экономикамыздағы құрылымдық реформаларды жалғастыруға бағытталады. Бұл нені білдіреді?

Сыртқы нарықтардағы жағдай оңтайлылығымен ерекшеленіп, мұнай мен біздің экспорттық өнімдерімізге баға айтарлықтай жоғары деңгейде болған жылдары біз шикізат экспортынан түскен табыстарды Ұлттық қорға бағыттап келдік. Ұлттық қордың негізгі міндеттерінің бірі біздің экономикамыздың сыртқы естен тандырулар алдындағы орнықтылығын, оның ішінде, табиғи ресурстарға баға төмендеген жағдайда да, жоғарылату болып табылады.

Осы жылдардың бәрінде шикізат өндіру мен одан түскен табыстарды біз осы Қорға салып келдік. 10 млрд. долларды біз 2007-2009 жылдардағы дағдарысқа қарсы күреске бағыттадық. Қалған ақшаны ішіп-жеп және жұмсап қойған жоқпыз, сақтадық және көбейттік. Қазір біз осы резервтерді пайдалануға тиіс болатын кезең туындап келеді. Бұл қаржы қиын уақыттарды еңсеріп, экономикамыздың өсімін ынталандыруға көмектесетін болады. Бұл ресурстар қысқа мерзімдік шараларға арналмаған. Олар экономиканы әрі қарай қайта құрылымдауға

бағытталатын болады. Нақты айтқанда, көліктік, энергетикалық, индустриялық және әлеуметтік инфрақұрылымдарды, шағын және орта бизнесті дамытуға бағытталады.

Ақпан айында Ұлттық қордан экономикалық өсім мен жұмыспен қамтуды қолдау үшін 2014-2015 жылдарға 500 млрд. теңгеден екі транш бойынша 1 триллион теңге болу туралы шешім қабылданған болатын.

Сонымен қорыта келгенде, Президенттің Қазақстан халқына Жолдауында көрсетілген міндеттерді жүзеге асыру республиканың экономикасын нығайтады, қозғалды тұрақты етеді және біздің халықтық жағдайын жақсарту мақсатындағы бағыт-бағдар және іс-шаралар кешені болып табылады. Осыған орай Елбасы Ұлт Кошбасшысы 2015 жылы мамырда бес институционалдық реформаны жүзеге асыру бағытындағы 100 нақты қадамды жариялады. Мұның өзі Елбасымыздың «көрегенді, парасатты басшы» екендігін көрсетіп отыр. 2015 жылы мамырда Астана қаласында өткен VIII Астана экономикалық форумында әлемнің 90 елінен 3000-нан аса білікті де білімді сарапшылардың өзі бұл бастамаға зор ықыластарын білдірген еді. «Біздің ел басқарған азаматтарымыз бірнеше ғана бастамалар мен тапсырмаларды немесе қадамдарды жасай алады. Ал енді 100 қадам жасау, оның өзінде әрқайсысының мазмұны мен мәні нақтыланған, игі бастамалар мен тапсырмаларға негізделуі, бұл таңқаларлық жағдай, біз мұндай басшыны көрген жоқпыз, осындай басшысы бар Сіздер қандай бақытты жандарсыздар» деп мойындап отыр.

Бақылау сұрақтары:

1. «Қазақстан-2030» стратегиясы».
2. Мемлекеттік бюджеттің экономикалық мәні.
3. «Қазақстан-2030» даму Стратегиясының бірінші ұзақ мерзімді басымдылығы.
4. «Қазақстан-2030» даму Стратегиясының екінші ұзақ мерзімді басымдылығы.
5. «Қазақстан-2030» даму Стратегиясының үшінші ұзақ мерзімді басымдылығы.
6. «Қазақстан-2030» даму Стратегиясының төртінші ұзақ мерзімді басымдылығы.
7. «Қазақстан-2030» даму Стратегиясының бесінші ұзақ мерзімді басымдылығы.
8. «Қазақстан-2030» даму Стратегиясының алтыншы ұзақ мерзімді басымдылығы.
9. «Қазақстан-2030» даму Стратегиясының жетінші ұзақ мерзімді басымдылығы.
10. Мемлекеттік басқару жүйесінің нәтижелігі.

11. Жаңа саяси бағыттың мәнісі.
12. Жаңа салықтық саясат.
13. 2015 жылы 11 ақпандағы Үкіметтің кеңейтілген отырысы.
14. Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстанның экономикалық жетістіктері.
15. Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстанның әлеуметтік жетістіктері.
16. Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстанның саяси жетістіктері.
17. Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстанның қоғамдық жетістіктері.
18. Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі Есеп комитетінің есебі.
19. Ұлттық экономика министрлігінің мәліметтері.
20. Елімізде макроэкономикалық және қаржылық тұрақтылығы.
21. Қазақстанның салықтық режимі.
22. Еліміздегі аграрлық сектордың қызметтері.
23. Индустрияландыру картасы.
24. Үдемелі индустриялық-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру.
25. Индустрияландырудың алғашқы бес жылы.
26. «Өнімділік-2020» бағдарламасы.
27. Қазақстанның банктік жүйесі.
28. Қазақстанның инвестициялық саясаты.
29. Ұлттық қордың қызметтері.
30. Ұлттық банктің қызметтері.
31. 2011 жылдың 28 қаңтарындағы Елбасының «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз» Жолдауы.
32. Бюджеттік реформалар.
33. Жаңа Бюджет кодексі.
34. Жаңа Салық кодексі.
35. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылдың 27 қаңтардағы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» Жолдауы.
36. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауы.
37. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2014 жылғы 17 қаңтардағы «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауы.
38. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың 2014 жылғы 11 қарашадағы «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» Жолдауы.
39. 2015 жылы мамырда қабылданған бес институционалдық реформаны жүзеге асыру бағытындағы 100 нақты кадам.
40. VIII Астана экономикалық форумында талқыланған әлеуметтік-экономикалық мәселелер.

Өзіндік жұмыс үшін тапсырмалар:

1. Қазақстанда бюджетті жоспарлаудың негізі.
2. Қазақстан Республикасында стратегиялық жоспарлаудың негіздері.
3. «Қазақстан-2030» Стратегиясын жүзеге асырудың негізгі қорытындылары.
4. 2050 жылға дейінгі ұлттың жаңа саяси бағытының мәні және осы бағытты қалыптастырудағы экономикалық саясаттың жаңа принциптері.
5. Қазақстан Республикасына 2007-2009 жылдары енгізілген мемлекеттік органдар қызметінің стратегиялық жоспары және бюджеттік жоспарлаудың қорытындыға бағытталған жоспарлаудың жаңа әдістері.
6. Қазақстанның тәуелсіздік жылдарындағы экономикалық жетістіктері.
7. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылдың 27 қаңтардағы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» жолдауында айтылған Қазақстанды әлеуметтік-экономикалық жаңғыртудың жаңа тапсырмалары.
8. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауына сәйкес Қазақстанды әлеуметтік-экономикалық жаңғыртудың жаңа тапсырмалары.
9. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2014 жылғы 17 қаңтардағы «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауына сәйкес Қазақстанды әлеуметтік-экономикалық жаңғыртудың жаңа тапсырмалары.
10. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың 2014 жылғы 11 қарашадағы «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» Жолдауына сәйкес Қазақстанды әлеуметтік-экономикалық жаңғыртудың жаңа тапсырмалары.
11. 2015 жылы мамырда бес институционалдық реформаны жүзеге асыру бағытындағы 100 нақты қадамға сәйкес Қазақстанды әлеуметтік-экономикалық жаңғыртудың жаңа тапсырмалары.

Реферат тақырыптары:

1. «Қазақстан-2050» стратегиясы – Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдар қызметінің стратегиялық жоспарының негізі ретінде.
2. Стратегиялық жоспарлау нәтижеге негізделген бюджеттік жоспарлау негізі ретінде.
3. Қазақстан экономикасын әлеуметтік-экономикалық жаңғыртудағы бюджеттік жоспарлаудың рөлі.

2-ТАРАУ. БЮДЖЕТТІ ЖОСПАРЛАУ НЕГІЗДЕРІ. БЮДЖЕТТІ ӘЗІРЛЕУ КЕЗЕҢДЕРІ. НӘТИЖЕЛЕРГЕ БАҒДАРЛАНҒАН БЮДЖЕТТЕУ

1. *Бюджетті жоспарлау негіздері туралы жалпы ережелер. ҚР Бюджет кодексінің мазмұны мен құрылымы.*
2. *Республикалық бюджетті әзірлеу кезеңдері.*
3. *Қазақстан Республикасында нәтижеге бағдарланған жобалық-мақсаттық бюджеттеу принциптерін енгізу: реформаның негізгі кезеңдері.*

2.1

Бюджетті жоспарлау негіздері туралы жалпы ережелер. ҚР Бюджет кодексінің мазмұны мен құрылымы

Бюджетті жоспарлаудың негізгі ережелері ҚР Бюджет кодексімен реттеледі. Алғашқы Бюджет кодексі 2004 жылғы 24 сәуірде қабылданған. Кейіннен барлық өзгертулер мен толықтыруларды ескере отырып, 2008 жылдың 4 желтоқсанында жаңа Бюджет кодексі қабылданды.

Бюджет кодексінің көптеген сапалық тийімді негіздері бар:

- бюджетті нақты және бірізді әзірлеу, қарастыру және орындау үдерісі бекітіледі;
  - орта мерзімді бюджеттік жоспарлау орындалады;
  - бірегей бюджеттік үдеріс шегінде барлық мемлекеттік табыстар мен шығыстарды жүзеге асыру принципі бекітіледі;
  - басымдылықтар мен бағдарламалар негізінде бюджеттік қаржы бөлулер қамтамасыз етіледі;
  - алынған қорытындылар мен нәтижелер негізінде бюджеттік бағдарламалар нәтижелігін бағалау үдерісі қарастырылады.
- ҚР Бюджет кодексінің құрылымы екі бөліктен (жалпы және ерекше), 13 бөлімнен, 49 тараудан және 245 баптан тұрады.

Бюджет кодексінің жалпы бөлігі екі бөлімнен тұрады:

- *1-бөлім. Бюджет жүйесі:* жалпы ережелер, бюджеттің түрлері мен деңгейлері, бюджет құрылымы, Қазақстан Республикасының үкіметі мен жергілікті атқарушы органдардың резервтері, Қазақстан Республикасының ұлттық қорын қалыптастыру, пайдалану және басқару, бірыңғай бюджеттік сыныптама, бюджетаралық қатынастарды қамтитын тараулардан тұрады;

– 2-бөлім. *Бюджет деңгейлері арасында түсімдер мен шығыстарды бөлу*: республикалық, облыстық бюджеттер, республикалық маңызы бар қала, астана, аудан (облыстық маңызы бар қала) бюджеттері арасында бюджетке түсетін түсімдерді бөлу, бюджет деңгейлері арасында шығыстарды бөлу, бюджеттік комиссияларды қарастыратын тараулардан құралған.

Бюджет кодексінің ерекше бөлігі II бөліммен тұрады:

– 3-бөлім. *Бюджетті әзірлеу, қарау, бекіту*: бюджетті жоспарлау негіздері, бюджетті әзірлеу, бюджеттің жобасын қарау және бекіту үдерісінің негізгі ережелері, төтенше мемлекеттік бюджетті әзірлеу, енгізу немесе оның қолданысын тоқтату мәселелерін қамтитын тараулардан тұрады;

– 4-бөлім. *Бюджеттің атқарылуы*: бюджеттің атқарылуы туралы жалпы ережелер, бюджеттің атқарылу үдерісі, бюджеттің кассалық атқарылуына қызмет көрсету жөніндегі шоттар, бюджеттің атқарылуы, бюджетті нақтылау, секвестр және бюджетті түзету, бюджеттік мониторинг және нәтижелерді бағалауды қарастыратын тараулардан құралған;

– 5-бөлім. *Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі және оның ведомстволарын қоспағанда, мемлекеттік мекемелердің бухгалтерлік есебінің және қаржылық есептілігінің жүйесі*: бухгалтерлік есепке алу жүйесі және қаржылық есептілік тарауларын қамтиды;

– 6-бөлім. *Бюджеттік есепке алу мен есептілік*: бюджеттік есепке алу, бюджеттің атқарылуы туралы жылдық есеп, Қазақстан Республикасы ұлттық қорының қалыптастырылуы мен найдаланылуы туралы жылдық есептен құралған тарауларды қарастырады;

– 7-бөлім. *Мемлекеттік қаржылық бақылау*: мемлекеттік қаржылық бақылау туралы жалпы ережелер, мемлекеттік қаржылық бақылау органдары, мемлекеттік қаржылық бақылау жүргізудің негіздері туралы тарауларды қамтиды;

– 8-бөлім. *Бюджеттік инвестициялар және концессиялық жобалар*: бюджеттік инвестицияларды және концессиялық жобаларды жоспарлау, бюджеттік инвестициялар мен концессиялық жобаларды жүзеге асыру мәселелерін қарастырған тараулардан тұрады;

– 9-бөлім. *Мемлекеттік концессиялық міндеттемелер*: мемлекеттік концессиялық міндеттемелер және жергілікті атқарушы органдардың мемлекеттік концессиялық міндеттемелері тарауларынан құралған;

– 10-бөлім. *Гранттар*: байланыссыз және байланысты гранттар туралы жалпы ережелер, байланысты гранттарды найдалану тарауларын қамтиды;

– 11-бөлім. *Бюджеттік кредиттеу*: бюджеттік кредиттеудің жалпы ережелері, бюджеттік кредиттеу талаптары, бюджеттік кредиттеу рәсімдері, бюджеттік кредитті қайта құрылымдау және қарыз алушыны ауыстыру, талап қою мерзімінің өтуі, кредиторлар талаптарының тоқтатылуы және бюджеттік кредиттер бойынша кепілдіктің тоқтатылуы мәселелерін қамтыған тараулардан тұрады;

– 12-бөлім. *Мемлекеттік және мемлекет кепілдік берген қарыз алу және борыш, мемлекет кепілгерлігі*: мемлекеттік және мемлекет кепілдік берген қарыз алу және борыш, мемлекет кепілгерлігі туралы жалпы ережелер, қазақстан республикасы үкіметінің қарыз алуы, жергілікті атқарушы органдардың қарыз алуы, мемлекет кепілдік берген қарыз алу және борыш, мемлекет кепілгерлігі, қарыз берушінің мүдделерін қорғау жөніндегі тарауларды қарастырады;

– 13-бөлім. *Қорытынды және өтпелі ережелер*: өтпелі ережелер және қорытынды ережелерді қамтыған тараулардан тұрады.

Бюджеттік үдерісте келесі құжаттар қолданылады:

1) ҚР немесе аймақтың әлеуметтік-экономикалық даму және бюджеттік параметрлер болжамы;

2) Республикалық бюджет туралы заң, жергілікті бюджет туралы мәслихат шешімі;

3) Мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары;

4) Операциялық жоспарлар.

Мемлекеттік жоспарлау бойынша орталық уәкілетті орган мемлекеттік жоспарлау жөнінде әдістемелік басшылықты жүзеге асырады, сондай-ақ мемлекеттік жоспарлаудың жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлейді. Сондықтан Қазақстан Республикасында мұндай орган Ұлттық экономика министрлігі болып табылады.

2.2 || Республикалық бюджетті әзірлеу кезеңдері

Республикалық бюджет – Бюджет кодексінде айқындалған түсімдер есебінен қалыптастырылатын және орталық мемлекеттік органдардың, оларға ведомстволық бағынысты мемлекеттік мекемелердің міндеттері мен функцияларын қаржылай қамтамасыз етуге, сондай-ақ мемлекеттік саясаттың жалпы республикалық бағыттарын іске асыруға арналған орталықтандырылған ақша қоры.

Республикалық бюджет жобасын әзірлеу кезеңдерін нақты қарастыратын болсақ:

– *1-кезең.* Ұлттық экономика министрлігі (Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігі) 5 сәуірге дейін ҚР әлеуметтік-экономикалық дамуының болжамдық Жобасын құрастырып, оны Республикалық бюджет комиссиясына (РБК) енгізеді. Бұл құжатқа макроэкономикалық көрсеткіштер болжамы, әлеуметтік параметрлер болжамы, үрдістер, артықшылықтар, ҚР бесжылдық кезеңге индикаторлары мен әлеуметтік-экономикалық дамуының көрсеткіштері кіреді. Бюджеттік параметрлер болжамы – үшжылдық кезеңге әлеуметтік-экономикалық дамудың бесжылдық болжам Жобасының негізінде әзірленеді;

– *2-кезең.* Осы екі құжатты қарастыру жобасы. 5 жылдық кезеңге әлеуметтік-экономикалық дамуды болжау Жобасы мен үшжылдық кезеңге бюджеттік параметрлер Республикалық бюджеттік комиссияда қарастырылады. РБК құрамы Қазақстан Республикасының Президентімен айқындалады. ҚР әлеуметтік-экономикалық даму болжамы жобасы мен бюджеттік параметрлер болжамы Республикалық бюджет комиссиясымен 15 сәуірге дейін қарастырылады. РБК-да осы екі құжат келісілгеннен кейін Қазақстан Республикасының Үкіметі қарастырып, оны бекітеді. Үкімет елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі параметрлері мен бюджеттік параметрлерді мақұлдағаннан кейін, шығыстардың болжанған көлемі 5 күндік мерзім ішінде Қаржы министрлігімен бюджеттік бағдарламалардың әкімшілеріне жеткізіледі;

– *3-кезең.* 15 мамырға дейін бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері (ББӘ – яғни, министрліктер, мекемелер) 3 жылдық мерзімге бюджеттік өтініштер мен стратегиялық жоспарлардың жобаларын береді;

– *4-кезең.* РБК-да бюджеттік өтініштер мен стратегиялық жоспарлар жобалары қарастырылады (мамыр-маусым);

– *5-кезең.* Бюджеттік бағдарламалар әкімшілері (ББӘ) бюджеттік өтініштер мен стратегиялық жоспарлар жобасын РБК шешіміне сәйкестендіреді (29 шілдеге дейін);

– *6-кезең.* 1 тамызға дейін әзірлеу, 15 тамызға дейін Үкіметке 3 маңызды құжаттың түпкі нұсқасын енгізу:

1) бес жылдық мерзімге ҚР әлеуметтік-экономикалық болжамының жобасы;

2) «Үш жылдық кезеңге республикалық бюджет туралы» ҚР Заң жобасы;

3) «Үш жылдық мерзімге стратегиялық жоспарлар бойынша» ҚР Үкіметінің Қаулылар жобасы, Президент Әкімшілігі және мемлекеттік органдар басшыларының Бұйрықтары;

– *7-кезең.* 1 қыркүйекке дейін осы құжаттарды Қазақстан Республикасының Парламентіне өткізу;

– **8-кезең.** ҚР Парламент депутаттары бұл құжаттардың жобаларын қыркүйек-қараша айларында қарастырады және 1 желтоқсанға дейін ҚР Мәжіліс және Сенат Парламентінің пленарлық отырысында бекітеді;

– **9-кезең.** ҚР Парламенті «Үш жылдық мерзімге арналған республикалық бюджет туралы» ҚР Заңын Қазақстан Республикасының Президентіне қол қоюға ұсынады;

– **10-кезең.** Президент «Үш жылдық мерзімге арналған республикалық бюджет туралы» ҚР Заңына қол қойғаннан кейін, Қазақстан Республикасының Үкіметі «Кезекті қаржылық жылға республикалық бюджет туралы ҚР Заңын жүзеге асыру» Қаулысын қабылдайды;

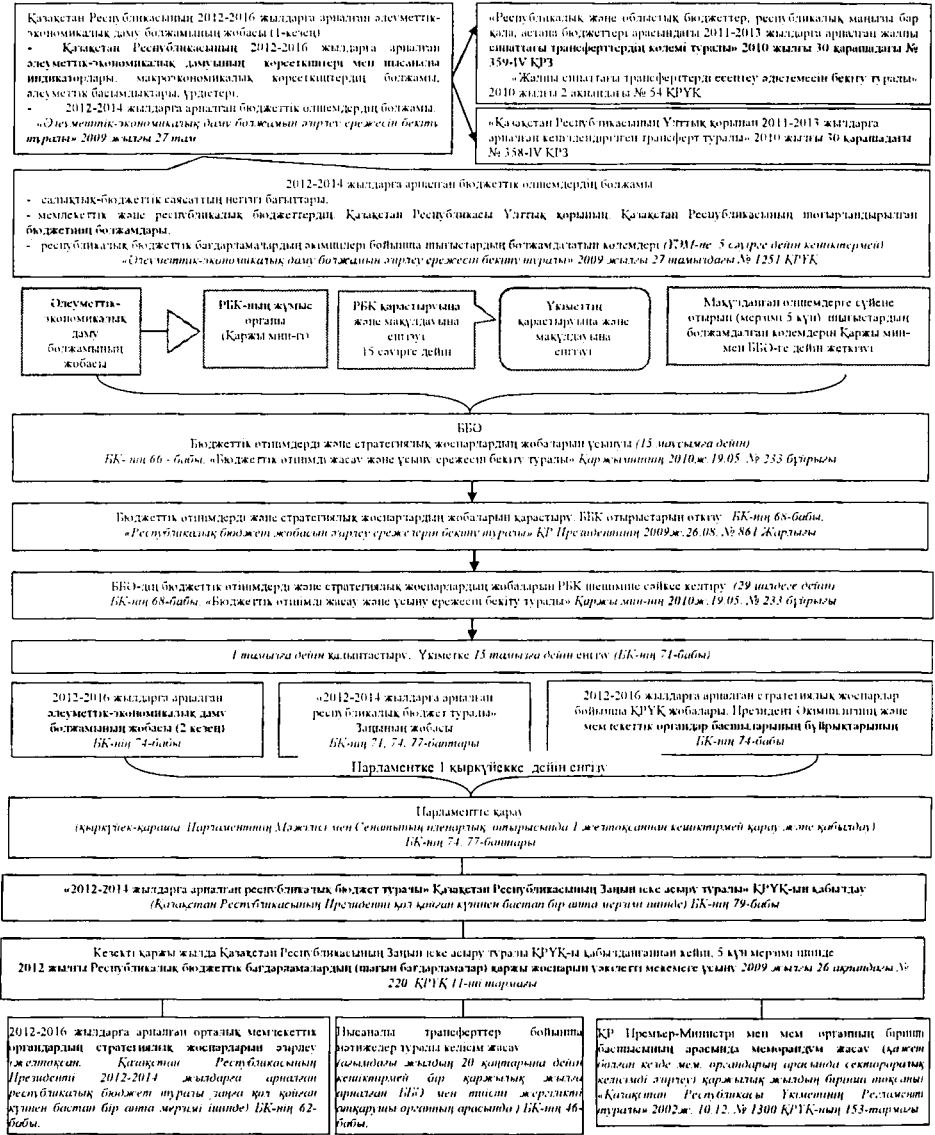
– **11-кезең.** «Кезекті қаржылық жылға республикалық бюджет туралы ҚР Заңын жүзеге асыру» Қаулысын қабылданғаннан кейін 5 жұмыс күні ішінде бюджеттік бағдарламалар әкімшілері Қаржы министрлігіне ағымдағы қаржылық жылға Республикалық бюджеттік бағдарламалардың қаржыландыру жоспарын ұсынады;

– **12-кезең.** «Үш жылдық кезеңге арналған республикалық бюджет туралы» ҚР Заңына ҚР Президенті қол қойғаннан кейінгі бір апта мерзімде (желтоқсан) орталық мемлекеттік органдар ағымдағы қаржылық жылға, яғни 1 жылға Операциялық жоспарлар әзірлейді;

– **13-кезең.** ББӘ (Бюджеттік бағдарламалар әкімшілері) және сәйкесінше жергілікті орындаушы органдар арасындағы мақсатты трансферттер бойынша бір қаржылық жылға ағымдағы қаржылық жылдың 20 қаңтарынан кешікпей Нәтижелері туралы келісімдерді қорытындылау;

– **14-кезең.** Ағымдағы қаржылық жылға ҚР Премьер-Министрі мен мемлекеттік органның бірінші басшысы арасында Меморандум жасау (2.1-суретті қараңыз).

Республикалық бюджетті әзірлеу кезеңдері

2.1-сурет – Республикалық бюджетті әзірлеудің кезеңдері

2.3

**Қазақстан Республикасында нәтижеге
бағдарланған жобалық-мақсаттық
бюджеттеу принциптерін енгізу:
реформаның негізгі кезеңдері**

Қазақстанда бағдарламалық-мақсатты бюджеттеуге жүйелі түрде көшу ТМД елдерінің ішінде алғаш рет 2000 жылы басталды (Ресей Федерациясында 2004 жылдан басталады).

Бағдарламалық-мақсатты бюджеттеу (БМБ) – стратегиялық жоспарлауға негізделген, бекітілген артықшылықтарға сәйкес және нәтижеге бағдарланған бюджеттік қаражаттарды орналастыратын жүйе, елдің басымдықтарына сәйкес әкімшілер қызметін координациялау құралы болып табылады. БМБ бюджеттік үдерістің барлық кезеңдерін қамтиды: жоспарлау, орындау және бақылау.

Бағдарламалық-мақсатты бюджеттеудің негізгі принциптеріне жататындар:

– стратегиялық міндеттер, артықшылықтар және бағдарламадан күтілетін нәтижелер негізінде жоспарлау;

– бағдарламалар бәсекелестігі – жоспарланған шығыстарды бағалау (баламаларды талдау);

– шығыстардың мақсаттар мен нәтижелерге сәйкес келуі;

– нәтижелер мониторингі;

– ішкі бақылау және есептілік;

– мекемелік және бағдарламалық жіктелімдер;

– басқарушылық өкілеттілікті нәтижелі орындау деңгейінде табыстау.

Қазақстанда бұл принциптерді енгізу бірнеше кезеңде орындалды. Тәуелсіздік жылдары елде жүргізілген бюджеттік реформаларды негізгі он кезеңге болуге болады.

Бірінші кезең (1997-1998 жылдар) – «Қазақстан-2030: Өркендеу, қауіпсіздік және барлық қазақстандықтардың әл-ауқатын жақсарту» Қазақстан Президентінің Жолдауы басылымға шықты, онда Қазақстанның міндеті, ұзақ мерзімді басымды мақсаттар мен орындау стратегиялары айтылды.

Бұл принциптерді Қазақстанда енгізудің бірінші кезеңінде ҚР Ұлттық Банкінде Бірегей қазынашылық шоты ашылды:

– қаржылық және бюджеттік рұқсаттар түріндегі лимиттер беру арқылы шығыстарды қаржыландыру жүйесі;

– қазынашылықта республикалық және жергілікті бюджетті есептік-кассалық қызмет көрсету бекітілген.

Сонымен қатар, бұл шаралар мынадай мүмкіндіктер берді:

– мемлекеттік бюджеттің барлық кірістері мен шығыстарын шоғырландыруға, бақылауға және есепке алуға (бюджеттен тыс қорлар мен шоттарды қоса алғанда);

– бақылау нәтижелігін жоғарылатуға.

1997-1998 жылдары Қазақстан Республикасында мемлекеттік бюджеттің кірістері мен шығыстарының жаңа бюджеттік жіктелімі қабылданды, ол мемлекеттің бағдарламалық міндеттерін орындайтын барлық деңгейдегі бюджеттердің шығыстарын өзара байланыстыруға, сонымен қатар, мемлекеттік қаржылардың мөлдірлігін, статистикасының қарапайымдылығын және мемлекеттік басқару органдары қызметінің талдауын жақсартуға бағытталған.

Екінші кезең (1999 жыл) – жаңа үшінші редакцияда «Бюджеттік жүйе туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды, онда негізгі мән республикалық және жергілікті бюджеттік бағдарламаларға, республикалық және жергілікті бюджеттік бағдарламалар әкімшілеріне, бюджеттік алып қоюлар түсініктеріне берілген.

Жоғарыда аталған Заңды қабылдау мынадай мүмкіндіктер берді:

– бюджеттік жүйенің бірегейлік принципін қамтамасыз ету;

– кедейшілікпен күрес жүргізу;

– бюджет жүйесін аймақтар мен республиканың барлық өңірлер арасындағы бірдей мемлекеттік қызмет көрсету арқылы айырмашылықтарды теңестіру жолымен бірлік принципін қамтамасыз етуге болады;

– әлеуметтік бейімделушілік негізінде кедейшілікпен аймақтар бойынша күресу, әлеуметтік тұрғыдан кедей халықты экономикалық қалыпқа келтірушілік.

1999 жылы, бюджеттегі қаражатты мақсатты және тиімді жұмсау үшін құқықтық базаны жетілдіру, оны алдын-ала сенімді бақылау тетіктерін жасау арқылы бюджетте кредиторлық берешектің өсуіне жол бермеу жолдары қарастырылған болатын. Атап айтқанда, бюджеттегі ақша есебінен қазынашылықта азаматтық-құқықтық мәмілелерді міндетті түрде тіркеу енгізілді және бұл, өз кезегінде, экономикаға көлемі үлкен қайтарылмаған төлемдер тізбегін «нақты емес бюджет (нереальный)» ұғымын жақындатты.

Үшінші кезең (2000-2001 жылдар) – ҚР Үкіметінің 2000-2002 жылдарға арналған Бағдарламасы қабылданды, ол келесдей міндеттер мен шараларды қарастырды.

Негізгі міндеттері:

– бюджеттік бағдарлануға түбегейлі көшу;

– мемлекеттік басқару мен бюджеттік өкілеттілік атқарымдарын орналастыру;

– трансферттер көлемін анықтау белгілерін енгізу (субвенциялар мен алымдар заңды актілермен бекітіледі);

– орта мерзімді жоспарлауды енгізу.

Шаралары:

– қажеттіліктер негізінде мақсаты көрсетілген қабылданған бағдарламаларды қаржыландыруда бюджеттің шығын бөлігін қалыптастыру;

– бағдарламаларды орындау бойынша әкімшілердің қызметін бағалау белгілерін әзірлеу;

– әлеуметтік-экономикалық дамудың ұзақ мерзімді мақсаттары бар бюджет қаражаттарын қолдануды байланыстыру.

Қазақстанда бағдарламалық-мақсатты бюджеттеу принциптерін енгізудің үшінші кезеңінде бағдарламалар негізінде бюджеттерді әзірлеу бойынша семинар өтті. United States Agency for International Development (USAID) реформасының Бюджеттік-Салықтық жобасы негізінде АҚШ-тың Барентс Групп ұйымдастырған, сонымен қатар, бірінші рет бағдарламалық-мақсатты бюджеттеудің (индикаторлар) элементтері енгізілді, атап айтқанда:

– бағдарламаның міндеті;

– бағдарламаны жүзеге асыру нысаны;

– бағдарламаны құқықтық негіздеу;

– бағдарламаны орындау белгілері;

– бағдарламаны орындау мерзімі.

2000-2001 жылдары Қазақстан Республикасында бағдарламаларды әзірлеу Ережесі құрастырылды.

Қазақстан Республикасында бағдарламаларды әзірлеу ережелері мына мәселелерді анықтайды:

– ұйымдастырушылық-әдістемелік негіздерді;

– бағдарламалар жобаларын қалыптастырудың жалпы принциптері;

– әзірлеу, келісу және бекіту реті;

– оларды орындауды бақылау реті.

2000-2001 жылдары бюджетті жоспарлаудың нормативті әдісін енгізу қатар жүзеге асырылды. Осыған байланысты мемлекеттік органдардың I қызметкерге республикалық бюджеттің ағымдық шығыстарының нормалары құрастырылды.

2001 жылы ҚР Ұлттық қоры құрылды, оны басқару ҚР Ұлттық Банкімен жүзеге асырылады.

ҚР Ұлттық Қорына келесі қызметтер бекітілген:

– *жинақтаушы қызмет* – болашақ ұрпақтар үшін мұнай кірістерін сақтайды;

– *тұрақтандырушы қызмет* – республикалық бюджеттің әлемдік бағалардың конъюнктурасынан тәуелділігінің төмендеуі.

Төртінші кезең (2002 жылы) – бюджеттік шығыстар делелдемелерінде көрсетілген белгілер негізінде бюджеттік бағдарламаның Паспорты, яғни әкімшілердің қызметін бағалайтын негізгі құжат енгізілді.

Негізгі индикаторлар:

– бюджеттік бағдарламаның мақсаты; міндеттері; құны; нормативтік-құқықтық негізі;

– бағдарламаларды іске асыру бойынша шараларды қаржыландыру көзі;

– күтілетін нәтижелер;

– жауапты орындаушылар;

– бағдарламаны жүзеге асыру мерзімдері.

Бюджеттік бағдарлама Паспортының негізі – әкімшінің бюджеттік өтініші болып табылады, олардың алдына қойылған міндеттерді орындау бойынша орта мерзімді кезеңге әр мемлекеттік орган үшін стратегиялық жоспар болып табылады.

БМБ принциптерін енгізудің төртінші кезеңінде Қазақстанда инвестициялық жобаларға талаптар белгіленді, сонымен қатар оларды бюджетке қосу реті бекітілді:

– елдің әлеуметтік-экономикалық даму басымдылықтарына сәйкес келуі керек;

– техникалық-экономикалық негіздемесі, жобалық-сметалық құжаттамасы, салалық уәкілетті органнан және экономикалық жоспарлау бойынша орындаушы органнан оңтайлы қорытындысы болуы керек.

2002 жылы бюджет 2 бөлікке бөлінді:

– ағымдық бюджет – мемлекеттің ағымдық қажеттіліктерін орындауға бағытталған бағдарламалар;

– даму бюджеті – экономиканы инвестициялауға шығыстар: инфрақұрылым, қала құрылысы, мемлекеттік мекемелерді ақпараттандыру, ғылым, кадрлар дайындау, әлеуметтік-экономикалық және институттық дамуға бағытталған, адам ресурсының дамуы.

Сонымен қатар, 2002 жылы бюджеттік бағдарламаларды іске асыруды бағалау механизмі енгізілді. Жоспарлау сатысында бюджеттік жоспарлау жөніндегі уәкілетті орган Президент Жолдауын, елдің даму стратегиясын, мемлекеттік және салалық даму бағдарламаларын және

алдыңғы кезеңдер үшін іс-шаралар жүзеге асыру қорытындысы бойынша қабылданған индикативтік жоспарға хабарламада сәйкестігімен бюджеттік өтінімдерді талдайды. Бюджетті орындайтын уәкілетті орган жүзеге асыру сатысында бағдарламаның орындалуын бағалайды.

Әкімшіліктер өз бағалауын және әр тоқсан сайынғы және бюджеттік бағдарламаның орындалғаны жөнінде жылдық есептерін ұсынады. Республикалық бюджеттің атқарылуы туралы жылдық есеп Парламентте қаралады және бекітіледі, содан кейін бюджеттің атқарылуы бойынша іс-шаралар мен мемлекеттік билік органдары үшін қажеттілігі салыстырылады.

Бесінші кезең (2003 жылы) – келесі негізгі сәттермен сипатталады:

– бюджеттік бағдарламаларды әкімшілердің әзірлеу және ұсыну ережелері қалыптастырылды;

– бюджеттік бағдарламаларды іске асыру туралы есепті әзірлеу және ұсыну бойынша ережелер құрастырылды;

– мемлекеттік органдар мен мекемелердің қызмет көрсетуде нормалар мен ережелерді жетілдіру үшін жұмыс тобы құрылды;

– мынадай мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған бюджетаралық қарым-қатынастарды, үкімет және жетілдіру деңгейлері арасындағы өкілеттіктердің аражігін ажырату тұжырымдамасы қабылданды: мемлекеттік атқарымдарды оңтайлы тізбесін анықтау үшін; мемлекеттік басқару деңгейлері арасындағы атқарымдар, өкілеттіктер мен жауапкершіліктер арасындағы нақты айырмашылық; үкіметаралық қарым-қатынастың оңтайлы үлгісін қалыптастыру (өз атқарымдарын жүзеге асыру үшін қаржылық қамтамасыз етушілік).

Алтыншы кезең (2004 жылы) – ҚР Бюджет кодексі қабылданды, оның мақсаты:

– мемлекеттің экономикалық саясаты негізінде бюджетті ары қарай орта мерзімді жоспарлау;

– бюджеттік қаржыландырудың мөлдірлігін арттыру;

– бюджеттік ақшаны бақылау жүйесін күшейту.

Экономикалық саясат және орта мерзімді кезеңге арналған фискалдық байланысын айқындайтын, сондай-ақ орташа жылдық инфляция деңгейі белгіленген шаманы қамтамасыз ету үшін 2005-2007 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының республикалық бюджет комиссиясы Орта мерзімді фискалдық саясат жөніндегі кеңестің отырыстарында әзірленді және бекітілді, 2004 жылы төлем балансының тұрақтылығы, соңғы тұтынуға тауарлар мен қызметтердің өсуі мен капиталдың жинақталуы туралы қабылданды.

Негізгі мақсат – экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру, барлық аймақтарда азаматтардың әл-ауқатын тұрақты экономикалық даму және өсу деңгейін жақсарту.

Жетінші кезең (2005 жылы) – республикалық және жергілікті бюджетті сатылас ішкі бақылау сызбасы енгізілді, сонымен қатар, бюджеттік бағдарламалардың нәтижелігін бағалау бойынша шаралардың жоспары енгізілді.

Тиімділікті анықтаудың негізгі жиынтықтары бар: стратегия, көрсеткіштер, мақсаттар, нәтижелер, тексеру, мониторинг және бағалау.

Жетінші кезеңді жүзеге асыру үдерісінде нәтижеге бағдарлану бөліміндегі бюджеттік бағдарламалардың паспорттарын жетілдіру қажеттілігі туындады:

– 2006 жылға республикалық бюджетті қалыптастыру шегінде бюджеттік бағдарламалардың паспорттарын жетілдіру сұрақтары бойынша бюджеттік бағдарламалардың әкімшілерімен USAID бірлесіп семинар-жиналыстар өткізілді;

– бюджеттік бағдарламалардың әкімшілерімен бірге бюджеттік өтініштерді әзірлеу және ұсыну Ережелеріне өзгерістер мен толықтырулар жасалды;

– республикалық бюджеттік бағдарламалардың паспорттарын толтыру бойынша талаптар күшейтілді;

– нәтижеліктің (тікелей, түпкі, қаржылық-экономикалық нәтижелер), мерзімділіктің және бағдарламаны жүзеге асыру сапасының индикаторлары енгізілді.

Жоғарыда аталған тиімділікті анықтаудың жиынтықтарының өзара байланысын 2.2-суреттен көруге болады.

2005 жылы орта мерзімді келешекке Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры қаражаттарының қалыптасу және қолданылу Тұжырымдамасы қабылданды.

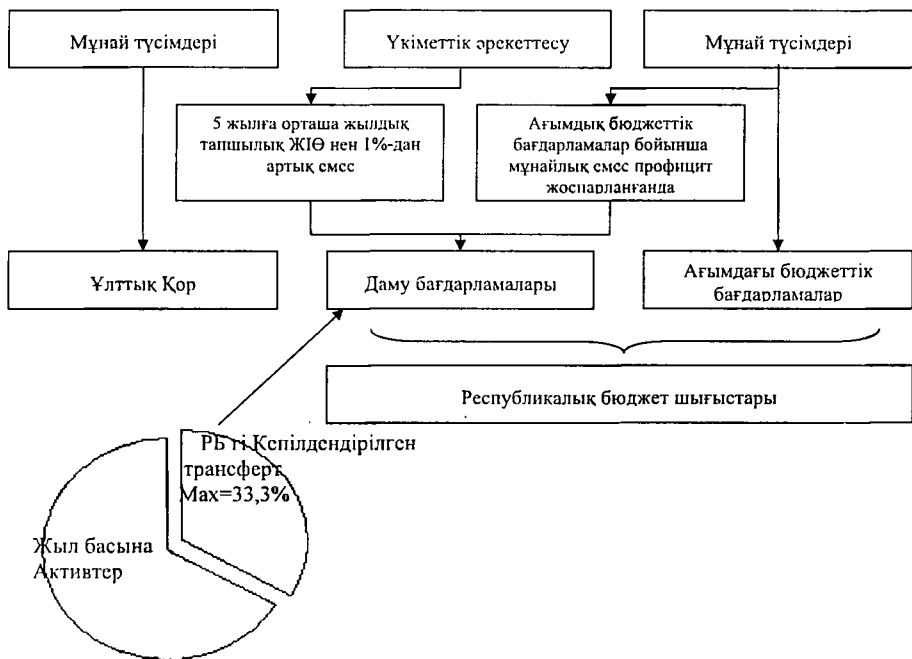
Әзірленген теңестірілген бюджеттің әдісі қарастырады:

– мұнай секторының түсімдері толықтай Ұлттық қорға бағытталады;
– кепілдендірілген трансферт дамудың бюджеттік бағдарламаларын қаржыландыруға бағытталады.

Бұл шара таразыланған фискалды саясатты жүргізуге жағдай жасады. Сондай-ақ, теңгерімді фискалдық саясатын жүргізуге, әдетте, мұнай секторы кәсіпорындарынан күтілмеген пайдаға бұрмаланған салық режімі ырықтандыру «таза» фискалдық әсері, сондай-ақ кепілдік берілген трансферт шегінде мұнай кірістерін пайдалануға мүмкіндік берді (2.3-сурет).

2.2-сурет – Бюджеттік бағдарламалардың тиімділігін анықтаудың жиынтықтары

2.3-сурет – Қазақстан Республикасының теңгерімделінген бюджетінің іс-әрекет ету әдістері

Сегізінші кезең (2006 жылы) – Қазақстан Республикасының Ұлттық Қорының қызмет атқаруының жаңа жүйесіне көшу іске асты.

2006 жылы әкімшілердің және уәкілетті тұлғалардың жауапкершілігін күшейту бөлімінде Азаматтық процессуалды кодекске және әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодекске өзгерістер енгізілген:

– бюджетке салықтық емес төлемдерді толық және мерзімінде төлемегендігі үшін;

– республикалық және жергілікті бюджеттерге түсімдерді мерзімінде емес, толық емес түсіру, республикалық және жергілікті бюджеттердің қаражаттарын, мемлекетпен кепілдендірілген қарыздарды, мемлекет активтерін мақсатқа сәйкес емес қолдану;

– республикалық және жергілікті бюджеттердің қаражаттарын, мемлекетпен кепілдендірілген қарыздарды, мемлекет активтерін тиімсіз қолдану;

– республикалық және жергілікті бюджеттердің қаражаттарын, соның ішінде мақсатты трансферттер мен несиелерді, байланысты гранттарды, мемлекетпен кепілдендірілген қарыздарды, мемлекет активтерін негізсіз қолдану.

Тоғызыншы кезең (2007-2008 жылдар) – 2007 жылдан бастап Қазақстанда нәтижеге бағдарланған мемлекеттік органдардың қызмет жүйесі енгізілді.

2007 жылы 26 желтоқсанда Үкіметтің № 1297 «Нәтижеге бағдарланған мемлекеттік жоспарлау жүйесін енгізу жөніндегі тұжырымдамасы» жөнінде қаулысы қабылданды. Нәтижелерге бағытталған басқарушы іске асыру шеңберінде пайдаланылатын негізгі құрал, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары болып табылады. Стратегиялық жоспарлар мемлекеттік органның орта мерзімде бастапқы және түпкі нәтижелердің сәйкестенуін қаржыландырумен байланыстырады. Стратегиялық жоспарлар жаңа жоспарлау жүйесінің принциптеріне сәйкес әзірленеді, міндеттері, мақсаттары, бөлінген қаржыландыру мөлшерінде дамыту емес, сондай-ақ нақты өлшенетін көрсеткіштері – мақсатты индикатор (нәтиже) бағытталады.

Стратегиялық жоспарлардың алғышарты – олар жаңа форматта ұсынылған мемлекеттік органның орта мерзімді перспективада оған қолжетімді бюджет қаражаты көлемінің негізінде бюджеттік бағдарламаларды қамтуы тиіс. Мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары, бюджеттік үдерістің құжаттары болуы тиіс. Осылардың негізінде құрылған бюджеттік жоспарлау жүйесі орта мерзімді перспективада бюджеттік қабылдау, сапасы мен тұрақтылығын қамтамасыз етудің ашықтығын көрсетеді.

Алайда Қазақстанда жүргізіліп отырған бюджетті басқару бағдарламалары бюджетті жақсарту, оның негізгі мақсатына қол жеткізу үшін жүргізіліп отырған бюджет фазаларын реформалау керек, бюджетті

қолдануды тиімді басқару, бюджеттік есеп беруді дамыту сондай-ақ бюджет шығыстарының тиімділігін арттыру бюджет үдерісінің барлық кейінгі мемлекеттік бақылау мониторингті іске асыру. Стратегиялық жоспарды бағалау, оларды іске асыру үдерісінің логикалық жалғасы болып табылады және стратегиялық жоспарларды дамыту, бақылау және мониторингін жасау үдерістерін қамтиды.

Тоғызыншы кезенді жүзеге асырудың маңызды сәті 2008 жылдың 4 желтоқсанында № 95-IV ҚР Бюджет кодексінің жаңа редакциясын қабылдау болып табылды, онда «нәтижелерді бағалау» ұғымы енгізілген. ҚР Бюджет кодексінің 113 бабына сәйкес, *нәтижелерді бағалау* – мемлекеттік орган қызметінің ел немесе өңір экономикасының дамуына, экономиканың, қоғамның жеке саласына (аясына) тигізетін әсерін кешенді және объективті бағалау, мемлекеттік орган қызметі нәтижелерінің көрсеткіштеріне қол жеткізуді стратегиялық жоспар мен бюджеттік бағдарламалардың іске асырылуын бағалау негізінде талдау нәтижелерді бағалау болып табылады.

Сонымен қатар нәтижелерді бағалау:

1) нәтижелер көрсеткіштерін таңдаудың дұрыстығын, олардың түсінікті және анық жазылуын, бюджеттік бағдарламаны іске асыруға қажетті ресурстарды жоспарлаудың дұрыстығын талдауды;

2) мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары мен бюджеттік бағдарламаларында айқындалған нәтижелер көрсеткіштеріне қол жеткізу дәрежесін талдауды;

3) алынған нәтижелердің стратегиялық жоспарда айқындалған мемлекеттік органның стратегиялық бағыттарына, мақсаттары мен міндеттеріне сәйкестігін бағалауды;

4) қол жеткізген нәтижелердің мемлекеттік қызмет көрсетуді алушылардың мүдделері мен қажеттіліктеріне сәйкестігін бағалауды;

5) нәтижелердің стратегиялық мақсаттар мен көрсеткіштерге қол жеткізе алмау себептерін талдауды;

6) мемлекеттік органның қызметін жақсарту, бюджеттік бағдарламаларды қаржыландыру көлемін ұлғайту, қысқарту не оларды бюджеттен алып тастау жөніндегі ұсынымдарды қамтуға тиіс.

Нәтижелерді бағалауды жүргізу кезінде үкіметтік емес ұйымдардың (қоғамдық бірлестіктердің) оларды алушыларға сауал қою негізінде алынған мемлекеттік қызмет көрсетуді ұсыну сапасы туралы ақпараты пайдаланылады. Нәтижелерді бағалауды бюджеттік бағдарламалар әкімшілері және Қазақстан Республикасының Президенті уәкілеттік берген мемлекеттік органдар жүзеге асырады.

Нәтижелерді бағалауды жүргізу тәртібін Қазақстан Республикасының Президенті айқындайды. Бағалаудың мақсаты қойылған нәтижелер қалай және қандай дәрежеде орындалды және олар қызыққан жақтар мен мақсатты топтарға қандай әсер тигізетіндігін анықтау болып табылады.

2008 жылғы 4 желтоқсандағы ҚР Бюджет кодексіне сәйкес стратегиялық жоспарды жүзеге асыруды бағалауға негізделген нәтижелерді бағалауға кіретіндер:

– нәтижелер көрсеткіштерін тандаудың дұрыстығын талдау, мазмұнының анық және нақты болуы, бюджеттік бағдарламаны жүзеге асыру үшін қажетті ресурстарды жоспарлаудың дұрыстығы;

– мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларында және бюджеттік бағдарламаларында анықталған нәтижелер көрсеткіштеріне жету дәрежесін талдау;

– стратегиялық жоспарда анықталған мемлекеттік органның стратегиялық бағыттарына, мақсаттары мен міндеттеріне алынған нәтижелердің сәйкестігін бағалау;

– мемлекеттік қызметтерді алушылардың қызығушылығы мен талаптарына алынған нәтижелердің сәйкестігін бағалау;

– стратегиялық мақсаттар мен нәтижелер көрсеткіштерінің орындалмау себептерін талдау;

– мемлекеттік органның қызметін жақсарту бойынша, бюджеттік бағдарламаларды қаржыландыру көлемін кеңейту, қысқарту немесе оларды бюджеттен алып тастау бойынша нұсқаулар.

Осы бағалаулар нәтижесі нақтылы ақпараттарға негізделген сенімді және пайдалы өз кезегінде мемлекеттік органдарға мерзімінде шешім қабылдауға мүмкіндік беретіндей болуы тиіс.

Опыншы кезең (2009 жыл – қазіргі уақыт) – 2009 жылдан бастап Қазақстан үшжылдық бюджеттік жоспарлауға ауысқан, ол тұрақтылық саясатының логикалық жалғасы және экономика мен мемлекеттік шығыстардың қатал реттелуінің құралы болып табылады. Дегенмен, республикалық бюджет «өзгермелі үшжылдық» тәртібінде жыл сайынғы өзгерістер рәсімімен әзірленген. Бұл әдіс жыл шегінен шығып кететін ірі жобаларды жоспарлауға мүмкіндік береді, сонымен қатар, шығыстарды жоспарлау әрекетіндегі және қабылданатын міндеттерді бөлу негізінде жүру керектігін қарастырады. Яғни, үш жылдық жоспарлаудың басында бюджеттердің шығындық бөлігі бұдан бұрын қабылданған міндеттерден шығып анықталады. Үш жылдық кезеңнің ішінде жылжуы бойынша пайда болатын қосымша қаражаттардың көлемі мемлекеттік биліктің органдарының және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының

нормативтік-құқықтық актілерімен регламенттелетін қайта қабылданған міндеттерді қаржыландыруға бағытталуы мүмкін.

2009 жылы стратегиялық жоспарларды әзірлеу үдерісін ары қарай жетілдіру жүргізіледі, оны орталық мемлекеттік органдар, 2010 жылдан бастап – жергілікті атқарушы органдар құрастыра бастады. 2009-2011 жылдарға арналған орталық мемлекеттік органдармен әзірленген стратегиялық жоспарлардың талдау нәтижелері көрсеткендей олардың сапасы төмен болды. Стратегиялық жоспарларда көбіне тұжырымдамалы толықтық пен логикалық сатылас болмайды: ел дамуының стратегиялық мақсаты – мемлекеттік органдардың дамуының стратегиялық мақсаты – міндеттер – индикаторлар – бюджеттік шығыстар (ресурстар).

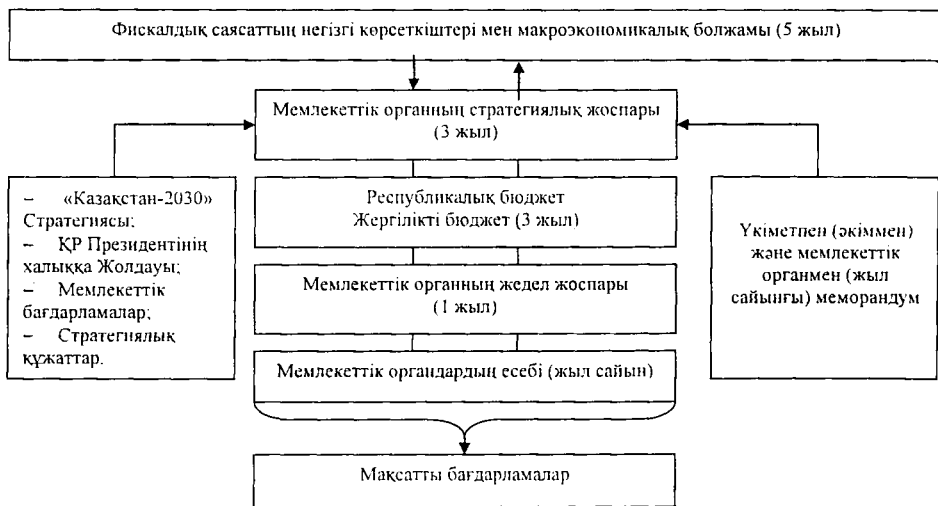
Кейбір стратегиялық жоспарларда мақсаттар мен міндеттердің баспалдақтары сақталмайды, көбінесе мақсаттар мен міндеттер нақты нәтижеге жетуге емес, үдеріске бағдарланған. Жоспарланған нәтижелер туралы қорытынды айтуға болатын индикаторлар болмайды немесе нашар әзірленеді.

Сондықтан, стратегиялық жоспар қалай әзірленуі керек екендігіне нақты талаптардың болуы, стратегиялық жоспарларды құрастыратын мемлекеттік органдардың қызметкерлерін тұрақты оқыту, стратегиялық жоспарларды бағалауға талаптарды олар әзірленіп жатқан кезден бастап ескеру өте маңызды. Қазақстан Республикасында қолданылатын мемлекеттік жоспарлаудың сызбасы келесі 2.4-суретте көрсетілген:

БМБ (бағдарламалық мақсатты бюджеттеу) принциптерін енгізудің 10 кезеңі Қазақстанда Президенттің 2009 жылғы 18 маусымындағы № 827 «Қазақстан Республикасында мемлекеттік жоспарлау жүйесі туралы» Қаулысымен сипатталады, онда стратегиялық жоспарларды жүзеге асырудың сыртқы және ішкі бағасын жүргізетін мемлекеттік органдар анықталған.

Үкіметтің құрылымына кіретін орталық мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларын жүзеге асырудың бағасы мемлекеттік жоспарлау және республикалық бюджеттің атқарылуын бақылайтын Есеп комитеті бойынша уәкілетті органмен жүргізіледі. Жергілікті бюджеттен қаржыландырылатын атқарушы органдардың стратегиялық жоспарларын жүзеге асыруды бағалау мемлекеттік жоспарлау және мәслихаттардың ревизиялық комиссиялары бойынша жергілікті уәкілетті органдармен жүргізіледі.

2.4-сурет – Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау сызбасы.

Стратегиялық жоспарлардың ішкі бағасын стратегиялық жоспарларды әзірлеуші мемлекеттік органдар жүргізеді.

Қазақстанда бағдарламалық-мақсатты бюджеттеудің принциптерін енгізудің оныншы кезеңін жүзеге асырудың тағы бір мезеті 2010 жылы 15 маусымда ҚР Қаржы министрінің № 287 бұйрығымен бекітілген «Бюджетті атқару кезінде бюджеттік бағдарламаларды жүзеге асыру бағасының әдістемесін» қабылдау болды. Бұл әдістеме бюджетті атқару кезінде бюджеттік бағдарламаларды жүзеге асыру бағасын жүргізуге, сонымен қатар орталық және жергілікті уәкілетті органдардың бюджеттік қаражаттарды қолданудағы тиімділігін бағалауда бірегей әдісті қамтамасыз етуге бағытталған.

Бұл әдістеменің негізі бюджетті атқару тиімділігі бөлінген бюджеттік қаражаттарды игеру дәрежесімен емес, мемлекеттік органдардың қызметінің нақты нәтижелерге жетуімен есептелетіндігі. Осыған байланысты, маңызды міндет бюджет шығыстарын мемлекеттік саясаттың басымдылықтарымен үйлестіру болып табылады, яғни, бюджеттік ресурстарды шығыстар түрлері бойынша емес, стратегиялық мақсаттар бойынша орналастыру.

2012 жылы елдің дамуының жаңа стратегиясы қалыптасты: «Қазақстан-2050 Стратегиясы: Мемлекеттің жаңа саяси бағыты», оның құрамына «Қазақстан-2030» Стратегиясының қорытындылары және елдің дамуының жаңа перспективалары (болашаққа үмітін) кіреді: «Біздің негізгі мақсатымыз – 2050 жылға қарсы қуатты мемлекет, дамыған экономика, жалпы еңбек мүмкіндіктері негізінде берекелі қоғам құру.

Қуатты мемлекет жылдамдатылған экономикалық өсімді қамтамасыз ету үшін маңызды. Қуатты мемлекет жан сақтау саясатымен емес, жоспарлау, ұзақ мерзімді даму және экономикалық өсу саясатымен айналысады. Бұл біздің елдің даму перспективаларының көрінісі. Бұл жаңа саяси бағыт». Бұл стратегия көптеген елдердің, халықаралық ұйымдардың тәжірибесін есепке ала отырып, Қазақстан Республикасының мүмкіндіктерін, қаржылық және басқа да ресурстарды, елдің экономикасын, олардың салаларының бағыттылығын зерттеу негізінде әзірленген.

Бүгінгі күні Қазақстанда бағдарламалық-мақсатты бюджеттеудің негізгі базасы (платформасы) қалыптасқан, ол Бюджет кодексімен және нормативтік-құқықтық актілермен бекітілген.

Осылайша, *нәтижеге бағдарланған бюджеттеу (НББ) – бұл стратегиялық бағыттарға, мақсаттарға, мемлекеттік саясаттың міндеттеріне сәйкес нақты нәтижелерге жету мақсатымен бюджетті қалыптастыру және атқару (нәтижелер мен бюджеттік шығыстар арасындағы нақты байланыс).*

Орта мерзімді қаржылық жоспарлау шегінде, Қазақстандағы бюджеттік үдерістің жаңа ұйымының негізі нәтижеге бағдарланған, әлемде кеңінен қолданылатын бюджеттеу тұжырымдамасы болады. Нәтижеге бағдарланған бюджеттеудің негізі бюджеттік ресурстарды нақты нәтижелерді ескере отырып бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері арасында тарату болып табылады. Бұл нәтижелер ұзақ мерзімді келешекке болжанатын бюджеттік қаражаттар көлемі шегінде және әлеуметтік-экономикалық саясаттың орта мерзімді басымдылықтарымен сәйкес бағаланады.

Жүргізіліп жатқан бюджеттік реформаның негізгі элементі мемлекеттік органдар қызметін сметалық қаржыландырудан олар ұсынатын нақты қызметтерді қаржыландыруға көшу болып табылады.

Бюджеттік жоспарлаудың дәстүрлі жүйесінің негізгі айырмашылықтарының мәні мынада:

– бюджеттік бағдарламалар бюджеттік мақсаттармен нашар үйлестірілген;

– бюджеттік қаражаттарды «қалай болса да» игеру;

– ережелерді, нормаларды, нұсқамаларды сақтауға акценттелу;

– бюджеттік бағдарламалар мемлекеттік органдардың, мекемелердің, кәсіпорындардың қызметін қамтамасыз ету үшін бағытталған.

Дәстүрлі жүйе үшін тән сипаттар:

– бекітілген жоспар бойынша қаражаттарды мақсатты қолданудың нақты бекітілуі;

– бюджеттік шығыстардың егжей-тегжейлі атқарымды және экономикалық топтастырылуы;

- жоспар-дәлел көрсеткіші бойынша шығыстарды бақылау;
- сыртқы бақылаудың болуы және шешім қабылдарда жоғары орталықтандырылған сипат.

Нәтижеге бағдарланған бюджеттеу жағдайында:

- бюджеттік бағдарламалар дамудың стратегиялық мақсатымен өзара үйлестірілген;
- бюджеттік ресурстар нәтижеге жету үшін бөлінеді;
- дербестік ұсыну арқылы шығыстардың мақсаттылығы мен тиімділігіне акцент жасау;
- бюджеттік бағдарламалар халыққа, бизнеске және мемлекеттік органдарға бір-біріне қызмет көрсету үшін бағытталған.

Нәтижеге бағдарланған жүйеге тән сипаттар:

- қаражаттарды мақсатты қолданудың мақсаттар мен нәтижелерге сәйкес бекітілуі;
- мекемеаралық және бағдарламалық топтастырылу;
- нәтижелер мониторингімен бірге шығыстарды бақылау;
- ішкі бақылау және есептілік;
- басқарушылық құзыреттерді тиімді орындау деңгейлеріне табыстау.

Нәтижеге бағдарланған бюджеттеу жүйесін тиімді енгізу келесі шараларды қарастырады:

- мемлекеттік органдарда стратегиялық жоспарлауды жүзеге асыру;
- қысқа мерзімді бюджеттік жоспарлаудан орта мерзімді бюджеттік жоспарлауға көшу;
- қызмет нәтижелеріне жету және қызмет нәтижелерін бағалау мониторингі.

Бұл шараларды жүзеге асыру стратегиялық, экономикалық, бюджеттік жоспарлаудың үйлестірілуін қамтамасыз етеді, «шығыстарды басқарудан» «нәтижелерді басқаруға» ауысуды жүзеге асырады, яғни мемлекеттік органдардың қызметін бюджеттік қаражаттарды ресми игеруден нақты түпкі нәтижелерге жетуге бағдарлайды, сондай-ақ мемлекеттік қызметтердің сапасын және бюджет шығыстарының тиімділігін арттырады.

НББ бойынша мемлекеттік органдардың тікелей және түпкі нәтижелері қарастырылады. Мысалға, тікелей нәтижелердің көрсеткіштері бола алады:

- білім алған студенттердің саны;
- алдын-алу шараларының саны;
- жүргізілген тексерістердің саны;
- әзірленген нормативтік актілердің саны;
- салынған жолдардың километражы.

Түпкі нәтижелердің көрсеткіштері бола алады:

- түсімнің (егін) артуы;
- аурудың азаюы;
- қауіпсіздіктің жоғарылауы (зиянды әсердің азаюы);
- экологиялық зиянды шығарылымдар;
- көліктік шығыстарды азайту.

Бюджеттеу үдерісінде мемлекеттік органдар қызметінің нәтижелер көрсеткішіне келесі талаптар қойылады:

- нәтижелердің баламалығы;
- есептік мәліметтерді алудың мерзімділігі және жүйелілігі;
- салыстырмалылық;
- үнемділік;
- объективтілік.

Мемлекеттік орган қызметі нәтижелерінің көрсеткіштерін анықтарда «өтірік ынталандырымаларды» болдырмау керек, яғни нәтижелік көрсеткіштерінің нақты анықталуы. Бұл жағдайда «қызметтердің санымен бірге сапасы да маңызды» ережесі жұмыс істейді. *Осыған байланысты, рұқсат құжаттарын берерде нәтижелердің келесі көрсеткіштері арасында таңдау болады:*

- қаралатын өтініштердің орташа саны;
- берілген рұқсат құжаттарының саны;
- дұрыс берілген рұқсат құжаттарының саны;
- дұрыс толтырылған істердің өлшенген саны.

Стратегиялық және оперативті жоспарлау үдерісі кезінде, бюджеттік үдеріске қатысушылар нәтижеге бағдарланған бюджеттеуді жүзеге асырғанда келесі негізгі мәселелермен кезікті:

– тікелей (мекеменің жұмысы орындалды ма) және түпкі (бұл жұмыс бағытталғандарға қалай әсер етті) көрсеткіштерді жіктеу өте қиын мәселе болды;

– бюджеттік шығыстардың тиімділігі мен нәтижелігін анықтау маңызды мәселе болды, абсолютті және экономикалық (қаржылық) көрсеткіштерге нақты байланысы жоқ салыстырмалы көрсеткіштерді салыстыру;

– әлеуметтік-экономикалық және бюджеттік жоспарлаудың бірлігін қамтамасыз ету: дамудың жалпы мемлекеттік мақсаттары бойынша, дамудың аудандық міндеттерінің бірігуі бойынша.

Бюджеттік реформаларды жүзеге асырудың әлемдік тәжірибесі көрсеткендей, нәтижеге бағдарланған бюджеттеуді енгізу бюджеттік үдеріске қатысушыларға келесідей артықшылықтар берді.

НББ жүйесі елдің Парламенті мен Үкіметіне мынадай мүмкіндіктер береді:

56 ✎ Салықтық-бюджеттік жоспарлау

– мемлекеттік қаражаттарды қолдану нәтижелері туралы толық, сапалы, жүйеленген ақпарат алу;

– мемлекеттік салалар жұмысының тиімділігін тікелей бақылау және басқаруды қамтамасыз ету.

Мемлекеттік органдар үшін қарастырады:

– бюджеттік қаражаттарды қолдану нәтижелерін тиімді жоспарлау және басқару;

– шығыстарды оперативті басқаруда, қаражаттарды үнемдеуде, шығыстар құрылымын өзгертуде дербестік;

– қызметінің нәтижелері бойынша мемлекеттік органдарды және олардың қызметкерлерін ынталандыру.

Қаржы министрлігі келесі артықшылықтарға ие болады:

– мекемелердің шығыстарының егежей-тегжейлі баптарын жоспарлау мен бақылауды қысқарту;

– бюджеттік шығыстарды басқару;

– бюджеттік шығыстар тиімділігін бақылау.

Нәтижеге бағдарланған бюджеттеу белгілі бір артықшылықтар береді және келешекте бюджеттік жоспарлау элементіне жатады. Келесі жылға ғана бюджетті құрастырып қабылдау болжанатын өзгерістер бағытында қажет қадамдар жасауға мүмкіндік бермейді.

Нәтижелерге бағдарланған бюджеттеу келесі міндеттерді шешуге мүмкіндік береді:

– кірістер мен шығыстардың орта мерзімді теңестірілуін қамтамасыз ету;

– аймақтың даму басымдықтарын анықтау және олардың келешекте қаржылық жоспарда көрініс табуы, сол арқылы кіріс бойынша шектеуді ескеріп бюджетте көрініс табуы;

– аймақтар дамуының басымдықтарын жүзеге асыру бойынша негізделген шынайы бағдарламаларды қалыптастыру;

– қойылған мақсаттар мен болжамдар сапасына жету дәрежесінің мониторингін және талдауын жасау;

– стратегиялық шешімдердің дәйектілігін арттыру;

– бюджеттік ресурстарды қолданудың тиімділігін көтеру.

Келешекте бюджеттік жоспарлау жүйесі келесі принциптер бойынша әзірленуі керек:

– аймақтар жүргізетін қаржылық саясаттың мөлдірлігі мен анықтылығы;

– қызығушылығы бар тұлғалар үшін ақпараттың қолжетімділігін арттыру;

– бюджеттік жоспарлау негізінде жатқан экономикалық болжамдардың шынайылығы;

- экономикалық дамудың кезеңдік факторларын есептеу;
- қаражаттарды міндетті түрде резервтеу;
- болжамдаудың және жоспарлаудың нұсқалары.

Сондықтан салықтық-бюджеттік саясатқа байланысты емес, мемлекеттік билік органдары жүргізетін макроэкономикалық көрсеткіштерді нақты болжаудың қиындығын ескере отырып, бюджеттік жоспарлаудың болжамдық және жоспарлық құжаттары әр түрлі нұсқаларда, опти мистік, пессимистік сценарийлер бойынша жасалынады.

Бақылау сұрақтары:

1. Бюджетті жоспарлаудың негізгі ережелері.
2. Алғашқы Бюджет кодексі.
3. 2008 жылдың 4 желтоқсандағы жаңа Бюджет кодексі.
4. Бюджет кодексінің сапалық тиімлі негіздері.
5. Бюджет кодексінің жалпы бөлігі.
6. Бюджет кодексінің ерекше бөлігі.
7. Бюджеттік үдерісте қолданылатын құжаттар.
8. Республикалық бюджет.
9. Республикалық бюджет жобасын әзірлеу кезеңдері.
10. Республикалық бюджет жобасын әзірлеудің 1-кезеңі.
11. Республикалық бюджет жобасын әзірлеудің 2-кезеңі.
12. Республикалық бюджет жобасын әзірлеудің 3-кезеңі.
13. Республикалық бюджет жобасын әзірлеудің 4-кезеңі.
14. Республикалық бюджет жобасын әзірлеудің 5-кезеңі.
15. Республикалық бюджет жобасын әзірлеудің 6-кезеңі.
16. Республикалық бюджет жобасын әзірлеудің 7-кезеңі.
17. Республикалық бюджет жобасын әзірлеудің 8-кезеңі.
18. Республикалық бюджет жобасын әзірлеудің 9-кезеңі.
19. Республикалық бюджет жобасын әзірлеудің 10-кезеңі.
20. Республикалық бюджет жобасын әзірлеудің 11-кезеңі.
21. Республикалық бюджет жобасын әзірлеудің 12-кезеңі.
22. Республикалық бюджет жобасын әзірлеудің 13-кезеңі.
23. Республикалық бюджет жобасын әзірлеудің 14-кезеңі.
24. Қазақстанда бағдарламалық-мақсатты бюджеттеу.
25. Бағдарламалық-мақсатты бюджеттеудің негізгі принциптері.
26. Бюджеттік реформалардың бірінші кезеңі.
27. Бюджеттік реформалардың екінші кезеңі.
28. Бюджеттік реформалардың үшінші кезеңі.
29. Бюджеттік реформалардың төртінші кезеңі.
30. Бюджеттік реформалардың бесінші кезеңі.
31. Бюджеттік реформалардың алтыншы кезеңі.
32. Бюджеттік реформалардың жетінші кезеңі.
33. Бюджеттік реформалардың сегізінші кезеңі.

58 *z* Салықтық-бюджеттік жоспарлау

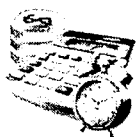
34. Бюджеттік реформалардың тоғызыншы кезеңі.
35. Бюджеттік реформалардың оныншы кезеңі.
36. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау сызбасы.
37. Елдің дамуының «Қазақстан-2050 Стратегиясы».
38. Нәтижеге бағдарланған бюджеттеу
39. Бюджеттік жоспарлаудың дәстүрлі жүйесінің негізгі айырмашылықтары.
40. Дәстүрлі жүйе үшін тән сипаттар.
41. Нәтижеге бағдарланған бюджеттеу жағдайы.
42. Нәтижеге бағдарланған жүйеге тән сипаттар.
43. Нәтижеге бағдарланған бюджеттеу жүйесін тиімді енгізу шаралары.
44. Тікелей нәтижелердің көрсеткіштері.
45. Түпкі нәтижелердің көрсеткіштері.
46. Бюджеттеу үдерісінде мемлекеттік органдар қызметінің нәтижелер көрсеткішіне қойылатын талаптар.
47. НББ жүйесі елдің Парламенті мен Үкіметіне беретін мүмкіндіктері.
48. Мемлекеттік органдар үшін қарастырады.
49. Қаржы министрлігінің артықшылықтары.
50. Нәтижелерге бағдарланған бюджеттеу қандай міндеттерді шешуге мүмкіндік береді.
51. Келешекте бюджеттік жоспарлау жүйесі қандай принциптер бойынша әзірленеді.

Өзіндік жұмыс үшін тапсырмалар:

1. Бюджетті жоспарлаудың негіздері.
2. Қазақстан Республикасының Бюджет кодексінің құрылымы мен мазмұнының мәні.
3. Республикалық бюджетті әзірлеудің негізгі кезеңдері.
4. Қазақстандағы нәтижеге негізделген мақсатты бағдарламалық бюджеттеу реформасының негізгі кезеңдері және оның мәні.
5. Нәтижеге негізделген бюджеттеуге өтудің қажеттілігі. Дәстүрлі жүйеден айырмашылығы.
6. Мемлекеттік орган қызметінің тікелей және түпкі нәтижелерінің көрсеткіштері.
7. Түпкі нәтижеге негізделген бюджеттеу қандай мәселелерді шешеді және оның ерекшелігі.

Реферат тақырыптары:

1. Республикалық бюджетті әзірлеу тәртібі.
2. Қазақстан Республикасының Бюджет кодексін жетілдіру.
3. Қазақстан Республикасы мемлекеттік органының (министрліктер мен ведомствалардың көрсеткіштері негізінде) бюджеттік бағдарламасы (өтініш).
4. Республикалық бюджетті қарау және бекітудің тәртібі.
5. Нәтижеге негізделген мақсатты бағдарламалық бюджеттеу: Қазақстандағы жағдайы мен даму жолдары.
6. Қазақстан Республикасындағы стратегиялық, индикативтік және бюджеттік жоспарлаудың байланысы.

3-ТАРАУ. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ БЮДЖЕТТІК ПАРАМЕТРЛЕРІНІҢ БОЛЖАМЫ

1. Қазақстан Республикасының бес жылдық кезеңге арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамының мазмұны мен құрылымы, әзірлеу тәртібі.
2. Үш жылдық мерзімге арналған бюджеттік параметрлер болжамы.
3. Қазақстан Республикасының бес жылдық кезеңге арналған әлеуметтік-экономикалық саясатының негізгі бағыттары.
4. Мемлекеттік органдардың үш жылдық кезеңге арналған стратегиялық жоспары, жаңа формат және бюджеттік бағдарламалардың түрлері.
5. Бюджеттік бағдарламалардың әкімшілерінің бюджет шығыстарын жоспарлауы.

3.1

Қазақстан Республикасының бес жылдық кезеңге арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамының мазмұны мен құрылымы және әзірлеу тәртібі

1997 жылы Қазақстан Республикасында алғаш рет ұзақ мерзімді «Қазақстан-2030» даму Стратегиясы қабылданды, ол елде стратегиялық жоспарлаудың негізін салды. Ол жеті базалық артықшылықты қарастырады, қамтамасыз етеді:

- ұлттық қауіпсіздік;
- ішкі саяси тұрақтылық және қоғамның шоғырлануы (консолидация);
- экономикалық өсу;
- Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білім алуы және әл-ауқаты;
- энергетикалық ресурстар;
- инфрақұрылымның дамуы әсіресе көлік пен байланыста;
- кәсіби билік.

Бұл ұзақ мерзімді артықшылықтар ел дамуы үшін жоспарлар мен бағдарламалар жасауда тұрақты бағдар болып табылады. Олар жыл сайын елдегі және әлемдегі макроэкономикалық жағдайға байланысты нақтыланып, Президенттің жыл сайынғы Қазақстан халқына Жолдауында баяндалып отырады. Қазақстан бұрынғы кеңестік аумақ бойынша бірінші болып стратегиялық жоспарлау жолын таңдаған.

Мемлекеттік жоспарлау жүйесін Қазақстан Республикасының Президенті анықтайды:

1. Республиканың немесе аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуы мен бюджеттік параметрлерін болжау;

2. Республикалық бюджет туралы заң, мәслихаттың жергілікті бюджет туралы шешімі;

3. Мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары;

4. Операциялық жоспарлар.

Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі мемлекеттік жоспарлау бойынша орталық уәкілетті орган ретінде мемлекеттік жоспарлау бойынша әдістемелік басқарушылықты, сонымен қатар оны жетілдіру үшін ұсыныстар жасайды.

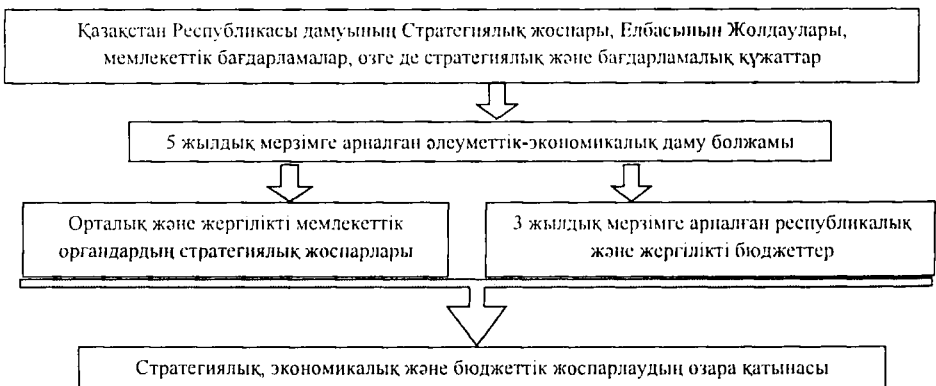
Әлеуметтік-экономикалық даму мен бюджеттік параметрлер болжамы стратегиялық және бағдарламалық құжаттарды есепке алатырын әзірленеді, бұл құжатқа жататындар:

1. Мемлекеттік басқарудың орталық деңгейінде – макроэкономикалық көрсеткіштер болжамы, әлеуметтік параметрлер болжамы, Қазақстан Республикасының бес жылдық мерзімге әлеуметтік-экономикалық даму үрдістері мен артықшылықтары.

2. Мемлекеттік басқарудың жергілікті деңгейінде – аймақтың бес жылға әлеуметтік-экономикалық дамуының болжамы, үрдістері мен артықшылықтары.

3. Үш жылға бюджеттік параметрлердің болжамы (3.1-сурет).

Әлеуметтік-экономикалық даму мен бюджеттік параметрлер болжамы орталық және жергілікті уәкілетті органдармен мемлекеттік жоспарлау бойынша жыл сайын әзірленеді. Осылайша мемлекеттік жоспарлаудың жаңа жүйесіне сәйкес үш жылға ортақ құжат – бес жылға әлеуметтік-экономикалық дамудың Болжамы әзірленеді.

3.1-сурет – Мемлекеттік жоспарлау жүйесіндегі әлеуметтік-экономикалық даму болжамы

Мемлекеттік жоспарлаудың жаңа механизміне сәйкес әлеуметтік-экономикалық дамудың болжамдық жоспары мемлекеттік жоспарлау жүйесінде келесі орынды алады.

Бес жылға әлеуметтік-экономикалық дамудың Болжамын әзірлеуге келесі шаралар кіреді:

1-кезең. Бес жылға елдің әлеуметтік-экономикалық даму Болжамы жобасын әзірлеу:

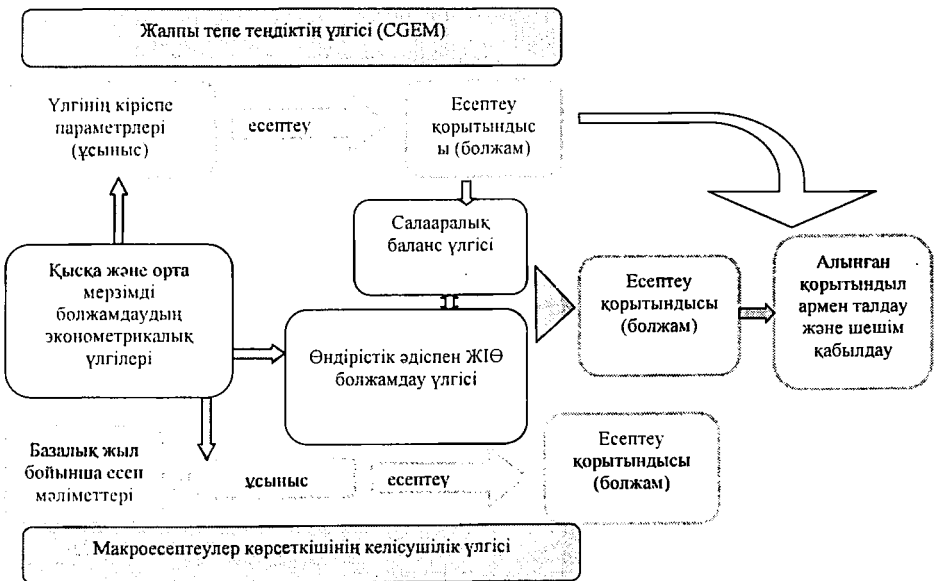
– орталық орындаушы органдар (15 наурыздан кеш емес) ҰЭМ-не әлеуметтік-экономикалық даму Болжамы бойынша көрсеткіштер мен ұсыныстар болжамын ұсынады, олар ҰЭМ бұйрығымен бекіткен нысандар мен көрсеткіштер тізіміне сәйкес болады;

– ҰЭМ өз кезегінде елдің әлеуметтік-экономикалық даму Болжамы жобасын құрастырып, Республикалық бюджеттік комиссияға шығарады (15 сәуірден кешіктірмей);

– бірінші кезеңде қолдау тапқан жағдайда, ҰЭМ әлеуметтік-экономикалық даму Болжамын орталық және жергілікті орындаушы органдарға бағыттайды.

2-кезең. Елдің әлеуметтік-экономикалық даму Болжамы жобасының көрсеткіштері мен бөлімдерінің болжамын нақтылау:

– орталық атқарушы органдар ҰЭМ-не нақтыланған көрсеткіштер мен ақпараттарды ҰЭМ бұйрықпен бекіткен нысандар мен көрсеткіштер тізімін ұсынады (15 маусымнан кешіктірмей);

3.2-сурет – Макроэкономикалық болжамдау үлгілері қатынасының сызбасы

62 ∞ Салықтық-бюджеттік жоспарлау

– ҰЭМ қосымшалар енгізеді де бес жылға арналған әлеуметтік-экономикалық даму Болжамын Республикалық бюджеттік комиссияға ұсынады (1 тамыздан кешіктірмей);

– ҰЭМ елдің әлеуметтік-экономикалық даму Болжамының түпкі жобасын Үкіметке ұсынады (15 тамыздан кешіктірмей).

3-кезең. Үкіметтің елдің әлеуметтік-экономикалық даму Болжамы жобасын қолдауы (1 қыркүйектен кешіктірмей).

Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық даму Болжамын әзірлеудің негізінде әр түрлі макроэкономикалық болжамдау үлгілері қолданылған (3.2-сурет).

Мемлекеттік басқарма органдары арасында заңдылықтарға сәйкес әлеуметтік-экономикалық даму Болжамын әзірлеу бойынша нақты атқарымдар бекітілген (3.1-кесте):

3.1-кесте – Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуы болжамының бөлімдерін бекіту (2010 жылдың 1 наурызындағы № 113 бұйрығы)

Бөлім атауы	Мемлекеттік орган
1. Экономикалық дамудың үрдістері	ҰЭМ
2. Дамудың шарты және факторлары	ҰЭМ
3. Қазақстан Республикасын әлеуметтік-экономикалық дамытудың мақсатты индикаторлары	ҰЭМ
4. Жылдарға бөлгендегі әлеуметтік-экономикалық дамудың болжамы мен экономикалық саясат	ҰЭМ, ҰБ, ҚМ, ИДМ, ДСӘД, АШМ, ЭІМ, ҚРҰБ
4.1. Ақша-несиелік саясат және қаржы секторын басқарудағы саясат	ҰЭМ, ҰБ, ҚРҰБ
4.2. Фискалдық саясат	ҚМ, ҰЭМ
4.3. Құрылымдық саясат	ҰЭМ, ИДМ, ЭМ, АШМ, ЭІМ
4.3.1. Салалық саясат	ҰЭМ, ИДМ, ЭМ, АШМ, ЭІМ
4.3.2. Инвестициялық саясат	ҰЭМ, ИДМ, ЭМ, АШМ, ЭІМ
5. Үш жылға арналған бюджеттік параметрлер болжамы	ҚМ
5.1. Қазақстан Республикасындағы бюджеттік-салықтық саясатының негізгі бағыттары	ҚМ
5.2. Мемлекеттік және республикалық бюджет, Қазақстан Республикасының Ұлттық Қорының, Қазақстан Республикасының шоғырландырылған бюджеттерінің болжамдары	ҚМ
6. Әлеуметтік-экономикалық дамуды болжаудың және бюджеттік параметрлердің негізгі көрсеткіштері (қосымша түрінде).	ҰЭМ, ҰБ, ҚМ, ИДМ, ДСӘД, АШМ, ЭІМ, ҚРҰБ
7. 3 жылдық мерзімге арналған республикалық бюджеттік бағдарламалардың әкімшілер бойынша болжамданған шығыстар көлемі (қосымша түрінде).	ҚМ, республикалық бюджеттік бағдарламалар әкімшілері

Елдің 2013-2017 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму Болжамы келесі бөлімдерден тұрады:

1. Қазақстан Республикасының даму үрдістері мен жағдайы.

1.1. 2011-2012 жылдары елдің әлеуметтік-экономикалық даму үрдістері.

1.2. Дамудың сыртқы жағдайлары.

2. Дамудың сценарлық түрлері.

3. 2013-2017 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық саясаттың негізгі шаралары мен бағыттары.

3.1. Макроэкономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету.

3.1.1. Ақша-несие саясаты және қаржылық секторды реттеу бойынша саясат.

3.1.2. Қазақстан Республикасының бюджеттік және салықтық саясатының негізгі басымдылықтары.

3.1.3. Бюджетаралық қатынастар.

3.2. Индустриалды-инновациялық даму.

3.2.1. Экономика құрылымындағы салалардың дамуы.

3.2.2. Тарифтік саясат және бәсекелестікті қорғау саясаты.

3.2.3. Бизнес-ахуалды жақсарту.

3.2.4. Сыртқы сауда саясаты.

3.2.5. Ішкі сауда.

3.3. Әлеуметтік саланы жаңғырту және халықтың өмір сүру жағдайын жақсарту.

3.3.1. Білім беру.

3.3.2. Денсаулық сақтау.

3.3.3. Мәдениет.

3.3.4. Жұмыспен қамту.

3.3.5. Әлеуметтік қамтамасыз ету.

3.3.6. Халықтың өмір сүру жағдайын жақсарту.

3.4. Аймақтардың дамуы.

3.5. Мемлекеттік басқарма жүйесін жаңғырту және мемлекеттік қызмет көрсету сапасын арттыру.

4. 2013-2017 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамы.

5. 2013-2017 жылдарға арналған бюджеттік параметрлер болжамы.

5.1. Мемлекеттік және республикалық бюджеттердің, Ұлттық қордың және Қазақстан Республикасының шоғырландырылған бюджетінің болжамы.

5.2. 2013-2015 жылдарға арналған бюджет шығыстарының басымдылықтары.

2013-2017 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму Болжамын әзірлегенде оның үш нұсқасы әзірленген:

- 1-нұсқа (пессимистік сценарий – мұнайға бағаның баррель үшін 60 долларға дейін төмендеген жағдайда);
- 2-нұсқа (базалық – әлемдік баға баррель үшін 90 доллар);
- 3-нұсқа (оптимистік сценарий – мұнайдың баррелі үшін баға 120 доллар).

Қазақстан Республикасының 2013-2017 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму Болжамы Қазақстан Республикасы Үкіметінің отырысында мақұлданды, 2012 жылдың 28 тамызынан №29 баяндама (әлеуметтік-экономикалық даму Болжамы) Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2009 жылы 27 тамызынан № 1251 қаулысымен бекітілген әлеуметтік-экономикалық даму болжамын жасау Ережелеріне сәйкес әзірленген. Бұл әлеуметтік-экономикалық даму Болжамы Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық жоспары негізінде әзірленген.

2013-2017 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму Болжамына кіреді:

- макроэкономикалық көрсеткіштер болжамы;
- әлеуметтік параметрлер болжамы;
- елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының үрдістері мен басымдылықтары;
- бес жылдық мерзімге экономикалық саясаттың негізгі бағыттары;
- мемлекеттік және республикалық бюджеттердің, Қазақстан Республикасының Ұлттық қорының, Қазақстан Республикасының 3 жылға шоғырландырылған бюджетінің болжамдары.

Әлеуметтік-экономикалық даму болжамы – орталық мемлекеттік органдардың үш жылға және республикалық бюджеттің үш жылға Стратегиялық жоспарларды жасауға негіз болып табылады.

Әлеуметтік-экономикалық дамудың басымдылығы ретінде нәтижелік жағынан тиімділерін және әлеуметтік-экономикалық мақсатқа жету үшін іс-әрекет амалдарын түсіну керек.

Әлеуметтік-экономикалық дамудың мақсаты – (жоспарлы) экономиканың, әлеуметтік саланың, қорғаныстың және қауіпсіздіктің жағдайы, ол мемлекеттік стратегиялық жоспарлаудың қатысушыларымен анықталады және сандық, сапалық көрсеткіштермен сипатталады.

Осыған сәйкес *әлеуметтік-экономикалық дамудың міндеті* – мерзім бойынша шектелген бір-бірімен байланысқан шаралар кешені ретінде анықталады.

Әлеуметтік-экономикалық даму нәтижесі ретінде экономиканың, әлеуметтік саланың, қорғаныстың, қауіпсіздіктің деректік (қол жеткен) жағдайы саналады, ол сандық және сапалық көрсеткіштермен сипатталады.

Қазақстанның ұлттық экономикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі параметрлері:

1. Халықтың өмір сүру сапасы мен деңгейін арттыру;
2. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету;
3. Серпінді және тұрақты экономикалық дамуды қамтамасыз ету;
4. Теңгерімделінген аудандық дамуды қамтамасыз ету;
5. Мемлекеттік басқарудың нәтижелігін арттыру.

Елдің 2013-2017 жылдары әлеуметтік-экономикалық дамуы Қазақстан Республикасының 2020 және 2050 жылға дейінгі дамуының Стратегиялық жоспарында анықталған әлеуметтік-экономикалық дамудың мақсатты индикаторларына жетуге көмектеседі.

Әлеуметтік-экономикалық даму болжамында 2013-2017 жылдары экономиканың өсуінің параметрлері өткен жылға пайыздық көрсеткішпен беріледі:

- негізінен қолдану (жеке және мемлекеттік), инвестициялар, тауарлар мен қызметтердің экспорты мен импорты;
- ауыл шаруашылығы және өнеркәсіп (мұнай өндіру, металлургия, химия, машина жасау) өнімдерінің өсу жылдамдығы;
- құрылыс жұмыстарының, сауданың, көлік қызметінің, ақпарат және байланыс қызметі көлемінің өсуі;
- сыртқы сауда көлемінің өсуі және төлем балансының болжамы;
- жылдық инфляция деңгейі, жұмыссыздық деңгейі, кедейшілік деңгейі.

3.2 || Үш жылдық кезеңге арналған бюджеттік параметрлер болжамы

Бюджет кодексіне сәйкес бюджеттік параметрлер болжамына кіреді:

– Мемлекеттік басқарудың орталық деңгейінде:

1. Қазақстан Республикасының салықтық-бюджеттік саясатының негізгі бағыттары.

2. Мемлекеттік және республикалық бюджеттің, Қазақстан Республикасының Ұлттық қорының, Қазақстан Республикасының шоғырланған бюджетінің Болжамы.

3. Республикалық бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері бойынша шығыстардың болжанатын көлемі.

– *Мемлекеттік басқарудың жергілікті деңгейінде:*

1. Аймақтың салықтық-бюджеттік саясатының негізгі бағыттары.
2. Сәйкес жергілікті бюджеттердің болжамдары.
3. Бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері бойынша шығыстардың

болжанатын көлемі.

Бюджеттің шығыстарын әзірлеуге жаңа жолдарының мәні:

1. Базалық шығыстар.
2. Жаңа бастамаларға шығыстар.

Базалық шығыстарға республикалық бюджет туралы заңмен немесе жергілікті бюджет туралы мәслихаттың шешімімен жоспарлы кезеңнің екінші және үшінші жылына индикативті көрсеткіштер ретінде бекітілетін бюджеттік бағдарламалар бойынша шығыстар жатады. Сонымен қатар *базалық шығыстар* – тұрақты сипаттағы шығыстар, күрделі шығыстар, сондай-ақ басталған (жалғасатын) бюджеттік инвестициялық жобаларға және қабылданған мемлекеттік концессиялық міндеттемелерді орындауға арналған шығыстар да жатады.

Тұрақты сипаттағы шығыстар – мемлекеттік атқарымдар, өкілеттіктер және мемлекеттік қызметтер көрсетумен, трансферттер төлеумен және мемлекеттің басқа да міндеттемелерімен байланысты шығыстар.

Жаңа бастамалар шығыстарына жататындар:

– кейіннен жаңа бюджеттік бағдарламалар бойынша қаржыландырылатын стратегиялық және бағдарламалық құжаттарға сәйкес әлеуметтік-экономикалық дамудың жаңа басым бағыттарын іске асыруға;
– макроэкономикалық және әлеуметтік көрсеткіштердің өзгеруіне байланысты емес және іс жүзіндегі бюджеттік бағдарламалар шеңберінде бюджет қаражатын жұмсаудың қосымша бағыттарын (атқарылатын мемлекеттік атқарымдардың, өкілеттіктердің және көрсетілетін мемлекеттік қызметтер көлемін кеңейтуді) көздейтін базалық шығыстарды ұлғайтуға бағытталған шығыстар.

Бюджеттік бағдарламалар әкімшісінің жаңа бастамалар шығыстарын жоспарлау қосымша бюджет қаражатын болу есебінен де, өткен жоспарлы кезеңде республикалық бюджет туралы заңда немесе жергілікті бюджет туралы мәслихат шешімінде бекітілген осы бюджеттік бағдарламалар әкімшісінің базалық шығыстар қаражатын қайта бөлу есебінен де жүзеге асырылады. Жаңа бастамаларға шығыстар стратегиялық және бағдарламалық құжаттарға сәйкес республиканың немесе аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының жаңа негізгі бағыттарын қарастырады, олар жаңа бюджеттік бағдарламалар бойынша қаржыландырылады.

Қазақстан Республикасының 2013-2015 жылға арналған бюджеттік параметрлер болжамын, сонымен қатар мемлекеттік және республикалық бюджеттерді, Ұлттық қорды және Қазақстан Республикасының шоғырланған бюджетін қарастырайық. 2013-2015 жылдары базалық сценарий мен экономиканың салаларының дамуының болжанатын жылдамдығы бойынша экономиканың күтілетін сыртқы жағдайын есепке ала отырып мемлекеттік бюджеттің (трансфертті есептегенде) кірістерінің өсуі 2013 жылы 5 011,2 млрд.теңгеден 2015 жылы 6 414,5 млрд теңгеге дейін немесе 128 пайыз болжанады. Сонымен қатар, салық түсімдерінің өсуі (128,8%) және салықтық емес түсімдердің өсуі (105,3%) және капиталмен операциялардан кірістердің төмендеуі (75,3%) болжанады (3.2-кесте).

3.2-кесте – Мемлекеттік бюджет кірістерінің болжамы
(трансферттерді ескермегенде)

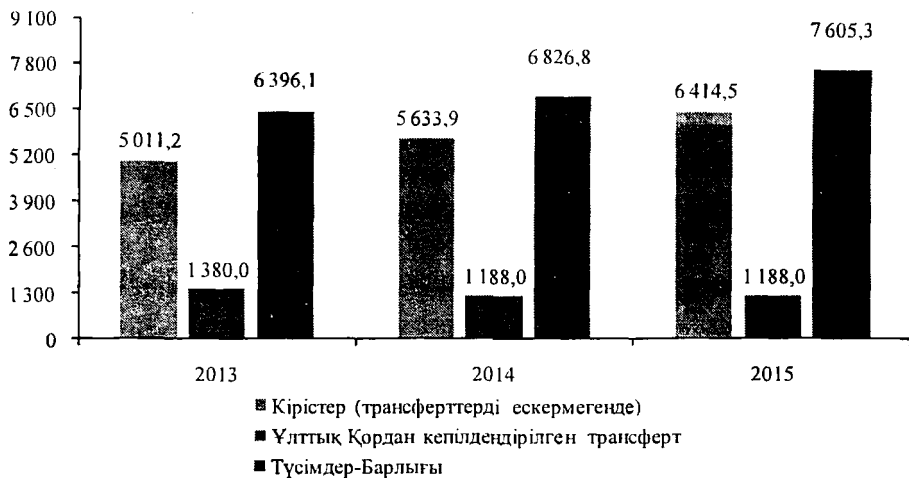
млрд. теңге

Атауы	2013ж	2014ж	2015ж	Серпіні, % бен
Кірістер (трансферттерді есептегенде)	5 011,2	5 633,9	6 414,5	128,0
Салықтық түсімдер	4 898,5	5 532,8	6 309,9	128,8
Салықтық емес түсімдер	66,0	67,5	69,5	105,3
Капиталмен операциялар бойынша кірістер	46,7	33,7	35,2	75,3

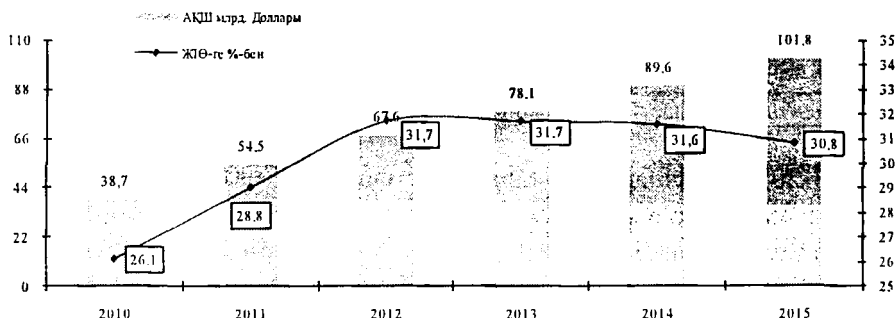
2013-2015 жылдарға арналған мемлекеттік бюджет кірістерінің болжамы макроэкономикалық көрсеткіштер болжамы негізінде орта мерзімге Салық және Кеден кодекстерінің ережелерін есепке алына отырып әзірленген. Кеден одағының әсері Кедендік одақта баж салығының есептеліп таратылу механизмін қолдануды қарастырады. Бюджет кірістерінің өсуі негізінен салықтық түсімдердің артуымен қамтамасыз етіледі, ол мемлекеттік бюджеттің шамамен 97,8% алып жатыр.

Салықтық түсімдердің артуы экономиканың, тауар импортының өсуін, салаларда өндірістің артуын, соның ішінде, индустриализация картасы инвестициялық жобаларын жүзеге асырғанда жаңа өндірістердің енгізілуін есепке алғанда. Ұлттық қордан кепілдендірілген трансфертті тартуды есепке алғанда 2013 жылы 1 380,0 млрд.теңге және 2014-2015 жылдары 1 118,0 млрд.теңге, мемлекеттік бюджетке жалпы түсімнің көлемі 2013 жылы 6 396,1 млрд.теңгеден 2015 жылы 7 605,3 млрд теңгеге өсетіні болжанады (3.3-сурет және 3.6-сурет).

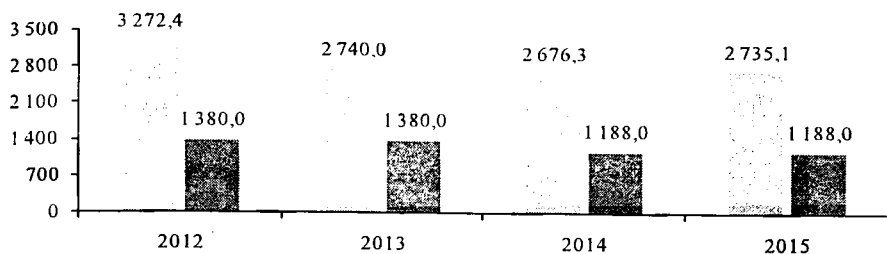

3.3-сурет – Мемлекеттік бюджетке түсімдер болжамы, млрд.теңге

3.4-сурет – Мемлекеттік бюджет көрсеткіштерінің болжамы, млрд.теңге

Бюджет тапшылығын төмендету саясатына сәйкес болжанған ЖІӨ-ге қатысты оны 2013 жылы 2,0%-ден 2015 жылы 1,5% дейін қысқарту жоспарланған. Болжанған түсімдер мен жоспарланған тапшылықтың төмендеуінен байланысты мемлекеттік бюджеттің шығыстары 2013 жылы 7 144,7 млрд. теңгеден 2015 жылы 8 341,1 млрд. теңгеге дейін көтеру ұйғарылады (ЖІӨ-ден 19,5-17,0%), мұны 3.4-суреттен көруге болады.

3.5-сурет – Ұлттық Қор өлшемдерінің болжамы, млрд.теңге

– мұнай секторынан тікелей салықтардың түсімдері;
 – кепілдендірілген трансферт түрінде ұлттық қор қаржатын пайдалану.

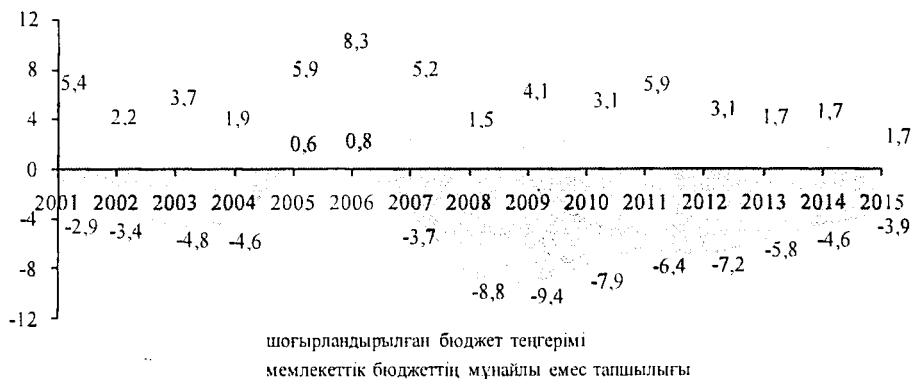

3.6-сурет – Мемлекеттік бюджетке түскен түсімдердің жалпы көлемінің кепілдендірілген трансферт түріндегі Ұлттық Қордың тартылған қаражаттарының үлесі

Жоспарланатын мемлекеттік шығыстардың өсімі экономиканың тұрақты өсіміне қажетті ішкі сұраныс пен мемлекеттік инвестициялар есебінен негізгі капиталды жиналымына қолайлы әсер етеді. Мұнай өндірудің күтілетін көлеміне, Brent мұнайдың әлемдік бағасы бойынша болжанған көрсеткіштеріне байланысты, АҚШ доллардың айналым бағамының есебінен, мұнай саласындағы кәсіпорындардан Ұлттық қорға тікелей салықтардың түсімдері 2013 жылы – 2 740,0 млрд.теңге, 2014 жылы – 2 676,3 млрд. теңге, 2015 жылы – 2 735,1 млрд. теңге көлемінде болжанады (3.5-сурет).

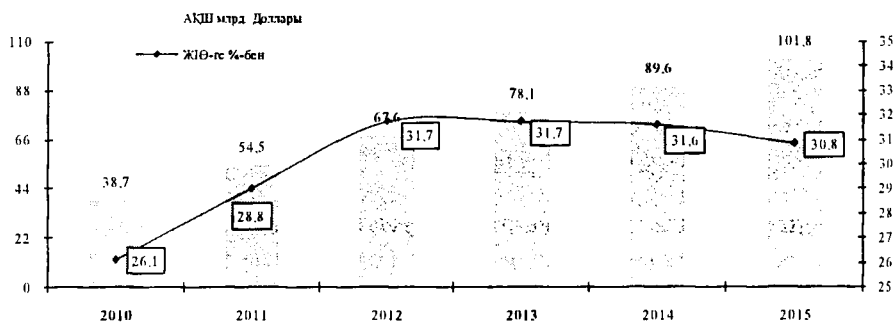
2013-2015 жылдары мұнай саласынан Ұлттық қорға болжанған түсімдерді есепке алумен, Ұлттық қордан кепілдендірілген трансферттердің шектелуі болашақта мұнай табысын Қорда таза жинақталуына мүмкіндік береді. Бұдан басқа, мемлекеттік бюджет түсімдерінің жалпы

көлемінде кепілдендірілген трансферт түріндегі Ұлттық қордың тартылатын қаражаттардың үлесін төмендету қарастырылады.

3.7-сурет – Бюджеттің шоғырландырылған балансы және мемлекеттік бюджеттің мұнайлы емес тапшылығы, ЖІӨ-ге %-бен

Теңгерімделген бюджет және Ұлттық қордың саясатына сәйкес мемлекеттің мұнай емес кірістерін жоғарылату аясында кепілдендірілген трансферт көлеміндегі Ұлттық қордың қаражатын қолдануды шектеу мұнай емес тапшылықты 2015 жылы ЖІӨ-ге 3,9%-ға дейін қысқартуға мүмкіндік береді (3.7-сурет).

3.8-сурет – Ұлттық қор қаражаты, жыл соңында, млрд. долл. және ЖІӨ-ге %-бен

Аталмыш қазыналық ережелердің сақталуы Ұлттық қорға мұнай түсімдерінің таза қорлануын қамтамасыз етеді және де болжам бойынша 2015 жылы 101,8 млрд. АҚШ долларды құрайтын (ЖІӨ-нен 30,8%) көлемінің өсіміне әкеледі (3.8-сурет).

Осылайша, Қордың тұрақтандыру және жинақталым қызметтерінің орындалуы қамтамасыз етіледі. Ұлттық қордың толығы елдің тәуелді

рейтингісінің жоғарылауына жағдай жасайды. Бұл, өз кезегінде, инвестицияларды ынталандыру үшін одан да тартымды және жеңілдікті шарттар негізінде сыртқы қаржы ресурстарды тартуға мүмкіндік береді. Әлемдік және Қазақстан экономикасындағы жағдайдың өзгерісі кезінде бюджеттік саясатты түзету бойынша жедел және тиімді шаралар, соның ішінде бюджет параметрлерін айқындау жолымен қолданылады.

2013-2015 жылдарға арналған бюджет шығыстарының артықшылықтары. Ұлт көшбасшысы-Елбасының «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты халқына жолдауында қойылған міндеттерді ескерумен 2013-2015 жылдары бюджет шығыстарының негізгі артықшылықтары болып табылады:

1. Халықты жұмыспен қамтылуын жоғарылату

Халықтың табысын көтеру үшін тұрақты және өнімді жұмыс-бастылықты қолдау мақсатымен «Халықты жұмыспен қамту-2020» бағдарламасын толық көлемде жүзеге асыруды жалғастырады.

«Халықты жұмыспен қамту-2020» бағдарламасы шеңберінде оқыту, қайта оқыту және жұмысқа орналастыруды қолдау, бизнес-дағдыларға үйрету және шағын несиелер беру арқылы ауылда кәсіпкерлікті дамыту, соған қоса еңбек ресурстарының икемділігін қамтамасыз ету шаралары қаржыландырылады.

2. Халықты қолжетімді тұрғын үймен қамтамасыз ету

Халықтың, оның ішінде ең біріншіден жас отбасыларды тұрғын үймен қамтамасыз ету үшін тұрғын үйлер құрылысы жаңа бағытта дамиды.

Қолжетімді үйлер салу «Қолжетімді тұрғын үй-2020» бағдарламасы бойынша іске асады. Негізгі бағыттары:

– жергілікті атқарушы органдарда кезекте тұрғандарға тұрғын үй беру;

– «Тұрғынүйқұрылысжинақбанкі» АҚ желісі бойынша тұрғын үйлер: халықтың барлық топтарына және жас отбасыларға;

– «Қазақстанның ипотекалық компаниясы» ипотекалық ұйымы» АҚ бойынша тұрғын үйлер;

– 2011-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының жаңғырту (қайталама тұрғын үйлер) Бағдарламасы бойынша тұрғын үй қорын жөндеу;

– авариялық тұрғын үйлерді бұзу бойынша, Пилоттық жобалардың тұрғын үйлері;

– жеке тұрғын үйлердің құрылысы;

– инженерлік-коммуникациялық инфрақұрылымның құрылысы;

– «Жұмыспен қамту-2020» Бағдарламасы бойынша тұрғын үйлер құрылысы;

– «Самұрық-Қазына» жылжымайтын мүлік қоры» АҚ-ның тұрғын үйлер құрылысы.

3. Аймақтардың дамуы.

Моноқалалар Бағдарламасын дамыту қолға алынды, ол моноқалалардың экономикасын әртараптандыру үшін жүзеге асырылады. Жыл сайын моноқалаларды дамытуға республикалық бюджеттен трансферттер бөлінеді, олар қалаларда кәсіпкерлікті, еңбек ресурстарының мобильділігін арттыруға, инвестициялық жобаларды жүзеге асыруға бағытталады. Аудандық дамудың басқа бағыты – қалалық агломерацияларды дамыту Бағдарламасы. Бағдарлама шегінде Астана, Алматы, Ақтобе, Ақтау, Шымкент қалаларының маңында агломерациялар дамыту бойынша шаралар жүргізіледі, олар экономикалық өсудің орталығына айналады.

Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту бойынша қаржылық-экономикалық жағдайлар жасалады. «Аймақтарды дамыту» Бағдарламасы бойынша ауылдардың инфрақұрылымы мен әл-ауқатын дамыту үшін жергілікті өзін-өзі басқару қаржыландырады. «Аймақтарды дамыту», «Астана қаласының 2030 жылға дейінгі тұрақты дамуының стратегиялық дамуы», «2011-2014 жылдарға Астана қаласына жақын елді мекендердің әлеуметтік-экономикалық дамуының кешенді жоспары» Бағдарламасын жүзеге асыру кезінде инфрақұрылымды, әлеуметтік саланы, ТКШ жаңғыртуды дамыту арқылы аймақтардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру жоспарлануда.

4. Адам капиталы сипасының артуы

Әлеуметтік саланы жаңғырту үшін келесі бағдарламалар бойынша шараларды қаржыландыру жүзеге асырылады:

- «2011-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы»;
- «2010-2014 жылдарға арналған «Балапан» Бағдарламасы»;
- «2011-2015 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының денсаулық сақтауды дамытудың «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы» және т.б.

Денсаулық сақтау саласында негізгі бағыттардың бірі – Қазақстан Республикасында онкологиялық көмекті дамыту бағдарламасы болады.

Бағдарлама бойынша медициналық көмек көрсетудің барлық кезеңдерінде жүйелі шаралар қолданылады:

- халықты онкологиялық тексеру;
- ерте және мерзімді диагностика жасау;
- емдеудің жаңа нәтижелі әдістері.

Алдыңғы қатарлы медициналық технологияларды және жоғары білікті кадрларды дайындау үшін мықты «Ұлттық ғылыми-онкологиялық орталық және оларды емдеу ауруханасын» жасау жоспарланды.

Сонымен қатар, дене шынықтыру мен спорттың материалдық-техникалық базасын дамыту бойынша шаралар қаржыландырылуда. Әлеуметтік инфрақұрылымды (бала бақшалар, мектептер, ауруханалар, емханалар), Назарбаев интеллектуалды мектептер жүйесін, әлемдік деңгейдегі «Кәсіпқор» колледждер холдингі, мамандарды дайындау және қайта даярлаудың ауданаралық орталықтарын дамыту ары қарай жалғасын табуда.

5. Халықтың өмір сүру жағдайын жақсарту.

Бұл бағыт бойынша негізгі басымдылықтар:

- «2011-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында тұрғын үй-коммуналды шаруашылықты жаңғырту» бағдарламасы;
- «2010-2014 жылдарға арналған Жасыл даму» бағдарламасы;
- «2011-2020 жылдарға арналған «Ақ Бұлақ» бағдарламасы, яғни тұрғын-үй қорын жақсартуға, халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етуге, сумен жабдықтау және суды бұру жүйесін дамытуға бағытталады.

Сонымен қатар, халыққа мемлекеттік қызметті көрсетудің электронды форматқа ауыстыру арқылы қызметтің сапасы мен қол жетімділігін арттыру шаралары қаржыландырылады.

6. Индустриалды-инновациялық даму.

2010-2014 жылдарға арналған үдемелі индустриалды-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыруы экономиканы әртараптандыру және жетілдірудің басты құралы болып қалады. Бағдарлама бойынша Балқаш ЖЭС, «Жезқазған-Бейнеу» және «Арқалық-Шұбаркөл» жаңа теміржол жолдары, Қарашығанақ кен орнында газ өңдейтін зауыт, Орталық Қазақстанды газмен қамтамасыз ету бойынша газ құбыры, Атырау облысында мұнайхимиялық және газхимиялық кешендер салыну көзделді.

Бұдан басқа, үдемелі индустриалды-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасын іске асыруға қабылданған бағдарламаларды қаржыландыру шаралары басым болады, солардың ішіне «Өнімділік-2020», «Бизнес жол картасы-2020», экономиканы энергетикалық, көліктік және газдық инфрақұрылыммен қамтамасыз ету, арнайы экономикалық аймақтарды құруды қоса алғанда, салалық бағдарламалар.

Сонымен қатар «Агроөнеркәсіптік кешенді қолдау» бойынша іс-шараларды қаржыландыруға да ерекше көңіл бөлінуде. Экономиканың аграрлық саласын әртараптандыру үшін «Агроөнеркәсіптік кешенді

дамыту» бағдарламасын жүзеге асыру жалғасын табуда. Бағдарлама шеңберінде фермерлерді қаржыландыруға қатысу, мал еті шаруашылығын дамыту жобаларын әзірлеу, сонымен қатар мал азығы өндірісі мен отарлы мал шаруашылығын жетілдіру шаралары қолданылады.

7. Бюджеттік шығыстардың маңыздыларының бірі – әлеуметтік міндеттерді толық көлемде орындау болып табылады.

Осыған орай, маңызды бағыттар ұлттық қауіпсіздік, қауіпті жағдайлардың алдын-алу және жою болып саналады. Құқық қорғау органдарының қызметкерлерін аттестациядан өткізу қорытындылары бойынша олардың жалақысын көбейту және көрсетілетін әлеуметтік қызметтер аясын кеңейту шаралары жүргізіледі.

Жергілікті бюджеттің қаражаттарын жұмсаудың негізгі бағыттарына – білім беру, денсаулық сақтау, сапалы ауыз сумен және газбен қамтамасыз ету, табиғатты қорғау шаралары, тұрғын үйлермен және әлеуметтік қамтамасыз ету, мәдениет, спорт объектілерін салу жобалары жатады.

Бюджеттік инвестициялық саясаттың негізгі бағыттары (соның ішінде бюджеттік инвестициялар). Келе жатқан кезеңге бюджеттік инвестициялық саясат Елбасының «Әлеуметтік экономикалық жаңғырту – Қазақстанның дамуының негізгі бағыты» атты Қазақстан халқына жолдаған жолдауында анықталған стратегиялық және бағдарламалық құжаттар мен тапсырмалардағы мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асыруға бағытталады.

Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін интеллектуалды және инфрақұрылымдық негіз тудыратын салалар ең негізгілері болады. Мемлекеттің ұзақ мерзімді міндеттерін орындау үшін база құру, әлеуметтік, индустриалды-инновациялық инфрақұрылымды жасау және халыққа мемлекеттік қызмет көрсетудің сапасын арттыру бойынша мемлекеттік бастаманың логикалық жалғасуы және аяқталуы үлкен мәнге ие болады.

Мемлекеттің бюджеттік инвестициясының орта мерзімді кезеңдегі негізгі бағыттары:

1. *Әлеуметтік саланы жаңғырту*

Бұл бағыт бойынша мынадай шаралар қаржыландырылады:

– «2011-2015 жылдарға арналған денсаулық сақтау саласын дамытудың «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы»;

– «2011-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін дамытудың мемлекеттік бағдарламасы»;

– «2010-2014 жылдарға арналған мектепке дейінгі тәрбие мен білім берудің «Балапан» бағдарламасы»;

– «Жұмыспен қамту-2020» бағдарламасы және т.б.

Білім беру саласы бойынша мектепке дейінгі ұйымдар жүйесін кеңейту, Назарбаев интеллектуалды мектептерінің жүйесін көбейту, жаңа мектептер салу арқылы апаттық және үш ауысымды мектептерді жою жұмыстары жалғасын табуда. Сонымен қатар, жоғары оқу орындарының жатақхана жүйелерін кеңейту бойынша шаралар қаржыландырылады.

Денсаулық сақтау жүйесін дамыту бюджетінің негізгі мақсаты «100 аурухана салу» жобасы шегінде салынып жатқан денсаулық сақтау объектілерінің жаңаларын пайдалануға енгізу, ол бар орындарды үнемді және нәтижелі қолдануға және Астана қаласында онкологиялық орталық салуды қаржыландыруға мүмкіндік береді.

2. Индустриаландыру бағдарламасы

«Индустриаландыру» бағдарламасы экономиканы жаңғыртудың басты бағдарлануы болып қала береді. Бұл бағыт бойынша қаржыландырылатын бағдарламалар: «Онімділік-2020», «Бизнестің жол картасы-2020», сонымен қатар, энергетика мен көлік құралдарын қоса алғандағы ЖИИДМБ (жылдамдатылған индустриалды-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасы) жүзеге асыруда қабылданған салалық бағдарламалар. Энергия жетіспеушілігі мәселесін шешу мен елдің оңтүстік аймақтарын энергияға тәуелділіктен босату жоспарлануда. Сонымен қатар, негізгі мәселе «Батыс Еуропа-Батыс Қытай» халықаралық автокөлік дәлізінің қазақстандық бөлігінің құрылысын аяқтап, «Жезқазған-Бейнеу», «Арқалық-Шұбаркөл» теміржол желісін, «Батыс-Солтүстік-Орталық газ құбырын» салуды бастау.

3. Халықтың өмір сүру жағдайын жақсарту, тұрғын үй-коммуналды шаруашылықты, тұрғын үй құрылысын жаңғырту арқылы қолжетімді баспанамен қамтамасыз ету, халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету, сумен қамтамасыз ету және су бұрғыш жүйелерін дамыту.

Бұл бағыт бойынша жүзеге асырылатын жобалар:

- «2011-2020 жылдарға арналған «Ақ Бұлақ» бағдарламасы;
- 2011-2020 жылдарға арналған тұрғын үй-коммуналды шаруашылығын жаңғырту бағдарламасы;
- «2010-2014 жылдарға арналған «Жасыл даму» бағдарламасы.

Сонымен қатар, «Қолжетімді баспана-2020» бағдарламасы шегінде қолжетімді жалға беру құрылысы арқылы тұрғын үй қорын көбейту жоспарлануда.

4. Мемлекеттік қызмет сапасын арттыру және нәтижеге бағдарланған мемлекеттік жоспарлауды енгізу бойынша реформаларды тереңдету арқылы мемлекеттік атқарымдарды жүзеге асыру, мемлекеттік қызмет көрсетудің сапасын жақсарту.

Халыққа қызмет көрсету орталықтарын дамытуға, «е-Үкімет», «е-Салықтар», «е-Лицензиялау», кеден қызметі бойынша, қорғаныс қабілеттілігін, ұлттық қауіпсіздікті, құқық қорғау тәртібін кеңейту бойынша жобалар қаржыландырылады.

5. Аумақтық дамыту, қалған аймақтар үшін озық өсімнің маңызды «нүктелері» – «локомотивтер» ірі тез дамитын қалалар негізінде өсім нүктелерін қалыптастыру (Астана, Алматы қалалары), қалалық агломерцияларды дамыту.

Астана қаласының 2030 жылға дейінгі тұрақты дамуы стратегиялық жоспары, 2011-2014 жылдарға арналған Астана қаласының маңындағы елді мекендердің әлеуметтік-экономикалық дамуының Кешенді жоспары, сонымен қатар 2011-2015 жылдарға арналған аймақтардың дамуы бағдарламаларын жүзеге асыру бойынша Астана және Алматы қалалары бойынша жобалар.

Осыған орай Елбасы 100 нақты қадамда, Еліміздің бас қалаларын өркендетуге байланысты келесідей қадамдарды орындауды атап өткен:

– 24-қадам – Дубай тәжірибесі бойынша Астана қаласында AIFC Халықаралық арбитраждық орталығын құру;

– 63-қадам – Ғылымды қажет ететін экономиканың негізі ретінде екі инновациялық кластерді дамыту. Назарбаев университетте «Астана бизнес кампуста» ғылыми орталықтары мен зертханалар орналастырылады. Олар бірлескен ғылыми-зерттеу жобаларын және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды жүргізуге, сондай-ақ, оларды коммерциаландыруға қызмет етеді. Нақты өндірістік жобаларды жүзеге асыру үшін инновациялық технологиялар паркі жергілікті және шетелдік жоғары технологиялы компанияларды тартатын болады;

– 69-қадам – Астананы зерттеушілерді, студенттерді, кәсіпкерлерді, барлық өңірлерден туристерді тартатын Еуразияның іскерлік, мәдени және ғылыми орталығына айналдыру. Мұнымен бірге қалада әуежайдың жаңа терминалын қоса алғанда, қазіргі замандық халықаралық көліктік-логистикалық жүйе құрылады;

– 70-қадам – ASTANA EXPO-2017 инфрақұрылымдары арқауында арнаулы мәртебе бере отырып, Астана халықаралық қаржы орталығын (AIFC) құру. Қаржы орталығының ерекше заңды мәртебесін Конституцияда бекіту. Орталықтың ТМД, сондай-ақ, Батыс және Орталық Азияның барлық өңірлерінің елдері үшін Қаржы хабы ретінде қалыптастыру. Өзіндік заңдылықтары бар тәуелсіз сот жүйесін құру, ол ағылшындық құқық принциптерімен қызмет істейтін болады. Судьялар корпусы шетелдік мамандардан құрылады. Болашақта қазақстанның қаржы хабы әлемнің 20 алдыңғы қатарлы қаржы орталықтарының қатарына енуі тиіс;

– 86-қадам – Қазақстан халқы ассамблеясының «Үлкен ел – үлкен отбасы» кең көлемді жобасын әзірлеу және жүзеге асыру, ол қазақстандықтардың біртектілігін нығайтады және азаматтық қоғамның бүтіндігін қалыптастыру үшін жағдай туғызады. Бұл барлық жұмыстар Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасын (ішкі туризмді дамытуды қоса есептегенде) және «Астана – Еуразия жүрегі», «Алматы – Қазақстанның еркін мәдени аймағы», «Табиғат бірлігі және көшпелі мәдениеттер», «Алтай інжулері», «Ұлы Жібек жолын қайта жаңғырту», «Каспий қақпасы» өңірлік мәдени-туристік кластерлерін құруды жүзеге асырумен байланыстырылады.

Сондай-ақ, бұл бағыт «2012-2020 жылдарға арналған моноқалалардың дамуы бағдарламасы» арқылы моноқалалар мәселесін шешуді қарастырады.

3.3

Қазақстан Республикасының бес жылдық кезеңге арналған әлеуметтік-экономикалық саясатының негізгі бағыттары

Елбасы 2012 жылдың 27 қаңтарындағы Жолдауында Қазақстанның алдыңғы он жылға дамуының негізгі бағытын анықтады – әлеуметтік-экономикалық жаңғырту, оған экономиканы ірілетудің, халықтың жағдайын жақсартудың жаңа міндеттері кіреді. Экономикалық саясаттың орта мерзімді кезеңге мақсаты жоспарланған деңгейде макроэкономикалық тұрақтылық пен тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз ету.

Макроэкономикалық тұрақтылық үйлестірілген ақша-несиелік және салықтық-бюджеттік саясаттың және инфляция деңгейін жоспарланған шекте (6-8 пайыз) ұстап тұру арқылы қамтамасыз етіледі.

Қазақстан Республикасының ақша-несиелік саясатының негізгі мақсаты – бағаның тұрақтылығын қамтамасыз ету, яғни, жылдық инфляцияның төмен деңгейін сақтап тұру. Бұл мақсатқа жеткенде елдің экономикалық өсімі үшін қажет шарттардың болуына, инвестициялық нарықтың дамуына, банк секторындағы несиелік белсенділікті ынталандыруына жағдай жасалады.

Сонымен қатар, Ұлттық Банктің міндетіне қаржылық жүйенің, ұлттық валютаның айырбас бағамын және елдің төлем балансының тұрақтылығын қамтамасыз ету жатады. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Қазақстан Республикасының ақша-несиелік саясатын жүргізгенде экономикадағы ақша ұсыныстарын икемді реттеу бойын-

ша шаралар қолданады. Ақша нарығында қысқа мерзімді өтімділіктің жетіспеушілігі пайда болған жағдайда Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі өтімділікті беру бойынша операциялардың көлемін көбейтеді. Қысқа мерзімді өтімділік артық жиналса ақша нарығында Ұлттық Банктің негізгі қаражаттарын қолдану арқылы айықтыру операциялары жүргізіледі – қысқа мерзімді ноталар шығару, екінші деңгейлі банктер салымдарын тарту.

Ұлттық Банктің операциялары бойынша мөлшерлемелерді реттеу, қайта қаржыландырудың мөлшерлемесін қосалғанда, ақша нарығындағы жағдайға және инфляция деңгейіне байланысты жүргізіледі. Осылайша, экономикадағы ақша ұсынысының көлемі экономиканың өсіміне сәйкес келетін деңгейде сақталады. Ұлттық Банк ақша-несие саясатын жүргізгенде қаржы нарығындағы жағдайды алдын-ала бақылайды, яғни оның тұрақты қызметін және дамуын қамтамасыз ету мақсатында.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің валюталық саясаты қазақстандық экономиканың ішкі және сыртқы бәсекеге қабілеттілігі арасында теңестірілікті сақтауға бағытталады. Бағам бойынша саясат жүргізгенде Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі ұлттық валютаның нақты бағамында үлкен ауытқуларды жібермейді. Сол уақытта бағам саясаты әлемдік бағалардың өзгерістеріне, сыртқы сауданың шарттарына қарай сәйкес әсер етеді, бұл өз кезегінде, ішкі экономиканың дамуына іргетасын қалайды. Жаңа технологияларды, жабдықтарды қолдану, еңбек сапасын арттыру сияқты факторлармен үйлесіп осы саясатты қатаң ұтаса, онда мемлекетке қарқынды даму жолына шығуға мүмкіндік болады. Экономикалық жағдайға байланысты Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі теңге бағамының икемділігін арттыру мақсатында өзінің валюталық нарықта ары қарай қатысуын төмендетуге тырысады.

Қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету Қазақстан Республикасының ақша-несиелік саясатының негізгі міндетіне кіреді, Ұлттық Банк осы бағытта барлық қажет шараларды қолданады. Қаржылық сектордың тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында Ұлттық Банк бұл нарықтың барлық сегменттерінің мониторингін және ағымдық жағдайының бағасын жүргізеді. Белгілі бір шараларды қолдану жылдам жүргізіледі. Сонымен қатар, қажет болған жағдайда Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі банктердің қысқа мерзімді өтімділігін қолдау үшін қайта қаржыландыру қарызын беріп отырады. Бұл операциялардың мерзімі 1 жылдан аспайды. Жалпы ақша-несиелік және валюталық саясаттың белгілі бір шараларын қолдану Біртұтас экономикалық кеңістіктің қызметі шегінде болып жатқан интеграциялық үрдістерді есепке ала отырып жүзеге асырады.

Инфляцияның өсуін болдырмауды және оны жоспарланған межеде сақтап қалуды 6-8 пайыз ішкі нарықтағы бағалардың тұрақтылығын сақтап қалу үшін шаралар кешенін жүзеге асыру жалғаса береді.

Табиғи монополиялардың субъектілері тарифтерінің өсуі реттелетін қызметтерге инфляция тарифтеріне салымдармен шектеледі. Кедендік-тарифтік механизмдерді қолдану жалғасады. Азық-түлік нарығындағы бағалар тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін нарықтық механизмдерді қолдану арқылы азық-түлік нарығын реттеу бойынша шаралар қолданылады. Ол аймақтар деңгейінде азық-түлік тауарларын реттеу қорларын қалыптастыруды, дәнді және майлы дақылдардың, көкөністердің егіс аудандарын кеңейтуді, жылыжайлар мен көкөніс сақтайтын жерлерді салу мен жаңғыртуды қарастырады.

Тұрақты түрде мұнай өнімдеріне, азық-түлікке бөлшек сауда бағасы нарығы жағдайының мониторингі жүргізіліп отырады. Антимонополиялық заңдылықтың бұзылуы жағдайында антимонополиялық қарсыласу шарасы қолданылады. Әлеуметтік маңызды азық-түлік тауарлардың бағасын тұрақтандыру және инфляциялық үдерісті ұстап тұру бойынша жұмыстар жалғасады, мұндай шаралардың бірі азық-түлік тауарлар бағасының алдын-ала болжанған дәлізді анықтау және әлеуметтік маңызды азық-түлік тауарлардың бөлшек сауда бағасының табалдырықтық мәнін және бөлшек бағасының қолжетімді шекті мөлшерін бекіту болып табылады.

Республиканың ішкі нарығын толықтыру және мұнай өнімдерінің негізгі түрлеріне бағаны тұрақтандыру мақсатында мұнай өнімдерін облыстар мен Астана және Алматы қалалары бойынша орналастыру кестесін бекіту жалғасады, республиканың мұнай өңдеуші зауыттарында өндірілетін барлық жанар-жағармай ішкі нарықта қойылады.

Ұлттық Банкпен экономикадағы ақша ұсынысын икемді реттеу бойынша шаралар ұйғарылады. Инфляциялық қысымды ынталандыратын артық ақша ұсынысының көбеюін айықтыратын операциялардың өсімімен тегістейді. Сонымен бірге, Ұлттық Банк монетарлық құрамдас бөлік оңтайлы деңгейде қалып, қосымша инфляциялық қысым жасамас үшін тырысады. Бұл шаралардың іске асырылуы инфляция деңгейін жоспарланған дәлізде сақталуын қамтамасыз етеді.

Салықтық-бюджеттік саясат орта мерзімді кезеңде мемлекеттік саясаттың шараларын нәтижелі жүзеге асыруға және экономиканың теңестірілген өсімін қамтамасыз етуге бағытталады.

Экономикалық өсімді ары қарай қамтамасыз ету салықтық және бюджеттік саясат арқылы қамтамасыз етіледі. 2013-2015 жылдары салықтық саясат шегінде салықтың әлеуметтік-маңызды, ынталан-

дырушы және қазыналық қызметтері нығайтылады. Осыған байланысты, орта мерзімді кезеңде салықтық саясат бағытталады:

- экономиканың шикізаттық емес секторын дамытуды ынталандыру;
- қолайлы инвестициялық жағдай жасау және жеке инвестицияларды ынталандыру;
- бюджеттің кіріс бөлігін молайту;
- мемлекеттік атқарымдар мен міндеттерді толық көлемде орындауды қаржылық қамтамасыз ету.

Біртұтас экономикалық кеңістік шегінде қолайлы салықтық режімді Қазақстанда қалыптастыру өте маңызды, ол капитал жылжуына шектеу болмаған жағдайда экономиканың ары қарай өсуіне қосымша ресурстарды тартуға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының азаматтары және мекендеу қағазы бар тұлғаларымен табыстар мен мүліктерді жалпы декларациялануға көшу қарастырылған, Қазақстан Республикасының азаматтары және мекендеу қағазы бар тұлғаларымен табыстар мен мүліктерді жалпы декларациялануға көшу шараларының Жоспары бекітілген.

Жалпы декларациялануға көшу 7 жыл көлемінде кезең бойынша жүзеге асады:

– 1-кезең (2010-2011 жылдар): жалпы декларациялануға көшудің әдістемелік негіздерін анықтау бойынша шараларды жүзеге асыру;

– 2-кезең (2012-2013 жылдар): жеке тұлғалардың декларацияларын қабылдау, өңдеу және талдауға мемлекеттік органдарды техникалық жабдықтау бойынша НҚА (нормативтік-құқықтық акт) әзірлеу бойынша шараларды жүргізу;

– 3-кезең (2014-2015 жылдар): мемлекеттік мекемелердің, мемлекеттің үлесі бар мекеметтік кәсіпорындар мен компаниялардың қызметкерлерінің декларацияларды тапсыруын жүзеге асыру;

– 4-кезең (2016 жыл): барлық басқа жеке тұлғалар бірінші декларацияларды тапсыруы;

– 5-кезең (2017 жыл): жалпы декларациялануға толық көшу, яғни барлық жеке тұлғалар декларацияны тапсыруға міндетті болады.

Осы аталған мәселелер 100 нақты қадамда талқыланған, яғни:

– 42-қадам – 2017 жылдың 1 қаңтарынан мемлекеттік қызметкерлер үшін, одан әрі барлық азаматтар үшін кірісті және шығысты жалпы жариялауды кезең-кезеңмен енгізу;

– 43-қадам – Салық декларацияларын қабылдау және өңдеудің орталық желісін құру. Орталық салық төлеушілердің электронды құжаттарының бірыңғай мұрағатына кіру мүмкіндігіне ие болады. Тәуекелдерді басқару жүйесін енгізу. Декларанттар салықты бақылау бойынша шешім қабылдау үшін тәуекел санаттарына бөлінетін бола-

3-тарау. Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық... 81
ды. Жариялауды бірінші рет тапсырған жеке тұлғалар үш жыл мерзімде қайта тексерістен өтпейтін болады.

Сонымен қатар, арнайы салықтық режимдерді реформалау қарастырылған.

Экономиканың одан әрі қарай өсуін қамтамасыз ету үшін бюджеттік саясат орта мерзімді кезеңде бағытталады:

- халықтың әл-ауқатын арттыру;
- экономиканы жаңғырту және әртараптандыру;
- мемлекет тарапынан қажетті ішкі сұраныс деңгейін сақтап қалу.

Экономиканың дамуын ынталандыру макроэкономикалық тұрақтылыққа зиян келтірусіз жүзеге асады. Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына сыртқы факторлардың теріс әсерін төмендету мақсатында контрциклдік бюджеттік саясат жүргізіледі. Бұл Ұлттық қордың кепілдендірілген трансферт көлеміне байланысты қалыптасуы мен қолданылуы Тұжырымдамасында үлкен икемділік арқылы жүзеге асырылады.

Контрциклділік принципі кепілдендірілген трансферттің көбеюі немесе азаюы экономиканың өсуінің болжанатын параметрлерінің жетістіктерімен және республикалық бюджеттің табыс бөлігінің орындалуымен анықталатын болады. Егер экономика болжанған екпіннен төмен болып және бюджет кірістері бойынша жоспардың орындалмауы жағдайында кепілдендірілген трансферттің көлемін көбейту ұсынылады. Бұл кірістегі жоғалтуларды өтеуге, шығыстарды толық көлемде қаржыландыруға және болжанған параметрлер шегінде экономикалық өсуді қамтамасыз ету үшін ішкі сұранысты ынталандыруға мүмкіндік береді.

Болжанған параметрлермен салыстырғанда экономиканың өсуі жоғары болып, бюджет кірістері бойынша асуы кезеңінде кепілдендірілген трансфертті төмендету ұсынылады. Бұл Ұлттық қордың қаражаттарын қосымша қолдануға және экономиканың «қызып кету» қаупін төмендетеді. Орта мерзімді кезеңде бюджеттік саясат экономикаға оң әсер ететін оңтайлы шаралар мен бюджеттік қаражаттар көлемін анықтауға, бюджеттің және Ұлттық қордың теңдігін қамтамасыз етуге бағытталады.

Мемлекеттік шығыстардың көлемі бір жағынан жиынтық сұранысты қолдайтын, екінші жағынан – мемлекеттік инвестициялар арқылы инвестициялық белсенділікті қолдайтын деңгейде болады. Сонымен қатар, мұнай кірістерін тәртіптік және нәтижелі басқару жүргізіледі.

Бюджеттің және Ұлттық қордың теңдігін қамтамасыз ету мақсатында бюджеттік саясат орта мерзімді үмітпен бағытталады:

- мұнай жетіспеушілігін төмендету, ол 2020 жылы ЖІӨ 3 пайызынан кем болмауы керек;

– ағымды шығыстарды қаржыландыруға Ұлттық қордың қаражатын қысқарту, тек даму бюджетін қаржыландыруға кейінгі өтуі.

Дамудың қолайлы сыртқы жағдайын сақтаған жағдайда бюджет тапшылығын абсолюттік мағынада да, ЖІӨ-ге байланысты да төмендету жоспарланады. Бюджет тапшылығы ішкі нарықта үкіметтік қарызбен қаржыландырылады.

Үкіметтік борыш саясаты Ұлттық қор жинақталымын орнын басуға жол берілмегендіктен, Ұлттық қордың қаражатын қалыптастыру мен қолдану тұжырымдамасында бекітілген шектеулерге сәйкес жүргізіледі, атап айтқанда:

– Үкіметтік қарызға қызмет көрсетуге жыл сайынғы шығыстар Ұлттық қордың 4,5 пайыз деңгейдегі жыл сайынғы шартты белгіленген инвестициялық табысынан аспауы керек;

– Үкіметтік қарызға қызмет көрсету мен өтеуге шығыстар орта есеппен он жылдық кезеңде Ұлттық қордағы трансфертті қоса алғанда бюджет түсімдерінің 15 пайызынан аспауы керек.

Орта мерзімді келешекте әлемдік экономикадағы жағдайдың әлеуетті қиындалудың есебінен бюджетке Ұлттық қордан бюджетке кепілдендірілген трансфертті шектеу жолымен Ұлттық қордағы қаржы ресурстарын жинақтау саясаты жалғастырылады. Бұған қоса экономикадағы жағдайға тәуелді республикалық бюджетке бекітілген кепілді трансферт төмендеу жағына немесе 15%-ға дейін жоғарылауға дейін (6,8-ден 9,2 млрд.АҚШ доллар) өзгеруі мүмкін. Бұл болашақ ұрпақтар үшін қорланымды арттыруға, әлемдік тауар нарығындағы оңтайлы жағдайы кезеңде бюджеттің мұнай табысынан тәуелділікті азайтуға және дамудың сыртқы шарттары нашарлаған кезде экономиканы қолдау үшін әлеует жасауға мүмкіндік береді.

Әлемдік экономикада жағдайдың әлеуетті нашарлауын есепке ала отырып орта мерзімді келешекте Ұлттық қорда қаржылық қорды жинау саясаты 2013 жылы бюджетке Ұлттық қордан кепілдендірілген трансфертті 1380 млрд.теңге көлемінде, 2014-2015 жылдары 1188 млрд.теңге көлемінде шектеу арқылы жалғасады. Бұл болашақ ұрпақ үшін қорды көбейтуге, әлемдік тауар нарығында қолайлы конъюнктура кезеңінде бюджеттің мұнай табысынан тәуелділігін төмендетуге және дамудың сыртқы жағдайының нашарлауы жағдайында экономиканы қолдау үшін әлеует құруға мүмкіндік береді.

Орта мерзімді кезеңде бюджетаралық қатынастардың негізгі мақсаты мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлерін оларға бекітілген мемлекеттік қызметтерді атқару және оларға жүктелген атқарымдарды жүзеге асыру үшін қаржылық қаражаттармен қамтамасыз ету болып та-

былады. Бюджетаралық қатынастарды ары қарай жетілдіру үшін жалпы сипаттағы трансферттерді есептеудің жаңа Әдістемесі әзірленген, ол Қазақстан Республикасының Үкіметінің 2010 жылғы 2 ақпандағы №54 қаулысымен бекітілген, оның негізінде 2011-2013 жылдарға жалпы сипаттағы трансферттер көлемі жайлы Заң әзірленген.

2011 жылдың 17 сәуірінде Үкіметтің кеңейтілген отырысында баяндалған Президенттің тапсырмасына сәйкес, экономикалық және әлеуметтік жаңғырту бойынша аймақтар алдында қойылған міндеттерді есепке ала отырып, бюджетаралық қарым-қатынас жүйесін жетілдіру мақсатында шекарадағы экономикалық өсімін ынталандыратын және елде халық сапасына бекітілген бюджеттік қызмет көрсетулердің кепілді жиынтығын жеткілікті қаржыландыратын деңгейін қамтамасыз етуді кірістіретін бюджетаралық қарым-қатынастың жаңа тәсілдемесін қалыптастыру қажет. Жаңа Мемлекеттік жоспарлау жүйесін жүзеге асыру шеңберінде 2020 жылға дейін Елдің аумақтық-кеңістік дамудың болжамды сызбасы әзірленген.

Болжамды сызба болашаққа аумақтық сипаттағы міндеттерді оңірлердегі бар әлеуетті есептей отырып, кешенді және жүйелі түрде шешуге бағытталған және шын мәнінде, жаңа аймақтық саясаттың тұжырымдамасы немесе доктринасы болып саналады. Қазақстанның жаңа аймақтық ұйым құру мемлекет тарапынан барлық бағыттар бойынша сәйкес шараларды талап етеді. Аймақтарды қаржылық қолдау олардың бәсекеге қабілеттілігін көтеруге және экономикалық әлеуеттің ұтымды кеңістікті ұйымдастыруға бағытталған.

Шығыстар саясаты, сонымен бірге, бюджеттік қаражаттардың бекітілген көлемін қолданумен мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарында қарастырған ең жақсы тікелей нәтижеге жету қажеттілігінен келе, бюджетті әзірлеу және орындау жолымен мемлекеттік шығыстардың тиімділігі мен нәтижелігін жоғарылатуға бағытталады.

Бұл мақсатпен тиімділік және нәтижелілік индикаторларға негізделген бюджетті қалыптастыру және орындау жүйесі, орталық мемлекеттік органдар және облыс, республикалық маңызы бар қалалар, астананың жергілікті атқарушы органдардың қызметін жыл сайынғы тиімді бағалау жүйесі жұмыс жасайды, бұл жетекшілік ететін сала (орта) аймақтағы стратегиялық мақсаттар және міндеттерге жету дәрежесін, тікелей, түпкі нәтижелер мен тиімділік көрсеткіштерге жету (жетпеу) дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді.

Өлемдік және қазақстан экономикасындағы жағдай өзгерген кезде, бюджет саясатын түзету бойынша, сондай-ақ бюджет параметрлерін айқындау жолымен жедел және тиімді шаралар қарастырылады. Бұл

мақсатпен, елдің экономикалық жағдайына ықпал ету қажеттілігімен мәжбүрленген, бюджет үдерісін жетілдіру үшін 2012 жылы Қазақстан Республикасының Бюджет кодексіне сәйкес өзгертулер мен толықтырулар енгізілді.

Экономикалық тәуекелдің негізгі сыртқы факторы – әлемдік экономиканың өсім қарқынының ұзақ уақыт баяулауы болып табылады, әсіресе, егер мұндай үрдіс Ресей Федерациясын, Қытай және Еуропаны шарпыса, себебі, Қазақстан бұл елдермен саудалық-қаржылық қарым-қатынастармен және инвестициялық жобалармен өте тығыз байланыста. Бұдан басқа, шикізаттық тауарлар бағасының төмендеу қаупі бар, бұл жағдай экономикаға тиімсіз әсер етуі мүмкін. Негізгі құралы бюджет саясаты болып табылатын, сыртқы факторлардың тиімсіз әсерін төмендетуге бағытталған экономикалық саясатты жүргізу шешілген.

Экономика дамудың күтілетін үрдістерін есептеуді республикалық бюджеттің табыстармен шығыстар көлемі анықталғаннан (болжанғаннан) кейін жоспарлайды. Нарықтың сыртқы жағдаятының және елдің әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің мүмкін ауытқуларға қатысты ассигнациялаудың жылдық көлемі ең тұрақты болатыны ұйғарылады. Осының бәрі Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі деңгейінде заңды бекітілген. «Жаңа бюджеттік ережелер» деп аталатын негізге кіреді.

Тетіктің мәні – Шартты қаржыландырылатын шығыстардың тізімін қалыптастыруда, яғни бөлінген бюджеттік бағдарламада көрсетілетін және ағымдағы қаржы жылына әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің жақсару кезінде жүзеге асырылатын шығыстар болып табылады. Шартты қаржыландырылатын шығыстар тізімінің өзі бюджеттік жоспарлау бойынша уәкілетті органмен ұйымдастырылады, Республикалық бюджет комиссиямен қарастырылады және Дамудың әлеуметтік-экономикалық болжамы құрамында расталатын болады.

Осылайша, 2013 жылдан бастап дағдарысты оқиғалар әсерінен бюджеттің «иммунитетін» жақсарту мақсатында, «Жаңа бюджет ережесі – бұл ағымдағы қаржы жылының әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері өскен кезде жүзеге асырылатын, шартты қаржыландырылатын шығыстар» енгізіледі. Шартты қаржыландырылатын шығыстардың жалпы көлемі – сәйкес кезеңге республикалық бюджет шығыстарының көлемінен үш пайыздан аспайтын мөлшерде анықталады. Бірінші тоқсан қорытындысы бойынша бюджет табысының орындалуы есептік кезеңде бекітілген жоспарлы көрсеткіштерден асатын болса, сонымен қатар, ағымды қаржы жылына әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің жақсаруын болжайтын шарттарда Шартты қаржыландырылатын шығыстарды қаржыландырады. Жеке алғанда, 2013 жылға республикалық бюд-

жет жобасында шартты қаржыландырылатын шығыстарға 200 млрд. жоғары теңге бөлу қарастырылған, бұл «Жұмыспен қамту-2020», «Қолжетімді тұрғын үй-2020», «2012-2020 жылдарға моноқалаларды дамыту» бағдарламасы, «Аймақты дамыту» бағдарламаларын және т.б. қаржыландырумен байланысты.

Қаржыландырудың бірінші кезектегі белгілері бюджет қаражаттарын мерзімінде игеру, шығыстардың әлеуметтік бағыттылығы болып табылады, сонымен қатар, қабылданған міндеттемелері ағымды қаржы жылында жабылатын бюджеттік бағдарламалар басым болады.

3.4

Мемлекеттік органдардың үш жылдық мерзімге стратегиялық жоспары, жаңа формат және бюджеттік бағдарламалардың түрлері

Мемлекеттік органдардың үш жылдық кезеңге арналған стратегиялық жоспары жыл сайын келесі құжаттардың негізінде әзірленеді:

- стратегиялық және бағдарламалық құжаттар;
- әлеуметтік-экономикалық дамудың болжамы;
- республиканың немесе аймақтың бюджеттік параметрлері.

Мемлекеттік органның стратегиялық жоспары бюджеттік мониторинг нәтижелерін және өткен қаржылық жылдар үшін стратегиялық жоспардың орындалу бағасы, қоғамдық, үкіметтік емес ұйымдардың ұсыныстарын есепке ала отырып, қызығушылық тудырған мемлекеттік органдармен келісіледі. Үкіметтің құрылымына кіретін орталық мемлекеттік органның стратегиялық жоспарын Үкімет бекітеді.

Орталық мемлекеттік органның Қазақстан Республикасының Президентіне бағынышты және есеп беретін стратегиялық жоспары Қазақстан Республикасының Президентімен немесе уәкілетті тұлғамен бекітіледі. Атқарушы органның жергілікті бюджеттен қаржыланатын стратегиялық жоспарына сәйкес орталық мемлекеттік органның келісуімен сәйкес әкімшілік бекітеді. Стратегиялық жоспар бюджеттік қаражаттардың көлемі бойынша әзірленеді, ол әлеуметтік-экономикалық даму Болжамы мен республиканың бюджеттік параметрлерде мақұлданады.

Стратегиялық жоспарға өзгертулер мен қосымшалар енгізілетін жағдайлар:

- бюджетті нақтылаған кезде;
- заң актілерін өзгерткен кезде;
- әрекеттегі бағдарламалық құжаттарға, Президенттің тапсырмаларына өзгерістер мен қосымшалар енгізу, жаңаларын қабылдау;

– мемлекеттік органдардың қызметтері мен құрылымының өзгеруі.

Мемлекеттік органның стратегиялық жоспарына жатады:

– мемлекеттік органның міндеті мен мақсаты;

– ағымдық жағдайдың талдауы мен мемлекеттік басқарудың сәйкес салаларының даму үрдістері:

– стратегиялық бағыттар, мақсаттар, тапсырмалар, мақсатты индикаторлар (мемлекеттік органның қызметінің тікелей және түпкі нәтижелері):

– мемлекеттік органның өзінің қызметтік мүмкіндіктерін дамыту бойынша ниеті;

– басқа мемлекеттік органдармен нәтижеге жету үшін қажет мекемеаралық қарым-қатынас;

– мүмкін болатын тәуекелдер кіретін, мемлекеттік органның қызметіне әсер ететін және олардың алдын-алу жолын қарастыратын тәуекелдерді басқару;

– стратегиялық жоспарлар негізінде әзірленген нормативтік-құқықтық актілердің тізімі;

– мемлекеттік органның бюджеттік бағдарламалары.

Бюджеттік бағдарлама – бұл стратегиялық бағыттармен, мақсаттармен, міндеттермен, нәтижелер көрсеткіштерімен байланысқан, мемлекеттік органның стратегиялық жоспарымен анықталған, шығыстарды қаржыландыру нәтижелері мен көлемінің көрсеткіштері бар бюджет шығыстарының бағыты.

Бюджеттік бағдарламалардың жаңа форматының мәні бойынша оның нәтижесін бағалау үшін бюджеттік бағдарламаның құрамында міндетті түрде болуы қажет көрсеткіштер:

– тікелей нәтиже;

– түпкі нәтиже.

Сонымен қатар, бюджеттік бағдарламаға қажетті көрсеткіштер:

– сапасы;

– нәтижелігі.

Жаңа Бюджет кодексінің енуіне байланысты, 2009 жылдан бастап бюджеттік бағдарламалардың бұрынғы паспорттары жойылды.

Қазіргі кезде бюджеттік бағдарламалар келесі түрлерге бөлінеді:

– мемлекеттік қызметтер көрсету;

– трансферттер мен бюджеттік көмекқаржылар (субсидия) беру;

– бюджеттік несиелер беру;

– бюджеттік инвестициялар жүргізу;

– күрделі (капиталды) шығыстар жүргізу;

– мемлекеттің міндеттерін орындау.

Мемлекеттік қызмет – мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік органдардағы мемлекеттік биліктің міндеттері мен қызметтерін іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттігін атқару жөніндегі қызметі.

Мемлекеттік қызмет көрсету – Қазақстан Республикасының заңды актілеріне және Қазақстан Республикасы Президентінің актілеріне негізделген, бюджеттік қаражаттар мен Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің бюджетінен қаржыландырылатын, қоғамның мүдделерін қанағаттандыруға және құқықтарын, тәуелсіздігін және жеке, заңды тұлғалардың және нысандардың құқықтары мен қажеттіліктерін қорғауға, қорғаныс қабілеттілігін және мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, Қазақстан Республикасының Парламентінің, Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесінің, Қазақстан Республикасының орталық сайлау комиссиясының қызмет атқаруын қамтамасыз етуге бағытталған қызмет болып табылады.

Мемлекеттік қызметтерді көрсетуге бағытталған бюджеттік бағдарламалар:

– мемлекеттік қызметтер стандартына сәйкес болады (үрдіс, түр сипаттамасы, мемлекеттік қызмет көрсету мазмұны мен нәтижелері енетін мемлекеттік қызметтерге талаптар);

– бюджеттік бағдарламаның құнына қызметтерді көрсету үрдісіне тікелей қатысатын, соның ішінде осы үрдіске қатысатын қызметкерлерге төлеу шығыстары кіретін барлық ағымдық шығыстар жатады;

– бюджеттік бағдарламалардың атауы көрсетілетін мемлекеттік қызметтің мазмұнын немесе мемлекеттік орган қызметінің бағытын білдіруі керек.

Бюджеттік инвестициялар – бұл республикалық немесе жергілікті бюджеттен қаржыландыру, заңды тұлғалардың жарғылық капиталдарын қалыптастыру және көбейту арқылы мемлекеттің активтер құнын арттыруға бағытталған, бюджеттік инвестициялық жобалар, концессиялық жобаларды жүзеге асыру арқылы мемлекеттің активтерін құру.

Осылайша, бюджеттік инвестицияларға бюджеттік қаражаттарды жұмсаудың үш негізгі бағыты кіреді:

- инвестициялық жобаларды жүзеге асыру;
- концессиялық жобаларды бірлесіп қаржыландыру;
- заңды тұлғалардың жарғылық капиталын қалыптастыру мен көбейтуге қатысу.

Күрделі шығыстарды жүзеге асыруға бағытталған бюджеттік бағдарламаларға бюджеттік қаражаттар шығыстарының келесі бағыттары кіреді:

- материалды-техникалық базаны қалыптастыру немесе нығайту;
- күрделі жөндеу жүргізу;
- шығыстардың экономикалық жіктеліміне сәйкес басқа да күрделі шығыстар, яғни бюджеттік инвестициялардан басқа барлық күрделі шығыстар.

Мемлекеттік органның меморандумы – бұл мемлекеттік органның басшысының кезекті қаржылық жылға республикалық бюджетте қарастырылған бюджеттік қаражаттар шегінде қамтамасыз етуге ниетін дәлелдейтін құжат, стратегиялық жоспарда қарастырылған мемлекеттік органның қызметінің тікелей және түпкі нәтижелеріне жетуі.

Мемлекеттік органның меморандумы кезекті қаржылық жылға бекітіледі және бұқаралық ақпарат құралдарына жариялануы міндетті.

Меморандумдар бекітіледі:

– Қазақстан Республикасының Президентіне бағынышты және есеп беретін мемлекеттік органмен – Қазақстан Республикасының Президентімен немесе уәкілетті тұлғамен;

– Қазақстан Республикасының Үкіметінің құрылымына кіретін немесе оған бағынатын орталық орындаушы органмен – Қазақстан Республикасының Премьер-Министрімен.

Жоғарғы сот, Парламенттің шаруашылық басқармасы, Конституциялық кеңес, орталық сайлау комиссиясы, сонымен қатар жергілікті бюджет арқылы қаржыландырылатын жергілікті атқарушы органдар меморандумдарды бекітпейді.

Операциялық жоспар – құрамында ресурстар, жауапты орындаушылар және стратегиялық жоспардың мақсаты, міндеттері және аяқталу мерзімі бойынша байланған, мемлекеттік орган немесе оған бағынышты мемлекеттік мекемелердің ағымдағы жылға нақты іс-әрекеттері кіретін құжат.

Операциялық жоспар мемлекеттік органның қызметін операциялық деңгейге ауыстыру мақсатында стратегиялық жоспарды жүзеге асыру үшін жыл сайын әзірленеді. Операциялық жоспар ағымдағы қаржылық жылдың 10 қаңтарына дейін мемлекеттік органның жауапты хатшысымен бекітіледі.

3.5 **Бюджеттік бағдарламалардың әкімшілерінің бюджет шығыстарын жоспарлауы**

Бюджет шығыстарын жоспарлау үшін бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері (ББӘ) мемлекеттік жоспарлау бойынша уәкілетті органға тапсыратын құжаттар:

1. Стратегиялық жоспарлар жобалары;
2. Есептік қаржылық жыл үшін стратегиялық жоспардың жүзеге асуы туралы есептер;
3. Бюджеттік өтініштер.

Барлық көрсетілген құжаттар Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігіне ағымдағы қаржылық жылдың 15 мамырына дейін тапсырылады.

Бюджеттік өтініш бюджеттік бағдарламалар әкімшілері кезекті жоспарлы кезеңге шығыстар көлемін негіздеу үшін құрастыратын құжаттардың жиынтығы.

Бюджеттік өтінішке жататындар:

1. Стратегиялық жоспар жобасының құрамына кірген әр бюджеттік бағдарлама бойынша шығыстар түрі бойынша есептер;
2. Шығындалу бағыты бойынша байланысқан гранттардың бөлінген сомасымен ағымдағы қаржылық жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша алынған және қолданылған байланысқан гранттар туралы ақпарат;
3. Ағымдағы жылдың 1 қаңтардағы жағдай бойынша алынған және қолданылған байланыспаған гранттар туралы ақпарат;
4. Мемлекеттік жоспарлау бойынша орталық уәкілетті органмен бекітілген нысан бойынша солардың құзырында қалатын мемлекеттік мекемелердің тауарларды (жұмыс, қызмет) жүзеге асыруынан түскен ақша түсімдері мен шығыстарының болжамы;
5. Түсіндірме хат;
6. Бюджеттік жоспарлау бойынша уәкілетті органмен сұранылатын басқа қажетті ақпарат.

Бюджеттік сұранымдағы түсіндірме хат мына құжаттарды қамтиды:

- жоспарлы кезеңге қаражаттарды шығындаудың негізгі бағыттары;
- берілген бюджеттік бағдарламалардың қысқаша сипаттамасы;
- базалық шығыстардың артуын негіздеу;
- нәтижелер көрсеткіштерін, өткен жылдың бюджеттік сұранымға кірген бюджеттік бағдарламалар бойынша ауытқулардың себебін талдау.

Бюджеттік сұраным Қазақстан Республикасының бюджет заңдылығының талаптарына сәйкес келмесе бюджеттік жоспарлау бойынша уәкілетті орган оны қарастырмай бюджеттік бағдарлама әкімшісіне қайтарып береді.

Бюджеттік бағдарламалардың әкімшісі әлеуметтік-экономикалық даму болжамы мен бюджеттік параметрлерде қарастырылған бюджеттік қаражаттар шегінде бюджеттік сұранымды енгізеді. Бюджеттік бағдарламаның әкімшісі бюджеттік сұранымның құрамындағы ақпарат пен есептің толықтығы мен дәйектілігін қамтамасыз етеді. Бюджеттік

сұранымды әзірлеу және ұсыну реті бюджеттік жоспарлау бойынша орталық уәкілетті органмен анықталады.

Бюджеттік шығыстардың түрінен тәуелді бюджеттік өтініштерді әзірлеген кезде заттай нормалар қолданылады. Бюджеттік бағдарламалардың әкімшілерінің стратегиялық жоспарларының жобалары мен бюджеттік сұранымдары Ұлттық экономика министрлігімен немесе мемлекеттік жоспарлау бойынша жергілікті органдармен қарастырылады.

Оларды қарастырғанда мына құжаттарға сәйкес келуі тиіс:

- стратегиялық және бағдарламалық құжаттар;
- әлеуметтік-экономикалық даму болжамы;
- бюджеттік параметрлер болжамы;
- заңдылықтар;
- әрекеттегі нормалар;
- мемлекеттік қызмет стандарттары.

Егер мемлекеттік жоспарлау органдарының (ҰЭМ) қарастыруынан кейінгі нәтижеде стратегиялық жоспарлар жобасы мен бюджеттік сұранымдар бюджеттік параметрлермен сәйкес келмесе, оларды бюджеттік бағдарламалардың әкімшілеріне түзеу үшін қайтарады.

Бюджеттік бағдарламалар әкімшілері мен мемлекеттік және бюджеттік жоспарлау бойынша органның арасындағы келіспеушілік Республикалық бюджеттік комиссиямен (РБК) қарастырылады. Республикалық бюджеттік комиссия бюджеттік бағдарламалардың әкімшілерінің Бюджеттік бағдарламаларын стратегиялық жоспарлар жобаларымен, ҰЭМ-мен немесе мемлекеттік жоспарлау бойынша жергілікті органдармен бірлесе отырып қарастырады және олар бойынша ұсыныстар жасайды.

Бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері стратегиялық жоспарларды Республикалық бюджеттік комиссияның ұсыныстарына сәйкес жасайды және стратегиялық жоспарлардың нақтыланған жобаларын ҰЭМ немесе мемлекеттік жоспарлау бойынша жергілікті органға ұсынады.

Республикалық бюджеттің жобасын қарастыру мен анықтау ағымдағы қаржылық жылдың I тамызынан кешікпей аяқталады.

Республикалық бюджет туралы заң жобасының мазмұны (қосымшаны қараңыз):

- кірістер көлемі, трансферттер түсімі, шығыстар, таза бюджеттік несиелеу, қаржылық активтермен операциялар бойынша сальдо, тапшылық (профицит), тапшылықты қаржыландыру (профицитті қолдану);
- жалақының, зейнетақының ең төменгі мөлшері, айлық есептік көрсеткіш, күнкөрістің ең төменгі деңгейі, мемлекеттік базалық зейнетақы төлемдері;

- жергілікті бюджеттен республикалық бюджетке алынған бюджеттік алып қоюлар көлемі;
- республикалық бюджеттен жергілікті бюджетке берілетін бюджеттік субвенциялар көлемі;
- Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан кепілдендірілген трансферт көлемі;
- Қазақстан Республикасы Үкіметінің қор (резерв) көлемі;
- Қазақстан Республикасының мемлекеттік кепілдер беру лимиті;
- Үкімет қарызының лимиті;
- Қазақстан Республикасы Үкіметінің концессиялық міндеттерінің лимиті.

Республикалық бюджет туралы заң жобасына тіркеледі:

1. Жоспарлы кезеңге Бюджет кодексімен және бірегей бюджеттік жіктеліммен анықталған құрылымға сәйкес жоспарлы кезеңнің әр жылы бойынша әзірленген республикалық бюджет жобасы. Түсімдер категория, класс және класс тармағы бойынша түсіндіріледі, ал шығыстар атқарымды топтар, бюджеттік бағдарламалар әкімшілеріне және бюджеттік бағдарламаларға бөлінеді.

«Тапшылықты қаржыландыру» (профицитті қолдану) бөлімі жалпы сомамен беріледі. Жоспарлы кезеңнің екінші және үшінші жылдарына шығыстарда базалық шығыстар атқарымды топтар, бюджеттік бағдарламалар әкімшілеріне және бюджеттік бағдарламаларға бөлінеді, ал жаңа бастамаларға шығыстар бір бюджеттік бағдарламада көрінеді.

2. Қазақстан Республикасының Ұлттық Қорына бағытталатын кезекті қаржылық жылға түсімдер көлемі.

3. Бюджетті орындау кезінде секвестрге жатпайтын кезекті қаржылық жылға республикалық және жергілікті бюджеттік бағдарламалар тізімі.

Кезекті қаржылық жылға республикалық бюджеттің бекітілетін тапшылығының (профицит) көлемі жалпы ішкі өнімге ақшалай түрде және пайызбен көрсетіледі.

Ағымдық қаржылық жылдың 15 тамызынан кешікпей республикалық бюджет туралы заң жобасы Қазақстан Республикасының Үкіметіне қарастыруға ұсынылады. Ағымдағы жылдың 1 қыркүйегіне дейін республикалық бюджет туралы заң жобасы Қазақстан Республикасының Парламентіне бекіту үшін ұсынылады. Республикалық бюджет туралы заң жобасын Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжіліс және Сенат отырысында қарастыру дамудың әлеуметтік-экономикалық болжамы мен республиканың бюджеттік параметрлері мен республикалық бюджет туралы заң жобасы бойынша Үкіметтің уәкілетті органының баяндамалары негізінде жүзеге асады.

Республикалық бюджетті бекіту Парламент Палаталарының жеке отырысында өтеді, бірінші Мәжіліс, кейін ағымдық жылдың I желтоқсанынан кешікпей Сенатта қарастырылады.

Нәтижеге бағдарланған бюджеттеу принциптеріне сәйкес Республикалық бюджет туралы заң қосымшаларымен, Қазақстан Республикасы Президентінің алдағы қаржы жылының бірінші тоқсанына арналған республикалық қаржы жоспары туралы Жарлығы қосымшаларымен бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланады.

Мемлекеттік және бюджеттік жоспарлау (әкімшілік) бойынша жергілікті уәкілетті орган облыстық бюджет, республикалық маңызы бар қалалардың бюджеттері, астана бюджеті жобасын әзірлейді және оны облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың бюджеттік комиссиясына қарастыруға береді. Олардың қарастыруы мен анықтауы ағымдық қаржылық жылдың 15 қыркүйегінен кешікпей аяқталады.

Облыстық бюджет, республикалық маңызы бар қала, астана туралы шешім жобасының мазмұны:

1. Табыстар көлемі, трансферттер түсімі, шығыстар, таза бюджеттік неселеу, қаржылық активтері бар операциялар бойынша сальдо, тапшылық (профицит), тапшылықты қаржыландыру (профицитті қолдану).

2. Облыстық бюджеттен аудандар бюджетіне (облыстық маңызы бар қалалар) берілетін бюджеттік субвенциялар көлемі.

3. Аудандар бюджетінен (облыстық маңызы бар қалалар) облыстық бюджетке бюджеттік алып қоюлар көлемі;

4. Жергілікті орындаушы органның қорының көлемі.

Бұл жобаға мынадай қосымшалар тіркеледі:

1. Облыстық бюджет, республикалық маңызы бар қалалар бюджеті жобалары, Бюджет кодексімен және біртұтас бюджеттік жіктеліммен анықталған құрылымға сәйкес әр жоспарлы кезеңге жеке қосымшалармен әзірленген жоспарлы кезеңге астана жобасы. Түсімдер мен шығыстар республикалық бюджетке сәйкес бөлінеді;

2. Кезекті қаржылық жылға жергілікті бюджетті орындау үдерісінде секвестрге жатпайтын, соның ішінде республикалық бюджет туралы заңда бекітілген кезекті қаржылық жылға жергілікті бюджеттік бағдарламалардың тізімі;

3. Кезекті қаржылық жылға ауыл шаруашылығы бағытындағы жер учаскелерін сатудан республикалық маңызы бар қаланың, астананың бюджетіне түскен түсімдердің көлемі;

4. Қалада әр ауданның бюджеттік бағдарламалары.

Республикалық бюджетке қарағанда облыстық бюджеттердің, республикалық маңызы бар қала бюджеттерінің, астана бюджетінің бекітілген тапшылығының (профицит) көлемі ақшалай нысанда көрінеді. Мемлекеттік және бюджеттік жоспарлау бойынша жергілікті орган ағымдық қаржылық жылдың I қазанынан кешіктірмей облыстық бюджеттің, республикалық маңызы бар қала бюджетінің, астана бюджетінің жобасын облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті орындаушы органдарына қарастыруға ұсынады.

Ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) бюджеті туралы мәслихаттың жобасын әзірлеу кезінде мерзімі ғана өзгертілген, облыстық бюджетке сәйкес ережелер негізінде жұмыс істейді:

– ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) бюджет жобасын қарастыру және анықтау I қазаннан кешікпей аяқталады;

– әзірленген бюджет жобасы ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті орындаушы органына қаржылық жылдың 15 қазанынан кешікпей ұсынылады.

Сонымен қорыта келгенде, үшінші тарауда «Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық және бюджеттік параметрлерінің болжамына» тоқтала отырып, Қазақстан Республикасының бес жылдық кезеңге әлеуметтік-экономикалық даму болжамының мазмұны мен құрылымын, әзірлеу ретін, үш жылдық мерзімге бюджеттік параметрлер болжамын, Қазақстан Республикасының бес жылдық кезеңге арналған әлеуметтік-экономикалық саясатының негізгі бағыттарын, мемлекеттік органдардың үш жылдық кезеңге арналған стратегиялық жоспарын, жаңа форматта және бюджеттік бағдарламалардың түрлерін, бюджеттік бағдарламалардың әкімшілерінің бюджет шығыстарын жоспарлауының негізгі мәселелерін қарастырдық.

Бақылау сұрақтары:

1. «Қазақстан-2030» даму Стратегиясы.
2. Мемлекеттік жоспарлау жүйесі.
3. Әлеуметтік-экономикалық даму мен бюджеттік параметрлер болжамы. Мемлекеттік жоспарлау жүйесіндегі әлеуметтік-экономикалық даму болжамы. Бес жылға әлеуметтік-экономикалық дамудың Болжамын әзірлеу.
4. Әлеуметтік-экономикалық дамудың Болжамын әзірлеудің бірінші кезеңі.
5. Әлеуметтік-экономикалық дамудың Болжамын әзірлеудің екінші кезеңі.
6. Макроэкономикалық болжамдау үлгілерінің қатынасы.
7. Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуы болжамының бөлімдерін бекіту.
8. 2013-2017 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму Болжамы.

9. 2013-2017 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму Болжамын әзірлеу.

10. Әлеуметтік-экономикалық даму болжамы.

11. Әлеуметтік-экономикалық дамудың басымдылығы.

12. Әлеуметтік-экономикалық дамудың мақсаты.

13. Әлеуметтік-экономикалық дамудың міндеті.

14. Әлеуметтік-экономикалық дамудың нәтижесі.

15. Қазақстанның ұлттық экономикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі параметрлері.

16. Бюджет кодексіне сәйкес бюджеттік параметрлер болжамы.

17. Мемлекеттік басқарудың орталық деңгейі.

18. Мемлекеттік басқарудың жергілікті деңгейі.

19. Бюджеттің шығыстарын әзірлеу.

20. Базалық шығыстар.

21. Жаңа бастамаларға шығыстар.

22. Тұрақты сипаттағы шығыстар.

23. Қазақстан Республикасының 2013-2015 жылға арналған бюджеттік параметрлер болжамы.

24. Мемлекеттік бюджет кірістерінің болжамы.

25. 2013-2015 жылға мемлекеттік бюджет кірістерінің болжамы.

26. Салықтық түсімдер.

27. Мемлекеттік бюджетке түсімдер болжамы.

28. Мемлекеттік бюджет көрсеткіштерінің болжамы.

29. Ұлттық Қор өлшемдерінің болжамы.

30. Мемлекеттік бюджетке түскен түсімдердің жалпы көлемінің кепілдендірілген трансферт түріндегі Ұлттық Қордың тартылған қаражаттарының үлесі.

31. Бюджеттің шоғырландырылған балансы және мемлекеттік бюджеттің мұнайлы емес тапшылығы.

32. Ұлттық қор қаражаты.

33. 2013-2015 жылдарға арналған бюджет шығыстарының артықшылықтары.

34. Халықты жұмыспен қамтылуын жоғарылату.

35. Халықты қолжетімді тұрғын үймен қамтамасыз ету.

36. Аймақтардың дамуы.

37. Адам капиталы сапасының артуы.

38. Халықтың өмір сүру жағдайын жақсарту.

39. Индустриалды-инновациялық даму.

40. Бюджеттік шығыстардың маңыздыларының бірі – әлеуметтік міндеттерді толық көлемде орындау.

41. Әлеуметтік саланы жаңғырту.

42. Индустриаландыру бағдарламасы.

43. Халықтың өмір сүру жағдайын жақсарту, тұрғын үй-коммуналды шаруашылықты, тұрғын үй құрылысын жаңғырту арқылы қолжетімді баспанамен қамтамасыз ету, халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету, сумен қамтамасыз ету және су бұрғыш жүйелерін дамыту.

44. Мемлекеттік қызмет сапасын арттыру және нәтижеге бағдарланған мемлекеттік жоспарлауды енгізу бойынша реформаларды тереңдету арқылы мемлекеттік атқарымдарды жүзеге асыру, мемлекеттік қызмет көрсетудің сапасын жақсарту.

45. Аумақтық дамыту, қалған аймақтар үшін озық өсімнің маңызды «нүктелері» – «локомотивтер» ірі тез дамиды қалалар негізінде өсім нүктелерін қалыптастыру (Астана, Алматы қалалары), қалалық агломерцияларды дамыту.

46. Макроэкономикалық тұрақтылық.

47. Қазақстан Республикасының ақша-несиелік саясатының негізгі мақсаты.

48. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің валюталық саясаты.

49. Қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету.

50. Республиканың ішкі нарығын толықтыру.

51. Салықтық-бюджеттік саясат.

52. Экономикалық өсімді қамтамасыз ету.

53. Жалпы декларациялануға көшудің кезеңдері.

54. Бюджеттік саясат.

55. Контрциклділік принципі.

56. Бюджеттің және Ұлттық қордың теңдігін қамтамасыз ету.

57. Үкіметтік борыш саясаты.

58. Ұлттық қорда қаржылық қорды жинау саясаты.

59. Бюджетаралық қатынастардың негізгі мақсаты.

60. Жаңа аймақтық саясаттың тұжырымдамасы немесе доктринасы.

61. Шығыстар саясаты.

62. Бюджетті қалыптастыру және орындау жүйесі.

63. Республикалық бюджет комиссиясы.

64. Мемлекеттік органдардың үш жылдық кезеңге арналған стратегиялық жоспары.

65. Орталық мемлекеттік орган.

66. Атқарушы орган.

67. Стратегиялық жоспар.

68. Мемлекеттік органның стратегиялық жоспары.

69. Бюджеттік бағдарлама.

70. Тікелей нәтиже.

71. Түпкі нәтиже.

72. Бюджеттік бағдарламалардың түрлері.

73. Мемлекеттік қызмет.

74. Мемлекеттік қызмет көрсету.

75. Мемлекеттік қызметтерді көрсетуге бағытталған бюджеттік бағдарламалар.

76. Бюджеттік инвестициялар және бюджеттік қаражаттарды жұмсау.

77. Күрделі шығыстарды жүзеге асыруға бағытталған бюджеттік бағдарламалар.

78. Мемлекеттік органның меморандумы.

96 ➤ Салықтық-бюджеттік жоспарлау

79. Меморандумдар бекітіледі.
80. Операциондық жоспар.
81. Бюджеттік бағдарламалар әкімшілері.
82. Бюджеттік өтініш.
83. Бюджеттік сұранымдағы түсіндірме хат.
84. Республикалық бюджеттің жобасын қарастыру мен анықтау.
85. Республикалық бюджет туралы заң жобасының мазмұны.
86. Республикалық бюджет туралы заң жобасына тіркелетін құжаттар.
87. Республикалық бюджетті бекіту.
88. Нәтижеге бағдарланған бюджеттеу принциптері.
89. Мемлекеттік және бюджеттік жоспарлау (әкімшілік) бойынша жергілікті уәкілетті орган.
90. Облыстық бюджет, республикалық маңызы бар қала, астана туралы шешімнің жобасы және тіркелетін қосымшалар.
91. Ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) бюджеті туралы мәслихаттың жобасын әзірлеу.

Білім алушылардың өзіндік жұмыстары үшін тапсырмалар:

1. 5 жылдық мерзімге арналған Қазақстан Республикасы әлеуметтік-экономикалық дамуының болжамы жасалынатын негізгі стратегиялық және бағдарламалық құжаттары.
2. 5 жылдық мерзімге арналған Қазақстан Республикасы әлеуметтік-экономикалық дамуының болжамы жоспарын және үш жылдық бюджет жоспарының параметрлерін әзірлейтін мемлекеттік орган.
3. Республикалық бюджеттік комиссиямен мақұлданады және Қазақстан Республикасы Үкіметіне енгізіледі.
4. 3 жылдық мерзімге арналған стратегиялық жоспарлар мен бюджеттік өтініштердің әзірлену тәртібі.
5. 5 жылдық мерзімге арналған Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық даму жоспарының жобасы және «3 жылға арналған республикалық бюджет туралы» ҚР Заңының жобасы.
6. Әлеуметтік-экономикалық дамудың және республиканың немесе аймақтың бюджеттік параметрлерінің болжамын әзірлеудің мақсаты мен қажеттілігі.
7. Мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму болжамының мәні және негізгі көрсеткіштері. 5 жылдық мерзімге арналған Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық даму жоспары болжамының мазмұны мен құрылымы.
8. Әлеуметтік-экономикалық дамудың болжамын құруда қолданылатын болжамның әдістері мен үлгілері.
9. Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының болжамын қалыптастыратын нұсқалар (базалық, пессимистік, оптимистік).
10. Болашақтағы 5 жылдық мерзімге арналған Қазақстан Республикасының макроэкономикалық саясатының негізгі бағыттары.

Егер төлемдер грант алушымен не грант мақсаттарын (міндет) жүзеге асыру үшін грант алушы тағайындаған орындаушымен жасалған шартқа (келісімшарт) сәйкес жүргізілсе, осы ережелер қолданылады. 2000 жылдан 2011 жылға дейін әлеуметтік салық түсімдері 3 есе артты.

Бүкіл әлемде салықтың қызық түрі жанама салық – *акциз* болып табылады. *Акциз* – бұл жаппай қолданылатын тауарларға, ұйым қызметтеріне, жеке тұлғаларға салынатын жанама салық; сәйкес тауарға баға қосады. Мемлекетпен тауардың босату бағасынан пайызбен немесе тауар бірлігінен тұрлаулы сомамен бекітіледі.

Акциз салығы – Қазақстан Республикасының аумағында өндірілген және Қазақстан Республикасының аумағына импортталатын тауарларға салынатын салық.

Акциз салығын төлеушілер:

1) Қазақстан Республикасының аумағында акцизделетін тауарлар шығаратын жеке және заңды тұлғалар;

2) акцизделген тауарларды Қазақстан Республикасының аумағына импорттайтын жеке және заңды тұлғалар;

3) Қазақстан Республикасының аумағында бензинді (авиациялық бензинді қоспағанда) және дизель отынын көтерме, бөлшек саудада өткізуді жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар;

4) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес Қазақстан Республикасының аумағында аталған тауарлар бойынша бұрын акциз төленбеген болса, бензин (авиациялық бензинді қоспағанда), дизель отыны; микроавтобустарды, автобустар мен троллейбустарды қоспағанда, 10 немесе одан да көп адам тасымалдауға арналған, двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын моторлы көлік құралдары; двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, адамдар тасымалдауға арналған жеңіл автокөліктер және өзге де моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа); двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, жүкке арналған платформасы және жүк бөлігінен қатты стационарлық қабырғамен бөлінген жүргізуші кабинасы бар жеңіл автокөлік шассиіндегі моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа); шикі мұнай, газ конденсаты бойынша тәркіленген, иесіз, мұрагерлік құқығы бойынша мемлекетке өткен және Қазақстан Республикасының аумағында мемлекет меншігіне өтеусіз берілген акцизделетін тауарларды өткізуді жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар;

5) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес Қазақстан Республикасының аумағында аталған тауарлар бойынша бұрын акциз

төленбесе, акцизделетін тауарлардың мүлктік массасын өткізуді жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар;

б) микроавтобустарды, автобустар мен троллейбустарды қоспағанда, 10 немесе одан да көп адам тасымалдауға арналған, двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын моторлы көлік құралдары; двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, адамдар тасымалдауға арналған жеңіл автокөліктер және өзге де моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа); двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, жүкке арналған платформасы және жүк бөлігінен қатты стационарлық қабырғамен бөлінген жүргізуші кабинасы бар жеңіл автокөлік шассиіндегі моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа); бойынша акцизделетін тауарларды жинауды (жинақтау) жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар;

7) бейрезидент заңды тұлғалар мен олардың құрылымдық бөлімшелері.

Акциз салығын төлеуден босатылады:

Қазақстан Республикасының аумағында тәркіленген, иесіз, мұрагерлік құқығы бойынша мемлекетке өткен және мемлекет меншігіне өтеусіз берілген акцизделетін тауарларды өткізуді жүзеге асыратын, сонымен қатар мемлекеттік материалдық резервтің материалдық құндылықтарын салуды және шығаруды жүзеге асыратын уәкілетті мемлекеттік органдар, төменде аталған акцизделетін тауарлар бойынша:

– бензин (авиациялық бензинді қоспағанда), дизель отыны;

– микроавтобустарды, автобустар мен троллейбустарды қоспағанда, 10 немесе одан да көп адам тасымалдауға арналған, двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын моторлы көлік құралдары;

– двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, адамдар тасымалдауға арналған жеңіл автокөліктер және өзге де моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа);

– двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, жүкке арналған платформасы және жүк бөлігінен қатты стационарлық қабырғамен бөлінген жүргізуші кабинасы бар жеңіл автокөлік шассиіндегі моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа);

– шикі мұнай, газ конденсаты.

Ал енді акцизделетін тауарларға тоқталатын болсақ:

1) спирттің барлық түрлері;

- 2) алкоголь өнімі;
- 3) темекі бұйымдары;
- 4) бензин (авиациялық бензинді қоспағанда), дизель отыны;
- 5) микроавтобустарды, автобустар мен троллейбустарды қоспағанда, 10 немесе одан да көп адам тасымалдауға арналған, двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын моторлы көлік құралдары;

– двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, адамдар тасымалдауға арналған жеңіл автокөліктер және өзге де моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа);

– двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, жүкке арналған платформасы және жүк бөлігінен қатты стационарлық қабырғамен бөлінген жүргізуші кабинасы бар жеңіл автокөлік шассиіндегі моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа);

6) шикі мұнай, газ конденсаты;

7) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес дәрілік зат ретінде тіркелген, құрамында спирт бар медициналық мақсаттағы өнім.

Республикалық бюджетке акциздерден түсімдер 2000-2011 жылдарда 4 есе өскен.

Осылайша, біз тікелей және жанама салықтардың құрамында сипатталатын салықтар тобын қарастырдық. Салықтың әр түрінің атқаратын қызметі жоғары және маңызды, себебі кез-келген салық немесе бюджетке міндетті төлемдер республикалық немесе жергілікті бюджеттердің түсімдерін қалыптастырады.

Сонымен мемлекеттік бюджеттің түсімдерін республикалық және жергілікті бюджеттердің шегінде қарастыратын болсақ, салық түсімдерінің көп бөлігі республикалық бюджетке аударылатындығын көруге болады, себебі оған барлық салықтар құрылымында маңызды орын алатыны – корпоративтік табыс салығы және қосылған құн салығы. Жергілікті бюджетке түсетін негізгі салықтар – әлеуметтік салық және жеке табыс салығы.

4.3 || Республикалық бюджеттің кірістері мен шығыстарының серпіні және құрылымын талдау

Мемлекетті басқарудың негізгі қызметтері биліктің орталық органдарына берілген. Олар өз міндеттерін орындау үшін, жалпы мемлекеттік шараларды қаржылық қамтамасыз ету үшін орталық қаржылық қор – республикалық бюджетті қалыптастырады.

Республикалық бюджет – Бюджет кодексінде айқындалған түсімдер есебінен қалыптастырылатын және орталық мемлекеттік органдардың, оларға ведомстволық бағынысты мемлекеттік мекемелердің міндеттері мен атқарымдарын қаржылай қамтамасыз етуге, сондай-ақ мемлекеттік саясаттың жалпы республикалық бағыттарын іске асыруға арналған орталықтандырылған ақша қоры. Республикалық бюджет Қазақстан Республикасының заңымен бекітіледі.

Республикалық бюджеттік бағдарлама – мемлекеттік басқарудың қызметтерін орындауға және республикалық деңгейде мемлекеттік саясатты жүзеге асыруға бағытталған бюджеттік бағдарлама. Республикалық бюджеттік бағдарлама қаржылық жылға Парламентпен бекітіледі.

Республикалық бюджет арқылы жалпы ішкі өнім құнын және экономика салалары, аудандар, халықтың әлеуметтік топтары арасындағы елдің ұлттық табысын орналастыру және қайта орналастыру үдерісі іске асады. Республикалық бюджетке мемлекеттің қауіпсіздігін, ғылымды басқаруды, дамытуды, біліктілігі жоғары мамандарды дайындауды қамтамасыз етумен байланысты жалпы мемлекеттік шараларды қаржыландыру жүктелген.

Республикалық бюджеттің қаражаттары экономиканы құрылымдық қайта құруды, өндіріс саласында болашағы бар бағыттарды дамытуды қаржыландырудың негізгі көзі болып табылады. Республикалық бюджет өнерді, мәдениетті, бұқаралық ақпарат құралдарын қолдап, дамытуда маңызды орын алады. Мемлекеттік бюджетке түсімдердің маңызды бөлігін республикалық бюджетке түсімдер алады. Осыған байланысты, республикалық бюджеттің 2000-2011 жылдардағы табыстар құрылымын қарастырған дұрыс болады (4.2-кесте).

4.2-кесте – 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының республикалық бюджетінің кірістер құрылымы мен серпінін талдау

млн. теңге

Атауы	2000ж.	2007ж.	01.01.2012ж. (кассалық орындау)	Серпіні б.4/б.2*100
1	2	3	4	5
Кірістер (түсімдер)	381 863	2 221 540	4 451 683,1	1165,78
Құрылымы, %	100	100	100	-
Салықтық түсімдер	265 746	1 626 818	3 001 212,3	1129,35
Салықтық түсімдердің үлес салмағы, %	69,59	73,23	67,42	-
Корпоративтік табыс салығы	81 764	758 301	1 050 380,0	1284,6
Жеке табыс салығы	1 198	-	-	-

Әлеуметтік салық	20 218	-	-	-
Қосылған құн салығы	103 357	629 279	865 213,0	837,1
Ақциздер	15 186	22 127	18 668,0	122,9
Салықтық емес түсімдер	28 710	170 443	108 942,4	379,46
Салықтық емес түсімдердің үлес салмағы, %	7,52	7,67	2,45	-
Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдер	23 292	8 231	16 087,8	69,07
Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдердің үлес салмағы, %	6,1	0,37	0,36	-
Трансферттер түсімі	57 205	416 047	1 325 440,6	2317,0
Алынған ресми трансферттердің (гранттардың) үлес салмағы, %	14,98	18,73	29,77	-

Республикалық бюджеттің 2000 жылдан 2011 жылға дейінгі кірістері 11,6 есе көбейіп, 4 451,7 млрд.теңгені құрады. 2011 жылы салықтық түсімдердің салыстырмалы көлемі 67,42 пайызды немесе 3,0 трлн.теңгені, салықтық емес түсімдер – 2,45 пайызды немесе 108,9 млрд. теңгені құрады. Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдер – 0,36 пайызды немесе 16,1 млрд.теңгені ғана құраса, трансферттерден түсімдер – 29,77 пайызды немесе 1 325,4 млрд.теңгені құрады. *Республикалық бюджетке трансферттердің түсімі 2000-2012 жылдары 23 есе өскен, 57,2 млрд.теңгеден 1,3 трлн.теңгеге дейін, ал олардың салыстырмалы көлемі осы кезеңде 14,98 пайыздан 29,77 пайызға дейін, яғни екі есе артқан.*

Республикалық бюджеттің 2000 жылдан 2011 жылға дейінгі шығыстары 12 есе 372,6 млрд.теңгеден 4 605,1 млрд.теңгеге дейін өскен (4.3-кесте). Республикалық бюджеттің барлық шығыстарының 40,13 пайызынан артығын әлеуметтік шығыстар құрайды: *білім беруге, денсаулық сақтауға, әлеуметтік қамтамасыз ету және әлеуметтік көмекке, мәдениетке, спортқа, туризм мен ақпараттық кеңістікке.*

4.3-кесте – 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасы республикалық бюджеттің шығыстарының құрылымын және серпінін талдау

млн. теңге

Атауы	2000 ж.	2007 ж.	01.01.2012ж. (кассалық орындау)	Б.4/6.2*100
1	2	3	4	5
Шығыстар:	372 613	2 068 328	4 605 059,3	1235,88
Құрылымы, %	100	100	100	-
Жалпы негіздегі мемлекеттік қызмет көрсетулер	24 728	120 536	219 746,7	888,66

Үлес салмағы, %	6,64	5,83	4,77	-
Қорғаныс	16 260	160 866	253 096,0	1556,56
Үлес салмағы, %	4,36	7,78	5,5	-
Қоғамдық тәртіп, қауіпсіздік, құқықтық, соттық, қылмыстық атқарушылық қызмет	36 472	196 696	367 967,5	1008,9
Үлес салмағы, %	9,79	9,51	7,99	-
Білім беру	13 572	148 655	310 709,4	2289,34
Үлес салмағы, %	3,64	7,19	6,75	-
Денсаулық сақтау	7 598	100 830	376 704,5	4957,94
Үлес салмағы, %	2,04	4,87	8,18	-
Әлеуметтік қамсыздандыру және әлеуметтік көмек	151 033	462 667	1 044 390,9	691,50
Үлес салмағы, %	40,53	22,37	22,68	-
Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық	-	72 329	176 283,6	-
Үлес салмағы, %	-	3,5	3,83	-
Мәдениет, спорт, туризм және ақпараттық кеңістік	4 647	62 964	116 041,8	2014,8
Үлес салмағы, %	1,25	3,04	2,52	-
Отын энергетикалық кешен және жер қойнауын пайдалану	-	50 635	107 185,4	-
Үлес салмағы, %	-	2,45	2,33	-
Ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғауға алынған табиғи аймақ, қоршаған ортаны және жануарлар әлемін қорғау, жер қатынастары	8 865	93 232	229 157,0	2584,96
Үлес салмағы, %	2,38	4,51	4,98	-
Өндіріс, архитектура, қалақұрылысы және құрылыс қызметі	6 644	5 499	16 278,9	245,02
Үлес салмағы, %	1,78	0,27	0,35	-
Колік және байланыс	15 667	217 272	359 566,5	2295,06
Үлес салмағы, %	4,20	10,5	7,81	-
Өзге де қызметтер	10 019	149 620	117 138,7	1169,17
Үлес салмағы, %	2,69	7,23	2,54	-
Қарызды қызмет көрсету	35 139	33 735	120 853,9	343,93
Үлес салмағы, %	9,43	1,63	2,62	-
Трансферттер	41 969	192 791	789 938,8	1882,2
Үлес салмағы, %	11,26	9,32	17,15	-

Жергілікті бюджетке трансферттердің үлесі осы кезеңде 2000 жылы 11,26 пайыздан (немесе 41,9 млрд.теңге) 2011 жылы 17,15 пайызға дейін өскен. Трансферттердің көлемі өткен 12 жылда 18 есе немесе

747,9 млрд.теңгеге артқан. Сонымен қатар, елдің инфрақұрылымын дамытуға арналған республикалық бюджеттің шығыстарының үлесі артты. Мысалы, көлікті дамытуға шығыстар осы кезеңде 22,9 есе 2000 жылы 15,7 млрд.теңгеден 2011 жылы 359,6 млрд.теңгеге артқан, ал бұл шығыстардың республикалық бюджеттің жалпы көлеміндегі салыстырмалы салмағы 4,2 пайыздан 7,8 пайызға, яғни 2 есеге артқан.

4.4 Жергілікті бюджеттің кірістері мен шығыстарының серпіні және құрылымын талдау

Елдің мемлекеттік құрылымында территориалды құрылымдардың бар болуы оларда белгілі бір құзыреттіліктердің және онда өмірлік қызметті қамтамасыз ету үшін қаржылық ресурстардың болуын қажет ететіндігі белгілі. Осыған байланысты қаржылық жүйенің құрылымында жергілікті бюджетті ерекшелейді.

Жергілікті бюджеттер биліктің жергілікті органдарының құзырындағы бөлікті жинақтау және оларға жүктелген қызметтерге сәйкес басқару және қолдану арқылы жалпы ішкі өнім құнын және ұлттық табысты орналастыру және қайта орналастыру үдерісінде пайда болатын ақша қатынастарының жүйесін білдіреді. Жергілікті бюджеттердің орны олардың құрамы мен құрылымы жергілікті органның билігіне және басқаруына жүктелген қызметтер мен міндеттердің мазмұны және сипатымен, сонымен қатар мемлекеттің әкімшілік-территориалды құрылымымен және оның саяси-экономикалық бағыттылығымен анықталады.

Жергілікті бюджеттердің жағдайы әр түрлі факторларға байланысты. Оларға жататындар:

1. Елдің жалпы экономикалық жағдайы.
2. Сәйкес территорияның экономикалық шамасы (әлеуеті).
3. Биліктің және басқарудың жергілікті органдарының құқықтары мен міндеттерін реттейтін мемлекеттік заңдылықтың деңгейі.

Жергілікті бюджеттердің тұрақтылығының негізгі шарты – жергілікті орган билігінің нақты қаржылық кезеңде және нақты территорияда түсетін кірістер мен қажетті шығыстар арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ету болып табылады. Жергілікті шығыстарды қаржыландыру көздеріне дәстүрлі емес (инициативті) тәсілдердің қажет екендігін атап өткен жөн.

Қазақстан Республикасында жергілікті бюджеттер (әкімшілік-территориалды бірліктердің бюджеттері) облыстық бюджеттер, республи-

ликалық маңызы бар қала бюджеттері және астана мен аудандық бюджеттер ретінде көрсетілген. «Облыстық бюджет» деген түсінікпен қоса «облыстың бюджеті» деген түсінік бар. Облыстың бюджеті өзара өтелетін операциялары есептемейтін облыстық, қалалық және аудандық бюджетті көрсетеді.

Жергілікті бюджеттер – сәйкесінше мәслихаттың шешімімен бекітілетін, бюджет тапшылығының (профицитті қолдану) түсімдері мен қаржыландырылуы арқылы қалыптасатын, жергілікті бюджеттік бағдарламаларды қаржыландыруға арналған, оларға жүктелген қызметті орындау үшін жергілікті атқарушы органдармен анықталатын әкімшілік-территориалды бірліктердің ақшалай қоры.

Жергілікті бюджеттерді қалыптастыру өз бетімен жұмыс істеуі бойынша үш деңгейлі ерекшелігі бар:

- облыстық бюджет деңгейінде;
- республикалық маңызы бар қала және астана бюджеті деңгейінде;
- аудан бюджеті деңгейінде.

Жергілікті бюджет экономиканың дамуында маңызды орын алады, сондықтан жергілікті бюджеттерді кеңірек қарастыру қажет. Әр түрлі деңгейлердегі бюджеттерді қалыптастыру оның кіріс және шығыс бөлігінің орындалуына алдын-ала терең экономикалық талдау жасалынбай және осының негізінде мемлекет бюджетінің, сәйкесінше елдің дамуындағы белгілі бір үрдістерді анықтамай, оның қаржылық жағдайын және макроэкономикалық тұрақтылығын, әр түрлі деңгейдегі бюджеттер арасындағы қарым-қатынасын және т.б. айқындамастан жүргізілмейді.

Осыған байланысты, біз жергілікті бюджеттердің кірістері мен шығыстарының құрылымының талдауын жүргіздік (4.4-кесте, 4.5-кесте). 4.4-кестенің талдауы көрсеткендей, 2000 жылдан 2011 жылға дейін жергілікті бюджеттердің кірістері 8,5 есе 314,9 млрд. теңгеден 2 677,7 млрд.теңгеге өскен. Жергілікті бюджеттердің кірісіндегі үлкен үлесті республикалық бюджеттен трансферттер алып жатыр. Олардың үлесіне 2011 жылы 60,98 пайыз немесе 1 632,8 млрд.теңге келеді. 2000 жылы жергілікті бюджеттің жалпы кірісіндегі трансферттердің үлесі бар болғаны 13,71 пайыз немесе 43,2 млрд.теңге ғана болған. Яғни, қазіргі уақытта жергілікті бюджеттер республикалық бюджетке өте тәуелді болып отыр. Бұл жағдайды жергілікті бюджеттерде 2000 жылы салықтық түсімдер 82,0 пайыз немесе 258,3 млрд.теңге құраса, 2011 жылы олардың үлесі бар болғаны 36,64 пайызды немесе 981,1 млрд.теңгені құрады, яғни 2 есе төмендегендігімен түсіндіруге болады. Егер жергілікті бюджеттерге салықтық түсімдер 2000-2011 жылдары бар болғаны 3,8 есе ғана өссе, онда трансферттердің түсімі осы кезеңде 40 есе өскен, яғни

өсу қарқынының арасы 10 есені құрайды. Сәйкесінше, бюджетаралық қатынастардың мәселесі туындайды, ол қазіргі уақытта жеткілікті дәрежеде тиімді емес, себебі аймақтарды табыс табуға және жергілікті бюджеттердің түсімдерін көбейтуге ынталандырмайды. Бұл мәселелер арнайы ғылыми зерттеулер жүргізуді талап етеді.

4.4-кесте – 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының жергілікті бюджет кірістерінің құрылымы мен серпінін талдау

млн. теңге

Атауы	2000 ж.	2007 ж.	01.01.2012ж ға (кассалық орындау)	6.4/6.2*100
1	2	3	4	5
Кірістер (түсімдер)	314 896	1 524 458	2 677 740,2	850,36
Құрылымы, %	100	100	100	-
Салықтық түсімдер	258 312	729 222	981 125,7	379,82
Салықтық түсімдердің үлес салмағы	82,03	47,83	36,64	-
Корпоративтік табыс салығы	81 764	-	-	-
Жеке табыс салығы	49 818	221 025	-	-
Әлеуметтік салық	78 864	295 733	-	-
Қосылған құн салығы	11 802	-	-	-
Акциздер	4 099	36 626	-	-
Салықтық емес түсімдер	9 892	11 089	29 956,7	302,84
Салықтық емес түсімдердің үлес салмағы	3,14	0,73	1,12	-
Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдер	1 086	84 455	33 803,6	3112,67
Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдердің үлес салмағы	0,34	5,54	1,26	-
Трансфертітер түсімі	43 164	699 692	1 632 854,2	3782,91
Алынған ресми трансферттер(гранттар) үлес салмағы	13,71	45,90	60,98	-
Бұрын бюджеттен берілген несиелерден негізгі қарызды өтеу	2 441	-	-	-
Бұрын бюджеттен берілген несиелерден негізгі қарызды өтеудің үлес салмағы	0,78	-	-	-

4.5-кесте – 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының жергілікті бюджет шығыстарының құрылымы мен серпінін талдау

млн. теңге

Атауы	2000ж.	2007ж.	01.01.2012ж. (кассалық орындау)	6.4/6.2*100
1	2	3	4	5
Шығыстар	300 743	1 468 076	2 576 751	856,8
Құрылымы, %	100	100	100	-
Жалпы мәндегі мемлекеттік қызмет көрсетулер	10 386	44 208	76 734,5	738,83
Үлес салмағы, %	3,45	3,01	2,98	-
Қорғаныс	4 119	7 203	13 055,2	316,95
Үлес салмағы, %	1,37	0,49	0,51	-
Қоғамдық тәртіп, қауіпсіздік, құқықтық, соттық, қылмыстық атқарушылық қызмет	11 266	44 856	85 907,1	762,53
Үлес салмағы, %	3,75	3,06	3,33	-
Білім беру	71 097	371 302	774 698,8	1089,64
Үлес салмағы, %	23,64	25,29	30,06	-
Денсаулық сақтау	46 724	262 851	359 016,1	768,38
Үлес салмағы, %	15,54	17,90	13,93	-
Әлеуметтік қамсыздандыру және әлеуметтік көмек	20 032	44 789	95 497,4	476,72
Үлес салмағы, %	6,66	3,05	3,71	-
Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық	22 106	199 937	386 813,9	1749,81
Үлес салмағы, %	7,35	13,62	15,01	-
Мәдениет, спорт, туризм және ақпараттық кеңістік	12 840	73 778	142 107,5	1106,76
Үлес салмағы, %	4,27	5,03	5,51	-
Отын-энергетикалық кешен және жер қойнауын пайдалану	-	33 653	104 743,4	-
Үлес салмағы, %	-	2,29	4,06	-
Ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғауға алынған табиғи аймақ, қоршаған ортаны және жануарлар әлемін қорғау, жер қатынастары	2 576	42 490	132 893	5158,89
Үлес салмағы, %	0,86	2,89	5,16	-
Өнеркәсіп, архитектуралық, қалақұрылыс және құрылыс қызметі	547	8 100	17 654,8	3227,57
Үлес салмағы, %	0,18	0,55	0,69	-
Көлік және байланыс	22 137	156 605	217 301,5	981,62
Үлес салмағы, %	7,36	10,67	8,43	-

Тағы басқалар	22 260	9 270	42 284,9	189,96
Үлес салмағы, %	7,40	0,63	1,64	-
Қарызды қызмет көрсету	401	705	1 102,8	275,01
Үлес салмағы, %	0,13	0,05	0,04	-
Трансферттер	54 251	168 329	126 939,9	233,99
Үлес салмағы, %	18,04	11,47	4,93	-

Жергілікті бюджеттерге салықтық түсімдер осы кезеңде 3,8 есе 258,3 млрд.теңгеден 981,1 млрд.теңгеге өсті. Жергілікті бюджеттерге салықтық түсімдердің көп үлесін жеке табыс салығы (2010 жылы 36,7 пайыз) және әлеуметтік салық (2010 жылы 29,8 пайыз, (жергілікті бюджеттерге салықтық түсімдердің шамамен 2/3 көлемі) алады. Акциздердің үлесі аз (2010 жылы 5,6 пайыз). Жергілікті бюджеттердің шығыстарын айтсақ (4.5-кесте), олар да осы кезеңде 8,5 есе 300,7 млрд.теңгеден 2011 жылы 2 576,7 млрд.теңгеге өсті. Жергілікті бюджеттердің әлеуметтік шығыстарының үлесі 2011 жылы 53,21 пайызды құрады, ал 2000 жылы олардың үлесі 50,11 пайызды құраған. Жергілікті бюджеттен алынатын трансферттердің үлесі 2000 жылы 18,0 пайыздан 2011 жылы шамамен 5 пайызға дейін азайған, яғни 3 еседен көп. Дегенмен, жергілікті бюджеттерден алынатын трансферттер осы кезеңде 2,3 есе 54,3 млрд.теңгеден 126,9 млрд.теңгеге өскен.

Сонымен қатар, түрлі деңгейдегі кірістер мен шығыстар бюджеттерін жоспарлау және болжау оның кірістер мен шығыстар баптарын қалыптастыруға ықпал ететін және тұтастай алғанда, ол ұлттық және әлемдік экономиканың даму үрдістеріне байланысты әр түрлі факторларды талдауға негізделетінін ескеру керек. Соңғы онжылдықта күшейген интеграциялық үрдістер мен ұлттық экономиканың барлық салаларына жаһанданудың әсері жағдайында мемлекеттің әр түрлі деңгейлерінің бюджеттерін жоспарлау және болжамдау қиындайды.

Елде жыл сайын қазақстандық экономиканы әлеуметтік-экономикалық жаңғыртуға, экономиканың бәсекеге қабілеттілігін, өнімділігін арттыру және қазақстандықтардың өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған көптеген заңдар қабылданады, оған өз кезегінде барлық деңгейдегі бюджеттердің кірістік және шығыстық бөлімдерін жоспарлау кезінде ескеру қажет болатын мемлекеттің ірі қаржылық ресурстары қажет болады.

Қорыта келгенде, әлемдегі макроэкономикалық жағдайға байланысты елдің салықтық және бюджеттік саясаты жетілдіріледі, сәйкесінше, барлық бұл өзгерістер мемлекеттің бюджетін жоспарлау және болжамдау кезінде әр түрлі деңгейдегі бюджеттердің нақты кірістік және шығыстық баптарында жүзеге асады.

Бақылау сұрақтары:

1. «Қазақстан-2030» даму стратегиясы.
2. Әкімшілік реформаны жүргізу мүмкіндіктері.
3. Жаңа Салық кодексі.
4. Салық ауыртпалығын қысқарту.
5. Баламалы жолы.
6. Табысты бюджет саясатының негізі.
7. Мемлекеттік бюджет.
8. Мемлекеттік бюджеттің кірістері.
9. 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджет кірістерінің құрылымы мен серпінін талдау.
10. Мемлекеттік бюджеттің кірістеріндегі салықтық емес түсімдер.
11. Табыстарға салық.
12. Корпоративтік табыс салығы.
13. Корпоративтік табыс салығын төлеушілер.
14. КТС-ны төлеуден босатылатын тұлғалар.
15. КТС бойынша салық салу объектілері.
16. Қосылған құн салығы.
17. ҚҚС-ты есептеу әдістері.
18. ҚҚС-тың артықшылығы.
19. ҚҚС төлеушілер.
20. Қосылған құн салығының салық салу объектілері.
21. ҚҚС есептеу тәртібі.
22. ҚҚС-ты әкімшілендіру мәселесі.
23. Жеке табыс салығы.
24. ЖТС-ны төлеушілер.
25. ЖТС-ны төлеуден босатылатын тұлғалар.
26. Жеке табыс салығының салық салу объектілері.
27. Әлеуметтік салықтың экономикалық мәні.
28. Әлеуметтік салықты төлеушілер.
29. Әлеуметтік салықтың салық салу объектілері.
30. Әлеуметтік салықтың салық салу объектілеріне жатпайды.
31. Акциз салығы.
32. Акциз салығын төлеушілер.
33. Акциз салығын төлеуден босатылатындар.
34. Акцизделетін тауарлар.
35. Мемлекетті басқарудың негізгі қызметтері.
36. Республикалық бюджеттік бағдарлама.
37. Республикалық бюджеттің қаражаттары.
38. 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының республикалық бюджетінің кірістер құрылымы мен серпіні.
39. 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасы республикалық бюджеттің шығыстарының құрылымын және серпіні.
40. Жергілікті бюджетке трансферттердің үлесі.

41. Жергілікті бюджеттердің орны.
42. Жергілікті бюджеттердің жағдайы.
43. Жергілікті бюджеттердің тұрақтылығының негізгі шарты.
44. Жергілікті бюджеттерді қалыптастыру деңгейлері.
45. 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының жергілікті бюджет кірістерінің құрылымы мен серпіні.
46. 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының жергілікті бюджет шығыстарының құрылымы мен серпіні.
47. Жергілікті бюджеттерге салықтық түсімдер.
48. Жергілікті бюджеттердің әлеуметтік шығыстарының үлесі.

Білім алушылардың өзіндік жұмыстары үшін тапсырмалар:

1. ҚР мемлекеттік қаржыларымен басқарудың құқықтық негіздері.
2. ҚР Бюджет кодексі қалай жетілдірілді.
3. Әрбір жылдардағы ҚР Бюджет кодексінде болған негізгі өзгерістер.
4. Елдің мемлекеттік бюджетін қалыптастырудың механизмі.
5. Қазақстанның мемлекеттік бюджетінің бірнеше жылдардағы құрылымы мен серпіні.
6. Қазақстанның республикалық бюджетінің бірнеше жылдардағы кірістері мен шығыстарының құрылымы мен серпіні.
7. Жергілікті бюджеттер. Оның атқаратын қызметтері және олардың ел экономикасы дамуындағы рөлі.
8. Қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасының жергілікті бюджеттерінің кірістері мен шығыстарының құрылымы және серпіні.

Талдамалық баяндамалар тақырыптары:

1. Соңғы 5 жыл бойынша Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджет серпініне талдау жүргізіңіз. Соңғы 5 жыл бойынша мемлекеттік бюджет шығыстары мен кірістерінің баптары бойынша талдамалық кесте құрыңыздар. Осы соңғы 5 жыл бойынша олардың өсу қарқынын анықтап, кірістер мен шығыстар баптары бойынша үлес салмағын есептеңіз. Осыған сай қорытынды жасап, өз ұсыныстарыңызды дайындаңыздар. Презентация (слайд) дайындап, талдау баяндамасын жасаңыздар.
2. Соңғы 5 жыл бойынша Қазақстанның республикалық бюджетіне өсу қарқыны мен баптары бойынша (кірістер мен шығыстарының негізгі баптарымен) талдау жүргізіңіз. Осыған сай қорытынды жасап, өз ұсыныстарыңызды дайындаңыздар. Презентация (слайд) дайындап, талдау баяндамасын жасаңыздар.
3. Соңғы 5 жыл бойынша Қазақстанның жергілікті бюджетіне өсу қарқыны мен баптары бойынша (кірістер мен шығыстарының негізгі баптарымен) талдау жүргізіңіз. Осыған сай қорытынды жасап, өз ұсыныстарыңызды дайындаңыздар. Презентация (слайд) дайындап, талдау баяндамасын жасаңыздар.

5-ТАРАУ. БЮДЖЕТТІҢ КІРІС БӨЛІМІН ЖОСПАРЛАУ (БОЛЖАМДАУ). САЛЫҚТЫҚ ЖОСПАРЛАУ МЕН РЕТТЕУ ЖӘНЕ САЛЫҚТЫҚ БАҚЫЛАУ

1. *Бюджет түсімдерін жоспарлаудың (болжамдау) негізі мен міндеттері. Макро және микро деңгейдегі салықтық жоспарлау.*
2. *Бюджеттің кіріс түсімдерін жоспарлаудың (болжамдау) әдістері, тәсілдері және ұйымдастырылуы.*
3. *Мемлекеттік салықтық реттеу және мемлекеттік салықтық бақылау.*

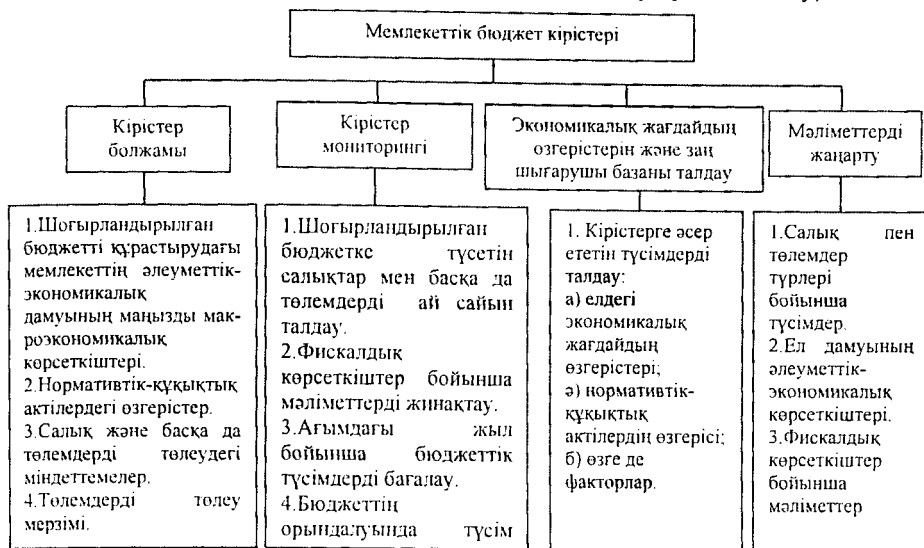
5.1

Бюджет түсімдерін жоспарлаудың (болжамдау) негізі мен міндеттері. Макро және микро деңгейдегі салықтық жоспарлау

Бюджет түсімдерін болжамдау бюджеттік жоспарлау бойынша уәкілетті органмен әлеуметтік-экономикалық даму болжамын және елдің бюджеттік параметрлерін ескере отырып жүзеге асады. Мемлекеттік бюджетке және Қазақстан Республикасының Ұлттық Қорына жоспарлы кезеңге түсімдерді болжамдау Қазақстан Республикасының «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Салық кодексіне, Қазақстан Республикасының Бюджет кодексіне, Қазақстан Республикасының Президентінің 2010 жылдың 2 сәуірінен № 962 «Қазақстан Республикасының Ұлттық қорының қаражаттарын қалыптастыру және қолдану тұжырымдамасы» қаулысына және басқа нормативтік-құқықтық актілеріне сәйкес жүргізіледі.

Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігімен Қазақстан Республикасының Бюджет кодексінің 65 бабына сәйкес 2008 жылдың 4 желтоқсанынан (жаңа басылым) Бюджет түсімдерін жоспарлау әдістемесі әзірленген. Жоспарланған және нақты мәліметтердің ең көп сәйкестігімен Бюджетке түсімдерді жоспарлауды жүргізу үшін макроэкономикалық көрсеткіштердің өзгерістерінің салықтар түсімдерінің көлеміне бірнеше жыл үшін әсерінің талдауын жүргізу керек.

Бюджетке және Ұлттық қорға түсімдерді болжау есептеудің бірнеше әдісімен жүргізіле алады, ол ең оңтайлы шешім қабылдау үшін қажет. Кірістерді болжау үрдісі болжау және мониторингтің жалпы сызбасында көрсетілген (5.1-сурет).

5.1-сурет – Бюджет кірістерін болжамдау және мониторингтің жалпы сызбасы

Қазақстан Республикасының бюджет жүйесі мынадай принциптерге негізделеді:

1) *бірыңғайлық принципі* – бюджет жүйесін ұйымдастырудың және оның жұмыс істеуінің бірыңғай принциптерін қолдану, Қазақстан Республикасында бірыңғай бюджет сыныптамасын және бюджет үдерісінің бірыңғай рәсімдерін пайдалану;

2) *толымдылық принципі* – бюджетте және Қазақстан Республикасының Ұлттық қорында Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген барлық түсімдер мен шығыстардың көрсетілуі, бюджет қаражаты бойынша талап құқықтарының басқаға берілуі сияқты, бюджет қаражатын пайдалана отырып, өзара талаптарды есепке жатқызуға жол бермеу;

3) *реалистік принципі* – бекітілген (нақтыланған, түзетілген) бюджет көрсеткіштерінің әлеуметтік-экономикалық дамудың, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары болжамдарының бекітілген (түзетілген) параметрлеріне, бағыттарына сәйкес келуі;

4) *транспаренттілік принципі* – мемлекеттік немесе заңмен қорғалатын өзге де құпия болып табылатын мәліметтерді, сондай-ақ қоғам мен бұқаралық ақпарат құралдары үшін бюджет үдерісінің міндетті ашықтығын қоспағанда, Қазақстан Республикасының бюджет заңнамасы саласындағы нормативтік-құқықтық актілерді, бекітілген (нақтыланған, түзетілген) бюджетті және олардың атқарылуы туралы есептерді, стратегиялық жоспарлар мен олардың іске асырылуы туралы есептерді,

Қазақстан Республикасының Ұлттық қорын қалыптастыру туралы және пайдалану туралы ақпаратты міндетті түрде жариялау;

5) *дәйектілік принципі* – мемлекеттік органдардың бюджеттік қатынастар саласында бұрын қабылданған шешімдерді сақтауы;

6) *нәтижелілік принципі* – мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларында және бюджеттік бағдарламаларында көзделген тікелей және түпкілікті нәтижелерге қол жеткізуге бағдарланған бюджетті әзірлеу және атқару;

7) *бюджеттердің дербестік принципі* – түрлі деңгейдегі бюджеттер арасында түсімдердің тұрақты бөлінуін белгілеу және Бюджет кодексіне сәйкес олардың жұмсалыу бағыттарын айқындау, Бюджет кодексіне сәйкес мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлерінің бюджет үдерісін дербес жүзеге асыру құқығы, жергілікті бюджеттердің атқарылуы барысында қосымша алынған кірістерді және жергілікті бюджеттер қаражатының қалдықтарын жоғары тұрған бюджетке алып қоюға жол берілмеуі, төменгі бюджеттерге оларды тиісті өтеусіз, қосымша шығыстар жүктеуге жол берілмеуі;

8) *сабақтастық принципі* – өткен кезеңде бекітілген әлеуметтік-экономикалық даму болжамдарына, базалық шығыстарға, бюджеттік мониторинг қорытындыларына, нәтижелерді бағалауға негізделген республикалық және жергілікті бюджеттерді жоспарлау;

9) *негізділік принципі* – бюджет жобасына қандай да болсын түсімдерді немесе шығыстарды енгізу қажеттігін және олардың көлемдерінің негізділігін айқындайтын нормативтік-құқықтық актілер және басқа да құжаттар негізінде бюджетті жоспарлау, сондай-ақ бюджет қаражаты мен мемлекет активтерін Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес пайдалану;

10) *уақтылылық принципі* – республикалық және жергілікті бюджеттерге, Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қолма-қол ақшаның бақылау шотына түсімдерді есептеу және оларды Қазақстан Республикасының Ұлттық банкіндегі Үкімет шотына аудару, міндеттемелер бойынша қаржыландырудың жеке жоспарларына сәйкес мемлекеттік мекемелердің міндеттемелер қабылдауы, төлемдер бойынша қаржыландырудың жеке жоспарларына сәйкес төлемдер жасау және тиісті нормативтік-құқықтық актілерде белгіленген тәртіпті сақтай отырып, мерзімінде бюджет қаражатын алушылар шоттарына аудару;

11) *кассаның бірыңғайлық принципі* – бюджетке барлық түсімдерді бірыңғай қазынашылық шотқа есептеу және бірыңғай қазынашылық шоттан барлық көзделген шығыстарды ұлттық валютамен жүзеге асыру;

12) *тиімділік принципі* – бюджет қаражатының бекітілген көлемін пайдаланып, ең үздік тікелей нәтижеге қол жеткізу қажеттілігін не-

Егер төлемдер грант алушымен не грант мақсаттарын (міндет) жүзеге асыру үшін грант алушы тағайындаған орындаушымен жасалған шартқа (келісімшарт) сәйкес жүргізілсе, осы ережелер қолданылады. 2000 жылдан 2011 жылға дейін әлеуметтік салық түсімдері 3 есе артты.

Бүкіл әлемде салықтың қызық түрі жанама салық – *акциз* болып табылады. *Акциз* – бұл жаппай қолданылатын тауарларға, ұйым қызметтеріне, жеке тұлғаларға салынатын жанама салық; сәйкес тауарға баға қосады. Мемлекетпен тауардың босату бағасынан пайызбен немесе тауар бірлігінен тұрлаулы сомамен бекітіледі.

Акциз салығы – Қазақстан Республикасының аумағында өндірілген және Қазақстан Республикасының аумағына импортталатын тауарларға салынатын салық.

Акциз салығын төлеушілер:

1) Қазақстан Республикасының аумағында акцизделетін тауарлар шығаратын жеке және заңды тұлғалар;

2) акцизделген тауарларды Қазақстан Республикасының аумағына импорттайтын жеке және заңды тұлғалар;

3) Қазақстан Республикасының аумағында бензинді (авиациялық бензинді қоспағанда) және дизель отынын көтерме, бөлшек саудада өткізуді жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар;

4) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес Қазақстан Республикасының аумағында аталған тауарлар бойынша бұрын акциз төленбеген болса, бензин (авиациялық бензинді қоспағанда), дизель отыны; микроавтобустарды, автобустар мен троллейбустарды қоспағанда, 10 немесе одан да көп адам тасымалдауға арналған, двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын моторлы көлік құралдары; двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, адамдар тасымалдауға арналған жеңіл автокөліктер және өзге де моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа); двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, жүкке арналған платформасы және жүк бөлігінен қатты стационарлық қабырғамен бөлінген жүргізуші кабинасы бар жеңіл автокөлік шассийіндегі моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа); шикі мұнай, газ конденсаты бойынша тәркіленген, иесіз, мұрагерлік құқығы бойынша мемлекетке өткен және Қазақстан Республикасының аумағында мемлекет меншігіне өтеусіз берілген акцизделетін тауарларды өткізуді жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар;

5) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес Қазақстан Республикасының аумағында аталған тауарлар бойынша бұрын акциз

төленбесе, акцизделетін тауарлардың мүліктік массасын өткізуді жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар;

б) микроавтобустарды, автобустар мен троллейбустарды қоспағанда, 10 немесе одан да көп адам тасымалдауға арналған, двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын моторлы көлік құралдары; двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, адамдар тасымалдауға арналған жеңіл автокөліктер және өзге де моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа); двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, жүкке арналған платформасы және жүк бөлігінен қатты стационарлық қабырғамен бөлінген жүргізуші кабинасы бар жеңіл автокөлік шассиіндегі моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа); бойынша акцизделетін тауарларды жинауды (жинақтау) жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар;

7) бейрезидент заңды тұлғалар мен олардың құрылымдық бөлімшелері.

Акциз салығын төлеуден босатылады:

Қазақстан Республикасының аумағында тәркіленген, иесіз, мұрагерлік құқығы бойынша мемлекетке өткен және мемлекет меншігіне өтеусіз берілген акцизделетін тауарларды өткізуді жүзеге асыратын, сонымен қатар мемлекеттік материалдық резервтің материалдық құндылықтарын салуды және шығаруды жүзеге асыратын уәкілетті мемлекеттік органдар, төменде аталған акцизделетін тауарлар бойынша:

– бензин (авиациялық бензинді қоспағанда), дизель отыны;

– микроавтобустарды, автобустар мен троллейбустарды қоспағанда, 10 немесе одан да көп адам тасымалдауға арналған, двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын моторлы көлік құралдары;

– двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, адамдар тасымалдауға арналған жеңіл автокөліктер және өзге де моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа);

– двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, жүкке арналған платформасы және жүк бөлігінен қатты стационарлық қабырғамен бөлінген жүргізуші кабинасы бар жеңіл автокөлік шассиіндегі моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа);

– шикі мұнай, газ конденсаты.

Ал енді акцизделетін тауарларға тоқталатын болсақ:

1) спирттің барлық түрлері;

- 2) алкоголь өнімі;
- 3) темекі бұйымдары;
- 4) бензин (авиациялық бензинді қоспағанда), дизель отыны;
- 5) микроавтобустарды, автобустар мен троллейбустарды қоспағанда, 10 немесе одан да көп адам тасымалдауға арналған, двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын моторлы көлік құралдары;

– двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, адамдар тасымалдауға арналған жеңіл автокөліктер және өзге де моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа);

– двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, жүкке арналған платформасы және жүк бөлігінен қатты стационарлық қабырғамен бөлінген жүргізуші кабинасы бар жеңіл автокөлік шассиіндегі моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару адаптері бар автокөліктерден басқа);

6) шикі мұнай, газ конденсаты;

7) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес дәрілік зат ретінде тіркелген, құрамында спирт бар медициналық мақсаттағы өнім.

Республикалық бюджетке акциздерден түсімдер 2000-2011 жылдарда 4 есе өскен.

Осылайша, біз тікелей және жанама салықтардың құрамында сипатталатын салықтар тобын қарастырдық. Салықтың әр түрінің атқаратын қызметі жоғары және маңызды, себебі кез-келген салық немесе бюджетке міндетті төлемдер республикалық немесе жергілікті бюджеттердің түсімдерін қалыптастырады.

Сонымен мемлекеттік бюджеттің түсімдерін республикалық және жергілікті бюджеттердің шегінде қарастыратын болсақ, салық түсімдерінің көп бөлігі республикалық бюджетке аударылатындығын көруге болады, себебі оған барлық салықтар құрылымында маңызды орын алатыны – корпоративтік табыс салығы және қосылған құн салығы. Жергілікті бюджетке түсетін негізгі салықтар – әлеуметтік салық және жеке табыс салығы.

4.3 Республикалық бюджеттің кірістері мен шығыстарының сергіні және құрылымын талдау

Мемлекетті басқарудың негізгі қызметтері биліктің орталық органдарына берілген. Олар өз міндеттерін орындау үшін, жалпы мемлекеттік шараларды қаржылық қамтамасыз ету үшін орталық қаржылық қор – республикалық бюджетті қалыптастырады.

Республикалық бюджет – Бюджет кодексінде айқындалған түсімдер есебінен қалыптастырылатын және орталық мемлекеттік органдардың, оларға ведомстволық бағынысты мемлекеттік мекемелердің міндеттері мен атқарымдарын қаржылай қамтамасыз етуге, сондай-ақ мемлекеттік саясаттың жалпы республикалық бағыттарын іске асыруға арналған орталықтандырылған ақша қоры. Республикалық бюджет Қазақстан Республикасының заңымен бекітіледі.

Республикалық бюджеттік бағдарлама – мемлекеттік басқарудың қызметтерін орындауға және республикалық деңгейде мемлекеттік саясатты жүзеге асыруға бағытталған бюджеттік бағдарлама. Республикалық бюджеттік бағдарлама қаржылық жылға Парламентпен бекітіледі.

Республикалық бюджет арқылы жалпы ішкі өнім құнын және экономика салалары, аудандар, халықтың әлеуметтік топтары арасындағы елдің ұлттық табысын орналастыру және қайта орналастыру үдерісі іске асады. Республикалық бюджетке мемлекеттің қауіпсіздігін, ғылымды басқаруды, дамытуды, біліктілігі жоғары мамандарды дайындауды қамтамасыз етумен байланысты жалпы мемлекеттік шараларды қаржыландыру жүктелген.

Республикалық бюджеттің қаражаттары экономиканы құрылымдық қайта құруды, өндіріс саласында болашағы бар бағыттарды дамытуды қаржыландырудың негізгі көзі болып табылады. Республикалық бюджет өнерді, мәдениетті, бұқаралық ақпарат құралдарын қолдап, дамытуда маңызды орын алады. Мемлекеттік бюджетке түсімдердің маңызды бөлігін республикалық бюджетке түсімдер алады. Осыған байланысты, республикалық бюджеттің 2000–2011 жылдардағы табыстар құрылымын қарастырған дұрыс болады (4.2-кесте).

4.2-кесте – 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының республикалық бюджетінің кірістер құрылымы мен серпінін талдау

млн. теңге

Атауы	2000ж.	2007ж.	01.01.2012ж. (кассалық орындау)	Серпіні б.4/б.2*100
1	2	3	4	5
Кірістер (түсімдер)	381 863	2 221 540	4 451 683,1	1165,78
Құрылымы, %	100	100	100	-
Салықтық түсімдер	265 746	1 626 818	3 001 212,3	1129,35
Салықтық түсімдердің үлес салмағы, %	69,59	73,23	67,42	-
Корпоративтік табыс салығы	81 764	758 301	1 050 380,0	1284,6
Жеке табыс салығы	1 198	-	-	-

Әлеуметтік салық	20 218	-	-	-
Қосылған құн салығы	103 357	629 279	865 213,0	837,1
Акциздер	15 186	22 127	18 668,0	122,9
Салықтық емес түсімдер	28 710	170 443	108 942,4	379,46
Салықтық емес түсімдердің үлес салмағы, %	7,52	7,67	2,45	-
Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдер	23 292	8 231	16 087,8	69,07
Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдердің үлес салмағы, %	6,1	0,37	0,36	-
Трансферттер түсімі	57 205	416 047	1 325 440,6	2317,0
Алынған ресми трансферттердің (гранттардың) үлес салмағы, %	14,98	18,73	29,77	-

Республикалық бюджеттің 2000 жылдан 2011 жылға дейінгі кірістері 11,6 есе көбейіп, 4 451,7 млрд.теңгені құрады. 2011 жылы салықтық түсімдердің салыстырмалы көлемі 67,42 пайызды немесе 3,0 трлн.теңгені, салықтық емес түсімдер – 2,45 пайызды немесе 108,9 млрд. теңгені құрады. Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдер – 0,36 пайызды немесе 16,1 млрд.теңгені ғана құраса, трансферттерден түсімдер – 29,77 пайызды немесе 1 325,4 млрд.теңгені құрады. *Республикалық бюджетке трансферттердің түсімі 2000-2012 жылдары 23 есе өскен, 57,2 млрд.теңгеден 1,3 трлн.теңгеге дейін, ал олардың салыстырмалы көлемі осы кезеңде 14,98 пайыздан 29,77 пайызға дейін, яғни екі есе артқан.*

Республикалық бюджеттің 2000 жылдан 2011 жылға дейінгі шығыстары 12 есе 372,6 млрд.теңгеден 4 605,1 млрд.теңгеге дейін өскен (4.3-кесте). Республикалық бюджеттің барлық шығыстарының 40,13 пайызынан артығын әлеуметтік шығыстар құрайды: *білім беруге, денсаулық сақтауға, әлеуметтік қамтамасыз ету және әлеуметтік көмекке, мәдениетке, спортқа, туризм мен ақпараттық кеңістікке.*

4.3-кесте – 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасы республикалық бюджеттің шығыстарының құрылымын және серпінін талдау

млн. теңге

Атауы	2000 ж.	2007 ж.	01.01.2012ж. (кассалық орындау)	Б.4/б.2*100
1	2	3	4	5
Шығыстар:	372 613	2 068 328	4 605 059,3	1235,88
Құрылымы, %	100	100	100	-
Жалпы негіздегі мемлекеттік қызмет көрсетулер	24 728	120 536	219 746,7	888,66

Үлес салмағы, %	6,64	5,83	4,77	-
Қорғаныс	16 260	160 866	253 096,0	1556,56
Үлес салмағы, %	4,36	7,78	5,5	-
Қоғамдық тәртіп, қауіпсіздік, құқықтық, соттық, қылмыстық атқарушылық қызмет	36 472	196 696	367 967,5	1008,9
Үлес салмағы, %	9,79	9,51	7,99	-
Білім беру	13 572	148 655	310 709,4	2289,34
Үлес салмағы, %	3,64	7,19	6,75	-
Денсаулық сақтау	7 598	100 830	376 704,5	4957,94
Үлес салмағы, %	2,04	4,87	8,18	-
Әлеуметтік қамсыздандыру және әлеуметтік көмек	151 033	462 667	1 044 390,9	691,50
Үлес салмағы, %	40,53	22,37	22,68	-
Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық	-	72 329	176 283,6	-
Үлес салмағы, %	-	3,5	3,83	-
Мәдениет, спорт, туризм және ақпараттық кеңістік	4 647	62 964	116 041,8	2014,8
Үлес салмағы, %	1,25	3,04	2,52	-
Отын энергетикалық кешен және жер қойнауын пайдалану	-	50 635	107 185,4	-
Үлес салмағы, %	-	2,45	2,33	-
Ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғауға алынған табиғи аймақ, қоршаған ортаны және жануарлар әлемін қорғау, жер қатынастары	8 865	93 232	229 157,0	2584,96
Үлес салмағы, %	2,38	4,51	4,98	-
Өндіріс, архитектура, қалақұрылысы және құрылыс қызметі	6 644	5 499	16 278,9	245,02
Үлес салмағы, %	1,78	0,27	0,35	-
Көлік және байланыс	15 667	217 272	359 566,5	2295,06
Үлес салмағы, %	4,20	10,5	7,81	-
Өзге де қызметтер	10 019	149 620	117 138,7	1169,17
Үлес салмағы, %	2,69	7,23	2,54	-
Қарызды қызмет көрсету	35 139	33 735	120 853,9	343,93
Үлес салмағы, %	9,43	1,63	2,62	-
Трансферттер	41 969	192 791	789 938,8	1882,2
Үлес салмағы, %	11,26	9,32	17,15	-

Жергілікті бюджетке трансферттердің үлесі осы кезеңде 2000 жылы 11,26 пайыздан (немесе 41,9 млрд.теңге) 2011 жылы 17,15 пайызға дейін өскен. Трансферттердің көлемі өткен 12 жылда 18 есе немесе

747,9 млрд.теңгеге артқан. Сонымен қатар, елдің инфрақұрылымын дамытуға арналған республикалық бюджеттің шығыстарының үлесі артты. Мысалы, көлікті дамытуға шығыстар осы кезеңде 22,9 есе 2000 жылы 15,7 млрд.теңгеден 2011 жылы 359,6 млрд.теңгеге артқан, ал бұл шығыстардың республикалық бюджеттің жалпы көлеміндегі салыстырмалы салмағы 4,2 пайыздан 7,8 пайызға, яғни 2 есеге артқан.

4.4 Жергілікті бюджеттің кірістері мен шығыстарының серпіні және құрылымын талдау

Елдің мемлекеттік құрылымында территориалды құрылымдардың бар болуы оларда белгілі бір құзыреттіліктердің және онда өмірлік қызметті қамтамасыз ету үшін қаржылық ресурстардың болуын қажет ететіндігі белгілі. Осыған байланысты қаржылық жүйенің құрылымында жергілікті бюджетті ерекшелейді.

Жергілікті бюджеттер биліктің жергілікті органдарының құзырындағы бөлікті жинақтау және оларға жүктелген қызметтерге сәйкес басқару және қолдану арқылы жалпы ішкі өнім құнын және ұлттық табысты орналастыру және қайта орналастыру үдерісінде пайда болатын ақша қатынастарының жүйесін білдіреді. Жергілікті бюджеттердің орны олардың құрамы мен құрылымы жергілікті органның билігіне және басқаруына жүктелген қызметтер мен міндеттердің мазмұны және сипатымен, сонымен қатар мемлекеттің әкімшілік-территориалды құрылымымен және оның саяси-экономикалық бағыттылығымен анықталады.

Жергілікті бюджеттердің жағдайы әр түрлі факторларға байланысты. Оларға жататындар:

1. Елдің жалпы экономикалық жағдайы.
2. Сәйкес территорияның экономикалық шамасы (әлеуеті).
3. Биліктің және басқарудың жергілікті органдарының құқықтары мен міндеттерін реттейтін мемлекеттік заңдылықтың деңгейі.

Жергілікті бюджеттердің тұрақтылығының негізгі шарты – жергілікті орган билігінің нақты қаржылық кезеңде және нақты территорияда түсетін кірістер мен қажетті шығыстар арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ету болып табылады. Жергілікті шығыстарды қаржыландыру көздеріне дәстүрлі емес (инициативті) тәсілдердің қажет екендігін атап өткен жөн.

Қазақстан Республикасында жергілікті бюджеттер (әкімшілік-территориалды бірліктердің бюджеттері) облыстық бюджеттер, респуб-

ликалық маңызы бар қала бюджеттері және астана мен аудандық бюджеттер ретінде көрсетілген. «Облыстық бюджет» деген түсінікпен қоса «облыстың бюджеті» деген түсінік бар. Облыстың бюджеті өзара өтелетін операциялары есептемейтін облыстық, қалалық және аудандық бюджетті көрсетеді.

Жергілікті бюджеттер – сәйкесінше мәслихаттың шешімімен бекітілетін, бюджет тапшылығының (профицитті қолдану) түсімдері мен қаржыландырылуы арқылы қалыптасатын, жергілікті бюджеттік бағдарламаларды қаржыландыруға арналған, оларға жүктелген қызметті орындау үшін жергілікті атқарушы органдармен анықталатын әкімшілік-территориалды бірліктердің ақшалай қоры.

Жергілікті бюджеттерді қалыптастыру өз бетімен жұмыс істеуі бойынша үш деңгейлі ерекшелігі бар:

- облыстық бюджет деңгейінде;
- республикалық маңызы бар қала және астана бюджеті деңгейінде;
- аудан бюджеті деңгейінде.

Жергілікті бюджет экономиканың дамуында маңызды орын алды, сондықтан жергілікті бюджеттерді кеңірек қарастыру қажет. Әр түрлі деңгейлердегі бюджеттерді қалыптастыру оның кіріс және шығыс бөлігінің орындалуына алдын-ала терең экономикалық талдау жасалынбай және осының негізінде мемлекет бюджетінің, сәйкесінше елдің дамуындағы белгілі бір үрдістерді анықтамай, оның қаржылық жағдайын және макроэкономикалық тұрақтылығын, әр түрлі деңгейдегі бюджеттер арасындағы қарым-қатынасын және т.б. айқындамастан жүргізілмейді.

Осыған байланысты, біз жергілікті бюджеттердің кірістері мен шығыстарының құрылымының талдауын жүргіздік (4.4-кесте, 4.5-кесте). 4.4-кестенің талдауы көрсеткендей, 2000 жылдан 2011 жылға дейін жергілікті бюджеттердің кірістері 8,5 есе 314,9 млрд. теңгеден 2 677,7 млрд.теңгеге өскен. Жергілікті бюджеттердің кірісіндегі үлкен үлесі республикалық бюджеттен трансферттер алып жатыр. Олардың үлесіне 2011 жылы 60,98 пайыз немесе 1 632,8 млрд.теңге келеді. 2000 жылы жергілікті бюджеттің жалпы кірісіндегі трансферттердің үлесі бар болғаны 13,71 пайыз немесе 43,2 млрд.теңге ғана болған. Яғни, қазіргі уақытта жергілікті бюджеттер республикалық бюджетке өте тәуелді болып отыр. Бұл жағдайды жергілікті бюджеттерде 2000 жылы салықтық түсімдер 82,0 пайыз немесе 258,3 млрд.теңге құраса, 2011 жылы олардың үлесі бар болғаны 36,64 пайызды немесе 981,1 млрд.теңгені құрады, яғни 2 есе төмендегендігімен түсіндіруге болады. Егер жергілікті бюджеттерге салықтық түсімдер 2000-2011 жылдары бар болғаны 3,8 есе ғана өссе, онда трансферттердің түсімі осы кезеңде 40 есе өскен, яғни

4-тарау. Мемлекеттік қаржыларды басқарудың құқықтық ... № 121
 осу қарқынының арасы 10 есені құрайды. Сәйкесінше, бюджетаралық қатынастардың мәселесі туындайды, ол қазіргі уақытта жеткілікті дәрежеде тиімді емес, себебі аймақтарды табыс табуға және жергілікті бюджеттердің түсімдерін көбейтуге ынталандырмайды. Бұл мәселелер арнайы ғылыми зерттеулер жүргізуді талап етеді.

4.4-кесте – 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының жергілікті бюджет кірістерінің құрылымы мен серінін талдау

млн. теңге

Атауы	2000 ж.	2007 ж	01.01.2012ж га (кассалық орындау)	б.4/6.2*100
1	2	3	4	5
Кірістер (түсімдер)	314 896	1 524 458	2 677 740,2	850,36
Құрылымы, %	100	100	100	-
Салықтық түсімдер	258 312	729 222	981 125,7	379,82
Салықтық түсімдердің үлес салмағы	82,03	47,83	36,64	-
Корпоративтік табыс салығы	81 764	-	-	-
Жеке табыс салығы	49 818	221 025	-	-
Әлеуметтік салық	78 864	295 733	-	-
Қосылған құн салығы	11 802	-	-	-
Ақшадер	4 099	36 626	-	-
Салықтық емес түсімдер	9 892	11 089	29 956,7	302,84
Салықтық емес түсімдердің үлес салмағы	3,14	0,73	1,12	-
Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдер	1 086	84 455	33 803,6	3112,67
Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдедің үлес салмағы	0,34	5,54	1,26	-
Трансферттер түсімі	43 164	699 692	1 632 854,2	3782,91
Алынған ресми трансферттер(гранттар) үлес салмағы	13,71	45,90	60,98	-
Бұрын бюджеттен берілген несиелерден негізгі қарызды өтеу	2 441	-	-	-
Бұрын бюджеттен берілген несиелерден негізгі қарызды өтеудің үлес салмағы	0,78	-	-	-

4.5-кесте – 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының жергілікті бюджет шығыстарының құрылымы мен серпінін талдау

млн. тенге

Атауы	2000ж.	2007ж.	01.01.2012ж. (кассалық орындау)	6.4/6.2*100
1	2	3	4	5
Шығыстар	300 743	1 468 076	2 576 751	856.8
Құрылымы, %	100	100	100	-
Жалпы мәндегі мемлекеттік қызмет көрсетулер	10 386	44 208	76 734.5	738.83
Үлес салмағы, %	3.45	3.01	2.98	-
Қорғаныс	4 119	7 203	13 055.2	316.95
Үлес салмағы, %	1.37	0.49	0.51	-
Қоғамдық тәртіп, қауіпсіздік, құқықтық, соттық, қылмыстық атқарушылық қызмет	11 266	44 856	85 907.1	762.53
Үлес салмағы, %	3.75	3.06	3.33	-
Білім беру	71 097	371 302	774 698.8	1089.64
Үлес салмағы, %	23.64	25.29	30.06	-
Денсаулық сақтау	46 724	262 851	359 016.1	768.38
Үлес салмағы, %	15.54	17.90	13.93	-
Әлеуметтік қамсыздандыру және әлеуметтік көмек	20 032	44 789	95 497.4	476.72
Үлес салмағы, %	6.66	3.05	3.71	-
Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық	22 106	199 937	386 813.9	1749.81
Үлес салмағы, %	7.35	13.62	15.01	-
Мәдениет, спорт, туризм және ақпараттық кеңістік	12 840	73 778	142 107.5	1106.76
Үлес салмағы, %	4.27	5.03	5.51	-
Отын-энергетикалық кешен және жер қойнауын пайдалану	-	33 653	104 743.4	-
Үлес салмағы, %	-	2.29	4.06	-
Ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғауға алынған табиғи аймақ, қоршаған ортаны және жануарлар әлемін қорғау, жер қатынастары	2 576	42 490	132 893	5158.89
Үлес салмағы, %	0.86	2.89	5.16	-
Оперкасия, архитектуралық, қала құрылыс және құрылыс қызметі	547	8 100	17 654.8	3227.57
Үлес салмағы, %	0.18	0.55	0.69	-
Көлік және байланыс	22 137	156 605	217 301.5	981.62
Үлес салмағы, %	7.36	10.67	8.43	-

Тағы басқалар	22 260	9 270	42 284,9	189,96
Үлес салмағы, %	7,40	0,63	1,64	-
Қарызды қызмет көрсету	401	705	1 102,8	275,01
Үлес салмағы, %	0,13	0,05	0,04	-
Трансферттер	54 251	168 329	126 939,9	233,99
Үлес салмағы, %	18,04	11,47	4,93	-

Жергілікті бюджеттерге салықтық түсімдер осы кезеңде 3,8 есе 258,3 млрд.теңгеден 981,1 млрд.теңгеге өсті. Жергілікті бюджеттерге салықтық түсімдердің көп үлесін жеке табыс салығы (2010 жылы 36,7 пайыз) және әлеуметтік салық (2010 жылы 29,8 пайыз, (жергілікті бюджеттерге салықтық түсімдердің шамамен 2/3 көлемі) алады. Акциздердің үлесі аз (2010 жылы 5,6 пайыз). Жергілікті бюджеттердің шығыстарын айтсақ (4.5-кесте), олар да осы кезеңде 8,5 есе 300,7 млрд.теңгеден 2011 жылы 2 576,7 млрд.теңгеге өсті. Жергілікті бюджеттердің әлеуметтік шығыстарының үлесі 2011 жылы 53,21 пайызды құрады, ал 2000 жылы олардың үлесі 50,11 пайызды құраған. Жергілікті бюджеттен алынатын трансферттердің үлесі 2000 жылы 18,0 пайыздан 2011 жылы шамамен 5 пайызға дейін азайған, яғни 3 еседен көп. Дегенмен, жергілікті бюджеттерден алынатын трансферттер осы кезеңде 2,3 есе 54,3 млрд.теңгеден 126,9 млрд.теңгеге өскен.

Сонымен қатар, түрлі деңгейдегі кірістер мен шығыстар бюджеттерін жоспарлау және болжау оның кірістер мен шығыстар баптарын қалыптастыруға ықпал ететін және тұтастай алғанда, ол ұлттық және әлемдік экономиканың даму үрдістеріне байланысты әр түрлі факторларды талдауға негізделетінін ескеру керек. Соңғы онжылдықта күшейген интеграциялық үрдістер мен ұлттық экономиканың барлық салаларына жаһанданудың әсері жағдайында мемлекеттің әр түрлі деңгейлерінің бюджеттерін жоспарлау және болжамдау қиындайды.

Елде жыл сайын қазақстандық экономиканы әлеуметтік-экономикалық жаңғыртуға, экономиканың бәсекеге қабілеттілігін, өнімділігін арттыру және қазақстандықтардың өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған көптеген заңдар қабылданады, оған өз кезегінде барлық деңгейдегі бюджеттердің кірістік және шығыстық бөлімдерін жоспарлау кезінде ескеру қажет болатын мемлекеттің ірі қаржылық ресурстары қажет болады.

Қорыта келгенде, әлемдегі макроэкономикалық жағдайға байланысты елдің салықтық және бюджеттік саясаты жетілдіріледі, сәйкесінше, барлық бұл өзгерістер мемлекеттің бюджетін жоспарлау және болжамдау кезінде әр түрлі деңгейдегі бюджеттердің нақты кірістік және шығыстық баптарында жүзеге асады.

Бақылау сұрақтары:

1. «Қазақстан-2030» даму стратегиясы.
2. Әкімшілік реформаны жүргізу мүмкіндіктері.
3. Жаңа Салық кодексі.
4. Салық ауыртпалығын қысқарту.
5. Баламалы жолы.
6. Табысты бюджет саясатының негізі.
7. Мемлекеттік бюджет.
8. Мемлекеттік бюджеттің кірістері.
9. 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджет кірістерінің құрылымы мен серпінін талдау.
10. Мемлекеттік бюджеттің кірістеріндегі салықтық емес түсімдер.
11. Табыстарға салық.
12. Корпоративтік табыс салығы.
13. Корпоративтік табыс салығын төлеушілер.
14. КТС-ны төлеуден босатылатын тұлғалар.
15. КТС бойынша салық салу объектілері.
16. Қосылған құн салығы.
17. ҚҚС-ты есептеу әдістері.
18. ҚҚС-тың артықшылығы.
19. ҚҚС төлеушілер.
20. Қосылған құн салығының салық салу объектілері.
21. ҚҚС есептеу тәртібі.
22. ҚҚС-ты әкімшілендіру мәселесі.
23. Жеке табыс салығы.
24. ЖТС-ны төлеушілер.
25. ЖТС-ны төлеуден босатылатын тұлғалар.
26. Жеке табыс салығының салық салу объектілері.
27. Әлеуметтік салықтың экономикалық мәні.
28. Әлеуметтік салықты төлеушілер.
29. Әлеуметтік салықтың салық салу объектілері.
30. Әлеуметтік салықтың салық салу объектілеріне жатпайды.
31. Акциз салығы.
32. Акциз салығын төлеушілер.
33. Акциз салығын төлеуден босатылатындар.
34. Акцизделетін тауарлар.
35. Мемлекетті басқарудың негізгі қызметтері.
36. Республикалық бюджеттік бағдарлама.
37. Республикалық бюджеттің қаражаттары.
38. 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының республикалық бюджетінің кірістер құрылымы мен серпіні.
39. 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасы республикалық бюджеттің шығыстарының құрылымын және серпіні.
40. Жергілікті бюджетке трансферттердің үлесі.

41. Жергілікті бюджеттердің орны.
42. Жергілікті бюджеттердің жағдайы.
43. Жергілікті бюджеттердің тұрақтылығының негізгі шарты.
44. Жергілікті бюджеттерді қалыптастыру деңгейлері.
45. 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының жергілікті бюджет кірістерінің құрылымы мен серпіні.
46. 2000-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының жергілікті бюджет шығыстарының құрылымы мен серпіні.
47. Жергілікті бюджеттерге салықтық түсімдер.
48. Жергілікті бюджеттердің әлеуметтік шығыстарының үлесі.

Білім алушылардың өзіндік жұмыстары үшін тапсырмалар:

1. ҚР мемлекеттік қаржыларымен басқарудың құқықтық негіздері.
2. ҚР Бюджет кодексі қалай жетілдірілді.
3. Әрбір жылдардағы ҚР Бюджет кодексінде болған негізгі өзгерістер.
4. Елдің мемлекеттік бюджетін қалыптастырудың механизмі.
5. Қазақстанның мемлекеттік бюджетінің бірнеше жылдардағы құрылымы мен серпіні.
6. Қазақстанның республикалық бюджетінің бірнеше жылдардағы кірістері мен шығыстарының құрылымы мен серпіні.
7. Жергілікті бюджеттер. Оның атқаратын қызметтері және олардың ел экономикасы дамуындағы ролі.
8. Қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасының жергілікті бюджеттерінің кірістері мен шығыстарының құрылымы және серпіні.

Талдамалық баяндамалар тақырыптары:

1. Соңғы 5 жыл бойынша Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджет серпініне талдау жүргізіңіз. Соңғы 5 жыл бойынша мемлекеттік бюджет шығыстары мен кірістерінің баптары бойынша талдамалық кесте құрыңыздар. Осы соңғы 5 жыл бойынша олардың өсу қарқынын анықтап, кірістер мен шығыстар баптары бойынша үлес салмағын есептеңіз. Осыған сай қорытынды жасап, өз ұсыныстарыңызды дайындаңыздар. Презентация (слайд) дайындап, талдау баяндамасын жасаңыздар.
2. Соңғы 5 жыл бойынша Қазақстанның республикалық бюджетіне өсу қарқыны мен баптары бойынша (кірістер мен шығыстарының негізгі баптарымен) талдау жүргізіңіз. Осыған сай қорытынды жасап, өз ұсыныстарыңызды дайындаңыздар. Презентация (слайд) дайындап, талдау баяндамасын жасаңыздар.
3. Соңғы 5 жыл бойынша Қазақстанның жергілікті бюджетіне өсу қарқыны мен баптары бойынша (кірістер мен шығыстарының негізгі баптарымен) талдау жүргізіңіз. Осыған сай қорытынды жасап, өз ұсыныстарыңызды дайындаңыздар. Презентация (слайд) дайындап, талдау баяндамасын жасаңыздар.

5-ТАРАУ. БЮДЖЕТТІҢ КІРІС БӨЛІМІН ЖОСПАРЛАУ (БОЛЖАМДАУ). САЛЫҚТЫҚ ЖОСПАРЛАУ МЕН РЕТТЕУ ЖӘНЕ САЛЫҚТЫҚ БАҚЫЛАУ

1. *Бюджет түсімдерін жоспарлаудың (болжамдау) негізі мен міндеттері. Макро және микро деңгейдегі салықтық жоспарлау.*
2. *Бюджеттің кіріс түсімдерін жоспарлаудың (болжамдау) әдістері, тәсілдері және ұйымдастырылуы.*
3. *Мемлекеттік салықтық реттеу және мемлекеттік салықтық бақылау.*

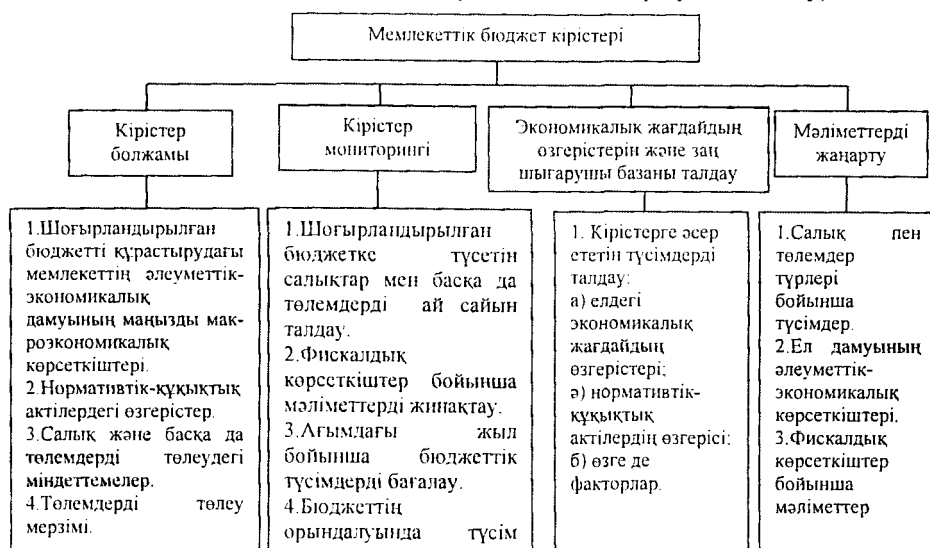
5.1

Бюджет түсімдерін жоспарлаудың (болжамдау) негізі мен міндеттері. Макро және микро деңгейдегі салықтық жоспарлау

Бюджет түсімдерін болжамдау бюджеттік жоспарлау бойынша уәкілетті органмен әлеуметтік-экономикалық даму болжамын және елдің бюджеттік параметрлерін ескере отырып жүзеге асады. Мемлекеттік бюджетке және Қазақстан Республикасының Ұлттық Қорына жоспарлы кезеңге түсімдерді болжамдау Қазақстан Республикасының «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Салық кодексіне, Қазақстан Республикасының Бюджет кодексіне, Қазақстан Республикасының Президентінің 2010 жылдың 2 сәуірінен № 962 «Қазақстан Республикасының Ұлттық қорының қаражаттарын қалыптастыру және қолдану тұжырымдамасы» қаулысына және басқа нормативтік-құқықтық актілеріне сәйкес жүргізіледі.

Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігімен Қазақстан Республикасының Бюджет кодексінің 65 бабына сәйкес 2008 жылдың 4 желтоқсанынан (жаңа басылым) Бюджет түсімдерін жоспарлау әдістемесі әзірленген. Жоспарланған және нақты мәліметтердің ең көп сәйкестігімен Бюджетке түсімдерді жоспарлауды жүргізу үшін макроэкономикалық көрсеткіштердің өзгерістерінің салықтар түсімдерінің көлеміне бірнеше жыл үшін әсерінің талдауын жүргізу керек.

Бюджетке және Ұлттық қорға түсімдерді болжау есептеудің бірнеше әдісімен жүргізіле алады, ол ең оңтайлы шешім қабылдау үшін қажет. Кірістерді болжау үрдісі болжау және мониторингтің жалпы сызбасында көрсетілген (5.1-сурет).

5.1-сурет – Бюджет кірістерін болжамдау және мониторингтің жалпы сызбасы

Қазақстан Республикасының бюджет жүйесі мынадай принциптерге негізделеді:

1) *бірыңғайлық принципі* – бюджет жүйесін ұйымдастырудың және оның жұмыс істеуінің бірыңғай принциптерін қолдану, Қазақстан Республикасында бірыңғай бюджет сыныптамасын және бюджет үдерісінің бірыңғай рәсімдерін пайдалану;

2) *толымдылық принципі* – бюджетте және Қазақстан Республикасының Ұлттық қорында Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген барлық түсімдер мен шығыстардың көрсетілуі, бюджет қаражаты бойынша талап құқықтарының басқаға берілуі сияқты, бюджет қаражатын пайдалана отырып, өзара талаптарды есепке жатқызуға жол бермеу;

3) *реалистік принципі* – бекітілген (нақтыланған, түзетілген) бюджет көрсеткіштерінің әлеуметтік-экономикалық дамудың, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары болжамдарының бекітілген (түзетілген) параметрлеріне, бағыттарына сәйкес келуі;

4) *транспаренттілік принципі* – мемлекеттік немесе заңмен қорғалатын өзге де құпия болып табылатын мәліметтерді, сондай-ақ қоғам мен бұқаралық ақпарат құралдары үшін бюджет үдерісінің міндетті ашықтығын қоспағанда, Қазақстан Республикасының бюджет заңнамасы саласындағы нормативтік-құқықтық актілерді, бекітілген (нақтыланған, түзетілген) бюджетті және олардың атқарылуы туралы есептерді, стратегиялық жоспарлар мен олардың іске асырылуы туралы есептерді,

Қазақстан Республикасының Ұлттық қорын қалыптастыру туралы және пайдалану туралы ақпаратты міндетті түрде жариялау;

5) *дәйектілік принципі* – мемлекеттік органдардың бюджеттік қатынастар саласында бұрын қабылданған шешімдерді сақтауы;

6) *нәтижелілік принципі* – мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларында және бюджеттік бағдарламаларында көзделген тікелей және түпкілікті нәтижелерге қол жеткізуге бағдарланған бюджетті әзірлеу және атқару;

7) *бюджеттердің дербестік принципі* – түрлі деңгейдегі бюджеттер арасында түсімдердің тұрақты бөлінуін белгілеу және Бюджет кодексіне сәйкес олардың жұмсалыу бағыттарын айқындау, Бюджет кодексіне сәйкес мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлерінің бюджет үдерісін дербес жүзеге асыру құқығы, жергілікті бюджеттердің атқарылуы барысында қосымша алынған кірістерді және жергілікті бюджеттер қаражатының қалдықтарын жоғары тұрған бюджетке алып қоюға жол берілмеуі, төменгі бюджеттерге оларды тиісті өтеусіз, қосымша шығыстар жүктеуге жол берілмеуі;

8) *сабақтастық принципі* – өткен кезеңде бекітілген әлеуметтік-экономикалық даму болжамдарына, базалық шығыстарға, бюджеттік мониторинг қорытындыларына, нәтижелерді бағалауға негізделген республикалық және жергілікті бюджеттерді жоспарлау;

9) *негізділік принципі* – бюджет жобасына қандай да болсын түсімдерді немесе шығыстарды енгізу қажеттігін және олардың көлемдерінің негізділігін айқындайтын нормативтік-құқықтық актілер және басқа да құжаттар негізінде бюджетті жоспарлау, сондай-ақ бюджет қаражаты мен мемлекет активтерін Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес пайдалану;

10) *уақтылылық принципі* – республикалық және жергілікті бюджеттерге, Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қолма-қол ақшаның бақылау шотына түсімдерді есептеу және оларды Қазақстан Республикасының Ұлттық банкіндегі Үкімет шотына аудару, міндеттемелер бойынша қаржыландырудың жеке жоспарларына сәйкес мемлекеттік мекемелердің міндеттемелер қабылдауы, төлемдер бойынша қаржыландырудың жеке жоспарларына сәйкес төлемдер жасау және тиісті нормативтік-құқықтық актілерде белгіленген тәртіпті сақтай отырып, мерзімінде бюджет қаражатын алушылар шоттарына аудару;

11) *кассаның бірыңғайлық принципі* – бюджетке барлық түсімдерді бірыңғай қазынашылық шотқа есептеу және бірыңғай қазынашылық шоттан барлық көзделген шығыстарды ұлттық валютамен жүзеге асыру;

12) *түімділік принципі* – бюджет қаражатының бекітілген көлемін пайдаланып, ең үздік тікелей нәтижеге қол жеткізу қажеттілігін не-

гізге ала отырып, бюджеттерді әзірлеу және атқару немесе бюджет қаражатының аз көлемін пайдаланып, тікелей нәтижеге қол жеткізу;

13) *жауапкершілік принципі* – тікелей және түпкілікті нәтижелерге қол жеткізуге және бюджеттік бағдарламалар әкімшілері мен мемлекеттік мекемелер басшыларының және квазимемлекеттік сектор субъектілерінің Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес келмейтін шешімдер қабылдағаны үшін жауапкершілігін қамтамасыз етуге бағытталған қажетті әкімшілік және басқару шешімдерінің қабылдануы;

14) *бюджет қаражатының атаулылық және нысаналы сипаты принципі* – бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің Қазақстан Республикасының заңнамасын сақтай отырып, бюджет қаражатын мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларында және бюджеттік бағдарламаларында, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің жарғылық капиталына қатысу арқылы бюджеттік инвестициялардың қаржылық-экономикалық негіздемелерінде көзделген нәтижелердің көрсеткіштеріне қол жеткізуге бағыттауы және пайдалануы.

Бюджет кірістері – бұл мемлекеттік қызметтерді орындау үшін қажетті елдің орталықтандырылған қаржылық ресурстарының бөлігі, әр түрлі деңгейдегі билік органдарының құзыретіне ҚР заңдылығына сәйкес ақысыз және қайтарымсыз берілетін ақша қаражаттары. Олар ақша қаражаттары қорларының қалыптасу үрдісінде пайда болатын экономикалық қатынастарды көрсетеді.

Бюджет кірістері жеке элементтерге бөлінеді:

- салықтық және салықтық емес түсімдер;
- негізгі капиталды сатудан түскен түсімдер;
- трансферттер түсімдері.

Бюджетке кірістер түсімдерін жоспарлау (болжамдау) – республиканың әлеуметтік-экономикалық дамуының жалпы міндеттерімен анықталатын республикалық және жергілікті бюджеттердің қалыптасуының бюджеттік үрдісінің құрамдас бөлігі болып табылады. Келер жыл үшін бюджетке кірістер түсімдерін болжамдау Қазақстан Республикасының Салық кодексіне, ҚР Бюджет кодексіне және басқа нормативтік-құқықтық актілерге сәйкес жүргізіледі. Сонымен қатар, республиканың және аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының орта мерзімді жоспарының макроэкономикалық көрсеткіштері, елдің орта мерзімді фискалды саясатының ережелері мен көрсеткіштері, есептік кезең үшін түсімдердің экономикалық талдауы мен ағымдық кезеңнің күтілетін бағасы, салықтық түсімдерге әсер ететін негізгі көрсеткіштердің болжанатын өзгерістері ескеріледі.

Бюджетті болжамдау үшін қолданылатын негізгі макроэкономикалық көрсеткіштер:

- жалпы ішкі өнімнің көлемі;
- ақша массасының көлемі;
- еңбекті төлеу қорының көлемі;
- инфляция индексі;
- тауар айналымының көлемі;
- импорт-экспорт операцияларының көлемі;
- ұлттық валюта бағамы.

Кірістер түсімдерін болжамдау негізіне келесі принциптер жатады:

- бүкіл республика бойынша болжамдық көрсеткіштердің есебін қалыптастырудың бірегейлігі;
- болжамдық көрсеткіштер есебінің мөлдірлігі;
- болжамдық көрсеткіштердің анықтылығы және объективтілігі;
- бюджеттік жүйенің барлық деңгейлері бойынша жалпы бір жылға және тоқсанға, айға бөліп төлемнің әр түрі бойынша бюджет түсімдерінің болжамдарының есебі.

Бюджет кірістерін жоспарлау (болжамдау) – жоспарлау мен болжамдаудың әр түрлі статистикалық, экономикалық-математикалық, талдамалық және кәсіби әдістерді қолдану арқылы жүргізіледі. Бюджет бюджеттегі барлық кірістер мен шығыстарды толық көлемде есептеуге мүмкіндік беретін баланстық әдіс бойынша жасалады. Бұл бюджетте қарастырылғаннан басқа кірістер мен шығыстардың болмауы керек екендігін білдіреді.

Жоспарлау кезінде қолданылатын әдістер:

- брутто бюджеті;
- нетто бюджеті.

Брутто бюджеті – бюджетте мемлекеттің барлық кірістік және шығыстық қаржылық операциялары көрсетілетін бюджет.

Нетто бюджет – бюджет көрсеткіштері баптар бойынша сальдолық нәтижелер ретінде есептелсе, яғни, кірістердің әр баптары бойынша түсімдер осы кірістерді алу үшін шығыстарды алып тастау арқылы анықталатын бюджет.

Бюджетке мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық міндеттерін жүзеге асыру құралының қызметі берілгендіктен, бұл қызметті орындауға мақсатты бюджеттеудің әдістерінің негізінде орта мерзімді бюджеттік жоспарлауды енгізу сәйкес келеді. Бағдарламалық-мақсаттық бюджеттеудің әдісі дамудың бағдарламалық стратегиясы базасында бюджеттік шығыстарды жоспарлауды көрсетеді. Бұл әдіс бойынша бірінші елдің дамуының стратегиялық басымдылықтары анықталады, кейін олар бюджет шығыстарында көрінеді.

Бюджет жобасын әзірлеу үдерісінде бюджеттік теңестірудің айрықшалықты (спецификалық) әдістері қолданылады:

- сатылас (тік);
- деңгейлес (көлденең) бюджеттік теңестіру.

Кез-келген мемлекеттің бюджеттік жүйесінің негізінде биліктің әр түрлі деңгейі орындайтын міндеттер мен атқарымдардың айырмашылығына байланысты әр деңгейдің билік органдарының қаржылық ресурстары мен олар орындайтын құзыреттер арасында сәйкессіздік (диспропорция) болады. мұндай сәйкестікке жетуді *бюджеттерді сатылас теңестіру әдісі* деп атайды. Негізінде, бұл әдістермен мемлекеттік басқарудың (жергілікті бюджеттердің шығыс бөлігі) жергілікті органдардың қаржылық сұраныстарын нақты қаржылық ресурстармен (жергілікті бюджеттің кіріс бөлігі) қамтамасыз ету міндеттері шешіледі. Сатылас теңестіру әдісінің көмегімен шығыстық атқарымдарды жүзеге асыру үшін және биліктің әр түрлі деңгейлеріне бюджеттің кіріс көздерін оңтайлы (тиімді) бекіту үшін қаржылық базаны қамтамасыз етеді.

Бюджеттерді деңгейлес теңестіру әдісін қолданудың қажеттілігі мемлекеттің территориясының дамуының әр түрлі деңгейлігімен байланысты. Әлеуметтік әділдікті және елдің әр түрлі аудандарының тұрғындарын мемлекеттік қызметтерді тең дәрежеде қолдануын қамтамасыз ету үшін республикалық бюджеттен төменгі бюджеттерге қаржылық көмекті таратудың бірегей ресми әдісі бар. Мұндай әдістер ретінде трансферттер, дотациялар, субвенциялар, өзара есеп айырысу, бюджеттік өтемақылар қолданылады. Бұл әдістердің арақатынасы, олардың қолданылу тәжірибесі, есептеу әдістемесі бюджеттік жоспарлау бойынша уәкілетті органдармен әзірленіп, бекітіледі және олар нақты экономикалық жағдай мен бюджетаралық қатынастың анықталған үлгісіне байланысты қолданылатындықтан әр жылы сан түрлі болуы мүмкін.

Бюджет кірістерінің негізін *салықтық түсімдер* құрайды. Салықтық механизмнің маңызды элементтерінің бірі – *салықтық жоспарлау мен болжамдау* болып табылады.

Салықтық жоспарлау – салықтық менеджменттің маңызды атқарымды элементі. Жоспарлаудың көмегімен мақсатқа жетуді қамтамасыз ететін әрекеттер мен шешімдердің негізгі бағыттары анықталады. Салықтық менеджменттің негізі қаржылық ғылым болғандықтан, салықтық жоспарлау мен болжамдау белгілі бір дәрежеде қаржылық жоспарлаудың (болжамдау) бөлігі болып табылады.

Салықтық жоспарлау мен болжамдаудың міндеттері бір мағыналы емес. Олар басқарудың қай нысанына қойылғандығына байланысты былайша бөлінеді:

- мемлекеттің (оның территориясының) салықтық ағымына орай;

– жеке кәсіпорынның салықтық ағынына байланысты.

Салықтық жоспарлау – бұл келер жылға (және/немесе мемлекетпен болашаққа және басқарушы субъектімен) кірістік және шығыстық салық ағындарының көлемін, құрамын, құрылымын белсендіру және қозғалыс бағыттарының ең тиімдісін анықтаудың болжамдық көрсеткіштеріне негізделген үдеріс. Салықтық жоспарлаудың макро және микро деңгейдегі мақсаттары мен міндеттері де сан алуан. Мемлекет бюджет және бюджеттен тыс қорлар үшін салықтық кірістерді көбірек жоспарлауға, ал кәсіпорын – салықтық міндеттерді төмендету жолдары мен әдістерін жоспарлау үдерісінде белгілеуге тырысады.

Салықтық жоспарлаудың саласы біртекті емес және екі түрге бөлінеді:

- салықтық-бюджеттік жоспарлау;
- корпоративтік салықтық жоспарлау.

Салықтық-бюджеттік жоспарлаудың мақсаты – мемлекеттік бюджеттің қажеттілігін қамтамасыз ету. Ал енді *корпоративтік салықтық жоспарлаудың мақсаты* – салықтық төлемдерді оңтайландыру шаралары, оларды азайтудың заңды әдіс-тәсілдерін қарастыру. Сәйкесінше, салықтық жоспарлаудың міндеттері де әр түрлі.

Мемлекеттік салықтық жоспарлаудың мақсаты – мемлекеттің экономикалық, қаржылық, салықтық саясатының тұжырымдамасын жүзеге асыру бойынша барлық деңгейдегі билік органдарының шығыстық өкілеттілігінің көлемі, құрамы және құрылымы бойынша оңтайлы қаржылық қамтамасыз ету болып табылады.

Корпоративтік салықтық жоспарлаудың мақсаты – кәсіпорынның салықтық ағынын, оның экономикалық, қаржылық, салықтық саясатын жүзеге асыру бойынша оңтайландыру болып табылады.

Макродеңгейде салықтық жоспарлау және болжамдау – бұл шешім әзірлеу және қабылдау жүйесінің ерекше элементі. Салықтық жоспарлау мен болжамдаудың негізгі міндеті заңды ретпен салықтық тұжырымдамада әзірленген және қабылданған елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының келешекте бағдарламаларын және бюджеттік міндеттердің сапалық және сандық көрсеткіштерін экономикалық негізділікпен қамтамасыз ету. Бұл міндет бір қаржылық жылға (ағымдық салықтық жоспарлау), сонымен қатар алнақтатылған келешекке (салықтық болжамдау) да орындалады.

Микродеңгейдегі корпоративтік салықтық жоспарлау – қарым-қатынастың құқықтық нысандары мен олардың әрекеттегі салықтық заңдылық бойынша түсіндірілуінің мүмкін нұсқаларын «оңтайлы» үйлестірудің әдістері болып табылады.

Бұл бағыт бойынша салықтық жоспарлауды қызметті жүзеге асыру әдістері мен салықтық міндеттемелердің аз ғана деңгейіне жетуге бағытталған активтерді орналастырудың әр түрлі әдістері арасынан таңдау жасау деп айтуға болады. Мұндай жоспарлау келешекте болуы керек екені анық, себебі көптеген келісімшарттар бойынша шешімдер өте қымбат болады, ал олардың өтемі ірі қаржылық жоғалтулар (ысырап) әкелуі мүмкін. Сондықтан, салықтық жоспарлау тек әрекеттегі салықтық заңдар мен нұсқаулықтардың мәтінін зерттеуге ғана негізделмей, Үкімет жүргізетін дайындалып жатқан салықтық реформалардың бағыттары мен мазмұнына да негізделуі керек. Бұл сұрақтар бойынша ақпаратты баспасөзде басылатын. Қазақстан Республикасы Парламентінің және жергілікті басқару органдарының отырысындағы есептерден, электронды құқықтық-ақпараттық жүйелерден және т.б. мәліметтерден алуға болады.

Қазақстан Республикасында бюджеттің кірістік бөліміне салықтық түсімдерді жоспарлау бойынша сұрақтар олардың көлеміне әсер ететін факторлар мен көрсеткіштердің тұрақты өзгеріп тұруына байланысты әрқашанда өзекті болып отырады.

Бюджеттердің салықтық кірістерін жоспарлау – бұл әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер мен олардың өзгеруі туралы пікірлерге негізделген бюджетке түсімдердің нақты көлемі түрінде міндеттерді қою бойынша билік органдарының қызметі.

Салықтық кірістерді болжамдау – бұл қалыптасқан үрдістерді талдау негізінде әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің өзгеруінің мүмкін үлгісін әзірлеу бойынша билік органдарының қызметі.

Салықтық жоспарлау үдерісінде экономикалық және қаржылық жоспарлаудың жалпыға белгілі әдістері қолданылады: баланстық, коэффициенттер, қол жеткеннен, нормативті, кемімелі-өзара байланысты, болжамдық, трендтік үлгілердің көмегімен болжамдық экстраполяция және т.б.

Мемлекеттік салықтық жоспарлау экономикалық негізделген (оңғайлы) салықтық параметрлер мен берілген салықтық әлеуеттің параметрлері бойынша бюджеттік жүйеге салықтық түсімдердің ең жоғарғы көлемін қамтамасыз ету және салық атқарымдарын жүзеге асыруға бағытталған мемлекеттік билік органдарының шешімдерін анықтаудың нысандары мен әдістерінің бірлігі.

Салықтық жоспарлаудың маңызды кезеңі – салықтық менеджменттің стратегиялық экономикалық мақсаттарын жүзеге асыруды қамтамасыз ететін салық салудың жалпы тұжырымдамасын әзірлеу болып табылады. Салықтық жоспарлау салықтық саясатпен тығыз байланысты, тек

мемлекеттік деңгейде ғана емес. 2000 жылдардың басынан бастап республикада кәсіпорындар салық салу мақсаты үшін жыл сайынғы саясатты әзірлеуге міндетті, оның ережелері салықтық органдарға жеткізіледі.

Дегенмен, мемлекеттік деңгейде салықтық саясат белгілі бір дәрежеде салықтық жоспарлауға түйістіріледі:

– салықтық саясаттың барлық параметрлері салықтық жоспарлауда көрініс табады.

Салықтық саясат стратегия мен тактикадан тұрады. Сондықтан салықтық жоспарлаудың да стратегиясы мен тактикасы бар. Ал енді салықтық жоспарлау оның екі құрамдасы да бір-бірімен тығыз байланысқанда тиімді болады.

Стратегиялық салықтық жоспарлау – қойылған стратегиялық мақсаттарды ұзақ мерзімді жоспарлау, яғни салықтық саясаттың стратегиялық параметрлері негізінде ұзақ мерзімге салықтық ағындарды жоспарлау.

Жеке салық төлеушілер арасында *тактикалық ағымдық немесе оперативті салықтық жоспарлау* көп тараған, ол Қазақстанда ХХ ғасырдың 90 жылдарының ортасында дамыған. Салықтық жоспарлаудың бұл түрі болжамдық мәліметтерді әзірлеуді және ағымдық жылға салықтық төлемдердің жоспарын әзірлеуді қарастырады. Дегенмен, кәсіпорындарда мұндай жылдық салықтық жоспарлау стратегиялық салықтық жоспарлауға ауысады.

Жалпы стратегиялық салықтық жоспарлау салықтық менеджменттің элементі ретінде, келесі үдерістерден тұрады:

- салықтық болжамдау;
- стратегиялық және тактикалық салықтық жоспарлау, жиынтық салықтық жоспарлау (салықтық саясаттың тұжырымдамасын әзірлеу),
- нәтижеге бағдарланған салықтық бюджеттеу,
- тиімді шығыстарды қаржыландыру үшін алынған қосымша кірістерді оңтайлы қолдану.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің кірісіне салықтық түсімдерді жоспарлау және болжамдау Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігіне жүктелген. Оның негізгі міндеті болып табылады:

– салық және кеден заңнамасындағы өзгерістердің бюджетке табыс түсімдері бойынша әсерін талдау;

– болжам, сондай-ақ макроэкономикалық көрсеткіштердің өзара байланысында ең маңызды ауытқу себептерін көрсете отырып, өңірлік және салалық бөлімдерінде табыстың түрлері бойынша бюджетке мемлекеттік табыстардың түсуінің қазіргі жағдайын талдау;

– салықтар мен төлемдерді жинауды жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеу;

– оның қалыптасуы, өсу немесе төмендеу себептерін көрсете отырып, өңірлік бөлікте табыстың түрлері бойынша берешектердің ағымдағы жағдайын талдау;

– облыстар бөлігінде салықтар мен төлемдер бойынша мемлекеттік табыс түсімдерінің болжамын әзірлеу;

– салықты және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді есепке алуды жүргізу мәселелері бойынша есепке алу әдіснамасы мен нұсқамалық материалдарды әзірлеу және жетілдіру.

5.2 || Бюджеттің кіріс түсімдерін жоспарлаудың (болжамдау) әдістері, тәсілдері және ұйымдастырылуы

Мемлекеттік салықтық жоспарлау ғылыми негізделген салықтық саясаттың тұжырымдамасын әзірлеу немесе түзетуден басталады, осыған сәйкес мемлекеттің салықтық жүйесіне, оның құрамы мен құрылымына өзгерістер енгізіледі. Ары қарай салықтық саясатқа негізделген стратегиялық және тактикалық параметрлерден шығатын мақсаттар, міндеттер және оған жету әдістері бекітіледі.

Мемлекеттік салықтық жоспарлау келесі негізгі міндеттерді шешеді:

– салықтық заңнамалар мен құқықтық негіздерін қалыптастыру;

– салықтық ауыртпалықтың жиынтығына және салық салу жүйесі құрылымының оңтайлы параметрлеріне негізделген, нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайдан шығатын оңтайлы салықтық жүйені әзірлеу;

– салық салу базасын және салық салу объектілерін оңтайландыру;

– салықтық жеңілдіктер мен шегерімдердің оңтайлы жүйесін әзірлеу;

– келесі қаржылық жылға және орта мерзімді келешекке салықтық бюджетті әзірлеу.

Салықтық жоспарлау жоспарлаудың кезеңіне, мақсатына және міндеттеріне байланысты былайша бөлінеді:

– оперативті (бір айға немесе тоқсанға);

– ағымдық (бір қаржылық жылға);

– стратегиялық (ұзақ мерзімді).

Салықтық жоспарлаудың негізгі және кең қолданылатын құралдарына жататындар:

– салықтық заңнамалармен қарастырылған салықтық жеңілдіктер;

- салықтың түрлері бойынша салықтық мөлшерлемелерді жіктеу;
- арнаулы салық режимі мен салық салу жүйесі;
- қосарланған салық салуды болдырмау келісімімен және басқа да халықаралық келісімшарттармен қарастырылған жеңілдіктер;
- нақты салықтар бойынша салық салынатын базаны анықтау әдістері.

Қазіргі кезде қысқа мерзімді қаржылық болжамдарды әзірлегенде кірістерді болжамдау үшін екі әдіс қолданылады, олар:

- экстраполяциялық;
- үлгілеу.

Экстраполяциялық әдіске сәйкес кірістердің болжамдық мәні бұрынғы мағынасына байланысты болады. Бұл әдіс орта мерзімді және қысқа мерзімді қаржылық жоспарлаудың аймақтық тәжірибесінде кеңінен қолданылған.

Үлгілеу әдісі – үлгілерді әзірлеп, қолдануға бағытталған теориялық талдау және тәжірибелік қызмет әдісінде кірістердің мазмұны оның факторларына тәуелді болады. Кірістің әр элементінің болжамдық мағынасы осы тәуелділік арқылы факторлардың болжамдық мағынасы бойынша есептеледі. *Үлгілеу* – республикалық деңгейде белсенді қолданылады, бірақ жергілікті бюджеттердің кірістерін болжамдау үшін аз қолданылады.

Қазақстанда бюджеттің салықтық кірістерін есептеу әдісі – әлі толыққанды жасалмаған, яғни салықтық түсімдердің көлеміне әр түрлі факторлардың әсерін дәйекті үлгілеу үшін қажет мәліметтер базасы жеткіліксіз.

Салықтық түсімдердің контингентін есептеу әдісі келесі кезеңдермен сипатталады:

- бюджетті атқару бойынша орталық уәкілетті орган ағымдық салықтық түсімдер туралы мәліметтерді жалпылап, бюджеттік жоспарлау бойынша орталық уәкілетті органға оларды ұсынады;

- бюджеттік жоспарлау бойынша орталық уәкілетті орган елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының орта мерзімді жоспарының макро-экономикалық көрсеткіштеріне негізделе отырып, салықтық түсімдердің контингентін жоспарлайды және оларды бюджеттік жоспарлау бойынша жергілікті уәкілетті органдарға жеткізеді;

- бюджеттік жоспарлау және бюджетті атқару бойынша жергілікті уәкілетті органдар сәйкесінше территорияның контингент кірістерін болжамдайды.

Бюджеттің кірістер контингентін болжамдау үдерісінде әрекеттегі заңды және нормативті актілерге енгізілген өзгерістер мен толықтыруларды ескеру керек және бюджеттік жүйенің деңгейлері бойын-

ша түсімдерді шектеуді Салық және Бюджет кодекстерінің нормалары бойынша және кезекті жылға республикалық бюджет туралы Заңының баптарына сәйкес жүзеге асыру қажет. Осылайша, барлық деңгейдегі бюджеттердің салықтық кірістерін нақты және негізді жоспарлау үшін келешек кезеңдерде салық түсімдерін бағалаумен бірге әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерді жан-жақты талдау, салық төлеуші кәсіпорындарға оңтайлы жағдай туғызу, заңды базаны жетілдіру және тұрақтандыру. Салықтық кірістердің болжамдау әдісін жетілдіру Қазақстандағы бюджеттік үдерісті жетілдірудің өзекті бағыты болып табылады.

Стратегиялық салықтық жоспарлау территорияның табыстылығын келешекте бағалаумен байланысады, яғни стратегиялық салықтық әлеует анықтамасымен байланысады. Мұндай бағалау жүргізілетін құрал салықтық түсімдерді болжамдау болып табылады, олармен салықтық түсімдердің көлемімен қатар салықтық база мен оның элементтері қамтылуы керек. Стратегиялық салықтық жоспарлау тек салықтық әлеуеттің болжамдауы міндеттерімен ғана байланысты емес және кадрлық, заңды-нормативті, ұйымдастырушылық және басқа құрамдастары, салықтық өндірісті басқарудың принциптері мен әдістері арқылы жүзеге асатын салық салу жүйесінің ішкі әлеуетін бағалауға бағдарланған. Мұндай бағалаудың нәтижесі салықтық жүйенің ұзақ мерзімді дамуының тұжырымдамасын әзірлеу болуы керек.

Ағымдық салықтық жоспарлау нақты қаржылық жылға салықтық түсімдердің жоспарын қалыптастырумен және берілген салықтық міндеттерді қамтамасыз ету әдістерін анықтаумен байланысады. Бұл үдерісті жүзеге асыру кезінде бастапқы сәт нақты бағыттар бойынша және мемлекеттік шығыстардың көлемі бойынша ағымдық жылға қоғамдық басымдықтарға байланысты шешімдер қабылдау болуы керек. Сонымен қатар, басқа міндеттермен бірге, салықтық заңдылықты ескере отырып бюджеттердің кірістік бөлігін қалыптастыруды қамтамасыз ету қарастырылады. *Мақсатты бағдардың міндеті* бюджеттің шығыстық бөлігі ретінде сапалық және сандық параметрлер түрінде жоспарланған бюджеттік шығыстарды жабудың салықтық және салықтық емес көздерін табу, олардың нақты жоспарлық кезеңге қатынасын анықтау мәселесін қояды.

Мемлекеттік салықтық жоспарлаудың әдісі – салықтық әлеуеттің салықтардың нақты түсімдерімен қатынасын бағалау және жоспарланған кезеңде бюджеттік жүйеге салықтардың түсу көлемі мен құрылымын анықтау болып табылады. Салықтық жоспарлау бюджеттік жүйеге салықтар мен алымдардың жоғары жұмылдыру деңгейіне негізделген

бағдарланумен жүзеге асады. Осыған байланысты, салықтық болжамдау мен жоспарлауды бірегей үдеріс ретінде қарастырған дұрыс, оның шегінде шешімдерді тұрақты түзету, қойылған көрсеткіштерге жету бойынша шараларды қарастыру жүреді.

Кірістер бойынша бюджеттерді қалыптастырудың негізгі кезеңдері ретінде түсімдердің барлық түрлері бойынша болжамдық мөлшерлердің анықтамаларының бірізділігін есептеу керек. Маңызды кезең – салықтық түсімдерді болжамдау, ал келесі кезең – салықтық емес түсімдерді болжамдау. Одан кейін – негізгі капиталды сатудан түскен түсімдерді болжамдау, ресми трансферттердің түсімдерін, берілген несиелер мен қаржылық активтердің және үкімет қарыздарын өтеуден түскен түсімдерді анықтау.

Болжанатын бюджеттік көрсеткіштер есебінің жылдық бюджет көрсеткіштер есебінен айырмашылығы болады, себебі түпкісі тікелей есеп әдісімен анықталады. Болжамдау кезінде тікелей есептеу әдісін жүргізу қажет мәліметтердің болмауына байланысты мүмкін емес. Бюджет кірістерін болжамдау трендік сипаттағы әр түрлі әдістерді қолдану арқылы жүзеге асады. Осындай әдістердің бірі – экстраполяция әдісі тұрақты сипаттағы бюджет кірістерін болжамдауда қолданылады. Келесі – сараптамалық бағалау әдісінің кемшілігі субъективизм элементтері болады, себебі онда сарапшы-мамандар жасаған бағалар қолданылады. Осы екі әдісті бірдей қолданған кезде объективті болжам жасауға болады.

Бюджет кірістерін болжамдауда кемімелі сызығы бойынша бюджеттік көрсеткіштердің өзгеру заңдылықтарын анықтау мақсатымен өзара байланысты (аракатынастық) үлгілерді қолдануға болады. Болжанатын бюджеттік көрсеткіштерді бюджеттің қалыптасуына әсер ететін бірнеше ауыспалы-факторлардың өзгерістеріне байланысты (тәуелді) қарастырады. Бюджет кірістерінің әр түрлі факторлардың өзгерістерінен атқарымды тәуелділігін қолдану экономика-математикалық үлгі жасауға мүмкіндік береді, оның негізінде тек бюджет кірістерінің көлемін ғана анықтамастан, жалпы шығыстардың көлемін анықтайды.

Болжамдау мен жоспарлауды жеке кезеңдерге бөлу мүмкін емес, себебі олар өзара байланысқан және бір-бірін толықтырып тұратын үдерістер болғандықтан, салықтық болжамдау мен жоспарлаудың әдістерін қатты бөлуге (шектеуге) келмейді. Төменде көрсетілген әдістердің әрқайсысы тең дәрежеде болжамдауға да, жоспарлауға да қолданылады.

Салықтық жоспарлау (болжамдау) үдерісінде жалпы белгілі бір экономикалық және қаржылық жоспарлау әдістері қолданылады:

– баланстық, коэффициенттер, қол жетімді, нормативті, кемімелі-өзара байланысты, тренд үлгілері арқылы болжамдық экстраполяция және т.б.

Сонымен қатар, салықтық базаларды жоспарлау мен салық салу объектілерін жоспарлау өте маңызды, олардың дәйектілігінен салықтық жоспарлардың, бюджеттердің, болжамдардың сапасы ғана емес, олардың орындалуы да тәуелді.

Трендтер арқылы болжамдау статистикалық болжамдаудың қарапайым әдістерінің бірі. Трендтік үлгілерді әзірлеу әдістемесі сапалы экономикалық талдау мен ресми математикалық-статистикалық үрдістердің үйлесуін білдіреді. Соңғысына тренд атқарымының класын таңдау кіреді, оларды таңдау ретроспективті (өткенді шолу) зерттелетін көрсеткіштің өзгеру типін анықтауға бағдармен жүзеге асады. Кемімелі талдаудың көмегімен тренд атқарымдарының параметрлерін бағалау жүзеге асады, содан кейін бірнеше ресми белгілердің көмегімен жуықталатын серпіндік қатарға трендтің жақындылығын бағалау жүзеге асады (детерминация, қалдықтық дисперсияның, ауытқулар квадраты сомасының коэффициенті). Бірнеше талаптарды орындауының серпіндік қатарының қалдықтық дисперсиясын талдағаннан кейін тренд атқарымы таңдалады, оның көмегімен болжамдық есептер жүргізіледі. Одан кейін сенімділік интервалы есептеледі.

Болжамдау үшін трендтік үлгілерді қолданудың дәйектілігі мен заңдылығы бірнеше жағдайлармен анықталады:

- 1) тренд әзірленген кезең даму үрдісін анықтау үшін жеткілікті болуы керек;
- 2) талданатын кезең тұрақты серпіндік және инерциялық болады;
- 3) даму үрдісіне әсер ете алатын зерттелген үдеріске сыртқы әсерлер күтілмейді.

ҚР тұрақты емес сипаттағы әлеуметтік-экономикалық үдерістерге және елдің салықтық заңдылығындағы маңызды өзгерістерге байланысты болжамдау үшін трендтік үлгілерді қолдану шектеулі болуы мүмкін:

– қысқа мерзімге (қысқа мерзімді болжамдау) немесе болжамдаудың кешенді әдістемесінің бастапқы кезеңі ретінде.

Соңғы жағдайда экстраполяциялық болжам гипотетикалық нұсқалардың бірі ретінде түсіндіріледі, онымен болжамның басқа нұсқалары теңестіріледі. Негізінен факторлық үлгілердің көмегімен жүзеге асырылады.

Бір факторлы және көп факторлы үлгілер болады. Факторлық үлгілер бір немесе бірнеше факторлардың серпінінен нәтижелік көрсеткіштердің (мысалы, салықтық түсімдердің көлемі) тәуелділігін көрсетеді. Факторлық үлгілер кемімелі теңдеулер түрінде эмпирикалық серпіндік қатарлар негізінде әзірленеді.

Ұзақ мерзімді болжамдар үшін басқа тәсілдер қолдану керек, негізінен, *күрделі еліктемелік үлгілер* әзірленеді, олар арқылы әр түрлі басқарушы әсерлердің салықтық салдарын есептеуге болады және оның негізінде ең тиімділерін таңдауға болады. Егер сандық және сапалық ақпараттың негізінде елдің, аймақтың, территорияның әлеуметтік-экономикалық дамуының баламалы көрінісі әзірленсе, болжамдаудың *сценарилық әдісін* қолдану мүмкін және осының негізінде әр сценарий бойынша салықтық әлеует есептеледі.

Салықтық жоспарлаудың бастапқы құрамасы салықтың түрлері бойынша салықтық базаны анықтау болып табылады, оны есептеу жалпы мемлекет бойынша және аймақтар бойынша жүргізіледі. Салық түсімдерінің болжамы келешекті сипатты зерттеу болып табылады, объективті және субъективті факторларды тану мен болжауға байланысты. ҚР салықтық түсімдердің құрылымы, жалпы ел көлемінде, аймақтар бойынша да жанама салықтардың жоғары үлесімен (60 пайыздан аса) сипатталатындықтан, жанама және тікелей салықтар сияқты ірі топтар бойынша түсімдерді болжамдау үлкен маңызға ие болады.

Салықтық түсімдерді қысқа мерзімді болжамдауда іс-әрекеттің жалпы сызбасын жеке тұлғалардың кірістеріне, табыс салығына, ҚҚС салықтарды есептеу мысалдары негізінде қарастырайық. Болжамдауды көрсетілген ретпен жүргізген дұрыс, себебі жеке тұлғалардың кірістеріне салық бойынша салық салынатын базаның көлемі табысқа салық пен ҚҚС болжамын есептеу үшін бастапқы ақпарат болып табылады, ал табысқа салық бойынша салық салынатын базаның құрамдастары өз кезегінде ҚҚС болжамдау кезінде есептеледі.

Жеке тұлғалардың кірістеріне салық түсімдерін болжамдау қызметкерлер санының орташа айлық көрсеткіштері негізінде (елдің немесе аймақтың халық шаруашылығы бойынша қызмет атқаратын, аймақта болжамдық міндеттердің масштабына тәуелді), орташа айлық еңбек ақысына (мемлекетте, аймақта), салықтың орташа мөлшерлемесіне, еңбек төлемінің жеңілдетілген бөлігіне негізделіп жүзеге асады. Қызметкерлердің саны болжамының негізіне есептік жыл үшін статистикалық органдардың мәліметтері қолданылады.

Болжанатын кезеңге еңбекақы сомасы елдің немесе аймақтың халық шаруашылығында жұмыс істейтін қызметкерлер санын орташа еңбекақы мен бір жылдағы айлардың санына көбейту арқылы есептеледі. Салық салу мақсаты үшін оны еңбекақының жеңілдетілген бөлігіне түзету керек. Қысқа мерзімді болжамда жеңілдетілген еңбекақы үлесін есептік кезең деңгейінде қабылдайды, себебі бір жағынан, еңбекақының жеңілдетілген бөлігінің тікелей болжамы еңбек сыйымдылығы, екін-

ші жағынан, ретроспективті мәліметтердің талдауы көрсеткендей бұл үлес уақыт бойынша тұрақты. Жеке тұлғалардың кірістеріне салықтың болжанатын сомасы салық салынатын еңбекақыны салықтың орташа мөлшерлемесіне көбейткенге тең болады.

Ұйымның табысына салық болжамы салық салынатын табыстың серпінін анықтайтын факторларды есепке ала отырып жүзеге асады (жалпы ішкі өнім, өндірістік өнімнің көлемі, тауар айналымының жалпы көлемі, өндірістік және басқа өнімдердің бағаларының индексі, инфляция қарқыны, материал сыйымдылығы, еңбек сыйымдылығы және т.б.).

Ең көп қиындықты қосылған құнға салынатын салықтың болжамдық есептері туғызады. Бұл қосылған құнды қалыптастыратын көптеген факторларға байланысты, өнімнің (тауардың) түріне байланысты салықтың әр түрлі мөлшерлемелеріне, салық төлеушілердің салық түріне (өндіріс, жеке сауда, қоғамдық тамақтану) және басқа да жағдайларға байланысты болады. Қосылған құнға материалды саланың қызметкерлерінің еңбекақысын төлеу, еңбекақыға төлемдер, амортизациялық төлемдер, табыс, акциздер және басқа ақшалай шығыстар кіреді.

Материалдық сала қызметкерлерінің *еңбекақы төлеу сомасы* барлық қызметкерлердің еңбекақы төлеудің болжамды мөлшері және есептік кезеңде қалыптасқан материалдық сала қызметкерлерінің еңбекақы төлеудің ондағы меншікті салмағы негізінде есептеледі. *Әлеуметтік салық сомасы* материалдық өндіріс саласы қызметкерлерінің еңбекақы төлеу сомасының болжамдық мәні мөлшерінен белгіленген мөлшерлемелер бойынша есептеледі. *Амортизациялық аударымдардың болжамдық мәні* жаңартудың болжамдық қарқынынан және негізгі қорларды шығару, оларға бағалардың өзгеруі, инфляциялық күтулерден және басқа да факторларға сүйене отырып соңғыны түзетумен олардың есептік мөлшері негізінде есептеледі.

5.3 || Мемлекеттік салықтық реттеу және мемлекеттік салықтық бақылау

Мемлекеттік салықтық саясаттың негізгі құралы жеке кәсіпкерлікке экономиканы салықтық реттеудің көмегімен қаржылық әсер ету болып табылады. Бұдан шығатыны, *салықтық реттеу дегеніміз* – бұл басқарушы субъектілерден немесе жеке тұтынушылардан олардың қолындағы құнның бөлігін алу арқылы жүзеге асатын әсер, яғни олардың өндірістік және өндірістік емес тұтыну мүмкіншілігін азайту арқылы. Реттеу қандай жолмен жүргізіледі?

Кез-келген үдерісті дамыту үшін қосымша қаржылық ресурстар қажет болады, ал салықтық алымдардан олар азаяды. Салықтар

ерекше, оларға ғана тән әдістермен әсер етеді. Мемлекет салықтық мөлшерлемелерді арттырып, жеңілдіктерді азайту арқылы, белгілі бір қызметті шектей алады, тиімсіз, артықшылығы жоқ өндірістердің даму мүмкіндігін азайтады. Салықтық механизмнің барлық элементтері мемлекет ұсынатын, экономиканы реттейтін міндеттерді шешуде біртұтас болып жұмыс жасайды.

Салықтық реттеу – салықты басқару үдерісінің құрамдас бөлігі, мемлекеттің және кәсіпорынның салықтық саясатының тұжырымдамасын жүзеге асыруды қамтамасыз етуге бағытталған. Салықтық реттеуді салықтық менеджменттің атқарымды элементі ретінде салықтардың реттеуші атқарымымен шатастыруға болмайды, оның көмегімен басқа атқарымдармен бірлесе отырып, салықтардың қоғамдық бағыты жүзеге асады. Салықтардың атқарымы объективті, ол әлеуметтік-экономикалық үдерістердің реттелуінің әлеуетті мүмкіндігін қарастырады.

Салықтық реттеу – бұл адамдардың тәжірибеде салықтардың реттеуші мүмкіндіктерін қолдану бойынша қызметі, олар қабылданған салықтық міндеттер мен салықтық тұжырымдамалар бойынша әр түрлі пайдалы қызмет коэффициентімен (ПҚК) қолданылуы мүмкін. *Салықтық реттеу* – бұл салық жоспарларын іске асыру тәсілдерін жан-жақты әзірлеу үдерісі, бюджеттік-салықтық міндеттерде, нақты уақыт кезеңінде мақсатты ұстанымдар мен салықтық тұжырымдарда сандық және сапалық көрініс алған салықтардың бағалық, фискалдық, реттеуші және бақылау міндеттерін (атқарымдарын) іске асыруға бағдарланған жаңа және қолданыстағы салық режімдерін түзету қажет болған жағдайда құру және жүргізу.

Мемлекеттік *салықтық менеджментте* салықтық реттеу елдің экономикасын, қаржысын және қоғамдағы салықтық үдерісті макро-реттеу. Сонымен қатар, салықтық реттеу мемлекеттің экономикалық үдерістердің бағытына салыстыра тексерілген және тәжірибелік негізделген жедел араласу болып табылады.

Корпоративтік салықтық менеджмент бойынша салықтық реттеу – салықтық жоспарлау мен бюджеттеу параметрлерін түзету үдерісі, сонымен қатар басқарушы субъект деңгейінде салықтық ағындарды оңтайландыру болып табылады.

Мемлекеттік салықтық реттеу дегеніміз салық салуды және салықтық ағындарды арнайы тәсілдердің, әдістердің және құралдардың жүйесімен басқаруды білдіреді, қабылданған экономикалық өсім тұжырымдамасына сәйкес нарықтық экономикаға мемлекеттің мақсатты араласуына бағытталады. *Мемлекеттік салықтық реттеудің түпкі мақсаты* – елдің бюджеттік жүйесіне шаруашылық өмірдің әр түрлі жақтарына және жалпы экономикаға әсер ету арқылы өндіріс, сауда мен

экономика (экономикалық өсу базасында) кірістерінің өсуі базасында салықтық түсімдердің өсуіне жағдай туғызу болып табылады. Мемлекеттік салықтық реттеудің ерекшеліктері нақты макроэкономикалық стратегияның болуы және экономикаға саналы әсер ету. Ол жеке кәсіпорындарды ғана қамтымайды, жалпы экономиканы толығымен және оның сегменттерін қамтиды.

Салықтық реттеу әлеуметтік саланы да қозғайды. Бұл экологияға, әлеуметтік инфрақұрылымға, халықты әлеуметтік қорғауға да жатады.

Әлемдік тәжірибеде кең тараған мемлекеттік салықтық реттеудің келесі әдістері белгілі:

- салық жүйесінің құрамы мен құрылымын өзгерту;
- бір әдісті өзгерту немесе салық салу объектісін басқамен өзгерту;
- салық мөлшерлемелерін өзгерту және саралау (дифференциация);
- салықтық жеңілдіктер мен шегерімдерді өзгерту, олардың бағыттар, объектілер, төлеушілер бойынша қайта бағдарлануы;
- салық төлеуден толықтай немесе біртіндеп босату;
- төлемді кейінге қалдыру немесе қарызды жою;
- салықтарды тарату саласын өзгерту.

Экономиканы мемлекеттік салықтық реттеу саласында салықтар жүйесінің құрамы мен құрылымын, салықтық ауыртпашылық пен салықтық мөлшерлемелердің деңгейі мен құрылымын оңтайландыру өте маңызды.

Әсер ету әдістеріне байланысты мемлекеттік салықтық реттеу екі салаға бөлінеді:

- салықтық ынталандыру;
- салықтық тежеу.

Салықтық ынталандыру – төменгі салықтар саясатына, салық жүйесінің құрамы мен құрылымын, салықтық ауыртпалықтың деңгейі мен жеке салықтардың мөлшерлемелерін оңтайландыруға, сонымен қатар салықтық жеңілдіктер жасау жүйесін қолдануға (салықтық жеңілдіктер мен преференциялар) негізделген. Салықтық ынталандыру жалпы экономикаға, оның жекелеген құрылымдарына, салалар мен әлеуметтік үдерістерге, сонымен қатар салық төлеушілердің экономикалық тәртібіне мақсатты түрде әсер етуге бағытталған.

Салықтық ынталандырудың негізгі нысаны – салықтық жеңілдіктер беру.

Салықтық бақылау салықтық менеджменттің атқарымды элементі ретінде салық салуды тиімді басқаруға қажетті қызмет. Салықтық ағындарды басқарудың барлық үдерісі салықтық бақылаумен аяқталады, оның нәтижелері бойынша салықтық үдерісті түзету бойынша басқарушылық шешімдер қабылданады.

Мемлекеттік салықтық бақылау тексеру және экономикадағы салықтық ағындардың оңтайлығын және нәтижелілігінің мониторингі бойынша мемлекеттік биліктің жоғарғы органдарының қызметі мен шаралар кешенін білдіреді. сондай-ақ салық төлеушілерді есепке алу, олардың есептерін және салық салу объектілерін тексеру, салық төлеушілердің белгіленген салықтарды дұрыс есептеу және төлеу, салық түсімдерін ұлғайту резервтерін анықтау, салықтық тәртіпті жетілдіру және салық төлеушілердің салық заңнамасын сақтауды тексеру бойынша арнаулы қадағалау органдарының қызметі. Мемлекеттік салықтық бақылау салық төлеушілерді ғана бақыламайды, сонымен қатар тексерістер мен заңдылықтар, оңтайлы мониторинг және экономикадағы салық ағындарының тиімділігі бойынша мемлекеттік билік органдарының қызметі болып табылады.

Әдетте бақылау үш бағытта жүргізіледі:

- қойылған мақсаттың жүзеге асырылу барысы;
- жеке шаралардың орындалуы;
- бұған дейін қойылған шешімдердің тиімділігін жүзеге асыру.

Сонымен қатар, тағы бір бағытты ұмытпау керек – басқарушы шешімдердің негізділігі мен мақсаттылығын зерттеу. Мемлекеттік салықтық бақылаудың субъектілері (салық органдары) елдегі салықтық ағындардың қозғалысын тексеріп, мониторинг жасайтын жоғары мемлекеттік билік органдары, сонымен қатар салық төлеушілердің салықтық бақылауын жүргізетін ұйымдық құрылымдар.

Бақылау сұрақтары:

1. Бюджет түсімдерін болжамдау.
2. Бюджетке және Ұлттық қорға түсімдерді болжау.
3. Қазақстан Республикасының бюджет жүйесінің принциптері.
4. Бірыңғайлық принципі.
5. Толымдылық принципі.
6. Реалистік принципі.
7. Транспаренттілік принципі.
8. Дәйектілік принципі.
9. Нәтижелілік принципі.
10. Бюджеттердің дербестік принципі.
11. Сабақтастық принципі.
12. Негізділік принципі.
13. Уақтылылық принципі.
14. Кассаның бірыңғайлық принципі.
15. Тиімділік принципі.
16. Жауапкершілік принципі.
17. Бюджет қаражатының атаулылық және нысаналы сипаты принципі.

18. Бюджет кірістері.
19. Бюджет кірістерінің элементтері.
20. Бюджетке кірістер түсімдерін жоспарлау (болжамдау).
21. Бюджетті болжамдау үшін қолданылатын негізгі макроэкономикалық көрсеткіштер.
  22. Кірістер түсімдерін болжамдаудың принциптері.
  23. Бюджет кірістерін жоспарлау (болжамдау).
  24. Жоспарлау кезінде қолданылатын әдістер.
  25. Брутто бюджеті.
  26. Нетто бюджет.
  27. Бюджет жобасын әзірлеу үдерісінде бюджеттік теңестіруде қолданылатын айрықшалықты (спецификалық) әдістер.
    28. Бюджеттерді сатылас теңестіру әдісі.
    29. Бюджеттерді деңгейлес теңестіру әдісі.
    30. Салықтық түсімдер.
    31. Салықтық жоспарлау.
    32. Салықтық жоспарлау мен болжамдаудың міндеттері.
    33. Салықтық жоспарлаудың макро деңгейдегі мақсаттары мен міндеттері.
    34. Салықтық жоспарлаудың микро деңгейдегі мақсаттары мен міндеттері.
    35. Салықтық-бюджеттік жоспарлаудың мақсаты.
    36. Корпоративтік салықтық жоспарлаудың мақсаты.
    37. Мемлекеттік салықтық жоспарлаудың мақсаты.
    38. Корпоративтік салықтық жоспарлаудың мақсаты.
    39. Макродеңгейде салықтық жоспарлау және болжамдау.
    40. Микродеңгейдегі корпоративтік салықтық жоспарлау.
    41. Бюджеттердің салықтық кірістерін жоспарлау.
    42. Салықтық кірістерді болжамдау.
    43. Мемлекеттік салықтық жоспарлау.
    44. Салықтық жоспарлаудың маңызды кезеңі.
    45. Мемлекеттік деңгейде салықтық саясат.
    46. Салықтық саясаттың стратегиясы.
    47. Салықтық саясаттың тактикасы.
    48. Стратегиялық салықтық жоспарлау.
    49. Тактикалық ағымдық немесе оперативті салықтық жоспарлау.
    50. Салықтық болжамдау.
    51. Стратегиялық және тактикалық салықтық жоспарлау.
    52. Жиынтық салықтық жоспарлау (салықтық саясаттың тұжырымдамасын әзірлеу).
      53. Нәтижеге бағдарланған салықтық бюджеттеу.
      54. Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің кірісіне салықтық түсімдерді жоспарлау және болжамдау
      55. Мемлекеттік салықтық жоспарлаудың негізгі міндеттері.
      56. Салықтық жоспарлаудың түрлері.
      57. Оперативті салықтық жоспарлау.

- 146 **»** Салықтық-бюджеттік жоспарлау
58. Ағымдық салықтық жоспарлау.
  59. Стратегиялық салықтық жоспарлау.
  60. Салықтық жоспарлауда қолданылатын негізгі құралдар.
  61. Экстраполяциялық әдіс.
  62. Үлгілеу әдісі.
  63. Салықтық түсімдердің контингентін есептеу әдісі.
  64. Мемлекеттік салықтық жоспарлаудың әдісі.
  65. Салықтық жоспарлау (болжамдау) үдерісінде қолданылатын экономикалық және қаржылық жоспарлау әдістері.
  66. Трендтер арқылы болжамдау.
  67. Бір факторлы және көп факторлы үлгілер.
  68. Салықтық түсімдерді қысқа мерзімді болжамдау.
  69. Жеке тұлғалардың кірістеріне салық түсімдерін болжамдау.
  70. Ұйымның табысына салық болжамы.
  71. Қосылған құнға салынатын салықтың болжамдық есептері.
  72. Еңбекақы төлеу сомасы.
  73. Әлеуметтік салық сомасы.
  74. Амортизациялық аударымдардың болжамдық мәні.
  75. Мемлекеттік салықтық саясат.
  76. Салықтық реттеу.
  77. Салықтық менеджмент.
  78. Корпоративтік салықтық менеджмент бойынша салықтық реттеу.
  79. Мемлекеттік салықтық реттеу.
  80. Мемлекеттік салықтық реттеудің түпкі мақсаты.
  81. Мемлекеттік салықтық реттеудің әдістері.
  82. Салықтық ынталандыру.
  83. Салықтық ынталандырудың негізгі нысаны.
  84. Салықтық бақылау.
  85. Салықтық тежеу.
  86. Мемлекеттік салықтық бақылау.

Өзіндік жұмыс үшін тапсырмалар:

1. Мемлекет бюджетіне түсетін түсімдерді жоспарлаудың (болжамдау) негізі болып табылатын нормативтік-құқықтық актілер.
2. Макро және микродеңгейдегі салықтық жоспарлаудың мақсаты мен міндеті.
3. Мемлекеттік салықтық жоспарлау мен корпоративтік салықтық жоспарлаудың мәні.
4. Мемлекеттік бюджет кірістерін жоспарлау барысындағы Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігінің негізгі міндеттері.

5. Салықтық жоспарлаудың негізгі құралдары.
6. Салықтық жоспарлау мен болжамдау барысында қолданылатын әдістер.
7. Мемлекеттік бюджетке түсетін кірістерді жоспарлаудың (болжамдау) эстраполяциялық әдісінің мәні.
8. Болжамды бюджет кірістерін үлгілеу.
9. Салықтық түсімдер контингентін есептеу әдісінің негізгі кезендері.
10. Экономиканы мемлекеттік салықтық реттеудің міндеттері.
11. Экономиканы мемлекеттік салықтық реттеу әдістері.
12. Мемлекеттік салықтық бақылаудың мәні.
13. Қазақстанда салықтық бақылауды жүзеге асыратын мемлекеттік органдар.

Талдамалық баяндамалар тақырыбы:

1. Мемлекеттік бюджет кірістерінің өзгерістерін анықтау мен орындалуының талдауы, соның ішінде алдыңғы 5 жылға арналған республикалық және жергілікті бюджет бойынша презентация (слайд) және талдамалық баяндама дайындау.

2. 3 жылға арналған республикалық бюджет кірістері өзгерісіне әсер ететін факторларды анықтау, жоспарлаудың талдауы бойынша презентация (слайд) және талдамалық баяндама дайындау.

3. 3 жылға арналған республикалық бюджет кірістері өзгерісіне әсер ететін факторларды анықтау, жоспарлаудың талдауы, салықтық түсімдерінің негізгі түрлері бойынша презентация (слайд) және талдамалық баяндама дайындау.

4. Мемлекеттік салықтық бақылау және оның экономиканың басым салаларын дамытуға әсері жөнінде презентация (слайд) және талдамалық баяндама дайындау.

6-ТАРАУ. КОРПОРАТИВТІК ТАБЫС САЛЫҒЫН ЖОСПАРЛАУ (БОЛЖАМДАУ)

1. *Корпоративтік табыс салығының мазмұны және реттеушілік рөлі.*
2. *Корпоративтік табыс салығын жоспарлау (болжамдау) әдістемесі.*

6.1 || Корпоративтік табыс салығының мазмұны және реттеушілік рөлі

Корпоративтік табыс салығы (КТС) мемлекеттік бюджет кірісінің маңызды бөлігі болып табылады. Бұл салықтық реттеудің негізгі құралы, себебі кез-келген *кәсіпкерлік қызметтің түпкі мақсаты* – таза табысты алу, яғни бюджетке төленетін барлық салықтар мен басқа да міндетті төлемдерді алып тастағаннан кейінгі жалпы қоғамдық өнім. Көптеген мемлекеттерде заңды тұлғалардың табысына салынатын салық (корпоративтік салық) компанияның таза табысынан үйлесімді салық мөлшерлемесімен алынады. Салық салынатын таза табыс жалпы түсім мен өндіріс үдерісі барысында жұмсалған шығындар арасындағы айырма негізінде анықталады. Ал компанияның табысы бөлінетін және бөлінбейтін деген екі бөліктен тұрады.

Салық салу барысында бұл бөліктер өз алдына мынадай түрлерге топталады:

1. Классикалық жүйе, компанияның бөлінетін табысына корпоративтік және жеке табыс салығы салынады. Бұл жүйе негізінен Бельгия, Люксембург елдерінде кеңінен тараған.

2. *Компания деңгейінде салық салынатын табысты кеміту жүйесі екі нұсқада қолданылады:*

– әр түрлі мөлшерлемелер негізінде, әсіресе бөлінетін табысқа салық төмендетілген мөлшерлеменен салынады. Бұл жүйе Португалия, Австрия елдерінде қолданылады;

– бөлінетін табысты салық салудан ішінара босату негізінде. Бұл жүйе Ирландия, Финляндия елдерінде қолданылады.

3. *Акционерлер деңгейінде салық салынатын табысты кеміту жүйесі дивидендтер түрінде қолданылады:*

– корпоративтік салықтан ұсталған-ұсталмағанына қарамастан, дивидендтерді салықтан ішінара босату;

– салық несиесі немесе импутациялық жүйеде дивиденд жеке табысқа қосылып есептеледі.

4. *Бөлінетін табысты салықтан толығымен босату мына деңгейде жүргізіледі:*

- компания (Греция, Норвегия);
- акционерлер (Финляндия, Дания).

Салық салу барысында компаниялар резидент және бейрезидент болып бөлінеді.

Корпорациялардың табысына салық салудың импутациялық жүйесі – корпорациялардың табысына қос салық салынуын жою мақсатымен енгізілген. Бельгияда, Ұлыбританияда, Данияда, Ирландияда, Италияда және Францияда қолданылады. *КТС-ға негізделген реттеушілік ба-стама* – экономикалық және әлеуметтік нәтижеге жету үшін әр түрлі жеңілдіктермен, шегерімдермен және санкциялармен айла-шарғы жасауға мүмкіндік болуы.

Осыған орай, Қазақстан Республикасының 2003-2015 жылдарға арналған индустриалды-инновациялық даму стратегиясымен қосылған құны жоғары өнімдер шығаратын кәсіпорындары үшін КТС бойынша жеке салық салу тәртібін енгізу қарастырылған. Бұл қосылған құны жоғары өнімдер шығаратын кәсіпорындарды ынталандыру үшін, негізгі экспорттық ұстанымдар бойынша әлемдік бағалар конъюнктурасынан тәуелділікті төмендету мақсатымен жүргізілген болатын.

Ұлыбритания мемлекеті 1980-1990 жылдары «Төмен салықтар экономиканы тиімді етеді» деген ұранмен салықтық реформалар жүргізді. Сол кездері КТС бойынша мөлшерлемелерді 52 пайыздан 35 пайызға дейін төмендету басты назарда болды. Германия елінің салық жүйесінде корпоративтік табыс салығы бойынша қайта құрулар «Жоғары мөлшерлемелер мен көптеген шығарылымдардан, төмен мөлшерлемелер мен аз ғана жеңілдіктер артық» деген ұранмен бастамалар көтерілді. 1990 жылы салықтың алғашқы мөлшерлемесі 22 пайыздан 19 пайызға дейін төмендесе, ал ең жоғарғысы 53 пайызға жетті.

Қазіргі кезде бизнестің корпоративтік секторы үшін салық салудың арнайы жүйесі бар. Барлық акционерлік компаниялар (АҚШ-та корпорация) түрінде құрылған капиталистік кәсіпорындар арнайы корпоративтік салықпен салынады (corporate income tax). Оның мөлшерлемесі әдетте 45-60 пайыз, ал салық салу базасы – корпорацияның таза табысы болады. Корпорациялық салықты төлегеннен кейін қалған табыстың бөлігі акционерлер арасында таратылса немесе корпорацияның қоры түрінде қалса салық салынбайды.

Сонымен қатар, еркін экономикалық аймақтар құрылған кезде КТС бойынша жүктемені төмендету қарастырылды.

КТС-ның қызметтері әр түрлі, атап айтқанда:

- бюджеттің кіріс бөлігінің негізгі көзі;

– бюджеттің кіріс бөлігінің қаржылық үйлесімінің және үдерістерінің реттеушісі;

- экономикалық өсім қарқыны;
- кәсіпкерлік қызметті ынталандырудың экономикалық тетігі;
- басқару құралы;
- экономикалық жағдайды теңестірудің нақты нысаны және бәсеке тудырушы.

КТС-ны қоғамдағы әлеуметтік шиеленісті жоғарылату немесе төмендету құралы ретінде қарастыру керек. Ол бір жағынан адамның тұрмысының нақты деңгейін төмендетіп, қалаған өмір жағдайына жетуге кедергі болғанмен, екінші жағынан, оған, жәрдемақы, зейнетақы, тегін емделу мен білім алу, ертеңгі күнге сенімділікті қамтамасыз ету арқылы көмектеседі. Яғни, оңтайлы және тиімсіз болып бағаланады, ол *жеке және экономикалық ережелерге, мемлекеттің экономикалық саясатына және ұлттық экономиканың жағдайына тәуелді болады.*

КТС-ға теориялық тұрғыдан баға берсек:

– біріншіден, ол тікелей салыққа жатады – салық төлеуші өзінің жеке табысынан төлейді, яғни, салық субъектісімен ресми төлеуші сәйкес келеді;

- екіншіден, ақшалай салық болып табылады;
- үшіншіден, жалпы мемлекеттік салық.

Бюджеттік реттеу сипаттамасы бойынша қарапайым реттеуші салық болып табылады – республикалық бюджетке бекітіліп, жергілікті бюджеттердің теңгерімділігін сақтауға бағытталады. *Қолданылу сипаты бойынша жалпы салықтарға жатады* – салықтың бұл түрі бойынша жиналған сома бюджетке түскен соң кез-келген іс-шараларды қаржыландыруға қолданылады.

КТС-ның негізгі сипаттарын қарастыратын болсақ:

– КТС әрқашанда мемлекеттік салық. Мемлекеттен басқа ешкімнің бұл салықты енгізуге, өндіріп алуға құқығы жоқ;

– бұл салық келісімшарттың немесе басқа да бір келісімдердің нәтижесі емес;

- бұл мемлекеттің бір жақты белгіленімі;
- бұл салықтың сипаты – әрқашан ақшалай төлем болуы тиіс;
- ол үнемі – мәжбүрleme түрде салынатын салық;
- заңды, міндетті және қайтарымызсыз төлем;
- тұрақты түрде мемлекеттің кірісіне түседі;
- тікелей және дербес салық болып саналады.

КТС-ның келесі ерекшеліктерін бөліп атауға болады:

– тікелей салық категориясына жатады, яғни, оның түпкі сомасы – кәсіпорынның шаруашылық қызметінің түпкі қаржылық нәтижесіне толығымен тәуелді;

– КТС, сонымен бірге дербес салықтар категориясына жатады, ол төлеушінің нақты төлемқабілеттілігін есептеуге мүмкіндік береді, себебі төлем көзі ол алған қаражаттар болып табылады;

– жалпы мемлекеттік салық, себебі уәкілетті органмен бекітіледі;

– ҚР-да КТС жалпы салық қызметін атқарады, яғни, бюджетке түседі және сонда құнынан айрылады;

– жаппай салық болып саналады, яғни салық объектісі – жиынтық табыс болып табылады, оның көзі мен алу тәсіліне тәуелсіз. Қазақстан Республикасында салық салудың жаһандық жүйесі қолданылады;

– КТС бұл шартты ауыспалы салық, себебі кәсіпорынның іскерлік белсенділігімен байланысты өндіріс пен басқа экономикалық көрсеткіштерге тәуелді.

Табыс салығы ежелгі және классикалық салық түрлерінің бірі. Негізнен ХІХ және ХХ ғасырларда Батыс Еуропа елдерінде кеңінен тараған.

Қазақстан Республикасында 1991 жылдың 25 желтоқсанында салық салудың жаңа жүйесі бойынша Қазақстан Республикасының 15 Заңы қабылданды, олардың ең негізгісі:

– «Қазақстан Республикасының салықтық жүйесі туралы»;

– «Қосылған құнға салынатын салық туралы»;

– «Акциздер туралы»;

– «Кәсіпорындардан, бірлестіктерден және ұйымдардан алынатын салықтар туралы»;

– «Қазақ КСР азаматтарынан, шетел және азаматтығы жоқ азаматтардан алынатын табыс салығы туралы»;

– «Жеке тұлғалардың мүлкіне салынатын салық туралы»;

– «Бағалы қағаздармен жасалатын операцияларға салынатын салық туралы»;

– «Жер салығы туралы» және т.б.

Алғаш рет қазақстанда салық салу қатаң жүйеге айналған. Республиканың жаңа салықтық саясатындағы бірнеше ережелерді ескеру керек. Біріншіден, меншіктің барлық түрі заңмен теңестіріле бастады: мемлекеттік және жеке кәсіпорындар табыс салығын 35 пайыздық мөлшерлеменен төлей бастады, оның республикалық бюджетке – 26 пайызы, жергілікті бюджетке – 9 пайызы аударылады.

Дегенмен, 1992 жылы өндіріс пен кәсіпорындардың қаржылық жағдайының нашарлауына байланысты бағалардың ырықтандыруынан табысқа салынатын салық мөлшерлемесі 25 пайызға дейін төмендеді. Бұған қарамастан, 1992 жылы бюджет кірістерінің жалпы сомасында

табысқа салынатын салықтың үлесі жоғары болды және 24,6 пайызға жетті, ол жұмыстың тиімділігін арттырумен ғана емес, бағалық факторларға да байланысты. Салық мөлшерлемелері кәсіпорынның қызметіне байланысты 10-нан 70 пайызға дейін айырмашылығы болды.

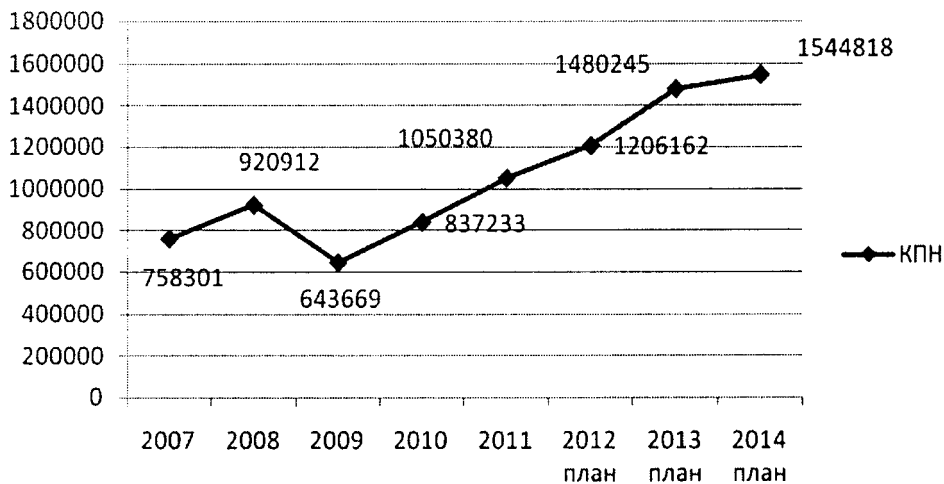
Атап айтқанда:

- кәсіпорындар, бірлестіктер, ұйымдар үшін – 25 пайыз;
- коммерциялық банктер, сақтандыру ұйымдары үшін – 45 пайыз;
- ауыл шаруашылық кәсіпорындары мен ауыл шаруашылық өнімдерін өңдейтін кәсіпорындар үшін – 10 пайыз (ет, сүт, нан өнімдері);
- қоғамдық ұйымдар, олардың кәсіпорындары, діни ұйымдар және олардың кәсіпорындары үшін – 35 пайыз;
- казино, видео салондар, видео-, аудио кассеталарды беру, ойын автоматтары, жаппай концерттік шаралардан – 70 пайыз.

2002 жылдан бастап Салық кодексіне сәйкес табыс салығы «корпорациялық табыс салығы», кейіннен «корпоративтік табыс салығы» деп аталды.

Салықтың бұл түрі Қазақстанның мемлекеттік бюджетінің салықтық түсімдерінде маңызды орын алады – орта есеппен 28 пайыз.

Қазақстан Республикасының 2007-2014 жылдарға арналған КТС-ның серпіні 6.1-суретте көрсетілген.

6.1-сурет – ҚР 2007-2014 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының КТС бойынша серпіні

КТС бойынша салық салудың механизмі есептеу, төлеу, алу шарттары, жеңілдіктер мен санкциялар, заңды тұлғалардың салықты төлеу мерзімдерін анықтайды.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасының Салық кодексіне сәйкес (2008 жылдың 10 желтоқсанынан) КТС 20 пайыздық мөлшерлеме бойынша төленеді, 2009 жылдан бастап, бұл мөлшерлемелер заңды тұлға алатын барлық табысқа қолданылмайды, тек салық салынатын табысқа ғана қолданылады, себебі КТС-ны есептеген кезде түзетулер мен шегерімдер, яғни табыс алуға бағытталған қызмет барысында шеккен (жұмсалған) шығыстар есепке алынады.

6.2 || Корпоративтік табыс салығын жоспарлау (болжамдау) әдістемесі

Мұнай секторы ұйымдарынан түсетін корпоративтік табыс салығын қоспағанда, заңды тұлғалардан алынатын корпоративтік табыс салығы бойынша болжам есептеудің бірнеше нұсқаларымен анықталады.

Бірінші нұсқа әлеуметтік-экономикалық даму мен елдің бюджеттік параметрлерінің болжамына сәйкес жалпы қосылған құнның болжанып отырған көлеміне, корпоративтік табыс салығының орташа тиімділік мөлшерлемесіне негізделген және келесі 6.1 және 6.2 формула бойынша анықталады:

$$KTC_c = K_k \times M \quad (6.1)$$

$$M = T_{\text{есептік}} / K_{\text{есептік}} \times 100\% \quad (6.2)$$

мұндағы:

- KTC_c – жоспарлы кезеңге корпоративтік табыс салығының сомасы;
- K_k – жоспарлы кезеңге мұнайдан тыс секторының жалпы қосылған құнының көлемі;
- M – орташа тиімділік мөлшерлемесі;
- $T_{\text{есептік}}$ – есептік кезеңге корпоративтік табыс салығының сомасы;
- $K_{\text{есептік}}$ – есептік кезеңге мұнайдан тыс секторының жалпы қосылған құнының көлемі.

Екінші нұсқа бойынша республикалық мониторингке жататын ірі салық төлеушілер бойынша есептелген және төленген корпоративтік табыс салығы туралы, салықтық декларациялар бойынша жылдық есептеулердің нәтижесі туралы ақпараттар қолданылады. Бұл нұсқа бойынша болжам есебі негізіне ағымдық жыл бойынша ірі салық төлеушілерден салық түсімдерінің күтілетін бағасы мен ағымдық жылдың есептік кезеңі үшін салық түсімдерінің жалпы көлемінде ірі

салық төлеушілерден корпоративтік табыс салығының түсімдерінің үлесі қабылданады. Күтілетін салық түсімдерінен жүйесіз сипаттағы және өндірістік қызметке тәуелсіз бір жолғы төлемдер, негізінен, мерзімдік факторлар (бағалардың қозғалысы, құрылымдық өзгерістер) мен сомалар, тексеру актілері бойынша қосылған жылдық қайта есептеулердің ірі көлемдері алынып тасталынады.

Болжамдау үшін ірі салық төлеушілерден жылдық күтілетін салық түсімдерінің есебі келесі 6.3 формула бойынша жүргізіледі:

$$KTC_{\text{күт}} = (T_{\text{есептік}} - T_{\text{бірж}}) / A_{\text{нақты}} \times 12 \quad (6.3)$$

мұндағы:

- $KTC_{\text{күт}}$ – ағымдағы жыл бойынша күтілетін салық түсімі;
- $T_{\text{есептік}}$ – ағымдағы жылдың есептік кезеңі үшін салық түсімі;
- $T_{\text{бірж}}$ – ағымдағы жылдың есептік кезеңі үшін бір жолғы төлемдер;
- $A_{\text{нақты}}$ – ағымдағы жылдың есептік кезеңіндегі нақты айлардың саны.

Жалпы республика бойынша KTC-ның болжанатын түсімдерінің сомасы келесі 6.4-формула бойынша анықталады:

$$KTC_{\text{б}} = T_{\text{күт}} / Y_{\text{нақты}} \times 100\% \times \Theta_{\text{қарқын}} / 100\% \quad (6.4)$$

мұндағы:

- $KTC_{\text{б}}$ – KTC-ның болжанатын сомасы;
- $P_{\text{күт}}$ – ағымдағы жыл бойынша ірі салық төлеушілерден күтілетін салық түсімдері;
- $Y_{\text{нақты}}$ – жалпы түсімдер көлемінде ірі салық төлеушілерден салық түсімдерінің үлесі, пайызбен;
- $\Theta_{\text{қарқын}}$ – жоспарлы кезеңге мұнайдан тыс секторының жалпы қосымша құнының өсу қарқыны.

Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына мұнай секторы ұйымдарынан түсетін корпоративтік табыс салығы түсімдерінің болжамы

KTC бойынша болжам есебі мұнай секторының барлық ұйымдары бойынша жүргізіледі, соның ішінде, Қазақстан Республикасы Үкіметімен немесе құзыретті органмен және жер қойнауын пайдаланушымен 2009 жылдың 1 қаңтарына дейін, сонымен қатар салықтық режим сақталатын келісімшарт бойынша бекітілген өнімдер бөлімі туралы Келісімге сәйкес өз қызметін жүзеге асыратын жер қойнауын пайдаланушылармен де жүргізіледі.

Есептің негізіне келесі көрсеткіштер қолданылады:

- мұнай, газ конденсатын өндіру көлемі;
- мұнайға әлемдік баға (Brent маркасы);
- салықтық заңнамамен қарастырылған әлеуметтік-экономикалық даму болжамына және елдің бюджеттік параметрлері мен мөлшерлемелеріне сәйкес АҚШ долларына теңгенің бағамы.

Мұнай секторының ұйымдары бойынша КТС-ның болжанатын сомасын есептеу келесі 6.5-формула бойынша есептеледі:

$$KTC_{\%} = (K_{*} \times B_{\%} - \text{Ш}) \times M \quad (6.5)$$

мұндағы:

- $KTC_{\%}$ – КТС-ның болжанатын сомасы;
- K_{*} – мұнай, газ конденсатын жеткізу көлемі;
- $B_{\%}$ – өткізудің болжанатын орташа бағасы;
- Ш – салықтық заңнамаларға сәйкес қарастырылған шегерімдер;
- М – салық мөлшерлемесі (жалпы бекітілген мөлшерлеме бойынша – 20 пайыз. «Тенгизшевройл» және Өнімдерді бөлу туралы келісім бойынша қызметін жүзеге асыратын салық төлеушілер бойынша – 30 пайыз).

Мұнайды, газ конденсатының орташа бағасын анықтағанда мұнайға әлемдік баға АҚШ долларына теңгенің болжанатын бағамы мен баррельді тоннаға ауыстыруда – 7,5 коэффициенті есептеледі. Резиденттер мен бейрезидент заңды тұлғалардан, төлем көзінен ұсталатын болжамдық КТС-ны есептеу салық түсімдері серпіні, ағымдағы жыл үшін күтілетін салық түсімін бағалау негізінде жүзеге асырылады. Күтілетін салық түсімінен болжамды есептеу үшін жүйесіз сипаттағы бір жолғы төлемдер (тексерулер нәтижелері бойынша үстеме есептеулер, қате есептелген сомалар және т.б.) алынып тасталады.

Салық болжамын есептеу келесі 6.6-формула бойынша жүргізіледі:

$$KTC_{\%} = T_{\text{күт}} \times B_{\text{кар}} / 100\% \times D / 100\% \times K / 100\% \quad (6.6)$$

мұндағы:

- $KTC_{\%}$ – КТС-ның болжанатын сомасы;
- $T_{\text{күт}}$ – ағымдық жыл үшін күтілетін салық түсімі;
- $B_{\text{кар}}$ – мұнайға әлемдік бағаның өсу (төмендеу) қарқыны;
- М – мұнай өндірудің өсу (төмендеу) қарқыны;
- $T_{\%}$ – АҚШ долларына теңге бағамының өсу (төмендеу) қарқыны.

Жоғарыда көрсетілгендердің негізінде келесі қорытындыларды шығаруға болады. Кірістер түсімін болжамдау республика дамуының жалпы әлеуметтік-экономикалық міндеттерімен анықталатын респуб-

ликалық және жергілікті бюджеттердің қалыптасуының бюджеттік үдерісінің құрамдас бөлігі болып табылады.

Корпоративтік табыс салығын жоспарлау – бұл болжамдық параметрлерге негізделген қозғалыстың және келер жылға салық ағындарының кіріс және шығыс көлемін, құрамын, құрылымын онтайландырудың тиімді бағыттарын анықтау үдерісі.

КТС бойынша болжам есептеудің бірнеше нұсқасы бойынша анықталады. Бірінші нұсқа бойынша есептік кезең үшін салықтық декларациялардың жиынтық мәліметтері қолданылады. Салықтық декларациялардың мәліметтері бойынша бірінші кезекте болжанатын кезеңге салық салынатын табыс анықталады. Екінші нұсқа бойынша әр аймақтың ірі салық төлеушілері бойынша есептелген және төленген КТС туралы, салықтық декларациялар бойынша жылдық қайта есептеулердің нәтижелері, берешектер сомасының өзгерістері туралы ақпарат қолданылады.

Бюджет кірістерінің контингенттерін болжамдау үдерісінде қызметтегі заңды және нормативтік актілерге енгізілген өзгерістер мен толықтыруларды ескеріп және бюджеттік жүйенің деңгейлері бойынша шектеулерді Салық және Бюджет кодексінің нормалары бойынша және кезектегі жылға республикалық бюджет туралы заңның баптарына сәйкес жүргізу қажет.

Салықтық түсімдердің контингенттерін есептеу әдістемесі келесі кезеңдермен сипатталады:

– бюджетті атқару бойынша орталық уәкілетті орган ағымдағы салықтық түсімдер туралы мәліметтерді жинақтайды және оларды бюджеттік жоспарлау бойынша орталық уәкілетті органға ұсынады;

– бюджеттік жоспарлау бойынша орталық уәкілетті орган елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының орта мерзімді жоспарының макроэкономикалық көрсеткіштері негізінде салықтық түсімдердің контингенттерін болжамдайды және оны бюджеттік жоспарлау бойынша жергілікті уәкілетті органдарға жеткізеді;

– бюджеттік жоспарлау бойынша және бюджетті атқару бойынша жергілікті уәкілетті органдар сәйкес территорияға кірістер контингентінің болжамын жасайды.

Қорыта келгенде, осы тақырыпта қарастырылған сұрақтардың мазмұнын толық ашу үшін және жан-жақты зерттеу мақсатында 2010 жылы ҚР Экономикалық даму және сауда министрлігінің Бюджеттік жоспарлау департаментімен әзірленген «Бюджет кірістерін макроэкономикалық болжамдау бойынша» тәжірибелік нұсқаулықпен танысу қажет. Ол оқу құралының соңында қосымша ретінде берілген.

Бақылау сұрақтары:

1. Корпоративтік табыс салығының мазмұны.
2. Корпоративтік табыс салығының реттеушілік рөлі.
3. Кәсіпкерлік қызметтің түпкі мақсаты.
4. Классикалық жүйе.
5. Компания деңгейінде салық салынатын табысты кеміту жүйесі.
6. Акционерлер деңгейінде салық салынатын табысты кеміту жүйесі.
7. Бөлінетін табысты салықтан толығымен босату.
8. Корпорациялардың табысына салық салудың импутациялық жүйесі.
9. КТС-ға негізделген реттеушілік бастама.
10. Ұлыбритания мемлекетінің саясаты.
11. Германия елінің салық жүйесі.
12. КТС-ның қызметтері.
13. КТС-ға теориялық тұрғыдан баға беру.
14. КТС-ның негізгі сипаттары.
15. КТС-ның негізгі ерекшеліктері.
16. Қазақстан Республикасында 1991 жылдың 25 желтоқсанында салық салудың жаңа жүйесі.
17. 2007-2014 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының КТС бойынша серпіні
18. КТС бойынша салық салу механизмі.
19. Корпоративтік табыс салығын жоспарлау (болжамдау) әдістемесі.
20. Бірінші нұсқа.
21. Екінші нұсқа.
22. Болжамдау үшін ірі салық төлеушілерден жылдық күтілетін салық түсімдерінің есебі.
23. Жалпы республика бойынша КТС-ның болжанатын түсімдерінің сомасы.
24. Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына мұнай секторы ұйымдарынан түсетін корпоративтік табыс салығы түсімдерінің болжамы
25. Мұнай секторының ұйымдары бойынша КТС-ның болжанатын сомасын есептеу.
26. Салық болжамын есептеу.
27. Корпоративтік табыс салығын жоспарлау.
28. КТС бойынша болжам.
29. Бюджет кірістерінің контингенттерін болжамдау үдерісі.
30. Салықтық түсімдердің контингенттерін есептеу әдістемесі.

Білім алушылардың өзіндік жұмыстары үшін тапсырмалар:

Келесі сұрақтарды түсініп, презентация дайындау қажет:

1. КТС-ны жоспарлау (болжамдау): үлгілері және механизмдері.
2. КТС-ны болжамдаудың әдістері мен тәсілдері.
3. Әр түрлі нұсқалар негізінде КТС түсімін болжамдау және салық салынатын базасын анықтау.

4. Қазақстан Республикасы Салық кодексінің 4 бөліміндегі «Корпоративтік табыс салығы бойынша» 10-16 тарауын қарастыра отырып, КТС түсімін есептейтін тапсырмаларды дайындау және шешу керек.

Берілген тақырыптың сұрақтарын меңгеру үшін Қазақстан Республикасы Салық кодексінің «КТС жөніндегі» бөлімдері мен баптарын және осыған сәйкес әдебиеттерді оқу қажет.

Талдамалық баяндамалар тақырыптары:

1. Өткен 5 жылға Қазақстан Республикасындағы КТС-ның құрылымы мен серпініне талдау жасап, болашақтағы 3 жылға КТС түсімін болжау.

2. 3 жылдық мерзімдегі республикалық бюджетке түсетін КТС бойынша түсімдер көлемінің өсуі мен азаюына әсер ететін факторларды талдау.

7-ТАРАУ. ЖЕКЕ ТАБЫС САЛЫҒЫН ЖОСПАРЛАУ (БОЛЖАМДАУ)

1. Жеке табыс салығын жоспарлаудың (болжамдау) мәні мен маңыздылығы.
2. Жеке табыс салығын жоспарлау (болжамдау) әдістемесі.

7.1 || Жеке табыс салығын жоспарлаудың (болжамдау) мәні мен маңыздылығы

Көпшілік елдерде жеке тұлғалардың табыстарына салынатын салықтың принциптері ортақ болып келеді.

Негізгі принциптері:

– барлық салық төлеушілер резидент және бейрезидент деп бөлінеді. Резиденттікті анықтаудың басты белгілері болып жеке тұлғаның нақты бір ел аумағында алты айдан астам мерзім аралығында болуы табылады. Резидент салық төлеушілер ел ішінде және елден тысқары жерде алған барлық табыстарынан салық төлесе, бейрезидент тер тек ел ішінде алған табыстарынан салықты «төлем көзінен» төлейді, яғни олардың салық жауапкершілігі шектеулі;

– салық салу барысында әр түрлі көздерден алған барлық табыстары негізінде жиынтық табысы анықталады;

– салық төлеушінің салық салу барысында өзіне, асырауындағы әрбір адамға салық салынбайтын ең төменгі шек мөлшері беріледі;

– салық салу кезінде медициналық шығындар, әлеуметтік сақтандыруға төлеген жарналар, кәсіби шығындар жиынтық табыстан шегеріледі;

– салық сомасы үдемелі салық мөлшерлемесі негізінде анықталады;

– жұмыс істейтін ерлі-зайыптылар салықты бірге немесе бөлек төлеуіне болады.

Салықтың есептелу немесе алыну тетіктерінде кейбір ерекшеліктері болмаса, салық салудың объектісі және төлеушілері ұқсас болып келеді. Жеке тұлғалар табыстарынан бөлек, салықты жеке өзі төлейді немесе жиынтық табыстан төленеді. Көптеген мемлекеттерде қандай әдіс негізінде салық төлейтінін салық төлеушінің өзі таңдайды, сонымен бірге асырауындағы адамдарға қатысты салық шегерімдерін ерлі-зайыптылардың бірінің ғана қолдануына болады.

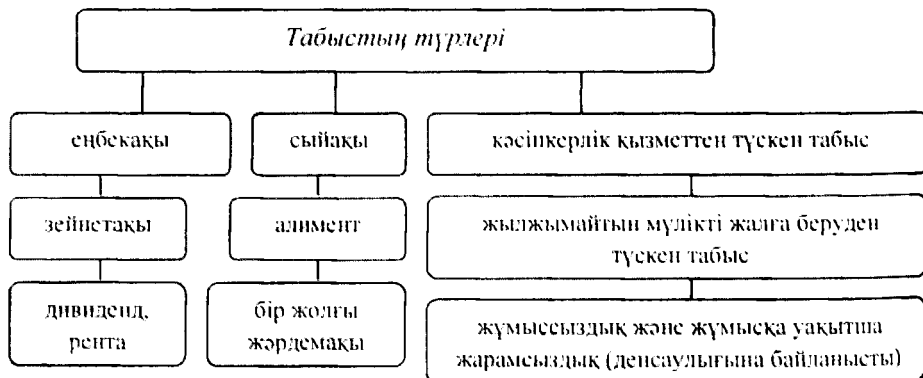
Табыстардың негізгі құрамы:

- еңбекақы немесе жалақы;
- сыйақы;
- кәсіпкерлік қызметтен түскен табыс;
- зейнетақы;
- алимент;
- жылжымайтын мүлікгі жалға беруден түскен табыс;
- бір жолғы жәрдемақы;
- жұмыссыздық және жұмысқа уақытша жарамсыздық (денсаулығына байланысты) бойынша төлемдер;
- дивиденд және рента түріндегі барлық табыстар (7.1-сурет).

Табыс салығы 12 айға тең болатын күнгізбелік немесе қаржы жылы ішінде алынған барлық табыстарынан алынады. Нақты бір кезеңдегі салықты есептеу барысында табыстан салық заңдылықтары бойынша бекітілген кейбір шегерімдер шегеріліп, жеңілдіктер қолданылады. Барлық елдерде «салық салынбайтын ең төменгі шек» пайдаланылады. Ал салық салынбайтын ең төменгі шек барлық салық төлеушілерге, олардың отбасы мүшелеріне, асырауындағы адамдарға беріледі. Сонымен бірге есепті кезең аралығында жасалған барлық нақты шығындар да салық салынатын табыстан шегеріліп тасталады. Нәтижесінде анықталған салық салынатын табысқа (АҚШ-та ол түзетілген салық салынатын табыс деп аталады) үдемелі шәкіл негізінде салық есептеліп салынады.

Жеке тұлғалардың табыстарына салынатын салықты есептеу барысында мемлекеттер арасында мынадай айырмашылықтарға назар аударуға болады. Атап айтқанда:

- салық салу барысында қамтылатын табыстардың құрамы;
- салықты азаматтардың жеке өзі немесе отбасы атынан төлеуі;
- салық жеңілдіктерінің құрамы және қолдану ерекшеліктері;
- әр елдерде салық салу шкаласы өзгеше болуы.

7.1-сурет – Жеке тұлғалардың негізгі табыстары

Салық жеңілдіктерін қолдану барысында назар аударатын тағы да бір ерекшелік – салық жеңілдіктерінің салық неснесі немесе салық төмендетуі түрінде беріледі, болмаса, салық салынатын табысты анықтау барысында оған табыстың жекелеген түрлерін қоспайды.

Салық жеңілдіктері екі топқа бөлінеді:

- стандартты;
- стандартты емес.

Стандартты салық жеңілдіктеріне салық төлеушінің өзіне және асырауындағы адамдарға, сондай-ақ мүгедектерге, қарт адамдарға берілетін салық салынбайтын ең төменгі шекті жатқызуға болады.

Жалпы стандартты салық жеңілдіктерінің мынадай түрлері бар:

– негізгі, яғни салық төлеушінің табыс мөлшеріне тәуелсіз өзіне салық жеңілдігінің берілуі. Бұған салық салынбайтын ең төменгі шекті жатқызуға болады;

– отбасы жағдайына байланысты жеңілдіктердің берілуі, «отбасылық төмендету» депте аталады;

– асырауындағы адамдарға берілетін салық төмендетулері.

Кейбір мемлекеттерде жеңілдік балаларға берілетін салық төмендетулерінің орнына балаларға берілетін жәрдемақы сомасына қосылып беріледі. *Стандартты емес салық жеңілдіктерінің* стандартты салық жеңілдіктерінен айырмашылығы – оның салық төлеушінің нақты жұмсаған шығындарымен байланысты болуында. Бельгия, Финляндия, Греция, Норвегия, Люксембург сияқты елдерде салық жеңілдігі сол елдердің заңы бойынша белгіленген төменгі табыс деңгейін салықтан босату арқылы беріледі. Бұл «нөлдік мөлшерлеменен салық салу» депте аталады.

Мемлекеттің қаржылық жүйесінің тиімді қызмет етуі үшін бюджетпен қарастырылған шығыстарды қаржыландырудың маңызы зор. Ол өз кезегінде республикалық және жергілікті деңгейлерде мемлекеттің қаржылық ресурстарын жүйелі түрде толықтырып отыруды талап етеді. Осыған байланысты бюджетке түсімдер көлемін салықтық жоспарлау мен болжамдау әдістемесін жетілдіру үлкен маңызға ие болады.

Әдістердің әр тобының негізінде жатқан білімдер жүйесінің ерекшеліктерін ескеретін болжамдаудың нақты әдістерінің жіктелімі келесі түрде ұсыныла алады:

- сараптама әдістері (сараптамалық бағалар);
- математикалық әдістер;
- экстраполяция;
- экономикалық-математикалық үлгілеу.

Сараптама әдісі объектінің даму перспективаларын ғалымдар мен маман-сарапшылардың бағалауына негізделеді. Математикалық әдістер ішіндегі біріншісі – *экстраполяция әдісі*, болжамдаудың қарапайым әдісіне жатады. *Экстраполяция әдісінің негізі* – болжанатын объектінің тарихын зерттеуде және оның өткені мен қазіргі даму заңдылықтарын болашаққа ауыстыруда. Экстраполяция санды және сапалы, атқарымды тәуелділіктердің статистикалық бекітілген өзгеру үрдістерінің, эмпирикалық құрастырылған қисықтар, баланстық сызбалар, сапалық сипаттамалар тізімінің негізінде жүргізіледі.

Салықтық жоспарлаудың жергілікті деңгейіндегі өте қарапайым әдісі – *қол жетімді (жеткілікті) салықтық жоспарлау*, олар жергілікті бюджетке кіріс түсімдерін жоспарлау тәжірибесінде қолданылады, оған жеке табыс салығы да жатады.

Жеке табыс салығын (ЖТС) төлеушілер – салық салу объектілері бар жеке тұлғалар.

Жеке тұлғалар – бұл:

- ҚР азаматтары;
- шет мемлекеттердің азаматтары;
- азаматтығы жоқ тұлғалар.

ЖТС төлеуден босатылатын тұлғалар:

– ойын бизнесі және тіркелген салық бойынша көрсетілген қызмет түрлерін жүзеге асырудан түсетін табыстар бойынша ойын бизнесі мен тіркелген салықты төлеушілер;

– арнаулы салық режімі қолданылатын қызметті жүзеге асырудан түсетін табыстар бойынша шаруа қожалықтары үшін арнаулы салық режімін қолданатын дара кәсіпкерлер.

ЖТС бойынша салық салу объектілері:

- төлем көзіне салынатын табыстар;
- төлем көзінен салық салынбайтын табыстар.

ЖТС бойынша салық салынатын база мынадай 7.1 формула бойынша анықталады:

$$\text{Салық салынатын база} = \text{ССТ} = \text{ЖТ} - \text{шегерімдер} \quad (7.1)$$

мұндағы:

- ССТ – салық салынатын табыс;
- ЖТ – жиынтық табыс.

7.1-кесте – Жеке табыс салығы бойынша салық салынатын табыстар және шегерімдер

ССТ	Шегерімдер
Қызметкердің ақшалай, сондай-ақ заттай нысандағы материалдық табыстары	1 ЕТЖ (басты жұмыс негізінде)
Жеке тұлғаның салық агентінен түсегін табыстары	10% БЖЗҚ (барлық кіріс көзі бойынша), АЕК 75% артық емес
бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорынан және ерікті жинақтаушы зейнетақы қорларынан толенетін зейнетақы төлемдері	Айына 10 АЕК көп емес ерікті зейнетақы аударымдары
дивидендтер, сыйақылар, ұтыстар түріндегі табыс	Жинақтаушы сақтандыру келісімшарты негізінде жеке тұлғалар өз пайдалары үшін аударатын сома
стипендиялар	ҚР резиденті болып табылатын тұлғалар үшін Тұрғын үй құрылыс жинақ банктен жеке тұлғалармен алынған займдар бойынша сыйақыны өтеу сомалары
жинақтаушы сақтандыру шарттары бойынша табыс	Медициналық қызмет көрсету шығындары косметологтан басқа күнтізбелік жылда тиісті құжат негізінде 8 ЕТЖ артық емес
Ескерту: ЕТЖ - ең төменгі жалақы, АЕК - айлық есептік көрсеткіш	

Жеке тұлғалардың тапқан табыстарының ішінде салық салу мақсатында табыс ретінде қарастырылмайтын төлемдер бар, бұл Қазақстан Республикасының Салық кодексінің 155 бабында көрсетілген.

Жеке тұлғаның табысы ретінде саналмайды:

1) Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген мөлшерлерде бюджет қаражаты есебінен толенетін атаулы әлеуметтік көмек, жәрдемақылар мен өтемақылар;

2) жеке тұлғаның өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес өтеу;

3) қызметкерлердің жұмысы жол бойында өтетін, жол жүру сипатына ие, қызмет көрсетілетін учаскелер шегіндегі қызметтік сапарлармен байланысты болатын жағдайларда – оларға осындай жұмыстың әрбір күніне республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және мұндай төлемдерді есепке жазу күні қолданыста болатын 0,35 айлық есептік көрсеткіш мөлшеріндегі өтемақы төлемдері;

4) қызметтік, оның ішінде Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қызметкерді оқыту, оның біліктілігін арттыру немесе қайта даярлау мақсатындағы іссапарлар кезіндегі:

– қызметтік іссапарлар кезінде шегерілетін өтемақылар;

– Қазақстан Республикасы шегіндегі іссапар бойынша – іссапарда болған күнтізбелік қырық күннен аспайтын кезең ішінде – іссапарда

болған әрбір күнтізбелік күн үшін республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының 1 қаңтарында қолданыста болатын айлық есептік көрсеткіштің 6 еселенген мөлшерінен аспайтын тәуліктік өтемақылар;

– Қазақстан Республикасынан тысқары жерлерге іссапар бойынша – іссапарда болған күнтізбелік қырық күннен аспайтын кезең ішінде – іссапарда болған әрбір күнтізбелік күн үшін республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының 1 қаңтарында қолданыста болатын айлық есептік көрсеткіштің 8 еселенген мөлшерінен аспайтын тәуліктік өтемақылар;

5) Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі бюджетінің қаражаты (шығыс сметасы) есебінен қамтылатын мемлекеттік мекемелерді қоспағанда, мемлекеттік мекемелер Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген мөлшерде жүргізетін қызметтік, оның ішінде Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қызметкерді оқыту, оның біліктілігін арттыру немесе қайта даярлау мақсатындағы іссапарлар кезіндегі өтемақылар;

6) Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі бюджетінің қаражаты (шығыс сметасы) есебінен қамтылатын мемлекеттік мекемелер Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген мөлшерде және тәртіппен жүргізетін қызметтік, оның ішінде Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қызметкерді оқыту, оның біліктілігін арттыру немесе қайта даярлау мақсатындағы іссапарлар кезіндегі өтемақылар;

7) қызметкер басқа жерге жұмысқа ауысқан не жұмыс берушімен бірге басқа жерге көшкен кездегі жол жүру, мүлкін көшіру, күнтізбелік отыз күннен аспайтын мерзімге үй-жай жалдау бойынша құжатпен расталған шығыстар өтемақысы;

8) жұмыс берушінің табыс алуға бағытталған қызметті жүзеге асырумен байланысты емес және нақты жеке тұлғаларға бөлінбейтін шегерімдерге жатқызылмайтын шығыстары;

9) мұндай жұмыстың әрбір күнтізбелік күні үшін республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының 1 қаңтарында қолданыста болатын айлық есептік көрсеткіштің екі еселенген мөлшерінде далалық жағдайда геологиялық-барлау, топографиялық-геодезиялық және іздестіру жұмыстарымен айналысатын қызметкерлердің далалық үлесі;

10) жұмыс берушінің вахталық әдіспен жұмыс істейтін адамдардың өндіріс объектісінде болу кезеңінде жұмыстарды орындауы мен ауысымаралық демалысы үшін жағдай жасай отырып, олардың тұрмыс-тіршілігін қамтамасыз ету үшін;

– тұрғын үй жалдау бойынша;

– белгіленген тәуліктік өтемақы шегінде тамақтануға арналған шығыстары;

11) қызметкерлерді Қазақстан Республикасында тұратын (болатын) жерінен жұмыс орнына дейін және кері қарай жеткізуге байланысты шығыстар;

12) Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген нормалар бойынша берілген арнаулы киімнің, арнаулы аяқ киімнің, басқа да жеке қорғану және алғашқы медициналық көмек құралдарының, сабынның, зарарсыздандыру құралдарының, сүт немесе құны соған тең басқа да емдеу-профилактикалық тамақтануға арналған тамақ өнімдерінің құны;

13) сақтандырудың міндетті түрін реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамалық актісіне сәйкес жұмыс берушімен жасалған, қызметкер еңбек (қызметтік) міндеттерін атқарған кезде оны жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру шарттары бойынша сақтандыру төлемдері;

14) материалдық нұқсанды өтеудің сот шешімі бойынша тағайындалған сомасы;

15) төлем көзінен осындай салықтың ұсталғанын растайтын құжаттар болған кезде бұрын төлем көзінен ЖТС салынған дивидендтер, сыйақылар, ұтыстар сомалары;

16) бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры және ерікті жинақтаушы зейнетақы қорлары салымшыларының жинақтаушы сақтандыру шарты бойынша жасасқан сақтандыру сыйлықақыларын (аннуитетті) төлеу үшін өмірді сақтандыру бойынша сақтандыру ұйымдарына жіберген зейнетақы жинақтарының сомалары, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген тәртіппен сақтандыру ұйымдарына жіберілген, зейнетақы аннуитеті шарттары бойынша құнын өтеп сатып алу сомалары;

17) Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген мөлшерде міндетті зейнетақы жарналарын, міндетті кәсіптік зейнетақы жарналарын және әлеуметтік аударымдарды уақтылы ұстамағаны (есебіне жазбағаны) және аудармағаны үшін есебіне жазылған өсімпұл сомалары;

18) гуманитарлық көмек түрінде алынған мүліктің құны;

19) Қазақстан Республикасында мемлекеттік тіркелетін және меншік құқығында бір жыл және меншік құқығын тіркеген күннен бастап одан да ұзақ уақыт болатын механикалық көлік құралы мен тіркемелерді өткізу (заңды тұлғаның жарғылық капиталына салым ретінде беру) кезіндегі құн өсімі;

20) меншік құқығын тіркеу күнінен бастап бір жыл және одан да ұзақ уақыт Қазақстан Республикасының аумағында меншік құқығында болатын тұрғын үйлерді, саяжай құрылыстарын, гараждарды өткізу (заңды тұлғаның жарғылық капиталына салым ретінде беру) кезіндегі құн өсімі;

21) бір жыл және одан да ұзақ уақыт Қазақстан Республикасының аумағында меншік құқығында болатын, объектілер орналасқан, меншік құқығы туындаған күннен бастап өткізу (заңды тұлғаның жарғылық капиталына салым ретінде беру) күніне дейін нысаналы мақсаты жеке тұрғын үй құрылысы, саяжай құрылысы, жеке қосалқы шаруашылықты жүргізу, гараж салу болып табылатын жер учаскелерін және жер үлестерін өткізу (заңды тұлғаның жарғылық капиталына салым ретінде беру) кезіндегі құн өсімі;

22) егер жер учаскесін және жер үлесін сатып алуға және иеліктен шығаруға арналған құқық белгілейтін құжаттарды жасау күндері арасындағы кезең бір жылды немесе одан да ұзақ уақытты құраса, объектілер орналаспаған, Қазақстан Республикасының аумағындағы, меншік құқығы туындаған күннен бастап өткізу (заңды тұлғаның жарғылық капиталына салым ретінде беру) күніне дейін нысаналы мақсаты жеке тұрғын үй құрылысы, саяжай құрылысы, жеке қосалқы шаруашылықты, бау-бақша шаруашылығын жүргізу, гараж салу болып табылатын жер учаскелерін және жер үлестерін өткізу (заңды тұлғаның жарғылық капиталына салым ретінде беру) кезіндегі құн өсімі;

23) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік мұқтаждар үшін құнын өтеп сатып алынған мүлік құнының өсімі;

24) дара кәсіпкер болып табылмайтын жалға беруші жеке тұлғаның жалға берілген мүлікті күтіп ұстауға және жөндеуге жұмсаған шығыстарын өтеу немесе жалға алушының жалдау шарты бойынша төлем есебіне есептелмейтін, жеке тұлғадан жалға алған мүлікті күтіп ұстауға және жөндеуге жұмсаған шығыстары;

25) опционды орындау кезінде опционның базалық активінің нарықтық құнының опционды атқару бағасынан асып түсуі. Опционды жеке тұлғаға беруге негіз болған тиісті құжатта опционның базалық активі бекітілген баға опционды орындау бағасы болып табылады;

26) егер мұндай тауар бірлігінің құны республикалық бюджет туралы заңда тиісті қаржы жылына белгіленген және тауарды осындай беру күні қолданыста болатын айлық есептік көрсеткіштің 5 еселенген мөлшерінен аспайтын болса, жарнама мақсатында өтеусіз (оның ішінде сыйға тарту түрінде) берілген тауардың құны;

27) адамдарды қабылдау және оларға қызмет көрсету бойынша жүргізілген өкілдік шығыстар;

28) заңды тұлғалардан және дара кәсіпкерлерден алынған, оның ішінде қызметкердің өз жұмыс берушісінен алған несиелерді (қарыз, микро-несие) пайдаланғаны үшін сыйақыны үнемдеуден түсетін материалдық пайда;

29) мұндай тұлғаға несие (қарыз) беруден кейін басталған мынадай жағдайда:

– қарыз алушы-жеке тұлға күшіне енген сот шешімі негізінде хабарсыз кеткен, әрекетке қабілетсіз, әрекет қабілеті шектеулі деп танылған немесе күшіне енген сот шешімі негізінде ол қайтыс болды деп жарияланған;

– қарыз алушы-жеке тұлғаға I немесе II тоннағы мүгедектік белгіленген, сондай-ақ қарыз алушы-жеке тұлға қайтыс болған;

– асыраушысынан айырылу жағдайларында «Міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес әлеуметтік төлемдер алатын қарыз алушы-жеке тұлғада кіріс, жүктілігі мен босануына байланысты, жаңа туған баланы (балаларды) асырап алуына, олар бір жасқа толғанға дейін баланы күтіп-бағуға байланысты, көрсетілген төлемдерден басқа кіріс болмаған;

– қарыз алушы-жеке тұлғада және қарыз алушы-жеке тұлғамен бірлесіп банк алдында ортақ және субсидиялық жауаптылықта болатын үшінші тұлғаларда мүлік, оның ішінде ақша, бағалы қағаздар немесе өндіріп алынуы мүмкін кірістер болмаған жағдайда атқарушылық құжатты банкке қайтару туралы сот орындаушысының қаулысы күшіне енген және оның мүлкін немесе кірістерін анықтау бойынша сот орындаушысы қабылдаған. Қазақстан Республикасының атқарушылық іс жүргізу туралы заңнамасында көзделген шаралар нәтижесіз болған;

– «Жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес ипотекалық шарт жасалған күні негізгі міндеттемені толық қамтамасыз еткен, кепілге берілген мүлікті негізгі міндеттеме сомасынан төмен бағамен соттан тыс тәртіппен сауда-саттықта кепіл мүлікті кепілге берілген мүлкін сатудан кейін өтелмеген несиенің сомасына сатқан немесе мұндай мүлік кепіл ұстаушының меншігіне өткен жағдайларда несие (қарыз) жөніндегі азаматтық заңнамаға сәйкес міндеттемелердің тоқтатылуы кезіндегі кіріс.

Осы ережелер мынадай жағдайда қолданылмайды:

– банк жұмыскеріне, жұбайына (зайыбына), банк жұмыскерінің жақын туыстарына, банкпен өзара байланысты тарапқа берілген;

– талап ету құқығын беру және борышты аудару жүргізілген несие (қарыз) бойынша міндеттемелердің тоқтатылуы.

30) Қазақстан Республикасының азаматтарына, оралмандарға және Қазақстан Республикасында тұруға ықтиярхаты бар адамдарға олардың

мүлікті жария етуіне байланысты рақымшылық жасау туралы Қазақстан Республикасының заңнамалық актісіне сәйкес жария етілген мүліктің құны, оның ішінде ақша;

31) Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген мөлшерде бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорына міндетті кәсіптік зейнетақы жарналары;

32) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес бюджет қаражаты есебінен алынған материалдық пайда, оның ішінде:

– Қазақстан Республикасының білім туралы заңнамасына сәйкес мемлекеттік білім беру тапсырысы нысанында жүзеге асырылатын мектепке дейінгі тәрбие және оқыту бойынша, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары білім беру, жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру, қызметкерлер мен мамандардың біліктілігін арттыру және оларды қайта даярлау, сондай-ақ оқу орындарының даярлық бөлімдерінде оқыту бойынша көрсетілетін қызметтердің көлемін ұсыну;

– тегін медициналық көмектің кепілдендірілген көлемін ұсыну;

– санаторийлік-курорттық мақсаттағы объектілерде оңалту емін, сауықтыру мен демалуды ұсыну;

– дәрілік заттарды және медициналық мақсаттағы бұйымдарды ұсыну;

– Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті атқарушы органдарынан мүгедек алған тауарлардың, жұмыстардың, оған көрсетілетін қызметтердің құнын төлеу кезінде алынған материалдық пайда.

Сонымен қатар ЖТС-ны есептеу кезінде жеке тұлғаның салық салынатын табыстарынан табыстардың мынадай түрлері алып тасталады:

1) балаларға және асырауындағы адамдарға алынған алименттер;

2) жеке тұлғалардың лицензия негізінде банктер мен банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардағы салымдары бойынша оларға төленетін сыйақылар;

3) борыштық бағалы қағаздар бойынша сыйақылар;

4) мемлекеттік эмиссиялық бағалы қағаздар, агенттік облигациялар бойынша сыйақылар;

4-1) мемлекеттік эмиссиялық бағалы қағаздарды өткізу кезінде құн өсімінен түсетін табыстар;

4-2) агенттік облигацияларды өткізу кезінде құн өсімінен түсетін табыстар;

5) дивидендтер мен сыйақыларды есебіне жазу күніне Қазақстан Республикасының аумағында жұмыс істейтін қор биржасының ресми тізімінде болатын осындай бағалы қағаздар бойынша дивидендтер мен сыйақылар;

6) бір мезгілде мынадай:

– дивидендтерді есептеу күніне салық төлеушінің олар бойынша дивидендтер төленетін акцияларды немесе қатысу үлестерін үш жылдан астам иеленуі;

– дивидендтер төлейтін заңды тұлғаның дивидендтер төленетін кезең ішінде жер қойнауын пайдаланушы болып табылмауы;

– дивидендтер төлеу күніне дивидендтер төлейтін заңды тұлға активтері құнының 50 пайыздан азын құрайтын жер қойнауын пайдаланушылар болып табылатын тұлғалардың мүлкін құрау талаптары орындалған кездегі дивидендтер.

Осы ережелер резидент заңды тұлғадан:

– акциялар бойынша, оның ішінде депозитарлық қолхаттардың базалық активтері болып табылатын акциялар бойынша төленетін табыс;

– заңды тұлға өзінің құрылтайшылары, қатысушылары арасында бөлетін таза табыстың бір бөлігі;

– құрылтайшының, қатысушының жарғылық капиталға салым ретінде салған мүлкін қоспағанда, заңды тұлғаны таратқан кезде немесе құрылтайшылар, қатысушылар салымдарының мөлшерін барабар азайту жолымен не құрылтайшылардың, қатысушылардың үлестерін толық немесе ішінара өтеу жолымен жарғылық капиталды азайтқан кезде, сондай-ақ құрылтайшы, қатысушы заңды тұлғадағы қатысу үлесін алып қойған кезде мүлікті бөлуден түсетін табыс түрінде алынған дивидендтер бойынша қолданылады.

Бұл кезде жер қойнауын пайдаланушылар болып табылатын тұлғалардың мүлкінің дивидендтер төлейтін заңды тұлға активтерінің құнындағы үлесі – Қазақстан Республикасындағы мүлікті және Қазақстан Республикасында жер қойнауын пайдалануға байланысты акцияларды, қатысу үлестерін өткізу кезінде құн өсімінен түсетін табыстардан салықты есептеу, ұстау және аударуға сәйкес айқындалады.

Осындай мақсатта жер қойнауын пайдаланушы болып танылмайды – жерасты суларын өз мұқтажы үшін өндіру құқығына ие болғандықтан ғана жер қойнауын пайдаланушы болып табылатын осындай пайдаланушылар.

Осы ережелер есептелген корпоративтік табыс салығын бір жүз пайызға азайтуды жүргізетін заңды тұлғадан алынған дивидендтер бойынша, осындай азайту жүргізілген салық кезеңіне кіретін кезең үшін мұндай дивидендтер есепке жазылған жағдайда қолданылмайды;

7) әскери қызмет міндеттерін атқарған кезде әскери қызметшінің, арнаулы мемлекеттік органдар қызметкерінің, құқық қорғау органдары қызметкерінің (кеден органдарының қызметкерін қоспағанда), мемлекеттік фельдъегерлік қызмет қызметкерінің қызметтік міндеттерін атқаруына байланысты табыстары;

8) әскери, арнаулы атақтарға, сыныптық шендерге ие болу және нысанды киім киіп жүру құқықтары 2012 жылғы 1 қаңтардан бастап жойылған адамдар басқа әскерлер мен әскери құралымдарда, құқық қорғау органдарында (кеден органдарын қоспағанда), мемлекеттік фельдъегерлік қызметте қызметтік міндеттерін атқаруына байланысты алатын төлемдердің барлық түрлері;

9) республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және мұндай ұтыстарды есептеу күні қолданыста болатын ең төменгі жалақының 50 пайызы шегіндегі лотерея бойынша ұтыстар;

10) тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және мұндай төлем күні қолданыста болатын ең төменгі жалақы мөлшерінде, қоғамдық жұмыстарды орындауға және кәсіптік оқуға байланысты бюджет және гранттар қаражаты есебінен жүзеге асырылатын төлемдер;

11) гранттар қаражаты есебінен төлемдер (еңбекке ақы төлеу түріндегі төлемдерден басқа);

11-1) Қазақстан Республикасындағы табысы аз азаматтарды қолдауға (көмек көрсету) бағытталған, Қазақстан Республикасы қатысушысы болып табылатын үкіметаралық келісім шеңберіндегі грант қаражаты есебінен жасалатын төлемдер;

12) экологиялық апат немесе ядролық сынақ полигонындағы ядролық сынақтар салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес төленетін төлемдер;

13) мыналардың:

– Ұлы Отан соғысына қатысушылардың және оларға теңестірілген адамдардың;

– Ұлы Отан соғысы жылдарында тылдағы ерен еңбегі мен мінсіз әскери қызметі үшін бұрынғы КСР Одағының ордендерімен және медальдарымен марапатталған адамдардың;

– 1941 жылғы 22 маусым – 1945 жылғы 9 мамыр аралығында кемінде 6 ай жұмыс істеген (қызмет өткерген) және ұлы Отан соғысы жылдарында тылдағы ерен еңбегі мен мінсіз әскери қызметі үшін бұрынғы КСР Одағының ордендерімен және медальдарымен марапатталмаған адамдардың;

- I, II, III топтардағы мүгедектердің;
  - мүгедек баланың;
  - «мүгедек бала» деген санаттағы адам он сегіз жасқа толғанға дейін
- мұндай адамның ата-анасының бірінің, қорғаншысының, қамқоршысының;

– «бала кезінен мүгедек» деген себеппен мүгедек деп танылған адамның өмір бойына – мұндай адамның ата-анасының бірінің, қорғаншысының, қамқоршысының;

– асырап алынған бала он сегіз жасқа толғанға дейін бала асырап алушының біреуінің республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының басында қолданыста болатын ең төменгі жалақының 55 еселенген мөлшері шегінде бір жылдағы табыстары;

Осы ережелер қорғаншылыққа және қамқоршылыққа мұқтаж адамдардың қорғаншылары және қамқоршылары болып табылатын тиісті білім беру ұйымдары, медициналық білім беру ұйымдары, халықты әлеуметтік қорғау ұйымдары әкімшілігінің қызметкерлеріне қатысты олардың мұндай ұйымдармен еңбек қатынасында болуына байланысты қолданылмайды;

13-1) жеке қосалқы шаруашылықпен айналысатын әрбір тұлғаның жеке қосалқы шаруашылығынан түсетін – республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының 1 қаңтарында қолданыста болған ең төмен жалақының 24 еселенген мөлшері шегіндегі бір жылғы табысы.

Жеке қосалқы шаруашылықтан түсетін табыс – жеке қосалқы шаруашылықпен айналысатын тұлға, агроөнеркәсіптік кешен саласындағы дайындаушы ұйым жеке қосалқы шаруашылықтан алған мынадай ауыл шаруашылығы өнімін өткізуден түскен табыс болып табылады:

- сауын тірі ірі қара мал, тірі жылқылар және басқа да жылқы тұқымдас жануарлар, тірі түйелер және түйе тектілер;
- тірі қойлар мен ешкілер, тірі шошқалар;
- тірі үй құсы, тауықтың шағылмаған жаңа жұмыртқасы;
- ірі қара малдың, шошқалардың, қойлардың, ешкілердің, жылқылар мен жылқы тұқымдас жануарлардың жас немесе тоңазытылған еті;
- сауын ірі қара малдың шикі сүті;
- үй құсының жас немесе тоңазытылған еті;
- картоп, сәбіз, қырыққабат, баклажандар, қызанақтар, қиярлар;
- сарымсақ, пияз, қант қызылшасы;
- алмалар, алмұрттар, айва, өріктер, шие, шабдалылар, қара өріктер;
- ірі қара малдың, жылқы тұқымдас жануарлардың, қойлардың, ешкілердің түтілген жүні, терілері, иленбеген былғарысы.

Осыны қолдану мақсатында өнім түрлерін айқындау техникалық реттеу саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган бекіткен Экономикалық қызмет түрлері бойынша өнімдер сыныптамасына сәйкес жүзеге асырылады.

14) заңды тұлғадағы немесе консорциумдағы акцияларды, қатысу үлестерін өткізу кезінде құн өсімінен түсетін табыстар. Осы бір мезгілде мынадай:

- акцияларды немесе қатысу үлестерін өткізу күніне салық төлеушінің осы акцияларды немесе қатысу үлестерін үш жылдан астам иеленуі;

- эмитент заңды тұлғаның немесе қатысу үлесі өткізілетін заңды тұлғаның немесе қатысу үлесін консорциумда өткізетін осындай консорциумға қатысушының жер қойнауын пайдаланушы болып табылмауы;

- эмитент заңды тұлға немесе өзіндегі қатысу үлесі өткізілетін заңды тұлға активтері құнының немесе өзіндегі қатысу үлесі өткізілетін консорциумға қатысушылар активтері жалпы құнының 50 пайыздан азын осындай өткізу күніне жер қойнауын пайдаланушылар болып табылатын тұлғалардың мүлкі құрау талаптары орындалған кезде қолданылады.

Осы мақсатта жер қойнауын пайдаланушы болып танылмайды – жер асты суларын өз мұқтажы үшін өндіру құқығына ие болғандықтан ғана жер қойнауын пайдаланушы болып табылатын осындай пайдаланушы;

15) өткізу күні Қазақстан Республикасының аумағында жұмыс істейтін қор биржасының ресми тізімдерінде болатын бағалы қағаздарды осы қор биржасында ашық сауда-саттық әдісімен өткізу кезіндегі құн өсімінен түсетін табыстар;

16) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес бюджет қаражаты есебінен төленетін (еңбекке ақы төлеу түріндегі төлемдерден басқа) мынадай:

- инфляция деңгейі ескеріле отырып, міндетті зейнетақы жарналарының, міндетті кәсіптік зейнетақы жарналарының іс жүзінде енгізілген сомасы мен Қазақстан Республикасының зейнетақы заңнамасына сәйкес алушының зейнетақы төлемдеріне құқық алу кезіне бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорындағы зейнетақы жинақтарының сомасы арасындағы айырма түріндегі;

- мемлекеттік қызметшілердің, оның ішінде арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдары қызметкерлерінің, әскери қызметшілердің, олардың отбасы мүшелерінің, асырауындағылардың, мұрагерлері мен Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген мөлшерде оларды алуға құқығы бар адамдардың өмірі мен денсаулығына зиян келтірілген кездегі;

– Қазақстан Республикасының Үкіметі көздеген тәртіппен сыбайлас жемқорлық құқық бұзу дерегі туралы хабарлаған немесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте өзгеше түрде жәрдем көрсететін адамдарға көтермелеу түріндегі;

– дүлей зілзалаларға немесе басқа да төтенше мән-жайларға байланысты шығындарды өтеу түріндегі;

– еңбек шартының қолданылуы тоқтатылған кезде төленетін, Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген мөлшерлердегі өтемақы төлемдері түріндегі;

– халықаралық жарыстарға жоғары нәтижелері үшін универсиада жүлдегерлері мен қатысушыларына және Қазақстан Республикасының ұлттық құрама командаларының мүшелеріне Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген мөлшерлерде көтермелеу түріндегі төлемдер;

17) күнтізбелік жыл ішінде әрбір төлем түрі бойынша республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының 1 қаңтарында қолданыста болатын ең төменгі жалақының 8 еселенген мөлшері шегінде медициналық қызмет көрсетулерге (косметологиялық қызмет көрсетуден басқа) ақы төлеу үшін, бала туылған кездегі, жерлеуге арналған төлемдер.

Бұл көрсетілген табыстар медициналық қызмет көрсетулерді (косметологиялық қызмет көрсетуден басқа) алуды және оларды төлеуге жұмсалған нақты шығыстарды растайтын құжаттар, баланың туу туралы куәлігі, қайтыс болғаны туралы анықтама және қайтыс болғаны туралы куәлік болғанда салық салудан босатылады;

18) Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылмайтын дипломатиялық немесе консулдық қызметкерлердің ресми табыстары;

19) шет мемлекеттің мемлекеттік қызметіндегі, сол елдегі табысы салық салынатын шетелдіктердің ресми табыстары;

20) Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылатын және Қазақстан Республикасының шет елдердегі дипломатиялық және соларға теңестірілген өкілдіктерінде қызмет істейтін жеке тұлғалардың бюджет қаражаты есебінен шетелдік валютамен төленетін ресми табыстары;

21) Зейнетақы төлеу жөніндегі мемлекеттік орталықтан төленетін зейнетақы төлемдері;

22) Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген мөлшерде бюджет қаражаты есебінен төленетін тұрғын үй құрылысы жинақ ақшасына салымдар бойынша сыйлықақылар (мемлекеттің сыйлықақысы);

23) «Мемлекеттік білім беру жинақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген мөлшерде бюджет қаражаты

есебінен төленетін білім беру жинақтау салымдары бойынша мемлекет сыйлықақылары;

24) жұмыс берушінің өндірістік қызметімен байланысты мамандық бойынша қызметкерді Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес оқытуға, оның біліктілігін арттыруға немесе оны қайта даярлауға жіберген кезде жұмыс берушінің шығыстары:

– басқа жерге қызметтік іссапарын ресімдеу кезінде – жұмыс берушінің қызметкерді оқыту, оның біліктілігін арттыру немесе оны қайта даярлау үшін төлеуге нақты жұмсалған шығыстары;

басқа жерге қызметтік іссапарын ресімдемей:

– қызметкерді оқыту, оның біліктілігін арттыру немесе оны қайта даярлау үшін төлеуге нақты жұмсалған шығыстар;

– уәкілетті орган белгілеген нормалар шегінде қызметкердің тұруына нақты жұмсалған шығыстар;

– қызметкер оқуға түскен кезде оқу орнына баруға және оқу, біліктілікті арттыру немесе қайта даярлау аяқталғаннан кейін қайтуына нақты жұмсалған шығыстар;

жұмыс берушінің:

– қызметкер Қазақстан Республикасының шегінде оқытудан, біліктілігін арттырудан немесе қайта даярлаудан өткен мерзім ішінде – қызметкер оқытудан, біліктілігін арттырудан немесе қайта даярлаудан өткен әрбір күнтізбелік күн үшін республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының I қаңтарында қолданыста болатын айлық есептік көрсеткіштің 6 еселенген мөлшері;

– қызметкер Қазақстан Республикасынан тысқары жерлерде оқытудан, біліктілігін арттырудан немесе қайта даярлаудан өткен мерзім ішінде – қызметкер оқытудан, біліктілігін арттырудан немесе қайта даярлаудан өткен әрбір күнтізбелік күн үшін республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының I қаңтарында қолданыста болатын айлық есептік көрсеткіштің 8 еселенген мөлшері шегінде қызметкерге төлеуге тағайындаған ақша сомасы;

25) жұмсалған, оқытуға бағытталған шығыстар;

26) Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан төленетін әлеуметтік төлемдер;

26-1) республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және табысты есептеу күніне қолданылатын жалақының ең төмен мөлшері шегінде – Қазақстан Республикасының міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы заңнамасына сәйкес жүзеге асырылған, жүктілігі мен босануына жаңа туылған баланы асырап алуына байланысты табысын жоғалтқан жағдайда төленетін әлеуметтік төлем сомасы шегеріле отырып, жүктілігі

мен босануы бойынша демалысқа, баланы асырап алған қызметкерлердің демалысына төленетін жұмыс берушінің шығыстары түріндегі табыстар.

Егер жұмыс берушінің осында көрсетілген шығыстары еңбек шартының және ұжымдық шарттың талаптарында, жұмыс берушінің актісінде көзделген болса, осы ережелер қолданылады;

27) білім беру ұйымдарында оқитындарға Қазақстан Республикасының заңнамасында мемлекеттік стипендиялар үшін белгіленген мөлшерде төленетін стипендиялар;

27-1) Қазақстан Республикасының Президенті тағайындайтын және білім беру ұйымдарында білім алушыларға осындай ұйымдар Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен және мөлшерде төлейтін Қазақстан Республикасы Президентінің арнайы стипендиялары мен Қазақстан Республикасы Президентінің стипендиялары;

27-2) Қазақстан Республикасының Үкіметі тағайындайтын және білім беру ұйымдарында білім алушыларға осындай ұйымдар Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен және мөлшерде төлейтін мемлекеттік атаулы стипендиялар;

27-3) Қазақстан Республикасы Президентінің «Болашақ» халықаралық стипендиясын тағайындауға арналған конкурс жеңімпаздарының оқуын және тағылымдамадан өтуін ұйымдастырумен байланысты шығыстарды Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен және мөлшерде төлеуге арналған төлемдер;

27-4) мемлекеттік білім беру тапсырысының негізінде оқитын адамдарға Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген мөлшерлерде төленетін жол жүру шығыстарының өтемақысы;

28) жеке тұлға басқа жеке тұлғадан сыйға немесе мұраға алған мүліктің құны.

Осы ережелер дара кәсіпкер алған және кәсіпкерлік мақсаттарда пайдалануға арналған мүлікке, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен мұраға қалған, бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры және ерікті жинақтаушы зейнетақы қорлары төлейтін зейнетақы жинақтарына қолданылмайды;

29) қайырымдылық және демеушілік көмек түрінде алынған мүліктің құны;

30) он алты жасқа толмаған балалар үшін балалар лагерьлеріне жолдамалардың құны;

31) жинақтаушы сақтандыру шарттары бойынша табыстарды қоспағанда, шарттың қолданылу кезеңінде басталған сақтандыру оқиғасымен байланысты, сақтандырудың кез-келген түрі кезінде төленетін сақтандыру төлемдері;

32) жұмыс беруші өз қызметкерлеріне міндетті және жинақтаушы сақтандыру шарттары бойынша төлейтін сақтандыру сыйлықақылары;

33) сақтандырылушы қайтыс болған жағдайда жинақтаушы сақтандыру шарты бойынша жүзеге асырылатын сақтандыру төлемдері;

34) сенімгерлікпен басқарушы болып табылатын резидент жеке тұлғадан алынған, сенімгерлікпен басқару шарты бойынша сенімгерлікпен басқару құрылтайшысының не сенімгерлікпен басқару туындайтын өзге жағдайларда пайда алушының сенімгерлікпен басқарудан түсетін таза табысы;

35) банк пен клиент арасында жасалған шартта белгіленген пайызсыз кезең ішінде төлем карточкасын ұстаушыға банктік қарыз берілген кезде алынған, сыйақыны үнемдеуден түсетін материалдық пайда;

36) эмитент банк төлем карточкасын пайдалана отырып, қолма-қол жасалмайтын ақша төлемдерін жүзеге асырған кезде эмитент банктің қаражаты есебінен төлем карточкасын ұстаушының есебіне жатқызылатын сома;

37) бейрезидент заңды тұлғадан алынған, пайдадан немесе оның бір бөлігінен бөлінген, Қазақстан Республикасындағы ЖТС салынған дивидендтер.

38) ислам банкінде орналастырылған инвестициялық салым бойынша табыс;

39) дербес білім беру ұйымы тұруға, медициналық сақтандыруға, Қазақстан Республикасынан тысқары жердегі тұрғылықты жерінен Қазақстан Республикасында қызметін жүзеге асыратын жерге дейін және қайтар жолында әуе көлігімен ұшуға жұмсаған шығыстарды төлеу (өтеу) түрінде іс жүзінде жүргізген:

– дербес білім беру ұйымының қызметкері;

– дербес білім беру ұйымының жұмыстарын орындау, қызметін көрсету бойынша Қазақстан Республикасында қызметін жүзеге асыратын;

– дербес білім беру ұйымының жұмыстарын орындайтын, қызметін көрсететін бейрезидент заңды тұлғаның қызметкері және осындай жұмыстарды тікелей орындайтын және осындай қызмет көрсететін қызметкер болып табылатын резидент шетелдік тұлға алған материалдық пайда;

40) дербес білім беру ұйымымен еңбек қатынастарында тұрмаған, бірақ осындай шығыстарды жүзеге асыратын дербес білім беру ұйымының шешімімен айқындалған мамандық бойынша басқа дербес білім беру ұйымымен еңбек қатынастарында тұрған жеке тұлғаны оқытуға, біліктілігін арттыруға немесе қайта даярлауға жіберген кезде осы дербес білім беру ұйымының шығыстары;

– жеке тұлғаны оқытуға, оның біліктілігін арттыруға немесе оны қайта даярлауға нақты жұмсалған шығыстар;

– уәкілетті орган белгілеген нормалар шегінде оқытылатын адамның тұруына нақты жұмсалған шығыстар;

– қызметкер оқуға түскен кезде оқу орнына дейін баруға және оқу, біліктілігін арттыру немесе қайта даярлау аяқталғаннан кейін қайтуына нақты жұмсалған шығыстар;

дербес білім беру ұйымының:

– оқытылатын адам Қазақстан Республикасының шегінде оқытудан, біліктілігін арттырудан немесе қайта даярлаудан өткен мерзімі ішінде – қызметкер оқытудан, біліктілігін арттырудан немесе қайта даярлаудан өткен әрбір күнтізбелік күн үшін республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының I қаңтарында қолданыста болатын айлық есептік көрсеткіштің 6 еселенген мөлшері;

– оқытылатын адамның Қазақстан Республикасынан тысқары жерлерде оқытудан, біліктілігін арттырудан немесе қайта даярлаудан өткен мерзімі ішінде – қызметкер оқытудан, біліктілігін арттырудан немесе қайта даярлаудан өткен әрбір күнтізбелік күн үшін республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының I қаңтарында қолданыста болатын айлық есептік көрсеткіштің 8 еселенген мөлшері шегінде жеке тұлғаға төлеуге тағайындалған ақша сомасы.

Егер осындай шығыстарды жүзеге асырған дербес білім беру ұйымының оқыту, біліктілікті арттыру немесе қайта даярлау мақсатында алған өтеусіз көмек есебінен және соның шегінде жүзеге асырылған жағдайда, осы ережелер қолданылады.

Жоғарыда аталғандардың 12-13 түрлерінде көрсетілген табыстарды салық салудан босату мұндай босатуды қолдану үшін негіздер болатын салық кезеңдері үшін беріледі.

Салық төлеуші (салық агенті) табыс төлеу күнінен бұрын түзету қолдану үшін негіз туындаған күні растау құжаттарын табыс еткен жағдайда, жоғарыда аталғандардың 12-13 түрлерінде көзделген түзетулерді мұндай түзетулерді қолдану үшін негіз болатын салық кезеңіндегі табысқа қолдануға құқылы.

Жоғарыда аталғандардың 12-13 түрлерінде көзделген табыстар:

– жеке тұлғаның осында белгіленген шектерде осындай түзетудің мөлшерін көрсете отырып, салық салынатын табыстарға түзетулерді қолдануға берген өтінішінің;

– растайтын құжаттар көшірмелерінің негізінде салық салынатын табыстардан алып тасталады.

Жеке қосалқы шаруашылықтан түсетін табыс агроөнеркәсіптік кешен саласындағы дайындаушы ұйымға мынадай құжаттарды:

1) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жеке қосалқы шаруашылықтың болуы туралы анықтаманы;

2) жергілікті атқарушы органның жеке қосалқы шаруашылықта пайдаланылатын:

- алаңы көрсетілген жер учаскесінің;
- саны көрсетілген үй жануарларының;
- саны көрсетілген үй құстарының болуы туралы растауын;

3) салық салынатын табыстарды түзетуді қолдануға арналған өтініш табыс еткен кезде, салық салынатын табыстардан алып тасталады. Бұл ретте құжаттар салық агентіне осындай түзету қолданылған күнтізбелік жылы кемінде бір рет табыс етіледі.

Жеке қосалқы шаруашылықтан түсетін табыстың ережесін тек бір салық агенті – агроөнеркәсіптік кешен саласындағы дайындаушы ұйым ғана қолданады.

Жылдық жиынтық табыстың салық салынбайтын мөлшері – дара кәсіпкерлерді Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік тіркеу мақсатында салық салынатын табыстың ЖТС салынбайтын мөлшерін жеке тұлға үшін күнтізбелік жылда республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының 1 қаңтарында қолданыста болатын ең төменгі жалақының 12 еселенген мөлшері құрайды.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасындағы ЖТС-ның мөлшерлемелері (2009 жылдан бастап):

– төменде көрсетілген табыстарды қоспағанда, салық төлеушінің табыстарына 10 пайыздық мөлшерлеме бойынша салық салынады;

– Қазақстан Республикасындағы және одан тысқары жерлердегі көздерден алынған дивидендтер түріндегі табыстарға 5 пайыздық мөлшерлеме бойынша салық салынады.

ЖТС-ны есептеу – салық агенті төлем көзінен салық салынатын табыстар бойынша, салық салынатын табысты есебіне жазу кезінде жүргізеді. *ЖТС-ны ұстатуды* – салық агенті төлем көзінен салық салынатын табысты төлеу күнінен кешіктірмейді. Салық агенті төленген табыстар бойынша ЖТС-ны аударуды табыс төлеу жүзеге асырылған ай аяқталғаннан кейін күнтізбелік жиырма бес күннен кешіктірмей өзінің орналасқан жері бойынша жүзеге асырады. Салық агентінің құрылымдық бөлімшелері қызметкерінің табыстары бойынша ЖТС-ны құрылымдық бөлімшелердің орналасқан жері бойынша тиісті бюджеттерге аударады.

Заңды тұлға өз шешімімен оның құрылымдық бөлімшесі төлеген төлем көзінен салық салынатын табыстар бойынша өзінің құрылымдық бөлімшесін төлем көзінен ұсталатын ЖТС бойынша салық агенті

деп тануға құқылы. Бұл кезде заңды тұлғаның шешімі немесе мұндай шешімнің күшін жою мұндай шешім қабылданған тоқсаннан кейінгі тоқсаннан бастап күшіне енеді. Жаңадан құрылған құрылымдық бөлімше салық агенті деп танылған жағдайда, заңды тұлғаның осындай тану туралы шешімі осы құрылымдық бөлімше құрылған күннен бастап немесе осы құрылымдық бөлімше құрылған тоқсаннан кейінгі тоқсаннан бастап қолданысқа енгізіледі.

Резидент заңды тұлғаның шешімі бойынша салық агенттері деп танылған құрылымдық бөлімшелер әлеуметтік салықты дербес төлеушілер болып танылады. Депозитарлық қолхаттар бойынша табыстардан салықты есептеуді және ұстауды осындай депозитарлық қолхаттардың базалық активінің эмитенті жүргізеді. Оңайлатылған декларация негізінде шағын кәсіпкерлік субъектілері және шаруа немесе фермер қожалықтары үшін арнаулы салық режимдерін қолданатын салық агенттерінің ЖТС-ны төлеу мерзімдері арнаулы салық режимінің талаптарында белгіленген.

Салық агенттері ретінде қарастырылуы мүмкін:

– мемлекеттік органның шешімі бойынша оның құрылымдық бөлімшелері және аумақтық органдары өздеріне бағынысты мемлекеттік мекемелер қызметкерлерінің табыстары бойынша;

– жергілікті атқарушы органның шешімі бойынша оның құрылымдық бөлімшелері және аумақтық (төмен тұрған) органдары өздеріне бағынысты мемлекеттік мекемелер қызметкерлерінің табыстары бойынша.

Салық агенттері деп танылған мемлекеттік мекемелер әлеуметтік салық төлеушілер болып табылады. Салықты төлеу салық агентінің орналасқан жері бойынша тиісті бюджеттерде жүргізіледі. Салық агенті ЖТС-ны есептеуді, ұстауды және төлеуді осында белгіленген тәртіппен және мерзімдерде жүргізеді. Салық агенті ЖТС және әлеуметтік салық жөніндегі декларацияны белгіленген тәртіппен және мерзімдерде табыс етеді.

Қызметкердің төлем көзінен салық салынатын табысына ЖТС-ның сомасы қызметкердің табысына сәйкес айқындалатын, төлем көзінен салық салынатын табысының сомасына 10 пайыздық мөлшерлемені қолдану жолымен есептеледі. ЖТС-ның сомасы жеке тұлғаның салық агенттерінен алатын, төлем көзінен салық салынатын табысының сомасына 10 пайыздық белгіленген мөлшерлемені қолдану жолымен есептеледі. ЖТС-ның сомасы төлем көзінен салық салынатын, зейнетақы төлемдері түріндегі табыстың сомасына 10 пайыздық мөлшерлемені қолдану жолымен есептеледі.

ЖТС-ның сомасы төлем көзінен салық салынатын, дивидендтер, сыйақылар, ұтыстар түріндегі есепке жазылған табыс сомасына 5 пайыздық мөлшерлемелерді қолдану арқылы есептеледі. Ұтысты, сыйақыны төлеу кезінде ұсталған ЖТС-ның сомасы төлем көзінен осы салықтың ұсталғанын растайтын құжаттар болған кезде салықтарды есептеу мен төлеуді белгіленген тәртіппен жүзеге асыратын дара кәсіпкер салық кезеңі үшін есептеген ЖТС-ның есебіне жатқызылады.

ЖТС-ның сомасы төлем көзінен салық салынатын стипендия түріндегі табыс сомасына 10 пайыздық мөлшерлемені қолдану жолымен есептеледі. ЖТС-ның сомасы жинақтаушы сақтандыру шарттары бойынша төлем көзінен салық салынатын, жинақтаушы сақтандыру шарттары бойынша табысқа сәйкес айқындалатын табыс сомасына 10 пайыздық мөлшерлемені қолдану жолымен есептеледі.

7.2 || Жеке табыс салығын жоспарлау (болжамдау) әдістемесі

Төлем көзінде салық салынатын табыстардан ЖТС заңға сәйкес ұсынылатын және салық салудың бекітілген мөлшерлемелеріне сәйкес алынған табыстар, жеңілдіктер және шегерімдердің сомасына тәуелді болады. Төлем көзінде салынатын табыстардан ЖТС-ны болжамдау үшін салықтық органдарға салық төлеушілермен ұсынылатын салықтық декларациялардың мәліметтері қолданылады.

Салық салынатын табыс сомасы мен ЖТС-ның көлемінен шыға отырып салықты алып тастаудың орташа пайызын анықтау керек, ол аймақ бойынша өткен жыл мен ағымдық жылдың есептік кезеңі бойынша қалыптасады және келесі 7.2-формула бойынша есептеледі:

$$A = \frac{Ж_с}{T_с} \times 100\% \quad (7.2)$$

мұндағы:

- A – алудың (айыру) орташа пайызы;
- $Ж_с$ – есептік кезең үшін төлем көзінен алынатын ЖТС-ның сомасы;
- $T_с$ – есептік кезең үшін салық салынатын табыстың сомасын есептеу.

Содан кейін, күтілетін табыс сомасы мен орташа алу пайызынан шығып, ағымдық жыл үшін салық түсімінің күтілетін сомасы анықталады. Осыдан табыстардан ЖТС-ның болжамы ағымдық жыл үшін күтілетін салық салынатын табыс сомасы негізінде анықталады және келесі 7.3-формула бойынша есептеледі:

$$\text{ЖТС}_{\delta} = \text{CCT}_{\text{квт}} \times \text{И} / 100\% \times \text{А} / 100\% \quad (7.3)$$

мұндағы:

- ЖТС_{δ} – төлем көзінен жеке табыс салығының болжанатын сомасы;
- $\text{CCT}_{\text{квт}}$ – ағымдық жыл үшін салық салынатын табыстың күтілетін

сомасы:

- И – жоспарланған жылда тұтыну бағаларының индексі;
- А – алудың орташа пайызы.

Бағдар үшін күтілетін және болжанатын салық есебін оның түсімдер серпіні бойынша жасау керек, есептеу кезінде күтілетін түсімдерден тұрақты емес сипаттағы бір жолғы төлемдерді алып тастау қажет. Төлем көзінен салық салынбайтын табыстардан ЖТС болжағанда жеке кәсіпкердің табыстары, мүліктік және басқа да табыстар, адвокаттар мен жеке нотариустардың табыстары бойынша алдыңғы жыл үшін салықтық декларациялардың мәліметтері қолданылады.

Төлем көзінен салық салынбайтын табыстар бойынша жеке табыс салығын есептеу салық салуға және салық шегерімдеріне жатпайтын табыстар сомасына азайтылған төлем көзінен салық салынбайтын (адвокаттардың және жеке нотариустардың табыстарынан қоспағанда) болжамдық табыс сомасына орташа мөлшерлемені қолдану арқылы жүргізіледі. Бұл кезде, өңір бойынша қалыптасқан орташа мөлшерлеме мөлшері есептік деректер бойынша анықталады, ол оларға әсер ететін факторлардың болуына байланысты түзетілуі мүмкін.

Адвокаттар мен жеке нотариустардың табыстары бойынша ЖТС-ның сомасы алынған табыс сомасына бекітілген мөлшерлемені қолдану арқылы анықталады және келесі 7.4-формуламен есептеледі:

$$\text{ЖТС}_{\delta} = \text{CCT}_{\text{квт}} \times \text{И} / 100\% \times \text{М} / 100\% \quad (7.4)$$

мұндағы:

- ЖТС_{δ} – төлем көзінен салық салынбайтын табыстардан жеке табыс салығының болжанатын сомасы;
- $\text{CCT}_{\text{квт}}$ – ағымдағы жыл үшін салық салынатын табыстың күтілетін сомасы;
- И – жоспарланатын жылдағы тұтыну бағаларының индексі;
- М – салықтың орташа мөлшерлемесі.

Жоғарыда көрсетілген салықтар бойынша келер жылға болжам өткен жыл үшін ресми салық түсімдерінің талдауы, ағымдық жыл үшін күтілетін түсімдер негізінде және аймақтың макроэкономикалық көрсеткіштерінің өзгерістерін есепке ала отырып есептеледі.

Әлеуметтік салықтың (ӘС) салық салу объектісі – еңбек және азаматтық-құқықтық келісімшарттар бойынша жеке тұлғалардың есебіне салық төлеушілерден төленетін *төлемдер мен басқа да сыйақылар жатады*, олардың пәні – жұмыстарды орындау, қызмет көрсету болып табылады. Жеке кәсіпкерлер үшін сыйақылар төлем көзінде әлеуметтік салық салынбайды, себебі жеке кәсіпкерлер дербес салық төлеушілер болып табылады.

Азаматтық-құқықтық келісімшарттар бойынша жүргізілетін төлемдер салық салу объектілері болып табылмайды, олардың пәні жеке меншік құқығының немесе басқа да мүліктік құқықтардың, сонымен қатар мүлікті қолдануға берумен байланысты келісімшарттардың ауысуы болып табылады. Осылайша, егер салық төлеуші жеке тұлғаларға төлем жүргізсе, оны алушы жағынан белгілі бір жұмыс немесе еңбек міндеттерін орындау қарастырылмаса, онда мұндай төлемдер әлеуметтік салықтың салық салу объектісі болып табылмайды.

Әлеуметтік салықты оңтайландырудың басқа тәсілі – *мүлікті жалдау келісімшарты*. Қолдануға мүлікті берумен немесе мүліктік құқықтарды қолдануға берумен байланысты келісімшарттар бойынша төлемдер салық салу объектісіне жатпайды. Жеке тұлғадан ұйыммен жалға алынған мүлік жалдаушымен табыс табуға бағытталған қызметті жүзеге асыру үшін қолданылуы керек. Бұл жағдайда, қызметкермен жалға алу келісімшарты жасалады, оның сомасы қызметкерге еңбекақысының көп бөлігін өтейтін болуы керек. Бұл сомадан кәсіпорын ӘС төлемейді және бұл шығыстар табысқа салық бойынша салық салынатын кірісті азайтады.

Соңғы кездері ӘС оңтайландырудың көп тараған әдісі *аутсорсинг келісімшарты, яғни қызметкер ұсыну туралы келісімшарт*. Негізгі ұйымның қызметін қамтамасыз ету үшін қызығушылығы бар тұлғалармен жаңа ұйым құрылады, олар салық салудың жеңілдетілген жүйесін қолданады, содан кейін қызметкерлердің бір бөлігі жалақысының сақталуымен бұл ұйымға ауысады.

Оның мәні – негізгі ұйымның қызметін қамтамасыз ету үшін мүдделі тұлғалар оңайлатылған салық салу жүйесін қолданатын жаңа ұйым құрады, содан кейін қызметкерлердің бір бөлігі еңбекақылары сақталумен сол ұйымға ауыстыру болып табылады. Соңғы жылдары ӘС оңтайландырудың басқа да тәсілдері кең танымалдыққа ие болды, мәселен, «Шетелден төлем». Салық заңнамасы бойынша бейрезидент заңды тұлғадан алған жеке тұлғаның табыстарына табыс салығы ғана салынады. Осы тәсіл түрлерінің бірі – шетел компанияларынан персоналды жалдау. Салық кодексі жалға алынған қызметкерлерді төлеу

шығыстарын өндіріс шығыстарына жатқызуға рұқсат береді, сол арқылы ӘС ғана емес, сонымен бірге табысқа салынатын салықты азайтуға мүмкіндік береді.

ӘС-ның көлемін болжамдаған кезде ағымдық жылдың өткен кезеңі үшін салық декларациясының мәліметтерін қолдану керек. Салық салынатын табыстың ресми көлемі мен ӘС-ның есептелген сомасынан көрсетілген кезеңдерге аймақ бойынша ӘС-ның орташа қалыптасқан мөлшерлемесі анықталады және оны келесі 7.5-формуладан көруге болады:

$$M = \text{ӘС}_c / \text{ССТ}_c \times 100\% \quad (7.5)$$

мұндағы:

- M – салықтың орташа мөлшерлемесі;
- ӘС_c – есептік кезең үшін әлеуметтік салықтың ресми түскен сомасы;
- ССТ_c – есептік кезең үшін салық салынатын табыс.

Содан кейін салық төлеушілердің салық салынатын табысының өсімін ескере отырып және орташа мөлшерлемені қолдану арқылы ағымдық жыл үшін салықтың күтілетін көлемі анықталады.

ӘС бойынша болжамды есептеуді 7.6-формуладан көруге болады:

$$\text{ӘС}_6 = \text{ССТ}_{\text{күт}} \times I_6 / 100\% \times M / 100\% \quad (7.6)$$

мұндағы:

- ӘС_6 – ӘС-ның болжанатын сомасы;
- $\text{ССТ}_{\text{күт}}$ – ағымдық жыл үшін салық салынатын табыстың күтілетін сомасы;
- I_6 – жоспарланатын жылда тұтыну бағаларының индексі;
- M – әлеуметтік салықтың орташа мөлшерлемесі.

ЖТС бойынша салық кезеңі:

- салық агенттерінің төлем көзінен салық салынатын табыстардан ЖТС-ны есептеуі үшін – күнтізбелік ай;
- төлем көзінен салық салынбайтын табыстардан ЖТС-ны есептеуі үшін – күнтізбелік жыл.

Жеке табыс салығы мен әлеуметтік салық бойынша декларация – төлеушілер жеке табыс салығы мен әлеуметтік салық жөніндегі декларацияны орналасқан жері бойынша салық органдарына есепті тоқсаннан кейінгі екінші айдың 15-нен кешіктірмей тоқсан сайын табыс етеді. Жеке табыс салығы мен әлеуметтік салық бойынша декларацияға қосымша жыл қорытындысы бойынша жасалады және есепті жылдың төртінші тоқсанының декларациясымен бірге табыс етіледі. Құрылымдық бөлім-

шелері бар төлеушілер құрылымдық бөлімшенің орналасқан жеріндегі салық органына құрылымдық бөлімше бойынша жеке табыс салығы мен әлеуметтік салық бойынша декларацияға құрылымдық бөлімше бойынша жеке табыс салығы мен әлеуметтік салықтың сомасын есептеу жөніндегі қосымшаны табыс етеді.

Қорыта келгенде, бұл тарауда жеке табыс салығы және әлеуметтік салық бойынша салық түсімдерін жоспарлау мен болжамдаудың әдістемесін қарастырдық. Сондай-ақ осы тақырыпта қарастырылған сұрақтардың мазмұнын толық ашу үшін және жап-жақты зерттеу мақсатында 2010 жылы ҚР Экономикалық даму және сауда министрлігінің Бюджеттік жоспарлау департаментімен әзірленген «Бюджет кірістерін макроэкономикалық болжамдау бойынша» тәжірибелік нұсқаулықпен танысу қажет. Ол оқу құралының соңында қосымша ретінде берілген.

Бақылау сұрақтары:

1. Жеке тұлғалардың табыстарына салынатын салықтың принциптері.
2. Табыстардың негізгі құрамы.
3. Табыс салығын есептеу барысы.
4. Жеке тұлғалардың табыстарына салынатын салықты есептеу барысы.
5. Салық жеңілдіктерін қолдану.
6. Стандартты салық жеңілдіктері.
7. Стандартты емес салық жеңілдіктері.
8. Болжамдаудың нақты әдістері.
9. Сараптама әдісі. Математикалық әдістер.
10. Экстраполяция әдісінің негізі.
11. Қол жетімді (жеткілікті) салықтық жоспарлау.
12. Жеке табыс салығын төлеушілер.
13. Жеке тұлғалар.
14. ЖТС төлеуден босатылатын тұлғалар.
15. ЖТС бойынша салық салу объектілері.
16. ЖТС бойынша салық салынатын база.
17. Жеке тұлғаның табысы ретінде саналмайды.
18. ЖТС-ны есептеу кезінде жеке тұлғаның салық салынатын табыстарынан алып тасталатын табыстардың түрлері.
19. Жеке қосалқы шаруашылықтан түсетін табыс.
20. Жылдық жиынтық табыстың салық салынбайтын мөлшері.
21. ЖТС-ның мөлшерлемелері.
22. ЖТС-ны есептеу.
23. ЖТС-ны ұстау.
24. алық агенттері.
25. Қызметкердің төлем көзінен салық салынатын табысы.

26. Жеке табыс салығын жоспарлау (болжамдау) әдістемесі
27. Салық салынаатын табыс сомасы мен ЖТС-ның көлемінен шыға отырып салықты алып тастаудың орташа пайызын анықтау.
28. ЖТС-ның болжамы.
29. Төлем көзінен салық салынбайтын табыстар бойынша жеке табыс салығын есептеу.
30. Адвокаттар мен жеке нотариустардың табыстары бойынша ЖТС-ның сомасы
31. Әлеуметтік салықтың салық салу объектісі.
32. Әлеуметтік салықты оңтайландырудың басқа тәсілі.
33. Аутсорсинг келісімшарты.
34. ӘС-ның көлемін болжамдау.
35. ӘС бойынша болжамды есептеу.
36. ЖТС бойынша салық кезеңі.
37. Жеке табыс салығы мен әлеуметтік салық бойынша декларация.

Білім алушылардың өзіндік жұмыстары үшін тапсырмалар:

Келесі сұрақтарды меңгеріп, баяндамалар мен презентациялар дайындау:

1. Жеке табыс салығын жоспарлау және болжамдау: үлгілері және механизмдері.
2. Жеке табыс салығын болжау әдістері мен тәсілдері.
3. Әр түрлі нұсқада ЖТС есептеу және салық салынаатын базасын анықтау.
4. Қазақстан Республикасы Салық кодексінің 6 бөлімі «Жеке табыс салығы» 18-21 тарауларын қарастыра отырып, ЖТС-ның түсімін есептейтін тапсырмаларды дайындау және шешу.

Берілген тақырыптың сұрақтарын меңгеру үшін Қазақстан Республикасының Салық кодексін «ЖТС жөніндегі» бөлімдері мен тарауларын және баптарын, сондай-ақ сәйкесінше әдебиеттерді оқу қажет.

Талдамалық баяндамалар тақырыптары:

1. Қазақстан Республикасындағы өткен 5 жылға жеке табыс салығының құрылымы мен серпініне талдау жасау, болашақтағы 3 жылға ЖТС-ның түсімдерін болжау.
2. Үш жылдық мерзімдегі республикалық бюджетке түсетін ЖТС бойынша түсімдер көлемінің өсуіне және азаюына әсер ететін факторларды талдау.

8-ТАРАУ. ЖАНАМА САЛЫҚТАРДЫ ЖОСПАРЛАУ (БОЛЖАМДАУ)

1. *Жанама салықтардың ролі және маңызы.*
2. *Жанама салықтарды жоспарлау (болжамдау) әдістемесі.*

8.1 || Жанама салықтардың ролі және маңызы

Жанама (ішкі) салықтар тауардың бағасында төленетін немесе тарифке қосылатын тауарлар мен қызметтерге қойылады. Мұндай салықтың шынайы төлеушісі тауарды немесе қызметтерді сатып алушы болады, себебі осы тауарлар мен қызметтердің иесі оларды жүзеге асыру нәтижесінде салықтық сомалар алады. Жанама салыққа қосылған құн салығы және акциздер жатады.

Жанама салықтарды сатушы емес сатып алушы, яғни тұтынушы төлейді. Тауар немесе қызмет бағасына алдын-ала салық енгізілмегендіктен, іс жүзінде оны бюджетке сатушы аударады. Бюджетке түскен соң қандай шараларға жұмсалатын белгісіне қарай жалпы және арнайы салықтарға бөлінеді. Жанама салықтар – тікелей емес, жанама түрде тауар немесе қызмет құны арқылы алынады. Жанама салықтар мемлекеттің қазыпалық қажеттіліктерін көрсетеді. Оларды дұрыс пайдалана білу, баға белгілеу үдерісі мен тұтыну құрылымына позитивті түрде әсер етеді. Сонымен қатар, салық төлеушілерге табыстарына тікелей салық салудан гөрі шығындарына салық салу деңгейінің өскені тиімдірек.

Жанама салықтарға: ҚҚС және акциз жатады. Сонымен қатар сыртқы экономикалық қызметпен түсетін түсімдер де жатады (кедендік баж түріндегі кедендік табыстар, экспортқа және импортқа салық, ішкі базарда әрекет ететін тауарлардың бағасының өзгерісі). Салықтар әрдайым мемлекеттік заңға байланысты белгіленген, анықталған қайнар көздерден алына бермейді. Кейбір салықтар ұлттық экономиканың әртүрлі құрастырылған бөлшектеріне ауысуы мүмкін. Осы себептен салықтардың қазіргі түрлерінің мүмкін ауысуы саласын дәл анықтау қажет және салықтардың соңғы ауысуы орындарын ашу қажет. Басқаша айтқанда, салық ауыртпашылығы басқа түрлерге ауысуы мүмкін. Салық мәселе теориясында салықтардың ауысуы ең қиын мәселе болып табылады. Сонымен қатар бұл құбылыстың тәжірибелік мағынасы өте үлкен, себебі

ол салық саясатында барлық мемлекеттік биліктің жобалауын төңкеріп жіберуі мүмкін. Салықтар белгілі бір шарттар арқылы ауысуы мүмкін. Ең алдымен салық қандайда бір нарық операциясымен байланысқан кезде болуы мүмкін. Мысалы: сату, сатып алу, жалға беру. Бұл кезде салық төлеуші бұны нарық операциясымен салықты байланыстыруға және салық бағасы көлемін көтеруге тырысады. Осылай акциз салынған тауар өндіруші, тауарды сата отырып, тауар бағасына акциз сомасын қосуға тырысады және сол арқылы оны тұтынушыға аударады.

Салықтардың ауысуы мүмкіндігі нарық жағдайына, сұраныс қатынасына және тауар мен баға ұсынысына байланысты. Егер салық төлеуші тауар құнын төлеген салықты жабу мақсатында көретіндей мүмкіндігі болса, онда ол салықты ауыстырып жіберетін жағдайда болады, яғни бір субъектіден екінші бір субъектіге (тұтынушыға) салықтың ауысуы. Бірақ нарықта ауысуы сұраныстан көп болса және баға төмендесе, онда салық субъектісі бағаны сатуға көтеруге мүмкіндік болмайды және тауарды төмен бағамен сатуға міндетті. Бұл кезде салықты алып жүруші оны түгелдей немесе бөлшектей артқа алып тастайды, басқа субъектіге (мысалы сатушыдан өндіруші сатып алушыға, ал акциз немесе ҚҚС-ты төлеу керек) ал оны өз есебіне алуы тиіс. Бұл кері ауысу жағдайы. Салықтардың тікелей және жанамаға бөлу дәл осы негіз болды.

Жанама салықтар – салықтардың соңғы тұтынушыға ауысуы арқылы жүргізілетін салықтар. Біздің мемлекетте мұндай салықтарға акциздер, қосылған құнға салыпатын салық және кедендік баж салығы жатады.

Жанама салықтардың тікелей салықтарға қарағанда кеңірек пайдалану артықшылығы неде?

Оларға келесілерді жатқызуға болады:

1. Жанама салықтарды егер ұтымды және әсерлі пайдаланса, олар мемлекетте өте үлкен қаржылық түсімдер әкелуі мүмкін. Мәселен, ҚҚС салық қазіргі кезде бюджет түсімдерінің негізгі көзі болып табылады.

2. Жанама салықтар шағын, аз ғана көлемде алынады, демек салық төлеушілерге азырақ сезіледі, ал тікелей салықта бірден үлкен көлемде төлеуді талап етеді.

3. Жанама салықтарды төлеу егер олар бірінші қажеттілікті заттарға түспесе, тек салық төлеушінің ақшасы бар кезде ғана төленеді. Бұған дәлел екінші дәрежелі затты сатып алу, оған салық қосылады. Ал тікелей салықтарда салық төлеуші қиын жағдайда тұрған кезінде салық төлеуді талап етуі мүмкін, бұдан салықтан жалтарулар пайда болады.

4. Жанама салықтардың ыңғайлығы сонда, оны төлеуші ешбір бұрмалай алмайды, ал тікелей салықтар қалай ұқыпты ойластырылса да, әрқашан оларды төлемеуге бұрмалаушылық табылады.

5. Жанама салықтар тікелей салықтарға қарағанда жеңілірек жиналады, себебі адамдардың көп көлемі салықты алып жүруші болып табылады, ал оларды тәртіп бойынша өндіруші немесе сатып алушы төлейді. Көбінесе жанама салық салуға екінші дәрежелі қажеттіліктегі тауарлар жату керек. Жанама салықтар негізінде бағаның өсуіне әкеледі. Мемлекет халықтың әл-ауқаты нашарламауы үшін, бірінші қажеттіліктегі тауарлардың құнын жоғарылатпай ұстауы қажет. Сондықтан бұл тауарлардан салық ұсталмауы тиіс, себебі адамдардың, әсіресе табысы төмен азаматтардың өмір сүру дәрежесі төмендейді. Соңында ол әлеуметтік жарылысқа әкелуі мүмкін.

Қазақстанда қосылған құн салығы 1992 жылы енгізіліп, мемлекеттік бюджеттің бастапқы табыс көзіне айналған, себебі сол жылдары олардың үлесіне бюджет кірістерінің 28,8 пайызы келген. ҚҚС енгізу елде жанама салық салу жүйесін құру болып табылды, олар мемлекеттің фискалды мүдделерін білдірген. Дегенмен, оларды дұрыс қолдану баға жасалу үдерісі мен тұтыну құрылымына оң әсерін тигізуі мүмкін. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей салық төлеушілер үшін олардың шығыстарына салық салудың өскені, табыстарды тікелей салық салудан тиімдірек.

Тұтынуға салынатын салықтарды қолдану тиімдірек, себебі олардан жалтару қиындау, яғни экономикалық жалтарулардың аздығымен байланысты. Ол еңбекке ынтаны да азайтады. Дегенмен, тұтынуға салынатын салықтың өсуінің де кемшіліктері бар: инфляциялық және кемімелі сипат. Бірақ бұл салықтың оңтайлы әсері оның теріс әсерін басып кетеді, мұны дамыған нарықтық экономикасы бар елдер дәлелдеп отыр.

1992 жылы елімізде енгізілген жанама салықтың түрі – тауар бағасына қосылатын акциз салығы. «Акциздер туралы заң» (24.12.1991ж.) ішімдік спиртіне, арақ-шарапқа, сыраға, бекіре мен қызыл балықтарының уылдырығына, қымбат балық түрлерінен жеңсік асқа (деликатес), шоколадқа, темекі өнімдеріне, зергерлік өнімдерге, шиналарға, қымбат былғары (тон) өнімдеріне, таза былғарыдан тігілген киімдерге, фарфор мен хрустальдан жасалған жоғары сапалы тауарларға, кілемдер мен кілемдік бұйымдарға акциз салудың ережесін бекітті. Салық салу объектісі – акциз қосылатын босату бағасы бойынша жүзеге асырылатын акциздік тауарлардың құны болып табылады.

Қазақстанда алғашында ҚҚС қосылған құнның 28 пайызы көлемінде, барлық нарық субъектілерінен алынған, кейіннен салық мөлшерлемесі

20 пайызға дейін, ал әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларына 10 пайызға дейін төмендеді. Қосылған құн салығы енгізілгеннен бастап, тек халық тұтынатын тауарларды салық салуға тарту арқылы ғана емес, сонымен қатар, өндірістік-техникалық бағыттағы өнімдер мен қызметтерге де салық салына отырып, салықтың қолдану аясы кеңейеді.

Айналымға салық салу жүйесін қосылған құнға салық салу жүйесімен ауыстыру келесі мәселелерді шешуге көмектеседі:

– біріншіден, мемлекеттік бюджетті сенімді және тиімді табыс көзімен қамтамасыз ету, себебі өндіріс өсімі салықтан кірістің сенімді түрде өсуіне әкеледі. Бұл салық мемлекетке салық мөлшерлемесін; әртараптандыру арқылы тұтынушы сұранысын реттеу бойынша оңтайландыру бостандығын береді;

– екіншіден, салықтық жағдайларды бірегейлендіру арқылы кәсіпорындардың өндірістік қызметі үшін тиімді экономикалық жағдайлар қалыптастырады.

Салықтық жүйені әлемдік салық салу тәжірибесінің ең үдемелі үрдістеріне сәйкестендіреді. Осылайша, бұл салықтың негізгі мөлшерлемелері XX ғасырдың 90 жылдарының басында Батыс Еуропаның кейбір елдерінде мынадай көрсеткіштерді құрады: Австралияда – 20 пайыз, Бельгияда – 19 пайыз, Данияда – 22 пайыз, Францияда – 18,8 пайыз, Италияда – 15 пайыз, ГФР – 14 пайыз, Испанияда – 12 пайыз, Швецияда – 23,5 пайыз, Англияда – 15 пайыз, Норвегияда – 20 пайыз.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында қосылған құн салығы мемлекеттік бюджеттің барлық кірісінің шамамен 22 пайызын құрайды. Бұл салық бюджетке өндіріс үдерісі кезінде, тауарлар, жұмыстар және қызметтер айналымында қосылған жүзеге асыру бойынша салық салынатын айналым құнының бөлігін аударуды білдіреді. Салық салынатын айналым бойынша бюджетке төлеуге жататын ҚҚС көлемі қосылған құнға салынатын салық сомасы арасындағы айырмашылық ретінде анықталады, ол жүзеге асқан тауарлар (жұмыстар, қызметтер) және қосылған құн салығының сомалары үшін есептеледі.

ҚҚС объектісі ретінде – салықтық заңнамаларда салық салынатын айналым мен салық салынатын импорт қарастырылған. ҚҚС төлеушілер аталған салық бойынша есепке тұрған немесе есепке тұруға міндетті тұлғалар болып табылады. Тауарларды импорттау кезіндегі ҚҚС төлеушілер кеден заңнамасына сәйкес біздің еліміздің аумағына осы тауарларды импорттаушы тұлғалар болып табылады.

Тауарлар – жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді және ақшаны, оның ішінде шетел валютасындағы ақшаны қоспағанда, мүліктер.

Тауарларды, жұмыстарды, қызмет көрсетулерді өткізу бойынша айналым болып табылады:

1) тауарға меншік құқығын беру, оның ішінде:

- тауарды сату;
- кәсіпорынды тұтастай мүліктік кешен ретінде сату;
- тауарды тиеп-жөнелту, оның ішінде басқа тауарларға, жұмыстарға, қызмет көрсетулерге айырбастау;

– тауарды өтеусіз беру;

- жұмыс берушінің тауарды қызметкерге жалақы есебінен беруі;
- кепіл берушінің кепілге берілген мүлікті (тауар) борыштың төленбеуі жағдайында беруі;

1-1) тауар экспорты;

2) тауарды тиеп-жөнелту, оның ішінде төлемді бөліп төлеу және басқа тауарларға, жұмыстарға, көрсетілетін қызметтерге айырбастау шартымен тауарды тиеп-жөнелту;

3) мүлікті қаржы лизингіне беру;

4) тауарды комиссия шарты бойынша тиеп-жөнелту;

5) бұрын экспорт кедендік рәсімінде шығарылған тауарды кері импорт кедендік рәсімінде қайтару.

Жұмыстарды, қызмет көрсетулерді өткізу бойынша айналым жұмыстарды кез-келген оның ішінде өтеусіз орындауды немесе қызмет көрсетулерді, сондай-ақ тауарды өткізуден ерекшеленетін, сыйақы үшін кез-келген қызметті, оның ішінде төменде аталғандарды да қамтиды:

1) мүліктік жалдау шарттары бойынша мүлікті уақытша иелікке және пайдалануға беру;

2) зияткерлік меншік объектілеріне құқықтар беру;

3) жұмыс берушінің қызметкерге жалақы есебінен жұмыстарды орындауы, қызмет көрсетулері;

4) аванстарды және айыппұл санкцияларын қоспағанда, тауарларды, жұмыстарды, қызмет көрсетулерді өткізуге байланысты талап ету құқықтарын беру;

5) кәсіпкерлік қызметті шектеуге немесе тоқтатуға келісім беру;

6) несие (қарыз, микронесие) беру.

Салық салынатын айналым:

1) салық салынбайтын айналымды қоспағанда, Қазақстан Республикасында тауарларды, жұмыстарды, қызмет көрсетулерді өткізу бойынша;

2) бейрезиденттен жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алу бойынша ҚҚС-ты төлеуші жасаған айналым.

Салық салынатын айналым мөлшерін анықтау – Қазақстан Республикасының трансферттік баға белгілеу заңнамасында өзгеше

көзделмесе, салық салынатын айналым мөлшері, мәміле жасасқан тараптары қолданатын бағалар мен тарифтерді негізге ала отырып, оларға ҚҚС-ты енгізбей, өткізілетін тауарлар, жұмыстар, қызмет көрсетулер құны негізінде айқындалады.

Салық салынатын импорт – Кеден одағының кеден заңнамасына және Қазақстан Республикасының кеден заңнамасына сәйкес декларациялануға жататын, Кеден одағының аумағына әкелінетін немесе әкелінген тауарлар (ҚҚС-тан босатылғандарын қоспағанда).

Салық салынатын импорт мөлшері – Кеден одағының кеден заңнамасына және Қазақстан Республикасының кеден заңнамасына сәйкес айқындалатын импортталатын тауарлардың кедендік құны, сондай-ақ, импортқа ҚҚС-ты қоспағанда, Қазақстан Республикасына тауарлар импорты кезіндегі салық және бюджетке төленетін кеден төлемдерінің сомалары.

ҚҚС-тың мөлшерлемелері – бірнеше мәрте өзгерістерге ұшырады. Елбасымыздың тапсырмасымен кәсіпкерлікті қолдау мақсатында салық мөлшерлемесі екі еседен аса мөлшерде төмендетілді (8.1-сурет).

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев 2006 жылы 1 наурызда Халыққа арнаған «Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпінді жасау қарсаңында» Жолдауында «2007 жылдан бастап ҚҚС мөлшерлемесін 1 пайызға, ал 2008-2009 жылдары қосымша тағыда 1-2 пайызға азайту керектігін» атап өткен еді. Осыған орай ҚҚС мөлшерлемесі 2007 жылы 14 пайыз, 2008 жылы 13 пайыз, 2009 жылдан бастап 12 пайыз болды.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2009 жылғы «Дағдарыстан жаңару мен дамуға» атты Халыққа Жолдауында «Негізгі салықтар бойынша мөлшерлемелерді әлдеқайда төмендеткен жаңа Салық кодексі іске қосылды. ҚҚС мөлшерлемесі 12 пайызға дейін төмендетілді» деп атап көрсеткен еді.

Сонымен бүгінгі таңдағы ҚҚС-тың мөлшерлемелері:

1. Салық салынатын айналым мен салық салынатын импорттың мөлшеріне 12 пайыз.
2. Нөлдік мөлшерлеме бойынша салық салынатын тауарларды, жұмыстарды, қызмет көрсетулерді өткізу бойынша айналымдар.

Жеке тұлғалар Кеден одағының және Қазақстан Республикасының кеден заңнамасында белгіленген тәртіппен және жағдайларда Кеден одағының кедендік шекарасы арқылы алып өтетін жеке пайдалануға арналған тауарлардың Қазақстан Республикасының аумағына импорты кезінде ҚҚС-ты төлеу кедендік баждардың, салықтардың бірыңғай мөлшерлемесі бойынша кедендік баждарды, салықтарды төлеу арқылы немесе жныптық кедендік төлем түрінде жүзеге асырылады.

Кедендік баждардың, салықтардың бірыңғай мөлшерлемелерінің, сондай-ақ жиынтық кедендік төлемнің мөлшері мен оларды төлеу тәртібі Кеден одағының және Қазақстан Республикасының кеден заңнамасында белгіленеді.

Тұлғаны ҚҚС бойынша тіркеу есебінен шығарған кезде айқындалатын салық салынатын айналым мөлшеріне ҚҚС-тың:

1) тауар-материалдық қорлар бойынша – тұлғаны ҚҚС бойынша тіркеу есебінен шығарған күні қолданыста болған;

2) негізгі қорлар, материалдық емес және биологиялық активтер, жылжымайтын мүлікке инвестициялар бойынша – оларды сатып алған күні қолданыста болған мөлшерлемелері қолданылады.

1992 жылы	бірыңғай 28 %
1995 жылы	ССА – 20%; 0 %; ССН – 20%
1999 жылы	ССА – 20%; 0 %; ССН – 20%; 10%
2002-2003 жылы	ССА – 16%; 0 %; ССН – 16%
2004-2006ж.ж	ССА – 15%; 0 %; ССН – 15%
2007 жылы	ССА – 14%; 0 %; ССН – 14%
2008 жылы	ССА – 13%; 0 %; ССН – 13%
2009-2010ж.ж	ССА – 12%; 0 %; ССН – 12%

8.1-сурет – ҚҚС-тың мөлшерлемелері

Ескерту: ССА – салық салынатын айналым, ССН – салық салынаған импорт.

ҚҚС-ты есептеу – ҚҚС-тың салық салынатын айналым бойынша есепке жазылған ҚҚС-тың сомасы мен есепке жатқызылған салық сомасы арасындағы айырма ретінде есептеледі.

Бұл кезде:

1) оң айырма Салық кодексінде белгіленген тәртіппен бюджетке төленетін салық сомасы болып табылады;

2) теріс айырма есепке жатқызылатын ҚҚС сомасының есепке жазылған салық сомасынан асын кетуі болып табылады.

Жекелеген жағдайларда ҚҚС-ты төлеу тәртібі – ауыл шаруа шылығы шикізатын қайта өңдеуді жүзеге асыратын заңды тұлғалар белгіленген тәртіппен ҚҚС-ты төлеуді жүргізуге құқылы.

Ауыл шаруашылығы шикізатын қайта өңдеуді жүзеге асыратын заңды тұлғаларға бір мезгілде мынадай шарттарға сай келетін ұйымдар жатады:

1) қоғамдық тамақтандыру саласындағы қызметті қоспағанда, жылдық жиынтық табысының кемінде 90 пайызын мына қызмет түрлерін:

- ет және ет өнімін өндіруді;
- жемістер мен көкөністерді қайта өңдеуді және консервілеуді;
- өсімдіктер мен жануарлар майын өндіруді;
- сүтті қайта өңдеу мен ірімшік өндіруді;
- ұн-жарма өнеркәсібі өнімін өндіруді;
- жануарлар үшін дайын жемшөп өндіруді;
- нан өндіруді;
- балалар тағамын және емдәмдік тағам өнімін өндіруді;
- крахмал-сірне өнеркәсібі өнімін өндіруді;
- ауыл шаруашылығы малдарының терілерін және жүндерін қайта өңдеуді жүзеге асыру нәтижесінде алынған табыстар құрайтын;

Осыны қолдану мақсатында қызмет түрлерін айқындау техникалық реттеу саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган бекіткен Экономикалық қызмет түрлерінің жалпы сыныптауышына сәйкес жүзеге асырылады;

2) шағын бизнес субъектілері үшін арнаулы салық режимін қоспағанда, арнаулы салық режимдерін қолданбайтын;

3) акцизделетін тауарларды өндіру, қайта өңдеу және өткізу бойынша қызметті жүзеге асырмайтын заңды тұлғалар жатады.

Бюджетке төленетін ҚҚС-тың сомасын айқындау мақсатында осы қолданылған кезде:

1) есепті салық кезеңінің басында өсу қорытындысымен қалыптасқан есепке жатқызылған ҚҚС сомасының есепке жазылған салық сомасынан асып кетуі (ҚҚС сомасының асып кетуі) болмаған жағдайда – бюджетке төленетін ҚҚС-тың есептелген сомасы 70 пайызға азайтылады;

2) есепті салық кезеңінің басында өсу қорытындысымен қалыптасқан ҚҚС сомасының асып кетуі болған жағдайда – бюджетке төленетін ҚҚС-тың есептелген сомасының есепті салық кезеңінің басында өсу қорытындысымен қалыптасқан ҚҚС-тың сомасынан асып кетуі 70 пайызға азайтылады.

Осыны қолдану туралы шешім қабылданған жағдайда ауыл шаруашылығы шикізатын қайта өңдеуді жүзеге асыратын заңды тұлға осының ережелерін күнтізбелік жылға кіретін барлық салық кезеңіне қолдануға міндетті.

Белгіленген тәртіппен ҚҚС-ты төлеуді жүргізеді:

1) ауыл шаруашылығы өнімін, акваөсіру (балық өсіру шаруашылығы) өнімін өндірушілер-заңды тұлғалар мына қызмет түрлері:

– жерді пайдалана отырып ауыл шаруашылығы өнімін, акваөсіру (балық өсіру шаруашылығы) өнімін өндіру, өз өндірісінің көрсетілген өнімдерін қайта өңдеу және өткізу;

– мал шаруашылығы мен құс шаруашылығы (оның ішінде, асыл тұқымды), ара шаруашылығы, акваөсіру (балық өсіру шаруашылығы) өнімін өндіру, сондай-ақ өз өндірісінің көрсетілген өнімдерін қайта өңдеу және өткізу бойынша;

2) ауылдық тұтыну кооперативтері мына қызмет түрлері:

– шаруа немесе фермер қожалықтары өндірген ауыл шаруашылығы өнімін, акваөсіру (балық өсіру шаруашылығы) өнімін осы кооперативтер мүшелерінің (пайшыларының) өткізуі;

– шаруа немесе фермер қожалықтары өндірген ауыл шаруашылығы өнімін, акваөсіру (балық өсіру шаруашылығы) өнімін осы кооперативтер мүшелерінің (пайшыларының) қайта өңдеуі және осы өнімдерді қайта өңдеу нәтижесінде алынған өнімді өткізуі бойынша.

Осының мақсаттары үшін қолданылатын жылдық жиынтық табыс:

1) жылдық жиынтық табысты түзету есепке алынбай;

2) айқындалатын ағымдағы салық кезеңі үшін айқындалады.

Егер ағымдағы салық кезеңінің қорытындылары бойынша қосамдық тамақтандыру сатасындағы қызметті қоспағанда, жылдық жиынтық табысының кемінде 90 пайызында белгіленген шарттар орындалмаған жағдайда, салық төлеуші:

1) 70 пайызға азайтылатын ережені қолданбай, белгіленген тәртіппен ҚҚС-ты есептеуге;

2) корпоративтік табыс салығы бойынша декларацияны табыс ету үшін белгіленген мерзімнен кейін күнтізбелік он күннен кешіктірмей 70 пайызға азайтылатын ережені қолданбай, ҚҚС есептелетін салық кезеңдері үшін ҚҚС бойынша қосымша салық есептілігін табыс етуге міндетті.

ҚҚС бойынша салық кезеңі – күнтізбелік тоқсан болып табылады.

ҚҚС-ты төлеу мерзімі – ҚҚС-ты төлеуші бюджетке төленетін салықты орналасқан жері бойынша есепті салық кезеңінен кейінгі екінші айдың 25-күнінен кешіктірмей, әрбір салық кезеңі үшін төлеуге міндетті. ҚҚС-ты төлеушіні ҚҚС бойынша тіркеу есебінен шығарған жағдайда, ҚҚС бойынша тарату декларациясында көрсетілген ҚҚС-ты төлеу ҚҚС-ты төлеушінің салық органына осындай декларацияны табыс еткен күнінен бастап күнтізбелік он күннен кешіктірілмей, оның

орналасқан жері бойынша жүргізіледі. Егер ҚҚС бойынша тарату декларациясы табыс етілген салық кезеңінің алдындағы салық кезеңі үшін табыс етілген, ҚҚС бойынша декларацияда көрсетілген осындай салықты төлеу мерзімі көрсетілген мерзім өткеннен кейін басталған жағдайда, салықты төлеу салық органына тарату декларациясы табыс етілген күннен бастап күнтізбелік он күннен кешіктірілмей жүргізіледі. Импортуғалатын тауарлар бойынша ҚҚС Қазақстан Республикасының кеден заңнамасында кеден төлемдерін төлеу үшін айқындалатын күні төленеді.

Қазіргі кезде мемлекет салықтарды экономиканы дамыту, тұрақтандыру барысында қуатты экономикалық тетік ретінде пайдаланады. Салықтардың мәнін толық түсіну үшін, олардың экономикалық маңызын түсіну қажет. Ал салықтардың экономикалық маңызы олардың атқаратын қызметіне тікелей қатысты. Көптеген мемлекеттерде акциздерге салық салу негіздері жалпы бірдей болып табылады, тек бюджетке төленетін салық сомасын анықтау әдістерінде қолданылып отырған мөлшерлемелерінде және жеңілдіктерінде аз ғана ерекшеліктері бар. Қазақстанда ТМД елдерінің ішінде басқа да елдердей жанама салықтарды яғни, акцизді есептеудің 2-ші әдісі, яғни қосылған құнның өзін анықтайтын әдісі қолданылады.

Батыс Еуропаның бірқатар елдерінде өнімдерді шығарушы кәсіпорынға акциз аса зор әсерін тигізбейді, өйткені төленген акциз салығының сомалары төленген акциздің сомаларымен жабылады, яғни акциз төлеу тұтынушыларға аударылады. Бірақ Қазақстан Республикасында мұндай көзқарас жұмыс істемейді, акциздер, Қазақстанда қызмет етуінің негізінен акциздердің экономикалық мәнімен республикамыздағы экономикалық жағдайдың ерекшелігіне байланысты болады. Акциздер енгізген кезінде акциз өндірістік қатынастарға тигізетін ықпалға болжам жасалынбаған және Қазақстан конъюктурасын ескеріп, салықтың атқарымдарына талдау жасалмаған. Бұл салықты енгізген кезінде Қазақстан Республикасының аумағында өндірістің күрт төмендеу, тауарлардың жалпы тапшылығы, инфляцияның өсуі сияқты тежеуші факторлары орын алды. Мұның үстіне 28% мөлшерлеме арқылы акциздер енгізілуі жағдайы одан сайын қиындағылды: бағалардың өсуіне әкелді және тұтынушылық талғамдар азайды. Осының нәтижесінде өнеркәсіп және ауыл шаруашылығының кәсіпорындары өзін-өзі қаржыландыра алмастан, жай ұлғаймалы өндірістің үдерісін қамтамасыз ете алмады.

Батыстың нарықтық қатынастар дамыған елдерінде бұл салықтың түрі өндірістің өсуін тежеуші тетік ретінде қолданылады. Акциздер тұтынушыларға ғана емес, өндірушілерге де қатты әсерін тигізеді. Оларға

мынадай теріс мінездемелер беруге болады. Кәсіпорын айнаымалы қаражаттардан бұрылып кетуі, яғни кәсіпорын мен жабдықтаушыларға, төленген акциздер мен өнімді тұтынушыларға сатудан түсетін акциздердің мерзімге байланысты сәйкессіздігі. Осы жерде біздің салық есебімізде салықты есептеу әдісінің қолданылуының салдарынан, кәсіпорын өздерінің айнаымалы қаражаттарын мақсатқа сай жұмсалмай, салықты төлеуге жұмсалады.

Сонымен қатар:

1. Акциздер кемімелі салық болып табылады және ауыртпалықтың үлкен салмағы тұтынушыларға түседі, ал табысты аз тұтынушылар мұндай ауыртпалықты көбірек сезінеді. Басқаша айтқанда бұл акциздер халықтың өмір сүру деңгейін төмендетеді.

2. Акциздердің жоғары мөлшерлемесін қолданғанда, әсіресе темекі бұйымдарына халықтың сатып алу қабілеті азайып, өндірушілер үшін өткізу нарығы қысқарады.

Осы жерде ғалымдар былай деп жазады: *«Салықтың мөлшерлемелерін дифференциялау немесе негізгі мөлшерлемесін төмендету арқылы, жананам салықтардың кәсіпкерлік қызметіне тигізетін теріс әсерін жоюға болады».*

Акциздер – бағаға қосылатын және сатып алушы төлейтін тауарларға салынатын салық. Акциз бюджет кірістерінің 2,7 пайызын құрайды. Акциздерді өзінің айырмашылықты ерекшеліктеріне қарай монопольды түрде жоғары бағалары мен тұрақты сұранымы болатын тауарларды өндірушілер төлейді. Акциз әмбебаптық және жеке-дара акциздер болып бөлінеді.

Акциз салығы – Қазақстан Республикасының аумағында өндірілген және Қазақстан Республикасының аумағына импортталатын тауарларға салынатын салық.

Әмбебаптық акциздер тауарлар мен қызметтердің құнына пайызбен жалты айналымнан өндіріледі. Оларға жататындар:

- сатудан алынатын салықтар;
- айналымдардан алынатын салықтар.

Жеке-дара акциздер айтарлықтай көп болуы мүмкін, мәселен:

- Қазақстан Республикасының аумағында өндірілген және Қазақстан Республикасының аумағына импортталатын тауарлардың тізбесі;
- акцизделетін қызмет түрлері.

8.2 || Жаңама салықтарды жоспарлау (болжамдау) әдістемесі

ҚҚС түсімдерін болжамдау екі нұсқа бойынша орындалады.

Есептеудің бірінші нұсқасы елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының орта мерзімді жоспары мен ҚҚС алудың орташа пайызына сәйкес Жалпы Ішкі Өнімнің (ЖІӨ) болжамдық көлеміне негізделеді, ол келесі 8.1-формула және 8.2-формула бойынша есептеледі:

$$\text{ҚҚС}_g = \text{ЖІӨ}_g \times A / 100\% \quad (8.1)$$

мұндағы:

- ҚҚС_g – болжанатын кезеңге ҚҚС сомасы;
- ЖІӨ_g – болжанатын кезеңге ЖІӨ көлемі.
- A – алудың (айырудың) орташа пайызы.

$$A = \text{ҚҚС}_c / \text{ЖІӨ}_k \times 100\% \quad (8.2)$$

мұндағы:

- A – алудың (айырудың) орташа пайызы;
- ҚҚС_c – есептік кезең үшін ҚҚС сомасы;
- ЖІӨ_k – есептік кезең үшін ЖІӨ көлемі.

Есептеудің екінші нұсқасы ҚҚС түсімдерінің мониторингі бойынша салықтық органдардың мәліметтеріне негізделеді. Мұнда ірі салық төлеушілер бойынша есептелген және төленген ҚҚС сомасы туралы мәліметтер қолданылады. Келесі 8.3-формула бойынша есептеледі:

$$\text{ҚҚС}_g = \text{ҚҚС}_c \times \text{И}_g / 100\% \times \Theta_{\text{өнд}} / 100\% \quad (8.3)$$

мұндағы:

- ҚҚС_g – ҚҚС-тың болжанатын сомасы;
- ҚҚС_c – есептік кезең (тоқсан, жарты жыл) үшін есептелген сомадан шығатын, ағымдық жыл үшін ҚҚС-тың күтілетін сомасы;
- И_g – жоспарланған жылға тұтыну бағасының өсімі;
- $\Theta_{\text{өнд}}$ – жоспарланған жылға өндірістің өсімі.

ҚҚС болжау кезінде есепті кезеңде нөлдік мөлшерлеме бойынша салық салынатын айналым бойынша ҚҚС өтелген сомасының мөлшері және нөлдік мөлшерлеме бойынша салық салынатын айналым бойынша ҚҚС сомасын өтеуге жағатын мөлшердің өзгерістері туралы мәліметтерді пайдалану қажет.

Республиканың территориясына импортталатын тауарларға ҚҚС бойынша болжам елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының орта мерзімді жоспары мен импортталатын тауарлар бойынша ҚҚС

орташа мөлшерлемесіне сәйкес келер жылға импорттың жобаланған көлемі негізінде әзірленеді, ол келесі 8.4-формула бойынша есептеледі:

$$ҚҚС_{\text{н}} = I_{\text{к}} \times M / 100\% \quad (8.4)$$

мұндағы:

- $ҚҚС_{\text{н}}$ – импортталатын тауарларға ҚҚС-тың болжанатын сомасы;
- $I_{\text{к}}$ – жоспарлы жылға импорт көлемі;
- M – есептік кезең үшін импортталатын тауарларға ҚҚС-тың орташа мөлшерлемесі.

Есептік кезең үшін импортталатын тауарларға ҚҚС-тың орташа мөлшерлемесі ол келесі 8.5-формула бойынша анықталады:

$$M = ҚҚС_{\text{с}} / I_{\text{к}} \times 100\% \quad (8.5)$$

мұндағы:

- M – есептік кезең үшін импортталатын тауарларға ҚҚС-тың орташа мөлшерлемесі;
- $ҚҚС_{\text{с}}$ – есептік кезең үшін импортталатын тауарларға ҚҚС сомасы;
- $I_{\text{к}}$ – есептік кезең үшін импорт көлемі.

Қазақстан Республикасында өндірілетін тауарларға акциздер бойынша болжамды есептеу үшін алдағы жылға арналған акцизделетін тауарларды өндіру көлемі туралы мәліметтер пайдаланылады. Өндірістің көлемі әлеуметтік-экономикалық орта мерзімді жоспардың дамуының көрсеткіштерімен анықталады, ол өз кезегінде қолданыстағы және жаңадан енгізілетін өндірістік қуаттарды есептей отырып, акцизделетін тауарды өндіруші кәсіпорынның жұмысбастылығын ескереді. Есептерде ҚР Үкіметі бекітетін акциздік мөлшерлемелер қолданылады.

Тауардың әр түрі бойынша акциз түсімінің болжанатын сомасы келесі 8.6-формула бойынша есептеледі:

$$A_{\text{ж}} = \Theta_{\text{ар}} \times M \quad (8.6)$$

мұндағы:

- $A_{\text{ж}}$ – жоспарлы жылға акциз сомасы;
- $\Theta_{\text{ар}}$ – акцизделетін тауарды өндіру немесе өткізу көлемі;
- M – акциз мөлшерлемесі.

Акцизделетін тауардың импорты бойынша кедендік жүк декларациясына сәйкес кедендік органдардың мәліметтері бойынша әрбір акцизделетін тауарлардың кесіндісінде импорт көлемінің өзгерісі есепке алынады және болжанатын теңге бағамын есепке ала отырып, жоспарланатын импорт көлемінің мөлшеріне түзету жасалады.

Импортталатын тауарларға акциз түсімдерінің көлемі келесі 8.7-формула бойынша есептеледі:

$$A_0 = K \times I_0 \quad (8.7)$$

мұндағы:

A_0 – акциздің болжанатын сомасы;

I_0 – импорттың болжамды көлемі;

K – акцизді алу коэффициенті.

Ал енді акцизді алу коэффициенті, келесі 8.8-формула бойынша есептеледі:

$$K = A_c / I_k \quad (8.8)$$

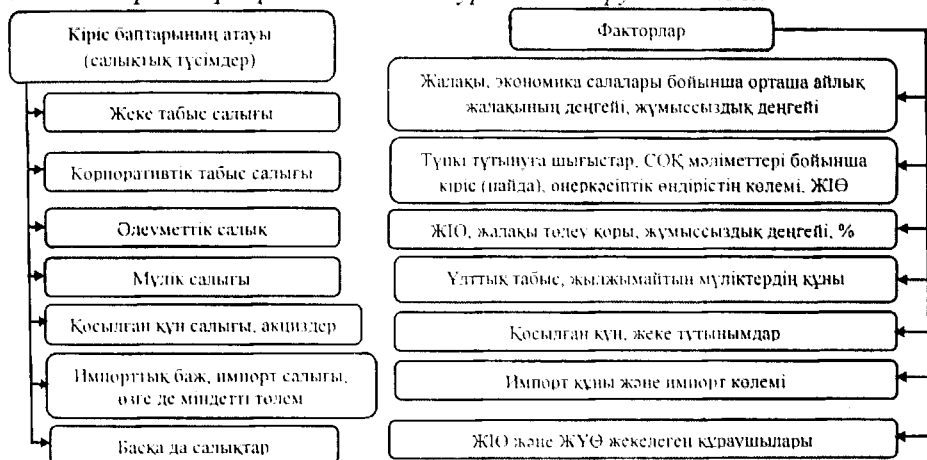
мұндағы:

A_c – есептік кезең үшін акциз сомасы;

I_k – есептік кезең үшін импорт көлемі.

Келесі жыл үшін жоғарыда айтылған салықтар бойынша болжам – бірнеше жыл бойындағы салықтың шын мәнісіндегі түсімінің серпіндік есебімен, ағымдағы жылы күтілетін түсім есебінің және аймақтың макроэкономикалық көрсеткіш есебімен анықталады.

Салықтық түсімдердің көлеміне әсер ететін негізгі салықтар бойынша факторларды келесі 8.2-суреттен көруге болады:

8.2-сурет – Негізгі салықтар бойынша салықтық түсімдердің көлеміне әсер ететін факторлар

Қорыта келгенде бұл тарауда жанама салықтардың, оның ішінде: қосылған құн салығы мен акциздердің салықтық түсімдерін жоспарлау мен болжамдаудың әдістемесін баяндадық. Сондай-ақ осы тақырыпта қарастырылған сұрақтардың мазмұнын толық ашу үшін және жан-жақты зерттеу мақсатында 2010 жылы ҚР Экономикалық даму және сауда министрлігінің Бюджеттік жоспарлау департаментімен әзірленген «Бюджет кірістерін макроэкономикалық болжамдау бойынша» тәжірибелік нұсқаулықпен танысу қажет. Ол оқу құралының соңында қосымша ретінде берілген.

Бақылау сұрақтары:

1. Жанама салықтардың сипаттамасы.
2. Жанама салықтардың рөлі.
3. Жанама салықтардың маңызы.
4. Жанама салықтардың түрлері.
5. Жанама салықтардың артықшылығы.
6. Қосылған құн салығының маңызы.
7. Тұтынуға салынатын салықтар.
8. Акциз салығының мәні.
9. Айналымға салық салу жүйесі.
10. Қосылған құн салығының объектісі.
11. Салық салынатын айналым және мөлшерін анықтау.
12. Салық салынатын импорт және мөлшері.
13. Қосылған құн салығының мөлшерлемелері.
14. Қосылған құн салығын есептеу тәртібі.
15. Қосылған құн салығын төлеу тәртібі.
16. Бюджетке төленетін ҚҚС-тың сомасын айқындау.
17. Қосылған құн салығын төлеу мерзімі.
18. Акциз салығы.
19. ҚҚС түсімдерін болжамдауды есептеудің бірінші нұсқасы.
20. ҚҚС түсімдерін болжамдауды есептеудің екінші нұсқасы.
21. Тауардың әр түрі бойынша акциз түсімінің болжанатын сомасы.
22. Импортталатын тауарларға акциз түсімдерінің көлемі.
23. Акцизді алу коэффициенті.
24. Негізгі салықтар бойынша салықтық түсімдердің көлеміне әсер ететін факторлар.

Білім алушылардың өзіндік жұмыстары үшін тапсырмалар:

Келесі сұрақтарды меңгеріп, презентация дайындау:

1. Жанама салықтарды жоспарлау және болжау: үлгілері мен механизмдері.
2. Қосылған құн салығын есептеу әдістері мен тәсілдері.
3. Әр түрлі нұсқада ҚҚС-ты есептеу және салық салынатын базаны анықтау.
4. Қазақстан Республикасы Салық кодексінің 8-бөлімі «Қосылған құн салығы» 28-37 тарауын қарастыра отырып, ҚҚС түсімін есептейтін тапсырмаларды дайындау және шешу.

Берілген тақырып сұрақтарын меңгеру үшін Қазақстан Республикасы Салық кодексінің «ҚҚС жөнінде» бөлімдері мен баптарды және сәйкесінше әдебиеттерді оқу қажет.

Талдамалық баяндамалар тақырыптары:

1. Өткен 5 жылға Қазақстан Республикасындағы қосылған құн салығының құрылымы мен серпініне талдау жасау, болашақтағы 3 жылға ҚҚС түсімін болжау.
2. Үш жылдық мерзімдегі республикалық бюджетке түсетін қосылған құн салығы бойынша түсімдер көлемінің өсуіне және азаюына әсер ететін факторларды талдау.

9-ТАРАУ. МЕНШІККЕ САЛЫНАТЫН САЛЫҚТАРДЫ ЖОСПАРЛАУ (БОЛЖАМДАУ)

1. Меншікке салынатын салықтарды жоспарлаудың (болжамдау) мазмұны және маңызы
2. Меншікке салынатын салықтарды жоспарлау (болжамдау) әдістемесі

9.1 Меншікке салынатын салықтарды жоспарлаудың (болжамдау) мазмұны және маңызы

Көлік құралдары салығы – Қазақстан Республикасындағы салықтардың бірі болып саналады. Жеке және заңды тұлғалар меншігіндегі көлік құралдарынан салық төлейді. Бүгінгі таңда, көлік салығы салық ретінде кең түрде қолданылып келеді. Ертөректе көлік салығы аттың күшімен есептелініп келді. Бұл есеп түрі мемлекетке тиімсіз болып келді, себебі көлік құралдарынан түскен салық сомалары аз ғана болды. Қазіргі кезде көлік салығын есептеуде бірнеше тәсілдер қолданылады. Жеңіл автокөліктерді двигатель көлеміне қарай есептейді. Сол кезде соңғы жетістегі және қуатты көліктердің салық сомасы жоғары болады. Жүк көліктері жүк көтергіштігіне қарай, жолаушы таситын көліктерде орындық санына қарай көлік салығы есептелінеді.

Қазақстан Республикасында көлік салығына көптеген өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Көлік құралдары салығы негізінен мақсатты салық болып келеді, яғни түскен салық сомалары жолды жөндеуге жұмсалады және бюджетке түсуіне орай жергілікті салық болып саналады.

Көлік салығын төлеушілер:

- меншік құқығында салық салу объектілері бар жеке тұлғалар;
- меншік, шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығында салық салу объектілері бар заңды тұлғалар;
- заңды тұлғалардың құрылымдық бөлімшелері;
- лизинг алушы қаржы лизингі шарты бойынша берілген салық салу объектілері бойынша.

Көлік құралдары салығы бойынша салық салу объектілері – Қазақстан Республикасында мемлекеттік тіркеуге жататын және есепте тұрған (тіркемелерді қоспағанда) көлік құралдары.

Көлік құралдары салығы бойынша салық салу объектілеріне жатпайды:

- 1) жүк көтергіштігі 40 тонна және одан асатын карьерлік автосамосвалдар;
- 2) мамандандырылған медициналық көлік құралдары;
- 3) Қазақстан Республикасы халықаралық кеме тізілімінде тіркелген теңіз кемелері.

Салықты есептеу тәртібі – салық төлеуші салық салу объектілерін, әрбір көлік құралы бойынша салық мөлшерлемесін негізге ала отырып, салық кезеңі үшін салық сомасын дербес есептейді. Жеке тұлғалар салық кезеңінің 31 желтоқсанынан кешіктірілмейтін мерзімде салықты төлемеген немесе толық төлемеген жағдайда салық органдары көлік құралдарын есепке алуды және тіркеуді жүзеге асыратын уәкілетті органдар беретін мәліметтер негізінде салықты есептеуді жүргізеді.

Ауыл шаруашылығы өнімдерін, акваөсіру (балық өсіру шаруашылығы) өнімін өндіруші заңды тұлғалар және ауылдық тұтыну кооперативтері үшін арнаулы салық режимін қолданатын салық төлеушілер салықты 70 пайызға азайтылған ерекшеліктерді ескере отырып есептейді. Көлік құралы меншік құқығында, шаруашылық жүргізу құқығында немесе жедел басқару құқығында салық кезеңінен аз уақыт болған жағдайда, салық сомасы көлік құралы меншік құқығында, шаруашылық жүргізу құқығында немесе жедел басқару құқығында іс жүзінде болған кезең үшін салықтың жылдық сомасын он ескіге бөлу және көлік құралы меншік құқығында, шаруашылық жүргізу құқығында немесе жедел басқару құқығында іс жүзінде болған айлардың санына көбейту арқылы есептеледі.

Көлік салығын төлеу мерзімі – заңды тұлғалар ағымдағы төлемдер сомасын төлеуді ағымдағы төлемдерді енгізу арқылы салық салу объектілерінің тіркелген жері бойынша салық кезеңінің 5 шілдесінен кешіктірмейді.

Көлік құралына меншік құқығын, шаруашылық жүргізу құқығын немесе оралымды басқару құқығын салық кезеңінің 1 шілдесінен кейін алған жағдайда, заңды тұлғалар салық кезеңі үшін декларацияны табыс ету мерзімі басталғаннан кейінгі күнтізбелік он күннен кешіктірмей көрсетілген көлік құралы бойынша салық төлейді. Жеке тұлғалар үшін бюджетке салық төлеу мерзімі салық кезеңінің 31 желтоқсанынан кешіктірілмейді. Салықты төлеу салық салу объектісінің тіркелген орны бойынша жүргізіледі. Көлік құралдарын тіркеуден, қайта тіркеуден, мемлекеттік немесе міндетті техникалық байқаудан өткізген жағдайда, жеке тұлғалар көрсетілген әрекеттерді жасағанға дейін Салық кодексінде белгіленген тәртіппен салықты есептейді және бюджетке төлейді.

Көлік құралдары салығын есептеу мен төлеу үшін салық кезеңі – күнтізбелік жыл болып саналады. **Төлеушілер** – заңды тұлғалар көлік құралдары салығы бойынша ағымдағы төлемдердің есеп-қисабын ағымдағы салық кезеңінің 5 шілдесінен, сондай-ақ декларацияны есепті жылдан кейінгі жылдың 31 наурызынан кешіктірмей салық салу объектілерінің тіркелген жері бойынша салық органдарына табыс етеді.

Мүлік салығы – Қазақстан Республикасының аумағында меншік, шаруашылық жүргізу немесе оралымды басқару құқығында салық салу объектісі бар заңды тұлғалар, жеке кәсіпкерлер және жеке тұлғалар төлейтін салық түрі.

Мүлік салығы – тікелей және нақты салық болып табылады, себебі оның көлемі төлеушілердің мүлкінің құнына байланысты болады. Салық – мүлік иелерін оларды тиімді қолдануға шақырады. Мүлік салығы жергілікті бюджетке түсетіндіктен жергілікті салық болып табылады. Мүліктер құрылымына қарай жылжитын және жылжымайтын болып бөлінеді.

Мүлік салығын төлеушілер:

1) Қазақстан Республикасының аумағында меншік, шаруашылық жүргізу немесе оралымды басқару құқығында салық салу объектісі бар заңды тұлғалар;

2) Қазақстан Республикасының аумағында меншік құқығында салық салу объектісі бар дара кәсіпкерлер;

3) концессия шартына сәйкес концессия объектісі болып табылатын салық салу объектісін иеленуге, пайдалануға құқығы бар концессионер;

4) заңды тұлға өз шешімімен өзінің құрылымдық бөлімшесінің орналасқан жерінде салық салынатын объектілер бойынша осындай құрылымдық бөлімшесін мүлік салығын дербес төлеуші деп тануға құқылы.

Салық салу объектісі – Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы заңнамалық актісіне сәйкес бухгалтерлік есеп жүргізуді және қаржылық есептілік жасауды жүзеге асырмайтын дара кәсіпкерлерді қоспағанда, дара кәсіпкерлер және заңды тұлғалар үшін Қазақстан Республикасының аумағындағы:

1) техникалық реттеу саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган белгілеген сыныптамаға сәйкес осындайларға жататын және негізгі құралдар құрамында есепке алынатын ғимараттар, құрылыстар немесе қаржы есептілігінің халықаралық стандарттарына және Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы заңнамасының талаптарына сәйкес келетін жылжымайтын мүлікке инвестициялар;

1-1) техникалық реттеу саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган белгілеген сыныптамаға сәйкес осындайларға жататын ғимараттар халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына және Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы заңнамалық актісіне сәйкес ұзақ мерзімді дебиторлық берешек ретінде ескерілетін, сатып алу құқығымен ұзақ мерзімді жалға алу шарттары бойынша жеке тұлғаларға берілген осындай ғимараттардың бөліктері;

2) иелік ету, пайдалану құқықтары концессия шартына сәйкес берілген, концессия объектілері болып табылатын ғимараттар, құрылыстар.

3) Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы заңнамалық актісіне сәйкес бухгалтерлік есеп жүргізуді және қаржылық есептілік жасауды жүзеге асырмайтын дара кәсіпкерлер үшін техникалық реттеу саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган белгілеген сыныптамаға сәйкес осындайларға жататын және негізгі құралдар болып табылатын Қазақстан Республикасының аумағындағы ғимараттар, құрылыстар.

Мүлік салығы бойынша салық салу объектісіне жатпайды:

1) жер салығының салық салу объектісі ретіндегі жер;

2) Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі бойынша консервацияда тұрған ғимараттар, құрылыстар;

3) ортақ пайдаланылатын мемлекеттік автокөлік жолдары мен олардағы жол құрылыстары: бұрылу белдеуі; жолдардың конструкциялық элементтері; жол жағдайы мен оны абаттандыру; көпірлер; өткерме жолдар; виадуктар; жол тарамдары; тоннельдер; қорғаныш галереялары; жол қозғалысы қауіпсіздігін арттыруға арналған құрылыстар мен құрылғылар; су бұрғыш және су өткізгіш құрылыстар; жол бойындағы орман алаптары; желілік тұрғын үйлер және жол пайдалану қызметінің кешендері;

4) аяқталмаған құрылыс объектілері;

5) метрополитеннің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін көліктік кешеннің ажырамас бөлігі болып табылатын ғимараттар, құрылыстар.

Дара кәсіпкерлер мен заңды тұлғалардың салық салу объектілері бойынша салық базасы – бухгалтерлік есептің деректері бойынша айқындалатын салық салу объектілерінің орташа жылдық баланстық құны.

Концессия объектілерінің орташа жылдық баланстық құны болмаған жағдайда – осындай объектілердің Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген тәртіппен айқындалған құны салық базасы болып табылады.

Дара кәсіпкерлер мен заңды тұлғалардың салық салу объектілері бойынша салық базасы – есепті салық кезеңінің I қаңтарындағы жағдай бойынша халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына және Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы заңнамасының талаптарына сәйкес айқындалатын ұзақ мерзімді дебиторлық берешек мөлшерінде белгіленеді.

Салық салу объектілерінің орташа жылдық баланстық құны – ағымдағы салық кезеңінің әр айының бірінші күні мен есепті кезеңнен кейінгі кезең айының бірінші күніндегі салық салу объектілерінің баланстық құнын қосу кезінде алынған соманың он үштен бірі ретінде айқындалады.

Қазіргі кездегі мүлік салығының мөлшерлемелері:

1. Заңды тұлғалар салық базасынан 1,5 пайыз.
2. Салық базасынан 0,5 пайыз:
  - дара кәсіпкерлер;
  - оңайлатылған декларация негізінде арнаулы салық режимін қолданатын заңды тұлғалар.
3. Төменде аталған заңды тұлғалар салық базасынан 0,1 пайыз:
  - діни бірлестіктерді қоспағанда, коммерциялық емес ұйымдар деп танылған заңды тұлғалар;
  - әлеуметтік салада қызметін жүзеге асыратын заңды тұлғалар;
  - негізгі қызмет түрі кітапханалық қызмет көрсету саласындағы жұмыстарды орындау (қызмет көрсету) болып табылатын ұйымдар;
  - ғылыми кадрларды мемлекеттік аттестаттау саласындағы атқарымдарды жүзеге асыратын мемлекеттік кәсіпорындар;
  - мемлекеттік меншіктегі және бюджет қаражаты есебінен қаржыландырылатын су қоймаларының, су тораптарының және табиғат қорғау мақсатындағы басқа да су шаруашылығы құрылыстарының объектілері бойынша заңды тұлғалар;
  - ауыл шаруашылығы тауарларын өндіруші заңды тұлғалардың және шаруа немесе фермер қожалықтарының жерін суландыру үшін пайдаланылатын гидромелиорациялық құрылыс объектілері бойынша заңды тұлғалар;
  - ауыз сумен қамту объектілері бойынша заңды тұлғалар;
  - тиісті объект бойынша салық міндеттемесі туындаған салық кезеңі қоса алғанда, бес салық кезеңі ішінде салық салу объектілері бойынша – арнайы экономикалық аймақтардың басқарушы компаниялары.
4. Салық базасынан 0 пайыз:
  - дербес білім беру ұйымдары.
5. Салық кезеңінде мүгедектер саны қызметкерлердің жалпы санының кемінде 51 пайызын құрайтын және салық кезеңінде мүгедектердің

еңбегіне ақы төлеу бойынша шығыстар еңбекке ақы төлеу бойынша жалпы шығыстардың кемінде 51 пайызын (есту, сөйлеу, сондай-ақ көру қабілетінен айрылған мүгедектер жұмыс істейтін мамандандырылған ұйымдарда – кемінде 35 пайызын) құрайтын қызметін әлеуметтік салада жүзеге асыратын ұйымдарды қоспағанда, салық базасынан 0,1 пайыз мөлшерлемесі бойынша есептейтін заңды тұлғалар пайдалануға, сенімгерлік басқаруға немесе жалға берілген салық салу объектілері бойынша мүлік салығын 1,5 пайыз мөлшерлеме бойынша есептейді және төлейді.

6. Қызметін әлеуметтік салада жүзеге асыратын ұйымдарда көрсетілген қызмет түрлерін жүзеге асыратын, өтеусіз алынған мүлік түріндегі табыстар және салымдар бойынша сыйақылар ескеріле отырып, олардан алынатын табыстар осындай ұйымдардың жылдық жиынтық табысының кемінде 90 пайызын құрайтын ұйымдар мүлікті пайдалануға, сенімгерлік басқаруға немесе жалға берген кезде осындай мүлік бойынша салықты есептеуді және төлеуді салық базасынан 0,1 пайыз мөлшерлемесі бойынша жүргізеді.

Осы ережелер пайдаланылғаны, сенімгерлік басқарылғаны немесе жалға берілгені үшін төлемақы мемлекеттік бюджетке түсетін, пайдалануға, сенімгерлік басқаруға немесе жалға берілген мүлік бойынша қолданылады.

7. Арнайы экономикалық аймақтардың аумақтарында қызметін жүзеге асыратын ұйымдар мүлік салығын 0 пайыз мөлшерлемесі бойынша есептейді.

8. Технологиялық парктер индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы заңнамалық актіде көзделген қызметтің негізгі түрін жүзеге асыру кезінде пайдаланылатын объектілер бойынша салық базасына 0,1 пайыз мөлшерлеме бойынша мүлік салығын есептейді.

Осы ережелерді бір мезгілде мынадай талаптарға сәйкес келетін:

1) индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы заңнамаға сәйкес құрылған;

2) осындай технологиялық парктердің жарғылық капиталы немесе акциялары (қатысу үлесі) құнының елу немесе одан астам пайызы технологиялық дамыту саласындағы ұлттық даму институтына тиесілі технологиялық парктер қолдануға құқылы.

8. Заңды тұлға халықаралық мамандандырылған көрме аумағында орналасқан халықаралық мамандандырылған көрме объектілері бойынша мүлік салығын салық базасына 0,1 пайыз мөлшерлеме бойынша есептейді.

Салықты есептеу және төлеу тәртібі – салық төлеушілер салықты есептеуді салық базасына тиісті салық мөлшерлемелерін қолдану арқылы дербес жүргізеді.

Ауыл шаруашылығы өнімдерін, акваөсіру (балық өсіру шаруашылығы) өнімін өндіруші заңды тұлғалар мен ауылдық тұтыну кооперативтері үшін арнаулы салық режимін қолданатын салық төлеушілер салықты сомалары 70 пайызға азайтылған ерекшеліктерді ескере отырып есептейді. Ортақ үлестік меншіктегі салық салу объектілері бойынша әрбір салық төлеуші үшін мүлік салығы мүлік құнындағы оның үлесіне барабар есептеледі.

Шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін арнаулы салық режимін қолданатын дара кәсіпкерлерді қоспағанда, салық төлеушілер салық кезеңі ішінде мүлік салығы бойынша ағымдағы төлемдерді төлеуге міндетті, олар салық салу объектілерінің салық кезеңінің басындағы бухгалтерлік есепке алу деректері бойынша айқындалған баланстық құнына тиісті салық мөлшерлемесін қолдану арқылы айқындалады. Шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін арнаулы салық режимін қолданатын дара кәсіпкерлерді қоспағанда, салық төлеушілер салық кезеңінің 25 ақпанынан, 25 мамырынан, 25 тамызынан және 25 қарашасынан кешіктірмей, салықтың ағымдағы төлемдерінің сомасын тең үлестермен енгізеді. Бюджетке салықты салық салу объектілерінің орналасқан жері бойынша төлейді.

Мүлік салығын есептеу үшін салық кезеңі – күнтізбелік жыл.

Салық кезеңі ішінде мүлік салығы бойынша салық міндеттемелері өзгерген кезде, ағымдағы төлемдердің есеп-қисабы салық салу объектілері бойынша 1 ақпандағы, 1 мамырдағы, 1 тамыздағы және 1 қарашадағы жағдай бойынша тиісінше ағымдағы салық кезеңінің 15 ақпанынан, 15 мамырынан, 15 тамызынан және 15 қарашасынан кешіктірмей табыс етеді. Декларацияны есепті жылдан кейінгі жылдың 31 наурызынан кешіктірмей табыс етеді.

Жеке тұлғалардың мүлік салығын төлеушілер – меншік құқығында салық салу объектілері бар жеке тұлғалар.

Жекелеген жағдайларда салық төлеушіні айқындау – меншік иесі салық салу объектілерін сенімгерлік басқаруға берген кезде, салық төлеуші мүлікті сенімгерлікпен басқаруға беру кезінде салық міндеттемесінің орындалуы және мүлікті сенімгерлікпен басқаруға беру кезінде салық міндеттемесін орындаудың ерекшеліктеріне сәйкес айқындалады. Сондай-ақ салық салу объектісі бірнеше тұлғаның ортақ үлестік меншігінде болса, осы тұлғалардың әрқайсысы салық төлеуші болып саналады. Бірлескен ортақ меншіктегі салық салу объектілері

бойынша өздерінің арасындағы келісіммен осы салық салу объектісі меншік иелерінің бірі салық төлеуші бола алады.

Жеке тұлғалар үшін тұрғын жайлар, саяжай құрылыстары бойынша салық базасы – жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеу саласындағы мемлекеттік уәкілетті орган әрбір жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша белгілейтін, 9.1-формулада берілген тәртіппен айқындалатын салық салу объектілерінің құны болып табылады:

$$Q = Q_{\text{б}} \times S \times K_{\text{физ}} \times K_{\text{атқ}} \times K_{\text{айм}} \times K_{\text{аек. өзг}} \quad (9.1)$$

Жаңадан салынған тұрғын жайлар, саяжай құрылыстары бойынша салық базасы – құқықтарын мемлекеттік тіркеу ағымдағы салық кезеңінің 1 қаңтарынан кейін жүргізілген, жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеу саласындағы мемлекеттік уәкілетті орган осындай тіркелген жылдан кейінгі жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша белгілейтін, 9.2-формулада көрсетілген тәртіппен айқындалатын құн болып табылады:

$$Q = Q_{\text{б}} \times S \times K_{\text{атқ}} \times K_{\text{айм}} \quad (9.2)$$

мұндағы:

- Q – салық салу мақсаты үшін мүліктің құны;
- $Q_{\text{б}}$ – тұрғын жайдың, саяжай құрылысының бір шаршы метрінің базалық құны;
- S – тұрғын жайдың, саяжай құрылысының шаршы метрмен көрсетілетін пайдалы алаңы;
- $K_{\text{физ}}$ – физикалық тозу коэффициенті;
- $K_{\text{атқ}}$ – атқарымдық тозу коэффициенті;
- $K_{\text{айм}}$ – аймаққа бөлу коэффициенті;
- $K_{\text{аек. өзг}}$ – айлық есептік көрсеткіштің өзгеру коэффициенті.

Жеке тұлғалардың мүлік салығын есептеу мен төлеу үшін салық кезеңі – күнтізбелік жыл.

Жеке тұлғалардың салық салу объектілері жойылған, бұзылған, қираған кезде, салық салу объектілерінің жойылу, қирау, бұзылу дерегі болған ай салық кезеңінің есеп-қисабына кіреді. Жеке тұлғалардың салық салу объектілері бойынша мүлік салығын есептеу салық органдарымен жүргізіледі, ол салық төлеушінің мекенжайына байланысты емес, салық салу объектісінің орналасқан жеріне байланысты салықтық базаға сәйкес салық мөлшерлемесін қолдану арқылы салықтық кезеңнің 1 тамызынан кешіктірмей жүргізіледі. Бюджетке салықты салық салу объектісінің мекенжайы бойынша есептік салықтық кезеңнің 1 қазанынан кешіктірмей төлейді.

Жер – белгілі бір өлшемдегі пайдалану мүмкіндігі орасан зор табиғи байлық. Адамзат жерді пайдалану арқылы өзінің қажеттіліктерін қанағаттандырып келеді. Қазақстан Республикасының кең байтақ жері бар.

Жер салығының экономикалық мәні – Қазақстанда 1992 жылы енгізілген, жерді оңтайлы пайдалануды қамтамасыз ету үшін, жерге орналастыруды және жердің құнарлығын арттыру бойынша шараларды орындау үшін экономикалық механизм ретінде жұмыс істеуге қажетті салық түрі.

Жер салығы – жер ресурстарын басқару жөніндегі уәкілетті орган әр жылдың I қаңтарындағы жағдай бойынша берген жерлердің мемлекеттік сандық және сапалық есебінің деректері негізінде меншік құқығын, тұрақты жер пайдалану құқығын, өтеусіз уақытша жер пайдалану құқығын куәландыратын құжаттарға сәйкес есептеледі.

Жер салығының қызметі – Қазақстан Республикасының кең байтақ жерін тиімді пайдалану болып саналады. Салық мөлшерлемелері мен бонитет балдары арқылы игерілмеген жерлерге сұраныс пайда болады. Ол өз кезегінде өндірістің өркендеуіне әкеледі. Ал енді өндірістің қарқындап дамуы нарықтық экономика жағдайында ірі дамыған елдердің қатарына қосылуға үлкен мүмкіндіктер болатыны даусыз.

Сонымен қатар жер салығын енгізу мынадай мақсаттарды көздейді:

- экономикалық әдістермен жерді ұтымды пайдалану;
- тұлғаларды жерге орналастыру;
- жердің құнарлығын арттыру;
- жерді қорғау жөніндегі шараларды енгізу үшін төлемдер төлеу;
- аумақтың әлеуметтік-мәдени дамуы үшін бюджет кірістерін қалыптастыру.

Барлық жерлер салық салу мақсатында олардың арналған нысанасы мен тиесілілігіне қарай мынадай санаттарға бөлінеді:

- 1) ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер;
- 2) елді мекендер жерлері;
- 3) өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және өзге де ауыл шаруашылығы емес мақсаттағы жерлер (өнеркәсіп жерлері);
- 4) ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жерлері, сауықтыру, рекреациялық және тарихи-мәдени мақсаттағы жерлер (ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жерлері);
- 5) орман қорының жерлері;
- 6) су қорының жерлері;
- 7) босалқы жерлер.

Жердің қандай да болсын сапатқа тиесілісі Қазақстан Республикасының жер заңнамасында белгіленеді. Елді мекендер жерлері салық салу мақсаты үшін мынадай екі топқа бөлінген:

1) тұрғын үй қоры, соның ішінде олардың жанындағы құрылыстар мен ғимараттар орналасқан жерлерді қоспағанда, елді мекендер жерлері;

2) тұрғын үй қоры, соның ішінде олардың жанындағы құрылыстар мен ғимараттар орналасқан жерлер.

Аталған жерлер (босалқы жерлерді қоспағанда) тұрақты жер пайдалануға немесе бастапқы өтеусіз уақытша жер пайдалануға берілген жағдайда, оларға белгіленген тәртіптен салық салынады.

Жердің салық салынбайтын сапаттары:

1) ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлері;

2) орман қорының жерлері;

3) су қорының жерлері;

4) босалқы жерлер.

Аталған жерлер (босалқы жерлерді қоспағанда) тұрақты жер пайдалануға немесе бастапқы өтеусіз уақытша жер пайдалануға берілген жағдайда, салық салынады.

Жер салығын есептеу үшін қажетті құжаттар:

1) меншік құқығын, тұрақты жер пайдалану құқығын, өтеусіз уақытша жер пайдалану құқығын куәландыратын құжаттар;

2) жер ресурстарын басқару жөніндегі уәкілетті мемлекеттік орган әр жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша берген жерлердің мемлекеттік сандық және сапалық есебінің деректері.

Жер салығын төлеушілер:

1) жеке меншік құқығындағы салық салу объектілері бар жеке және заңды тұлғалар;

2) тұрақты жер пайдалану құқығындағы салық салу объектілері бар жеке және заңды тұлғалар;

3) бастапқы өтеусіз уақытша жер пайдалану құқығындағы салық салу объектілері бар жеке және заңды тұлғалар.

4) заңды тұлғалардың жоғары да белгіленген құқықтарда салық салыпатын объектілері бар құрылымдық бөлімшелері.

Жер салығының салық салу объектісі – жер учаскесі (жер учаскесіне ортақ үлестік меншік кезінде – жер үлесі).

Жер салығының салық салу объектісіне жатпайды:

1) елді мекендердің ортақ пайдалануындағы жер учаскелері: алаңдар, көшелер, өткелдер, жолдар, жағалаулар; саябақтар, скверлер, гүлзарлар; су айдындары, жағажайлар; зираттар; халықтың мұқтаждарын қанағаттандыруға арналған өзге де объектілер (су құбырлары, жылу

9-тарау. Мемшікке салынатын салықтарды жоспарлау (болжамдау) № 211 құбырлары, электр беру желілері, тазарту құрылғылары, күл-қоқыс құбырлары, жылу трассалары және басқа да ортақ пайдаланудағы инженерлік жүйелер) алып жатқан және соларға арналған жерлер;

2) ортақ пайдаланудағы мемлекеттік автокөлік жолдарының желісі алып жатқан жер учаскелері: жер алаптары, жол тарамдары, өткерме жолдар; жасанды құрылғылар, жол бойындағы резервтер мен өзге де жол қызметін көрсету жөніндегі құрылғылар; жол қызметінің қызметтік және тұрғын үй-жайлары; қардан қорғайтын және әсемдік екпелер орналасқан жерлер;

3) Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі бойынша консервацияланған объектілер орналасқан жер учаскелері;

4) жалға берілетін үйлерді күтіп-ұстау үшін сатып алынған жер учаскелері.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге салынатын базалық салық мөлшерлемелері – бір гектарға есептеліп белгіленеді және топырақтың сапасы бойынша сараланады.

Жеке тұлғаларға берілген ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге салынатын базалық салық мөлшерлемелері – жеке тұлғаларға қора-қопсы салынған жерді қоса алғанда, өзіндік (қосалқы) үй шаруашылығын, бағбандық және саяжай құрылысын жүргізу үшін берілген ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге базалық салық мөлшерлемелері мынадай мөлшерде белгіленеді:

1) көлемі 0,50 гектарға дейін қоса алғанда – 0,01 гектар үшін 20 теңге;

2) көлемі 0,50 гектардан асатын алаңға – 0,01 гектар үшін 100 теңге.

Үй іргесіндегі жер учаскелеріне салынатын базалық салық мөлшерлемелері – төменде аталған базалық салық мөлшерлемелері бойынша салық салынады:

1) Астана, Алматы қалалары және облыстық маңызы бар қалалар үшін:

– көлемі 1000 шаршы метрге дейін қоса алғанда – 1 шаршы метрі үшін 0,20 теңге;

– 1000 шаршы метрден асатын алаңға – 1 шаршы метрі үшін 6,00 теңге.

Жергілікті өкілді органдардың шешімі бойынша 1000 шаршы метрден асатын жер учаскелеріне салық мөлшерлемелері 1 шаршы метрі үшін 6,0 теңгеден 0,20 теңгеге дейін төмендетілуі мүмкін.

2) қалған елді мекендер үшін:

– көлемі 5000 шаршы метрге дейін қоса алғанда – 1 шаршы метрі үшін 0,20 теңге;

– көлемі 5000 шаршы метрден асатын алаңға – 1 шаршы метрі үшін 1,00 теңге.

Жергілікті өкілді органдардың шешімі бойынша 5000 шаршы метрден асатын жер учаскелеріне салық мөлшерлемелері 1 шаршы метрі үшін 1,00 теңгеден 0,20 теңгеге дейін төмендетілуі мүмкін.

Үй іргесіндегі жер учаскесі – елді мекендердің тұрғын үйге (тұрғын ғимаратқа) қызмет көрсетуге арналған және тұрғын үй (тұрғын ғимарат), оның ішінде ондағы құрылыстар мен ғимараттар орналаспаған жерлеріне жағатын жер учаскесінің бір бөлігі.

Алматы, Астана, Петропавлск қалаларында белгіленген елді мекендегі базалық салық мөлшерлемелері 1 шаршы метр ауданына дифференциаланады. Алматы, Астана және де басқа елді мекендердегі үйдің қасындағы жер учаскелері базалық салық мөлшерлемелерімен ауданына байланысты дифференциаланып төленеді. Елді мекендерден тыс жерде орналасқан өнеркәсіптік аймақтарда базалық салық мөлшерлемесі бір гектарға боннитет балдарымен үйлесімді түрде анықталады: балл боннитет нольге тең болса, базалық мөлшерлемесі 48,25 теңгеге, ал ең жоғарғы балл боннитет бойынша (100), базалық салық мөлшерлемесі 5693,50 теңгеге тең.

Шахта мен карьерлерді қосқандағы өнеркәсіптік жер және олардың санитарлы-қорғаушы, техникалық және басқа аймақтары елді мекен шегінде орналасса, елді мекен жерімен бірдей салықтық мөлшерлемелермен есептеледі. Ерекше қорғалағын табиғи аймақтар, ормандар және су қорлары бойынша салық мөлшерлемелері ауылшаруашылық жерлермен бірдей болып табылады. Автотұрақтар, жанар май құю станцияларды және сауда-саттық орталықтары елді мекенге бекітілген салық мөлшерлемелерімен бірдей алынады.

Салық мөлшерлемелерін түзетуге болады. Ол үшін жергілікті атқарушы органдар жобалар негізінде жерді зоналарға бөледі және ҚР жер заңдарына сүйене отырып жер салықтарын базалық мөлшерлемелерінің 50 пайызынан артық емес деңгейде көтеруге немесе түсіруге құқығы бар. Салық төлемдерін есептеу салық базасының әр жер ауданының мөлшерлемелеріне сәйкес қолдануы арқылы жүргізіледі. Жер салығы Салық Кодексінде басқа шарттар белгіленбеген жағдайда, салық төлеушіге жер берілгеннен кейінгі айдан бастап елді мекен орналасуына байланысты жүзеге аса бастайды.

Ауыл шаруашылығы өнімдерін, акваөсіру (балық өсіру шаруашылығы) өнімін өндіруші заңды тұлғалар мен ауылдық тұтыну кооперативтері үшін арнаулы салық режимін қолданатын салық төлеушілер салықты 70 пайызға азайтылатын ерекшеліктерді ескере отырып есептейді.

Заңды тұлғалардың салықты есептеу тәртібі мен төлеу мерзімдері – заңды тұлғалар жер салығының сомаларын салық базасына тиісті салық мөлшерлемесін қолдану арқылы дербес есептейді. Заңды тұлғалар салық кезеңі ішінде жер салығы бойынша ағымдағы төлемдерді есептеуге және төлеуге міндетті.

Ағымдағы төлемдердің сомасы ағымдағы жылдың 25 ақпанынан, 25 мамырынан, 25 тамызынан, 25 қарашасынан кешіктірілмей тең үлестермен төленеді. Жаңа құрылған салық төлеуші құрылған күннен кейінгі кезекті мерзім ағымдағы төлемдерді төлеудің бірінші мерзімі болып табылады.

Жеке тұлғалардың салықты есептеу тәртібі және төлеу мерзімдері – жеке тұлғалар төленетін жер салығын есептеуді салық органдары тиісті салық мөлшерлемелері мен салық базасын негізге ала отырып, ағымдағы жылдың 1 тамызынан кешіктірмей жүргізеді.

Салық кезеңі ішінде салық салу объектілеріне құқықтар берілген жағдайда, салық сомасы нақты кезең үшін есептеледі. Жеке тұлғалар салық органдары есептеген жер салығын бюджетке ағымдағы жылдың 1 қазанынан кешіктірмей төлейді.

Жер салығын есептеу мен төлеу үшін салық кезеңі – күнтізбелік жыл.

Жер салығы бойынша салық есептілігі – дара кәсіпкерлер (шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін арнаулы салық режимін қолданатын дара кәсіпкерлерді қоспағанда) және заңды тұлғалар салық салу объектілері орналасқан жердегі салық органдарына декларацияны – есепті салық кезеңінен кейінгі жылдың 31 наурызынан кешіктірмей, сондай-ақ ағымдағы төлемдердің есеп-қисабын тапсырады.

Жеке тұлғалар жер салығы бойынша салық есептілігін салық органдарына табыс етпейді. Мүлік салығында қозделген объектілерді және салық базасы мүлік салығына сәйкес есептелетін объектілерді қоспағанда, меншік құқығындағы ғимараттар (ғимарат бөліктері) орналасқан жер учаскелері бойынша жеке тұлғалар (оның ішінде жекеше нотариустар, жеке сот орындаушылары, адвокаттар, кәсіби медиаторлар) салық салу объектілері орналасқан жердегі салық органдарына декларацияны есепті салық кезеңінен кейінгі жылдың 31 наурызынан кешіктірмей тапсырады.

Салық кезеңі ішінде жер салығы бойынша салық міндеттемелері өзгерген кезде, ағымдағы төлемдердің есеп-қисабы салық салу объектілері бойынша 1 ақпандағы, 1 мамырдағы, 1 тамыздағы және 1 қарашадағы жағдай бойынша тиісінше ағымдағы салық кезеңінің 15 ақпанынан, 15 мамырынан, 15 тамызынан және 15 қарашасынан кешіктірмей табыс етіледі.

9.2 || Меншікке салынатын салықтарды жоспарлау (болжамдау) әдістемесі

Заңды тұлғалардың және жеке кәсіпкерлердің меншігіне салынатын салық жоспары ҚР Статистика агенттігінің түпкі есептік кезеңдегі негізгі құралдар (сонымен қатар тұрғын үй қор құрамына кіретін объектілер) және материалдық емес активтер бойынша ақпараттарына сүйеніп жасалынады. Есептеу кезінде ортақ құннан салық объектілерінің негізгі құрамына жатпайтын объект құны алынып тасталынады және салық төлеуші болып табылмайтын заңды тұлғаның материалды емес активтері алып тасталынады.

Негізгі құралдарының салық салынатын құны болжамды қайта бағалау коэффициентімен түзетіледі және салық заңнамасына байланысты салық мөлшерлемесін ескеру арқылы келесі 9.3-формуламен есептеледі:

$$M_{\sigma} = (K_{\text{нк}} \times K / 100\%) \times M / 100\% \quad (9.3)$$

мұндағы:

- M_{σ} – мүлікке салынатын салықтың болжамды сомасы;
- $K_{\text{нк}}$ – салық салынатын негізгі құралдардың және материалды емес активтердің орташа жылдық құны;
- K – қайта бағалаудың болжамды коэффициенті;
- M – салық мөлшерлемесі.

Жеке тұлғалардың мүлкіне салынатын салықтың болжамы уәкілетті органдардың жеке тұлғалардың кәсіпкерлік мақсатта пайдаланылмайтын жеке меншігіндегі мәліметтеріне сүйене отырып белгіленеді. Оларға салық заңдарында аталған тұрғылықты баспаналар, саяжай құрылыстары, гараждар, және басқа да құрылыстар, сондай-ақ республиканың территориясында орналасқан және құрылысы аяқталмаған объектілер жатады. Салық салуға арналған меншіктің құны салық мақсатын уәкілетті органдар бір шаршы метр базалық тұрғылықты жердің, пайдалы меншік ауданы мен тозу коэффициенттерін қолдану арқылы, сонымен қатар, базалық салық мөлшерлемелері арқылы анықтайды. Есептеу барысында қолданыстағы заңға орай жеке азаматтар тобына бөлінетін жеңілдіктер ескерілуі керек.

Болжам бойынша есептеу мөлшері келесі 9.4-формуламен анықталады:

$$M_{\sigma} = K_{\text{м}} \times M / 100\% \quad (9.4)$$

мұндағы:

- $M_{\text{б}}$ – мүлікке салынатын салықтың болжамды сомасы;
- $K_{\text{н}}$ – әр жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша уәкілетті органдармен белгіленетін, салық салу мақсаты үшін мүліктің құны;
- M – салық мөлшерлемесі.

Көлік құралдарына салынатын салық болжамдары иесінің ҚР уәкілетті органдарына беретін толық есебінде көрсетілетін олардың түріне, бөлшек сандарына, көлік тобына, қозғалтқыш көлемін, жүк көтеруі көрсеткішіне және жолаушы орнына байланысты жүзеге асырылады. Көлік құралдарының жалпы санын есептеген кезде салық заңнамасында аталған жеңілдіктерге ие заңды тұлғалар мен жеке тұлғалар есепке алынбайды.

Көлік құралдарының жеке түріне және тобына салынатын салық мына 9.5-формуламен есептеледі:

$$K_{\text{б}} = C_{\text{к}} \times \text{АЕК} \times M \times K / 100\% \quad (9.5)$$

мұндағы:

- $K_{\text{б}}$ – көлік құралдарына салынатын салықтың болжамды сомасы;
- $C_{\text{к}}$ – салық салынатын көлік құралдарының саны;
- АЕК – жоспарланған жылдағы айлық есептік көрсеткіш мөлшері;
- M – АЕК-нің еселенген салық мөлшерлемесі;
- K – пайдалану мерзіміне байланысты түзету коэффициенті.

Салық түсімдерінің контингентін есептеу әдістемесі мына сатылармен сипатталады:

– бюджетті жүзеге асырушы орталық уәкілетті орган түсіп жатқан салықтар жайлы мәліметті бюджетті жоспарлайтын орталық уәкілетті органға табыстайды;

– бюджетті жоспарлайтын орталық уәкілетті орган макроэкономикалық әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерге сүйене отырып, мемлекеттің орта мерзімді даму барысындағы салық түсімі контингентін бюджетті жоспарлайтын жергілікті уәкілетті органға жеткізеді;

– бюджетті жоспарлайтын және бюджетті орындайтын жергілікті уәкілетті органдар бір мезгілде территорияға байланысты түсім контингентін болжамдауды жүзеге асырады.

Бюджеттік түсім контингенттерін болжамдау барысында нормативтік актілер мен салық заңдарына енгізілген өзгерістер мен қосымшаларды, соң жылғы республикалық Бюджет кодексіне және Салық кодексіндегі нормаларының бюджеттің жүйесі бойынша жүзеге асқан түсім деңгейлерін ескерген жөн.

Жер салықтарын болжау үшін келесі деректер қолданылады:

– жер ресурстарын басқару комитеттерімен табысталатын жер аймақтары категориясы;

– балл бонитетке үйлесімді топырақ түрі мен сапасына байланысты дифференциаланатын базалық салық мөлшерлемелері;

– салық органдарымен табысталатын декларацияның мәліметтері.

Жер салығын болжаған кезде салық заңнамаларында берілген жеңілдіктер ескеріледі. Жер салығының болжамды есебі келесі 9.6-формуламен есептеледі:

$$Ж_6 = A \times M_6 \times K \quad (9.6)$$

мұндағы:

– $Ж_6$ – жер салығының болжамды сомасы;

– A – жер учаскесінің алаңы;

– M_6 – әр категория бойынша салықтың орташа базалық мөлшерлемесі;

– K – заңнамаларға байланысты жекелеген салық төлеушілерге белгіленген коэффициент;

Жер салығын болжамдау келесі санаттар бойынша жүзеге асады:

– ауыл шаруашылығына арналған жерлер;

– елдімекен жерлері;

– өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және басқа да ауыл шаруашылық мақсаттағы емес жерлер.

Жергілікті уәкілетті органдар ҚР жер заңдарына жүргізілетін жерді аймаққа бөлу жобалары негізінде ауыл шаруашылық жерлерде (сонымен қатар жеке тұлғаларға берілген) бекітілген, елді мекендерде, елді мекеннен тыс жерде орналасқан өнеркәсіптерде байланысты салықтық мөлшерлемені базалық жер салығының 50%-нан кем мөлшеріне көтеруге немесе кемітуге құқылы. Бірақта жекелеген салық төлеушілер үшін дербес жер салық мөлшерлемелерін көтеруге және кемітуге тиым салынған. Бірыңғай жер салығын болжаған кезде салық органдарының декларациялық мәліметтері қолданылады. Бірыңғай жер салығын есептеу кезінде жер учаскесінің бағалау құны ескеріледі. Бірыңғай жер салығын есептеу 0,1% мөлшерлемесін жер учаскесінің бағалау құнына шаққандағы мәнін қолданады.

Белгілі бір жер учаскесінің бағалау құны жер ресурстарын басқару уәкілетті органдарымен табысталған акт деректеріне байланысты анықталады, ал жоқ болған жағдайда аудан бойынша орташа 1 га жердің жер ресурстарын басқару уәкілетті органдарымен табысталған бағалау

9-тарау. Мемшікке салынатын салықтарды жоспарлау (болжамдау) № 217 құнына байланысты белгіленеді. Шаруа (фермерлік) қожалықтары жердің иелену құқығына (салық объектісінің өзгеруін ескере отырып) байланысты жерді нақты қолдану уақыты бойынша бірыңғай жер салықтарын төлеуі болжам кезінде бірыңғай жер салығының мөлшерінің алдыңғы жылғы түсім серпіні ескеріледі. Есептеу мәліметтерінің негізінде осы жылғы кезеңнен күтілетін түсімдер мен болжамды жылдық салық құны анықталады.

Орманды пайдаланғаны үшін төлемақы – мемлекеттік орман қорының учаскелерінде орманды пайдаланудың мынадай түрлері үшін алынатын төлем:

- 1) ағаш дайындау;
- 2) шайыр және ағаш шырындарын дайындау;
- 3) қосалқы ағаш ресурстарын (ағаштар мен бұталардың қабықтарын, бұтақтарын, томарларын, тамырларын, жапырақтарын, бүршіктерін) дайындау;
- 4) орманды жанама пайдалану (шөп шабу, мал жаю, марал шаруашылығы, аң шаруашылығы, ара ұялары мен омарта орналастыру, көкөніс шаруашылығы, бақша шаруашылығы және өзге де ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіру, дәрілік өсімдіктер мен техникалық шикізаттар, жабайы өсетін жемістер, жаңғақтар, саңырауқұлақтар, жидектер және басқа да тағамдық өнімдер, мүк, орман төсемдері мен түскен жапырақтар, қамыс дайындау және жинау);
- 5) мемлекеттік орман қоры учаскелерін:
  - мәдени-сауықтыру, рекреациялық, туристік және спорт мақсаттары;
  - аңшылық шаруашылығы қажеттері;
  - ғылыми-зерттеу мақсаттары үшін пайдалану.
- 6) ағаш және бұта тұқымдылары мен арнайы мақсаттағы плантациялық екпелердің егілетін материалын өсіру үшін мемлекеттік орман қоры учаскелерін пайдалану.

Төлемақының салық салу объектісі:

1) көшеттердің құрамы мен нысанына күтім жасау үшін кесуді, сондай-ақ оның жас талдарының толықтығын реттеуді (жарықтандыру, тазарту) және құндылығы шамалы ағаш көшеттерін қайта жөндеуге және ландшафттарды қалыптастыруға байланысты кесуді жүзеге асыру кезінде түбірімен босатылатын сүрек көлемі;

2) ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу үшін алынған ағаш ресурстарының, шайырдың, қосалқы орман ресурстарының көлемін қоспағанда, пайдалануға берілетін орман пайдаланудың көлемі және мемлекеттік орман қоры учаскелерінің, оның ішінде ерекше қорғалатын табиғи аумақтардағы алаңы.

Орман шаруашылығы бойынша облыстық басқармалардың жоспарланған және күтілетін мәліметтерінің негізінде есептеулермен келесі 9.7-формула көмегімен жүзеге асады:

$$O_T = K_o \times T \quad (9.7)$$

мұндағы:

- O_T – орманды пайдаланғаны үшін төлсмақының болжамды сомасы;
- K_o – босатылған ағаштың көлемі (орманды пайдаланудың басқа да түрлері);
- T – ағаш үшін орташа мөлшерлемелер (орманды пайдаланудың басқа да түрлері).

Жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақы – жер үсті көздерінен суды ала отырып немесе оны алмай, арнаулы су пайдаланудың барлық түрлері үшін алынатын төлем.

Арнаулы су пайдалану су қорын пайдалану және қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган беретін рұқсат беру құжатының негізінде жүзеге асырылады. Ресімделген рұқсат құжатсыз арнаулы су пайдалану суды алудың нақты көлемі белгіленген лимиттерден асып түсетін су пайдалану ретінде қарастырылады. Су пайдаланудың арнаулы түрлері Қазақстан Республикасының су заңнамасында белгіленеді. Су қорын пайдалану және қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік органдардың оңірлік органдары өзінің орналасқан жері бойынша салық органдарына уәкілетті орган белгілеген нысан бойынша төлемақы төлеушілермен салық салу объектілері туралы мәліметтерді тоқсан сайын есепті тоқсаннан кейінгі екінші айдың 25-інен кешіктірмей табыс етеді.

Төлемақы төлеушілер:

- 1) жер үсті көздерінен және теңіз суларынан механикалық және өзі ағып жатқан суды алу жөніндегі стационарлық, жылжымалы және жүзбелі құрылыстарды пайдалана отырып;
- 2) гидравликалық электр станцияларын пайдалана отырып;
- 3) балық шаруашылығын жүргізу үшін су шаруашылығы құрылыстарын пайдалана отырып;
- 4) балық ресурстарын өндіру үшін;
- 5) су көлігі мұқтаждары үшін жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдалануды жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар.

Төлемақының салық салу объектілері:

- 1) жер үсті су көзінен алынған судың көлемі;
- бөгеттерге және басқа да тірек гидротехникалық және су реттеуші құрылыстарға шоғырландырылатын су көлемін;

– ағынды бассейнаралық бұруды жүзеге асыратын арналарда және ағынды реттеуді жүзеге асыратын ернеуден тыс су қоймаларында сүзуге және булануға кететін, су шаруашылығы жүйелерінің жобалық деректері негізінде су қорын пайдалану және қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган растаған су шығындарын;

– су қорын пайдалану және қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен бекіткен табиғат қорғау және санитарлық-эпидемиологиялық су ағызу көлемін;

– су тасқынын, су басуды және су астында калуды болғызбау мақсатында жүзеге асырылатын, су қорын пайдалану және қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган растаған суару жүйелеріне мәжбүрлі түрде су жинау көлемін қоспағанда;

2) өндірілген электр энергиясының көлемі;

3) су көлігімен тасымалдау көлемі.

Төлемақы кеме тіркемесіз сүректі ағызуға, рекреацияға, жер қазатын техниканы қолдануға, батпақты құрғатуға қолданылмайды.

Жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақы күтілетін және болжамды мәліметтер негізінде облыстық су ресурстар басқармасы анықтайды. Бұл төлемақы төлем объектісінің негізінде нақты су қолдану және ҚР Үкіметі бекіткен төлем мөлшерлемесі негізінде анықталды. Аталған төлемақыны болжағанда су қолдану түрін ескеру керек: тұрғылықты қолданыстағы және коммуналды қызмет көрсету, өнеркәсіп, жылу энергетикасы, шаруашылық, балық шаруашылығы, гидроэнергетика, су көлігі және т.б.

Жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақыны жоспарлау 9.8-формула бойынша есептеледі:

$$CPT_{\phi} = K_{\phi} \times M \quad (9.8)$$

мұндағы:

– CPT_{ϕ} – жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақының болжамдалған сомасы;

– K_{ϕ} – су тарту көлемі;

– M – төлемақы мөлшерлемесі.

Қорыта келгенде бұл тарауда меншікке салынатын салықтардың, оның ішінде: көлік құралдарына салынатын салық, мүлік салығы, жер салығы, бірыңғай жер салығымен бірге орманды пайдаланғаны үшін төлемақы мен жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақылардың түсімдерін жоспарлау мен болжамдаудың

әдістемесіне тоқталдық. Сондай-ақ осы тақырыпта қарастырылған сұрақтардың мазмұнын толық ашу үшін және жан-жақты зерттеу мақсатында 2010 жылы ҚР Экономикалық даму және сауда министрлігінің Бюджеттік жоспарлау департаментімен әзірленген «Бюджет кірістерін макроэкономикалық болжамдау бойынша» тәжірибелік нұсқаулықпен танысу қажет. Ол оқу құралының соңында қосымша ретінде берілген.

Бақылау сұрақтары:

1. Көлік құралдары салығының экономикалық мәні.
2. Көлік құралдары салығын төлеушілер.
3. Көлік құралдары салығы бойынша салық салу объектілері.
4. Көлік құралдары салығы бойынша салық салу объектілеріне жатпайды.
5. Көлік құралдары салығын есептеу тәртібі.
6. Көлік құралдары салығын төлеу мерзімі.
7. Көлік құралдары салығы бойынша салық кезеңі.
8. Мүлік салығының экономикалық мәні.
9. Мүлік салығын төлеушілер.
10. Мүлік салығының салық салу объектісі.
11. Мүлік салығы бойынша салық салу объектісіне жатпайды.
12. Мүлік салығы бойынша салық базасы.
13. Салық салу объектілерінің орташа жылдық баланстық құны.
14. Мүлік салығының мөлшерлемелері.
15. Мүлік салығын есептеу және төлеу тәртібі.
16. Мүлік салығын есептеу үшін салық кезеңі.
17. Жеке тұлғалардың мүлік салығын төлеушілер.
18. Жеке тұлғалар үшін тұрғын жайлар, саяжай құрылыстары бойынша салық базасы.
19. Жеке тұлғалардың мүлік салығын есептеу мен төлеу үшін салық кезеңі.
20. Жер салығының экономикалық мәні.
21. Жер салығының қызметі.
22. Жер салығын енгізудің мақсаттары.
23. Жердің санаттары.
24. Жердің салық салынбайтын санаттары.
25. Жер салығын есептеу үшін қажетті құжаттар.
26. Жер салығын төлеушілер.
27. Жер салығының салық салу объектісі.
28. Жер салығының салық салу объектісіне жатпайды.
29. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге салынатын базалық салық мөлшерлемелері.
30. Жеке тұлғаларға берілген ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге салынатын базалық салық мөлшерлемелері.
31. Үй іргесіндегі жер учаскелеріне салынатын базалық салық мөлшерлемелері.

32. Үй іргесіндегі жер учаскесі.
33. Заңды тұлғалардың салықты есептеу тәртібі мен төлеу мерзімдері.
34. Жеке тұлғалардың салықты есептеу тәртібі және төлеу мерзімдері.
35. Жер салығын есептеу мен төлеу үшін салық кезеңі.
36. Жер салығы бойынша салық есептілігі.
37. Негізгі құралдарының салық салынатын құны.
38. Жеке тұлғалардың мүлкіне салынатын салықтың болжамы.
39. Көлік құралдарына салынатын салық болжамдары.
40. Көлік құралдарының жеке түріне және тобына салынатын салықты есептеу тәртібі.
41. Салық түсімдерінің контингентін есептеу әдістемесі.
42. Жер салықтарын болжау үшін қолданылатын деректер.
43. Жер салығының болжамды есебі
44. Жер салығын болжамдау.
45. Орманды пайдаланғаны үшін төлемақы және салық салу объектісі.
46. Жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақы және оны төлеушілер.
47. Жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақының салық салу объектілері.
48. Жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақыны жоспарлау.

Білім алушылардың өзіндік жұмыстары үшін тапсырмалар:

Келесі сұрақтарды меңгере отырып, презентация дайындау:

1. Меншікке салынатын салықтың мазмұны және міндеттері.
2. Меншікке салынатын салықтың жеке түрлері бойынша жоспарлау мен болжаудың әдістері мен тәсілдері.
3. Меншікке салынатын салықты есептеу және салық салынатын базаны анықтау.
4. Қазақстан Республикасы Салық кодексінің «Көлік құралдарына салынатын салық» бойынша 13 бөлімнің 50-52 тарауларын, «Жер салығы» бойынша 14 бөлімнің 53-56 тарауларын, «Мүлік салығы» бойынша 15 бөлімнің 57-58 тарауларын, 62 тарауды, 70 және 73 тарауларын пайдалана отырып, салық түсімдерін болжау және есептеу.

Берілген тақырып сұрақтарын меңгеру үшін Қазақстан Республикасы Салық кодексінің «Меншікке салынатын салықтар» бөлімдері мен баптарды және сәйкесінше әдебиеттерді оқу қажет.

Талдамалық баяндамалар тақырыптары:

1. Өткен 5 жылға Қазақстан Республикасындағы меншікке салынатын салықтың құрылымы мен серпініне талдау жасап, алдағы 3 жылға салықтық түсімдерді болжау.
2. 3 жылдық мерзімдегі республикалық бюджетке түсетін меншікке салынатын салықтың түсімдер көлемінің артуы мен азаюына әсер ететін факторларды талдау.

10-ТАРАУ. ЖЕР ҚОЙНАУЫН ПАЙДАЛАНУШЫЛАРДЫҢ АРНАУЛЫ ТӨЛЕМДЕРІН ЖОСПАРЛАУ (БОЛЖАМДАУ)

1. *Жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдері мен салықтық режимінің үлгілері.*
2. *Жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдерін жоспарлау (болжамдау) әдістемесі.*

10.1

Жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдері мен салықтық режимінің үлгілері

Қазақстанның табиғи және басқа да көздерін пайдаланғаны үшін төлемдер шамалап алғанда жалпы салықтық түсімдердің 10%-н құрайды. Мұндай түсімдер республикалық бюджетте ҚҚС сияқты қызмет көрсету, жұмыс, тауар үшін ішкі салықтар ретінде көрініс табады. Бұл түсімдердің үлкен салмағын бонустар, пайдалы қазбаларды өндіру салығы, үстеме пайда салығы және келісілген шарттар бойынша Қазақстан Республикасының өнімді болу бойынша үлесі алады. Бұл төлемдер жер қойнауын пайдаланушылардың арнайы төлемдері деп аталынады. Бұл жер қойнауын пайдаланушының шарты негізінде жүзеге асады. Үстеме салық үшін және жер қойнауын пайдаланушылардың арнайы төлемдері үшін салық төлеушілер Қазақстан Республикасында жер қойнауын пайдалану операциясын жүзеге асыратын заңды және жеке тұлғалар болып табылады.

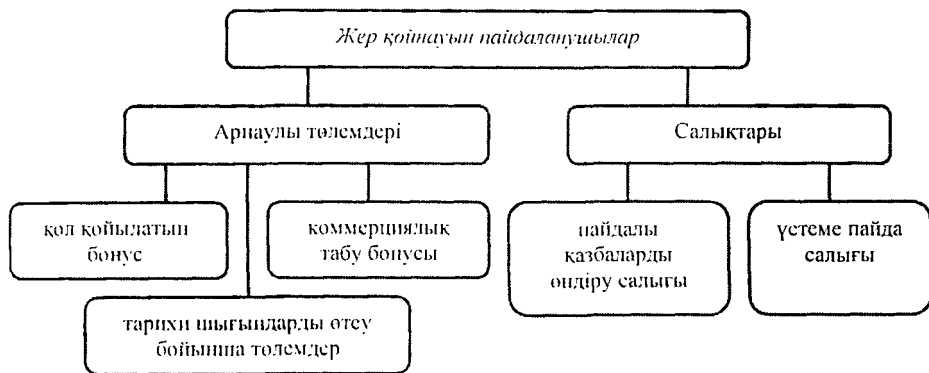
Жер қойнауын пайдаланушылардың негізгі төлейтін арнаулы төлемдері мен салықтары:

- 1) жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдері:
  - а) қол қойылатын бонус;
  - б) коммерциялық табу бонусы;
  - в) тарихи шығындарды өтеу бойынша төлемдер;
- 2) пайдалы қазбаларды өндіру салығы;
- 3) үстеме пайда салығы (10.1-сурет).

Жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу жөніндегі қызметке салық салу – жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт шеңберінде жүзеге асырылатын қызмет бойынша салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер бойынша салық міндеттемелерін есептеу, оларды төлеу жөніндегі міндеттемелер туындаған

кезде қолданыстағы Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес жүргізіледі.

Жекелеген жер қойнауын пайдаланушылардың салық міндеттемесін орындау тәртібі – Қазақстан Республикасының Үкіметі немесе құзыретті орган мен жер қойнауын пайдаланушы арасында 2009 жылғы 1 қаңтарға дейін жасалған және міндетті салық сараптамасынан өткен, өнімді болу туралы келісімде (келісімшарт), сондай-ақ Қазақстан Республикасының Президенті бекіткен жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшартта айқындалған салық режімі мұндай келісімнің (келісімшарт) ережелеріне сәйкес оларға қатысты салық режімінің тұрақтылығы тікелей көзделген салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер үшін сақталады, мұндай келісімнің (келісімшарт) белгіленген бүкіл қолданылу мерзімі ішінде тек қана оның тараптарына қатысты, сондай-ақ операторларға қатысты қолданылады, мұндай келісімнің (келісімшарт) тараптары болып табылмайтын тұлғаларға немесе операторларға қолданылмайды және тараптардың өзара келісімі бойынша өзгертілуі мүмкін.

10.1-сурет – Жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдері мен салықтары

Жер қойнауын пайдаланушыларда қолданылатын негізгі терминдер

Жалпы табыстар мен шығыстар – жер қойнауын пайдаланушының келісімшарттық және келісімшарттан тыс қызметті жүзеге асыруымен байланысты және жер қойнауын пайдалануға арналған нақты келісімшартпен және келісімшарттан тыс қызметпен тікелей себеп-салдарлық байланысты емес және олардың арасында бөлуді талап ететін жалпы тіркелген активтер бойынша табыстары мен шығыстарын қоса алғанда, есепті салық кезеңіндегі табыстары мен шығыстары.

Жалпы тіркелген активтер – келісімшарттық және келісімшарттан тыс қызметті жүзеге асыруымен байланысты және пайдалану ерекшелігі-

не қарай жер қойнауын пайдалануға арналған нақты келісімшартпен және келісімшарттан тыс қызметпен тікелей себеп-салдарлық байланысты емес тіркелген активтер.

Жанама табыстар мен шығыстар – жер қойнауын пайдаланушының есепті салық кезеңіндегі табыстары мен шығыстары, оның ішінде жер қойнауын пайдалануға арналған бірнеше келісімшарттармен тікелей себеп-салдарлық байланысы бар және жер қойнауын пайдалануға арналған осындай келісімшарттар арасында ғана бөлінетін тіркелген активтер бойынша табыстары мен шығыстары.

Жанама тіркелген активтер – пайдаланылу ерекшелігіне қарай жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшартпен ғана тікелей себеп-салдарлық байланысы бар тіркелген активтер.

Өндіру мен бастапқы қайта өңдеудің (байыту) өндірістік өзіндік құны – халықаралық қаржылық есептілік стандарттары мен Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы заңнамасының талаптарына сәйкес айқындалатын, пайдалы қазбаларды сақтау, тасымалдау, өткізу шығыстарын, жалпы әкімшілік пен пайдалы қазбаларды жер қойнауынан жер үстіне шығарумен және оларды бастапқы қайта өңдеумен (байыту) тікелей байланысты емес басқа да шығындарды қоспағанда, пайдалы қазбаларды жер қойнауынан жер үстіне шығарумен және оларды қайта өңдеумен (байыту) тікелей байланысы бар өндіріс шығындары.

Тікелей табыстар мен шығыстар – жер қойнауын пайдаланушының жер қойнауын пайдалануға арналған нақты келісімшартпен немесе келісімшарттан тыс қызметпен тікелей себеп-салдарлық байланысы бар тіркелген активтер бойынша табыстары мен шығыстарын қоса алғанда, есепті салық кезеңіндегі табыстары мен шығыстары.

Келісімшарт қызметі бойынша бөлек салықтық есепке алу мынадай салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер бойынша жүргізіледі:

- 1) корпоративтік табыс салығы;
- 2) қол қойылатын бонус;
- 3) коммерциялық табу бонусы;
- 4) пайдалы қазбаларды өндіру салығы;
- 5) үстеме пайда салығы;
- 6) жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттардың салық режимдері негізінде Салық кодексінде белгіленген тәртіптен өзгеше есептелетін өзге де салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер.

Пайдалы қазбаларды өндіру салығы бойынша салық міндеттемелерін қоспағанда, салық міндеттемелерін есептеу үшін бөлек салықтық есепке алуды жүргізу туралы осы ережелер жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттардың мынадай түрлеріне қолданылмайды:

- 1) кең таралған пайдалы қазбаларды барлау және өндіру;
- 2) жерасты суларын барлау немесе өндіру;
- 3) емдік балшықты барлау және өндіру;
- 4) барлау немесе өндіруге байланысты емес жерасты құрылыстарын салуға және пайдалануға арналған келісімшарттар бойынша туындаған салық міндеттемелері.

Жер қойнауын пайдаланушылардың арнайы төлемдерінің ең көп үлес салмағын пайдалы қазбаларды өндіруге салыпатын салық алады.

Пайдалы қазбаларды өндіру салығы – жер қойнауын пайдаланушы Қазақстан Республикасының аумағында өндірілетін минералды шикізат, мұнай, жерасты сулары мен емдік балшықтың әрбір түрі бойынша жеке төлейтін салық.

Пайдалы қазбаларды өндіру салығы Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі бойынша уәкілетті мемлекеттік орган мен жер қойнауын пайдаланушының арасында жасалатын қосымша келісімде белгіленген тәртіппен заттай нысанға ауыстырылуы мүмкін жағдайды қоспағанда, ақшалай нысанда төленеді.

Пайдалы қазбаларды өндіру салығын төлеушілер – жер қойнауын пайдалануға арналып жасалған әрбір жеке келісімшарт шеңберінде техногендік минералды құралымдардан пайдалы қазбалар алуды қоса алғанда, мұнайды, минералды шикізатты, жерасты сулары мен емдік балшықты өндіруді жүзеге асыратын жер қойнауын пайдаланушылар.

Салық салу объектісі – жер қойнауын пайдаланушы салық кезеңінде өндірген шикі мұнайдың, газ конденсаты мен табиғи газдың нақты көлемі.

Пайдалы қазбаларды өндіру салығын есептеу үшін салық базасы – салық кезеңінде өндірілген шикі мұнай, газ конденсаты және табиғи газ көлемінің құны.

Салықты есептеу тәртібі – бюджетке төленетін пайдалы қазбаларды өндіру салығының сомасы салық салу объектілерінің, салық базасы мен молшерлемелерінің негізінде айқындалады.

Салық салу объектісі – минералды шикізаттың құрамындағы пайдалы қазбалар қорларының нақты көлемі (айналыстан шыққан қорлардың салық салыпатын көлемі).

Айналыстан шыққан қорлардың салық салу объектісі – салық кезеңі ішінде нормаланған ысырапты шегере отырып, жер қойнауын

пайдалануға арналған келісімшарт талаптарында табу, пайдалану (өткізу) көзделген минералды шикізаттың құрамындағы пайдалы қазбалардың айналыстан шыққан қорларының көлемі.

Әрбір алу бірлігі бойынша нормаланған ысыраптың көлемі осы мақсаттар үшін Қазақстан Республикасының уәкілетті мемлекеттік органы бекіткен кен орындарын эзірлеудің техникалық жобасының негізінде белгіленеді.

Пайдалы қазбаларды өндіру салығын есептеу үшін салық базасы – салық кезеңінде минералды шикізаттың құрамындағы пайдалы қазбалардың айналыстан шыққан қорларының салық салынатын көлемінің құны.

Салық салу объектісі – жер қойнауын пайдаланушының салық кезеңінде өндірген кең таралған пайдалы қазбалардың, жерасты сулары мен емдік балшықтың нақты көлемі.

Пайдалы қазбаларды өндіру салығы мынадай жағдайларда төленбейді:

1) жер қабатының қысымын қалпында ұстау және техногендік суларды сору үшін жерасты суларын жер қойнауына кері айдағанда;

2) меншік құқығында, жер пайдалану құқығында және жерге арналған өзге де құқықтарда өзіне тиесілі жер учаскесінде жерасты суларын өндіруді жүзеге асыратын жеке тұлға өндірілген жерасты суларын кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру кезінде пайдаланбаған жағдайда;

3) өзінің шаруашылық мұқтаждары үшін мемлекеттік мекемелер өндіретін жерасты сулары бойынша.

Пайдалы қазбаларды өндіру салығын есептеу үшін салық базасы – жер қойнауын пайдаланушылар салық кезеңінде өндірген кең таралған пайдалы қазбалар, жерасты сулары мен емдік балшық көлемінің құны.

Пайдалы қазбаларды өндіру салығы бойынша салық кезеңі – күнтізбелік тоқсан.

Толу мерзiндерi – салық толеуші салықтың есептелген сомасын орналасқан жері бойынша бюджетке салық кезеңінен кейінгі екінші айдың 25-інен кешіктірмей толеуге міндетті.

Салық декларациясы – жер қойнауын пайдаланушы пайдалы қазбаларды өндіруге салық жөніндегі декларацияны орналасқан жері бойынша салық органына салық кезеңінен кейінгі екінші айдың 15-інен кешіктірмей береді.

Бонус – жер қойнауын пайдаланушының тіркелген төлемдері.

Жер қойнауын пайдалануға арналып жасалған келісімшарттың түріне және талаптарына қарай жер қойнауын пайдаланушы үшін бонустың мынадай түрлері белгіленеді:

- 1) қол қойылатын бонус;
- 2) коммерциялық табу бонусы.

Қол қойылатын бонус – жер қойнауын пайдаланушының келісімшарт аумағында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен келісімшарт аумағы кеңейтілген кезде жер қойнауын пайдалану құқығын сатып алу үшін алған біржолғы тіркелген төлемі.

Салық декларациясы – жер қойнауын пайдаланушы қол қойылатын бонус жөніндегі декларацияны орналасқан жері бойынша салық органына төлеу мерзімі басталған айдан кейінгі екінші айдың 15-не дейін табыс етеді.

Жер қойнауын пайдаланушы коммерциялық табу бонусын – пайдалы қазбаларды өндіруге арналған және келісімшарт аумағындағы пайдалы қазбаларды әрбір коммерциялық табу үшін, оның ішінде кен орындарына қосымша барлау жүргізу барысындағы табу үшін бірлескен барлау мен өндіруге арналған келісімшарттар шеңберінде төлейді.

Коммерциялық табу бонусы төленбейді – пайдалы қазбалардың кен орындарына оларды кейіннен өндіруді көздемейтін барлау жүргізуге арналған келісімшарттар бойынша.

Коммерциялық табу бонусын төлеушілер – жер қойнауын пайдалануға арналып жасалған келісімшарттар шеңберінде жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу кезінде келісімшарт аумағында пайдалы қазбаларды коммерциялық табуы туралы жария еткен жер қойнауын пайдаланушылар.

Коммерциялық табу бонусының салық салу объектісі – осы келісімшарт аумағында осы мақсаттар үшін уәкілеттік берілген мемлекеттік орган бекіткен пайдалы қазбалар қорларының физикалық көлемі.

Комірсутек шикізаты бойынша пайдалы қазба қорлары – алынатын пайдалы қазбалар қорлары.

Коммерциялық табу бонусын есептеу үшін салық базасы – осы мақсаттар үшін уәкілеттік берілген мемлекеттік орган бекіткен пайдалы қазбалар қорлары көлемінің құны.

Коммерциялық табу бонусын есептеу тәртібі – коммерциялық табу бонусының сомасы салық салу объектісінің, салық базасы мен мөлшерлемелерінің негізінде айқындалады.

Коммерциялық табу бонусының мөлшерлемесі – коммерциялық табу бонусы салық базасының 0,1 пайыз мөлшерлемесі бойынша төленеді.

Тарихи шығындарды өтеу бойынша төлем – жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт жасалғанға дейін келісімшарт аумағын

геологиялық зерттеуге және кен орындарын барлауға мемлекет шеккен жиынтық шығындарды өтеу бойынша жер қойнауын пайдаланушының тіркелген төлемдері.

Үстеме пайда салығы жер қойнауын пайдаланушы үстеме пайда салығын төлеуші болып табылатын жер қойнауын пайдалануға арналған әрбір жеке келісімшарт бойынша салық кезеңінде есептеледі.

Үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін жер қойнауын пайдаланушы осында белгіленген тәртіпке сәйкес жер қойнауын пайдалануға арналған әрбір жеке келісімшарт бойынша салық салу объектісін, сондай-ақ салық салумен байланысты мынадай объектілерді айқындайды:

- 1) үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін таза табыс;
- 2) үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін салық салынатын табыс;
- 3) жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт бойынша жиынтық жылдық табыс;
- 4) үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін шегерімдер;
- 5) жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт бойынша корпоративтік табыс салығы;
- 6) жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт бойынша бейрезиденттің тұрақты мекемесінің таза табыс салығының есеп айырысу сомасы.

Үстеме пайда салығын төлеушілер – жер қойнауын пайдалануға арналған әрбір жеке келісімшарт бойынша жүзеге асырылатын қызмет бойынша жер қойнауын пайдаланушылар.

Үстеме пайда салығын төлеуден босатылатын жер қойнауын пайдаланушылар:

- 1) Қазақстан Республикасының Үкіметі немесе құзыретті орган мен жер қойнауын пайдаланушы арасында 2009 жылғы 1 қаңтарға дейін жасалған және міндетті салық сараптамасынан өткен, өнімді болу туралы келісімде (келісімшарт) көрсетілген;
- 2) осы келісімшарттар пайдалы қазбалардың басқа түрлерін өндіруді көздемеген жағдайда, кең таралған пайдалы қазбаларды, жерасты суларын және емдік балшықты барлауда, барлау мен өндіруде немесе өндіруде көрсетілген;
- 3) барлауға және өндіруге байланысты емес жерасты құрылыстарын салуға және пайдалануға арналған келісімшарттардың негізінде жүзеге асырылатын қызмет бойынша.

Үстеме пайда салығының салық салу объектісі – үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін жер қойнауын пайдаланушының ше-

герімдер сомасының 25 пайызына тең сомадан асатын салық кезеңі үшін жер қойнауын пайдалануға арналған әрбір жеке келісімшарт бойынша үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін айқындалған жер қойнауын пайдаланушының таза табысының бір бөлігі.

Үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін таза табыс – үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін салық салынатын табыс пен жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт бойынша корпоративтік табыс салығы арасындағы айырма ретінде айқындалады.

Тұрақты мекеме арқылы Қазақстан Республикасында жер қойнауын пайдалану жөніндегі қызметін жүзеге асыратын бейрезиденттер үшін үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін таза табыс – осы жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшартпен байланысты тұрақты мекеменің таза табыс салығының есеп айырысу сомасына қосымша азайтылады.

Үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін салық салынатын табыс – табыстар мен шығыстар сомасына азайтуды ескере отырып, айқындалған жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт бойынша жылдық жиынтық табыс пен үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін шегерімдер арасындағы айырма ретінде айқындалады.

Жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт бойынша жылдық жиынтық табыс – келісімшарттық қызмет бойынша жер қойнауын пайдаланушы жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт бойынша жылдық жиынтық табысты түзетулерді ескере отырып, корпоративтік табыс салығын есептеу мақсаты үшін Салық кодексінде белгіленген тәртіппен жер қойнауын пайдалануға арналған әрбір жеке келісімшарт бойынша айқындайды.

Үстеме пайда салығы үшін салық кезеңі:

- 1 қаңтардан бастап 31 желтоқсанға дейінгі күнтізбелік жыл;
- жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт күнтізбелік жыл ішінде жасалса, жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт күшіне енген күннен бастап күнтізбелік жылдың соңына дейінгі уақыт кезеңі осындай келісімшарт бойынша үстеме пайда салығын есептеу үшін бірінші салық кезеңі;

- жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттың қолданысы күнтізбелік жылдың соңына дейін өткен болса, күнтізбелік жыл басталғаннан жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттың қолданысы аяқталған күнге дейінгі уақыт кезеңі осындай келісімшарт бойынша үстеме пайда салығын есептеу үшін соңғы салық кезеңі;

- күнтізбелік жыл басталғаннан кейін күшіне енген жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттың қолданысы осы күнтізбелік

жылдың соңына дейін өткен болса, жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт күшіне енген күннен бастап жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттың қолданысы аяқталған күнге дейінгі уақыт кезеңі осындай келісімшарт бойынша үстеме пайда салығын есептеу үшін салық кезеңі.

Салықты толеу мерзімі – үстеме пайда салығы салық төлеушінің орналасқан жері бойынша бюджетке салық кезеңінен кейінгі жылдың 15 сәуірінен кешіктірілмей төленеді.

Салық декларациясы – жер қойнауын пайдаланушы үстеме пайда салығы жөніндегі декларацияны орналасқан жері бойынша салық органына салық кезеңінен кейінгі жылдың 10 сәуірінен кешіктірмей табыс етеді.

10.2 Жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдерін жоспарлау (болжамдау) әдістемесі

Бонустар түсімін болжамдау мұнай секторы ұйымдары мен өзге де жер қойнауын пайдаланушылар бойынша жеке-жеке жүзеге асырылады.

Бонустар түсімін болжауды есептеу уәкілетті органның жер қойнауын пайдалануға құқық алу үшін жүргізілетін конкурста жеңіске жеткен жер қойнауын пайдаланушылар арасындағы бонустар (АҚШ долларында) мен теңгенің АҚШ долларына болжамды бағамына қайта есептелетін пайдалы қазбалар түрлерінің көлемі туралы мәліметтерінің негізінде жүргізіледі.

Пайдалы қазбаларды өндіру салығын (ары қарай – ПҚӨС) «Теңіз-шевройл» ЖШС мен өнімді бөлу туралы Келісімді 2009 жылдың 1-қаңтарына дейін бекіткен ұйымдардан басқа мұнай өндіруші ұйымдар төлейді.

ПҚӨС болжауын есептеу үшін уәкілетті мемлекеттік орган ұсынатын жер қойнауын пайдалануға бекітілген әрбір жеке келісімшарт арасындағы ишкі мұнайды, газ конденсатын өндіру көлемі туралы мәліметтер, әлеуметтік-экономикалық даму мен елдің бюджеттік параметрлерін болжауға сәйкес теңгенің АҚШ долларына қатысты болжамды бағамы мен мұнайға әлемдік баға пайдаланылады.

ПҚӨС-тың болжамдалған сомасы келесі 10.1-формула арқылы анықталады:

$$P_0 = \Gamma_0 \times \Theta_0 \times M \quad (10.1)$$

мұндағы:

- Π_6 – ПҚӨС-тың болжамдалған сомасы;
- Γ_6 – газ конденсаты, мұнай өндіру көлемінің болжамдалған көлемі;
- Θ_6 – өткізудің орташа бағасы;
- M – орташа мөлшерлеме.

Орташа өткізу бағасын анықтау кезінде мұнайға әлемдік баға теңгенің АҚШ долларына қатысты болжамды бағамына және баррельді тоннаға аудару коэффициенті – 7,5 көрсеткішіне қайта есептеледі. Орташа мөлшерлеме, салықтық заңнамамен белгіленген мөлшерлемелер шкаласына сәйкес жер қойнауын пайдалануға әрбір жеке келісімшарт бойынша ағымдағы салықтық жылға өндірудің жоспарлы көлеміне сәйкес мөлшерлемені қолдану жолымен анықталады. Мұнайды, газ конденсатын ішкі нарыққа өткізген кезде төмендетілген 0,5 коэффициенті қолданылады.

Көмірсутегі шикізатының суландырылған, шағын дебетті, тұтқырлығы жоғары түрлерінің қойнауларын игеретін, сонымен қатар, рентабельділігі төмен келісімшарттар бойынша қызмет атқаратын жер қойнауын пайдаланушылар үшін ПҚӨС мөлшерлемесін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді. Салық кодексіне сәйкес ПҚӨС бойынша салық кезеңі күнтізбелік тоқсан болып табылады. ПҚӨС төлеу есептік тоқсаннан кейінгі екінші айдың 25-күнінен кешіктірілмеуі тиіс, осыған байланысты, болжам кезінде 4 тоқсанның өтпелі төлемдері есепке алынады.

Қатты пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салықты болжауды есептеу үшін ағымдағы жылдың бағалауы бойынша салық түсімдерінің көлемін мұнай секторының жиынтық қосылған құнының көлемінің болжамды өзгерістеріне түзету қажет. Болжам кезінде, сонымен қатар, бір жолғы төлемдерді алып тастай отырып, өткен кезеңдегі нақты салық түсімдерінің серпінін есепке алған жөн.

Шағын дебетті, өндірілген кен орнын пайдаланушылар үшін, сонымен қатар, рентабельділігі аз келісімшарттар бойынша қызмет атқартын жер қойнауын пайдаланушылар үшін ПҚӨС салығының мөлшерлемесін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді. Салық кодексіне сәйкес ПҚӨС бойынша салық кезеңі күнтізбелік тоқсан болып табылады. ПҚӨС төлеу есептік тоқсаннан кейінгі екінші айдың 25-інен кешіктірілмеуі қажет, осыған байланысты, болжам кезінде 4-тоқсанның өтпелі төлемдері есепке алынады.

«Теңізшевроил» ЖШС және Өнімді бөлу туралы келісім бойынша қызмет атқаратын ұйымдар бойынша *болжамды роялтиді есептеу үшін* уәкілетті мемлекеттік орган ұсынатын шикі мұнайды, газ конденсатын

өндіру көлемі туралы мәліметтер, әлеуметтік-экономикалық даму мен елдің бюджеттік параметрлерін болжауға сәйкес теңгенің АҚШ долларына қатысты болжамды бағамы мен мұнайға әлемдік баға пайдаланылады.

Болжамдалған роялти сомасы орташа тиімді мөлшерлеменің газ конденсаты, өндірген мұнай құнының кобейтінісі есебінен келесі 10.2-формула арқылы анықталады:

$$P_{\sigma} = \Gamma_{\sigma} \times \Theta_{\sigma} \times M \quad (10.2)$$

мұндағы:

- P_{σ} – болжамдалған роялти;
- Γ_{σ} – газ конденсаты, мұнай өндіру көлемінің болжамдалған көлемі;
- Θ_{σ} – өткізудің орташа бағасы;
- M – орташа тиімді мөлшерлеме.

Өткізудің орта бағасын анықтау кезінде мұнайдың әлемдік бағасы болжанып отырған теңгенің АҚШ долларына бағамы және баррельді тоннаға аудару коэффициенті – 7,8 қайта есептеледі. Роялти бойынша орташа тиімді мөлшерлеме есепті мерзімде роялти мен есепті кезеңдегі өткізуден түскен табыс көлемінің сомаларының қатынасы арқылы нақты қалыптасқан пайызға негізделіп анықталады. Шығарып тастаудың орташа пайызы да ағымдағы жылдың түсімдерін бағалау негізінде анықталуы мүмкін. Өткізуден түскен табыс көлемі өткізудің орташа бағасын мұнайды, газ конденсаттын шығару көлеміне кобейту арқылы анықтайды. Роялтідан түсімдерді бағалау кезінде алдыңғы кезеңдегі салықтың және жүйелі емес бір жолғы төлемдердің түсу серпінін есепке алу тиіс.

Шикі мұнай, газ конденсаты бойынша экспортқа рента салығын болжамдау «Тенгизшевройл» ЖШС-і мен 2009 жылдың 1 қаңтарына дейін Өнімді бөлу туралы келісімге отырған ұйымдардан басқа мұнай шығарушы ұйымдарда жүргізіледі.

Рента салығына болжамды есептеу үшін шикі мұнай, газ конденсатының экспорттау көлемі, мұнайдың әлемдік бағасы мен мемлекеттің бюджеттік параметрлері мен әлеуметтік-экономикалық дамудың жоспарларына сәйкес теңгенің АҚШ долларына шаққандағы бағамы пайдаланылады.

Рента салығының болжамдық сомасы төмендегі 10.3-формула арқылы анықталады:

$$P_{\sigma} = \Gamma_{\sigma} \times \Theta_{\sigma} \times M \quad (10.3)$$

мұндағы:

- P_6 – рента салығының болжамдық сомасы;
- Γ_6 – мұнайды, газ конденсатын өндірудің болжамдық көлемі;
- Θ_6 – өткізудің орташа бағасы;
- M – молшерлеме.

Мұнайды экспорттаудың болжамдық көлемі төмендегі 10.4-формула арқылы анықталады:

$$Q = \Gamma_6 \times M_3 \quad (10.4)$$

мұндағы:

- Γ_6 – мұнайды, газ конденсатын шығарудың болжамдық көлемі;
- M_3 – жалпы шығару көлемінде мұнайды, газ конденсатын экспорттау үлесі.

Мұнай мен газ конденсатын экспорттау үлесі мұнай, газ конденсатын экспорттау көлемінің есепті жылда мұнайды шығару көлеміне қатынасымен анықталады. Өткізудің орташа бағасын анықтау кезінде мұнайдың әлемдік бағасы болжанып отырған теңгенің АҚШ долларына бағамы және баррельді тоннаға аудару коэффициенті – 7,8 қайта есептеледі. Рента салығының молшерлемесі әлемдік баға деңгейіне байланысты Салықтық заңнамаға сәйкес анықталады. Рента салығын төлеу есепті мерзімнен кейінгі екінші айдың 25 жұлдызына дейін төленуі тиіс. Есепті мерзім күнтізбелік тоқсан болып табылатындықтан болжам кезінде өтпелі төлемдер есепке алынады.

Көмір бойынша экспортқа рента салығына болжам есепті жыл бойынша макроэкономикалық көрсеткіштердің өзгерісін есепке ала отырып түзетілген нақты түсімдердің көлеміне байланысты болады.

Салық кодексіне сәйкес рента салығы бойынша салық кезеңі – күнтізбелік тоқсан. Рента салығын төлеу есепті мерзімнен кейінгі екінші айдың 25 жұлдызына дейін төленуі тиіс. Есепті мерзім күнтізбелік тоқсан болып табылатындықтан болжам кезінде өтпелі төлемдер есепке алынады.

Мұнай секторындағы ұйымдардың келісімшарттары бойынша өнімді бөлу бойынша Қазақстан Республикасының үлесін болжау (ҚР үлесі) өнімді бөлу бойынша Келісім жасасқан мұнай шығарушы ұйымдар арасында жүзеге асады.

ҚР үлесінің болжамдық түсімдерін есептеу уәкілетті орган тарапынан ұсынылған мұнай, газ конденсатын шығарудың болжамдық көлемін, өткізу бағалары мен табысты өнімдердің құнына қолданылатын өнім бөлімі бойынша Қазақстан Республикасының үлесінің пайыздық көрсеткіші негізінде жүргізіледі.

ҚР үлесінің болжамдық сомасы келесі 10.5-формула арқылы есептеледі:

$$\Theta B_6 = \Gamma_6 \times \Theta_6 \times Y_{no} \times Y_{kp} \quad (10.5)$$

мұндағы:

- ΘB_6 – ҚР үлесінің болжамды сомасы;
- Γ_6 – мұнайды, газ конденсатын шығарудың болжамды көлемі;
- Θ_6 – өткізудің орташа бағасы;
- Y_{no} – пайдалы өнімнен үлесі;
- Y_{kp} – пайдалы өнімнен ҚР үлесі.

Үлесті төлейтін ұйымдар бойынша өткізудің орташа болжамдалған бағасы мұнайға болжамдалған әлемдік бағаның нақты қалыптасқан бағаға қарсы өзгерістеріне сәйкес түзетілген осы ұйымдар бойынша есепті жылда қалыптасқан орташа бағадан шығады. Табысты өнімнің және ҚР үлесінің орташа пайыздық көрсеткіштерінің болжамын есептеу үшін ұйымның мәліметтері негізге алынады. ҚР үлесінің түсімдерін есептеу үшін алдыңғы кезеңдердегі салықтардың түсімі мен жүйелі емес бір жолғы төлемдерді есепке алған жөн.

Тарихи шығыстарды өтеу бойынша төлемдердің түсімін болжауды есептеу осы төлемнің көлемі туралы уәкілетті органның мәліметтері негізінде (АҚШ долларымен) жер қойнауын пайдаланушылар құқығына ие болу үшін сайыста жеңген жер қойнауын пайдаланушылар және бірнеше жылдар аралығындағы түсімдердің серпінін қарастыра отырып, теңгенің болжамдалған АҚШ долларына бағамында қайта саналатын табиғи кендердің түрлері шеңберінде есептеледі.

Бұл тарауда жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдері мен салықтарын, атап айтқанда: қол қойылатын бонус, коммерциялық табу бонусы, тарихи шығындарды өтеу бойынша төлем, пайдалы қазбаларды өндіру салығы, мұнайға арналған пайдалы қазбаларды өндіру салығы, минералды шикізатқа пайдалы қазбаларды өндіру салығы (кең таралған пайдалы қазбаларды қоспағанда), кең таралған пайдалы қазбаларға, жерасты сулары мен емдік балшықтарға пайдалы қазбаларды өндіру салығы, үстеме пайда салығының салық салу объектілерін, салық базасын мен молиерлемесін, есептеу және төлеу тәртібіне тоқтала отырып, аталған төлемдер мен салықтардың салықтық түсімдерін жоспарлау мен болжамдау әдістемесі баяндалды. Сондай-ақ осы тақырыпта қарастырылған сұрақтардың мазмұнын толық ашу үшін және жан-жақты зерттеу мақсатында 2010 жылы ҚР Экономикалық даму және сауда министрлігінің Бюджеттік жоспарлау

департаментімен әзірленген «Бюджет кірістерін макроэкономикалық болжамдау бойынша» тәжірибелік нұсқаулықпен танысу қажет. Ол оқу құралының соңында қосымша ретінде берілген.

Бақылау сұрақтары:

1. Қазақстанның табиғи және басқа да көздерін пайдаланғаны үшін төлемдер
2. Жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдері мен салықтары.
3. Жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу жөніндегі қызметке салық салу.
4. Жекелеген жер қойнауын пайдаланушылардың салық міндеттемесін орындау тәртібі.
5. Жалпы табыстар мен шығыстар.
6. Жалпы тіркелген активтер.
7. Жанама табыстар мен шығыстар.
8. Жанама тіркелген активтер.
9. Өндіру мен бастапқы қайта өңдеудің (байыту) өндірістік өзіндік құны.
10. Тікелей табыстар мен шығыстар.
11. Пайдалы қазбаларды өндіру салығы.
12. Пайдалы қазбаларды өндіру салығын төлеушілер және салық салу объектісі, салық базасы.
13. Пайдалы қазбаларды өндіру салығын есептеу тәртібі.
14. Айналыстан шыққан қорлардың салық салу объектісі.
15. Пайдалы қазбаларды өндіру салығын есептеу үшін салық базасы.
16. Пайдалы қазбаларды өндіру салығы бойынша салық кезеңі.
17. Пайдалы қазбаларды өндіру салығы төлеу мерзімі.
18. Пайдалы қазбаларды өндіру салығының салық декларациясы.
19. Бонус және оның түрлері.
20. Қол қойылатын бонус.
21. Коммерциялық табу бонусын төлеушілер.
22. Коммерциялық табу бонусының салық салу объектісі.
23. Көмірсутек шикізаты бойынша пайдалы қазба қорлары.
24. Коммерциялық табу бонусын есептеу үшін салық базасы.
25. Коммерциялық табу бонусын есептеу тәртібі.
26. Коммерциялық табу бонусының молшерлемесі.
27. Тарихи шығындарды өтеу бойынша төлем.
28. Үстеме пайда салығын төлеушілер.
29. Үстеме пайда салығын төлеуден босатылатын жер қойнауын пайдаланушылар.
30. Үстеме пайда салығының салық салу объектісі.
31. Үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін таза табыс.
32. Үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін салық салынатын табыс.
33. Жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт бойынша жылдық жиынтық табыс.

34. Үстеме пайда салығы үшін салық кезеңі.
35. Үстеме пайда салығын төлеу мерзімі.
36. Үстеме пайда салығы бойынша салық декларациясы.
37. Бонустар түсімін болжамдау.
38. Бонустар түсімін болжауды есептеу.
39. ПҚӨС-тың болжамдалған сомасы.
40. Қатғы пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салықты болжау.
41. Болжамдалған роялти сомасы.
42. Шнікі мұнай, газ конденсаты бойынша экспортқа рента салығын болжамдау.
43. Рента салығының болжамдық сомасы.
44. Мұнайды экспорттаудың болжамдық көлемі.
45. Көмір бойынша экспортқа рента салығына болжам.
46. Рента салығы бойынша салық кезеңі.
47. ҚР үлесінің болжамдық сомасы.
48. Тарихи шығыстарды өтеу бойынша төлемдердің түсімін болжау.

Білім алушылардың өзіндік жұмыстары үшін тапсырмалар:

Келесі сұрақтарды меңгере отырып, презентация дайындау:

1. Жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдерінің мазмұнын қарастыру.
2. Жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдерінің жеке түрлері бойынша жоспарлау мен болжамдаудың әдістері мен тәсілдері.
3. Жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдерін есептеу және салық салынатын базаны анықтау жолдары.

Берілген тақырып сұрақтарын меңгеру үшін Қазақстан Республикасы Салық кодексінің 11 бөліміндегі «Жер қойнауын пайдаланушыларға салық салу жөнінде» 42-46 тараулары мен баптарды және осыған сәйкес әдебиеттерді оқу қажет.

Талдамалық баяндамалар тақырыптары:

1. Өткен 5 жылға Қазақстан Республикасындағы жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдерінің құрылымы мен серпініне талдау жасап, алдағы 3 жылға салықтық түсімдерді болжау.
2. Үш жылдық мерзімдегі республикалық бюджетке түсетін жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдері бойынша түсімдер көлемінің өсуі мен азаюына әсер ететін факторларды талдау.

II-ТАРАУ. БЮДЖЕТТІҢ САЛЫҚТЫҚ ЕМЕС ТҮСІМДЕРІН ЖОСПАРЛАУ (БОЛЖАМДАУ)

1. *Бюджеттің салықтық емес түсімдерін жоспарлаудың (болжамдау) экономикалық мазмұны.*
2. *Бюджеттің салықтық емес түсімдерін жоспарлау (болжамдау) әдістемесі.*
3. *Негізгі капитал мен трансферттерді сатудан түсетін түсімдерді жоспарлау (болжамдау).*
4. *Бюджеттік несиелер мен мемлекеттің қаржылық активтерін сатудан түсетін түсімдерді және борыштардың түсімдерін жоспарлау (болжамдау).*

II.1 Бюджеттің салықтық емес түсімдерін жоспарлаудың (болжамдау) экономикалық мазмұны

Бюджеттің кірістері салықтық түсімдермен қатар салықтық емес түсімдердің есебінен де қалыптасады. Олардың басым көпшілігінде қатаң бекітілген молишерлемесі жоқ және фискалды-тұрақты сипатта емес. Осының есебінен бюджеттің салықтық емес түсімдері қатаң жоспарлана алмайды, бірақ тәжірибеде олар алдыңғы жылдың деңгейінде болжамданады. Мұның негізі ретінде салықтық емес түсімдерді болжамдау осы төлемдердің отелуін реттейтін нормативтік-құқықтық актілердің негізінде жүргізілетіні бола алады.

Салықтық емес түсімдерді болжамдау кезінде болжанатын жылдағы тұтыну бағаларының индексімен және теңге бағамының өзгерісі есепке алына отырып, бірнеше жылдың түсімдер серпінінің мәліметтері пайдаланылады.

Сонымен бірге келесідей мемлекеттік бюджеттің салықтық емес түсімдері бойынша орталық мемлекеттік органдар ұсынған болжамдық мәліметтер қолданылады:

- ҚР Ұлттық банкінің таза табысының бір бөлігінің түсімдері;
- республикалық мемлекеттік кәсіпорындардың таза табысының бір бөлігінің түсімдері;
- республикалық меншіктегі мемлекеттік акциялар пакетінің дивидендтері;

– республикалық меншіктегі заңды тұлғаларға қатысу үлесінің кірістері;

– республикалық меншіктегі мүлікті жалға берудің кірістері;

– мемлекеттік сыртқы борыштарға қаржы орналасғыру сыйақылары;

– мемлекеттік бюджеттен берілген несиелер бойынша сыйақылар;

– қару жарақтар мен әскери техниканы сатудан түскен табыстар;

– мемлекеттік мекемелердің тауарлар (орындалған жұмыс, көрсетілген қызмет) өткізуден түскен түсімдері;

– мемлекеттік мекемелер ұйымдастыратын мемлекеттік сатып алуларды өткізуден түсімдер;

– мемлекеттік мекемелер салатын айыппұлдар, осімақы, санкциялар, төлегулер;

– республикалық бюджеттің басқа да салықтық емес түсімдері.

Жергілікті атқарушы органдармен сәйкес төменгі тұрған деңгейлер бюджетінің ұқсас салықтық емес түсімдері бойынша болжамдық мәліметтер анықталады.

Мемлекеттік баж салығы – мемлекеттік уәкілетті органдардың немесе лауазымды адамдардың заңдық мәні бар іс-әрекеттер жасағаны үшін және құжаттарды бергені үшін алынатын міндетті төлем болып табылады.

Мемлекеттік баж салығын төлеу іс-әрекетті орындамай тұрып төленеді, сонымен қатар тікелей баж салығымен төленген құжатты беру кезінде төленеді. Баж салығының төленген сомалары бюджеттің кірістеріне Бюджет кодексіне сәйкес есептеледі.

Республикалық бюджеттің түсімдерінде Бюджет кодексіне сәйкес келесі мемлекеттік баж салықтары ескеріледі:

– отандық тауар өндірушілерді қорғау шаралары ретінде алынатын баждар:

– консулдық алым;

– Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартқа сәйкес Қазақстан Республикасында жасалған ресми құжаттарға Қазақстан Республикасының Үкіметі уәкілеттік берген мемлекеттік органдардың апостиль қойғаны үшін мемлекеттік баж;

– жеке басын куәландыратын құжаттар берілгені үшін мемлекеттік баж;

– жүргізуші куәліктерінің берілгені үшін алынатын мемлекеттік баж;

– механикалық көлік құралдарын мемлекеттік тіркеу туралы куәліктер берілгені үшін алынатын мемлекеттік баж;

– мемлекеттік тіркеу нөмірі белгілерінің берілгені үшін алынатын мемлекеттік баж;

- нотариаттық іс-әрекеттер жасалғаны үшін алынатын мемлекеттік баж;
- зияткерлік меншік саласындағы уәкілетті мемлекеттік органның заңды мәні бар іс-әрекеттер жасағаны үшін алынатын мемлекеттік баж;
- мемлекеттік мекемелерді сотқа берген талап қою арыздарынан алынатын мемлекеттік баж;
- халықаралық техникалық байқау сертификатының берілгені үшін алынатын мемлекеттік баж;
- жүктердің халықаралық автокөлік тасымалдарын жүзеге асыруға рұқсат беру куәлігін және оның телнұсқасын бергені үшін алынатын мемлекеттік баж;
- ғарыш объектілерін және оларға құқықтарды мемлекеттік тіркеу үшін алым.

Мемлекеттік баж салығының қалған барлық түрлері республикалық маңызы бар қалалардың, астананың және ауданның (облыстық маңызы бар қалалардың) бюджет түсімдеріне есепке алынады. Мемлекеттік баж салығын алу тәртібі, шарттары мен мөлшерлесмесі арнайы заңнамалық және нормативтік актілермен белгіленген. Бұл актілерде төленген баж салықтарының сомасын қайтару тәртібі, айып бағасын есептеу әдістемесі, айыптаушылар арасында баж сомасын бөлу тәртібі, айыптаушыны баж төлеуден босату және оны жауап берушіге төлету қарастырылған. Сонымен қатар баж төлеуден босатылған тұлғалар тізімі анықталған, белгілі бір жағдайларда баж төлеуден айыптың түріне, айыптаушы мен жауап берушінің санатына байланысты босатылады.

Мемлекеттік баж салығы тұрақты пайыздық мөлшерлеменен алынады. Бұл мөлшерлемелер жыл сайын Республикалық бюджет туралы заңмен бекітілетін айлық есептік көрсеткіш АЕК (2015 жылы 1982 теңге) мөлшеріне байланысты есептеледі және баж салынатын іс-әрекетке байланысты немесе айыптың мөлшеріне, дауланып отырған соманың не келісім сомасының мөлшеріне байланысты 1-ден 500, 700 және 1000 пайызды құрайды. Мемлекеттік баж салығының алынатын мөлшерлемелері мен тәртібі соттағы, нотариалдық кеңселердегі, азаматтық жағдай актілерін жазу органдарындағы, шетелге шығуды рәсімдеу кезінде және басқа да іс-әрекеттер мен құжат түрлеріне байланысты сараланады.

Консулдық алым – Қазақстан Республикасының дипломатиялық өкілдіктері мен консулдық мекемелері консулдық іс-әрекеттер жасағаны және заңдық маңызы бар құжаттарды бергені үшін шетелдіктерден, азаматтығы жоқ адамдардан, бейрезидент шетелдік заңды тұлғалардан, Қазақстан Республикасының жеке және заңды тұлғаларынан алынатын төлем.

Консулдық алымның мөлшерлемесі ҚР Үкіметімен бекітіледі, ал консулдық алымдар сомасын, соның ішінде шетелде төленгендерін бюджетке аудару тәртібі бюджетті орындау бойынша орталық уәкілетті органмен белгіленеді.

Бюджетке мемлекеттік баж түсімдерінің сомасын болжамдау алдыңғы жылдардағы түсімдер серпінін талдау арқылы, ағымдық жылдағы күтілетін түсімдерді бағалай отырып, алдағы кезеңдегі жорамалдық өзгерістерге түзетулермен анықталады.

Болжанатын жылға кәсіпкерлік және кәсіби қызмет жүргізу үшін табыстар сомасы алдыңғы жылдардағы түсімдер серпінін талдау арқылы, ағымдық жылдағы күтілетін түсімдерді бағалай отырып, алдағы кезеңдегі салықтық базадағы жорамалдық өзгерістерге түзетулермен анықталады. Мұндай табыстарға мүлік табысы, жеке кәсіпкердің салық салынатын табысы, адвокаттар мен жеке нотариустардың табысы, төлем көзінен салық салынбайтын басқа табыстар жағады.

Мүліктік табыс жылжымайтын мүлікті, бағалы қағаздарды, асыл тастарды, асыл металлдарды және олардан жасалған бұйымдарды, өнер туындыларын және антиквариаттарды сатудан түскен құн осімінің, сонымен қатар мүлікті жалға беруден түскен табыстың есебінен қалыптасады.

Жеке кәсіпкердің салық салынатын табысы – жылдық жиынтық табыс пен Салық кодексінің ережелеріне сәйкес шегерімдердің арасындағы айырма ретінде анықталады.

Адвокаттар мен жеке нотариустардың табысы – адвокаттық және нотариалдық қызметті жүзеге асырудан түскен барлық табыс түрлерін қосу және қорғау және өкілеттік етумен байланысты шығыстарды алып тастау арқылы қалыптасады. *Адвокаттар мен жеке нотариустардың табыстары бойынша жеке табыс салығының көлемі ай сайын алынған табыс сомасының 10% мөлшерлемесі бойынша анықталады.*

11.2 || Бюджеттің салықтық емес түсімдерін жоспарлау (болжамдау) әдістемесі

Салықтық емес түсімдерді болжамдау нормативтік-құқықтық актілерге негізделеді, төлемдер соларға сәйкес төленеді. Мемлекеттік меншіктегі акциялар пакетіне дивидендтердің, мемлекеттік меншіктегі заңды тұлғаларға қатысу үлесінің, мемлекеттік меншіктегі мүліктің жалға берудің түсімдерін болжамдау мемлекеттік меншікке жататын мемлекеттік мүлікті иелену және қолдану құқығын жүзеге асыратын уәкілетті мемлекеттік органмен анықталады.

«Байқоңыр» кешенін және әскери полигондарды пайдалану үшін жалдық төлемдердің түсімін болжамдау – Қазақстан Республикасы Үкіметі мен Ресей Федерациясы Үкіметінің арасындағы «Байқоңыр» кешенін және әскери-сынақ полигондарды пайдалану туралы бекітілген келісімдеріне сәйкес, теңгенің АҚШ долларына болжанған бағамын ескере отырып жүзеге асырылады. Мемлекеттік бюджеттен берілген несиелердің сыйақыларын болжамдауға сәйкес бюджеттен берілген бюджеттік несиелерді төлеуді болжамдауға ұқсас жүзеге асырылады.

Бюджеттің жобасын жасау кезінде келесі салықтық емес түсімдер бойынша орталық, жергілікті атқарушы органдардың және басқа да мемлекеттік органдардың ұсынған болжамдық мәліметтері қолданылады:

- ҚР Ұлттық банкінің таза табысының бір бөлігінің түсімдері;
- ҚР Үкіметінің ҚР Ұлттық банкіндегі салымдары бойынша сыйақылар;
- жер қойнауын пайдалану туралы ақпарат ұсынғаны үшін төлемақы;
- республикалық бюджеттен қаржыландырылатын мемлекеттік мекемелердің тауар (жұмыс, қызмет) өткізуден түскен түсімдері;
- қару жарақтар мен әскери техниканы сатудан түскен табыстар;
- шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорындардың таза табысының бір бөлігінің түсімдері.

Мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылатын мемлекеттік мекемелер салатын әкімшілік айыппұлдар, үстемақылар, санкцияларға, сонымен қатар облыстық, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың жергілікті атқарушы органдары республикалық бюджеттен берген бюджеттік несиелері бойынша айыппұлдарға болжам жасалмайды.

Гранттарды жоспарлаудың негізі – донорлардың қайтарусыз қаржылық және техникалық көмек беруі туралы ұсыныстары болып табылады.

Байланысты гранттардың түсімін болжамдау байланысты гранттардың және республикалық бюджет қаражаттарының есебінен бірігіп қаржыландыру есебінен жобаларды жүзеге асыруға бағытталған бюджеттік бағдарламалардың әкімшілігі болып табылатын мемлекеттік органдармен жүзеге асырылады. Байланысты гранттардың түсімін болжамдау гранттар туралы сәйкес келісімдерде айтылған сомалар шегінде белгіленеді.

Басқа да салықтық емес түсімдерді болжау салықтық емес түсімдердің әр түрі бойынша өткен жылдардағы түсімдер серпінін талдау арқылы, ағымдық жылдағы күтілетін түсімдерді бағалай отырып, болжанатын жылдағы инфляция деңгейіне түзетулермен анықталады.

11.3 || Негізгі капитал мен трансферттерді сатудан түсетін түсімдерді жоспарлау (болжамдау)

Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдерді болжамдау заңнамалық актілерге негізделеді, төлемдер соларға сәйкес төленеді. Жұмылдырылған материалдық құндылықтар мен мемлекеттік материалдық резервтерді және мемлекеттік ресурстардан, астық өткізуден түскен түсімдерді болжамдау кезінде – орталық және жергілікті атқару органдары, басқа мемлекеттік органдар ұсынған, елдің және аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуының орта мерзімді жоспарлары негізінде жасалған болжамдық көрсеткіштер қолданылады.

Мемлекеттік мекемелерге бекітілген мүлікті сатудан, жер учаскелерін жалдау құқығын сату үшін төлемақыдан, жер учаскелерін сатудан және материалдық емес активтерді сатудан түске түсімдер бірнеше жылдың түсімдерін болжанатын жылдағы инфляция деңгейін ескере отырып талдау негізінде жүзеге асырылады.

Мемлекеттік меншікті және оны жекешелендіру үдерісін басқару саласындағы мемлекеттік саясаттың мақсаты – мемлекеттік меншікті пайдаланудан түскен салықтық емес түсімдер есебінен бюджет кірістерін ұлғайту және мемлекеттің мүдделері мен міндеттерін ескере отырып, мемлекеттік меншіктің оңтайлы құрамы мен құрылымын белгілеу.

Бұл үшін үнемі мемлекеттік меншік объектілерінің түгендеуі жүргізіледі. Ол қолданылмай жатқан немесе мақсатқа сай емес пайдаланылып жатқан, сонымен қатар кейіннен жекешелендірілетін немесе жалға берілетін (сенімділік басқаруға) несіз мүлікті анықтауға мүмкіндік береді. Жекешелендіру экономиканың белгілі бір салаларына және нақты кәсіпорындарға қатысты мемлекеттің мүдделеріне сәйкес жүзеге асырылады.

Басқа салықтық емес түсімдерден айырмашылығы республикалық меншіктегі тау-кен және өңдеуші салалардың мүліктерін жекешелендіруден түскен қаражаттар бюджеттің кірістік бөлігін емес, ҚР Ұлттық қорын толтыруға қолданылады. Мүлікті сатудан түскен түсімдерді болжамдаудың ерекшелігі қаржыландыру көздеріне байланысты мемлекеттік мекемелерге бекітілген негізгі капиталды бөлу болып табылады. Республикалық бюджетке осы бюджеттен қаржыландырылатын мекемелерден мекемелердің мемлекеттік мүлкін сатудан түскен түсімдер болжанады. Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдердің болжамы республикалық маңызы бар қала бюджетіне, астана мен ауданның

(облыстық маңызы бар қала) бюджетіне мемлекеттік мекемелердің мүлкін сатудан түскен қаражаттардан қалыптасады.

Капиталмен операциялардан бюджетке түсімдерді болжамдаумен бірге бюджеттік жүйенің барлық деңгейлеріндегі түсімдерінде ресми трансферттердің болжанатын сомалары көрінеді. Жалпы сипаттағы ресми трансферттер жоғарғы бюджеттерден төменгі бюджеттерге берілетін бюджеттік субвенциялар және төменгілерден жоғарғы бюджеттерге берілетін бюджеттік алулар болып табылады. Бюджет кодексіне сәйкес республикалық бюджет пен облыстық бюджеттер, республикалық маңызы бар қалалар, астана бюджеті арасындағы көлемі үш жылдық кезеңге бекітіледі, «Республикалық бюджет туралы» Заңмен жылдар бойынша бөлінген. Облыстық және аудандық бюджеттер арасындағы ресми трансферттердің көлемі облыстық мәслихаттардың шешімімен бекітіледі.

Ауданның (облыстық маңызы бар қала) бюджетінің түсімдерінде облыстық бюджеттен ресми трансферттер, ал республикалық маңызы бар қалалар, астана үшін республикалық бюджеттен ресми трансферттер есептеледі. Облыстық бюджетке төменгі бюджеттерден (аудан, облыстық маңызы бар қала) және республикалық бюджеттен ресми трансферттер түседі. Республикалық бюджеттің түсімдерінде төмен тұрған бюджеттерден (облыстық, республикалық маңызы бар қалалар, астана) және Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан ресми трансферттер ескеріледі.

Республикалық бюджеттен бөлінетін мақсатты трансферттердің болжамдық көлемі мен мақсаты бюджеттік жоспарлау бойынша уәкілетті органмен бюджеттік жоспарлау бойынша орталық уәкілетті органға жеткізіледі. Бюджеттік жоспарлау бойынша жергілікті уәкілетті органдар ұсынылған қосымша бюджеттік өтініштер бойынша республикалық бюджеттен мақсатты трансферттерді бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері бойынша таратады.

Республикалық бюджетке трансферттердің түсімі:

– облыстық бюджеттерден, республикалық маңызы бар қала, астана бюджеттерінен берілетін бюджеттік алулар:

– республикалық бюджетте бекітілген сома шегінде жалпы сипаттағы үш жылдық трансферттердің жүзеге асу кезеңінде, республикалық деңгейге мемлекеттік басқарманың жергілікті деңгейінен мемлекеттік органдардың қызметін берумен байланысты шығыстардың артуына әкелетін, заңды актілерді, Қазақстан Республикасының Президентінің актілерін қабылдаудан шыққан, республикалық бюджеттің шығыстарын өтеуге бағытталған облыстық бюджеттерден, республикалық маңызы қала, астана бюджеттерінен мақсатты ағымдық трансферттер:

– Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан кепілдендірілген трансферт.

Жергілікті бюджеттерге трансферттер түсімі:

– жалпы сипаттағы трансферттер: жоғары тұрған бюджеттен берілетін бюджеттік субвенциялар, төмен тұрған бюджеттен бюджеттік алулар;

– жоғары деңгейлі бюджетте бекітілген сомалар шегінде және жалпы сипаттағы үш жылдық трансферттер көлемінің жүзеге асу кезеңінде, жергілікті бюджеттердің кірістерінің қысқаруына және шығыстардың артуына әкелетін, заңды актілерді, Қазақстан Республикасы Президентінің және Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілерін қабылдаудан шығатын, төмен тұрған бюджеттердің жоғалтуларын өтеуге бағытталған, төмен тұрған бюджеттерге жоғары тұрған бюджеттерден мақсатты ағымдық трансферттер;

– дамудың жергілікті бюджеттік бағдарламаларын жүзеге асыру үшін республикалық немесе облыстық бюджеттерде бекітілген сомалар шегінде жоғары тұрған бюджеттерден төмен тұрған бюджеттерге берілетін, дамуға мақсатты трансферттер.

Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан кепілдендірілген трансферттер көлемі абсолютті белгіленген көлемде анықталады және Қазақстан Республикасының заңымен бекітіледі.

11.4

Бюджеттік несиелер мен мемлекеттің қаржылық активтерін сатудан түсетін түсімдерді және борыштардың түсімдерін жоспарлау (болжамдау)

Республикалық бюджеттің кіріс бөлігіне республикалық меншіктегі несиелерді төлеуден және қаржылық активтерді сатудан түскен үкіметтік қарыздар есептеледі. Осыған ұқсас түсімдер жергілікті бюджеттің кіріс бөлігіне есептеледі, айырмашылығы несиелер жергілікті бюджеттен беріледі, активтер және жергілікті атқарушы органдардың қарыздары сәйкесінше коммуналды меншікте болады.

Бюджеттен берілген «*несиені төлеу*» категориясы, бюджеттік несиелер бойынша мемлекеттік шаруашылық субъектілері жағынан ақша қаражаттары түсімінің жныптығын білдіреді. Бюджеттік несиелер республикалық бюджеттерден және облыстық бюджеттерден төмен тұрған бюджеттерге бюджеттік инвестициялық жобаларды жүзеге асыруға және қаржылық жыл көлемінде кассалық айырмашылықты жабуға беріледі.

Ертерек берілген неснені жабу бюджетке ақша қаражаттарының түсуінің бір көзі ретінде қарастырылады. Төлеу ретінде бюджеттен берілген несиелер бойынша негізгі қарызды қайтару сомасы немесе үкіметтік қарызды және жергілікті атқарушы органның қарызын қайтару сомасы есептеледі. Бұл сомалар бұрын несне берілген бюджеттердің кіріс бөлігіне есептеледі.

Бюджеттік несиелерді төлеу, яғни бюджеттен қайтарымдық, жедел және ақылы негізде бөлінген ақшаны төлеу дегеніміз қарызгердің негізгі қарызды неснелік келісімшартқа сәйкес қайтаруы. Несие беруші мен бюджеттік бағдарламаның әкімшісі және қарызгер арасындағы келісімді білдіретін несиелік келісімшартта бюджеттік неснені ұсыну, қолдану, қызмет көрсету және өтеу бойынша құқықтар мен міндеттер бекітіледі. Бюджеттік неснені қайтару неснені өтеу және қызмет көрсету кестесіне сәйкес жүреді, онда бюджеттік неснені өтеу және қызмет көрсету бойынша төлемдердің уақыты мен кезеңділігі бекітіледі.

Қарыз берушінің келісімімен бюджеттік несненің қарызгері неснені мерзімінен бұрын өтеуге құқық беруін талап ете алады, ал егер қарызгерде қарызы болса несие беруші неснені өтеуді қамтамасыз ететін бекітілген заңды шараларға жүгінеді. Бюджеттік несне бойынша қарыз жергілікті атқарушы органда пайда болса немесе ол мақсатты бағыты бойынша қолданылмаса, несие беруші жергілікті бюджет шотынан қарыз сомасын немесе мақсатты бағыт бойынша қолданылмаған соманы алып тастауға құқығы бар.

Қарыздар бойынша мемлекеттік кепілдіктер бюджетті атқару бойынша орталық уәкілетті орган мен қарыз беруші арасында кепілдік келісімшартының жазбаша түрінде бекітілетін келісімді реттеп және тіркегеннен кейін ұсынылады. Бұл құжат республикалық бюджеттен бағытталған және міндеттемелерді орындау үшін қажетті қаражаттарды қайтару үшін міндеттемелердің орындалуын дәлелдейтін мәліметтерді қамтиды. Мемлекеттік кепілдеме мемлекеттік кепілге ие қарыз қарыз алушы тарапынан өтелмесе және ағымдағы жылдың қаржылық жылына сәйкес келетін республикалық бюджет туралы заңнамада көзделген қаражат шегінде қарыз берушінің талабы бойынша төлем күні өткеннен кейін жүзеге асырылады.

Республикалық бюджетке мемлекеттік кепіл бойынша міндеттерді атқаруға бөлінген қаражатты қайтару келісімде анықталған мерзімде және Бюджет кодексінде бекітілген сыйақы мөлшерлемесі бойынша жүргізіледі. Бюджет кодексінің сәйкес баптары бойынша қарыздың қайта құрылуы, борышқорды ауыстыру, қуыну мерзімі, қаражатты қайтару бойынша талаптарды қысқарту арқылы да реттеледі.

Бюджеттік несиені өтеуді болжамдау мақсаты – қаражаттарды қайтару бойынша түсімдерді болжамдауды жүргізу болып табылады.

Бюджеттік несиелерді өтеу және қызмет көрсету бойынша ақпарат көздері ретінде келісімшарттар, несиелік келісімшарттарға қосымша келісімдер, нормативтік-құқықтық база, сонымен қатар, қарызгердің несиені қайтару бойынша ағымдық қаржылық жағдайы алынады. Бюджеттік несиелердің өтеуі мен қызмет көрсетуі бойынша ақпаратты түпкі қолданушы ретінде атқарымды міндеттеріне бюджеттік несиелерді өтеу мониторингі, қызмет көрсету кіретін органдар саналады.

Бюджеттік несиелерді өтеу және қызмет көрсетуді болжамдауға кіретіндер:

1. Өткен жылдар үшін сәйкес бюджеттен берілген бюджеттік несиелерді қайтару және қызмет көрсету бойынша бірінші құжаттардың негізінде түсімдердің талдауын жүргізу;

2. Бюджеттік несиелерді қайтару және қызмет көрсету бойынша түсімдердің талдауы негізінде, сонымен қатар, бюджеттік несиелерді өтеу кестесінің негізінде бюджеттік несиелерді өтеу және қызмет көрсету бойынша түсімдердің болжамын жасау;

3. Бюджеттік несиелерді өтеу және қызмет көрсету бойынша түсімдер болжамын қалыптастыру.

Мемлекеттік қаржылық активтерді сатудан түскен түсімдерді болжамдау мемлекеттік кәсіпорындарға қатысы бар мемлекеттік басқару органдарының, мемлекеттік мекемелерге қатысты уәкілетті органдардың және акционерлік қоғамдардың (ЖШС) мемлекеттік акциялар пакетіне (қатысу үлесін) ие болу құқығын, оны қолдану және сату құқығын беретін органдардың ұсыныстарын есепке ала отырып, меншік бойынша уәкілетті орган тарапынан жүргізіледі.

Мемлекеттік кәсіпорындарға қатысы бар мемлекеттік басқару органдар, мемлекеттік мекемелерге қатысты уәкілетті органдар және акционерлік қоғамдардың (ЖШС) мемлекеттік акциялар пакетіне (қатысу үлесін) ие болу құқығын, оны қолдану және сату құқығын беретін органдар мемлекеттік меншік бойынша уәкілетті органға жекешелендіруге берілетін объектілердің және оларды сату қажеттілігін көрсететін тізімді өткізеді. Мемлекеттік меншік бойынша уәкілетті орган жоспарланған жылдың ішінде жекешелендіруге жататын объектілердің тізімін әзірлейді және оларды өткізуден түсетін түсімдердің мерзімді болжамын құрады.

Осы орайда акционерлік қоғамдардың (ЖШС) акциялардың мемлекеттік пакетін, мемлекеттік кәсіпорындар мен мекемелерді, олардың бөлімшелерін және құрылымдық бірліктерін меншік кешені ретінде сатудың болжамдық сомасы объектілерді баланстық құнына байланысты

болады (ұйымның активтерінен міндеттемелерді аламыз). Республикалық мемлекеттік кәсіпорындардың жедел басқаруында немесе шаруашылық есебінде тұрған басқа да мемлекеттік меншіктің болжамдық сомасы болжамдалатын жылдың алдындағы жылдарында нақты соманы талдау негізінде анықталады.

Үкіметтік қарыздарды болжамдау – бюджеттік жоспарлау бойынша Қазақстан Республикасының орталық уәкілетті органымен жүзеге асады.

Үкіметтік сыртқы қарыздарды болжамдау – келер орта мерзімді кезеңге әрекеттегі және жоспарланған сыртқы қарыздардың сомасы.

Әрекет етіп жатқан сыртқы қарыздарды болжамдау – Республикалық бюджеттік комиссияның сәйкесінше шешімі негізінде келер қаржылық жылда республикалық бюджетте сәйкесінше шығыстармен қамтамасыз етілген бірігіп қаржыландыру мен қолдану көзделген Қазақстан Республикасының Үкіметінің қарыздары. Ол келер қаржылық жылдың республикалық бюджетін әзірлеу кезінде Республикалық бюджеттік комиссияның қабылдаған шешімдерін есепке ала отырып, республикалық бюджеттік бағдарламалардың әкімшілерінің бюджеттік өтініштері негізінде жүзеге асырылады. Республикалық бюджет туралы Заңды қабылданғаннан кейін әрекет етуші сыртқы қарыздарды болжамдау сомалары Заңда белгіленген сомаларға сәйкес түзетілуі мүмкін.

Жоспарланған сыртқы қарыз алуы болжамдау – Қазақстан Республикасының Үкіметінің мемлекеттердің донор бағдарламаларымен бірлесіп тарту жоспарланған қарыздар. Олар мемлекеттік донор бағдарламаларында белгіленген инвестициялық жобалардың тізімі негізінде донорлардың қарыздарынан қаражаттандырылып жоспарланады.

Үкіметтік ішкі қарыз алу болжамы – республикалық бюджеттің тапшылығы мен бюджеттің орындалуы туралы орталық уәкілетті орган тарапынан берілетін үкіметтік қарыздарды өтеу болжамын есепке ала отырып, үкіметтің сыртқы қарыз алу болжамы арасындағы айырмашылық ретінде анықталады.

Бақылау сұрақтары:

1. Салықтық емес түсімдерді болжамдау.
2. Салықтық емес түсімдері бойынша орталық мемлекеттік органдар ұсынған қолданылатын болжамдық мәліметтер.
3. Мемлекеттік баж салығы және оның мөлшерлемесі.
4. Консулдық алым және оның мөлшерлемесі.
5. Мүліктік табыс.
6. Жеке кәсіпкердің салық салынатын табысы.
7. Адвокаттар мен жеке нотариустардың табысы.

248 **№** Салықтық-бюджеттік жоспарлау

8. «Байқоңыр» кешенін және әскери полигондарды пайдалану үшін жалдық төлемдердің түсімін болжамдау.
9. Гранттарды жоспарлаудың негізі.
10. Байланысты гранттардың түсімін болжамдау.
11. Басқа да салықтық емес түсімдерді болжау.
12. Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдерді болжамдау.
13. Мемлекеттік меншікті және оны жекешелендіру үдерісін басқару саласындағы мемлекеттік саясаттың мақсаты.
14. Капиталмен операциялардан бюджетке түсімдерді болжамдау.
15. Республикалық бюджетке трансферттердің түсімі.
16. Жергілікті бюджеттерге трансферттер түсімі.
17. Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан кепілдендірілген трансферттер көлемі.
18. «Неснені төлеу» категориясы.
19. Бюджеттік неснелер.
20. Қарыздар бойынша мемлекеттік кепілдіктер.
21. Бюджеттік неснені өтеуді болжамдау мақсаты.
22. Бюджеттік неснелерді өтеу және қызмет көрсетуді болжамдау.
23. Мемлекеттік қаржылық активтерді сатудан түскен түсімдерді болжамдау.
24. Үкіметтік қарыздарды болжамдау.
25. Үкіметтік сыртқы қарыздарды болжамдау.
26. Әрекет етіп жатқан сыртқы қарыздарды болжамдау.
27. Жоспарланған сыртқы қарыз алуды болжамдау.
28. Үкіметтік ішкі қарыз алу болжамы.

Білім алушылардың өзіндік жұмыстары үшін тапсырмалар:

Келесі сұрақтарды меңгеру және презентация дайындау:

1. Салықтық емес түсімдерді жоспарлау және болжамдау: үлгілері мен механизмдері.
2. Салықтық емес түсімдерді есептеу әдістері мен тәсілдері.
3. Әр түрлі нұсқада салықтық емес түсімдерді және салық салынатын базаны есептеу.

Талдамалық баяндамалар тақырыптары:

1. Өткен 5 жылға Қазақстан Республикасындағы салықтық емес түсімдер құрылымы мен серпініне талдау жасап, алдағы 3 жылға салықтық емес түсімдердің түсіміне болжам жасау.
2. Үш жылдық мерзімдегі республикалық бюджетке түсетін салықтық емес түсімдер түсім көлемінің өсуі мен азаюына әсер ететін факторларды талдау.

12-ТАРАУ. БЮДЖЕТТІК ШЫҒЫСТАРДЫ ЖОСПАРЛАУ

1. *Бюджеттік шығыстар жүйесінің сипаттамасы.*
2. *Республикалық және жергілікті бюджеттердің шығыстарының лимиті, бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің бюджеттік өтініштерді жоспарлауы.*

12.1 || Бюджеттік шығыстар жүйесінің сипаттамасы

Мемлекет атқарымдарын жүзеге асыру олардың қаржылық қамтамасыз етілуі жағдайында ғана мүмкін болады, себебі мемлекеттің қызметі мемлекеттік қаражаттардың тікелей шығыстарымен байланысты.

Шығыстар – шығыстардың нақты көлемін көрсетеді. *Бюджеттің барлық деңгейлеріндегі мемлекеттік шығыстарының нақты түрлерінің жиынтығы, өзара байланысқан, кез-келген мемлекеттің шығыстарының жүйесін көрсетеді.* Шығыстар жүйесін әзірлеу қаражаттарды мақсатты бағыттау, үнемдеу режимі мен мемлекеттік қаражаттарды шығындаудың қайтарымысыздығына негізделеді.

Мемлекеттік шығыстар тек қана нақты мақсаттық арналымы бойынша – бюджетте қарастырылған бағыттар бойынша жұмсалыуы тиіс. Қаражаттарды қайтармау принципі негізінен әлеуметтік саланы қаржыландыруда қарастырылады, ал егер экономика дамуының қаржыландырылуы туралы сөз қозғалса, онда нәтижелік инвестициялау көрінуі тиіс, яғни бюджеттік өндірістік шығыстар деп қарастырылу мүмкіндігі бар бюджеттік қаржылардың қайтарылу принципі қарастырылады. Үнемдеу режимін ұстану принципі өз алдында бюджеттік шығыстардың жұмсалыуының нәтижелігі мен тиімділігін көрсететін бюджеттік шығыстарды төмендетудің әдістері мен тәсілдерінің жүйесін білдіреді.

Мемлекеттік бюджет шығыстарының жүйесі белгілі бір факторлармен сипатталады. Олардың негізгілері ретінде мемлекеттің жағдайы мен қызметтерін, мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін, әкімшілік-территориялық бөлінуін, бюджет қаражаттарын бөлу объектілерін атап кетуге болады. Мемлекеттік бюджет шығыстарының

мазмұны мен құрылымы олардың экономикалық мазмұны мен мемлекет алдында тұрған жалпы ішкі өнімді бөлу бойынша мәселелер негізінде анықталады. Бюджет шығыстарының мемлекет экономикасындағы орны мен маңызын білу мақсатында оларды әр түрлі ерекшеліктері бойынша сыныптайды. Республиканың Бюджет кодексінде бюджеттік жүйенің барлық деңгейінде қызмет ететін бюджет шығыстарының жіктелімі бекітілген.

Мемлекеттік шығыстар – орталықтанған және орталықтанбаған ақшалай қаражат қорлары тарапынан өтелетін үздіксіз әрекет ету үшін және қоғам мүшелерінің қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған *мемлекеттің жұмсалған қаражаттары* болып табылады. Бұл шығыстардың негізгі бөлігі мемлекеттік бюджетте шоғырландырылған қаражат есебінен жабылады.

Қоғамның өсіп-өнуіндегі ролі бойынша мемлекеттік бюджеттің шығыстарын екі топқа бөлуге болады:

а) өндіріс үдерісінің тоқтамауын қамтамасыз ету, өндірістік қорды ұлғайту;

ә) қоғам мүшелерінің әлеуметтік-мәдени қажеттіліктерін қанағаттандыру.

Бірінші топқа экономиканы қаржыландыруға бағытталған мемлекеттік бюджет шығыстары жатады. Екінші топ әлеуметтік-мәдени шараларды, білім беру, ғылым, қауіпсіздік пен мемлекетті басқаруды қаржыландыруға бюджет шығыстарын қамтиды. Осы екі топтың арақатынасы бюджеттің тиімділігін анықтайды. Экономиканың бәсекеге қабілеттілігін дамытуға бағытталған шығыстар деңгейі жоғары болған сайын, бюджеттің тұтынушы шығыстары төмен болады, сәйкесінше бюджет қаражаттарын қолдану тиімді болады.

Бюджеттік қаражаттарды жұмсаудың тиімділігі мемлекеттік бюджет шығыстарының қалыпташу әдіснамасына байланысты болады, ал ол өз алдына мемлекеттің жүргізіп отырған әлеуметтік саясаты мен қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық жағдайға байланысты болады. Бюджеттердің түрлері бойынша шығыстардың қалыптасу ерекшеліктері олардың мақсатты арналымына байланысты болады.

Бюджет түрлері бойынша шығыстарды қалыптастырғанда келесі негізгі факторлар ескеріледі:

- басқару органдары арасында атқарымдарды шектеу;
- мекемелердің бағыныштылығы;
- мекемелер қызметінің шекаралары;
- нақты бюджетке шығынды жатқызудың дұрыстығы.

Бюджеттік жүйенің деңгейлері арасындағы шығыстар ҚР Бюджет кодексіне сәйкес таратылады.

Республикалық бюджеттің шығыстары Бюджет кодексінің 53 бабына сәйкес, келесі бағыттарды қаржыландыру үшін қалыптасады:

1) жалпы сипаттағы мемлекеттік функциялар:

– Қазақстан Республикасының Президентін және оның отбасын қамтамасыз ету, оларға қызмет көрсету және күзету;

– Қазақстан Республикасы Парламентінің, Қазақстан Республикасы Үкіметінің және Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің жұмыс істеуі;

– облыстық бюджеттен қаржыландырылатын сайлауларды қоспағанда, референдумдар мен сайлаулар өткізу;

– республикалық деңгейде мемлекеттік жоспарлау;

– мемлекеттік кіріс органдарының қызметі;

– республикалық бюджеттің атқарылуын ұйымдастыру және жергілікті бюджеттердің қасалық қызмет көрсетуі, бюджеттік есепке алуды жүргізу және бюджеттің атқарылуы бойынша есептілікті жасау;

– республикалық меншікті басқару;

– оңалту рәсімін, банкроттық рәсімін жүргізуді және банкроттық рәсімін қозғамастан борышкерді таратуды, сондай-ақ Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасында көзделген негіздер бойынша сот шешімімен тарату рәсімдерін жүргізуді ұйымдастыру;

– мемлекеттік сатып алудың бірыңғай жүйесін ұйымдастыру;

– мемлекеттік қаржылық бақылау және қаржы мониторингі;

– мемлекеттің сыртқы саяси қызметі;

– іргелі ғылыми зерттеулер жүргізу;

– мемлекеттік статистика органдарының статистикалық қызметі;

– мемлекеттік қызметтің бірыңғай жүйесін ұйымдастыру;

– ғылыми кадрларды мемлекеттік аттестаттау;

– Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес әртүрлі қызмет салалары мен аяларында мемлекеттік сыйлықтар беру және мемлекеттік наградалармен марапаттау;

– саяси партиялардың қызметін қаржыландыру;

2) қорғаныс, қоғамдық тәртіп, қауіпсіздік:

– мемлекеттің қорғанысын ұйымдастыру және қамтамасыз ету;

– орталық атқарушы органдар жүргізетін жұмылдыру дайындығы және жұмылдыру;

– мемлекеттік материалдық резервтерді қалыптастыру және сақтау;

– ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету;

– терроризмге және экстремизм мен сепаратизм көріністеріне қарсы іс-қимыл;

– мемлекеттік құпиялардың қорғалуын қамтамасыз ету;

– облыстық бюджеттен, республикалық маңызы бар қала, астана және аудан (облыстық маңызы бар қала) бюджеттерінен қаржыландырылатын іс-шараларды қоспағанда, жалпыға бірдей әскери міндетті орындауға байланысты іс-шараларды ұйымдастыру;

– облыстық бюджеттен, республикалық маңызы бар қаланың, астананың бюджеттерінен қаржыландырылатын бағыттарды қоспағанда, Қазақстан Республикасының аумағында қоғамдық тәртіпті қорғау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету;

– азаматтық қорғау және әлеуметтік сипаттағы төтенше жағдайлар саласындағы қызметті ұйымдастыру;

– жаһандық, өңірлік ауқымдағы табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар мен олардың салдарларының алдын алу және оларды жою;

– кәсіби авариялық-құтқару қызметінің жұмысын ұйымдастыру және қамтамасыз ету;

– мемлекеттік өртке қарсы қызметтің жұмысын қамтамасыз ету;

– азаматтық қорғаныс жүйесін ұйымдастыру;

– азаматтық және қызметтік қару мен оның патрондарына мемлекеттік кадастр жүргізу;

– экономикалық және қаржы салаларындағы құқық қорғау қызметі;

– көші-қон саясатын іске асыру;

– жеке басты куәландыратын құжаттарды дайындау;

– халықты құжаттандыратын және тіркейтін тіркеу пункттерінің жабдықтары мен ақпараттық жүйесінің жұмыс істеуін жүзеге асыру;

3) құқық, сот, қылмыстық-атқару қызметі:

– әділет саласындағы қызмет;

– азаматтардың және мемлекеттің мүдделерін құқықтық қорғау;

– заңдылықты және құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету;

– мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу;

– сот сараптамасы қызметі;

– сот жүйесінің жұмыс істеуі;

– қылмыстық-атқару жүйесінің қызметін ұйымдастыру және қамтамасыз ету;

4) білім беру:

– республикалық білім беру ұйымдарында дарынды балаларға жалпы білім беру;

– республикалық маңызы бар мектептен тыс іс-шаралар өткізу;

– республикалық бюджеттен қаржыландырылатын білім беру ұйымдарында жоғары оқу орнынан кейінгі, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі және жоғары білімді мамандар даярлау;

– республикалық деңгейде кадрлардың біліктілігін арттыру және қайта даярлау;

– республикалық орта білім беру ұйымдарын, сондай-ақ халықаралық шарттарға сәйкес шетел мектептерінде оқитын отандастарды оқулықтармен және оқу-әдістемелік кешендермен қамтамасыз ету;

5) денсаулық сақтау:

– жоғары мамандандырылған медициналық көмек көрсету;

– денсаулық сақтау ұйымдарының Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын түрлер бойынша мамандандырылған медициналық көмек көрсетуі:

– республикалық деңгейде әлеуметтік, табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайларды жою кезінде шұғыл медициналық көмек қызметін ұйымдастыру;

– республикалық маңызы бар мемлекеттік денсаулық сақтау ұйымдарында медициналық оңалту;

– психиатриялық бұзылулардан (аурулардан) зардап шеккен және қатаң бақылауды қажет ететін адамдарға медициналық көмек көрсету;

– сот-медициналық, сот-психиатриялық және сот-наркологиялық сараптама жүргізу;

– ауру адамдарды шетелде емдеуді ұйымдастыру;

– айрықша қатерлі жұқпалы ауруларға қарсы іс-қимыл;

– республикалық маңызы бар мемлекеттік денсаулық сақтау ұйымдары үшін қан, оның құрауыштары мен препараттарын өндіру;

– санитарлық-эпидемиологиялық қызметтің халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығын қамтамасыз етуі;

– Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес әскери қызметшілерге, құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне, олардың отбасы мүшелеріне, сондай-ақ әскери қызметшілердің, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің қатарынан шыққан зейнеткерлерге және азаматтардың басқа да санаттарына медициналық қызмет көрсету;

– жергілікті бюджеттерден қаржыландырылатын шығыстардан басқа, азаматтардың денсаулығын сақтау саласындағы қызмет;

6) әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыру:

– Қазақстан Республикасының зейнетақымен қамсыздандыру туралы заңнамасына сәйкес бюджет қаражаты есебінен зейнетақымен қамсыздандырылуға құқығы бар азаматтарға зейнетақы төлемдері;

– мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар;

– мемлекеттік арнайы жәрдемақылар;

– арнайы мемлекеттік жәрдемақылар;

– зейнеткерлерді, Ұлы Отан соғысының қатысушылары мен мүгедектерін, Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген мемлекеттік жәрдемақы алушыларды жерлеуге жәрдемақы;

- бала тууына байланысты тағайындалатын және төленетін біржолғы мемлекеттік жәрдемақы;
  - баланы бір жасқа толғанға дейін бағу-күту бойынша оларға тағайындалатын және төленетін ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақы;
  - экологиялық аял аймақтарында тұратын адамдарға Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде көзделген әлеуметтік көмек;
  - әскери қызметшілердің, арнаулы мемлекеттік органдар қызметкерлерінің, құқық қорғау органдары мен мемлекеттік ортке қарсы қызмет органдары қызметкерлерінің отбасыларына Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде көзделген әлеуметтік төлемдер;
  - саяси қуғын-сүргін құрбандарына және одан зардап шеккендерге Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде көзделген әлеуметтік төлемдер;
  - Қазақстан Республикасы Үкіметінің міндеттемелері болып табылатын әлеуметтік төлемдер;
  - оралмандарға әлеуметтік көмек көрсету;
  - көші-қон саясатын іске асыру;
- 7) мәдениет, спорт, туризм және ақпараттық кеңістік:
- қазақтың ұлттық мәдениетін және басқа да ұлттық мәдениеттерді қайға өркендету, сақтау, дамыту және тарату;
  - республикалық маңызы бар театр және музыка өнерін, ұлттық фильмдер шығаруды, мұражай ісін қолдау;
  - мәдениет және мемлекеттік жастар саясаты саласында республикалық және халықаралық маңызы бар әлеуметтік маңызды іс-шараларды өткізу;
  - халықаралық және республикалық маңызы бар тарихи-мәдени мұра объектілерінің сақталуын қамтамасыз ету;
  - республикалық деңгейде спорттың ұлттық және бұқаралық түрлерінің дамуын қолдау;
  - жоғары жетістіктер спортын дамыту;
  - спорт түрлері бойынша Қазақстан Республикасының құрама командалары (спорт түрлері бойынша ұлттық құрама командалары) мүшелерінің халықаралық спорттық жарыстарға дайындалуы және қатысуы;
  - мемлекеттік республикалық спорт ұйымдарының жұмыс істеуі;
  - халықаралық туристік нарыққа және мемлекет ішінде Қазақстан және оның туристік мүмкіндіктері туралы ақпарат дайындау және тарату;
  - республикалық маңызы бар мұрағат қорының сақталуын қамтамасыз ету;

- республикалық кітапханалардың жұмыс істеуі;
- бұқаралық ақпарат құралдары арқылы республикалық деңгейде мемлекеттік ақпарат саясатын жүргізу;
- мемлекеттік тілді және Қазақстан халқының басқа да тілдерін дамыту;

- телерадио хабарларын тарату ұйымдарының телевизия және радио бағдарламаларын жерсеріктік хабар тарату жүйелері арқылы тарату;
- республикалық деңгейде мәдениет ұйымдары қызметкерлерінің біліктілігін арттыру және оларды қайта даярлау;

8) агроөнеркәсіптік кешен, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар және қоршаған ортаны қорғау, жер қатынастары:

- су ресурстарын қорғауды және ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету, су шаруашылығы баланстарын, су ресурстарын кешенді пайдалану және қорғау схемаларын әзірлеу, су ресурстарын пайдалану және қорғау болжамы, су ресурстарын пайдаланудың ақпараттық-талдау жүйесін қамтамасыз ету;

- судың мемлекеттік есебін, мемлекеттік су кадастрын жүргізу;

- су беруге байланысты емес трансшекаралық су шаруашылығы құрылыстарын және республикалық маңызы бар су шаруашылығы құрылыстарын пайдалану;

- республикалық маңызы бар ерекше авариялық су шаруашылығы құрылыстарын және гидромелиорациялық жүйелерді қалпына келтіру;

- суармалы жерлердің мелiorациялық жай-күйінің мониторингі және оны бағалау;

- республикалық маңызы бар орман қорын, жануарлар дүниесін, ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды мемлекеттік есепке алуды, табиғи ресурстардың мемлекеттік кадастрларын жүргізу, ормандар мен жануарлар дүниесінің мемлекеттік мониторингі;

- орман шаруашылығын жүргізу;

- орман тұқым шаруашылығы және селекция;

- мемлекеттік орман кадастрын, жануарлар дүниесінің, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың мемлекеттік кадастрларын жүргізу;

- ормандарды өрттен қорғау, орман зиянкестерінен және ауруларынан қорғау жөніндегі авиациялық жұмыстар;

- балық ресурстарын және басқа да су мекенді жануарларын қорғау және өсімін молайту;

- балық аулауды мемлекеттік реттеу және балық қорларын қорғау;

- республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды күтіп ұстау, мемлекеттік табиғи-қорық қорын қалпына келтіру;

– Қазақстан Республикасының жер заңнамасында белгіленген жағдайларда, жер учаскелерінің меншік иелеріне немесе жер пайдаланушыларға келтірілген залалдарды өтеу;

– қоршаған ортаның мемлекеттік мониторингі;

– республикалық деңгейде қоршаған ортаны қорғау бойынша іс-шаралар жүргізу;

– I санат объектілеріне мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу;

– қоршаған ортаға эмиссияға I санат объектілері үшін рұқсат беру;

– гидрометеорологиялық мониторинг;

– республикалық деңгейде жер қатынастарын реттеу;

– мемлекеттік жер кадастрын, жер мониторингін жүргізу;

– топографиялық-геодезиялық және картографиялық жұмыстар;

– жануарлар ауруларының диагностикасы, эпизоотияға қарсы жұмыс, оның ішінде ветеринариялық препараттарды, олардың қорын қоса алғанда, сатып алу, жеткізу, сақтау, қолдану, сондай-ақ жануарлар мен құстардың қатерлі жұқпалы ауруларының ошақтарын жою және зарарсыздандыру;

– фитосанитариялық мониторинг;

– карантиндегі өнімнің зертханалық сараптамасы және егіс пен екпе материалдарындағы жасырын жұқтырылған ауруды анықтау;

– карантиндік объектілердің таралу ошақтарын анықтау, оқшаулау, жою;

– қорымен қоса, пестицидтерді (ұлы химикаттарды), оларды жеткізуге, сақтауға және қолдануға байланысты қызметтер көрсетуді сатып алу;

– мемлекеттік астық ресурстарына астық сатып алу, мемлекеттік азық-түліктік астық резервін сақтау және ауыстыру;

– аграрлық азық-түлік нарығында сатып алу және тауар интервенцияларын жүргізу;

– сорт сынақтары, тұқымдық және екпе материалдың сорттық және егістік сапаларын айқындау;

– ауыл шаруашылығы дақылдары тұқымының мемлекеттік ресурстарын қалыптастыру және басқару;

– ауыл шаруашылығы өндірісін агрохимиялық және агроклиматтық қамтамасыз ету;

– агроөнеркәсіптік кешенді техникалық қамтамасыз етуді мемлекеттік реттеу;

– агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты дамуын қамтамасыз ету, оның субъектілеріне бәсекелестік нарығында жоқ немесе жеткіліксіз көрсетіліп келген қызметтер көрсетудің жекелеген түрлерін ұсыну;

– агроонеркәсіптік кешеннің ақпараттық-маркетингтік жүйесін ұйымдастыру;

– екінші деңгейдегі банктердің ауыл шаруашылығы өнімін өңдеу жөніндегі кәсіпорындарға беретін кредиттер бойынша сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау;

– ауылшаруашылық өнімін шығаруды басқару жүйелерін дамыту;

– өсімдік шаруашылығындағы міндетті сақтандыруды қолдау;

– өсімдіктердің жоғары бағалы сорттарының, ауыл шаруашылығы жануарларының, құстар мен балықтардың тұқымдары мен түрлерінің тектік қорын сақтау және дамыту;

– суармалы жерлерді мелноративтік жақсарту жөнінде іс-шаралар жүргізу;

– 9) өнеркәсіп, жер қойнауын пайдалану, сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі:

– мемлекеттік өнеркәсіп саясатын іске асыру;

– отын-энергетика кешенін дамыту;

– жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану, сейсмологиялық ақпарат мониторингі;

– мемлекеттік геологиялық зерттеу;

– геологиялық ақпаратты қалыптастыру;

– кеніштер мен шахталарды жабу және жою, техногендік қалдықтарды көму;

– мемлекеттік қала құрылысы кадастрын жүргізу;

– құрылыс нормалары мен стандарттарын сатып алу және әзірлеу;

– сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі саласындағы бақылау;

9-1) энергия үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру:

– республикалық деңгейде энергия үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру бойынша іс-шаралар өткізу;

10) көлік және коммуникациялар:

– ақылы автокөлік жолдарын (жол учаскелерін) ағымдағы жөндеуді және күтіп-ұстауды, сондай-ақ жүріп өткені үшін ақы алудың бағдарламалық-аппараттық кешенін күтіп-ұстауды қоспағанда, халықаралық және республикалық маңызы бар автокөлік жолдарын, сондай-ақ оларда жол қозғалысын реттеудің техникалық құралдарын салу, реконструкциялау, жөндеу және күтіп-ұстау;

– су көлігі қызметін ұйымдастыру және реттеу;

– кеме қатынасы жолдарын, шлюздерді күтіп-ұстау және кеме қатынасы қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

– теңіз жолдарын навигациялық-гидрографиялық қамтамасыз ету;

- әуе және су көлігін мемлекеттік реттеу;
- әлеуметтік маңызы бар облысаралық қатынастар бойынша жолаушылар тасымалын ұйымдастыру;

- магистралды темір жолдарды дамыту;

- аэроғарыш қызметі;

- радиожілік спектрі мен радиоэлектронды құралдар мониторингі;

11) экономикалық қызметті реттеу:

- стандарттау, метрология және сертификаттау;

- патенттерді, тауар белгілерін тіркеу және қорғау;

- мемлекеттік инновациялық саясат;

- мемлекеттік экспорттық және импорттық бақылау;

- саудалық және демпингке қарсы реттеу;

- бәсекелестікті дамыту және қорғау;

- бағаны және табиғи монополияларды мемлекеттік реттеу;

- жеке кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау;

11-1) тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық:

- нормативтік-техникалық құжаттамаларды иелену, әзірлеу және жетілдіру;

- елді мекендердің шегінде орналасқан жылумен жабдықтау, электрмен жабдықтау, газбен жабдықтау, сумен жабдықтау және су бұру объектілерін жаңғырту және дамыту, сондай-ақ елді мекендерді абаттандыру;

- коммуналдық қалдықтармен жұмыс істеу саласын реттеу;

- қолданбалы ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды жүргізу;

- кадрлық және ақпараттық-талдамалық қамтамасыз ету;

- коммуналдық шаруашылық саласындағы уәкілетті органның елді мекендердегі инженерлік-коммуникациялық инфрақұрылымының техникалық-экономикалық негіздемелерін, жаңғырту және дамыту инвестицияларының негіздемесін орталықтандырып әзірлеуі;

- тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық саласындағы объектілерді тексеруді және техникалық жай-күйін бағалауды жүргізу;

- тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығының мониторингі және оны бақылау үшін ақпараттық жүйе құру;

- энергия және ресурс үнемдеу жөнінде іс-шаралар жүргізу;

12) басқа да бағыттар:

- облыстық бюджеттерге, республикалық маңызы бар қала, астана бюджеттеріне трансферттер;

- үкіметтік борышқа қызмет көрсету және өтеу;

- мемлекеттік кепілдіктер бойынша міндеттемелерді орындау;

- үкіметтік қарыздарды хеджирлеу мәмілелері бойынша шығыстар;

– мемлекеттің кепілгерлігі бойынша міндеттемелерді орындау;

– Қазақстан Республикасы Үкіметінің мемлекеттік концессиялық міндеттемелерін орындау.

Сәйкес әкімшілік-аймақтық бірліктер үшін маңызы бар бюджет қаражаттарын жұмсаудың басқа ұқсас бағыттары төмен тұрған бюджет деңгейлерінде жүзеге асады. Жергілікті бюджеттердің қалыптасуы Бюджет кодексімен, нормативтік-құқықтық актілермен, әкімшілік-аймақтық бірлікке сәйкес келетін мәслихаттар шешімдерімен реттеледі. Жергілікті билік органдары аймақтардың экономикалық және қаржылық базаларын қолдануға уәкілетті болып табылады. Әрбір жеке әкімшілік-аймақтық бірліктің экономикалық базасын жергілікті тұрғындардың әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерін қанағаттандыруға арналған табыс әкелетін жеке меншіктері мен олардың өкіміне өткізілген объектілер құрайды. Қаржылық база жоғары деңгейдегі бюджеттерден бөлінген ресми трансферттер мен жеке бюджеттік қаражаттардан тұратын қаржылық ресурстар болып табылады.

Бюджеттік жүйенің әрбір деңгейіндегі шығыстардың құрамы мен құрылуы әрекет етуші заңнамалық актілермен, сәйкес әкімшілік-аймақтық бірлікте қаржыландыруды қажет ететін нақты объектілердің бар болуымен, сонымен қатар оның өмірлік іс-әрекетін қалыпта ұстап тұру үшін шығыстармен анықталады.

12.2 Республикалық және жергілікті бюджеттердің шығыстарының лимиті, бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің бюджеттік өтініштерді жоспарлауы

Республикалық және жергілікті бюджеттердің шығыстар лимиті ағымдық бюджеттік бағдарламалар мен дамудың бюджеттік бағдарламалары үшін сәйкес уәкілетті органдармен қалыптасады. Бюджет шығыстарының лимитін анықтаудың негізі бюджеттің болжамдық көрсеткіштері, бюджет қаражаттарын шығындаудың басымды бағыттарының көрсеткіштері, теріс операциянды сальдоның шекті мүмкін көлемі, орта мерзімді фискалды саясатпен бекітілген көрсеткіштер және макроэкономикалық көрсеткіштер болып табылады. Ағымдағы қаржылық жылдың 5 шілдесіне дейін бюджеттік комиссиямен қарастырылып және бекітілген бюджет шығыстарының лимиті кейін бюджеттік жоспарлау бойынша уәкілетті органдармен бюджеттік бағдарламалардың әрбір әкімшісіне жеткізіледі.

Ағымдық бюджеттік бағдарламалар үшін бюджет шығыстарының лимитін есептегенде ескеріледі:

- бюджет субвенциялары мен алымдарды қосқандағы ағымдық бюджеттік бағдарламаларға шығыстардың жалпы сомасы;
- бекітілген зағтай нормалар;
- ағымдағы қаржылық жылдың ағымдық бюджеттік бағдарламаларының көлемі;
- орта мерзімді фискалды саясатта бюджет шығыстарын арттыру немесе қысқартуды анықтау;
- ағымдағы қаржылық жылда аяқталатын ағымдық бюджеттік бағдарламалар.

Ағымдық бюджеттік бағдарламалар үшін бюджет шығыстарының лимиті осы бағдарламалардың әр әкімшісіне анықталады және жеткізіледі. Дамудың бюджеттік бағдарламалары үшін шығыстар лимиті бағдарламалардың әкімшілері арасында таратылмай анықталады және бюджеттің барлық шығыстарының жалпы болжамдық көлемі мен ағымдық бюджеттік бағдарламаларға бюджет шығыстары лимитінің жалпы көлемі арасындағы айырмашылық ретінде есептеледі. Бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері Қазақстан Республикасының Үкіметі бекіткен мерзімде бюджеттік жоспарлау бойынша уәкілетті органға бюджеттік өтініштерді өткізеді.

Бюджеттік өтініші – бюджеттік бағдарлама әкімшісі тарапынан жыл сайын әзірленіп тапсырылатын бюджеттік бағдарламаларды негіздеу және бюджетті әзірлеу кезінде оларды қаржыландыру сомаларын анықтауға қажетті құжаттар жиынтығы.

Бюджеттік өтініштерді әзірлеудің негізгі мақсаты – болжанып отырған мерзімге қажетті ресурстар мен бағдарламаны орындау нәтижелері бойынша сандық және қаржылық ақпарат негізіндегі бюджеттік бағдарламаларды таңдау, сонымен қатар бюджеттік бағдарламалардың тиімділігі мен нәтижелігіне кейінгі баға беру болып табылады.

Бюджеттік өтініш сәйкесінше мерзім аралығындағы облыстың (қаланың) әлеуметтік-экономикалық дамуының, мемлекеттік, салалық және аймақтық бағдарламалардың орта мерзімдік жоспары негізінде құрылады. Бағдарлама туралы мәліметтер осы бағдарлама бойынша жиналған объективті сипаттамалар негізінде нақты және толық ақпараттан тұруы тиіс. Бюджеттік бағдарламалардың әкімшісі сәйкесінше бюджеттік комиссия белгілеген сәйкес инвестициялық жобалар бюджетінің қаржыландыру тізбесі мен көлемдеріне, ағымдағы бюджеттік бағдарламалардың шығыстарының шектері мен бюджеттік даму

бағдарламаларына қарай бюджеттік өтінішті құрады. Республикалық немесе жергілікті бюджеттік бағдарламаның әкімшісі тек бір ғана өтінішті құрай алады.

Бюджеттік өтініш төрт бөліктен тұрады:

– бюджеттік бағдарламалар тізімі және олар бойынша шығыстар сомасы;

– әр бюджеттік бағдарламаға түсіндірме хат;

– бюджеттік өтінішке қосылған әр бюджеттік бағдарлама паспортының жобасы.

Жыл сайынғы бюджеттік өтініш бекітілген нысан бойынша өткен жылдың есептік мәліметтері, ағымдық жылдың жоспарлы көрсеткіштері және келер үш жылдық кезеңге болжамдық көрсеткіштер туралы ақпараттан тұруы керек. Сәйкес бюджеттік комиссия бюджеттік өтінішті қарастырғанда ескертулер мен ұсыныстар болған жағдайда, сонымен қатар, Парламентте республикалық бюджеттің жобасының өзгеруі жағдайында бұл өтініштер қарастырудың әр кезеңінде нақтылауға жатады. Бюджеттік өтініш бағдарламаларды қаржыландыру жоспарын және қаржыландырудың жинақтық жоспарын жасау үшін негіз болып табылады. Бюджеттік өтініш бағдарлама әкімшісінің басшысымен қол қойылады. Бюджеттік өтініште сәйкес бағдарлама әкімшісінің жауапты атқарушының тегі, аты, әкесінің аты, қызметі, жұмыс телефоны көрсетіледі.

Шығыстарды қайта құру бойынша бюджеттік саясат мемлекеттің экономиканың әр түрлі салаларында қатысуының тиімділігін бағалауда және мемлекет қатысуының мақсатты емес бағыттарын қаржыландыруды қысқартуға байланысты бағалауға негізделеді. Бұл бюджеттік қаражаттардың экономика дамуының басымды бағыттарына шоғырлануын қамтамасыз етеді. Экономикалық және бюджеттік жоспарлаудың әсерлі жүйесін әзірлеу, бағдарламалық құжаттарды оңтайландыру және бірыңғайландыру, оларды бағалау әдістемесін әзірлеу бюджеттік бағдарламалармен қарастырылған шаралардың нақты байланысын жасауға, бюджеттік қаражаттарды қолданудың тиімділігін арттыруға жағдай жасайды.

Заттай нормаларды қолдану – материалды және материалды емес игіліктерге қажет тұтынудың ең төменгі заттай көрсеткіштері – мемлекеттік органның топтары бойынша бір қызметкерге ағымдық шығыстардың орташа нормасын қолданудың орнына бюджет шығыстарын жоспарлаудың сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының 2013-2017 жылдарға әлеуметтік-экономикалық дамуының Орта мерзімді жоспары негізінде және мем-

*лекеттік, салалық бағдарламаларға сәйкес орта мерзімді кезеңде ба-
сымды бюджеттік шығыстар ретінде анықталғандар:*

- денсаулық сақтауды реформалау және дамыту;
- білім беруді дамыту;
- әлеуметтік реформаларды ары қарай тереңдету;
- индустриалды-инновациялық даму;
- аграрлық секторды дамыту;
- жаңа тұрғын үй саясатын жүзеге асыру.

Бақылау сұрақтары:

1. Бюджеттік шығыстар жүйесінің сипаттамасы.
2. Мемлекеттік шығыстар.
3. Мемлекеттік бюджет шығыстарының жүйесі.
4. Бюджеттік қаражаттарды жұмсаудың тиімділігі.
5. Бюджеттік жүйенің деңгейлері арасындағы шығыстар.
6. Республикалық бюджеттің шығыстары.
7. Жалпы сипаттағы мемлекеттік функцияларға арналған шығыстар.
8. Қорғаныс пен қоғамдық тәртіпке және қауіпсіздікке арналған шығыстар.
9. Құқық, сот, қылмыстық-атқару қызметіне арналған шығыстар.
10. Білім беруге арналған шығыстар.
11. Денсаулық сақтауға арналған шығыстар.
12. Әлеуметтік көмекке және әлеуметтік қамсыздандыруға арналған шығыстар.
13. Мәдениет, спорт, туризм және ақпараттық кеңістікке арналған шығыстар.
14. Агроөнеркәсіптік кешен, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар және қоршаған ортаны қорғау, жер қатынастарына арналған шығыстар.
15. Өнеркәсіп, жерқойнауын пайдалану, саулет, қала құрылысы және құрылыс қызметіне арналған шығыстар.
16. Энергия үнемдеу және энергия тиімділігін арттыруға арналған шығыстар.
17. Көлік және коммуникацияларға арналған шығыстар.
18. Экономикалық қызметті реттеуге арналған шығыстар.
19. Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылыққа арналған шығыстар.
20. Басқа да бағыттарға арналған шығыстар.
21. Бюджеттік жүйенің әрбір деңгейіндегі шығыстардың құрамы мен құрылуы.
22. Республикалық және жергілікті бюджеттердің шығыстар лиміті.
23. Ағымдық бюджеттік бағдарламалар үшін бюджет шығыстарының лимитін есептеу.
24. Бюджеттік өтініш.

25. Бюджеттік өтініштерді әзірлеудің негізгі мақсаты.
26. Бюджеттік өтініштің бөліктері.
27. Заттай нормаларды қолдану.
28. Қазақстан Республикасының 2013-2017 жылдарға әлеуметтік-экономикалық дамуының Орта мерзімді жоспары.

Білім алушылардың өзіндік жұмыстары үшін тапсырмалар:

Келесі сұрақтарды меңсере отырып, презентация дайындау:

1. Бюджет шығыстарын жоспарлау түсінігі және міндеттері.
2. Бюджет шығыстарын жоспарлаудың жеке түрлері бойынша жоспарлау мен болжаудың әдістері мен тәсілдері.
3. Бюджет шығыстарын жоспарлауды есептеу және салық салынатын базаны анықтау.

Берілген тақырып сұрақтарын меңсеру үшін Қазақстан Республикасының Бюджет кодексін және осыған сәйкесінше әдебиеттерді оқу қажет.

Талдамалық баяндамалар тақырыптары:

1. Өткен 5 жылға Қазақстан Республикасындағы бюджет шығыстарының құрылымы мен серпініне талдау жасап, алдағы 3 жылға бюджет түсімдерін болжау.
2. 3-жылдық мерзімдегі республикалық бюджет шығыстарының көлемінің өсуі мен азаюына әсер ететін факторларды талдау.
3. Келесі тақырыптар бойынша жасалынған талдаудың негізінде БӨЖ немесе ғылыми баяндамалар дайындау:
  - бюджеттің шығыстарын жоспарлаудың экономикалық өсуге әсері;
  - бюджеттің шығыстарын жоспарлаудың қазақстан экономикасын әлеуметтік-экономикалық жаңғыртуға ықпалы;
  - бюджеттік инвестицияларды жоспарлаудың қазақстан экономикасын жаңғырту, әртарапандыру және индустрияландырудың негізгі факторы ретінде;
  - бюджет тапшылығын жоспарлау мемлекеттің макроэкономикалық және қаржылық тұрақтылығына әсері.

13-ТАРАУ. САЛЫҚТЫҚ-БЮДЖЕТТІК ЖОСПАРЛАУДЫҢ (БОЛЖАМДАУ) ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

1. Шет мемлекеттерде бюджеттік жоспарлаудың (болжамдау) әдістері, тәсілдері және ерекшеліктері.
2. АҚШ-та, Жапонияда, Оңтүстік Кореяда ұзақ мерзімді жоспарлаудың (болжамдау) ерекшеліктері және Еуропалық Одақ елдерінің тәжірибесі.

13.1 Шет мемлекеттерде бюджеттік жоспарлаудың (болжамдау) әдістері, тәсілдері және ерекшеліктері

Бюджеттік жоспарлау (ағылшын тілінен budgetary planning) – қаржылық жоспарлаудың құрамдас бөлігі, көлемін, көздерін анықтауға және басқарудың әр деңгейінде бюджеттік ресурстарды мақсатқа бағытты қолдануға мүмкіндік беретін: мемлекеттік, республикалық, жергілікті; бюджеттік жүйенің қызмет атқаруына қажетті компонент, бюджеттік үдерістің ажыратылмайтын бөлімі.

ТМД елдерінің ұлттық экономикасын шаруашылықты жүргізудің нарықтық негіздеріне көшіру жағдайында, Кеңестік Одақ құлағаннан кейін, КСРО-ның мемлекеттік жоспарынан қалған бюджеттік жоспарлаудың мазмұны мен әдістемесі өзгерген. Бюджеттік жоспарлауда қолданылатын сандық бағдарлар директивтіліктен индикативті (нұсқаулықты) болды, түпкі сапалық және сандық нәтижелерге бағытталған басқа көрсеткіштерді қолдану мүмкіндігі пайда болды. Болжамдық есептердің әр түрлі нұсқаларын қолдануға қажеттілік туындады, оңтайлы шешімдерді таңдауға үлкен мән беріле бастады. Қазақстандағы сияқты, Ресей Федерациясында, Украинада, Беларусь Республикасында, Молдовия Республикасында бюджеттік жоспарлау негізгі қаржылық жоспарды әзірлеуге база ретінде сақталынып қалды. Әр жыл сайын Қазақстандағы көрсеткіштер республикалық деңгейде – заңдар нысанында, жергілікті деңгейде – мәслихат шешімі нысанында бекітіледі.

Бюджеттік жоспарлаудың ең көп тараған әдістері:

- экономикалық талдау;
- экстраполяция;
- математикалық үлгілеу;
- индекстік, баланстық және т.б.

Бюджеттік жоспарлау әлемнің көптеген елдерінде бірнеше кезеңде жүзеге асады:

– әр түрлі деңгейлердің қаржылық органдарының бюджет жобаларын әзірлеуі;

– биліктің атқарушы органдарында бюджет жобаларын қарастыру;

– бюджет жобаларын қарастыру және әр түрлі деңгейдің мемлекеттік биліктің заңды және уәкілетті органдарында және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында бюджетті бекіту;

– мемлекеттік, аудандық, муниципалды деңгей кірістерін және шығыстарын тоқсан бойынша орналастыру;

– сонымен қатар жиынтық бюджеттік тізімдемелерді әзірлеу.

Бюджеттік болжамдау – бұл бюджеттің даму бағыттары туралы нақты есептерге жүгінетін, болашақтағы оның мүмкін болатын кірістері мен шығыстарын, сол жағдайға жетудің жолдары мен мерзімі жөнінде негіздеме.

Бұл бюджеттік үдерістің ажыратымайтын бөлімі, бюджеттік жоспарлаудың базасы.

Болжам:

– қазіргі сәттегі бюджет жағдайы туралы ақпаратты жан-жақты және толық зерттеуге негізделеді;

– күтілетін бюджеттік көрсеткіштерге жетудің әр түрлі нұсқалардың табылған заңдылықтарына сәйкес анықталуы;

– талдау нәтижесінде бюджеттік қатынастардың дамуының ең дұрыс нұсқасын табу.

Бюджетті болжамдау міндеттің оңтайлы шешімін табуға, мүмкін болатын нұсқалардың ең дұрысын таңдауға бағдарланады. Бюджеттік болжамдау үдерісінде мемлекеттің бюджеттік саясатының сан алуан нұсқаларын, өзге де экономикалық және әлеуметтік міндеттерді ескеріп дамудың әр түрлі тұжырымдамаларын, мемлекеттік, аудандық, жергілікті деңгейде әсер ететін объективті және субъективті факторларды қарастырады. Сонымен қатар, бюджетті болжамдаудың үздіксіздігі жаңа мәліметтердің қалыптасуы бойынша бюджеттік көрсеткіштерді жүйелі нақтылауға себеп болады.

Бюджетті болжамдау үдерісінде әр түрлі әдістер қолданылады:

– математикалық үлгілеу әдісі;

– индекстік бағалау;

– нормативтік бағалау;

– сарантамалық бағалау;

– баланстық және т.б.

Экономикалық-математикалық үлгіні қолдануға негізделген математикалық үлгілеу әдісі бюджеттік көрсеткіштерге әсер ететін көптеген

байланыстырушы факторларды ескеруге және жобаның бірнеше нұсқасынан ең дұрысын, әлеуметтік-экономикалық тұжырымдамаға сәйкес келетінін таңдауға мүмкіндік береді.

Индекстік әдісте бағалардың серпінін, өмір сүру деңгейін, халықтың нақты табысын көрсететін әр түрлі индекстер қолданылады. Дефлятор (баға индексі) кеңінен қолданылады.

Нормативті әдіс құралдары ретінде кейбір макроэкономикалық бағыттарды есепке алу және белгіленген салықтық мөлшертеме негізіндегі бюджеттік табыстарды есептеу үшін қажет үдемелік нормалар мен қаржылық-бюджеттік нормативтер қарастырылады:

– салықтық ауыртпалық деңгейі;

– бюджет тапшылығының шекті мөлшері (ЖІӨ мен бюджеттің шығыстар көлеміне %-бен);

– мемлекеттік қарыздың жоғарғы шегі және т.б.

Сараптамалық бағалау әдісіне экономикалық үрдістердің даму заңдылықтары әлі анықталмаған, ұқсастары жоқ кезде жүгінеді және арнайы сарапшы мамандармен дайындалған есептерді қолдануға тура келеді. Салыстырулар (активтерді пассивтермен, жиынтығын бөліктермен) жүзеге асатын *баланстық әдіс* кез-келген бюджеттің кірістерімен бірге шығыстарын сабақтастыруға, бюджеттер арасында қаражаттарды бөлуде үйлесімдерді анықтауға мүмкіндік береді.

Бюджетті болжамдау – бюджеттің мүмкін кірістерін есептеуден (бюджет жүйесінің сәйкес деңгейіне қарай: мемлекеттік, аймақтық, жергілікті) және бюджеттік қаражаттарды жұмсаудың бағыттары мен көлемін анықтаудан, бюджетаралық қатынастардың мүмкін өзгерістерін белгілеуден тұрады.

Егер болжамдық есептеулер:

– келе жатқан (жоспарлы) жылға арналған болса, онда олар елдің қолданыстағы бюджеттік сыныптамаға сәйкес табыстар мен шығыстардың нақты түрлеріне орай орындалады;

– егер ол жоспарлы жылдан кейінгі жылға қатысты болса, сәйкесінше бюджеттің құрылымы мен негізгі параметрлері үшін орындалады.

Сонымен қатар, мысалы, Германияда, Австрияда, Канадада, жеке салықтық кірістермен бірге әр түрлі деңгейдегі бюджеттер арасында таратылатын бірлескен салықтар да қолданылады (Канадада – барлығы тұрақтыда, Германия мен Австрияда – біреуі тұрақтыда, қалғандары уақытша негізде).

Федералды орталық макроэкономикалық саясатпен байланысты салықтық кірістерді бекітіп, бақылайды:

– корпорация табыстарына салықтар. ҚҚС, табиғи ресурстарға салық, кедендік баж, тауар экспорты мен қызметіне салық.

Мұндай салықтар, жеке табыс салығы, акция түрлері сияқты болжанып, орындалады. Басым көшілігінде ауданға және жергілікті бюджеттерге бекітіледі:

- бөлшек айналымнан салықтар (сатылымнан салық);
- меншікке салынатын салықтар;
- көлік құралдарына салықтар және т.б.

Сонымен қатар, басқа да тәсілдер бар. АҚШ және Швейцарияда кантондар корпорациялардың табыстарынан салықтарды, жеке табыс салығы, табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін салықты ұстап қалуды жоспарлау мен жүзеге асыруға құқық алған. Австралияда провинцияларға сәтудан және басқа жанама табыстардан алуға құқық берілмеген. Канадада провинция билеушілеріне жалпы табыс салығына қосымша үстемені өз бюджетіне жоспарлап және алуға рұқсат етілген.

13.2 АҚШ-та, Жапонияда, Оңтүстік Кореяда ұзақ мерзімді жоспарлаудың (болжамдау) ерекшеліктері және Еуропалық Одақ елдерінің тәжірибесі

Соңғы жылдары Еуропалық Одақ (ЕО) елдері стратегиялық көпжылдық тәсілдің негізінде өзіндік жыл сайынғы бюджеттік үдерісті әзірлеуге көшкен. Ұзақ мерзімді бюджеттеудегі барлық тәсілдерге ортақ ағымдық жылдан кейін бірнеше жылға алдын-ала кірістер мен шығыстардың болжамдық бағаларын қосу болып табылады, сонымен қатар ұзақ мерзімді бюджетке байланысты тәжірибе әр елде әр түрлі болады. Себебі келешекте бюджетті әзірлеудегі тәсілдер көптеген саяси міндеттер мен нақты бюджеттік институттарға тәуелді болады. Еуропаға ең оңтайлы тәсілді табуға тырысудың мәні жоқ. Мұнда екі елдің ұзақ мерзімді бюджеттік болжамдауының тәсілдері ұсынылған, олар екі елге сәтті болған, бір-біріне қарама-қарсы жағдайдағы Германия және Франция.

Германияда бюджеттік үдеріс орталықтандырылған және үкіметтің макроэкономикалық болжамдауы сараптамалық ұйымдарды тартумен жүзеге асады, ал Францияда барлық үдерістермен, болжамдау бойынша міндеттерді қоса алғанда Қаржы министрлігі айналысады. Сонымен қатар, ЕО-пен келісімге сәйкес Маастрихт келісімшарты мен онымен байланысты «Тұрақтылық пен даму пакті» (ТДП) – еуро кеңістікке қатысушы екі ел де жалпы мемлекеттік басқарудағы сектор

үшін қойылған фискалды параметрлерді сақтауы керек. Жыл сайынғы тапшылық үшін жоғарғы шектеулер бекітілген, ЖІӨ 3 пайызы және ЖІӨ 60 пайызына дейін жалпы қарыз. ТДП-ға сәйкес мемлекет теңестірілген бюджетке тырысуы керек және осы мақсаттық көрсеткіштерді орындауды көрсететін тұрақтылық пен өсімді қамтамасыз ететін жыл сайынғы бағдарламаларды әзірлеуі керек.

Шығыстарды көп жылдық бағдарламаландыру – салықтық-бюджеттік мақсатты көрсеткіштермен байланысты макроэкономикалық болжамдардың дәйектілігін талап етеді, олар бірге мүмкін болып, болашақ ресурстардың сенімді болжамы болар еді. Өткен жүз жылдықтың 20 жылдарынан бастап экономикалық кезеңдерді статистикалық мәліметтер бойынша суреттеу және болжамдау бойынша іс-әрекеттер кейбір елдерді үкіметтің статистикалық мекемелерінің қызметтерін кеңейтуге немесе қысқа мерзімді экономикалық талдаумен айналысатын жаңа институттар құруға әкелді. Бұл міндеттерді шешу әдістері де дамып, әр түрлі даудамайлар туғызды.

Қазіргі кезде осындай үш әдістер жүзеге асырылуда, олар бірін-бірі жоймайды, бірақ көптеген елдерде бір-біріне қарама-қарсы қойылған:

– *бірінші әдіс* – қысқа мерзімді экономикалық талдау әдісі. Олардың мәні – жыл ішіндегі, әдетте ай сайынғы қатарды зерттеуде. Бұл тәсілдің анықтылығы «сапалық» болып табылады және бухгалтерлік баланспен де, экономикалық үлгілеумен де бекітілмейді;

– *екінші әдіс* – бұл «ұлттық шоттар» әдісі. Ол жыл сайынғы ұлттық шоттарды жүргізуді білдіреді, олар кейін ағымдық және болашақ жылдарға «экономикалық бюджеттер» немесе орта мерзімді болжамдар жасау үшін «бағдарланады». Олар болжамдық жылдық ағымдардан тұрады (көбінесе сараптамалық бағаға негізделген), ұлттық шоттар шегінде ұсынылады, сондай-ақ бірізді және әмбебап болып табылады;

– *үшінші әдіс* голландық экономист Ян Тинбергеннің есімімен байланысты, бұрын байқалған тұрақты үрдістердің экономикалық үлгілеуіне сүйенеді. Бұл әдіс серпіндік жоспарлауда қолданылады.

Германия Федеративті Республикасында салықтық және бюджеттік мөлдірліктің жоғары деңгейіне жеткен. Бюджеттік басқару барлығын қамтитын, нақты, түбегейлі орындалатын заңдар мен құқықтық нормалардың бірлестігіне сәйкес жүзеге асады. Дегенмен, Германияда фискалды жүйе қатаң орталықтандырылған және мемлекеттің әр түрлі деңгейлері маңызды тәуелсіздікке не, бірегей құқықтық негіздер шегінде рөлдер мен жауапкершіліктің нақты бөлінуі байқалады. Бюджеттеудің есепке алудың, есептіліктің орынды стандарттары мемлекеттің барлық деңгейіне таралады, ал ұзақ мерзімді бюджетті дайындау үдерістің

ажырамас бөлігі болып табылады. салықтық-бюджеттік есепте шартты міндеттер, кепілдіктер, салықтық шығыстар және капиталға қатысу көрсетіледі.

Конституция сияқты «Тұрақтылық пен өсуге көмектесу туралы» Заң мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлерін макроэкономикалық мақсатты көрсеткіштерге жету үшін салықтық-бюджеттік басқаруға қатысты жауапкершілікті саясатты жүргізуге міндеттейді. Федералды орталық пен федералды жерлер өздерінің бюджеттерін жалпы экономикалық тепе-теңдік мақсатын ескере отырып әзірлеуі керек. Федералды орталықпен қарызға алу инвестициялық бюджет сомасымен шектеледі («алтын ереже»). басқа федералды жерлерде де осы сияқты нормалар бар, ал басқалары бойынша қарыз алғанда федералды орталық пен жерлер шешім қабылдағанда өз бетімен қолданады. Федералды орталық жалпы экономикалық тепе-теңдікке қауіп бар жағдайда қарыз алудың жоғарғы шегін заңды ретпен бекітуде құқығынан шектеледі. Өз кезегінде, өзін-өзі басқару органдарының (Gemeinden) қаржылық істері олардың бюджеттері мен қарыз алуларын бекітуге құқық алатын сәйкес федералды жерлердің бақылауына жатады. Олардың бекітуіңіз Gemeinden заңмен келісілген міндеттер бойынша ғана шығын жүргізе алады. Өзін-өзі басқару органдары тұрақты есеп беріп отыруы керек, бірақ бір жыл арасында және қорытынды шоттар бойынша ғана. Салықтық-бюджеттік басқаруға байланысты федералды жер жергілікті өзін-өзі басқару органдары үшін салықтық әкімшіні тағайындауға құқығы бар.

Жалпы үкімет деңгейіндегі бюджетті әзірлеу Қаржылық кеңеспен бағдарланады, дегенмен, федералды орталық, жерлер мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының бюджеттік тәуелсіздігіне байланысты олардың арасындағы келісім тек саяси сипатта болады және заңды міндетті болмайды. Қаржылық кеңес бюджеттік принциптер туралы Заңмен бекітілген, ал оның рөлі жақында осы заңға түзетулер енгізумен күшейтілді. Кеңестің құрамына федерация мен федералды жерлердің қаржы министрлері мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілдері кіреді. Жақында Қаржылық кеңесте Маастрихт келісімшартының фискалды шектері мен теңестірілген бюджеттің орта мерзімді мақсаттарын қамтамасыз ету үшін, мемлекеттік басқарудың әр деңгейіне шығындану бағыттарына түзетулер енгізу туралы келісімге қол жетті. Дегенмен, федералды жерлер бойынша шығындық мақсатты көрсеткіштерді егжей-тегжейлі бөлу берілмеген, сонымен қатар, Қаржылық кеңес шығындық мақсатты көрсеткіштер мен бюджеттік тапшылықтар арасындағы үйлесімге негіздеме-лер жариялаған жоқ.

Бюджеттік құжаттар бюджеттік болжамдарды ашады және қоғам үшін барлық макроэкономикалық жорамалдарды жариялауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар болжамдар, салықтық-бюджеттік болжам мен орындау арасындағы тәуелділіктің талдауы немесе ресми сипаттамасы берілмейді. Бюджет үшін макроэкономикалық параметрлерді өзірлеудің етжей-тегжейлі құжаттандырылған шаралары болады. Сәйкес министрліктер, зерттеу институттары, сонымен қатар Бундесбанк тұрақты түрде ресми жиналыстар өткізіп тұрады, сонымен қатар, сарапшылар арасында бейресми байланыс орнатылады.

Дегенмен, түпкі шешімді Үкімет қабылдайды:

– Канцлер, Қаржы министрлігі, Еңбек министрлігі, Экономика министрілігі.

Болжам бойынша жұмыс баспасөзде ресми өтінішпен және БАҚ-да ашық талқыланумен, сонымен қатар бюджеттік үдеріс шегінде парламентте аяқталады. Үкімет болжамдау үшін бір ғана үлгімен басқармайды, олар сарапшыларға бағынады. Болжам жылына үш рет жасалады: бір рет жылдың басында Жылсайынғы экономикалық есепті жасау үшін; сосын көктем мен күзде салықтық есептілік бойынша Жұмысшы топқа; Экономикалық тұрақтылық пен өсімге көмек туралы Заңмен қарастырылған жыл сайынғы экономикалық есепке сұраныс пен ұсыныстардың түбегейлі болжамдары, сонымен қатар үкімет болжамдарының толық талдауы.

Макроэкономикалық болжам салықтық есептер бойынша Жұмысшы топпен бюджеттің кірістік бөлігін бағалау үшін негіздер салады, бірақ макроэкономикалық болжамдар мен кіріс бөлігінің мақалалары арасындағы қатынас келесіде қолдануға талданбайды. Бұл мұндай болжамдардың тиімділігін макроэкономикалық жағдай өзгерген кезде шектейді. Салықтық есеп бойынша бюджетаралық жұмысшы топтың құрамына федералды орталықтың, барлық 16 федералды жерлердің, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының және Бундесбанкнің, Федералды статистикалық басқарманың, экономикалық сарапшылар және зерттеуші институттар Кеңесінің өкілдері кіреді. Бұл топ нақты кірістік мақалалар бойынша ресми Үкімет болжамдарын дайындауға жауап береді. Отырысқа дейін екі апта бұрын жұмысшы топтың мүшелері өзара болжамдарымен алмасалы. Қатысушылар үлгілерді қолдана алса да, түпкі ресми жарияланатын болжам бүкіл топтың бәтуаластығын көрсетеді. Жалпы мемлекеттік басқарудың секторы («жалпы үкімет») үшін агрегатталған болжамдар әр түрлі көздерде жарияланады, мысалы, тұрақтылық пен өсім бағдарламасы шегінде, ал жалпы үкіметтің толық фискалды болжамын ресми орта мерзімді қаржылық жоспармен таныса келе, алуға болады.

Францияда Қаржы министрлігі Экономика министрлігімен бір топқа бірігеді. Фискалдық заң департаменті салықтық-бюджеттік саясаттың құрылуына жауап береді. Салықтарды жинау қызметі Салықтар бойынша негізгі директорат пен (80 000 салықтық агенттер салық салумен және жалпыеуропалық ҚҚС) Негізгі акциздік директорат (19 000 агент кедендік салықпен және ЕО жапайтын ҚҚС) арасында бөлінген. Мемлекеттік бюджет 250 агенті бар Бюджеттік директоратпен дайындалып, басқарылады, есеп жүргізу мен бюджетті қаржылық орындау Мемлекеттік есеп директоратымен жүргізіледі. 56 000 агенттері бар директорат есептің жүргізілуіне және жергілікті басқару органдарының қазынашылығына жауап береді. Қазынашылық директораты мен Болжамдау директораты екі министрлік үшін ортақ болып табылады. Қазынашылық директораты мемлекеттік қарыз бен сыртқы қаржылық қатынасқа жеке-жеке жауап береді. Болжамдау директораты негізгі экономикалық үрдістерді зерттейді. Мемлекеттік бюджет Бюджет директоратымен және Қаржы министрлігінің басшылығымен әзірленеді. Бюджет директораты дайындық және орындау рәсімінде негізгі рөлді атқарады. Әр жыл сайын 31 желтоқсанға дейін болатын парламенттегі дауыс беру үкіметтің ұсыныстарына біраз өзгерістер енгізеді, әсіресе, шығыстар бөліміне. Конституциялық кеңеспен (тәуелсіз органмен, онда үкіметтің шешімдерінің конституциялығына шағымдар бағыттауға болады) тексерістен кейін, бюджет әр министрлікпен орындалады, ол осы мақсаттар үшін орталық және жергілікті бюджеттермен реттеушілерді тағайындайды. Макроэкономикалық негіздер мен ішкі ресурстар Болжамдау департаментімен дайындалады.

Экономикалық болжамдаудың елдің әкімшілік және ғылыми кеңістіктегі мазмұны, стилі, маңызы мемлекеттің жанама рөлі туралы түсінік береді, әсіресе, ғылыми және техникалық тәжірибеге байланысты. Кейбір елдерде сарапшылық білім үкіметтік мекемелерден тыс (мысалы, Германия) шоғырланады, сарапшылар университеттер мен ғылыми орталықтарда жұмыс істейді, олар мемлекеттік қаржыларды алса да, үкіметпен келісімді қатынаста болса да, олар – әрқайсысы өз мақсаттарын жүзеге асыратын екі сектор болып табылады. Франция мемлекеті күрделірек үлгі. Біріншіден, қоғамдық мойындалған техникалық білімдер мен тәжірибе және тіпті ғылыми ресурстар – бұрын әрқашан (белгілі бір дәрежеге дейін қазір де) мемлекеттікі болған. Оларды «жасаушылар» – тунгүлғасы Тулузаның ұлттық политехникалық институты болып табылатын, элиталы «негізгі мектептердің» түлектері, инженерлік кадрлар. Нәтижесінде, университеттер әркез азырақ орын алған, ол математикалық экономиканы оқытуда көрінеді.

Болжамдау департаменті бес ішкі директораттан тұрады:

1. Макроэкономикалық болжамдардың ішкі директораты, оған үш бөліммен болжамдау мен мониторинг жүргізу тапсырылған: үлгі негізінде ұлттық болжамдар, халықаралық жалпылау және мониторинг.

2. Макроэкономикалық саясаттың ішкі директораты – оның тапсырмасы макроэкономикалық саясаттың еуропалық интеграция мен жаһандануға әсерін бағалау.

3. Салалық саясаттың ішкі директораты салалық талдау арқылы экономикалық саясатқа диагноз қояды.

4. Мемлекеттік қаржылардың ішкі директораты.

5. Әлеуметтік саясат пен зейнетақы жүйесінің ішкі директораты.

Сонымен қатар, Директорат Ұлттық экономикалық комиссияның жұмысына және «Экономика және болжамдау» шолуының шығуына жауап береді. Ұлттық экономикалық комиссия ғылыми және іскерлік қоғамның өкілдерінің диагностика мен болжамдауға қатысуын қамтамасыз етуші механизм болып табылады.

Комиссияда Қаржы министрі тағайындайтын 22 адам болады. Комиссия мүшелері жылына төрт сессия бойы жұмыс істейді:

– көктемдік сессия – ағымдағы жылдың алдын-ала ұлттық шоттарын және келесі жылдың «экономикалық бюджеттеріне» шолу жасау;

– күзгі сессия – келесі жылға бюджетті дайындау бойынша Қаржы министрлігінің баяндамасын шолу.

– ал басқа екі сессия келісілген бағдарлама шегінде анықталады.

Комиссия сыртқы зерттеулер институттарына тапсырыс береді, сонымен қатар, комиссияға кеңес беру үшін сарапшы топ құрылған.

АҚШ-та болжамдау экономиканы реттеудің маңызды нысаны болып табылады. Болжамдаудың маңызын айқындап, американдық экономист О.Моргенштерн экономикалық теория, оның барлық түрлерінде ең соңында болжамдарды әзірлеуге арналған. Қазіргі уақытта ертеңгі күнді жақсы көруге және негізделген шешім қабылдауға мүмкіндік беретін сенімді болжамдау жасауға үлкен мән беріледі. Сондықтан, болжамдаумен АҚШ-тың көптеген университеттері мен институттары айналысады. Соңғы кездері болжамдау сiңiн кету және экономикалық теорияның түпкi жетiстiктерiн, экономикалық-математикалық әдiстердi және электронды есептеуiш техниканы кеңiнен қолданады.

Болжамдау саласында он мыңдаған кәсіпқойлар жұмыс жасайды. Болжамдау жобасын әр түрлі деңгейдегі мемлекеттік бөлімшелер, зерттеуші ұйымдар, коммерциялық болжамдық фирмалар, жеке өндірістік, банктік және сауда корпорациялары орындайды. Экономика әлемдік деңгейде болжанады, жеке елдер мен елдер тобының дамуы, жалпы АҚШ экономи-

касы, оның салалары, штаттары, округтері, графтықтары және қалалық аудандар, жеке фирмалар, сауда нарықтары. Дамудың қоршаған ортаның ластануы, энергоресурстармен қамтамасыз етілуі, жұмыс күшінің болуы сияқты және т.б. жеке аспектілерінің болжамы орындалады. Болжамдық жобалар туралы ақпарат ағыны кең. Экономикалық болжамдау бойынша ондаған ғылыми конференциялар ұйымдастырылады. Жыл сайын болжамдау бойынша Халықаралық симпозиум жүргізіледі, оған екі мыңға дейін қатысушылар қатысады. АҚШ-та «болжамдық индустрия» деген термин пайда болды. Болжамдық зерттеулер өте терең болып барады, әр түрлі әдістер мен электронды-есептеуіш техниканың жаңа құралдары қолданылады.

Көптеген макроэкономикалық болжамдар бес негізгі әдістің көмегімен әзірленеді. Оларға жататындар:

- сараптамалық бағалау;
- экономикалық индикаторлар;
- серпіндік қатарлар;
- эконометрикалық үлгілеу;
- «шығын-шығару» үлгісі әдістері.

АҚШ-та болжамдық зерттеулерді ұйымдастырудың үш деңгейі ерекшеленеді:

- мемлекеттік реттеу жүйесіндегі болжамдау;
- фирма ішілік болжамдау;
- коммерциялық болжамдау.

Мемлекеттік реттеу деңгейінде екі негізгі мемлекеттік бөлімшелерді ерекшелейді:

- федералды және штаттардың;
- жергілікті билік органы.

Макроэкономикалық деңгейдегі федералды үкіметтің негізгі болжамдық жобалары үш ұйымға шоғырланған:

- Экономикалық кеңес берушілер кеңесі;
- Федералдық резервті жүйені (ФРЖ) басқарушы кеңес;
- Әкімшілік-бюджеттік басқарма (ӘББ).

Үкіметтің экономикалық саясатын әзірлеу үшін арнайы орган құрылған – экономикалық кеңес берушілер кеңесі.

Кеңестің атқаратын қызметтері:

- экономикалық есенді құрастырар кезінде президентке көмектесу және кеңес беру;
- үкіметтің міндеттері бойынша экономика үдерістері бойынша ақпаратты жинау және талдау;
- әр түрлі экономикалық бағдарламаларды бағалау және нұсқаулықтар әзірлеу;

– президенттің тапсырысы бойынша арнайы зерттеулер жүргізу.

АҚШ-та болжамдау коммерциялық қызметтің саласы ретінде қалыптасып, жұмыс істеуде. АҚШ-қа стратегиялық жоспарлау тән, жүзеге асуында негізгі рөлді мемлекет алатын, ұлттық экономиканың дамуында негізгі басымдылықтарды таңдау негізі болып табылады.

Стратегиялық жоспарлау шеңберінде қоғам жүретін жолдар анықталады, басқа да маңызды сұрақтар шешіледі, атап айтқанда:

- қандай нарықтарда жұмыс жасаған дұрыс;
- қандай жаңа технологияларды меңгеру керек;
- елдің әлеуметтік бірлігін қалай қамтамасыз ету керек;
- экономика мен қоғамдық құрылымның қай секторына жүгінген дұрыс.

Стратегиялық жоспарлау федералды деңгейде, штаттар мен ұйымдар (фирмалар) деңгейінде стратегиялық жоспарларды әзірлеуді қамтиды. Стратегиялық жоспарларды әзірлеушілер фирмаға мүмкін болатын қауіптерді анықтау үшін елдің ұйымдарына қатысы бар факторларды бақылайды. Ерекше маңыз технологиялық, экономикалық, бәсекелестік, халықаралық, нарықтық және саяси факторларға беріледі.

Технологиялық факторлар сыртқы ортадағы технологиялардың өзгерісін есепке алады, ол технологиялық жаңару үшін өте маңызды.

Экономикалық факторлар – жұмыспен қамтылу, инфляция, салықтық мөлшерлемелер, шетелдерде АҚШ долларының тұрақтылық деңгейін бағалау.

Бәсекелестік факторлары – бәсекелестің іс-әрекетін анықтайды: бәсекелестерді не жылжытады, ол не жасайды, не жасай алады.

Саяси факторлар – ұйымның басшыларының жергілікті органдардың, штат билігінің және федералды үкіметтің, федералды үкіметтің және штаттардың несиелерін және т.б. нормативті құжаттарын есептеуі.

Халықаралық факторлар – валюталық бағамның, елдердегі саяси шешімдердің өзгеруі.

Нарықтық факторлар – нарықтық сыртқы ортаның өзгергіштігі, ол жалпы ел үшін де, ұйымдар үшін де үнемі мазасызданудың себебі болады (бәсеке, елдің және халықтың табысы және т.б.).

Жапонияда барлық ірі фирмалардың жоспарлық бөлімдері бар, жоспарды дайындау орталықтандырылған, жоспарлау жоғарыдан-төменге қарай жүргізіледі. Жоспарлаудың уақытша шегі, әдетте, бес жылға тең, болжамдау шегі – он бес жыл.

Жоспарлау үдерісі көптеген жағдайларда төрт кезеңнен тұрады:

- алғышарттарын әзірлеу;
- мәселелерді, анықтау;

- ұзақ мерзімді стратегия;
- орта мерзімді және қысқа мерзімді жоспарлар.

Жапонияда Франциядағы сияқты жалпы ұлттық болжамдау жүйесі бар, кейде оны индикативті жоспарлау деп атайды. Жапониядағы жалпы мемлекеттік болжамдаудың және жоспарлаудың ерекшелігі әлеуметтік-экономикалық болжамдар жүйесін, жоспарларды және ғылыми технологиялық бағдарламаларды нарықтық экономиканы үкіметтік реттеу құралы ретінде қолдану болып табылады. Әлеуметтік-экономикалық үдерістерді болжамдау және жоспарлау сұрақтарымен Экономикалық кеңес айналысады, ол Үкімет, Экономикалық жоспарлау басқармасы, Сыртқы сауда мен өндіріс министрлігі, Ғылым мен технология бойынша басқарма шешімімен құрылған. Жапонияда, жоғарыда айтылғандай, бесжылдық жоспар-бағдарламалар әзірленеді (индикативті сипаттағы). Олар үкіметтің тапсырмасы бойынша әзірленеді, онда маңызды стратегиялық мақсаттар қалыптасқан. Жоспарлар экономика салаларын жалпыұлттық мақсаттарға жетуге бағдарлап, ітермелейтін мемлекеттік бағдарламалардың жиынтығы болып табылады.

Жоспар-бағдарламалар:

- *біріншіден*, ұлттық экономиканың дамуының мүмкін болатын жолдарын ұсыну;
- *екіншіден*, үкімет пен іскерлік орта елдің ішінде және сыртында кездесуі мүмкін мәселелерді көрсетеді;
- *үшіншіден*, осы мәселелерді шешу бойынша нұсқаулықтарды негіздейді.

Жоспарларды әзірлеу үшін статистикалық мәліметтер, өнімнің бәсекеге қабілеттілігі, сұраныс пен ұсыныс зерттеледі. Осы мәліметтердің негізінде жалпы елдің әр саласы мен экономикасы бойынша талдау жасалынады. Үкіметтің нұсқаулықтарына сүйене отырып, әр корпорация өзінің стратегиясын әзірлейді. Жалпыға мәлім, жапондық бизнестің негізі жоспар болып табылады, яғни, кез-келген кәсіпорынның (ұйымның) іс-әрекеті, міндетті түрде, қатаң жоспар бойынша орындалады.

Барлық іс-әрекет үш операциядан тұрады:

- жоспарлау;
- іс-әрекеттің өзі;
- бақылау.

Көптеген зерттеушілердің пікірі бойынша ел жоспарлар жүйесімен байланысқан және Жапониядағы жоспарлар нарыққа қарама-қайшы емес. Ал енді басты назар жоспардың барлық түрлеріне беріледі, әсіресе, ірі мақсаттарды орындауға және ұзақ мерзімді негізде дамуға бағдарланған стратегиялық жоспарларға.

Жапониядағы ұзақ мерзімді жоспарлау 1950 жылы жедел қарқынмен ене бастады. 1956 жылы бірінші рет елдің экономикалық дамуының бесжылдық жоспары қабылданды. Әдетте, үкімет пен кәсіпкерлер жоспар-бағдарламалардың көптеген нұсқаулықтарын ескереді. Егер үкіметтің немесе іскер органның жоспар ережелеріне наразылығы туып, экономикалық жоспарлау басқармасы осы наразылықтың негізді екепіне көзі жетсе, құжатқа өзгертулер ендіріледі. Жапонияда мұндай жоспарлауды бейімделу деп атайды. Жеке фирмалар өндірістік және коммерциялық қызметті анықтайтын, сонымен қатар, жалпыұлттық міндеттер мен үкіметтік қаржылық-несиелік және салықтық жеңілдіктерді анықтайтын жоспарды әзірлейді. Үлкен мән жоспаршының біліктілігіне және кәсіпорында жұмыс жасайтын және жоспарлауға қатысатын адамдардың топтық санасына беріледі. Жоспарлау қызметті оңтайландырудың негізгі құралы және қойылған мақсаттарды бақылау бойынша негізгі құжат болып табылады.

Үкімет өзінің ресурстарын, негізінен, жаңа білімдер алуға және оларды қолдануға (яғни, іргелі және қолданбалы зерттеулерге) шоғырландырады және жоғары білікті мамандарды дайындауды қамтамасыз етеді. Жапонияға экономикалық өсімнің жоғары қарқыны тән. 1987 жылы Жапонияның экономикалық құрылымын түрлендіру бағдарламасы немесе «Маэкава баяндамасы» қабылданды. Бұл Жапонияның ХХІ ғасыр қарсаңындағы экономикалық стратегиясы. Оның негізінде Жапонияның халықаралық мемлекетке Қайта құрылу тұжырымдамасы, ол, бір жағынан, әлемдік жүйеге үйлесімді интеграцияланар еді, ал, екінші жағынан, өзі ішінен теңестірілген әлеуметтік-экономикалық жүйе болар еді.

Жапонияда қолданылатын жоспар-бағдарламаларда көрсетілген мақсаттарға жету құралдары мен жолдары келесі экономикалық тетіктер мен ынталарға қызығушылық көрсетеді:

- жеңілдікпен несиелеу;
- жеңілдікпен салық салу;
- жеделдетілген амортизация;
- бюджеттік субсидиялау;
- тәуекелді инновациялық жобаларды қолдау;
- мемлекеттік тапсырыс.

Жеңілдікпен несиелеу – Жапонияда технологиялық жаңару үшін қаржылық қаражаттардың негізгі көзі. Жаңа технологияларды әзірлеу және игеру мақсатына қарыз берудің негізгі көзі Жапонияның Даму Банкі болып табылады. Соңғы жылдары *салықтық жеңілдіктердің* маңызы артты. Жаңа өнімдер шығаратын кәсіпорындар бойынша салықтық мөлшерлемелер 25-тен 50 пайызға дейін өзгереді.

Жапониядағы *жесделдетілген амортизация жүйесі* энергожи-нақтаушы немесе ресурстардың тиімді қолданылуына көмектесетін құрылғылар қолданылатын компаниялар үшін енгізілген. *Бюджеттік субсидиялау* мемлекеттік институттар жүргізетін, сонымен қатар, зерттеу орталықтары жеке компаниялармен бірлесе отырып жүргізетін зерттеу-лер мен жобаларды қолдау үшін жүзеге асады.

Оңтүстік Кореяның мемлекеттік жоспарлауы «Патана жоспарынан» бастау алған, БҰҰ сарапшыларының қатысуымен 1954 жылы әзірленген. Дегенмен, бұл және келесі жоспарлар кемшіліксіз болған жоқ және экономикалық дамудың тұтас тұжырымдамасына сүйенген жоқ. Өткен ғасырдың 60 жылдары халықаралық даму агенттігінің американдық сарапшылары Оңтүстік Кореяның экономикасының ұзақ мерзімді (20 жылға) даму бағдарламасын әзірледі. Ол нұсқаулықтарға сүйенді.

Халықаралық валюта қоры (ХВҚ) – дамушы мемлекеттердің экономикалық өсімінің жоғары қарқынына жету және қоғамдық өндірістің тиімділігін арттыру, экспортты салаларды дамыту және әлемдік нарыққа бағдарлану арқылы мүмкін болатынын көрсетті.

Тұжырымдамалы жоспарда бағдарлама:

– индустриалды дамудың негізгі өндірісі дамыған елдердің нарықтарымен байланысты нығайтуды көздеген; экономиканың экспорттық секторын халықаралық еңбек бөлінісі жүйесіне қосу;

– экономиканың бәсекеге қабілетті салаларын инвестициялау;

– ең төменгі деңгейде ішкі тұтынуды қолдау;

– өндірісті мемлекеттің бақылауы.

Оңтүстік Кореяда болжамдау бойынша сарапшылық бағалаулар кеңірек таралған. Үлгілеу әдісінің көмегімен сапалық есептеу үшін Оңтүстік Корея АҚШ көмегіне жүгінген. Негізгі мөлшерлеме ұлттық экспорттерлерге жеңілдіктер мен субсидиялау беру арқылы экспортты бүкіләлемдік қолдауға жасалады. Егер қатаң шектелген уақытта экспортгер өзінің нарықтық орнын алып немесе сауда нарығында өзінің орнын көбейтпесе, ол міндетті түрде жеңілдіктер мен субсидиялардан айрылады. Фирманың ішкі шығыстары, өнімнің сапасы, шетел капиталы мемлекеттің бақылауында болады. Оңтүстік Кореяның экономикалық нарығының негізінде ішкі емес, әлемдік нарық жатыр. Жоспарлы және тәуелсіз нарықтық дамуды тиімді қолдану Оңтүстік Кореяға аз мерзім ішінде экономикасы дамыған елдер қатарына енгуге мүмкіндік берді. Елдегі барлық шаруашылық шешімдер жалпы мақсатқа бағынады. Оңтүстік Кореяның әлеуметтік-экономикалық даму жоспары келешекке мемлекеттің экономикалық даму үдерісіне ары қарай масштабты және белсенді қатысуын қарастырады.

Жоғарыда айтылғанның негізінде келесі қорытындыларды қалыптастыруға болады. Экономикалық диагностикалаудың басқа әдістерімен үлгілеу негізінде болжамдауды үйлестіре білу қажет. Экономикалық болашақтың сенімді бейнесін әзірлеуде экономика туралы білім алу үшін қолданылатын қаражаттарды әртараптандыру, сондай-ақ тек экономикалық тәсілге ғана сенбеу керек.

Үлгілеу – үлгі әзірлеу кезінде маңызды сараптамалық ресурстарды жұмылдырады, бірақ, ағымдық болжамдауда қорытындылар жаңаға қарағанда өткен кезеңдердің үрдістеріне негізделеді. Шешім қабылдау үдерісіне көмектесу үшін ұсынылатын шарадан макроэкономикалық жағдайларды болжамдау қажет және шараның нақты әсерін оның жүзеге асуынан кейін мониторинг жүргізу қажет.

Саяси қысымнан бюджеттік үдерісте қолданылатын ресми болжамды қорғау үшін негізгі қызығушы жақтар арасындағы бәтуаластыққа жетуге бағытталған механизм әзірлеу керек, олар: үкімет, іскерлік бірлестік, сарапшылар, аналитиктер және басқа жақтар. Сонымен қатар, шетелдегі бюджеттік жоспарлау мен болжамдаудың әдістері, тәсілдері мен ерекшеліктерін меңгеру керек. АҚШ, Жапония, Оңтүстік Кореяның ұзақ мерзімді жоспарлау және болжамдау ерекшеліктерін және ЕО (Еуропалық Одақ) елдерінің тәжірибесін білу керек.

Макроэкономикалық болжамдардың сенімділігін талап ететін және салықтық-бюджеттік мақсат көрсеткіштерімен байланыстырылған шығыстарды бағдарламаландырудың негізін түсіну керек. Осы мақсатпен қазақстанда әлемдік тәжірибеде бар жоспарлау және болжамдау әдістерін байыптылықпен қолдана білу маңызды:

– қысқа мерзімді экономикалық талдау әдісі, ол жыл ішіндегі қатарларды, әдетте, ай сайынғы қатарларды зерттеуді білдіреді. Бұл тәсілдің дәйектілігі «сапалық» болып табылады және бухгалтерлік баланспен де, экономикалық үлгілеумен де бекітілмейді;

– «ұлттық шоттар» әдісі, жыл сайынғы ұлттық шоттарды жүргізуді білдіреді, олар ары қарай «экономикалық бюджеттерді» немесе орта мерзімді болжамдарды әзірлеу үшін ағымдық және болашақ жылға «бағдарланады». Олар жылдық ағындар болжамынан тұрады (көбінесе сараптық бағалауға негізделген), ұлттық шоттар шегінде ұсынылады, сондай-ақ жүйелі және әмбебап болып саналады;

– Голландық экономист Ян Тинбергеннің есімімен байланысты әдіс, оның негізінде бұрын байқалған және серпіндік жоспарлау үшін қолданылатын тұрақты үрдістерді экономикалық үлгілеу болып табылады.

Қорыта келгенде бұл тарауда шетелде бюджеттік жоспарлаудың (болжамдау) әдістерін, тәсілдерін және ерекшеліктерін, сонымен қатар

АҚШ-ға, Жапонияда, Оңтүстік Кореяда ұзақ мерзімді жоспарлаудың (болжамдау) ерекшеліктерін және ЕО елдерінің тәжірибесін қарастырдық. Елбасымыз Қазақстан елі үшін үлкен бастама көтерді, яғни өркениетті дамыған 30 елдің қатарынан орын алу. Бұл үшін атқарылар іс-шаралар өте көп. Әлем елдерінің экономикалық үдерістерді жоспарлау мен болжамдаудың (оның ішінде салықтық-бюджеттік жоспарлау) әдістері мен тәсілдері бойынша көрнекті тәжірибелерін ала отырып, мемлекеттік деңгейде бағдарламаларды жүзеге асыру.

Бақылау сұрақтары:

1. Бюджеттік жоспарлаудың сипаттамасы.
2. Бюджеттік жоспарлаудың әдістері.
3. Бюджеттік жоспарлауды жүзеге асыру кезеңдері.
4. Бюджеттік болжамдау.
5. Болжамның сипаттамасы.
6. Бюджетті болжамдау үдерісінде қолданылатын әдістер.
7. Математикалық үлгілеу әдісі.
8. Индекстік әдістер.
9. Нормативті әдістер.
10. Сараптамалық бағалау әдісі.
11. Бюджетті болжамдау және болжамдық есептеулер.
12. Федералды орталықтың макроэкономикалық саясаты.
13. Еуропалық Одақ (ЕО) елдерінің стратегиялық саясаты.
14. Германия мемлекетіндегі бюджеттік үдерістер.
15. Бюджеттік үдерістің бірінші әдісі.
16. Бюджеттік үдерістің екінші әдісі.
17. Бюджеттік үдерістің үшінші әдісі.
18. Германия мемлекетінің бюджеттік саясаты.
19. Франция мемлекетінің бюджеттік саясаты.
20. АҚШ мемлекетінің бюджеттік саясаты.
21. Технологиялық факторлар.
22. Экономикалық факторлар.
23. Бәсекелестік факторлар.
24. Саяси факторлар.
25. Халықаралық факторлар.
26. Нарықтық факторлар.
27. Жапония мемлекетінің бюджеттік саясаты.
28. Жапонияда қолданылатын жоспар-бағдарламалар.
29. Оңтүстік Корея мемлекетінің бюджеттік саясаты.
30. Халықаралық валюта қоры.
31. Еуропалық Одақ (ЕО) елдерінің бюджеттік саясаты.

Білім алушылардың өзіндік жұмыстары үшін тапсырмалар:

Келесі сұрақтарды меңгере отырып, презентация дайындау:

1. Бюджеттік жоспарлау мен болжаудың шет мемлекеттердегі әдістері, тәсілдері, ерекшеліктері.
2. Ұзақ мерзімді бюджеттік жоспарлаудың АҚШ-та, Жапонияда, Оңтүстік Кореядағы ерекшеліктері және Еуропа елдерінің тәжірибесі.

Талдамалық баяндамалар тақырыптары:

1. Шет мемлекеттердің мемлекеттік бюджет шығыстарының серпіні мен құрылымын талдау.
2. Шет мемлекеттердің бюджет шығыстарының серпіні мен құрылымына салыстырмалы талдау жүргізе отырып, ерекшеліктерін айқындау және қорытынды жасау.
3. Жүргізілген талдамалар негізінде БОЖ немесе ғылыми баяндаманы келесі тақырыптар бойынша дайындау:
  - өзге мемлекеттердің бюджет шығыстарын жоспарлаудың жұмыссыздық, инфляция, экономикалық өсім деңгейіне әсері;
  - шет мемлекеттердің мемлекеттік қарызының елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына әсері;
  - шет мемлекеттердің бюджет тапшылығы мәселесі. Еуроодақ мысалында салыстырмалы талдау, қорытындылар, ұсыныстар.

Қазақстан Республикасының
Қаржы министрінің бұйрығымен бекітілген
2010 жылғы №

**Бюджет түсімдерін болжамдаудың
ӘДІСТЕМЕСІ**

МАЗМҰНЫ

Жалпы ережелер

1. Салықтық түсімдер

1.1 Корпоративтік табыс салығы

1.1.1 Мұнай секторы ұйымдарынан түсетін түсімдерді қоспағанда, заңды тұлғалардан алынатын корпоративтік табыс салығы

1.1.2 Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына мұнай секторы ұйымдарынан түсетін корпоративтік табыс салығы түсімдері

1.2. Жеке табыс салығы

1.2.1. Төлем көзінен салық салынатын табыстарға жеке табыс салығы

1.2.2. Төлем көзінен салық салынбайтын табыстарға жеке табыс салығы

1.3. Әлеуметтік салық

1.4. Мүлік салығы

1.4.1. Заңды тұлғалардың және жеке кәсіпкерлердің мүлкіне салынатын салық

1.4.2. Жеке тұлғалардың мүлік салығы

1.5. Жер салығы

1.6. Көлік құралдарына салынатын салық

1.7. Бірыңғай жер салығы

1.8. Қосылған құн салығы

1.8.1. Қазақстан Республикасының аумағында өндірілген тауарларға, атқарылған жұмыстарға және көрсетілген қызметтерге қосылған құн салығы

1.8.2. Қазақстан Республикасының аумағына импортталатын тауарларға қосылған құн салығы

1.9. Акциздер

1.9.1. Қазақстан Республикасында өндірілетін тауарларға акциздер

1.9.2. Импортталатын акцизделетін тауарлар

1.10. Басқа да төлемдер

1.11. Үстеме пайда салығы

1.12. Жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақы

1.13. Орманды пайдаланғаны үшін төлемақы

1.14. Бонустар

1.15 Мұнай секторы ұйымдарынан түсетін пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салық

1.16 Мұнай секторы ұйымдарынан түсетін түсімдерді қоспағанда, пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салық

- 1.17 Роялти
- 1.18 Мұнай секторы ұйымдарынан салынатын экспортқа рента салығы
- 1.19 Мұнай секторы ұйымдарынан түсетін түсімдерді қоспағанда, экспортқа рента салығы
- 1.20 Мұнай секторы ұйымдарынан жасалған келісімшарттар бойынша өнімді бөлу жөніндегі Қазақстан Республикасының үлесі
- 1.21 Тарихи шығындарды өтеу бойынша төлем
- 1.22 Халықаралық сауда мен ішкі операцияларға салынатын салықтар
  - 1.22.1 Әкелінетін тауарларға кеден баждары
  - 1.22.2 Әкетілетін тауарларға кеден баждары
  - 1.22.3. Кедендік бақылауды және кеден рәсімдерін жүзеге асырудан түсімдерді болжамдау
2. Салықтық емес түсімдер
3. Негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер
4. Трансферттер түсімдері
  - 4.1. Республикалық бюджетке түсетін трансферттер түсімдері.
  - 4.2. Жергілікті бюджеттерге түсетін трансферттердің түсімдері.
  - 4.3. Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан республикалық бюджетке берілетін кепілдік берілген трансферттің мөлшері.
5. Бюджеттік несиелерді өтеу
6. Мемлекеттің қаржылық активтерін сатудан түскен түсімдер
7. Қарыздар түсімдері

Жалпы ережелер

1. Бюджеттің түсімдерін болжамдау әдісі Бюджет кодексінің 65-бабына сәйкес жасалды.

2. Бюджет түсімдерін болжамдау елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы мен бюджеттік параметрлерінің болжамы ескеріліп бюджеттік жоспарлау бойынша уәкілетті органмен жүзеге асады.

3. Жоспарлы кезеңге Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджеті мен Ұлттық қорына түсімдерді болжамдау Қазақстан Республикасының «Салықтар және бюджетке төленетін басқа міндетті төлемдер туралы» (Салық кодексі), Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі, №962 2010ж 2 сәуірдегі Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының Ұлттық қорының қаражаттарын құру және қолдану тұжырымдамасы» атты жарлығы және басқа да нормативтік-құқықтық актілерге сәйкес жасалады.

4. Мыналар бюджет кірістерінің түсімдерін болжаудың негізгі принциптері болып табылады:

1) бірыңғайлық принципі – бюджет жүйесін ұйымдастырудың және оның жұмыс істеуінің бірыңғай принциптерін қолдану; Қазақстан Республикасында бірыңғай бюджет сыныптамасын және бюджет процесінің бірыңғай рәсімдерін пайдалану;

2) толымдылық принципі – бюджетте және Қазақстан Республикасының Ұлттық қорында Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген барлық түсімдер мен шығыстардың көрсетілуі, бюджет қаражаты бойынша талап құқықтарының басқаға берілуі сияқты, бюджет қаражатын пайдалана отырып, өзара талаптарды есепке жатқызуға жол бермеу;

3) реалистік принципі – бекітілген (нақтыланған, түзетілген) бюджет көрсеткіштерінің әлеуметтік-экономикалық дамудың, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары болжамдарының бекітілген (түзетілген) параметрлеріне, бағыттарына сәйкес келуі;

4) транспаренттілік принципі – мемлекеттік немесе заңмен қорғалатын өзге де құния болып табылатын мәліметтерді, сондай-ақ қоғам мен бұқаралық ақпарат құралдары үшін бюджет процесінің міндетті ашықтығын қоспағанда, Қазақстан Республикасының бюджет заңнамасы саласындағы нормативтік құқықтық актілерді, бекітілген (нақтыланған, түзетілген) бюджетті және олардың атқарылуы туралы есептерді, стратегиялық жоспарлар мен олардың іске асырылуы туралы есептерді, Қазақстан Республикасының Ұлттық қорын қалыптастыру туралы және пайдалану туралы ақпаратты міндетті түрде жариялау;

5) дәйектілік принципі – мемлекеттік органдардың бюджеттік қағынастар саласында бұрын қабылданған шешімдерді сақтауы;

6) нәтижелілік принципі – мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларында және (немесе) бюджеттік бағдарламаларында көзделген тікелей және түпкілікті нәтижелерге қол жеткізуге бағдарланған бюджетті әзірлеу және атқару;

7) бюджеттердің дербестік принципі – түрлі деңгейдегі бюджеттер арасында түсімдердің тұрақты бөлінуін белгілеу және осы Кодекске сәйкес олардың жұмсалыу бағыттарын айқындау, осы Кодекске сәйкес мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлерінің бюджет процесін дербес жүзеге асыру құқығы, жергілікті бюджеттердің атқарылуы барысында қосымша алынған кірістерді және жергілікті бюджеттер қаражатының қалдықтарын жоғары тұрған бюджетке алып қоюға жол берілмеуі, төменгі бюджеттерге оларды тиісті өтеусіз, қосымша шығыстар жүктеуге жол берілмеуі;

8) сабақтастық принципі – өткен кезеңде бекітілген әлеуметтік-экономикалық даму болжамдарына, базалық шығыстарға, бюджеттік мониторинг қорытындыларына, нәтижелерді бағалауға негізделген республикалық және жергілікті бюджеттерді жоспарлау;

9) негізділік принципі – бюджет жобасына қандай да болсын түсімдерді немесе шығыстарды енгізу қажеттігін және олардың көлемдерінің негізділігін айқындайтын нормативтік құқықтық актілер және басқа да құжаттар негізінде бюджетті жоспарлау, сондай-ақ бюджет қаражаты мен мемлекет активтерін Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес пайдалану;

10) уақтышылық принципі – республикалық және жергілікті бюджеттерге, Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қолма-қол ақшаның бақылау шотына түсімдерді есептеу және оларды Қазақстан Республикасының Ұлттық банкіндегі Үкімет шотына аудару, міндеттемелер бойынша қаржыландырудың жеке жоспарларына сәйкес мемлекеттік мекемелердің міндеттемелер қабылдауы, төлемдер бойынша қаржыландырудың жеке жоспарларына сәйкес төлемдер жасау және тиісті нормативтік құқықтық актілерде белгіленген тәртіпті сақтай отырып, мерзімінде бюджет қаражатын алушылар шоттарына аудару;

11) кассаның бірыңғайлық принципі – бюджетке барлық түсімдерді бірыңғай қазынашылық шотқа есептеу және бірыңғай қазынашылық шоттан барлық көзделген шығыстарды ұлттық валютамен жүзеге асыру;

12) тиімділік принципі – бюджет қаражатының бекітілген көлемін пайдаланып, ең үздік тікелей нәтижеге қол жеткізу қажеттілігін негізге ала отырып, бюджеттерді әзірлеу және атқару немесе бюджет қаражатының аз көлемін пайдаланып, тікелей нәтижеге қол жеткізу;

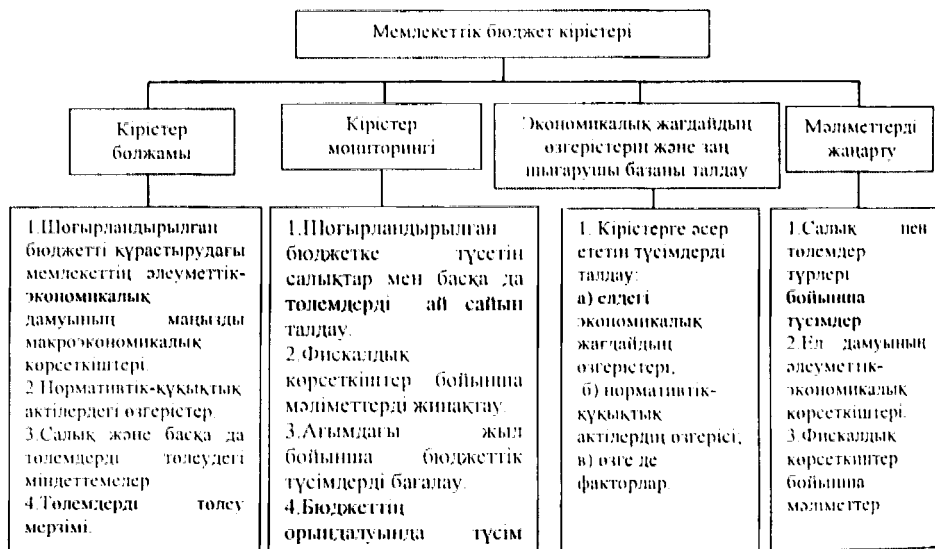
13) жауапкершілік принципі – тікелей және түпкілікті нәтижелерге қол жеткізуге және бюджеттік бағдарламалар әкімшілері мен мемлекеттік мекемелер басшыларының және квазимемлекеттік сектор субъектілерінің Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес келмейтін шешімдер қабылдағаны үшін жауапкершілігін қамтамасыз етуге бағытталған қажетті әкімшілік және басқару шешімдерінің қабылдануы;

14) бюджет қаражатының атаулылық және нысаналы сипаты принципі – бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің Қазақстан Республикасының заңнамасын сақтай отырып, бюджет қаражатын мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларында және (немесе) бюджеттік бағдарламаларында, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің жарғылық капиталына қатысу арқылы бюджеттік инвестициялардың қаржылық-экономикалық негіздемелерінде көзделген нәтижелердің көрсеткіштеріне қол жеткізуге бағыттауы және пайдалануы.

5. Кірістерді болжау үдерісі болжаудың және мониторингтеудің кесесінде көрсетілген.

6. Жоспарланған және нақты мәліметтердің негұрлым сәйкес келетін бюджетке түсімдердің болжамын жүзеге асыру үшін көлемдері макроэкономикалық көрсеткіштердің тікелей әсерінде болатын салықтар бойынша бірнеше жылға салықтардың түсу көлеміне макроэкономикалық көрсеткіштердің өзгеруіне әсерін талдау керек.

7. Бюджетке және ұлттық қорға түсімдерді болжамдау оңтайлы шешім қабылдау үшін қажет бірнеше есептеу әдістерімен жүзеге асады.

Бюджет кірістерін болжамдау және мониторингтің жалпы сызбасы

1. Салықтық түсімдер

1.1 Корпоративтік табыс салығы

1.1.1 Мұнай секторы ұйымдарынан түсетін түсімдерді қоспағанда, заңды тұлғалардан алынатын корпоративтік табыс салығы бойынша болжам есептеудің бірнеше нұсқаларымен анықталады.

Бірінші нұсқа әлеуметтік-экономикалық даму мен елдің бюджеттік параметрлерінің болжамына сәйкес жалпы қосылған құнның болжанып отырған көлеміне, корпоративтік табыс салығының орташа тиімділік мөлшерлемесіне негізделген және келесі формула бойынша анықталады:

$$KTC_c = K_k \times M$$

$$M = T_{\text{есептік}} / K_{\text{есептік}} \times 100\%$$

мұндағы:

- KTC_c – жоспарлы кезеңге корпоративтік табыс салығының сомасы;
- K_k – жоспарлы кезеңге мұнайдан тыс секторының жалпы қосылған құнның көлемі;
- M – орташа тиімділік мөлшерлемесі;
- $T_{\text{есептік}}$ – есептік кезеңге корпоративтік табыс салығының сомасы;
- $K_{\text{есептік}}$ – есептік кезеңге мұнайдан тыс секторының жалпы қосылған құнның көлемі ;

Екінші нұсқа бойынша республикалық мониторингке жататын ірі салық төлеушілер бойынша есептелген және төленген корпоративтік табыс салығы туралы, салықтық декларациялар бойынша жылдық есептеулердің нәтижесі туралы ақпараттар қолданылады. Бұл нұсқа бойынша болжам есебі негізіне ағымдық жыл бойынша ірі салық төлеушілерден салық түсімдерінің күтілетін бағасы мен ағымдық жылдың есептік кезеңі үшін салық түсімдерінің жалпы көлемінде ірі салық төлеушілерден корпоративтік табыс салығының түсімдерінің үлесі қабылданады. Күтілетін салық түсімдерінен жүйесіз сипаттағы және өндірістік қызметке тәуелсіз бір жолғы төлемдер, негізінен, мерзімдік факторлар (бағалардың қозғалысы, құрылымдық өзгерістер) мен сомалар, тексеру актілері бойынша қосылған жылдық қайта есептеулердің ірі көлемдері алынып тасталынады.

Болжамдау үшін ірі салық төлеушілерден жылдық күтілетін салық түсімдерінің есебі келесі формула бойынша жүргізіледі:

$$KTC_{\text{күт}} = (T_{\text{есептік}} - T_{\text{бірж}}) / A_{\text{нақты}} \times 12$$

мұндағы:

- $KTC_{\text{күт}}$ – ағымдағы жыл бойынша күтілетін салық түсімі;
- $T_{\text{есептік}}$ – ағымдағы жылдың есептік кезеңі үшін салық түсімі;
- $T_{\text{бірж}}$ – ағымдағы жылдың есептік кезеңі үшін бір жолғы төлемдер;
- $A_{\text{нақты}}$ – ағымдағы жылдың есептік кезеңіндегі нақты айлардың

саны.

Жалпы республика бойынша KTC-ның болжанатын түсімдерінің сомасы келесі формула бойынша анықталады:

$$KTC_{\text{б}} = T_{\text{күт}} / Y_{\text{нақты}} \times 100\% \times \Theta_{\text{қарқын}} / 100\%$$

мұндағы:

- $KTC_{\text{б}}$ – корпоративтік табыс салығының болжанатын сомасы;
- $P_{\text{күт}}$ – ағымдағы жыл бойынша ірі салық төлеушілерден күтілетін салық түсімдері;
- $Y_{\text{нақты}}$ – жалпы түсімдер көлемінде ірі салық төлеушілерден салық түсімдерінің үлесі, пайызбен;
- $\Theta_{\text{қарқын}}$ – жоспарлы кезеңге мұнайдан тыс секторының жалпы қосымша құнының өсу қарқыны.

1.1.2 Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына мұнай секторы ұйымдарынан түсетін корпоративтік табыс салығы түсімдерінің болжамы

Корпоративтік табыс салығы бойынша болжам есебі мұнай секторының барлық ұйымдары бойынша жүргізіледі, соның ішінде, Қазақстан Республикасы Үкіметімен немесе құзыретті органмен және жер қойнауын пайдаланушымен 2009 жылдың 1 қаңтарына дейін, сонымен қатар салықтық режим сақталатын келісімшарт бойынша бекітілген өнімдер бөлімі туралы Келісімге сәйкес өз қызметін жүзеге асыратын жер қойнауын пайдаланушылармен де жүргізіледі.

Есептің негізіне келесі көрсеткіштер қолданылады:

- мұнай, газ конденсатын өндіру көлемі;
- мұнайға әлемдік баға (Brent маркасы);
- салықтық заңнамамен қарастырылған әлеуметтік-экономикалық даму болжамына және елдің бюджеттік параметрлері мен мөлшерлемелеріне сәйкес АҚШ долларына теңгеңің бағамы.

Мұнай секторының ұйымдары бойынша KTC-ның болжанатын сомасын есептеу келесі формула бойынша есептеледі:

$$KTC_{\text{б}} = (T_{\text{ж}} \times B_{\text{б}} - \Pi) \times M$$

мұндағы:

- $KTC_{\text{б}}$ – КТС-ның болжанатын сомасы;
- $T_{\text{ж}}$ – мұнай, газ конденсатын жеткізу көлемі;
- $B_{\text{отк}}$ – откізудің болжанатын орташа бағасы;
- III – салықтық заңнамаларға сәйкес қарастырылған шегерімдер;
- M – салық мөлшерлемесі (жалпы бекітілген мөлшерлеме бойынша – 20 пайыз, «Тенгизшевройл» және Өнімдерді бөлу туралы келісім бойынша қызметін жүзеге асыратын салық төлеушілер бойынша – 30 пайыз).

Мұнайды, газ конденсатының орташа бағасын анықтағанда мұнайға әлемдік баға АҚШ долларына теңгенің болжанатын бағамы мен баррельді тоннаға ауыстыруда – 7,5 коэффициенті есептеледі. Резиденттер мен бейрезидент заңды тұлғалардан, төлем көзінен ұсталатын болжамдық корпоративтік табыс салығын есептеу салық түсімдері серпіні, ағымдағы жыл үшін күтілетін салық түсімін бағалау негізінде жүзеге асырылады. Күтілетін салық түсімінен болжамды есептеу үшін жүйесіз сипаттағы бір жолғы төлемдер (тексерулер нәтижелері бойынша үстеме есептеулер, қате есептелген сомалар және т.б.) алынып тасталады.

Салық болжамын есептеу келесі формула бойынша жүргізіледі:

$$KTC_{\text{б}} = T_{\text{күт}} \times B_{\text{кар}} / 100\% \times M_{\text{кар}} / 100\% \times T_{\text{б}} / 100\%$$

мұндағы:

- $KTC_{\text{б}}$ – КТС-ның болжанатын сомасы;
- $T_{\text{күт}}$ – ағымдық жыл үшін күтілетін салық түсімі;
- $B_{\text{кар}}$ – мұнайға әлемдік бағаның өсу (төмендеу) қарқыны;
- $M_{\text{кар}}$ – мұнай өндірудің өсу (төмендеу) қарқыны;
- $T_{\text{б}}$ – АҚШ долларына теңге бағамының өсу (төмендеу) қарқыны.

1.2. Жеке табыс салығы

1.2.1. Төлем көзінен салық салынатын табыстарға жеке табыс салығы

Бұл алынатын кіріс сомасына, қолданыстағы заңнамағы сәйкес ұсынылатын жеңілдіктер мен шегерімдерге және бекітілген салық салу мөлшерлемелеріне тәуелді. Төлем көзінен алынатын табыстар жеке табыс салығын есептерде қолдану үшін табыстардың болжамды көлемін анықтау барысында алдыңғы жылы немесе ағымдық жылдың бағасы бойынша жасалған жалақы қорының өзгеру қарқынына түзетілетін не-

290 № Салықтық-бюджеттік жоспарлау

месе ЖІӨ-нің болжанатын өзгеру қарқынына түзетіндігін жалақы қоры бойынша есептік статистикалық мәліметтер қабылданады. Сонымен қатар, есепті жылға болжамды жалақы қорын анықтау бойынша басқа тәсілдер қолданылуы мүмкін.

Бірінші нұсқа, төлем көзінен салық салынатын жеке табыс салығының болжамын есептеу негізіне болжанатын жылға арналған салық салынатын табыс мөлшері мен Салық кодексіне сәйкес салықтық мөлшерлеме алынады.

Салық салынатын табыс мөлшері табыстың болжамды сомасынан барлық қызметкерлерге есептелген ең төменгі жалақы мөлшерін, сонымен бірге міндетті зейнетақы жарналары мен салық заңнамасына сәйкес жеке тұлғалардың жеңілдіктер сомасын шегеру жолымен айқындалады.

Салық салынатын болжамды табыс мөлшері мынадай формула бойынша айқындалады:

$$\text{ЖТС}_6 = T - Z_{\text{ж}} - (\text{ЕТЖ} \times \text{Қ}) - \text{Ш}$$

мұндағы:

- ЖТС_6 – салық салынатын болжамды табыс мөлшері;
- T – табыстың болжамды сомасы;
- $Z_{\text{ж}}$ – міндетті зейнетақы жарналары;
- ЕТЖ – ең төменгі жалақы;
- Қ – қызметкерлер саны, адам;
- Ш – жеңілдіктер және басқа да шегерімдер.

Бұдан әрі жеке табыс салығының болжамы мынадай формула бойынша айқындалады:

$$\text{ЖТС}_6 = T_6 \times M$$

мұндағы:

- ЖТС_6 – жеке табыс салығының болжамды сомасы;
- T_6 – салық салынатын болжамды табыс мөлшері;
- M – жеке табыс салығының мөлшерлемесі.

Екінші нұсқа, төлем көзінен салық салынатын жеке табыс салығының болжамын есептеу кезінде салық төлеушілердің салық органдарына беретін салық декларацияларының деректерін пайдаланған дұрыс. Салық салынатын табыстың есептелген сомасы мен жеке табыс салығының мөлшеріне байланысты өткен жылдарда және ағымдағы жылдың есепті кезеңінде салықтың орташа мөлшері мынадай формула бойынша айқындалады:

$$M = \text{ЖТС}_{\text{есеп}} / K_r \times 100\%$$

мұндағы:

- M – орташа салық мөлшерлемесі;
- $\text{ЖТС}_{\text{есеп}}$ – есепті кезеңдегі төлем көзінен салық салынатын жеке табыс салығының сомасы;
- K_r – есепті кезеңдегі табыстың көлемі.

Төлем көзінен салық салынатын табыстардан жеке табыс салығының болжамы салық төлеушілердің табыстарының өсуінің болжамды коэффициенттеріне түзетілген ағымдағы жылғы салық салынатын табыстың болжамды сомасының және мына формула бойынша орташа салық мөлшерлемесін қолданудың негізінде айқындалады:

$$\text{ЖТС} = T_{\text{жыл}} \times \Theta_{10} / 100\% \times M$$

мұндағы:

- ЖТС – төлем көзінен салық салынбайтын жеке табыс салығының болжамды сомасы;
- $T_{\text{жыл}}$ – ағымдағы жылы табыстың күтілетін сомасы;
- Θ_{10} – жоспарланып отырған жылы тұтыну бағаларының өсімі;
- M – орташа салық мөлшерлемесі.

Сонымен бір мезгілде бағдарлау үшін оның табыстарының серпіні бойынша болжанатын және күтілетін салықтың есебін жүргізу қажет. Есептеу кезінде күтілетін табыстардан тұрақты сипаттағы емес бір жолғы төлемдерді алып тастаған дұрыс (өткен кезеңдердегі берешекті өтеу, тексеру қорытындылары бойынша үстеме есептеулер, қате есептелген сомалар және т.б.).

1.2.2. Төлем көзінен салық салынбайтын табыстарға жеке табыс салығы

Бірінші нұсқа – төлем көзінен салық салынбайтын табыстарға салынатын жеке табыс салығын болжаған кезде жеке кәсіпкердің табысы, мүліктік табыс және өзге де табыстар, адвокаттар мен жеке нотариустардың табыстары жөніндегі есепті кезеңдегі салық декларацияларының деректерін қолдану керек.

Төлем көзінен салық салынбайтын табыстарға салынатын жеке табыс салығын есептеу төлем көзінен салық салынбайтын (адвокаттар мен жеке нотариустардың табыстарын қоспағанда) болжамды табыс сомасына қағысты, Қазақстан Республикасының Салық кодексінде белгіленген салық салынбайтын табыстар сомасы мен салықтық шегерімдерге

азайтылған орташа мөлшерлемені қолдану жолымен жүргізіледі. Бұл кезде өңірде қалыптасқан орташа мөлшерлеме мөлшері есептік деректерге негізделіп айқындалады, бұл деректер оларға әсер ететін факторлардың болуына байланысты түзетілуі мүмкін.

Төлем көзінен салық салынбайтын табыстарға салынатын жеке табыс салығының сомасы алынған кіріс сомасына қатысты белгіленген мөлшерлемені қолдану жолымен мынадай формула бойынша айқындалады:

$$\text{ЖТС} = T_{\text{күт}} \times (100+И) / 100\% \times М$$

мұндағы:

– ЖТС – төлем көзінен салық салынбайтын жеке табыс салығының болжамды сомасы;

– $T_{\text{күт}}$ – ағымдағы жылы салық салынатын кірістің күтілетін сомасы;

– И – инфляция деңгейі, %-бен;

– М – орташа салық мөлшерлемесі.

Екінші нұсқа – төлем көзінен салық салынбайтын табыстарға салынатын жеке табыс салығын болжамы өткен жылдардағы түсімдер серпінін талдау, өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуының макроэкономикалық көрсеткіштерін ескере отырып ағымдағы жылғы түсімдерді бағалау есебінің негізінде есептеледі.

1.3. Әлеуметтік салық

Әлеуметтік салықты болжау кезінде салық декларацияларының алдыңғы жылғы және ағымдағы жылдың есепті кезеңіндегі әлеуметтік салық жөніндегі деректерін пайдалану керек.

Бірінші нұсқа. Әлеуметтік салықты болжауды есептеу негізіне жоспарлы кезеңге салық салынатын табыс мөлшері және мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорына аударымдар есебімен Салық кодексіне сәйкес салықтық мөлшерлеме қолданылады:

Салық салынатын табыс мөлшері табыстардың болжамды сомасынан салықтық заңнамаларға сәйкес міндетті зейнетақы жарналары мен салықтық жеңілдіктер және шегерімдерді шегеру жолымен анықталады және мына формула бойынша есептеледі:

$$\text{CCT}_{\text{б}} = T - \text{МЗЖ} - (\text{ЕТЖ} \times \text{ОЖ}_{\text{крит}}) - \text{Ш}$$

мұндағы:

– $\text{CCT}_{\text{б}}$ – салық салынатын табыстың болжамды мөлшері;

- Т – табыстың болжамды көлемі;
- МЗЖ – міндетті зейнетақы жарналары;
- ЕТЖ – ең төменгі жалақы;
- ОЖ_{қызм} – қызметкерлердің орташа жалақысы;
- Ш – жеңілдіктер және басқа да шегерімдер

Әлеуметтік салықты болжау келесі формула бойынша есептеледі:

$$\Theta C_{\text{б}} = C C T_{\text{б}} \times M$$

мұндағы:

- $\Theta C_{\text{б}}$ – әлеуметтік салықтың болжамды сомасы;
- $C C T_{\text{б}}$ – салық салынатын табыстың болжамды мөлшері;
- М – әлеуметтік салықтың мөлшерлемесі.

Екінші нұсқа. Есепті кезеңге табыстың нақты мөлшері мен аударылған әлеуметтік салық мөлшерінен, көрсетілген кезеңге салықтың орташа тиімді мөлшерлемесін келесі формуламен анықтауға болады:

$$M = \Theta C_{\text{н}} / T_{\text{н}} \times 100\%$$

мұндағы:

- М – салықтың орташа тиімді мөлшерлемесі;
- $\Theta C_{\text{н}}$ – есепті кезеңде нақты түскен әлеуметтік салықтың сомасы;
- $T_{\text{н}}$ – есепті кезеңде табыстың нақты көлемі.

Содан кейін салық төлеушілердің салық салынатын табысының күтілетін өсімі есебімен орташа мөлшерлемені қолдану арқылы ағымдағы жылға күтілетін салық көлемі анықталады.

Әлеуметтік салық болжамы салық төлеушілердің табыстарының болжамды өсу қарқыны түзетілген ағымдық жылға табыстың күтілетін көлемі негізінде және келесі формула бойынша орташа тиімді мөлшерлемені қолданумен анықталады:

$$\Theta C_{\text{б}} = T_{\text{күт}} \times \Theta_{\text{жк}} / 100\% \times M$$

мұндағы:

- $\Theta C_{\text{б}}$ – әлеуметтік салықтың болжамды сомасы
- $T_{\text{күт}}$ – ағымдағы жылға табыстың күтілетін көлемі;
- $\Theta_{\text{жк}}$ – жоспарлы жылға жалақы қорының өсу қарқыны;
- М – орташа тиімді мөлшерлеме.

Бағдар үшін бір мезгілде салықтың күтілетін және болжамды түсімдерінің есебін ағымдағы жыл және жылдар қатары бойынша

түсімдер серініні базасында жүргізу қажет. Болжамды есептеу барысында болжамды түсімдерден жүйелі емес сипаттағы бір жолғы төлемдерді (тексеру нәтижесі бойынша қайта аударымдар, қате аударылған сомалар) алып тастау қажет.

1.4. Мүлік салығы

1.4.1. Заңды тұлғалардың және жеке кәсіпкерлердің мүлкіне салынатын салық бойынша болжамды айқындау кезінде мынадай нұсқалар қолданылады.

Бірінші нұсқа бойынша болжам Қазақстан Республикасының Статистика жөніндегі агенттігінің заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлердің түпкі есеп беретін күнгі Қазақстан Республикасының аумағындағы және негізгі құралдар немесе жылжымайтын мүлікке инвестициялар (объектілер) болып табылатын ғимараттар, құрылыстар, тұрғын үй құрылыстары, орын-жайлар сондай-ақ жермен тығыз байланысты өзге де құрылыстар туралы деректері негізінде есептеледі. Негізгі құралдарының (соның ішінде тұрғын үй қорының құрамындағы объектілердің) және материалдық емес активтерінің түпкі есепті күндегі құны туралы деректерінің негізінде есептеледі. Бұл ретте салық салу объектілеріне жатпайтын объектілердің құны, мүлік салығын төлемейтін заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлер объектілерінің құны жалпы құннан алынып тасталады.

Объектілердің салық салынатын құны болжамды қайта бағалау коэффициентіне түзетіледі және салық заңнамасына сәйкес салық мөлшерлемесін ескере отырып, мынадай формула бойынша есептеледі:

$$MC_6 = (K_0 \times O / 100\%) \times M$$

мұндағы:

- MC_6 – мүлік салығының болжамды сомасы;
- K_0 – салық салынатын объектілердің орташа жылдық құны;
- O – негізгі құралдар құнының болжамды өсу қарқыны;
- M – салық мөлшерлемесі.

Екінші нұсқа бойынша оңайлатылған декларация негізінде арнаулы салық режимін қолданатын бөлек заңды тұлғалар бойынша және бөлек жеке кәсіпкерлер мен заңды тұлғалар бойынша есепті кезеңнің соңына негізгі қорлар немесе жылжымайтын мүлікке инвестиция болып табылатын Қазақстан Республикасының территориясында орналасқан жермен берік байланысқан үйлер, ғимараттар, тұрғын құрылыстар,

сонымен қатар басқа құрылыстардың қалдықтық құны туралы салық декларациясының мәліметтері қолданылады. Мүлік салығының болжамды сомасы арнаулы салық режимін қолданатын заңды тұлғалар және жеке кәсіпкерлер Салық кодексіне сәйкес бөлек мөлшерлемелерді қолданумен бірінші нұсқа бойынша ұқсас формуламен есептелінеді.

Үшінші нұсқа бойынша болжам бірнеше жыл түсімдері серпінін талдауды, салық салынатын базада болжамды өзгерістерге түзетілген ағымдағы жылғы болжамды түсімдерді бағалауды және болжанатын кезеңдегі макроэкономикалық көрсеткіштер параметрлері ескеріле отырып айқындалады.

Түсімдердің болжамды сомасының есебі келесі формула бойынша айқындалады:

$$MC_{\text{б}} = T_{\text{б}} \times (100 + И) / 100\%$$

мұндағы:

- $MC_{\text{б}}$ – мүлік салығының болжамды сомасы;
- $T_{\text{б}}$ – ағымдағы жылғы салықтың болжамды түсімі;
- И – инфляция деңгейі.

1.4.2. *Жеке тұлғалардың мүлік салығы бойынша болжам жылдар қатарына түсімдер серпінін талдай отырып, салық салынатын базадағы болжамды өзгерістерге және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының макроэкономикалық көрсеткіштері параметрлеріне түзетілген ағымдағы жыл бойынша түсімдерді бағалаумен анықталады.*

Салық түсімдерінің болжамды сомасын есептеу келесі формула бойынша анықталады:

$$MC_{\text{б}} = T_{\text{күт}} \times (100 + И) / 100\%$$

мұндағы:

- $MC_{\text{б}}$ – мүлік салығының болжамды сомасы;
- $T_{\text{күт}}$ – ағымдағы жылға күтілетін салық түсімі;
- И – инфляция деңгейі.

1.5. Жер салығы

Жер салығын болжау үшін мынадай ақпаратты пайдалану қажет:

- жер ресурстарын басқару жөніндегі комитеттер беретін санаттар бойынша жердің алаңы;
- жердің сапасы мен түрлері бойынша бонитет баллдарына тепе-тең сараланатын базалық салық мөлшерлемелері;

– салық органдарына берілетін декларациялардың деректері.

Жер салығын болжау кезінде салық заңнамасында көзделген жеңілдіктер ескеріледі.

Болжанатын салық түсімдерін есептеу мынадай формула бойынша айқындалады:

$$ЖС_6 = A \times M_6 \times K$$

мұндағы:

– $ЖС_6$ – жер салығының болжамды сомасы;

– A – жер учаскесінің алаңы;

– M_6 – әр санат бойынша орташа базалық салық мөлшерлемесі;

– K – салық заңнамасына сәйкес жекелеген төлеушілерге арналған коэффициент.

Қазақстан Республикасының жер заңнамасына сәйкес өткізілетін жерді аймақтандыру жобаларының негізінде жергілікті өкілдік органдар жер салығы мөлшерлемесін төмендетуге немесе ауыл шаруашылық мақсаттағы жерлерге, елді мекендерге (үй жанындағы жер учаскелерінен бөлек), елді мекендерден тыс орналасқан автотұрақ, жанармай бекеті және казино үшін болінген жерлерден басқа өнеркәсіптер үшін бекітілген жер салығының базалық мөлшерлеmeden 50 пайыздан артық емес жоғарылатуға немесе төмендетуге құқықтары бар. Сонымен қатар жеке салық төлеушілер үшін жер салығының мөлшерлемесін жекелеген төмендету немесе жоғарылатуға тыйым салынады.

Екінші нұсқа. Жер салығы түсімдері серпінінен шыға отырып, ағымдағы жылға салықтың күтілетін түсімдерін бағалау жүзеге асады. Болжамды есептеу үшін күтілетін салық түсімдерінен жүйесіз сипаттағы бір жолғы төлемдер алынып тасталады.

Салықты болжау есебі келесі формула бойынша жүзеге асады:

$$ЖС_6 = ЖС_{күт} \times (100 + I) / 100\%$$

мұндағы:

– $ЖС_6$ – жер салығының болжамды сомасы;

– $ЖС_{күт}$ – ағымдағы жылға күтілетін салық түсімі;

– I – инфляция деңгейі.

1.6. Көлік құралдарына салынатын салық

Көлік құралдарына салынатын салық бойынша болжамды айқындаған кезде мынадай нұсқалар қолданылады.

Бірінші нұсқа бойынша көлік құралдарына салық болжамы тікелей есеп бойынша көлік құралдары иелерінің толық есебін қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарынан алынатын түрлеріне қарай көлік құралдарының саны, қозғалтқыш көлемі бойынша, жүк көтерімділігі, отыратын орындарының саны туралы мәліметтер негізінде есептеледі. Сонымен қатар, көлік құралдарының жалпы санынан салық заңнамасына сәйкес жеңілдіктер көрсетілетін заңды тұлғалар мен жеке тұлғалардың көлік құралдарын шығарын тастау қажет.

Бұл кезде көлік құралдарының жалпы санынан салық заңнамасына сәйкес жеңілдіктер берілетін заңды және жеке тұлғалардың көлік құралдары алынып тасталуы тиіс.

Көлік құралдарының әрбір түрі мен тобы бойынша салық сомасы мынадай формуламен есептеледі:

$$КС_{\bar{v}} = КҚ_{\bar{v}} \times АЕК \times М \times К / 1000$$

мұндағы:

- $КС_{\bar{v}}$ – көлік құралдарына салынатын салықтың болжамды сомасы;
- $КҚ_{\bar{v}}$ – салық салынатын көлік құралдарының саны;
- АЕК – жоспарланатын жылға арналған айлық есептік көрсеткіштің мөлшері;
- М – салық мөлшерлемесі;
- К – пайдалану мерзіміне байланысты түзету коэффициенті.

Екінші нұсқа бойынша болжам жылдар қатарындағы түсімдер серпіні талдауынан шыға отырып, салық салынатын база мен елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының макроэкономикалық көрсеткіштер параметрлеріндегі күтілетін өзгерістерге түзетілген ағымдағы жылдың күтілетін түсімдерін бағалаудан анықталады.

Салық түсімдерінің болжамды сомасын есептеу келесі формула бойынша анықталады:

$$КС_{\bar{v}} = T_{\text{күт}} \times (100 + И) / 100\%$$

мұндағы

- $КС_{\bar{v}}$ – көлік құралдарына болжанатын салық сомасы;
- $T_{\text{күт}}$ – ағымдағы жылда күтілетін салық түсімі;
- И – инфляция деңгейі.

1.7. Бірыңғай жер салығы

Бірыңғай жер салығын болжамдау ағымдық жыл үшін күтілетін салық түсімінің базасында жүргізіледі. Бірнеше жылдар және ағымдық

жыл бойынша бірыңғай жер салығының түсім ершінінен ағымдық жыл үшін күтілетін салық түсімін бағалау жүргізіледі. Салықтың күтілетін түсімінен болжамды есептеу үшін жүйелі емес сипаттағы бір жолғы төлемдер алынады (тексеріс нәтижесі бойынша түскен төлемдер, қате түскен сомалар және т.б.).

Бірыңғай жер салығын болжамдау есебі келесі формула бойынша жүргізіледі:

$$\text{БЖС}_6 = \text{БЖС}_{\text{күт}} \times (100 + \text{И})/100\%$$

мұндағы:

- БЖС_6 – бірыңғай жер салығының болжанатын сомасы;
- $\text{БЖС}_{\text{күт}}$ – ағымдағы жыл үшін күтілетін салық түсімі;
- И – инфляция деңгейі.

1.8. Қосылған құн салығы

1.8.1. Қазақстан Республикасының аумағында өндірілген тауарларға, атқарылған жұмыстарға және көрсетілген қызметтерге қосылған құн салығы

Қазақстан Республикасының аумағында өндірілген тауарлар, орындалған жұмыстар мен көрсетілген қызметтерге қосылған құн салығы бойынша болжамды есептеу елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы мен бюджеттік параметрлер және орташа тиімді мөлшерлеменің болжамына сәйкес жалпы ішкі өнім көлеміне негізделген.

Қосылған құнға салық бойынша болжам келесі формула бойынша анықталады:

$$\text{ҚҚС}_6 = \text{ЖІӨ}_k \times \text{М} - \text{Қ}_c$$

$$\text{М} = (\text{ҚҚС}_{\text{есеп}} + \text{Қ}_c) / \text{ЖІӨ}_{\text{есеп}} \times 100\%$$

мұндағы:

- ҚҚС_6 – жоспарлы кезеңге қосылған құн салығы сомасы;
- ЖІӨ_k – жоспарлы кезеңге жалпы ішкі өнімнің көлемі;
- М – орташа тиімді мөлшерлеме;
- $\text{ҚҚС}_{\text{есеп}}$ – есепті кезеңдегі қосылған құн салығының сомасы;
- $\text{ЖІӨ}_{\text{есеп}}$ – есепті кезеңдегі жалпы ішкі өнімнің көлемі;
- Қ_c – есеп бойынша қайтарылған қосылған құн салығының сомасы;
- Қ_c – қайтарылған қосылған құн салығының болжамды сомасы.

Қосылған құн салығын болжамдау барысында есепті кезеңге қосылған құн салығын қайтарудың мөлшері туралы және қайтаруға жататын сомалардың болжамды өзгерісі туралы мәліметтерді қолдану қажет.

1.8.2. Қазақстан Республикасының аумағына импортталатын тауарларға қосылған құн салығы.

Қазақстан Республикасының аумағына импортталатын тауарларға қосылған құн салығы бойынша болжам есепті кезеңде қалыптасқан импортталатын тауарлар бойынша қосылған құн салығының орташа тиімді мөлшерлемесі және елдің бюджеттік параметрлері мен әлеуметтік-экономикалық дамуының болжамына сәйкес келе алатын жылға болжамдалатын импорт көлемінің негізінде келесі формула бойынша есептеледі:

$$ҚҚС_{\text{нб}} = K_{\text{н}} \times M$$

$$M = ҚҚС_{\text{не}} / K_{\text{не}} \times 100\%$$

мұндағы:

- $ҚҚС_{\text{нб}}$ – импортталатын тауарларға қосылған құн салығының болжамды сомасы;
- $K_{\text{н}}$ – жоспарлы кезеңге импорт көлемі;
- M – салықтың орташа тиімді мөлшерлемесі;
- $ҚҚС_{\text{не}}$ – есепті кезеңге импортталатын тауарларға қосылған құн салығының сомасы;
- $K_{\text{не}}$ – есепті жылға импорт көлемі.

1.9. Акциздер

1.9.1. Бірінші нұсқа. Қазақстан Республикасында өндірілетін тауарларға акциздер бойынша болжамды есептеу үшін акцизделетін тауарлар өндірісінің алдағы жылға арналған көлемі жөніндегі мәліметтер пайдаланылады. Өндіріс көлемі қолданыстағы және жаңадан енгізілетін қуаттардың болуы, акцизделетін өнім шығаратын кәсіпорындардың жүктелу пайызы ескерілетін, жоспарланып отырған әлеуметтік-экономикалық даму болжамына негізделіп айқындалады. Есептерде акциздердің Қазақстан Республикасының Үкіметі бекіткен мөлшерлемелері қолданылады.

Әрбір тауар түрі бойынша акциз түсімінің болжамды сомасы мынадай формуламен есептеледі:

$$A_0 = K \times M$$

мұндағы:

- A_0 – акциздің болжанатын сомасы;
- K – акцизделетін тауарлар өндірудің болжамды көлемі;
- M – акциз мөлшерлемесі.

Екінші нұсқа. Қазақстан Республикасында өндірілетін тауарларға акциздер бойынша болжамды есептеу үшін акцизделетін тауардың бір-неше жыл ішінде өндірілген көлемі жөніндегі деректер қолданылады, яғни, акциз мөлшерлемелерінің төмендеуі (өсуі), өндірістің қайта бейімделуі, лицензияны қайтарып алу және т. б. сияқты факторлардың әсерін есепке ала отырып, өндіруші кәсіпорындардың өндірістік қуаттарын пайдаланудың нақты мүмкіндіктері қарастырылады.

Әрбір тауар түрі бойынша акциз түсімінің болжамды сомасы мынадай формуламен есептеледі:

$$A_0 = K_{\text{орт}} \times M$$

мұндағы:

- A_0 – акциздің болжанатын сомасы;
- $K_{\text{орт}}$ – жылдар қатарында өндірілген акцизделетін тауардың орташа көлемі;
- M – акциз мөлшерлемесі.

$$K_{\text{орт}} = (Ж1 + Ж2 + \dots + Жn + 1) / Ж_c$$

мұндағы:

- $K_{\text{орт}}$ – жылдар қатарында өндірілген акцизделетін тауардың орташа көлемі;
- $Ж1, Ж2, Ж_c + 1$ – жылдар бойынша өндірілгеннің көлемі;
- $Ж_c$ – жылдар саны.

1.9.2. Импорнтталатын акцизделетін тауарлар бойынша кеден органдарының кедендік жүк декларациялары жөніндегі деректеріндегі әрбір акцизделетін тауар түрінің импорт көлемінің өзгеруін талдаған жөн және жоспарланып отырған жылдағы импорт көлемінің өзгеруіне, сондай-ақ теңгенің АҚШ долларына қатысты болжамды бағамына түзету керек.

Импорнтталатын тауарларға акциздердің болжамды түсімінің мөлшері мынадай формуламен айқындалады:

$$A_0 = M \times K_n$$

$$K_n = A_{\text{есеп}} / \text{ИК}_{\text{есеп}}$$

мұндағы:

- $A_{\text{с}}$ – акциздің болжанатын сомасы;
- M – орташа тиімді мөлшерлемесі;
- K_n – есепті кезеңдегі импорт көлемі;
- $A_{\text{есеп}}$ – есепті кезеңдегі акциз сомасы;
- $\text{ИК}_{\text{есеп}}$ – есепті кезеңдегі импорт көлемі.

1.10. Басқа да төлемдер

Болжанып отырған жылға арналған кәсіпкерлік және кәсіпқойлық қызмет жүргізу үшін алымдар, табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін төлемақы, мемлекеттік баж сомалары ағымдағы жылы күтілетін түсімнің салық салынатын базадағы және болжанып отырған кезеңнің макроэкономикалық көрсеткіштеріндегі болжамды өзгерістерге түзетілген бағалауы арқылы алдыңғы жылдардағы түсімдер серпінін талдауға негізделе отырып есептеледі.

Мұндай төлемдерге жататындар:

- тіркеу алымдары;
- аукционнан алынатын алым;
- жекелеген қызмет түрлерімен айналысу құқығы үшін лицензиялық алым;
- телевизия және радио тарату ұйымдарына радиожилік спектрін пайдалануға рұқсат беру үшін алым;
- сыртқы (көрнекі) жарнаманы орналастырғаны үшін төлемақы;
- мемлекеттік баж.

Алдағы жылға арналған бюджет жобасын әзірлеу кезінде алымдар мен төлемақылардың жекелеген түрлері бойынша тиісті уәкілетті органдар берген болжамды деректер ескеріледі.

Қазақстан Республикасының Көлік және коммуникациялар министрі:

- автокөлік құралдарының Қазақстан Республикасы аумағымен жүргені үшін алым;
  - азаматтық авиация саласындағы сертификаттау үшін алым;
  - радиожилік спектрін пайдаланғаны үшін төлемақы;
  - қалааралық және (немесе) халықаралық телефон байланысын, сондай-ақ ұялы байланысты бергені үшін төлемақы;
  - кеме жүзетін су жолдарын пайдаланғаны үшін төлемақы;
- Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрі:*

– консулдық алым;

Қазақстан Республикасының Жер ресурстарын басқару жөніндегі агенттігі:

– жер учаскелерін пайдаланғаны үшін төлемақы;

Қазақстан Республикасының Қоршаған ортаны қорғау министрлігі:

– қоршаған ортаға эмиссия үшін төлемақы;

– жануарлар дүниесін пайдаланғаны үшін төлемақы;

– орманды пайдаланғаны үшін төлемақы;

– срекше қорғалатын табиғи аумақтарды пайдаланғаны үшін төлемақы;

Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі:

– Жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақы жөнінде мәлімет береді.

1.11. Үстеме пайда салығы

Үстеме пайда салығын болжамдау мұнай секторы ұйымдары бойынша бөлек және басқа жер қойнауын пайдаланушылар бойынша жүзеге асады. Үстеме пайда салығының болжамын есептеу салық түсімдері серпінінен шыға отырып, ағымдағы жылға күтілетін салық түсімдерін бағалаумен жүзеге асады. Болжамды есептеу үшін күтілетін салық түсімдерінен жүйелі емес сипаттағы бір жолғы төлемдер (тексерулер нәтижелері бойынша қайта аударымдар, қате аударылған сомалар) алынады.

Мұнай мен минералды шикізатқа салық болжамын есептеу, мұнай өндіру мен минералды шикізатқа әлемдік бағалардың және ағымдағы жылдағы долларға теңгенің бағамының түзетулерін ескере отырып, есепті жылға салық сомасының негізінде жүзеге асады. Болжау барысында сонымен қатар бір жолғы төлемдер сомасынан басқа өткен кезеңге салық түсімдерінің нақты серпінін ескеру қажет.

1.12. Жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақы

Бірінші нұсқа. Су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемді есептеу суды қолданудың нақты көлемі мен жергілікті өкілді органдармен орнатылатын суды қолдану көзі мен суды қолданудың арнайы түрлеріне байланысты жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлем мөлшерлемесінен шығады.

Болжамды есептеу суды пайдалану түрлеріне қарай – тұрғын үйді пайдаланушылық және коммуналдық қызметтер, өнеркәсіп оған жылу

жергестикасы, ауыл, су және балық шаруашылығы, су энергетикасы, су көлігі қоса отырып жүзеге асуы керек және келесі формуламен есептеледі:

$$CPT_6 = K_c \times M$$

мұндағы:

– CPT_6 – жер бетіндегі көздердің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақының болжамды сомасы;

– K_c – суды жинау көлемі;

– M – төлемақы мөлшерлемесі.

Екінші нұсқа. Жер бетіндегі көздердің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақыны болжау ағымдағы жылға күтілетін салық түсімдерінің базасында жүзеге асады. Жылдар қатары мен ағымдық жыл бойынша төлем түсімдерінің серпінінен шыға отырып, ағымдағы жылға күтілетін түсімдер бағалауы жүзеге асады.

Жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемді болжау есебі келесі формула бойынша жүзеге асады:

$$CPT_6 = C_{квт} \times (100 + И) / 100\%$$

мұндағы:

– CPT_6 – жер бетіндегі көздердің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақының болжамды сомасы;

– $C_{квт}$ – ағымдағы жылға төлемақының күтілетін түсімі;

– $И$ – инфляция деңгейі.

1.13. Орманды пайдаланғаны үшін төлемақы

Орманды пайдаланғаны үшін төлемақы – мемлекеттік орман қорының учаскелерінде орманды пайдаланудың мынадай түрлері үшін алынатын төлем:

1) ағаш дайындау;

2) шайыр және ағаш шырындарын дайындау;

3) қосалқы ағаш ресурстарын (ағаштар мен бұталардың қабықтарын, бұтақтарын, томарларын, тамырларын, жапырақтарын, бүршіктерін) дайындау;

4) орманды жанама пайдалану (шөп шабу, мал жаю, марал шаруашылығы, аң шаруашылығы, ара ұялары мен омарта орналастыру, көкөніс шаруашылығы, бақша шаруашылығы және өзге де ауыл шаруашылығы

дақылдарын өсіру, дәрілік өсімдіктер мен техникалық шикізаттар, жабайы өсетін жемістер, жаңғақтар, саңырауқұлақтар, жидектер және басқа да тағамдық өнімдер, мүк, орман төсемдері мен түскен жапырақтар, қамыс дайындау және жинау);

5) мемлекеттік орман қоры учаскелерін:

- мәдени-сауықтыру, рекреациялық, туристік және спорт мақсаттары;
- аңшылық шаруашылығы қажеттері;
- ғылыми-зерттеу мақсаттары үшін пайдалану;

6) ағаш және бұта тұқымдылары мен арнайы мақсаттағы плантациялық екілердің егілетін материалын өсіру үшін мемлекеттік орман қоры учаскелерін пайдалану төленетін төлем.

Төлемақы мөлшері:

– ағашты түбірімен жөнелтіп дайындаған кезде орманды пайдалану көлеміне және Салық кодексімен белгіленген төлемақы мөлшерлемелерінің коэффициентін ескере отырып, төлемақы мөлшерлемесіне негізделіп айқындалады;

– орманды пайдаланудың өзге де түрлері кезінде орманды пайдаланудың көлеміне және алаңына, облыстың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті уәкілетті органдары белгілейтін орманды пайдаланудың өзге түрлеріне үшін төлемдер мөлшерлемесіне негізделіп айқындалады.

Бірінші нұсқа. *Төлемақы болжамының есебі орман шаруашылығы саласында уәкілетті мемлекеттік орган ұсынатын ағашты түбірімен жөнелтіп жіберу көлемінің болжамды деректері негізінде мынадай формуламен жүргізіледі:*

$$\text{ОПТ}_6 = K_a \times M$$

мұндағы:

– ОПТ_6 – орманды пайдаланғаны үшін төлемақының болжамды сомасы;

– K_a – жөнелтілетін ағаштың (орман пайдаланудың өзге түрлерінің) көлемі;

– M – ағаш дайындау (орман пайдаланудың өзге түрлерінің) үшін төлемақының мөлшерлемесі.

Екінші нұсқа. Орманды пайдаланғаны үшін төлемақы болжамы ағымдағы жылға күтілетін түсімдер негізінде жүргізіледі. Жылдар қатарында және ағымдағы жылға түскен төлемдер серінінінен ағымдағы жылға күтілетін түсімдерді бағалау жүргізіледі.

Орманды пайдаланғаны үшін төлемақы болжамының есебі мынадай формуламен жүргізіледі:

$$\text{ОНП}_a = \text{ОНП}_{\text{квт}} \times (100 + \text{И}) / 100\%$$

мұндағы:

- ОНП_a – орманды пайдаланғаны үшін төлемақының болжамды сомасы;
- $\text{ОНП}_{\text{квт}}$ – ағымдағы жылға орманды пайдаланғаны үшін төлем-ақыдан күтілетін түсімдер;
- И – инфляция деңгейі.

1.14 Бонустар

Бонустардың түсімдерін болжамдау мұнай өндірушілер мен басқа да жер қойнауын пайдаланушылар бойынша бөлек жүзеге асырылады. Бонустар түсімдерінің болжамын есептеу жер қойнауын пайдалану құқықтарын алу конкурсында жеңген жер қойнауын пайдаланушылар және теңгенің АҚШ долларына бағамының болжамды өзгеруіне түзетілетін пайдалы қазбалардың түрлері бөлінісінде Құзыретті органның бонустардың көлемі туралы (АҚШ долларымен) деректері негізінде жүргізіледі.

1.15 Мұнай секторы ұйымдарынан түсетін пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салық

Пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салықты (ПҚӨС) болжамдау «Теңізшевройл» ЖШС мен 2009 жылғы 1 қаңтарға дейін өнімді бөлу туралы келісімшарт жасасқан ұйымдарды қоспағанда, мұнай өндіретін ұйымдар бойынша жүргізіледі. ПҚӨС-ті есептеу үшін елдің әлеуметтік-экономикалық даму болжамдары мен бюджеттік параметрлеріне сәйкес болжанатын мұнай, газ конденсатын өндіру көлемінің, өнімнің бір бірлігінің әлемдік бағасының және теңгенің АҚШ долларына бағамының көбейтіндісі ретінде жер қойнауын пайдалануға арналған жекелеген әрбір келісімшарт бөлінісінде мұнай, газ конденсатын өндіру көлемінің құны айқындалады.

ПҚӨС болжамды сомасы мынадай формуламен жүргізіледі:

$$\text{ПҚӨС}_a = \text{МН}_a^* \times \Theta_a \times \text{М}$$

мұндағы:

- ПҚӨС_a – пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салықтың болжамды сомасы;
- МН_a^* – мұнай, газ конденсатын өндірудің болжамды көлемі;

- Θ_0 – өткізудің орташа бағасы;
- M – орташа мөлшерлеме.

Сатудың орташа бағасын анықтаған кезде мұнайға әлемдік баға АҚШ долларына болжамды бағамға баррельді тоннаға – 7,5 ауыстыру коэффициентіне қайта есептеледі. Орташа мөлшерлеме салық заңнамасында белгіленген мөлшерлемелер шкаласына сәйкес жер қойнауын пайдалануға әрбір жеке келісімшарт бойынша ағымдағы қаржы жылына жоспарланған өнімге сәйкес мөлшерлемелерді қолдану жолымен анықталады. Мұнайды, газ конденсатын ішкі нарыққа өткізген жағдайда белгіленген мөлшерлемелерге 0,5 төмендетілген коэффициент қолданылады.

Су басқан, шағын дебетті, көмірсутегі шикізатының өте тұтқыр түрлерін игеретін, сондай-ақ қызметінің рентабельділігі төмен келісімшарттар бойынша жүзеге асыратын жер қойнауын пайдаланушылар үшін ПҚӨС мөлшерлемелерін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді. Салық кодексіне сәйкес ПҚӨС бойынша салық кезеңі күнгізбелік тоқсан болып табылады. ПҚӨС төлеу мерзімі – салық кезеңінен кейінгі екінші айдың 25-нен кешіктірмей, осыған байланысты болжам кезінде 4 тоқсанның ауыспалы төлемдер ескеріледі.

1.16 Мұнай секторы ұйымдарынан түсетін түсімдерді қоспағанда, пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салық

Қатты пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салықтың болжамын есептеу үшін ағымдағы жылдың бағалауы бойынша салық түсімдерінің көлемін мұнай емес сектордың жалпы қосылған құны көлемінің болжамды өзгеруіне түзету қажет. Болжам кезінде бір жолғы төлемдерді шегергендегі өткен кезең үшін салықтың нақты түсімдерінің серінін ескеру қажет.

Шағын дебетті, бұрын қазылған кен орындарын игеретін, сондай-ақ қызметінің рентабельділігі төмен келісімшарттар бойынша жүзеге асыратын жер қойнауын пайдаланушылар үшін ПҚӨС мөлшерлемелерін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді. Салық кодексіне сәйкес ПҚӨС бойынша салық кезеңі күнгізбелік тоқсан болып табылады. ПҚӨС төлеу мерзімі – салық кезеңінен кейінгі екінші айдың 25-нен кешіктірмей, осыған байланысты болжам кезінде 4 тоқсанның ауыспалы төлемдер ескеріледі.

1.17 Роялти

«Теңізшевройл» ЖШС мен Өнімді болу туралы келісім бойынша қызметті жүзеге асыратын ұйымдар бойынша роялтидің болжамды есебі

үшін шикі мұнай, газ конденсатын өндіру көлемі, мұнайға әлемдік баға мен елдің әлеуметтік-экономикалық даму болжамдары мен бюджеттік параметрлеріне сәйкес АҚШ долларына бағамы туралы деректер пайдаланылады.

Роялтидің болжамды сомасы өндірілген мұнай, газ конденсаты құнына орташа тиімді мөлшерлемені қолдану арқылы жүргізіледі және мынадай формуламен анықталады:

$$P_{\sigma} = M\Gamma_{\sigma} \times \Theta_{\sigma} \times C$$

мұндағы:

- P_{σ} – роялтидің болжамды сомасы;
- $M\Gamma_{\sigma}$ – мұнай, газ конденсатын өндірудің болжамды көлемі;
- Θ_{σ} – өткізудің орташа бағасы;
- C – орташа тиімді мөлшерлеме.

Сатудың орташа бағасын анықтаған кезде мұнайға әлемдік баға АҚШ долларына болжамды бағамға баррельді тоннаға – 7,8 ауыстыру коэффициентіне қайта есептеледі. Роялти бойынша орташа тиімді мөлшерлеме есепті кезеңде сатудан түскен пайданың көлеміне роялти сомасының ара қатынасы жолымен есепті жылға іс жүзінде қалыптасқан пайыз негізінде анықталады. Алудың орташа пайызы сондай-ақ ағымдағы жылғы түсімдерді бағалау негізінде анықталуы мүмкін.

Сатудан түскен түсім көлемі сатудың орташа бағасын мұнай, газ конденсаты өнімінің көлеміне көбейту жолымен анықталады. Роялти түсімдерін бағалау кезінде алдағы кезеңде түсетін салық түсімдерінің және жүйесіз сипаттағы бір жолғы төлемдер түсімдерінің серпінін ескеру қажет.

1.18 Мұнай секторы ұйымдарынан салынатын экспортқа рента салығы

Шикі мұнай, газ конденсаты бойынша экспортқа арналған рента салығын болжамдау «Теңішевройл» ЖШС мен 2009 жылғы 1 қаңтарға дейін өнімді бөлу туралы келісімшарт жасасқан ұйымдарды қоспағанда, мұнай өндіретін ұйымдар бойынша жүргізіледі. Рента салығы болжамын есептеу үшін шикі мұнай, газ конденсатын экспорттау көлемі, елдің әлеуметтік-экономикалық даму болжамдары мен бюджеттік параметрлеріне сәйкес мұнайға әлемдік баға мен АҚШ долларына теңге бағамы туралы деректер пайдаланылады.

Ренталық салықтың болжамды сомасы мынадай формуламен анықталады:

$$\text{ЭРС}_6 = \text{МГ}_6 \times \Theta_6 \times \text{М}$$

мұндағы:

- ЭРС_6 – экспортқа рента салығының болжамды сомасы;
- МГ_6 – мұнай, газ конденсаты экспортының болжамды көлемі;
- Θ_6 – өткізудің орташа бағасы;
- М – мөлшерлеме.

Мұнайды экспорттаудың болжамды көлемі мынадай формуламен анықталады:

$$\text{МЭ}_6 = \text{М}_6 \times \text{К}_6$$

мұндағы:

- МГ_6 – мұнайды, газ конденсатын табудың болжамды көлемі;
- К_6 – жалпы табыс көлеміндегі мұнай, газ конденсаты экспортының үлесі.

Мұнай, газ конденсаты экспортының үлесі есепті жылға мұнайды табу көлеміне мұнай, газ конденсаты экспорты көлемінің ара қатынасы ретінде анықталады. Сатудың орташа бағасын анықтаған кезде мұнайға әлемдік баға АҚШ долларына болжамды бағамға баррельді тоннаға – 7,5 ауыстыру коэффициентіне қайта есептеледі. Рента салығы бағасы әлемдік баға деңгейіне байланысты анықталады және Салық заңнамасымен белгіленеді. Рента салығын төлеу мерзімі – салық кезеңінен кейінгі екінші айдың 25-нен кешіктірмей. Салық кезеңі күнгізбелік тоқсан болып табылады, осыған байланысты болжам кезінде ауыспалы төлемдер ескеріледі.

1.19 Мұнай секторы ұйымдарынан түсетін түсімдерді қоспағанда, экспортқа рента салығы

Мұнай секторы бойынша экспортқа арналған рента салығы көмірдің есепті жылға түсетін нақты көлемінен бөлек, дәлелденген макроэкономикалық көрсеткіштердің өзгерісі бойынша төленеді. Салық кодексіне сәйкес рента салығы бойынша салық кезеңі күнгізбелік тоқсан болып табылады. *Рента салығын төлеу мерзімі* – салық кезеңінен кейінгі екінші айдың 25-нен кешіктірмей, осыған байланысты болжам кезінде ауыспалы төлемдер ескеріледі.

1.20 Мұнай секторы ұйымдарынан жасалған келісімшарттар бойынша өнімді бөлу жөніндегі Қазақстан Республикасының үлесі

Мұнай секторы ұйымдарынан жасалған келісімшарттар бойынша өнімді бөлу бойынша Қазақстан Республикасының үлесін болжамдау (ҚР үлесі) өнімді бөлу туралы келісімшарт жасасқан мұнай өндіретін ұйымдар бойынша жүргізіледі. Қазақстан Республикасының болжамды түсімдерін есептеу уәкілетті орган ұсынатын мұнай, газ конденсатын өндірудің жоспарланған көлемі, пайдалы өнімнің құнына қолданылатын өнімді бөлу жөніндегі Қазақстан Республикасының өнімді бөлу жөніндегі үлесінің пайыздық мәні негізге алынып жүргізіледі.

ҚР үлесінің болжамды сомасы мынадай формуламен анықталады:

$$ҚРУ_6 = МГ_6 \times O_6 \times Y_{no} \times Y_{кр}$$

мұндағы:

- $ҚРУ_6$ – ҚР үлесінің болжамды сомасы;
- $МГ_6$ – мұнай, газ конденсатын табудың болжамды көлемі;
- O_6 – өткізудің орташа бағасы;
- Y_{no} – пайдалы өнімнен үлесі;
- $Y_{кр}$ – пайдалы өнімнен ҚР үлесі.

Тұтастай алғанда үлесті төлейтін ұйымдар бойынша өткізудің болжанатын орташа бағасы осы ұйымдар бойынша есепті жыл үшін қалыптасқан және әлемдік бағаның болжамды өзгеруіне түзетілген орташа баға негізге алынып айқындалады. Есептеу үшін ҚР табысты өнімі мен үлесінің орташа пайыздық мәні ұйымдардың деректері негізінде айқындалады. Болжамды есептеу кезінде алдағы кезеңдегі салық түсімдерінің серпінін және жүйесіз сипаттағы біржолғы төлемдерді ескерген жөн.

1.21 Тарихи шығындарды өтеу бойынша төлем

Тарихи шығыстарды өтеу бойынша төлемдер түсімдерінің болжамын есептеу жер қойнауын пайдалану құқықтарын алу конкурста жеңген жер қойнауын пайдаланушылар және теңгенің АҚШ долларына бағамының болжамды өзгеруіне түзетілетін пайдалы қазбалардың түрлері бөлінісінде Құзыретті органның осы төлемнің көлемі туралы (АҚШ долларымен) деректері туралы және бірнеше жыл қатарынан түсімдер серпіні негізінде жүргізіледі.

1.22 Халықаралық сауда мен ішкі операцияларға салынатын салықтар

Кеден төлемдері, халықаралық сауда сыртқы айналым бойынша ағымдағы кезеңдегі бағаға және операциямен өзге де салықтар есепті деректер талдамасына, елдің әлеуметтік-экономикалық даму болжамы мен бюджет өлшемдерінің макроэкономикалық көрсеткіштеріне негізделді. Тауардың кедендік құны кеден баждарын салу объектілері болып табылады.

1.22.1 Әкелінетін тауарларға кеден баждарының болжамды көлемі мынадай формуламен анықталады:

$$КБ_{\text{б}} = K_{\text{и}} \times M$$

$$M = КБ_{\text{есеп}} / ИК_{\text{есеп}}$$

мұндағы:

- $КБ_{\text{б}}$ – кеден баждарының болжамдалатын сомасы;
- $K_{\text{и}}$ – импорттың болжамды көлемі;
- M – орташа тиімді мөлшерлеме;
- $КБ_{\text{есеп}}$ – есепті кезеңдегі кеден баждарының сомасы;
- $ИК_{\text{есеп}}$ – есепті кезеңге импорт көлемі.

Кедендік одақтың әрекет етуі жағдайында Кедендік одақтың қатысушы елдер арасында кедендік бажды бөлу механизмі ескеріледі. Бөлу механизмі Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 30 маусымдағы № 303-IV Заңымен ратификацияланған Кеден одағында кедендік әкелу баждарын есепке жатқызу мен бөлудің тәртібін белгілеу және қолдану туралы Келісіммен анықталған. Бұл механизм бойынша алыс шетелден Қазақстан Республикасына, Ресей Федерациясына, Беларусь Республикасына импортталатын тауарларға әкелінетін кедендік баждар Келісім тараптары арасында бекітілген нормативтер бойынша бөлінеді.

1.22.2 Әкелінетін тауарларға кеден баждары түсімдерінің болжамы ағымдағы жылы кеден баждарының күтілетін түсімдері және әлеуметтік-экономикалық даму болжамы мен бюджеттік параметрлердің макроэкономикалық көрсеткіштері негізінде жүргізіледі.

Бірқатар жылдар бойғы және ағымдағы жыл бойынша кеден баждары түсімдерінің серпіні негізінде ағымдағы жылға күтілетін түсімдерге баға жүргізіледі.

Әкелінетін тауарларға кеден бажы болжамының есебі мынадай формуламен анықталады:

$$КБ_0 = КБ_{\text{квт}} \times \mathcal{E}_0 / 100\%$$

мұндағы:

- $КБ_0$ – кеден бажының болжамды сомасы;
- $КБ_{\text{квт}}$ – ағымдағы жылы кеден бажының күтілетін түсімі;
- $\mathcal{E}_0$ – экспорт көлемі осуінің болжамды қарқыны.

Мұнайға экспорттық кедендік баж (ЭКБ) бойынша есеп экспорттала-тын шикі мұнайдың көлеміне негізделеді, баж мөлшерлемесін Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітеді.

1.22.3. Кедендік бақылауды және кеден рәсімдерін жүзеге асырудан түсетін түсімдерді болжамдау кезінде салық салынатын база үшін сыртқы сауда айналымының көлемін қабылдау қажет.

Кедендік бақылауды және кеден рәсімдерін жүзеге асырудан түсетін түсімдер болжамы ағымдағы жылы кедендік бақылауды және кеден рәсімдерін жүзеге асырудан күтілетін түсімдер және елдің әлеуметтік-экономикалық даму болжамын және бюджет өлшемдері негізінде жүргізіледі. Бірқатар жылдардағы және ағымдағы жыл бойы түскен түсімдер серпіні негізінде ағымдағы жылдарда кедендік бақылауды және кеден рәсімдерін жүзеге асырудан күтілетін түсімдерге бағалау жүргізіледі.

Кедендік бақылауды және кеден рәсімдерін жүзеге асырудан түсетін түсімдер болжамының есебі мынадай формуламен анықталады:

$$КБ_0 = КБ_{\text{квт}} \times K_{\text{са}} / 100\%$$

мұндағы:

- $КБ_0$ – Кедендік бақылауды және кеден рәсімдерін жүзеге асырудан түсетін түсімдердің болжамды сомасы;
- $КБ_{\text{квт}}$ – ағымдағы жылы кедендік бақылауды және кеден рәсімдерін жүзеге асырудан күтілетін түсім;
- $K_{\text{са}}$ – сыртқы сауда айналымы көлемі осуінің болжамды қарқыны.

2. Салықтық емес түсімдер

Салықтық емес түсімдерді болжау нормативтік-құқықтық келісімдерге негізделеді, төлемдер осы келісімдерге сәйкес төленеді. Республикалық мемлекеттік кәсіпорындардың таза пайдасы, республиканың меншігіндегі акциялардың мемлекеттік пакетіне дивидендтер, республиканың меншігіндегі заңды тұлғаларға қағысу үлесі, республикалық меншіктің мүлкін жалға алу бөлігіндегі түсімдерді болжауды республикалық мен-

шікке жағатын мемлекеттік мүлікті басқару, иелену және пайдалану құқығын жүзеге асыратын мемлекеттік орган айқындайды және бюджеттік жоспарлау жөніндегі уәкілетті органға береді.

«Байқоңыр» кешенін және әскери полигондарды пайдаланғаны үшін жалгерлік төлемақы түсімдерін болжау Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасында «Байқоңыр» кешенін және әскери-сынақ полигондарын жалға алу жөнінде жасалған келісімге сәйкес және теңгеңің АҚШ долларына қатысты болжамды бағамын есепке ала отырып жүзеге асырылады. Мемлекеттік бюджеттен берілген несиелер бойынша сыйақыларды болжамдау тиісті бюджеттерден берілген несиелерді өтеуді болжау сияқты жүзеге асырылады («Бюджеттік несиелерді өтеу» деген бөлімді қараңыз).

Бюджет жобасын әзірлеген кезде орталық, жергілікті атқарушы органдар және өзге де мемлекеттік органдарға ұсынылған мынадай салықтық емес түсімдердің болжамды көрсеткіштері қолданылады:

– Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің кірісінен түсетін таза түсімдер;

– Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкіндегі салымдары бойынша сыйақылары;

– жер қойнауын пайдалану туралы ақпаратты бергені үшін төлемақы;

– республикалық бюджеттен қаржыландырылатын мемлекеттік мекемелердің тауарларды (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) сату-дан түсетін түсімдері;

– қару-жарақ пен әскери техниканы сатудан түсетін түсімдер;

– шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорындардың таза түсімі бөлігіндегі түсімдер.

Мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылатын мемлекеттік мекемелер салатын әкімшілік айыппұлдар, өсімпұлдар, санкциялар және өзге де айыппұлдардың, сондай-ақ облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың жергілікті атқарушы органдарына республикалық бюджеттен берілген бюджеттік несиелер (қарыздар) бойынша айыппұлдар болжамы жүргізілмейді. Донорлардың қайтарымыз қаржылық және техникалық көмек беру туралы ұсыныстары гранттарды жоспарлаудың негізі болып табылады.

Байланысты гранттар түсімдерінің болжамын байланысқан гранттар мен республикалық бюджеттің меншікті қаражатының есебінен бірлесіп қаржыландыру есебінен жобаларды іске асыруға бағытталған бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері болып табылатын мемлекеттік органдар жүзеге асырады. Байланысты гранттар түсімдерінің болжамы гранттар туралы тиісті келісімдерде айтылған сомалар шегінде белгіленеді.

Салықтық емес қалған төлемдер бойынша болжам бірнеше жыл ішіндегі салықтық емес түсімдердің әрбір түрі бойынша серпінін талдауға, ағымдағы жылы күтілетін түсімнің болжанып отырған жылғы тұтыну бағаларының индексіне түзетілген бағасына негізделе отырып айқындалады.

3. Негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер

Негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдерді болжау төлемдер соларға сәйкес төлемдер жүргізілетін заңнама актілеріне негізделеді: Мемлекеттік мекемеге бекітіліп берілген мүлікті, жұмылдырылған және мемлекеттік материалдық резервтегі құндылықтарды сатудан және мемлекеттік ресурстардан бидай сатудан түскен түсімдерді болжаған кезде орталық және жергілікті атқарушы органдар, өзге де мемлекеттік органдар берген болжамды көрсеткіштер қолданылады.

Жер учаскелерін жалға беру құқығын сатудан, жер учаскелерін сатудан және материалдық емес активтерді сатудан түскен төлемдерді болжамдау болжанып отырған жылға инфляция деңгейін ескере отырып, бірнеше жыл ішіндегі түсімдерді талдау негізінде жүзеге асырылады.

4. Трансферттер түсімдері

4.1. Республикалық бюджетке түсетін трансферттер түсімдері:

– облыстық бюджеттерден, республикалық маңызы бар қаланың, астананың бюджеттерінен берілетін бюджеттік алулар;

– төмен тұрған бюджеттерден жалпы сипаттағы трансферттердің үш жылдық көлемінің қолданылуы кезеңінде мемлекеттік органдардың атқарымдарын мемлекеттік басқарудың төмен тұрған деңгейінен республикалық деңгейіне беруге байланысты шығыстардың өсуіне алып келетін заңнамалық актілерді қабылдаудан туындайтын ысырабын өтеуге берілетін ағымдағы нысаналы трансферттер;

– Қазақстан Республикасы Ұлттық қорынан берілетін кепілдендірілген трансферттер.

4.2. Жергілікті бюджеттерге түсетін трансферттердің түсімдері:

– жалпы сипаттағы трансферттер: жоғары тұрған бюджеттен берілетін бюджеттік субвенциялар және төмен тұрған бюджеттен бюджеттік алулар;

– жалпы сипаттағы трансферттердің үш жылдық көлемінің қолданылу кезеңінде шығыстардың өсуіне және кірістердің азаюына әкеп соғатын жоғары тұрған органдардың нормативтік-құқықтық

актілерді қабылдауынан туындайтын, төмен тұрған бюджеттердің шығыстарын өтеу міндетті түрде жоғары тұрған бюджеттен ағымдағы нысаналы трансферттер бөлу арқылы жүргізіледі;

– жергілікті бюджеттік даму бағдарламаларын іске асыру үшін республикалық немесе облыстық бюджеттерде бекітілген сомалар шегінде жоғары тұрған бюджеттердің төмен тұрған бюджеттерге берілетін нысаналы даму трансферттері.

4.3. Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан республикалық бюджетке берілетін кепілдік берілген трансферттің мөлшері абсолютті тексерілетін мөлшерде анықталады және Қазақстан Республикасының заңымен белгіленеді.

5. Бюджеттік несиелерді өтеу

Қаражаттарды қайтару бойынша түсімдердің болжамын жүзеге асыру бюджеттік несиелерді өтеуді болжаудың мақсаты болып табылады. Жасалған несиелік шарттар, несиелік шарттарға қосымша келісімдер, нормативтік-құқықтық база, оның ішінде несиені қайтару бойынша қарыз алушының ағымдағы қаржы жағдайы алынады бюджеттік несиелерді өтеу және оларға қызмет көрсету бойынша ақпарат көздері болып табылады. Атқарымдық міндеттеріне бюджеттік несиелерді өтеу мониторингі және оған қызмет көрсету кіретін органдар бюджеттік несиелерді өтеу және оларға қызмет көрсету бойынша ақпараттың түпкілікті пайдаланушысы болып табылады.

Бюджеттік несиелерді өтеу және оларға қызмет көрсету болжамы қамтитын мәліметтер:

– алғашқы құжаттар негізінде алдағы жылдарда тиісті бюджеттен берілетін бюджеттік несиелерді қайтару және қызмет көрсету бойынша, бюджеттік несиелерді өтеу кестесіне сәйкес берілген бюджеттік несиелердің қайтарылуына талдау жүргізу;

– бюджеттік несиелерді қайтару және қызмет көрсету бойынша түсімдерді талдау негізінде, бюджеттік несиелерді өтеу кестесіне сәйкес бюджеттік несиелерді өтеу және оларға қызмет көрсету бойынша түсімдер болжамын жасау;

– есеп нысанында бюджеттік несиелерді өтеу және оларға қызмет көрсету бойынша түсімдер болжамын қалыптастыру (№ 30 қосымшаға сәйкес).

6. Мемлекеттің қаржылық активтерін сатудан түскен түсімдер

Қаржылық активтерді сатудан түскен түсімдер болжамын мемлекеттік мүлік жөніндегі уәкілетті орган мемлекеттік кәсіпорындарға және акционерлік қоғамдардың (ЖШС) мемлекеттік акциялар пакеттерін (қатысу үлесі) оларды сату туралы құқық иелену және пайдалануды жүзеге асыратын органдарға қатынасы бойынша мемлекеттік басқару органдарының ұсыныстары негізінде жүзеге асырады.

Мемлекеттік кәсіпорындарға және акционерлік қоғамдардың (ЖШС) мемлекеттік акциялар пакеттерін (қатысу үлесі) оларды сату туралы құқық иелену және пайдалануды жүзеге асыратын органдарға қатынасы бойынша мемлекеттік басқару органдары мемлекеттік мүлік жөніндегі уәкілетті органға оларды бұған дейінгі жоспарланған жылдың I қазанына дейін сату қажеттілігінің негіздемесімен жекешелендіруге жататын, үш жылға сату болжамын есепке ала отырып объектілер тізбесін береді.

Мемлекеттің қаржылық активтерін сатудан түскен түсімдерді болжау туралы ақпараттар негізінде мемлекеттік мүлік жөніндегі уәкілетті орган бұған дейінгі жоспарланған жылдың I желтоқсанына дейін мерзімде жекешелендіруге жататын объектілер тізбесін қалыптастырады.

Мемлекеттік мүлік жөніндегі уәкілетті орган тізбені қалыптастырады және акционерлік қоғамдардың, мемлекеттік кәсіпорындар мен мекемелердің, олардың бөлімшелерінің және құрылымдық бірліктерінің мемлекеттік акциялар пакеттерін (мемлекеттік үлесімен) жекешелендіруге жататын және болжамды кезеңде сатуға жоспарланып отырған объектілер тізбесіне сәйкес объектілердің (міндеттемелерді алып тастағанда кәсіпорын активтері) теңгерім құнын негізге ала отырып, мүліктік кешендер ретінде іске асырудан түскен түсімдерді болжауды айқындайды.

Мемлекеттік мүлік жөніндегі уәкілетті орган жекешелендіруге жататын объектілер тізбесін мемлекеттік кәсіпорындарға және акционерлік қоғамдардың (ЖШС) мемлекеттік акциялар пакеттерін (қатысу үлесі) оларды сату туралы құқық иелену және пайдалануды жүзеге асыратын органдарға қатынасы бойынша мемлекеттік басқару органдарына келісуге жібереді.

Мемлекеттік мүлік жөніндегі уәкілетті орган мемлекеттік кәсіпорындарға және акционерлік қоғамдардың (ЖШС) мемлекеттік акциялар пакеттерін (қатысу үлесімен) оларды сату туралы құқық иелену және пайдалануды жүзеге асыратын органдарға қатынасы бойынша мемлекеттік басқару органдарымен келіскеннен кейін жекешелендіруге жататын объектілер тізбесін әрбір объектіні жекешелендіруге беру жөніндегі

экономикалық негіздемесі бөлігінде ақпараттарды бере отырып бюджеттік жоспарлау жөніндегі уәкілетті органға жібереді.

Бюджеттік жоспарлау жөніндегі уәкілетті орган жекешелеңдіруге жататын объектілер тізбесін мыналарды ескере отырып қарайды:

– мемлекеттік активтер құрылымдарын оңтайландыруды, мемлекеттік мүлікті басқаруға арналған мемлекеттік бюджет шығыстарын азайтуды;

– қазақстандық экономиканың нақты секторына инвестицияларды, бәрінен бұрын қазақстандық ұйымдарды ұзақ мерзімді дамытуға мүдделі, инвестициялық және әлеуметтік жағдайларды іске асыру бойынша міндеттемені өзіне алуға және оларды орындауға дайын инвесторлар есебінен тартуды;

– ұйымдарды ұзақ мерзімді дамытуға, қазақстандық нарықты отандық өнімдермен толтыруға және олардың әлемдік нарықта ілгерілеуіне, өндірісті кеңейтуге және жаңа жұмыс орындарын құруға бағдарланған тиімді меншік иесінің кең тобын құруды.

Өзге де мемлекеттік мүлікті сатудан түсетін түсімдердің болжанатын сомасын олардың бұған дейін жоспарланған кезең ішіндегі түсімдерінің нақты сомасын ескере отырып және есепті кезеңнің аяғындағы жағдай бойынша мемлекеттік мүлік жөніндегі уәкілетті органның ақпараты бойынша айқындалады.

7. Қарыздар түсімдері

Үкіметтік қарыздарды болжауды Қазақстан Республикасының бюджеттік жоспарлау жөніндегі орталық уәкілетті орган жүзеге асырады.

Үкіметтік сыртқы қарыздар болжамы – қолданыстағы және алдағы үш жылдық кезеңге арналған жоспарланатын сыртқы қарыздар сомасы.

Қолданыстағы сыртқы қарыздарды – Республикалық бюджет комиссиясының тиісті шешімі негізінде пайдаланылуы және бірлесіп қаржыландырылуы алдағы қаржы жылына арналған республикалық бюджетте тиісті шығыстармен қамтамасыз етілген Қазақстан Республикасы Үкіметінің қарыздарын болжау – алдағы қаржы жылына арналған республикалық бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің бюджеттік өтінімдері негізінде Республикалық бюджет комиссиясының алдағы қаржы жылына арналған республикалық бюджет жобасын әзірлеу барысында қабылданған тиісті шешімдерін есепке ала отырып жүзеге асырылады.

Алдағы қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы Қазақстан Республикасының Заңы қабылданғаннан кейін қолданыстағы

сыртқы қарыздар болжамы осы Заңда бекітілген сомаларды ескере отырып түзетіледі.

Жоспарланатын сыртқы қарыздарды – тартылуы донорлардың келісілген мемлекеттік бағдарламаларына сәйкес жоспарланып отырған Қазақстан Республикасы Үкіметінің қарыздарын болжау – донорлардың келісілген елдік бағдарламалары негізінде, оларға қосылған қаржыландырылуы донорлардың қарыздары есебінен жоспарланып отырған инвестициялық жобалардың тізбесіне негізделе отырып жүзеге асырылады.

Ішкі үкіметтік қарыз алу болжамы бюджетті атқару жөніндегі орталық уәкілетті орган ұсынған үкіметтік қарыздарды өтеу болжамы ескеріле отырып, республикалық бюджет тапшылығы мен үкіметтік сыртқы қарыз алу болжамының арасындағы айырма ретінде айқындалады.

**Қазақстан Республикасының Заңы
2014 жылғы 28 қарашадағы № 259-V**

2015-2017 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы

Астана, 2015 ж

1-бап. 2015-2017 жылдарға арналған республикалық бюджет тиісінше 1, 2 және 3-қосымшаларға сәйкес, оның ішінде 2015 жылға мынадай көлемдерде бекітілсін:

- 1) кірістер – 5 874 940 963 мың теңге, оның ішінде:
  - салықтық түсімдер бойынша – 3 064 822 209 мың теңге;
  - салықтық емес түсімдер бойынша – 145 596 084 мың теңге;
  - негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер бойынша – 9 508 247 мың теңге;
  - трансферттер түсімдері бойынша – 2 655 014 423 мың теңге;
- 2) шығындар – 6 864 195 556 мың теңге;
- 3) таза бюджеттік кредиттеу – 78 361 053 мың теңге, оның ішінде:
  - бюджеттік кредиттер – 190 476 745 мың теңге;
  - бюджеттік кредиттерді өтеу – 112 115 692 мың теңге;
- 4) қаржы активтерімен жасалатын операциялар бойынша сальдо – 188 864 239 мың теңге, оның ішінде:
  - қаржы активтерін сатып алу – 189 814 239 мың теңге;
  - мемлекеттің қаржы активтерін сатудан түсетін түсімдер – 950 000 теңге;

5) тапшылық – -1 256 479 885 мың теңге немесе елдің ішкі жалпы өнімінің 3 пайызы;

6) бюджет тапшылығын қаржыландыру – 1 256 479 885 мың теңге.

2-бап. 2015 жылға арналған республикалық бюджетте Ресей Федерациясының «Байқоңыр» кешенін пайдаланғаны үшін 21 275 000 мың теңге сомасында және әскери полигондарды пайдаланғаны үшін 4 585 410 мың теңге сомасында жалдау ақыларының түсімдері көзделсін.

3-бап. Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына жіберілетін 2015 жылға арналған бюджетке түсетін түсімдердің көлемі 4-қосымшаға сәйкес бекітілсін.

4-бап. Тиісті бюджеттің кірісіне мыналар есептелетін болып белгіленсін:

1) бірыңғай бюджеттік сыныптаудың кірістер сыныптамасының «Пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салық» коды бойынша – жер қойнауын пайдаланушылардың роялти бойынша берешегі, сондай-ақ салық режимі тұрақтылығының кепілдіктері сақталатын жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттар бойынша роялти;

2) бірыңғай бюджеттік сыныптаудың кірістер сыныптамасының «Әлеуметтік салық» коды бойынша – бұрын Зейнетақы қорына, Зейнетақы төлеу жөніндегі мемлекеттік орталыққа, Міндетті медициналық сақтандыру қорына, Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорына, Жұмыспен қамтуға жәрдемдесу қорына аударылып келген

жарналар бойынша берешек, сондай-ақ бұрын автомобиль жолдарын пайдаланушылардың Жол қорына түсіп келген аударымдары.

Бұл ретте салық режимі тұрақтылығының кепілдіктері сақталатын жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттар бойынша қызметті жүзеге асыратын салық төлеушілер жоғарыда көрсетілген аударымдарды немесе әлеуметтік салықты «Міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес есептелген Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорына аударымдардың сомасына азайтады;

3) «Өндірушілер көтерме саудада өткізетін, өзі өндіретін бензин (авиациялық бензинді қоспағанда)» коды бойынша – бұрын Жол қорына түсіп келген бензиннен алынатын алым бойынша берешек;

4) «Өндірушілер көтерме саудада өткізетін, өзі өндіретін дизель отыны» коды бойынша – бұрын Жол қорына түсіп келген дизель отынынан алынатын алым бойынша берешек.

5-бап. Жұмыс берушілер еңбекке уақытша жарамсыздығы, жүктілігі мен босануы бойынша, бала туған кезде, жерлеуге есептеген, Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан төленіп келген жәрдемақы сомаларының көрсетілген қорға аударымдардың есептелген сомасынан асып түсуі нәтижесінде 1998 жылғы 31 желтоқсандағы жағдай бойынша құралған теріс сальдо ай сайын жалақы қорының 4 пайызы шегінде әлеуметтік салық төлеу есебіне жатқызылады.

6-бап. 2015 жылға арналған республикалық бюджетте облыстық бюджеттерден және республикалық маңызы бар қала, астана бюджеттерінен республикалық бюджетке бюджеттік алып қоюлардың көлемі 168 538 087 мың теңге сомасында көзделсін, оның ішінде:

- Атырау облысынан – 60 683 258 мың теңге;
- Маңғыстау облысынан – 16 725 915 мың теңге;
- Алматы қаласынан – 83 656 400 мың теңге;
- Астана қаласынан – 7 472 514 мың теңге.

7-бап. 2015 жылға арналған республикалық бюджетте Ақмола, Қарағанды, Қостанай және Маңғыстау облыстарының облыстық бюджеттерінен республикалық бюджетке облыстардың ішкі істер департаменттерінің оқу орталықтарын күтіп-ұстауға арналған шығыстарды беруге байланысты 447 957 мың теңге сомасында трансферттер түсімдері көзделсін.

8-бап. 2015 жылға арналған республикалық бюджетте Ақмола, Алматы, Ақтөбе, Шығыс Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан облыстарының облыстық бюджеттерінен жан басына шаққандағы қаржыландыруды енгізу бойынша сынамалауды өткізу үшін мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарына сәйкес орта білім беру ұйымдарында

10-11 сыныптар үшін білім беру процесін жүзеге асыруға козделген шығыстарды беруге байланысты 528 380 мың теңге сомасында трансферттер түсімдері көзделсін.

9-бап. 2015 жылға арналған республикалық бюджетте Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан кепілдендірілген трансферт мөлшері 1 702 000 000 мың теңге сомасында көзделсін.

10-бап. 2015 жылға арналған республикалық бюджетте Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығында айқындалған мақсаттарға нысаналы трансферт 783 499 999 мың теңге сомасында көзделсін.

Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан нысаналы трансфертті бөлу және оны пайдаланудың тәртібі Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі негізінде айқындалады.

11-бап. 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап:

1) жалақының ең төменгі мөлшері – 21 364 теңге;

2) мемлекеттік базалық зейнетақы төлемінің мөлшері – 11 182 теңге;

3) зейнетақының ең төменгі мөлшері – 23 692 теңге;

4) жәрдемақыларды және өзге де әлеуметтік төлемдерді есептеу, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес айыппұл санкцияларын, салықтарды және басқа да төлемдерді қолдану үшін айлық есептік көрсеткіш – 1 982 теңге;

5) базалық әлеуметтік төлемдердің мөлшерін есептеу үшін ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасы 21 364 теңге болып белгіленсін.

12-бап. 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап мемлекеттік мекемелердің мемлекеттік қызметшілер болып табылмайтын жұмыскерлерінің, сондай-ақ жергілікті бюджеттерден қаржыландырылатын мемлекеттік қазыналық кәсіпорындар жұмыскерлерінің лауазымдық айлық-ақыларына ерекше еңбек жағдайлары үшін 10 пайыз мөлшерінде ай сайынғы үстемеақы төлеу белгіленсін.

13-бап. 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап әскери қызметшілерге (мерзімді қызметтегі әскери қызметшілерден басқа) және арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарының, мемлекеттік фельдшерлік қызметтің қызметкерлеріне тұрғынжайды күтіп-ұстауға және коммуналдық қызметтерге ақы төлеуге ақшалай отемақының айлық мөлшері 3 739 теңге сомасында белгіленсін.

14-бап. 2015 жылға арналған республикалық бюджетте республикалық бюджеттен облыстық бюджеттерге берілетін субвенциялар көлемі 904 371 171 мың теңге сомасында көзделсін, оның ішінде:

– Ақмола облысына – 59 210 424 мың теңге;

322 № Салықтық-бюджеттік жоспарлау

- Ақтобе облысына – 19 926 241 мың теңге;
- Алматы облысына – 102 811 145 мың теңге;
- Шығыс Қазақстан облысына – 86 527 329 мың теңге;
- Жамбыл облысына – 95 371 591 мың теңге;
- Батыс Қазақстан облысына – 36 203 569 мың теңге;
- Қарағанды облысына – 33 833 329 мың теңге;
- Қызылорда облысына – 83 180 589 мың теңге;
- Қостанай облысына – 58 910 235 мың теңге;
- Павлодар облысына – 14 477 485 мың теңге;
- Солтүстік Қазақстан облысына – 58 719 253 мың теңге;
- Оңтүстік Қазақстан облысына – 255 199 981 мың теңге.

15-бап. Облыстық бюджеттерге, Астана және Алматы қалаларының бюджеттеріне:

1) дағдарыстық жағдай қаупі төнген және туындаған кезде іс-қимылдар бойынша оқу-жаттығу жүргізуге;

2) Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2013-2020 жылдарға арналған «Агробизнес-2020» бағдарламасы шеңберінде өңірлерде агроөнеркәсіптік кешен субъектілерін қолдауға;

2-1) жергілікті атқарушы органдардың агроөнеркәсіптік кешен бөлімшелерін ұстауға;

3) мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек төлеуге;

4) 18 жасқа дейінгі балаларға мемлекеттік жәрдемақылар төлеуге;

5) халықты әлеуметтік қорғауға және оған көмек көрсетуге;

6) Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің жетпіс жылдығына арналған іс-шараларды өткізуге;

7) «Бизнестің жол картасы-2020» бағдарламасы шеңберінде өңірлерде жеке кәсіпкерлікті қолдауға;

8) моноқалалардағы ағымдағы іс-шараларды іске асыруға;

9) ауызсумен жабдықтаудың баламасыз көздері болып табылатын сумен жабдықтаудың аса маңызды оқшау жүйелерінен ауызсу беру жөнінде көрсетілетін қызметтердің құнын субсидиялауға;

10) мемлекет мұқтажы үшін жер учаскелерін алып қоюға;

11) көлік инфрақұрылымының басым жобаларын қаржыландыруға;

12) мемлекеттік мекемелердің мемлекеттік қызметшілер болып табылмайтын жұмыскерлерінің, сондай-ақ жергілікті бюджеттерден қаржыландырылатын мемлекеттік қазыналық кәсіпорындар жұмыскерлерінің лауазымдық айлықақыларына ерекше еңбек жағдайлары үшін ай сайынғы үстемеақы төлеуге;

13) мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында мемлекеттік білім беру тапсырысын іске асыруға;

14) үш деңгейлі жүйе бойынша біліктілікті арттырудан өткен мұғалімдерге төленетін еңбекақыны арттыруға;

15) техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында мамандарды даярлауға арналған мемлекеттік білім беру тапсырысын ұлғайтуға;

16) бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім беруді жан басына шаққандағы қаржыландыруды сынамалауға;

17) техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында білім алушылардың стипендияларының мөлшерін ұлғайтуға;

18) тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемін қамтамасыз етуге және кеңейтуге;

19) жергілікті атқарушы органдардың мемлекеттік білім беру тапсырысы негізінде техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарында білім алушылардың стипендияларының мөлшерін ұлғайтуға;

20) жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдауға;

21) халықтың иммундық профилактикасын қамтамасыз етуге;

22) профилактикалық дезинсекция мен дератизация жүргізуге (инфекциялық және паразиттік аурулардың табиғи ошақтарының аумағындағы, сондай-ақ инфекциялық және паразиттік аурулардың ошақтарындағы дезинсекция мен дератизацияны қоспағанда);

23) коммуналдық тұрғын үй қорының тұрғын үйін сатып алуға;

24) жердің пайдаланылуы мен қорғалуын бақылау жөніндегі уәкілетті органның штат санын ұстауға;

25) жергілікті атқарушы органдардың сәулет, қала құрылысы, құрылыс және мемлекеттік сәулет-құрылыс бақылауы істері жөніндегі штат санын ұстауға;

26) жергілікті атқарушы органдардың тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық объектілерінің қауіпті техникалық құрылғыларының қауіпсіз пайдаланылуын бақылауды жүзеге асыратын штат санын ұстауға;

27) елді мекендерді шаруашылық-ауыз сумен жабдықтау үшін жер асты суларына іздестіру-барлау жұмыстарын ұйымдастыруға және жүргізуге;

28) азаматтық хал актілерін тіркеу бөлімдерінің штат санын ұстауға 2015 жылға арналған ағымдағы нысаналы трансферттерді бөлу және оларды пайдаланудың тәртібі Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі негізінде айқындалады.

16-бап. Мынадай:

1) агрооеркәсіптік кешен субъектілерін қаржылық сауықтыру жөніндегі бағыт шеңберінде кредиттік және лизингтік міндеттемелер бойынша пайыздық мөлшерлемені субсидиялау;

2) кәсіптік стандарттарды әзірлеу бағыттары бойынша іске асырылатын қаражатты бөлу және оны пайдаланудың тәртібі Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі негізінде айқындалады.

17-бап. Мынадай:

1) облыстық бюджеттерге, Астана және Алматы қалаларының бюджеттеріне тұрғын үй жобалауға және салуға кредит беру;

2) инженерлік-коммуникациялық инфрақұрылымды жобалау, дамыту және жайластыру;

3) коммуналдық тұрғын үй қорының тұрғын үйін жобалау және салу, реконструкциялау;

4) коммуналдық тұрғын үй қорының тұрғын үйін сатып алу бағыттары бойынша іске асырылатын Өңірлерді дамытудың 2020 жылға дейінгі бағдарламасы шеңберінде қаражатты бөлу және оны пайдаланудың тәртібі Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі негізінде айқындалады.

18-бап. Облыстық бюджеттерге моноқалаларда кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесуге 2015 жылға кредиттер сомаларын бөлу Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі негізінде айқындалады.

19-бап. Жұмыспен қамту-2020 жол картасын іске асыруға арналған қаражатты бөлу және (немесе) оны пайдалану тәртібі Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі негізінде айқындалады.

20-бап. Азаматтардың денсаулығын сақтау мәселелері бойынша сектораралық және ведомстволаралық өзара іс-қимылды іске асыруға 2015 жылға арналған қаражатты бөлу Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі негізінде айқындалады.

21-бап. Ғылыми және ғылыми-техникалық қызмет субъектілерін базалық қаржыландыру бойынша қаражатты бөлу Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі негізінде айқындалады.

22-бап. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылға арналған резерві 317 866 086 мың теңге сомасында бекітілген.

23-бап. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі шығындарының құрамында мемлекеттік материалдық резервті қалыптастыруға және сақтауға республикалық бюджет кірістерінде жаңарту тәртібінде шығарылған материалдық құндылықтарды өткізуден түскен 2 279 747 мың теңге сомасындағы қаражатты көрсете отырып, 11 618 838 мың теңге сомасында қаражат көзделгені ескерілген.

24-бап. 2015 жылға арналған республикалық бюджетте мемлекет кепілдік берген қарыздарды өтеу және оларға қызмет көрсету үшін 350 989 мың теңге көзделсін.

25-бап. 2015 жылы Қазақстан Республикасының мемлекеттік кепілдіктерін беру лимиті 120 000 000 мың теңге мөлшерінде белгіленсін.

26-бап. 2015 жылғы 31 желтоқсанға үкіметтік борыш лимиті 6 925 492 122 мың теңге мөлшерінде белгіленсін.

27-бап. 2015 жылы мемлекеттің кепілгерлік беру лимиті 182 560 000 мың теңге мөлшерінде белгіленсін.

28-бап. 2015 жылы Қазақстан Республикасы Үкіметінің мемлекеттік концессиялық міндеттемелерінің лимиті 1 148 280 000 мың теңге мөлшерінде белгіленсін.

29-бап. 2015 жылға арналған республикалық бюджетті атқару процесінде секвестрлеуге жатпайтын республикалық бюджеттік бағдарламалардың тізбесі 5-қосымшаға сәйкес бекітілсін. 2015 жылға арналған жергілікті бюджеттерді атқару процесінде 6-қосымшаға сәйкес жергілікті бюджеттік бағдарламалар секвестрлеуге жатпайды деп белгіленсін.

30-бап. Осы Заң 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізіледі.

ТЕСТТЕР ЖИНАҒЫ

1. Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуында жетістіктерге жету үшін елдің негізгі құжаты – «Қазақстан-2030» даму стратегиясын жүзеге асыру үшін қандай стратегиялар әзірленді:

- а) салалық, территориялық;
- ә) индустриалдық, салалық;
- б) көліктік, ақпараттық;
- в) индустриалдық, ақпараттық;
- г) инновациялық, территориялық.

2. «Қазақстан-2030» даму Стратегиясының бірінші артықшылығы:

- а) ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету;
- ә) бюджеттік қаражаттарды тиімді қолдануды қамтамасыз етуі;
- б) мемлекеттің әскери құрамында ірі масштабты реформалар жүргізу;
- в) ішкі саяси тұрақтылық пен қоғамның консолидациясын қамтамасыз ету;
- г) маңызды стратегиялық міндеттерді шешу.

3. Мемлекеттің әскери құрамында жүргізілген ірі масштабты реформалар:

- а) 4;
- ә) 7;
- б) 3;
- в) 2;
- г) 5.

4. Қазақстанның энергетикалық әлеуетін ары қарай дамыту үшін маңызды міндеттердің бірі:

- а) мұнай-газ кешенімен байланысты терең қайта өңдеу салаларын қамтамасыз ету;
- ә) жеке меншік институттарын нығайту;
- б) мемлекеттің экономикаға шектеулі тікелей араласуы;
- в) индустриалды-технологиялық стратегияны қалыптастыру;
- г) энергетикалық және басқа табиғи ресурстарды өңдеу және оңтайлы қолдану.

5. Қазақстан өз даму жолында экономикалық өсімнің негізгі ұстанатын принциптері:

- а) 10;
- ә) 7;
- б) 5;
- в) 9;
- г) 3.

6. Стратегияның төртінші ұзақ мерзімді басымдылығы:

- а) Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі және әл-ауқаты;
- ә) кәсіби мемлекеттің қалыптасуы, шетелдік инвестициялары жоғары деңгейлі ашық нарықтық экономикаға негізделген экономикалық өсу;

б) энергетикалық ресурстардың дамуы;
 в) қоғамды ары қарай консолидациялау және қазақстанды бірегей бәсекеге қабілетті ұлт ретінде қалыптастыру;

г) ашық экономика және еркін сауда.

7. Ел Президенті Нұрсұлтан Назарбаев өзінің жаңа «Қазақстан-2050»: қалыптасқан мелекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауын ұсынған күн:

а) 14 желтоқсан 2012ж;

ә) 16 қараша 2010ж;

б) 11 маусым 2012ж;

в) 11 желтоқсан 2011ж;

г) 23 сәуір 2013ж.

8. 2020 жылдан бастап салықтық несиелендіруді енгізілуінің жоспарлаудағы негізгі міндеті:

а) кәсіпкерлердің инвестициялық белсенділігін тудыру;

ә) шығыстардың алдын-алу және салауатты өмір салтын жандандыру;

б) жемқорлықпен күресу;

в) стратегия негізінде бағдарламалар бойынша жұмыс істеу;

г) жалдау жүйесін, кадрларды дайындау және жылжыту жүйесін жақсарту.

9. Ауыл шаруашылық салаларын мемлекеттік қаржылық қолдау механизмдері қамтамасыз етуі тиіс міндеттер:

а) 3;

ә) 5;

б) 2;

в) 4;

г) 6.

10. Тікелей шетел инвестицияларын мемлекеттік қолдаудың принципалды негізі:

а) жоғары сапалы және ғылыми сыйымды технологияларға негізделетін өндірістердің бәсекеге қабілеттілігі;

ә) ҚР экономикасына тартылған отандық және шетел инвестицияларын сақтап қалу;

б) ресурстарды қолдануды оңтайландыру үшін ынталандырулар қалыптастырылуы;

в) шығыстарды қысқарту және шығыстарды басқару мақсатында корпоративті басқаруда өзінің нәтижелігін дәлелдеген әдістер мен құралдар қолданылуы;

г) белгілі бір атқарымдар мен бағдарламаларды орындау үшін қаржыландырудың ұзақ мерзімді өтпелі лимиті қабылданылуы;

11. Стратегиялық жоспарлау, негізгі міндеттерді шешуде бағдарламалық қарым-қатынастар, қаржыны басқару және мәліметтерді электронды өңдеу әдістері мен құралдары қандай мақсатта қолданылады:

а) шығыстарды қысқарту және шығыстарды басқару;

ә) жалдау жүйесін, кадрларды дайындау және жылжыту жүйесін жақсарту үшін;

б) ҚР экономикасына тартылған отандық және шетел инвестицияларын сақтап қалу үшін;

328 8. Салықтық-бюджеттік жоспардау

в) жоғары сапалы және ғылыми сыйымды технологияларға негізделетін өндірістердің бәсекеге қабілеттілігі;

г) ресурстарды қолдануды оңтайландыру үшін ынталандырулар қалыптастырылуы.

12. Елбасының Жолдауын орындау мақсатында қай кезде жаңа Бюджет кодексі әзірленді:

- а) 2008 ж ақпан айы;
- ә) 2012 ж қаңтар айы;
- б) 2008 ж маусым айы;
- в) 2005 ж сәуір айы;
- г) 2009 ж ақпан айы.

13. Әлеуметтік-экономикалық дамудың болжамы қанша жылға жоспарланады:

- а) 5 жылға;
- ә) 4 жылға;
- б) 3 жылға;
- в) 2 жылға;
- г) 1 жылға.

14. Мемлекеттік органның, республикалық және жергілікті бюджеттің стратегиялық және операциялық болжамы қанша жылға болжамданады:

- а) 3 жылға;
- ә) 4 жылға;
- б) 5 жылға;
- в) 2 жылға;
- г) 1 жылға.

15. ҚР Президентінің 2012 жылы 27 қаңтардағы Қазақстан халқына жолдауының тақырыбы:

а) «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту - қазақстан дамуының басты бағыты»;

ә) «Нұрлы жол»;

б) «Қазақстан-2030»;

в) «Қазақстан-2050»;

г) «Қоғамды ары қарай консолидациялау және қазақстанды бірегей бәсекеге қабілетті ұлт ретінде қалыптастыру».

16. Бюджетті жоспарлаудың негізгі принциптері қабылданған күн:

а) 2008 жылы 4 желтоқсан;

ә) 2012 жылы 20 мамыр;

б) 2010 жылы 25 мамыр;

в) 2011 жылы 13 қаңтар;

г) 2011 жылы 22 сәуір.

17. ҚР Бюджет кодексі құрылымының бөліктері:

а) 2;

ә) 4;

б) 7;

в) 3;

г) 5.

18. Бюджет кодексі ерекше бөлігінің бөлімдері:

а) 11;

ә) 7;

б) 9;

в) 5;

г) 12.

19. Республикалық бюджетті әзірлеу кезендері:

а) 14;

ә) 12;

б) 13;

в) 11;

г) 15.

20. Стратегиялық жоспарлауға негізделген, бекітілген артықшылықтарға сәйкес және нәтижеге бағдарланған бюджеттік қаражаттарды орналастыратын жүйе:

а) бағдарламалық-максатты бюджеттеу;

ә) әлеуметтік-экономикалық жоспарлау;

б) экономикалық реттеу;

в) салалық реттеу;

г) стратегиялық реттеу.

21. Тәуелсіздік жылдары елде жүргізілген бюджеттік реформалар негізгі неше кезеңге бөлінеді:

а) 10;

ә) 15;

б) 13;

в) 9;

г) 11.

22. Тәуелсіздік жылдары елде жүргізілген бюджеттік реформалардың бірінші кезені қай жылдары жүргізілді:

а) 1997-1998 жж;

ә) 1995-1996 жж;

б) 1993-1995 жж;

в) 1999-2001 жж;

г) 1991-1992 жж.

23. Тәуелсіздік жылдары елде жүргізілген бюджеттік реформалардың үшінші кезені қай жылдары жүргізілді:

а) 2000-2001 жж;

ә) 1995-1996 жж;

б) 1997-1998 жж;

в) 1999-2000 жж;

г) 1993-1995 жж.

24. Бюджеттік реформалауды жүргізу барысында нешінші кезеңде ҚР бюджеттік кодексі қабылданды:

- а) алтыншы кезеңде;
- ә) екінші кезеңде;
- б) бесінші кезеңде;
- в) тоғызыншы кезеңде;
- г) сегізінші кезеңде.

25. Қай жылдан бастап Қазақстанда нәтижеге бағдарланған мемлекеттік органдардың қызмет жүйесі енгізілді:

- а) 2007 ж;
- ә) 2003ж;
- б) 2005 ж;
- в) 2008 ж;
- г) 2006 ж.

26. Бюджеттік реформалаудың оныншы кезеңінде ҚР үш жылдық бюджеттік жоспарлауға ауысқан жылы:

- а) 2009 ж;
- ә) 2008 ж;
- б) 2007 ж;
- в) 2006 ж;
- г) 2005 ж.

27. 2009-2011 жылдарға арналған орталық мемлекеттік органдармен әзірленген стратегиялық жоспарлардың талдау нәтижелері көрсеткендей олардың сапасы қандай болды:

- а) төмен;
- ә) орташа;
- б) құбылмалы;
- в) жоғары;
- г) өте жоғары.

28. Стратегиялық бағыттарға, мақсаттарға, мемлекеттік саясаттың міндеттеріне сәйкес нақты нәтижелерге жету мақсатымен бюджетті қалыптастыру және атқару:

- а) нәтижеге бағдарланған бюджеттеу;
- ә) әлеуметтік-экономикалық жоспарлау;
- б) бағдарламалық-мақсатты бюджеттеу;
- в) экономикалық реттеу;
- г) стратегиялық реттеу.

29. Дәстүрлі жүйе үшін тән сипат:

а) бюджеттік шығыстардың егжей-тегжейлі атқарымды және экономикалық тонғастырылуы;

ә) дербестік ұсыну арқылы шығыстардың мақсаттылығы мен тиімділігіне акцент жасау;

б) бюджеттік ресурстар нәтижеге жету үшін бөлінеді;

в) басқарушылық құзыреттерді тиімді орындау деңгейлеріне табыстау;

г) мемлекеттік органдарда стратегиялық жоспарлауды жүзеге асыру.

30. Нәтижеге бағдарланған бюджеттеу бойынша мемлекеттік органдардың нәтижелері:

- а) тікелей және түпкі;
- ә) жоғары және төмен;
- б) ішкі және сыртқы;
- в) тікелей, түпкі және аралас;
- г) ақылы және ақысыз.

31. Түпкі нәтижелердің көрсеткіштері бола алады:

- а) түсімнің (егін) артуы;
- ә) әзірленген нормативтік актілердің саны;
- б) салынған жолдардың километражы;
- в) жүргізілген тексерістердің саны;
- г) білім алған студенттердің саны.

32. Қазақстан Республикасында алғаш рет қай кезде ұзақ мерзімді «Қазақстан-2030» даму Стратегиясы қабылданды:

- а) 1997 жылы;
- ә) 1998 жылы;
- б) 1999 жылы;
- в) 2000 жылы;
- г) 2001 жылы.

33. «Қазақстан-2030» даму Стратегиясы қажет ететін базалық артықшылықтар:

- а) 7;
- ә) 3;
- б) 6;
- в) 5;
- г) 4.

34. Мемлекеттің 2013-2017 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму Болжамының бірінші бөлімінің атауы:

- а) Қазақстан Республикасының даму үрдістері мен жағдайы;
- ә) 2013-2017 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық саясаттың негізгі шаралары мен бағыттары;
- б) халықтың өмір сүру жағдайын жақсарту;
- в) мемлекеттік басқарма жүйесін жаңғырту және мемлекеттік қызмет көрсету сапасын арттыру;
- г) дамудың сценарлық түрлері.

35. 2013-2017 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму Болжамын әзірлегенде оның неше нұсқасы әзірленген:

- а) 3;
- ә) 2;
- б) 4;
- в) 5;
- г) 6.

36. 2013-2017 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму

Болжамының нұсқалары:

- а) пессимистік, базалық, оптимистік;
- ә) қысқа, орта және ұзақ;
- б) стратегиялық, мақсатты;
- в) баяу, жылдам;
- г) макроэкономикалық, микроэкономикалық.

37. Орталық мемлекеттік органдардың үш жылға және республикалық бюджеттің үш жылға Стратегиялық жоспарларды жасауға үшін негіздер:

- а) әлеуметтік-экономикалық даму болжамы;
- ә) әлеуметтік-экономикалық дамудың басымдылығы;
- б) әлеуметтік-экономикалық дамудың мақсаты;
- в) әлеуметтік-экономикалық дамудың бақыланылуы;
- г) әлеуметтік жағдай.

38. Әлеуметтік-экономикалық дамудың басымдылығы:

а) нәтижелік жағынан тиімділерін және әлеуметтік-экономикалық мақсатқа жету үшін іс-әрекет амалдарын түсіну керек;

ә) орталық мемлекеттік органдардың үш жылға және республикалық бюджеттің үш жылға Стратегиялық жоспарларды жасауға негіз болып табылады;

б) (жоспарлы) экономиканың, әлеуметтік саланың, қорғаныстың және қауіпсіздіктің жағдайы;

в) мемлекеттік стратегиялық жоспарлаудың қатысушыларымен анықталады және сандық, сапалық көрсеткіштермен сипатталады;

г) тұрақты сипаттағы шығыстар, күрделі шығыстар.

39. Әлеуметтік-экономикалық дамудың міндеті:

а) мерзім бойынша шектелген бір-бірімен байланысқан шаралар кешені ретінде анықталады;

ә) серпінді және тұрақты экономикалық дамуды қамтамасыз ету;

б) теңгерімделінген аудандық дамуды қамтамасыз ету;

в) халықтың өмір сүру сапасы мен деңгейін арттыру;

г) экономика құрылымындағы салалардың дамуы.

40. Әлеуметтік-экономикалық даму болжамында 2013-2017 жылдары экономиканың өсуінің параметрлері өткен жылға қандай көрсеткішпен беріледі:

а) пайыздық;

ә) жылдық;

б) айлық;

в) жарты жылдық;

г) цифрлық.

41. Бюджеттің шығыстарын әзірлеуге жаңа жолдардың мәні:

а) базалық шығыстар, жаңа бастамаларға шығыстар;

ә) кірістер, шығыстар;

б) міндетті шығыстар;

- в) негізгі шығыстар, базалық шығыстар;
- г) жаңа бастамаларға шығыстар, міндетті шығыстар.

42. Мемлекеттік атқарымдар, өкілеттіктер және мемлекеттік қызметтер көрсетумен, трансферттер толеумен және мемлекеттің басқа да міндеттемелерімен байланысты шығыстар?

- а) жаңа бастамаларға шығыстар;
- ә) міндетті шығыстар;
- б) негізгі шығыстар;
- в) базалық шығыстар;
- г) амортизациялық шығыстар.

43. Кейіннен жаңа бюджеттік бағдарламалар бойынша қаржыландырылатын стратегиялық және бағдарламалық құжаттарға сәйкес әлеуметтік-экономикалық дамудың жаңа басым бағыттарын іске асыру шығыстары:

- а) жаңа бастамаларға шығыстар;
- ә) негізгі шығыстар;
- б) міндетті шығыстар;
- в) амортизациялық шығыстар;
- г) базалық шығыстар.

44. Бюджет кірістерінің шамамен 97,8% қандай түсімдерден құралады:

- а) салық;
- ә) комиссия;
- б) айыппұл;
- в) пайыздық міндеттемелер;
- г) зейнетақы.

45. «Өнімділік-2020», «Бизнестің жол картасы-2020» қандай бағытты қаржыландыратын бағдарламалар?

- а) индустриаландыру;
- ә) әлеуметтік саланы жаңғырту;
- б) индустриалды-инновациялық;
- в) адам капиталы сапасының артуы;
- г) аймақтардың дамуы.

46. Әлеуметтік саланы жаңғырту бағыты бойынша қандай бағдарлама қаржыландырылады:

- а) «Балапан» бағдарламасы;
- ә) «Қолжетімді баспана-2020» бағдарламасы;
- б) «Саламатты Қазақстан» бағдарламасы;
- в) «Ақ Бұлақ» бағдарламасы;
- г) «Жасын даму» бағдарламасы.

47. Елбасының қай жолдауында Қазақстанның алдыңғы он жылға дамуының негізгі бағыты анықталды:

- а) 2012 жылы 27 қаңтар;
- ә) 2012 жылы 5 шілде;
- б) 2013 жылы 22 қаңтар;

334 ✎ Салықтық-бюджеттік жоспарлау

- в) 2014 жылы 5 ақпан;
- г) 2012 жылы 20 қаңтар.

48. Қазақстан Республикасының ақша-несиелік саясатының негізгі мақсаты:

- а) бағаның тұрақтылығын қамтамасыз ету;
- ә) теңге бағамының икемділігін арттыру;
- б) инфляция тарифтеріне салымдармен шектеу;
- в) халықтың әл-ауқатын арттыру;
- г) экономиканы жаңғырту.

49. Орта мерзімді кезеңде салықтық саясаттың бағыттары:

- а) 4;
- ә) 3;
- б) 2;
- в) 5;
- г) 6.

50. Жалпы декларациялануға көшу қанша жыл көлемінде кезең бойынша жүзеге асады:

- а) 7;
- ә) 8;
- б) 6;
- в) 5;
- г) 9.

51. Қай жылы Әлемдік Банк есебінің қорытындысы бойынша Қазақстан бизнес жүргізу бойынша бәсекеге қабілеттілік рейтингі бойынша 47 орынға не болды:

- а) 2011 жылы;
- ә) 2012 жылы;
- б) 2010 жылы;
- в) 2013 жылы;
- г) 2009 жылы.

52. Мемлекеттік бюджеттің кірістерінің көп бөлігі қалыптасатын түсімдер:

- а) салықтық;
- ә) негізгі капиталды сатудан түскен;
- б) ресми трансферттерден түскен;
- в) салықтық емес;
- г) бюджет кірістері.

53. 12 жыл үшін (2000-2011) мемлекеттік бюджет кірістерінің өсу деңгейі қанша пайызды құрады:

- а) 897,0;
- ә) 8,94;
- б) 22,34;
- в) 27,91;
- г) 759,9.

54. Ресейде табыс салығының негізін құрушы жылжымайтын мүлікке салынатын 1812 жылы белгіленген салық:

- а) табыс салығы;
- ә) корпоративтік табыс салығы;
- б) жеке бас салығы;
- в) мүлік салығы;
- г) төлем салығы.

55. Қазақстан Республикасының Салық кодексі қабылданған мерзім:

- а) 2001 жыл 12 маусым;
- ә) 2002 жыл 5 шілде;
- б) 2003 жыл 12 маусым;
- в) 2001 жыл 5 шілде;
- г) 2002 жыл 12 маусым.

56. 1954 жылы М.Лоренің (Франция) жасаған еңбегі:

- а) ҚҚС-ты енгізді;
- ә) кедендік бажды енгізді;
- б) акциздерді енгізді;
- в) жанама салықты енгізді;
- г) дара кәсіпкерлікті енгізді.

57. ҚҚС-ты есептеу барысында негізінен қолданылатын әдістер:

- а) 4;
- ә) 5;
- б) 2;
- в) 3;
- г) 6.

58. Қазастанда қосылған құн салығы алғаш рет енгізілген жылы:

- а) 1992 жылы;
- ә) 1993 жылы;
- б) 1994 жылы;
- в) 1995 жылы;
- г) 1996 жылы.

59. Әлеуметтік салықты төлеушілер:

- а) дара кәсіпкерлер;
- ә) ЖТС-ны төлеушілер;
- б) ойын бизнесі мен тіркелген салықты төлеушілер;
- в) заңды емес тұлғалар;
- г) резидент және бейрезидент жеке тұлғалар.

60. Акциз салығы:

- а) Қазақстан Республикасының аумағында өндірілген және Қазақстан Республикасының аумағына импортталатын тауарларға салынатын салық;
- ә) қосу жолымен алынатын шама;
- б) жергілікті бюджеттердің салықтық түсімдерінің көзі;
- в) жергілікті бюджеттерді қалыптастыру өз бетімен жұмыс істеуі бойынша үш деңгейлі ерекшелігі;

г) резиденттен немесе бейрезиденттен жасасқан еңбек шарты бойынша Қазақстан Республикасындағы қызметтен түсетін табыстар.

61. Акцизделетін тауарлар:

- а) спирттің барлық түрлері;
- ә) киім-кешек;
- б) авиациялық бензин;
- в) металдар;
- г) қолмен басқару адаптері бар автокөлік.

62. Мемлекеттік қызметтерді орындау үшін қажетті елдің орта-лықтандырылған қаржылық ресурстарының бөлігі:

- а) бюджет кірістері;
- ә) жергілікті бюджет;
- б) республикалық бюджет;
- в) әлеуметтік салық;
- г) инфляция.

63. Толымдылық, сабақтастық, негізділік, бірыңғайлық, реалистік принциптері қандай бағытқа жатады:

- а) бюджеттің түсімдерін болжамдау;
- ә) брутто бюджеті;
- б) салықтық жоспарлау;
- в) бюджет кірістері;
- г) инфляция.

64. Бюджет жобасын әзірлеу үдерісінде бюджеттік теңестірудің спецификалық әдістерін көрсетіңіз.

- а) сатылас, деңгейлес;
- ә) сатылас, салықтық;
- б) деңгейлес, салықтық;
- в) сатылас, мемлекеттік;
- г) мемлекеттік, салықтық.

65. Салықтық-бюджеттік жоспарлаудың мақсаты:

а) бюджеттің сұранысын қамтамасыз ету;

ә) экономикалық негізделген салықтық параметрлер мен берілген салықтық әлеуеттің параметрлері бойынша бюджеттік жүйеге салықтық түсімдердің максималды көлемін қамтамасыз ету;

б) қойылған стратегиялық мақсаттарды ұзақ мерзімді жоспарлау, яғни салықтық саясаттың стратегиялық параметрлері негізінде ұзақ мерзімге салықтық ағымдарды жоспарлау;

в) салықтық төлемдерді оңтайландыру, оларды азайтудың заңды тәсілдерін табу;

г) мемлекеттік деңгейде салықтық саясат белгілі бір дәрежеде салықтық жоспарлау.

66. Болжамдау үшін трендтік үлгілерді қолданудың дәйектілігі мен заңдылығы анықталатын жағдайлар:

- а) 3;

- ә) 6;
- б) 10;
- в) 5;
- г) 4.

67. Мемлекеттік салықтық реттеу:

а) салық салуды және салықтық ағымдарды арнайы тәсілдердің, әдістердің және құралдардың жүйесімен басқару;

- ә) экологияға, әлеуметтік инфрақұрылымға, халықты әлеуметтік қорғау;
- б) салықтық жеңілдіктер беру;

в) салықтық жоспарлау мен бюджеттеу параметрлерін түзету үдерісі, сонымен қатар басқарушы субъект деңгейінде салықтық ағымдарды оңтайландыру;

г) экономикалық және әлеуметтік нәтижеге жету үшін әр түрлі жеңілдіктермен, шегерімдермен және санкциялармен айла-шарғы жасауға мүмкіндік болуы.

68. Ұлыбритания мемлекеті қай жылдары «Төмен салықтар экономиканы тиімді етеді» деген ұранмен салықтық реформалар жүргізген:

- а) 1980-90 жылдары;
- ә) 1960-70 жылдары;
- б) 1970-80 жылдары;
- в) 1950-60 жылдары;
- г) 1930-40 жылдары.

69. Неміс елінің 1990 жылы салықтың алғашқы мөлшерлемесі 22 пайыздан 19 пайызға дейін төмендеген, ал ең жоғарғысы қанша пайыз болды:

- а) 53%;
- ә) 49%;
- б) 52%;
- в) 40%;
- г) 65%.

70. Корпорациялардың табысына салық салудың импутациялық жүйесі қолданылатын елдер:

- а) Бельгия, Ұлыбритания, Дания, Ирландия, Италия, Франция;
- ә) Қазақстан, АҚШ, Ұлыбритания, Ирландия, Чехия
- б) Франция, Италия, Польша, Швеция, Дания;
- в) Бельгия, Дания, Қазақстан, Польша, Словакия, Қытай;
- г) Моңғолия, Дания, Франция, Түркия, Қазақстан, Қытай.

71. Қазақстан Республикасында 1991 жылдың 25 желтоқсанында салық салудың жаңа жүйесі бойынша Қазақстан Республикасының нешінші Заңы қабылданды:

- а) 15 Заңы;
- ә) 12 Заңы;
- б) 11 Заңы;
- в) 13 Заңы;
- г) 20 Заңы.

338 ✕ Салықтық-бюджеттік жоспарлау

72. КТС_c белгісі қандай мағынаны білдіреді:

а) жоспарлы кезеңге корпоративтік табыс салығының сомасы;

ә) жоспарлы кезеңге мұнайдан тыс секторының жалпы қосылған құнының көлемі;

б) орташа тиімділік мөлшерлемесі;

в) есептік кезеңге мұнайдан тыс секторының жалпы қосылған құнының көлемі;

г) есептік кезеңге корпоративтік табыс салығының сомасы.

73. Болжамдау үшін ірі салық төлеушілерден жылдық күтілетін салық түсімдерінің есебі қандай формула бойынша жүргізіледі:

а) $KTC_{\text{күт}} = (T_{\text{есептік}} - T_{\text{бірж}}) / A_{\text{нақты}} \times 12$;

ә) $KTC_{\text{б}} = (K_{\text{ж}} \times B_{\text{б}} - Ш) \times M$;

б) $T_{\text{с}} = K_{\text{ж}} \times M$;

в) $M = T_{\text{есептік}} / K_{\text{есептік}} \times 100\%$;

г) $T_{\text{б}} = T_{\text{күт}} / Y_{\text{нақты}} \times 100\% \times \Theta_{\text{қарқын}} / 100\%$.

74. Ағымдағы жыл бойынша ірі салық төлеушілерден күтілетін салық түсімдерін білдіретін белгіні көрсетіңіз:

а) $P_{\text{күт}}$;

ә) $T_{\text{күт}}$;

б) $T_{\text{б}}$;

в) $\Theta_{\text{қарқын}}$;

г) $A_{\text{нақты}}$.

75. Салық жеңілдіктері бөлінетін топ:

а) 2;

ә) 4;

б) 5;

в) 6;

г) 3.

76. $KTC_{\text{б}} = (K_{\text{ж}} \times B_{\text{б}} - Ш) \times M$ формуласындағы M белгісінің мағынасы:

а) салық мөлшерлемесі;

ә) мұнай, газ конденсатын жеткізу көлемі;

б) КТС-ның болжанатын сомасы;

в) өткізудің болжанатын орташа бағасы;

г) салықтық заңнамаларға сәйкес қарастырылған шегерімдер.

77. Экстраполяция әдісінің негізі:

а) болжанатын объектінің тарихын зерттеу және оның өткені мен қазіргі даму заңдылықтарын болашаққа ауыстыру;

ә) жеткілікті салықты жоспарлау;

б) салық төлеушінің нақты жұмсаған шығындарымен байланысты болуы;

в) акциз қосылатын босату бағасы бойынша жүзеге асырылатын акциздік тауарлардың құны болуы;

г) салық салынатын айналым мөлшерін анықтау.

78. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев 2006 жылы 1 наурызда Халыққа арнаған «Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында» жолдауында ҚҚС мөлшерлемесін неше пайызға қысқарту керек екенін мәлімдеді?

- а) 1%;
- ә) 2%;
- б) 3%;
- в) 4%;
- г) 5%.

79. Акциз бюджет кірістерінің қанша пайызын құрайды:

- а) 2,7;
- ә) 5,7;
- б) 4,7;
- в) 3,7;
- г) 6,7.

80. Есептік кезең үшін импортталатын тауарларға ҚҚС-тың орташа мөлшерлемесі қандай формуламен анықталады:

- а) $M = \text{ҚҚС}_e / I_k \times 100\%$;
- ә) $\text{ҚҚС}_n = B_{\text{нн}} \times M / 100\%$;
- б) $\text{ҚҚС}_6 = \text{ЖІ}\Theta_6 \times A / 100\%$;
- в) $A = \text{ҚҚС}_e / \text{ЖІ}\Theta_k \times 100\%$;
- г) $\text{ҚҚС}_6 = \text{ҚҚС}_e \times \text{Й}_6 / 100\% \times \Theta_{\text{онд}} / 100\%$.

81. Есептік кезең үшін импортталатын тауарларға ҚҚС сомасының белгісі:

- а) ҚҚС_e ;
- ә) ҚҚС_6 ;
- б) ҚҚС_n ;
- в) ҚҚС_k ;
- г) ҚҚС_* .

82. Қазіргі кезде әлеуметтік салықты оңтайландырудың көп тараған әдісі:

- а) аутсорсинг;
- ә) мүлікті жалдау;
- б) ЖТС;
- в) ҚҚС;
- г) салықтың орташа мөлшерлемесі.

83. Жаңама салықтар:

- а) ҚҚС және акциз;
- ә) жеке табыс салығы және мүлік салығы;
- б) табыс салығы және мүлік салығы;
- в) жер салығы және ҚҚС;
- г) табыс салығы және акциз.

84. ЖТС бойынша салық кезеңі:

- а) күнтізбелік ай, күнтізбелік жыл;

340 ✕ Салықтық-бюджеттік жоспарлау

- а) күнтізбелік күн, күнтізбелік ай;
- б) күнтізбелік күн, күнтізбелік жыл;
- в) күнтізбелі сағат, күнтізбелік күн;
- г) күнтізбелік сағат, күнтізбелік жыл.

85. Мұнайды, газ конденсатын ішкі нарыққа өткізген кезде төмендетілген қолданылатын коэффициент:

- а) 0,5;
- ә) 0,4;
- б) 0,6;
- в) 0,7;
- г) 0,8.

86. Коммерциялық табу бонусын есептеу тәртібі:

а) коммерциялық табу бонусының сомасы салық салу объектісінің, салық базасы мен мөлшерлемелерінің негізінде айқындалады;

ә) коммерциялық табу бонусы салық базасының 0,1 пайыз мөлшерлемесі бойынша төленеді;

б) жер қойнауын пайдалануға арналған әрбір жеке келісімшарт бойынша жүзеге асырылатын қызмет бойынша жер қойнауын пайдаланушылар;

в) жер қойнауын пайдаланушы пайдалы қазбаларды өндіруге салық жөніндегі декларацияны орналасқан жері бойынша салық органына салық кезеңінен кейінгі екінші айдың 15-інен кешіктірмей береді;

г) салық төлеуші салықтың есептелген сомасын орналасқан жері бойынша бюджетке салық кезеңінен кейінгі екінші айдың 25-інен кешіктірмей төлеуге міндетті.

87. Жер қойнауын пайдаланушылардың негізгі төлейтін арнаулы төлемдері мен салықтары:

- а) 3;
- ә) 5;
- б) 6;
- в) 4;
- г) 7.

88. Салық түсімдерінің контингентін есептеу әдістемесі қанша сатымен сипатталады:

- а) 3;
- ә) 5;
- б) 6;
- в) 4;
- г) 7.

89. Жер салығының болжамды есебі қандай формуламен есептеледі:

- а) $J_{\text{г}} = A \times M_{\text{г}} \times K$;
- ә) $K_{\text{г}} = C_{\text{к}} \times \text{АЕК} \times M \times K / 100\%$;
- б) $M_{\text{г}} = (K_{\text{ин}} \times K / 100\%) \times M / 100\%$;
- в) $M_{\text{г}} = K_{\text{н}} \times M / 100\%$;
- г) $O_{\text{г}} = K_{\text{н}} \times U$.

90. Мүлік салығын есептеу үшін салық кезеңі:

- а) күнтізбелік жыл;
- ә) күнтізбелік күн;
- б) күнтізбелік ай;
- в) күнтізбелік он күндік;
- г) күнтізбелік тоқсан.

91. Көлік салығының төлеу мерзімі:

- а) 5 шілде;
- ә) 1 шілде;
- б) 10 шілде;
- в) 15 шілде;
- г) 20 шілде;

92. Әмбебаптық акциздердің түрлері:

- а) 2;
- ә) 4;
- б) 3;
- в) 5;
- г) 6.

93. Көлемі 0,50 гектарға дейін қоса алғанда – 0,01 гектар үшін қанша теңге мөлшерде белгіленеді:

- а) 20;
- ә) 10;
- б) 40;
- в) 30;
- г) 60.

94. Негізгі құралдарының салық салынатын құны болжамды қайта бағалау коэффициентімен түзетіледі және салық заңнамасына байланысты салық мөлшерлемесін ескеру қандай формуламен есептеледі:

- а) $M_0^a = (K_{нк} \times K / 100\%) \times M / 100\%$
- ә) $K_0^a = C_n \times АЕК \times M \times K / 100\%$
- б) $Ж_0^a = A \times M_0^a \times K$
- в) $O_0^a = K_0^a \times T$
- г) $M_0^a = K_n \times M / 100\%$

95. Жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақы:

а) жер үсті көздерінен суды ана отырып немесе оны алмай, арнаулы су пайдаланудың барлық түрлері үшін алынатын төлем.

ә) мемлекеттік орман қорының учаскелерінде орманды пайдаланудың мынадай түрлері үшін алынатын төлем.

б) орманды пайдаланғаны үшін төлемақының болжамды сомасы.

в) босатылған ағаштың көлемі.

г) ағаш үшін орташа мөлшерлемелер.

96. $CPT_6 = K_c \times M$ формуласындағы CPT_6 белгісінің мағынасы:

а) жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақының болжамдалған сомасы;

3.42 ✕ Салықтық-бюджеттік жоспарлау

- а) су тарту көлемі;
- б) төлемақы мөлшерлемесі;
- в) ағаш үшін орташа мөлшерлемелер;
- г) босатылған ағаштың көлемі.

97. Қазақстанның табиғи және басқа да көздерін пайдаланғаны үшін төлемдер шамалап алғанда жалпы салықтық түсімдердің қанша пайызын құрайды:

- а) 10%;
- ә) 11%;
- б) 12%;
- в) 9%;
- г) 8%.

98. Бонус дегеніміз:

а) жер қойнауын пайдаланушының тіркелген төлемдері;
ә) минералды шикізаттың құрамындағы пайдалы қазбалар қорларының нақты көлемі;

б) мемлекеттік орман қорының учаскелерінде орманды пайдаланудың мынадай түрлері үшін алынатын төлем;

в) жер қойнауын пайдаланушының келісімшарт аумағында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен келісімшарт аумағы кеңейтілген кезде жер қойнауын пайдалану құқығын сатып алу үшін алған біржолғы тіркелген төлемі

г) жер үсті көздерінен суды ала отырып немесе оны алмай, арнаулы су пайдаланудың барлық түрлері үшін алынатын төлем.

99. Үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін жер қойнауын пайдаланушы осында белгіленген тәртіпке сәйкес жер қойнауын пайдалануға арналған әрбір жеке келісімшарт бойынша салық салу объектісін, сондай-ақ салық салумен байланысты қанша объектілерді айқындайды:

- а) 6;
- ә) 7;
- б) 8;
- в) 9;
- г) 10.

100. Қазақстан Республикасының Үкіметі немесе құзыретті орган мен жер қойнауын пайдаланушы арасында қай мерзімге дейін жасалған және міндетті салық сараптамасынан өткен, өнімді бөлу туралы келісімде көрсетілген:

- а) 2009 жылы 1 қаңтар;
- ә) 2009 жылы 1 маусым;
- б) 2009 жылы 1 мамыр;
- в) 2009 жылы 1 наурыз;
- г) 2009 жылы 1 ақпан.

ГЛОССАРИЙ

А

Аванстық төлем – заңды тұлғалардың материалдық игілік, атқарылған жұмыс және көрсетілген қызмет үшін алдағы төленетін төлем есебінен берілетін ақшалай сома. Заңды тұлғалар корпоративтік табыс салығы бойынша әр тоқсан сайын аванстық төлем декларациясып тапсырады.

Автокөлік құралдарының Қазақстан Республикасының аумағымен жүргені үшін алым – халықаралық қатынастарда жолаушылар мен жүктерді тасымалдауды жүзеге асыратын отандық автокөлік құралдарының Қазақстан Республикасының аумағынан кетуі; халықаралық қатынастарда жолаушылар мен жүктерді тасымалдауды жүзеге асыратын шетелдік автокөлік құралдарының Қазақстан Республикасының аумағына келуі (кетуі), Қазақстан Республикасының аумағы бойынша транзиті; ірі көлемді және салмағы ауыр отандық және шетелдік автокөлік құралдарының Қазақстан Республикасының аумағымен жүруі үшін.

Агенттік шарттар (келісім) – Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жасасқан азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттар (келісім), олар бойынша бір тарап (агент) екінші тараптың тапсырмасы бойынша өз атынан, бірақ екінші тараптың есебінен, не екінші тараптың атынан және есебінен белгілі бір әрекет жасауға міндеттенеді.

Ағымдағы салықтық бақылау – салық қызметі органдары салықтық бақылау нысандарының орындалуына ағымдағы кезеңде жасалатын бақылау.

Ағымдық бюджеттік бағдарламалар үшін бюджет шығыстарының лимитін есептеу – бюджет субвенциялары мен алымдарды қосқандағы ағымдық бюджеттік бағдарламаларға шығыстардың жалпы сомасы; бекітілген заттай нормалар; ағымдағы қаржылық жылдың ағымдық бюджеттік бағдарламаларының көлемі; орта мерзімді фискалды саясатта бюджет шығыстарын арттыру немесе қысқартуды анықтау; ағымдағы қаржылық жылда аяқталатын ағымдық бюджеттік бағдарламалар.

Ағымдық салықтық жоспарлау – нақты қаржылық жылға салықтық түсімдердің жоспарын қалыптастырумен және берілген салықтық міндеттерді қамтамасыз ету әдістерін анықтаумен байланысады. Бұл үдерісті жүзеге асыру кезінде бастапқы сәт нақты бағыттар бойынша және мемлекеттік шығыстардың көлемі бойынша ағымдық жылға қоғамдық басымдықтарға байланысты шешімдер қабылдау болуы керек.

Адвокаттар мен жеке нотариустардың табысы – заң көмегін, нотариаттық іс-әрекеттер ақысын қоса алғанда, адвокаттық және нотариаттық қызметті жүзеге асырудан түскен табыстардың барлық түрлері, сондай-ақ қорғау мен өкілдікке байланысты шығыстардың орнын толтырудан алынған сомалар.

Азаматтық авиация саласындағы сертификаттау үшін алым – Қазақстан Республикасында әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы Қазақстан Республикасы заңнамасында белгіленген талаптарға сәйкестігін растауға азаматтық әуе кемелерінің пайдаланушысын, авиациялық

3.44. Салықтық-бюджеттік жоспарлау

жұмыстарды орындайтын пайдаланушыны, азаматтық әуе кемесінің ұшуға жарамдылығын, азаматтық әуе кемесінің тиісін, азаматтық әуе кемесінің данасын, азаматтық авиацияның авиациялық техникасына техникалық қызмет көрсету және жөндеу жөніндегі ұйымды, әуесайлақты, тікұшақ айлағын, авиациялық оқу орталығын, әуежайдың авиациялық қауіпсіздік қызметін тексеріп қарауды ұйымдастыру бойынша, аэронавигациялық ұйымның әуе қозғалысына қызмет көрсету ұйымдарын, аэронавигациялық ұйымның радиотехникалық жабдықты пайдалану және байланыс қызметтерін азаматтық авиация саласындағы уәкілетті мемлекеттік органның сертификаттауы үшін алынатын алым.

Айлық есептік көрсеткіш – зейнетақы, жәрдемақы және өзге де төлемдерді есептеу үшін, сондай-ақ айыппұл санкцияларын, салық төлемдері мен басқа да төлемдерді қолдану үшін республикалық бюджет туралы заңда жыл сайын белгіленетін көрсеткіш.

Айналым жасау күні – жұмыстар, көрсетілетін қызметтер тұрақты (үзіліссіз) негізде өткізілетін болса, онда бірінші басталатын күн; шот-фактура жазылған күн; әрбір төлемді (есеп айырыеу нысанына қарамастан) алған күн.

Айналым қаражаттары – өнім өндіру мен өткізудің жоспарлы және үздіксіз үдерісін қамтамасыз ететін өндірістік айналым қорлары мен айналыс қорларын құру үшін бірлестіктерге, кәсіпорындарға, ұйымдарға авансыланған ақшалай қаражаттың жиынтығы.

Айыппұл – екі жақтың бірінің шарт бойынша міндеттемелерді бұзғаны үшін төленетін төлем, тұрақсыздық айыбының бір түрі, оның мақсаты – шарт тәртібін нығайту және зардап шеккен жақтың шығынын өтеу. Тұрақты сома немесе орындалмаған міндеттеме сомасының пайызы түрінде алынады. Салық қызметі органдары салық төлеушілердің салық міндеттемелерін дер кезінде орындамағаны үшін айыппұл салады.

Акциз салығы – Қазақстан Республикасының аумағында өндірілген және Қазақстан Республикасының аумағына импортталатын тауарларға салына- тын салық.

Акцизделетін тауарлар – спирттің барлық түрлері; алкоголь өнімі; темекі бұйымдары; бензин (авиациялық бензинді қоспағанда), дизель отыны; микроавтобустарды, автобустар мен троллейбустарды қоспағанда, 10 немесе одан да көп адам тасымалдауға арналған, двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын моторлы көлік құралдары; двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, адамдар тасымалдауға арналған жеңіл автокөліктер және өзге де моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару аспаптары бар автокөліктерден басқа); двигателінің көлемі 3000 текше сантиметрден асатын, жүкке арналған платформасы және жүк бөлігінен қатты стационарлық қабырғамен бөлінген жүргізуші кабинасы бар жеңіл автокөлік шассііндегі моторлы көлік құралдары (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын немесе қолмен басқару аспаптары бар автокөліктерден басқа); ишкі мұнай, газ

конденсаты; Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес дәрілік зат ретінде тіркелген, құрамында спирт бар медициналық мақсаттағы өнім.

Акциздер – акцизделетін тауарларға салынатын, олардың бағасына қосылатын және сатып алушы төлейтін жанама салықтардың бірі.

Акционерлік қоғам – жарғылық қоры акционерлердің арасында таратылған акциялардың белгілі бір санына бөлінген заңды тұлға, акциялардың саны олардың табыстан өзінің үлесін (дивидендтер) алу құқығын куәландырады.

Акция – акционерлік қоғам шығаратын және акционерлік қоғамды басқаруға қатысуға, ол бойынша дивиденд және акционерлік капиталына қатысатын және иеленушісіне қоғам таратылған жағдайда оның мүлкіне құқықтарды куәландыратын бағалы қағаз. Акциялар тек атаулы эмиссиялық бағалы қағаздар ретінде шығарылады.

Ақпаратты өңдеу жөнінде көрсетілетін қызметтер – ақпаратты жинау мен қорытуды, ақпараттық массивтерді (деректерді), жүйеге келтіруді жүзеге асыру және осы ақпаратты өңдеу нәтижелерін пайдаланушының билік етуіне беру жөнінде көрсетілетін қызметтер.

АҚШ-ға болжамдық зерттеулерді ұйымдастырудың деңгейі – мемлекеттік реттеу жүйесіндегі болжамдау, фирма ішлік болжамдау, коммерциялық болжамдау.

Ақша-несиелік саясатының негізгі мақсаты – бағаның тұрақтылығын қамтамасыз ету, яғни, жылдық инфляцияның төмен деңгейін сақтап тұру. Бұл мақсатқа жеткенде елдің экономикалық өсімі үшін қажет шарттардың болуына, инвестициялық нарықтың дамуына, банк секторындағы несиелік белсенділікті ынталандыруына жағдай жасалады.

Алдын-ала салықтық бақылау – салық қызметі органдары салықтық бақылау нысандарының орындалуына алдын-ала бақылау жасайды, яғни мерзімінен бұрын есепке алады.

Алым – белгілі бір қызмет түрін бастар алдында немесе осы қызмет түріне құқық берер кезде төленетін міндетті төлем.

Амортизация – негізгі қорлардың құнын олардың көмегімен өндірілетін тауарлар мен көрсетілетін қызметтер есебінен біртіндеп толтыру.

Амортизациялық аударым – негізгі құрал-жабдықтардың тозығын толтыру үшін, яғни оны ұдайы жаңғырту үшін осы құрал-жабдықтар құнының бір бөлігін аудару.

Амортизациялық аударымдардың болжамдық мәні – жаңартудың болжамдық қарқынынан және негізгі қорларды шығару, оларға бағалардың өзгеруі, инфляциялық күтулерден және басқа да факторларға сүйене отырып соңғыны түзетумен олардың есептік мөлшері негізінде есептеледі.

Аралас салықтар – салықты әрі заңды тұлға, әрі жеке тұлға ретінде төлейді. Қазақстан Республикасында аралас салықтарға: қосылған құн салығы, акциз салығы, жер салығы, әлеуметтік салық жатады.

Арнайы экономикалық аймақ – мемлекеттің салық және басқа да бюджетке төленетін міндетті төлемдер бойынша жеңілдіктер қарастырылған аумағы.

Арнайы экономикалық аймақтың аумағына өткізілетін тауарлар – еркін кедендік аймақ кедендік рәсімімен орналастырылатын (орналастырылған) және кедендік бақылаудағы тауарлар.

Арнайы экономикалық аймақтың аумағына өткізілетін тауарларға салық салу – Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындаған тауарлар тізбесі бойынша арнайы экономикалық аймақтарды құру мақсатына сай келетін қызметті жүзеге асыру кезінде толығымен тұтынылатын тауарларды арнайы экономикалық аймақтың аумағына өткізуге полдік мөлшердеме бойынша ҚҚС салынады.

Арнайы автокөліктер – белгілі бір технологиялық үдерістерді немесе операцияларды орындауға арналған, арнайы жабдығы бар автокөліктер.

Арнаулы салық режимі – салық төлеушілердің жекелеген санаттары үшін белгіленетін және жекелеген салық түрлері мен жер учаскесін пайдаланғаны үшін төлемақыны есептеу мен төлеудің, сондай-ақ олар бойынша салық есептілігін табыс етудің оңайлатылған тәртібін қолдануды көздейтін бюджетпен есеп айырырудың ерекше тәртібі. **А.е.р.-нің түрлері** – шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін арнаулы салық режимі; патент негізінде арнаулы салық режимі; оңайлатылған декларация негізінде арнаулы салық режимі; шаруа немесе фермер қожалықтары үшін арнаулы салық режимі; ауыл шаруашылығы өнімдерін, акваөсіру (балық өсіру шаруашылығы) өнімін, акваөсіру (балық өсіру шаруашылығы) өнімін өндіруші заңды тұлғалар және ауылдық тұтыну кооперативтері үшін арнаулы салық режимі.

Аудан бюджеті (облыстық маңызы бар қала) – салықтық және басқа да түсімдер есебінен қалыптастырылатын және ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті мемлекеттік органдардың, оларға ведомствалық бағынышты мемлекеттік мекемелердің міндеттері мен функцияларын қаржымен қамтамасыз етуге және тиісті аудандағы (облыстық маңызы бар қаладағы) мемлекеттік саясатты іске асыруға арналған орталықтандырылған ақша қоры. Тиісті қаржы жылына арналған **А. Б. (О.М.Б.Қ.)** аудан (облыстық маңызы бар қала) мәслихатының шешімімен бекітіледі.

Аукцион – мүліктерді (оның ішінде мүліктік құқықтарды) және өнер туындылары мен антиквариаттарды сатуды жүзеге асыратын орын.

Аукциондардан алынатын алым – Қазақстан Республикасының аумағында өткізілетін аукциондарда мүлікті (оның ішінде мүліктік құқықтарды) өткізу кезінде алынатын төлем.

Аукционды өткізудің ағылшындық әдісі – аукционда белгілі бір белгіленген бағадан жоғары қарай өсіп отырады. Бұл аукционда негізінен құнды заттар, антиквариат, ұартиналар, бағалы тастардан жасалған бұйымдар қойылады.

Аукционды өткізудің голландтық әдісі – белгілі бір белгіленген бағадан төмен қарай кеміп отырады. Бұл аукционда негізінен құны төмен заттар, көбінесе ауыл шаруашылық тауарлары, есептен шығарылған міндеттемелер және басқа да бұйымдар сатылады.

Ауылдық тұтыну кооперативтері – мүшелері (пайшылары) тек шаруа немесе фермер қожалықтары болып табылатын; жылдық жиынтық табысының кемінде 90 пайызын осында аталған қызметті жүзеге асыру нәтижесінде алынған табыстар құрайтын ауылдық тұтыну кооперативтері.

Ашық аукцион – қатысушыларда шек болмайды, жап-жақтан жеке және заңды тұлғалар қатыса алады.

Аэродром – әуе кемелерінің ұшуын, қонуын, бұрылуын, тұрағын қамтамасыз ету және оларға қызмет көрсету үшін арнайы дайындалып, жабдықталған жер учаскесі.

Ә

Әлеуметтік сала объектілерін пайдалану кезінде алынған табыс – әлеуметтік сала объектілерінде көзделген қызмет түрлерін жүзеге асыру кезінде пайдаланылатын, салық төлеушіге меншік құқығында тиесілі мүліктер.

Әлеуметтік салада қызметін жүзеге асыратын ұйымдар – әлеуметтік саладағы қызметке жататын қызмет түрлерін жүзеге асыратын, өтеусіз алынған мүлік түріндегі табыстар және салымдар бойынша сыйақылар ескеріле отырып, олардан алынатын табыстар осындай ұйымдардың жылдық жиынтық табысының кемінде 90 пайызын құрайтын ұйымдар; салық кезеңінде мүгедектер саны қызметкерлердің жалпы санының кемінде 51 пайызын құрайтын ұйымдар; салық кезеңінде мүгедектердің еңбегіне ақы төлеу бойынша шығыстар еңбекке ақы төлеу бойынша жалпы шығыстардың кемінде 51 пайызын (есту, сойлеу, сондай-ақ көру қабілетінен айрылған мүгедектер жұмыс істейтін мамандандырылған ұйымдарда – кемінде 35 пайызын) құрайтын ұйымдар. *Ә.с.қ.ж.а.ұ.-ға жатпайды* – акцизделетін тауарлар өндіру мен өткізу жөніндегі қызметтен табыстар алатын ұйымдар.

Әлеуметтік саладағы қызмет түрлері – косметологиялық, санаторий-курорттық қызметтерді қоспағанда, медициналық қызметтер көрсету; білім беру қызметін жүргізу құқығына тиісті лицензиялар бойынша жүзеге асырылатын бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім беру, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру, сондай-ақ қосымша білім беру, мектепке дейінгі тәрбие және оқыту жөнінде қызметтер көрсету; ғылым саласындағы уәкілетті орган аккредиттеген ғылыми және ғылыми-техникалық қызмет субъектілері жүзеге асыратын ғылым (ғылыми зерттеулер жүргізуді, автордың ғылыми зияткерлік меншікті пайдалануын, оның ішінде іске асыруын қоса алғанда), спорт (коммерциялық сипаттағы спорттық ойын-сауық іс-шараларынан басқа), мәдениет (кәсіпкерлік қызметтен басқа). Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес тарихи-мәдени игілік объектілерінің тізіліміне немесе Тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізіміне енгізілген тарихи-мәдени мұра мен мәдени құндылықтарды сақтау (ақпарат таратуды және насихатты қоспағанда) бойынша қызметтер көрсету саласындағы, сондай-ақ балаларды, қарттар мен мүгедектерді әлеуметтік қорғау және әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы қызмет; кітапхана қызметі.

Әлеуметтік салық – ол 1999 жылдан бері бұған дейін қолданылып келген әлеуметтік қорларға: зейнетақы қоры, мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қоры, міндетті медициналық сақтандыру қоры, халықты жұмыспен қамту қорларына аударылатын сақтық жарналары аударымдарының орнына еп-

гізінген салық түрі, әлеуметтік салықтан түсетін түсімдер мемлекеттік бюджеттің 15-16 пайызын құрайды.

Әлеуметтік салықтың болжамдық сомасы – материалдық өндіріс саласы қызметкерлерінің еңбекақы төлеу сомасының болжамдық мәні мөлшерінен белгіленген мөлшерлемелер бойынша есептеледі.

Әлеуметтік салықтың мөлшерлемелері – жалпы 11 пайыз. Арнаулы салық режімдерін қолданатындарды қоспағанда, дара кәсіпкерлер, жеке негариустар, адвокаттар, жеке сот орындаушылар, кәсіби медиаторлар өзі үшін Республикалық Бюджет туралы Заңда белгіленген және төленетін күні қолданыста болған айлық есептік көрсеткіштің еселенген мөлшерінде және әрбір қызметкер үшін айлық есептік көрсеткіштің бір еселенген мөлшерінде әлеуметтік салық төлейді. Осы ереже салық төлеушілер салық есептілігін табыс етуді уақытша тоқтата тұру кезеңінде оларға қолданылмайды. Тірек-қимыл мүшесі бұзылған, есту, сойлеу, қору қабілетінен айрылған мүгедектер жұмыс істейтін мамандандырылған ұйымдар (әлеуметтік салада қызметін жүзеге асыратын ұйымдар) шарттарына сәйкес 4,5 пайыз. Шаруа және фермер қожалықтары үшін арнаулы салық режімін қолданатын дара кәсіпкерлер үшін әлеуметтік салық мөлшерлемелері – бірыңғай жер салығын төлеушілер әрбір қызметкер, сондай-ақ шаруа немесе фермер қожалығының басшысы мен кәметке толған мүшелері үшін республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және әлеуметтік салықты есептеу жүргізілетін айдың бірінші күні қолданыста болған айлық есептік көрсеткіштің 20 пайыз мөлшерлемесі бойынша әлеуметтік салық сомасын ай сайын есептен отырады. Шаруа немесе фермер қожалығының кәметке толған мүшелерінің әлеуметтік салықты есептеу мен төлеу жөніндегі міндеттемелері олар кәметке толған жылдан кейінгі күнтізбелік жылдың басынан бастап туындайды. Әлеуметтік салықтың есептелген сомасы «Міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес есептелген әлеуметтік аударымдар сомасына азайтылуға жатады. Әлеуметтік аударымдар сомасы әлеуметтік салық сомасынан асып түскен кезде, әлеуметтік салықтың сомасы нөлге тең болады. Патент немесе оңайлатылған декларация негізінде арнаулы салық режімін қолданатын төлеушілер үшін әлеуметтік салық мөлшерлемелері – «Міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес есептелген әлеуметтік аударымдарды алып тастағаннан кейінгі патент құнының 1/2 бөлігі мөлшерінде әлеуметтік салық түрінде бюджетке төленеді. Әлеуметтік аударымдар сомасы әлеуметтік салық сомасынан асып түскен кезде, әлеуметтік салық сомасы нөлге тең болады.

Әлеуметтік-экономикалық даму болжамы – орталық мемлекеттік органдардың үш жылға және республикалық бюджеттің үш жылға Стратегиялық жоспарларды жасауға негіз болып табылатын құжат.

Әлеуметтік-экономикалық дамудың басымдылығы – нәтижелік жағынан тиімділерін және әлеуметтік-экономикалық мақсатқа жету үшін іс-әрекет амалдары.

- Әлеуметтік-экономикалық дамудың мақсаты** – экономиканың (жоспарлы), әлеуметтік саланың, қорғаныстың және қауіпсіздіктің жағдайын жақсарту, ол мемлекеттік стратегиялық жоспарлаудың қатысушыларымен анықталады және сандық, сапалық көрсеткіштермен сипатталады.
- Әлеуметтік-экономикалық дамудың міндеті** -- мерзім бойынша шектелген бір-бірімен байланысқан іс-шаралар кешені.
- Әлеуметтік-экономикалық дамудың нәтижесі** – экономиканың, әлеуметтік саланың, қорғаныстың, қауіпсіздіктің қол жеткен (деректік) жағдайы, ол сандық және сапалық көрсеткіштермен сипатталады.
- Әлеуметтік-экономикалық дамудың негізгі параметрлері** – халықтың өмір сүру сапасы мен деңгейін арттыру, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, серпінді және тұрақты экономикалық дамуды қамтамасыз ету, теңгерімделінген аудандық дамуды қамтамасыз ету, мемлекеттік басқарудың нәтижелігін арттыру.
- Әмбебан акциздер** – тауарлар мен қызметтердің құнына найызбен жалпы айналымнан өндіріледі. Сатудан алынатын және айналымдардан алынатын салықтар жатады.
- Әр түрлі мақсаттағы жаңа материалдар** – әр түрлі қызмет салаларында және аяларында қолдануға арналған, бұрын қолданылмаған немесе бұрын белгісіз болған жаңа қасиеттерге не металл немесе металл емес негіздегі конструкциялық материалдар.
- Әрекетсіз заңды тұлға** – Салық кодексінде белгіленген тапсыру мерзімдерінен кейін бір жыл өткен соң корпоративтік табыс салығы бойынша, ойын бизнесінің салығы бойынша, тіркелген салық және оңайлатылған декларация бойынша декларацияны тапсырмаған, көрсетілген декларацияны тапсыру бойынша талаптар қолданылмайтын салық төлеушілерді қоспағанда, резидент заңды тұлға, Қазақстан Республикасындағы қызметін тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын бейрезидент заңды тұлға, сондай-ақ бейрезидент заңды тұлғаның құрылымдық бөлімшесі.

Б

- Бағалы қағаздар** – акциялар, борыштық бағалы қағаздар, депозитарлық қолжазғар, пайлық инвестициялық қорлардың пайлары, ислам бағалы қағаздары.
- Бағамдық айырма (оң, теріс)** – шетелдік валютамен жасалған операциялар бойынша пайда болатын айырма. Бұл айырма бухгалтерлік есепте ұлттық валютамен жасалған операцияны көрсету нәтижесінде операция жасалған күн мен осы операция бойынша есеп айырысқан күн арасында пайда болады.
- Баж салығы** – мемлекетпен немесе өзара кәсіби қатынастар жасайтын жеке адамдардан, заңды ұйымдардан өндіріп алынатын тұтыну салығының бір түрі (мәселен, жалгерлік туралы шарт жасасу, бағалы қағаздар беру, қамқоршылық туралы келісім). Б.с.-ның түрлері: мемлекеттік және келендік баж.

Баждың алымнан айырмашылығы – баж бюджеттің табысы, ал алым мемлекеттік мекемелердің көрсеткен қызметтеріне орай табысы болып саналады; баждың мөлшері төлеушілерге ұсынылған қызметтерінің құнына байланысты болмайды, ал алым көрсетілген қызметтердің құнына орай анықталады, яғни өтініш берушінің мемлекеттік органға келтіретін шығындары есепке алынады. Сондықтан алымның мөлшері тауар бағасы сияқты нақты болуы тиіс.

Базалық шығыстар – республикалық бюджет туралы заңмен немесе жергілікті бюджет туралы мәслихаттың шешімімен жоспарлы кезеңнің екінші және үшінші жылына индикативті көрсеткіштер ретінде бекітілетін бюджеттік бағдарламалар бойынша шығыстар. **Б.ш.** – тұрақты сипаттағы шығыстар, күрделі шығыстар, сондай-ақ басталған (жалғасатын) бюджеттік инвестициялық жобаларға және қабылданған мемлекеттік концессиялық міндеттемелерді орындауға арналған шығыстар.

Байланысты гранттардың түсімін болжамдау – байланысты гранттардың және республикалық бюджет қаражаттарының есебінен бірігіп қаржыландыру есебінен жобаларды жүзеге асыруға бағытталған бюджеттік бағдарламалардың әкімшілігі болып табылатын мемлекеттік органдармен жүзеге асырылады. Байланысты гранттардың түсімін болжамдау гранттар туралы сәйкес келісімдерде айтылған сомалар шегінде белгіленеді.

Байланысты жобалар – осындай мақсатта, олар бойынша келісімшарттар (шарт) өзара байланысты немесе өзара тәуелді болып табылатын жобалар.

Бақылау-касса машиналары – тауарларды жұмыстарды, қызметтерді өткізу кезінде жүзеге асырылатын ақшалай есеп айырысулары туралы ақпаратты тіркеуді және көрсетуді қамтамасыз ететін фискалды модульдер, фискалды жады блогы бар электронды құрылғылар немесе компьютерлік жүйелер.

Баланстық күн – активтер өткізілген айдың бірінші күнінде бухгалтерлік баланста көрсетілген құны.

Барабарлық әдіс – есепке жатқызылған ҚҚС салық салынатын айналымның жалпы айналым сомасындағы үлес салмағына қарай айқындалады.

Басқа да міндетті төлемдер – Салық кодексінде белгіленген мөлшерде және жағдайларда жүргізілетін кедендік төлемдерін қоспағанда, бюджетке төлемақылар, алымдар, баждар түріндегі міндетті ақша аударымдары.

Басқа да салықтық емес түсімдерді болжау – салықтық емес түсімдердің әр түрі бойынша өткен жылдардағы түсімдер серінішін талдау арқылы, ағымдық жылдағы күтілетін түсімдерді бағалай отырып, болжанатын жылдағы инфляция деңгейіне түзетулермен анықталады.

Басқару және жалпы әкімшілік шығыстар – ұйымды басқаруға, басқарушы персоналдың өндірістік үдеріске байланысты емес еңбегіне ақы төлеуге байланысты шығыстар.

Бастапқы салықтық есенділік – салық төлеушіні тіркеу есебіне қою жүргізілген және осы тұлға салық төлеуші (салық агенті) болып табылатын салықтардың және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің белгілі бір түрлері бойынша салық міндеттемесі, сондай-ақ міндетті зейнетақы

жарналары, міндетті кәсіптік зейнетақы жарналары есептеу, ұстау мен аудару және әлеуметтік аударымдарды есептеу мен толеу бойынша міндеттеме алғаш туындаған салық кезеңі үшін тұлға табыс ететін салық есептілігі.

Бас тігу – тәуекелге негізделген және екі немесе бірнеше жеке, сондай-ақ заңды тұлғалар арасында жасалған, нәтижесі болуы немесе болмауы белгісіз мән-жайға байланысты болатын ұтыс туралы келісім.

Бейрезиденттер – резидент болып табымайтын жеке және заңды тұлғалар; қосарланған салық салуды болғызбау туралы халықаралық шарттың ережелеріне сәйкес бейрезиденттер болып танылатын шетелдіктер немесе азаматтығы жоқ адамдар.

Бейрезиденттің Қазақстан Республикасындағы тұрақты мекемесі қызметін жүзеге асыру мерзімдеріне қарамастан, Қазақстан Республикасының аумағында кәсіпкерлік қызметін сол арқылы жүзеге асыратын Қазақстан Республикасындағы мынадай қызмет орындарының бірі: тауарларды өндіру, оңдеу, жинақтау, орау, буып-түю және беру жүзеге асырылатын кез-келген орын; кез-келген басқару орны; жер қойнауын геологиялық зерттейтін, пайдалы қазбаларды барлауды, өндіруге дайындық жұмыстарын және пайдалы қазбаларды өндіруді жүзеге асыратын және пайдалы қазбаларды барлауды және оңдеуді бақылау және қадағалау жөніндегі жұмыстарды орындайтын, қызметтер көрсететін кез-келген орын; құбыржолға байланысты қызметті (оның ішінде бақылау немесе қадағалау) жүзеге асыратын кез-келген орын; ойын автоматтарын (жалғамаларын қоса), компьютерлік желілер мен байланыс арналарын, аттракциондарды орнатуға, ретке келтіруге және пайдалануға байланысты, сондай-ақ көлік немесе өзге де инфрақұрылымға байланысты қызметті жүзеге асыратын кез-келген орын; Қазақстан Республикасының аумағында тауарларды өткізу орны; құрылыс қызметін және құрылыс-монтаждау жұмыстарын жүзеге асыратын, сондай-ақ осы жұмыстардың орындалуын қадағалау жөніндегі қызметтерді көрсететін кез-келген орын; құбыржолға байланысты қызметті (оның ішінде бақылау немесе қадағалау) жүзеге асыратын өкілдікті қоспағанда, филиалдың немесе өкілдіктің орналасқан жері; «Сактандыру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес Қазақстан Республикасында бейрезиденттің ағынан делдалдық қызметті жүзеге асыратын тұлғаның орналасқан жері; шет мемлекеттің не мұндай бірлескен қызмет Қазақстан Республикасының аумағында жүзеге асырылса, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес бейрезидентпен жасалған бірлескен қызмет туралы шартқа қатысушы резиденттің орналасқан жері.

Бейрезиденттің резиденттің растайтын құжат табыс алушы бейрезиденттің Қазақстан Республикасымен халықаралық шарт жасасқан мемлекеттің резиденті болып табылатынын растайтын ресми құжат.

Бересі – салықтық тексеру нәтижелері туралы хабарламада Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіптен шағым жасалу кезеңінде шағым жасалатын бөлігінде көрсетілген соманы қоспағанда, есептелген, есенке жазылған және мерзімінде төленбеген салықтың және бюд-

жетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің, оның ішінде олар бойынша аванстық және (немесе) ағымдағы төлемдердің сомасы.

Бильярд үстелі – торлары (жақтауларда саңылаулары) бар және оларсыз бильярд ойынына арналған арнаулы үстел.

Болжам – қазіргі сәттегі бюджет жағдайы туралы ақпаратты жан-жақты және толық зерттеуге негізделеді; күтілетін бюджеттік көрсеткіштерге жетудің әр түрлі нұсқалардың табылған заңдылықтарына сәйкес анықталуы; талдау нәтижесінде бюджеттік қатынастардың дамуының ең дұрыс нұсқасын табу.

Болжамдық есептеулер – келе жатқан (жоспарлы) жылға арналған болса, онда олар елдің қолданыстағы бюджеттік сыныптамаға сәйкес табыстар мен шығыстардың нақты түрлеріне орай орындалады; егер ол жоспарлы жылдан кейінгі жылға қатысты болса, сәйкесінше бюджеттің құрылымы мен негізгі параметрлері үшін орындалады.

Болжанатын кезеңге еңбекақы сомасы – елдің немесе аймақтың халық шаруашылығында жұмыс істейтін қызметкерлер санын орташа еңбекақы мен бір жылдағы айлардың санына көбейту арқылы есептеледі. Салық салу мақсаты үшін оны еңбекақының жеңілдетілген бөлігіне түзету керек. Қысқа мерзімді болжамда жеңілдетілген еңбекақы үлесін есептік кезең деңгейінде қабылдайды, себебі бір жағынан, еңбекақының жеңілдетілген бөлігінің тікелей болжамы еңбек сыйымдылығы, екінші жағынан, ретроспективті мәліметтердің талдауы көрсеткендей бұл үлес уақыт бойынша тұрақты. Жеке тұлғалардың кірістеріне салықтың болжанатын сомасы салық салына-тын еңбекақыны салықтың орташа мөлшерлемесіне көбейткенге тең болады.

Бонус – жер қойнауын пайдаланушының тіркелген төлемдері. Б.-тың түрлері: қол қойылатын бонус және коммерциялық табу бонусы.

Бонустар түсімін болжамдау – мұнай секторы ұйымдары мен өзге де жер қойнауын пайдаланушылар бойынша жеке-жеке жүзеге асырылады.

Бонустар түсімін болжауды есептеу – уәкілетті органның жер қойнауын пайдалануға құқық алу үшін жүргізілетін конкурста жеңіске жеткен жер қойнауын пайдаланушылар арасындағы бонустар (АҚШ долларында) мен теңгенің АҚШ долларына болжамды бағамына қайта есептелетін пайдалы казбалар түрлерінің көлемі туралы мәліметтерінің негізінде жүргізіледі.

Борыштық бағалы қағаздар – мемлекеттік эмиссиялық бағалы қағаздар, облигациялар және Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес борыштық бағалы қағаздар болып танылған басқа да бағалы қағаздар.

Борыштық бағалы қағаздар бойынша дисконт – борыштық бағалы қағаздардың номиналдық құны мен бастапқы орналастырылу (купон есепке алынбаған) құны немесе сатып алыну (купон есепке алынбаған) құны арасындағы айырма.

Борыштық бағалы қағаздар бойынша купон – шығарылым шарттарына сәйкес эмитент борыштық бағалы қағаздардың номиналдық құнының үстінен төлейтін (төленуге жататын) сома.

Борыштық бағалы қағаздар бойынша сыйлықақы – шығарылым шарттары бойынша купон төлеу козделетін борыштық бағалы қағаздардың бастапқы

орналастырылу (купон есепке алынбаған) құны немесе сатып алыну (купон есепке алынбаған) құны мен номиналдық құнының арасындағы айырма.

Бөлек есептеу әдісі – есепке жатқызылған ҚҚС-ты анықтау кезінде, ҚҚС-ты төлеуші салық салынатын және салық салынбайтын айналымдар мақсаттарында пайдалану үшін алған тауарлар, жұмыстар, қызмет көрсетулер бойынша шығыстар мен ҚҚС-тың сомасы бойынша бөлек есеп жүргізеді.

Брутто бюджеті – бюджетте мемлекеттің барлық кірістік және шығыстық қаржылық операциялары көрсетілетін бюджет.

Біржолғы салықтар – кейбір жағдайларға байланысты туындайды және бір рет қана төленеді. Бұл салық түріне мысал ретінде берілген сыйға немесе мұра салықтарын алуға болады. Мұндай салықтар көптеген мемлекеттерде кең тараған және көбірек қолданыста болады.

Біржолғы төлемдерден түскен табыс – өздерінің қызметіне байланысты жеке кәсіпкердің, жеке нотариус пен адвокаттың кіріс бойынша төлемдерін қоспағанда, салық төлеушілердің Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес салық агенттерімен жасасқан азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттар бойынша табысы, сондай-ақ жеке тұлғалар төлейтін басқа да біржолғы төлемдер.

Бірыңғай жер салығын есептеу үшін салық салу объектісі – жер ресурстарын басқару жөніндегі мемлекеттік уәкілетті орган берген жер учаскелерінің бағалау құнын айқындау актісі негізінде белгіленген жер учаскесінің бағалау құны.

Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорынан және ерікті жинақтаушы зейнетақы қорларынан төленетін зейнетақы төлемдері түріндегі табыстар – бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры және ерікті жинақтаушы зейнетақы қорлары; салық төлеушілердің Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес міндетті зейнетақы жарналары; 2014 жылғы 1 қаңтарға дейін қолданыста болатын, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес ерікті кәсіптік зейнетақы жарналары; Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес міндетті кәсіптік зейнетақы жарналары; ерікті зейнетақы жарналары есебінен зейнетақымен қамсыздандыру туралы шарт талаптарына сәйкес ерікті зейнетақы жарналары есебінен қалыптасқан зейнетақы жинақтарынан; Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес зейнеткерлік жасқа толған және Қазақстан Республикасынан тысқары жерлерге тұрақты тұруға шығатын немесе шыққан Қазақстан Республикасының резиденттері жеке тұлғаларға; Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес зейнеткерлік жасқа толмаған және Қазақстан Республикасынан тысқары жерлерге тұрақты тұруға шығатын немесе шыққан Қазақстан Республикасының резиденттері жеке тұлғаларға; Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен мұраға қалған зейнетақы жинақтары түрінде жеке тұлғаларға жүзеге асыратын төлемдер.

Бюджет жүйесінде бюджет қаражатының атаулылық және нысаналы сипаты принципі – бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің Қазақстан Республикасының заңнамасын

сақтай отырып, бюджет қаражатын мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларында және бюджеттік бағдарламаларында, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің жарғылық капиталына қатысу арқылы бюджеттік инвестициялардың қаржылық-экономикалық негіздемелерінде көзделген нәтижелердің көрсеткіштеріне қол жеткізуге бағыттауы және пайдалануы.

Бюджет жүйесінде бюджеттердің дербестік принципі – түрлі деңгейдегі бюджеттер арасында түсімдердің тұрақты бөлінуін белгілеу және Бюджет кодексіне сәйкес олардың жұмсалыу бағыттарын айқындау. Бюджет кодексіне сәйкес мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлерінің бюджет үдерісін дербес жүзеге асыру құқығы, жергілікті бюджеттердің атқарылуы барысында қосымша алынған кірістерді және жергілікті бюджеттер қаражатының қалдықтарын жоғары тұрған бюджетке алын қоюға жол берілмеуі, төменгі бюджеттерге оларды тиісті оғусіз, қосымша шығыстар жүктеуге жол берілмеуі.

Бюджет жүйесінде қассаның бірыңғайлық принципі – бюджетке барлық түсімдерді бірыңғай қазынашылық шотқа есептеу және бірыңғай қазынашылық шоттан барлық көзделген шығыстарды ұлттық валютамен жүзеге асыру.

Бюджет жүйесінің бірыңғайлық принципі – бюджет жүйесін ұйымдастырудың және оның жұмыс істеуінің бірыңғай принциптерін қолдану. Қазақстан Республикасында бірыңғай бюджет сынытамасын және бюджет үдерісінің бірыңғай рәсімдерін пайдалану.

Бюджет жүйесінің жауапкершілік принципі – тікелей және түпкілікті нәтижелерге қол жеткізуге және бюджеттік бағдарламалар әкімшілері мен мемлекеттік мекемелер басшыларының және квазимемлекеттік сектор субъектілерінің Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес келмейтін шешімдер қабылдағаны үшін жауапкершілігін қамтамасыз етуге бағытталған қажетті әкімшілік және басқару шешімдерінің қабылдануы.

Бюджет жүйесінің дәйектілік принципі – мемлекеттік органдардың бюджеттік қатынастар саласында бұрын қабылданған шешімдерді сақтауы.

Бюджет жүйесінің нәтижелілік принципі – мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларында және бюджеттік бағдарламаларында көзделген тікелей және түпкілікті нәтижелерге қол жеткізуге бағдарланған бюджетті әзірлеу және атқару.

Бюджет жүйесінің негізділік принципі – бюджет жобасына қандай да болсын түсімдерді немесе шығыстарды енгізу қажеттігін және олардың көлемдерінің негізділігін айқындайтын нормативтік-құқықтық актілер және басқа да құжаттар негізінде бюджетті жоспарлау, сондай-ақ бюджет қаражаты мен мемлекет активтерін Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес пайдалану.

Бюджет жүйесінің принциптері – бірыңғайлық принципі, толымдылық принципі, реалистік принципі, транспаренттілік принципі, дәйектілік принципі, нәтижелілік принципі, бюджеттердің дербестік принципі, сабақтастық принципі, негізділік принципі, уақытшылық принципі, қассаның бірыңғайлық

принципі, тиімділік принципі, жауапкершілік принципі, бюджет қаражатының атаулылық және нысаналы сипаты принципі.

Бюджет жүйесінің реалистік принципі – бекітілген (нақтыланған, түзетілген) бюджет көрсеткіштерінің әлеуметтік-экономикалық дамудың, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары болжамдарының бекітілген (түзетілген) параметрлеріне, бағыттарына сәйкес келуі.

Бюджет жүйесінің сабақтастық принципі – өткен кезеңде бекітілген әлеуметтік-экономикалық даму болжамдарына, базалық шығыстарға, бюджеттік мониторинг қорытындыларына, нәтижелерді бағалауға негізделген республикалық және жергілікті бюджеттерді жоспарлау.

Бюджет жүйесінің тиімділік принципі – бюджет қаражатының бекітілген көлемін пайдаланып, ең үздік тікелей нәтижеге қол жеткізу қажеттілігін негізге ала отырып, бюджеттерді әзірлеу және атқару немесе бюджет қаражатының аз көлемін пайдаланып, тікелей нәтижеге қол жеткізу.

Бюджет жүйесінің толымдылық принципі – бюджетте және Қазақстан Республикасының Ұлттық қорында Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген барлық түсімдер мен шығыстардың көрсетілуі, бюджет қаражаты бойынша талап құқықтарының басқаға берілуі сияқты, бюджет қаражатын пайдалана отырып, өзара талаптарды есепке жатқызуға жол бермеу.

Бюджет жүйесінің транспаренттілік принципі – мемлекеттік немесе заңмен қорғалатын өзге де құния болып табылатын мәліметтерді, сондай-ақ қоғам мен бұқаралық ақпарат құралдары үшін бюджет үдерісінің міндетті ашықтығын қоспағанда, Қазақстан Республикасының бюджет заңнамасы саласындағы нормативтік құқықтық актілерді, бекітілген (нақтыланған, түзетілген) бюджетті және олардың атқарылуы туралы есептерді, стратегиялық жоспарлар мен олардың іске асырылуы туралы есептерді, Қазақстан Республикасының Ұлттық қорын қалыптастыру туралы және пайдалану туралы ақпаратты міндетті түрде жариялау.

Бюджет жүйесінің уақтылылық принципі – республикалық және жергілікті бюджеттерге, Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қолма-қол ақшаның бақылау шотына түсімдерді есептеу және оларды Қазақстан Республикасының Ұлттық банкіндегі Үкімет шотына аудару, міндеттемелер бойынша қаржыландырудың жеке жоспарларына сәйкес мемлекеттік мекемелердің міндеттемелер қабылдауы, төлемдер бойынша қаржыландырудың жеке жоспарларына сәйкес төлемдер жасау және тиісті нормативтік құқықтық актілерде белгіленген тәртіпті сақтай отырып, мерзімінде бюджет қаражатын алушылар шоттарына аудару.

Бюджет кодексінің құрылымы – екі бөлік (жалпы және ерекше), 13 бөлім, 49 тарау және 245 бап.

Бюджет кірістері – бұл мемлекеттік қызметтерді орындау үшін қажетті елдің орталықтандырылған қаржылық ресурстарының бөлігі, әр түрлі деңгейдегі билік органдарының құзыретіне ҚР заңдылығына сәйкес ақысыз және қайтарымыз берілетін ақша қаражаттары. Олар ақша қаражаттары

қорларының қалыптасу үрдісінде пайда болатын экономикалық қатынастарды көрсетеді.

Бюджет кірістерін жоспарлау (болжамдау) – жоспарлау мен болжамдаудың әр түрлі статистикалық, экономикалық-математикалық, талдамалық және кәсіби әдістерді қолдану арқылы жүргізіледі. Бюджет бюджеттегі барлық кірістер мен шығыстарды толық көлемде есептеуге мүмкіндік беретін баланстық әдіс бойынша жасалады. Бұл бюджетте қарастырылғаннан басқа кірістер мен шығыстардың болмауы керек екендігін білдіреді.

Бюджет түрлері бойынша шығыстарды қалыптастыру – басқару органдары арасында атқарымдарды шектеу, мекемелердің бағыныштылығы, мекемелер қызметінің шекаралары, нақты бюджетке шығынды жатқызудың дұрыстығы.

Бюджетке кірістер түсімдерін жоспарлау (болжамдау) – республиканың әлеуметтік-экономикалық дамуының жалпы міндеттерімен анықталатын республикалық және жергілікті бюджеттердің қалыптасуының бюджеттік үрдісінің құрамдас бөлігі болып табылады.

Бюджеттерді деңгейлес теңестіру әдісі – мемлекеттің территориясының дамуының әр түрлі деңгейлігімен байланысты. Әлеуметтік әділдікті және елдің әр түрлі аудандарының тұрғындарын мемлекеттік қызметтерді тең дәрежеде қолдануын қамтамасыз ету үшін республикалық бюджеттен төменгі бюджеттерге қаржылық көмекті таратудың бірегей ресми әдісі бар. Мұндай әдістер ретінде трансферттер, дотациялар, субвенциялар, өзара есеп айырысу, бюджеттік өтемақылар қолданылады. Бұл әдістердің арақатынасы, олардың қолданылу тәжірибесі, есептеу әдістемесі бюджеттік жоспарлау бойынша уәкілетті органдармен әзірленіп, бекітіледі және олар нақты экономикалық жағдай мен бюджетаралық қатынастың анықталған үлгісіне байланысты қолданылатындықтан әр жылы сан түрлі болуы мүмкін.

Бюджеттерді сатылас теңестіру әдісі – кез-келген мемлекеттің бюджеттік жүйесінің негізінде биліктің әр түрлі деңгейі орындайтын міндеттер мен атқарымдардың айырмашылығына байланысты әр деңгейдің билік органдарының қаржылық ресурстары мен олар орындайтын қызметтер арасында сәйкессіздік (диспропорция) болады, мұндай сәйкестікке жетуді атайды. Негізінде, бұл әдістермен мемлекеттік басқарудың (жергілікті бюджеттердің шығыс бөлігі) жергілікті органдардың қаржылық сұраныстарын нақты қаржылық ресурстармен (жергілікті бюджеттің кіріс бөлігі) қамтамасыз ету міндеттері шешіледі. Б.е.т.ә.-нің көмегімен шығыстық атқарымдарды жүзеге асыру үшін және биліктің әр түрлі деңгейлеріне бюджеттің кіріс көздерін оңтайлы (тиімді) бекіту үшін қаржылық базаны қамтамасыз етеді.

Бюджеттердің салықтық кірістерін жоспарлау – бұл әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер мен олардың өзгеруі туралы пікірлерге негізделген бюджетке түсімдердің нақты көлемі түрінде міндеттерді қою бойынша билік органдарының қызметі.

Бюджетті болжамдау – міндеттің оңтайлы шешімін табуға, мүмкін болатын нұсқалардың ең дұрысын таңдауға бағдарланады. Б.б. үдерісінде мемлекеттің бюджеттік саясатының сан алуан нұсқаларын, өзге де экономикалық және

элеуметтік міндеттерді ескеріп дамудың әр түрлі тұжырымдамаларын, мемлекеттік, аудандық, жергілікті деңгейде әсер ететін объективтік және субъективтік факторларды қарастырады. Сонымен қатар, **Б.б.**-дың үздіксіздігі жаңа мәліметтердің қалыптасуы бойынша бюджеттік көрсеткіштерді жүйелі нақтылауға себеп болады. **Б.б.** бюджеттің мүмкін кірістерін есептеуден (бюджет жүйесінің сәйкес деңгейіне қарай: мемлекеттік, аймақтық, жергілікті) және бюджеттік қаражаттарды жұмсаудың бағыттары мен көлемін анықтаудан, бюджетаралық қатынастардың мүмкін өзгерістерін белгілеуден тұрады. **Б.б.** бұл бюджеттің даму бағыттары туралы нақты есептерге жүгінетін, болашақтағы оның мүмкін болатын кірістері мен шығыстарын, сол жағдайға жетудің жолдары мен мерзімі жөнінде негіздеме.

Бюджетті болжамдау үдерісінде қолданылатын әдістер – математикалық үлгілеу әдісі; индекстік бағалау; нормативтік бағалау; сараптамалық бағалау; баланстық.

Бюджетті болжамдау үдерісінің баланстық әдісі – салыстырулар (активтерді пассивтермен, жиынтығын бөліктермен) жүзеге асатын бұл әдісте кез-келген бюджеттің кірістерімен бірге шығыстарын сабақтастыруға, бюджеттер арасында қаражаттарды бөлуде үйлесімдерді анықтауға мүмкіндік береді.

Бюджетті болжамдау үдерісінің индекстік бағалау әдісі – бағалардың серпінін, өмір сүру деңгейін, халықтың нақты табысын көрсететін әр түрлі индекстер қолданылады. Дефлятор (баға индексі) кеңінен қолданылады.

Бюджетті болжамдау үдерісінің математикалық үлгілеу әдісі – экономикалық-математикалық үлгіні қолдануға негізделген, бюджеттік көрсеткіштерге әсер ететін көптеген байланыстырушы факторларды ескеруге және жобаның бірнеше нұсқасынан ең дұрысын, элеуметтік-экономикалық тұжырымдамаға сәйкес келетінін таңдауға мүмкіндік береді.

Бюджетті болжамдау үдерісінің нормативтік бағалау әдісі – кейбір макроэкономикалық бағыттарды есепке алу және белгіленген салықтық мөлшерлемелер негізіндегі бюджеттік табыстарды есептеу үшін қажет үдемелік нормалар мен қаржылық-бюджеттік нормативтер қарастырылады: салықтық ауыртпалық деңгейі; бюджет тапшылығының шекті мөлшері (ЖІӨ мен бюджеттің шығыстар көлеміне %-бен); мемлекеттік қарыздың жоғарғы шегі және т.б.

Бюджетті болжамдау үдерісінің сараптамалық бағалау әдісі – экономикалық үрдістердің даму заңдылықтары әлі анықталмаған, ұқсастары жоқ кезде жүгінеді және арнайы сарапшы мамандармен дайындалған есептерді қолдануға тура келеді.

Бюджетті болжамдау үшін қолданылатын негізгі макроэкономикалық көрсеткіштер – жалпы ішкі өнімнің көлемі, ақша массасының көлемі, еңбектің төлеу қорының көлемі, инфляция индексі, тауар айналымының көлемі, импорт-экспорт операцияларының көлемі, ұлттық валюта бағамы.

Бюджеттік бағдарлама – бұл стратегиялық бағыттармен, мақсаттармен, міндеттермен, нәтижелер көрсеткіштерімен байланысқан, мемлекеттік органның стратегиялық жоспарымен анықталған, шығыстарды қаржыландыру

нәтижелері мен көлемінің көрсеткіштері бар бюджет шығыстарының бағыты. Б.б. түрлері: мемлекеттік қызметтер көрсету; трансферттер мен бюджеттік көмекқаржылар (субсидия) беру; бюджеттік несиелер беру; бюджеттік инвестициялар жүргізу; күрделі (капиталды) шығыстар жүргізу; мемлекеттің міндеттерін орындау.

Бюджеттік жоспарлау (budgetary planning) – қаржылық жоспарлаудың құрамдас бөлігі, көлемін, көздерін анықтауға және басқарудың әр деңгейінде бюджеттік ресурстарды мақсатқа бағытты қолдануға мүмкіндік беретін: мемлекеттік, республикалық, жергілікті; бюджеттік жүйенің қызмет атқаруына қажетті компонент, бюджеттік үдерістің ажыратылмайтын бөлімі.

Бюджеттік жоспарлау жүйесінің негізгі принциптері – аймақтар жүргізетін қаржылық саясаттың мөлдірлігі мен анықтылығы; қызығушылығы бар тұлғалар үшін ақпараттың қолжетімділігін арттыру; бюджеттік жоспарлау негізінде жағқан экономикалық болжамдардың шынайылығы; экономикалық дамудың кезеңдік факторларын есептеу; қаражаттарды міндетті түрде резервтеу; болжамдаудың және жоспарлаудың нұсқалары.

Бюджеттік жоспарлаудың әдістері – экономикалық талдау, экстраполяция, математикалық үлгілеу, индекстік, баланстық.

Бюджеттік жоспарлаудың кезеңдері – әр түрлі деңгейлердің қаржылық органдарының бюджет жобаларын әзірлеуі; биліктің атқарушы органдарында бюджет жобаларын қарастыру; бюджет жобаларын қарастыру және әр түрлі деңгейдің мемлекеттік биліктің заңды және уәкілетті органдарында және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында бюджетті бекіту; мемлекеттік, аудандық, муниципалды деңгей кірістерін және шығыстарын тоқсан бойынша орналастыру; сонымен қатар жиынтық бюджеттік тізімдемелерді әзірлеу.

Бюджеттік инвестициялар – бұл республикалық немесе жергілікті бюджеттен қаржыландыру, заңды тұлғалардың жарғылық капиталдарын қалыптастыру және көбейту арқылы мемлекеттің активтер құнын арттыруға бағытталған, бюджеттік инвестициялық жобалар, концессиялық жобаларды жүзеге асыру арқылы мемлекеттің активтерін құру.

Бюджеттік инвестицияларға бюджеттік қаражаттарды жұмсаудың бағыттары – инвестициялық жобаларды жүзеге асыру, концессиялық жобаларды бірлесіп қаржыландыру, заңды тұлғалардың жарғылық капиталын қалыптастыру мен көбейтуге қатысу.

Бюджеттік несиелерді өтеу және қызмет көрсетуді болжамдау – өткен жылдар үшін сәйкес бюджеттен берілген бюджеттік несиелерді қайтару және қызмет көрсету бойынша бірінші құжаттардың негізінде түсімдердің талдауын жүргізу; бюджеттік несиелерді қайтару және қызмет көрсету бойынша түсімдердің талдауы негізінде, сонымен қатар, бюджеттік несиелерді өтеу кестесінің негізінде бюджеттік несиелерді өтеу және қызмет көрсету бойынша түсімдердің болжамын жасау; бюджеттік несиелерді өтеу және қызмет көрсету бойынша түсімдер болжамын қалыптастыру.

Бюджеттік несиені өтеуді болжамдау мақсаты – қаражаттарды қайтару бойынша түсімдерді болжамдауды жүргізу болып табылады.

Бюджеттік өтініш – бюджеттік бағдарламалар әкімшілері кезекті жоспарлы кезеңге шығыстар көлемін негіздеу үшін құрастыратын құжаттардың жиынтығы. **Б.ө.-ке жататындар:** стратегиялық жоспар жобасының құрамына кірген әр бюджеттік бағдарлама бойынша шығыстар түрі бойынша есептер; шығындалу бағыты бойынша байланысқан гранттардың бөлінген сомасымен ағымдағы қаржылық жылдың I қаңтарындағы жағдай бойынша алынған және қолданылған байланысқан гранттар туралы ақпарат; ағымдағы жылдың I қаңтарындағы жағдай бойынша алынған және қолданылған байланыспаған гранттар туралы ақпарат; мемлекеттік жоспарлау бойынша орталық уәкілетті органмен бекітілген нысан бойынша солардың құзырында қалатын мемлекеттік мекемелердің тауарларды (жұмыс, қызмет) жүзеге асыруынан түскен ақша түсімдері мен шығыстарының болжамы; түсіндірме хат; бюджеттік жоспарлау бойынша уәкілетті органмен сұранылатын басқа қажетті ақпарат.

Бюджеттік өтініштерді әзірлеудің негізгі мақсаты – болжанып отырған мерзімге қажетті ресурстар мен бағдарламаны орындау нәтижелері бойынша сандық және қаржылық ақпарат негізіндегі бюджеттік бағдарламаларды таңдау, сонымен қатар бюджеттік бағдарламалардың тиімділігі мен нәтижелігіне кейінгі баға беру болып табылады.

Бюджеттік өтініштің бөліктері – бюджеттік бағдарламалар тізімі және олар бойынша шығыстар сомасы; әр бюджеттік бағдарламаға түсіндірме хат; бюджеттік өтінішке қосылған әр бюджеттік бағдарлама паспортының жобасы.

Бюджеттік параметрлер болжамы – мемлекеттік басқарудың орталық деңгейінде: Қазақстан Республикасының салықтық-бюджеттік саясатының негізгі бағыттары; мемлекеттік және республикалық бюджеттің, Қазақстан Республикасының Ұлттық қорының, Қазақстан Республикасының шоғырланған бюджетінің Болжамы; республикалық бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері бойынша шығыстардың болжанатын көлемі. Мемлекеттік басқарудың жергілікті деңгейінде: аймақтың салықтық-бюджеттік саясатының негізгі бағыттары; сәйкес жергілікті бюджеттердің болжамдары; бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері бойынша шығыстардың болжанатын көлемі.

Бюджеттік субсидиялау – мемлекеттік институттар жүргізетін, сонымен қатар, зерттеу орталықтары жеке компаниялармен бірлесе отырып жүргізетін зерттеулер мен жобаларды қолдау үшін жүзеге асады.

Бюджеттік теңестірудің айрықшалықты (спецификалық) әдістері – сатылас (тік) және деңгейлес (көлденең).

В

Валюта айырбастаудың нарықтық бағамы – Қазақстан Республикасының аумағында жұмыс істейтін қор биржасының негізгі сессиясында қалыптасқан және Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік саясатындағы қызметті реттеуді жүзеге асыратын уәкілетті мемлекеттік органмен бірлесіп белгілейтін тәртіппен айқындалған

теңгенің шетел валютасына орташа өлшемді біржалық бағамы, сондай-ақ теңгенің Қазақстан Республикасының аумағында жұмыс істейтін қор біржасында сауда-саттық жүргізілмейтін шетел валютасына бағамы Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік саласындағы қызметті реттеуді жүзеге асыратын уәкілетті мемлекеттік органмен бірлесіп белгілейтін тәртіппен кросс-бағамдар пайдаланыла отырып есептеледі.

Веб-қосымша – салық төлеушінің электрондық салық қызметтерін алуына және салық міндеттемелерін орындауына арналған, уәкілетті органның дербестендірілген және санкциясыз қолжетімділіктен қорғалған интернет-ресурсы.

Г

Геологиялық барлау және геологиялық-іздістіру жұмыстары – кәсіпкерлік және минералдық шикізат кен орындарын (кендерін) іздіструді, барлауды, бағалау мен игеруге дайындауды қамтамасыз ететін, өзара байланысты, белгілі бір сабақтастықта қолданылатын жұмыстардың жиынтығы.

Грант – белгілі бір мақсаттарға (міндеттерге) қол жеткізу үшін өтеусіз негізде: мемлекеттер, мемлекеттердің үкіметтері – Қазақстан Республикасына, Қазақстан Республикасының Үкіметіне, жеке тұлғаларға, сондай-ақ заңды тұлғаларға; қызметі қайырымдылық және халықаралық сипаттағы және Қазақстан Республикасының Конституциясына қайшы келмейтін, мемлекеттік органдардың қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейтін тізбеге енгізілген халықаралық және мемлекеттік ұйымдар, шетелдік және қазақстандық үкіметтік емес қоғамдық ұйымдар мен қорлар – Қазақстан Республикасына, Қазақстан Республикасының Үкіметіне, жеке, сондай-ақ заңды тұлғаларға; шетелдіктер және азаматтығы жоқ адамдар – Қазақстан Республикасына және Қазақстан Республикасының Үкіметіне беретін мүлік; Қазақстан Республикасындағы табысы аз азаматтарды қолдауға (көмек көрсетуге) бағытталған, Қазақстан Республикасы қатысушысы болып табылатын үкіметаралық келісім шеңберінде осындай келісіммен айқындалған мақсаттарға (міндеттерге) қол жеткізу үшін Қазақстанның үкіметтік емес қоғамдық қорлары өтеусіз негізде алған мүліктер.

Гранттарды жоспарлаудың негізі – донорлардың қайтарусыз қаржылық және техникалық көмек беруі туралы ұсыныстары.

Гуманитарлық көмек – халықтың өмірі мен тұрмыс жағдайларын жақсарту үшін, сондай-ақ соғыс, экологиялық, табиғи және техногендік сипаттағы тотенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою үшін шет елдерден және халықаралық ұйымдардан жіберілген азық-түлік, халық тұтынатын тауарлар, техника, құрал-жарақтар, жабдықтар, медициналық құралдар және дәрі-дәрмектер, өзге де заттар түрінде Қазақстан Республикасына өтеусіз берілетін, Қазақстан Республикасының Үкіметі уәкілетті ұйымдар арқылы болатын мүлік.

Г

Ғылыми-зерттеу және ғылыми-техникалық жұмыстарға арналған шығыстар бойынша шегерім – тіркелген активтерді сатып алуға, оларды орнатуға жұмсалатын шығыстардан және капитал сипатындағы басқа шығыстардан басқа, ғылыми-зерттеу және ғылыми-техникалық жұмыстарға арналған шығыстар.

Д

Дайындық және көмекші сипаттағы қызметтер – кез-келген орынды бейрезидентке тиесілі тауарды сақтау және көрсету мақсатында ғана пайдалану; тауарларды өткізбей, оларды сатып алу мақсатында ғана тұрақты қызмет орнын ұстау; тұрақты қызмет орнын, егер мұндай қызмет осы бейрезиденттің негізгі қызметі болып табылмаса, ақпарат жинау, өңдеу және тарату, бейрезиденттің өткізетін тауарларын, жұмыстарын, қызметтерін жарнамалау немесе олардың нарығын зерделеу үшін ғана ұстау.

Дара кәсіпкердің орналасқан жері – салық органында дара кәсіпкер ретінде тіркеу есебіне қою кезінде мәлімделген дара кәсіпкердің қызметінің басым бөлігін жүзеге асыратын орны.

Демеушілік көмек – осы көмекті көрсететін тұлға туралы ақпаратты тарату мақсатында өтеусіз негізде: жеке тұлғаларға жарыстарға, конкурстарға, көрмелерге, байқауларға қатысу үшін және шығармашылық, ғылыми, ғылыми-техникалық, өнертанқыштық қызметтерін дамыту, білім және спорт шеберлігі деңгейін арттыру үшін қаржылық (әлеуметтіктен басқа) қолдау түрінде; коммерциялық емес ұйымдарға өздерінің жарғылық мақсаттарын іске асыру үшін берілетін мүлік.

Дербес салықтар – салық төлеушілердің табыстарына салынатын салықтар және жеке өзі есептеп төлейді. Қазақстан Республикасында дербес салықтарға жататындар: корпоративтік табыс салығы, жеке табыс салығы, жер қойнауын пайдаланушылардағы үстеме пайда салығы, әлеуметтік салық.

Дивидендтер – бұл: акциялар, оның ішінде депозитарлық қолхаттардың базалық активтері болып табылатын акциялар бойынша төленуге жататын табыс; қордың басқарушы компаниясы пайларды сатып алған кезде олар бойынша табысты қоспағанда, пайлық инвестициялық қордың пайлары бойынша төленуге жататын табыс; заңды тұлға өз құрылтайшылары, қатысушылары арасында бөлетін таза табыстың бір бөлігі түріндегі табыс; заңды тұлғаны тарату кезінде немесе құрылтайшылар, қатысушылар салымдарының мөлшерін пропорционалды түрде азайту арқылы не құрылтайшылардың, қатысушылардың үлестерін толық немесе ішінара өтеу арқылы жарғылық капиталды азайту кезінде, сондай-ақ заңды тұлғаға қатысу үлесін немесе оның бөлігін құрылтайшыға, қатысушыға қайтару кезінде мүлікті бөлуден түсетін табыс; иеламдық қатысу сертификаттары бойынша төленуге жататын табыс; акционер, қатысушы, құрылтайшы немесе олардың өзара байланысты тарапы заңды тұлғадан: тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің нарықтық бағасы мен осындай тауарлардың, жұмыстардың,

көрсетілетін қызметтердің акционерге, қатысушыға, құрылтайшыға немесе олардың өзара байланысты тарапына откізілген баға арасындағы оң айырма; тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің нарықтық бағасы мен осындай тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің акционерден, қатысушыдан, құрылтайшыдан немесе олардың өзара байланысты тарапынан сағын алынған баға арасындағы теріс айырма; заңды тұлғаның кәсіпкерлік қызметіне байланысты емес, оның акционерінде, қатысушысында, құрылтайшысында немесе олардың өзара байланысты тарапында үшінші тұлға алдында туындайтын шығыстардың немесе міндеттемелердің заңды тұлғаға акционері, құрылтайшысы, қатысушысы немесе олардың өзара байланысты тарапы отемей, заңды тұлға өтейтін құны; заңды тұлға өзінің акционеріне, қатысушысына, құрылтайшысына немесе олардың өзара байланысты тарапына беретін кез келген мүлік пен материалдық пайда түрінде алатын табыс.

Дивидендтер, сыйақылар, ұтыстар түріндегі табыс – салық агенті дивидендтер, сыйақылар, ұтыстар түрінде төлейтін, түзетулер ескеріле отырып, төлем көзінен салық салынатын, дивидендтер, сыйақылар, ұтыстар түріндегі табыстар.

Дизайнерлік қызметтер көрсету – көркемдік нысандарын, бұйымдардың сыртқы түрлерін, ғимараттардың қасбеттерін, үй-жайлар интерьерлерін жобалау жөнінде көрсетілетін қызметтер; көркемдік конструкциялау.

Е

Ең төменгі айлық жалақы – айлық жалақының заңмен белгіленген ең төменгі мөлшері.

Ең төменгі жылдық жалақы – күнтізбелік жыл үшін ең төменгі айлық жалақының заңмен белгіленген мөлшерінің сомасы.

Еңбекақы қоры – заңды тұлғалардың қызметкерлерге төлеген төлемдерінің жиынтығы.

Еңбекақы төлеу сомасы – барлық қызметкерлердің еңбекақы төлеудің болжамды мөлшері және есептік кезеңде қалыптасқан материалдық сала қызметкерлерінің еңбекақы төлеудің ондағы меншікті салмағы негізінде есептеледі.

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды пайдаланғаны үшін төлемақы – мемлекеттік табиғи ескерткіштердің, мемлекеттік қамалдардың, мемлекеттік қорықтық аймақтардың аумақтарын қоспағанда, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың сыртқы шекаралары шегінде Қазақстан Республикасының ерекше қорғалатын табиғи аумақтарын «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңында айқындалған ғылыми, экологиялық-ағарту, мәдени-ағарту, оқыту, туристік, рекреациялық және шектеулі шаруашылық мақсаттарда пайдаланғаны үшін алынатын төлем.

Есеп құжаттамасы – салық салу объектілері мен салық салуға байланысты объектілерді айқындау үшін, сондай-ақ салық міндеттемелерін есептеу үшін

негіз болатын бастапқы құжаттар, бухгалтерлік есептің тіркелімдері және өзге де құжаттар.

Есепке жазу әдісі – есепке алу әдісі, оған сәйкес табыстар мен шығыстар, төленген уақытына қарамастан, жұмыстарды орындау, қызметтерді көрсету, тауарларды өткізу мақсатында тиіп жіберу және мүлікті кіріске алу кезінен бастап есептеледі.

Есептеу әдісі – салық есебінің әдісі, оған сәйкес табыстар мен шығыстарды төлеу уақытына қарамастан жұмыстарды орындау, қызметтер көрсету, тауарларды өткізу және мүлікті кіріске алу мақсатымен тиіп жіберу кезінен бастап есептеледі.

Ж

Жабық аукцион – мекеменің ішінде ғана өткізіледі, сырттан ешбір жеке және заңды тұлғалар қатыса алмайды.

Жай салықтар – мемлекеттің күнделікті қызмет барысында қолданылады. Бұған Қазақстан Республикасындағы барлық салық түрін жатқызуға болады.

Жалақы – біріншіден, әрбір қызметкер жұмсаған еңбектің саны мен сапасына қарай болініп, олардың жеке тұтынуына берілетін ұлттық табыстың ақша түріндегі табысы; екіншіден, еңбек үшін сыйақы.

Жалған кәсіпорын – Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес құрылуы және оған басшылық етілуі соттың заңды күшіне енген үкімімен не қаулысымен жалған кәсіпкерлік деп танылған жеке кәсіпкерлік субъектісі.

Жалпы мемлекеттік (республикалық) салықтар – республикалық бюджетке түсетін салықтар, мәселен: корпоративтік табыс салығы.

Жалпы салық режимі – салық төлеушілердің барлық санаттары үшін белгіленетін және барлық салық және басқа да бюджетке төленетін басқа міндеттердің түрлерін есептеу мен төлеудің, сондай-ақ олар бойынша салық есептілігін берудің жалпы тәртібін қолдануды көздейтін тәртіп.

Жалпы салықтар – бір қазынаға түсетін және жалпы бір мақсатқа жұмсалатын салықтар.

Жалпы табыс – кәсіпорынның, заңды тұлғаның өнім, тауарлар өндіру мен сату, қызметтер көрсету нәтижесінде алынған, ақшалай есептелген жиынтық табысы; тауарларды саудан түскен түсім – ақша түсімі мен оларды өндіруге жұмсалған материалдық шығын арасындағы айырма ретінде айқындалады.

Жалпы табыстар мен шығыстар – жер қойнауын пайдаланушының келісімшарттық және келісімшарттан тыс қызметті жүзеге асыруымен байланысты және жер қойнауын пайдалануға арналған нақты келісімшартпен және келісімшарттан тыс қызметпен тікелей себеп-салдарлық байланысты емес және олардың арасында болуді талап ететін жалпы тіркелген активтер бойынша табыстары мен шығыстарын қоса алғанда, есепті салық кезеңіндегі табыстары мен шығыстары.

Жалпы тіркелген активтер – келісімшарттық және келісімшарттан тыс қызметті жүзеге асырумен байланысты және пайдалану ерекшелігіне қарай жер қойнауын пайдалануға арналған нақты келісімшартпен және келісім-

шарттан тыс қызметпен тікелей себеп-салдарлық байланысты емес тіркелген активтер.

Жалпы Ұлттық Өнім – кеңінен таралған макроэкономикалық көрсеткіштердің бірі, ол елдің бір жыл бойына өндірілген түпкі (дайын) өнімінің (өнім, тауар, қызмет көрсету) нарықтық бағамымен есептелген құны.

Жалпы Ішкі Өнім – аса маңызды микроэкономикалық, жалпылама көрсеткіштердің бірі, ол осы елдегі де, сондай-ақ басқа елдердегі де өндіріс факторларын пайдалана отырып, ел ішінде бір жыл бойына жасалған түпкі өнімінің (өнім, тауар, қызмет көрсету) нарықтық бағамымен есептелген жиынтық құны болып саналады.

Жалпыға бірдей белгіленген тәртіп – есептеу, салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеу, арнаулы салық режимінде белгіленген тәртіпті қоспағанда, олар бойынша Салық кодексінің ерекше бөлімінде белгіленген салық есептілігін табыс ету тәртібі.

Жанама салық – тауар бағасына қосылады және тауар сатқанда тұтынушылардан өндіріп алынады. **Ж.с.**-дың ауырталығы тауарларды соңғы тұтынушы – азаматтарға түседі. **Ж.с.**-да төлеу көзін мемлекеттің өзі тауар бағасына директивті тәртіппен үстеме бекіту жолымен қалыптастырады. **Ж.с.** – тауарлар мен қызметтердің бағасы арқылы алынады. Олар тауар бағасын арттырады, өйткені тауар бағасына немесе қызметке, тарифке үстеме түрінде қосылады және сатып алушы төлейді. **Ж.с.-қа жатады:** қосылған құн салығы және акциз салығы.

Жанама табыстар мен шығыстар – жер қойнауын пайдаланушының есепті салық кезеңіндегі табыстары мен шығыстары, оның ішінде жер қойнауын пайдалануға арналған бірнеше келісімшарттармен тікелей себеп-салдарлық байланысы бар және жер қойнауын пайдалануға арналған осындай келісімшарттар арасында ғана бөлінетін тіркелген активтер бойынша табыстары мен шығыстары.

Жанама тіркелген активтер – пайдаланылу ерекшелігіне қарай жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшартпен ғана тікелей себеп-салдарлық байланысы бар тіркелген активтер.

Жануарлар дүниесін пайдаланғаны үшін төлемақы – жануарлар дүниесін арнайы пайдалану тәртібімен жануарлар дүниесін пайдаланғаны үшін алынатын төлем. Мынадай жағдайларда төлемақы алынбайды: жануарларды табиғи ортадан ғылыми-зерттеу және шаруашылық мақсаттарында ел салу, сақина салу, көшіру, жерсіндіру, жасанды көбейту және бұдандастыру мақсаттары үшін ұстап алып, кейіннен табиғи ортаға жіберген кезде; жеке және заңды тұлғалардың меншігі болып табылатын, жасанды жолмен өсірілген әрі қамауда және жартылай қамауда ұсталатын жануарлар дүниесінің объектілерін пайдаланған кезде; жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган балық ресурстарын және су жануарларының басқа да түрлерін пайдалануға арналған биологиялық негіздеу мақсатында балықтар мен басқа да су жануарларын бақылау үшін аулауды жүзеге асырған кезде; халық денсаулығын

қорғау, ауыл шаруашылығы және басқа да үй жануарларын аурудан қорғау, қоршаған ортаға зиянды болғызбау, ауыл шаруашылығы қызметіне айтарлықтай залал келтіру қаупінің алдын алу мақсатында саны реттелуге тиіс жануарлар түрлерін алған кезде.

Жаңа бастамалар шығыстары – кейіннен жаңа бюджеттік бағдарламалар бойынша қаржыландырылатын стратегиялық және бағдарламалық құжаттарға сәйкес әлеуметтік-экономикалық дамудың жаңа басым бағыттарын іске асыруға бағытталған шығыстар; макроэкономикалық және әлеуметтік көрсеткіштердің өзгеруіне байланысты емес және іс жүзіндегі бюджеттік бағдарламалар шеңберінде бюджет қаражатын жұмсаудың қосымша бағыттарын (атқарылатын мемлекеттік атқарымдардың, өкілеттіктердің және көрсетілетін мемлекеттік қызметтер көлемін кеңейтуді) көздейтін базалық шығыстарды ұлғайтуға бағытталған шығыстар.

Жаңониядағы жоспар-бағдарламалардың құрамы – жеңілдікпен несиелеу, жеңілдікпен салық салу, жеделдетілген амортизация, бюджеттік субсидиялау, тәуекелді инновациялық жобаларды қолдау, мемлекеттік тапсырыс.

Жарғылық капитал – мөлшері жарғыда көрсетілген және корпорация акцияларды сату нәтижесінде алған қаражаттан құралатын капитал.

Жеделдетілген амортизация жүйесі – энергожинақтаушы немесе ресурстардың тиімді қолданылуына көмектесетін құрылғылар қолданатын компаниялар үшін енгізілген.

Жеке кәсіпкер – заңды тұлға құрмай кәсіпкерлік қызметін жүзеге асыратын резидент немесе бейрезидент жеке тұлға.

Жеке қосалқы шаруашылықтан түсетін табыс – жеке қосалқы шаруашылықпен айналысатын тұлға, агроөнеркәсіптік кешен саласындағы дайындаушы ұйым жеке қосалқы шаруашылықтан алған мынадай ауыл шаруашылығы өнімін өткізуден түскен табыс болып табылады: сауын тірі ірі қара мал, тірі жылқылар және басқа да жылқы тұқымдас жануарлар, тірі түйелер және түйе тектілер; тірі қойлар мен ешкілер, тірі шошқалар; тірі үй құсы, тауықтың шағылмаған жаңа жұмыртқасы; ірі қара малдың, шошқалардың, қойлардың, ешкілердің, жылқылар мен жылқы тұқымдас жануарлардың жас немесе тоңазытылған еті; сауын ірі қара малдың шікі сүті; үй құсының жас немесе тоңазытылған еті; картоп, сәбіз, қырыққабат, баклажандар, қызанақтар, қиярлар; сарымсақ, пияз, қант қызылшасы; алмалар, алмұрттар, айва, өріктер, шие, шабдалылар, қара өріктер; ірі қара малдың, жылқы тұқымдас жануарлардың, қойлардың, ешкілердің түтілген жүні, терілері, иленбеген былғарысы.

Жеке табыс салығы – жеке тұлғалардың ең бірінші кезекте төлейтін салығы болып саналады. Себебі тапқан табыстарынан немесе табыс көздерінің бір бөлігін салық ретінде аударып отырады. Салық кодексі қабылданғанға дейінгі кезеңде бұл салық түрі «жеке тұлғалардың табыстарына салынатын табыс салығы» деп аталатын. Салық кодексі қабылданып, бұл атау қысқарып, халықаралық стандартқа сәйкес, «жеке табыс салығы» деп аталды.

Жеке табыс салығын есептеу – салық агенті төлем көзінен салық салынатын табыстар бойынша, салық салынатын табысты есебіне жазу кезінде жүргізеді.

Жеке табыс салығын ұстау – салық агенті төлем көзінен салық салынатын табысты төлеу күнінен кешіктірмейді. Салық агенті толенген табыстар бойынша **Ж.т.с.**-ны аударуды табыс төлеу жүзеге асырылған ай аяқталғаннан кейін күнтізбелік жиырма бес күннен кешіктірмей өзінің орналасқан жері бойынша жүзеге асырады. Салық агентінің құрылымдық бөлімшелері қызметкерінің табыстары бойынша **Ж.т.с.**-ны құрылымдық бөлімшелердің орналасқан жері бойынша тиісті бюджеттерге аударды.

Жеке табыс салығының мөлшерлемелері – салық төлеушінің табыстарына 10 пайыздық мөлшерлеме бойынша; Қазақстан Республикасындағы және одан тысқары жерлердегі көздерден алынған дивидендтер түріндегі табыстарға 5 пайыздық мөлшерлеме бойынша салық салынады.

Жеке тұлға – Қазақстан Республикасының азаматы, шет мемлекеттің азаматы, азаматтығы жоқ адам.

Жеке тұлға табысының түрлері – еңбекақы немесе жалақы, сыйақы, кәсіпкерлік қызметтен түскен табыс, зейнетақы, алимент, жылжымайтын мүлікті жалға беруден түскен табыс, бір жолғы жәрдемақы, жұмыссыздық және жұмысқа уақытша жарамсыздық (денсаулығына байланысты) бойынша төлемдер, дивиденд және рента түріндегі барлық табыстар.

Жеке тұлғалардың кірістеріне салық түсімдерін болжамдау – қызметкерлер санының орташа айлық көрсеткіштері негізінде (елдің немесе аймақтың халық шаруашылығы бойынша қызмет атқаратын, аймақта болжамдық міндеттердің масштабына тәуелді), орташа айлық еңбек ақысына (мемлекетте, аймақта), салықтың орташа мөлшерлемесіне, еңбек төлемінің жеңілдетілген бөлігіне негізделіп жүзеге асады. Қызметкерлердің саны болжамының негізіне есептік жыл үшін статистикалық органдардың мәліметтері қолданылады.

Жеке тұлғалардың мүлкіне салынатын салықтың болжамы – уәкілетті органдардың жеке тұлғалардың кәсіпкерлік мақсатта пайдаланылмайтын жеке меншігіндегі мәліметтеріне сүйене отырып белгіленеді. Оларға салық заңдарында аталған тұрғылықты баспаналар, саяжай құрылыстары, гараждар, және басқа да құрылыстар, сондай-ақ республиканың территориясында орналасқан және құрылысы аяқталмаған объектілер жатады. Салық салуға арналған меншіктің құны салық мақсатын уәкілетті органдар бір шаршы метр базалық тұрғылықты жердің пайдалы меншік ауданы мен тозу коэффициенттерін қолдану арқылы, сонымен қатар, базалық салық мөлшерлемелері арқылы анықтайды. Есептеу барысында қолданыстағы заңға орай жеке азаматтар тобына бөлінетін жеңілдіктер ескерілуі керек.

Жеке тұлғалардың мүлік салығы бойынша салық салу объектісі – меншік құқығымен тиесілі Қазақстан Республикасының аумағындағы тұрғын үйлер, үйлер, саяжай құрылыстары, гараждар және өзге де құрылыстар, ғимараттар, үй-жайлар, сондай-ақ аяқталмаған құрылыс объектілері қоныстану, пайдалану кезінен басталады.

Жеке тұлғалардың төлем көзінен салық салынатын табыстары – қызметкердің табысы, жеке тұлғаның салық агентінен түсетін табыстары, бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорынан және ерікті жинақтаушы зейнетақы қорларынан төленетін зейнетақы төлемдері, дивидендтер, сыйақылар, ұтыстар түріндегі табыс, стипендиялар, жинақтаушы сақтандыру шарттары бойынша табыс.

Жеке тұлғаны әлеуметтік қолдау – салық агентінің Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес әлеуметтік қолдауға құқығы бар жеке тұлғаға республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының басында қолданыста болатын ең төмен жалақының 55 еселенген; мөлшері шегінде мүлкті бір жыл өтеусіз беруі.

Жеке тұлғаны сот хабар-ошарсыз кетті деп тануы – мұндай жеке тұлғаға қатысты салық міндеттемесі шешім шығарыған күннен бастап тоқтатыла тұрады. Сот хабар-ошарсыз кетті деп таныған жеке тұлғаның салық берешегін хабар-ошарсыз кеткен адамның мүлкін басқаруға қорғаншы орган уәкілеттік берген адам өтейді. Егер белгіленген тәртіппен хабар-ошарсыз кетті деп танылған адамның мүлкі салық берешегін өтеу үшін жеткіліксіз болса, онда хабар-ошарсыз кеткен адамның салық берешегінің өтелмеген бөлігін салық органы мүлктің жеткіліксіздігі туралы сот шешімі негізінде есептен шығарады.

Жеке тұлғаның басқа да табыстары – Қазақстан Республикасынан тысқары жерлердегі көздерден түсетін табыстар: Қазақстан Республикасында аккредиттелген, салық агенттері болып табылмайтын дипломатиялық және соларға теңестірілген өкілдіктерге Қазақстан Республикасында қызметтер көрсетуден, жұмыстарды орындаудан түсетін табыстар; үй қызметкерлерінің Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына сәйкес жасасқан еңбек шарттары бойынша алынған табыстары; тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шарт бойынша тұрғынжайдағы үлесті талап ету құқығын беруден түскен табыстар.

Жеке тұлғаның жеке мүлкі – жеке тұлғаның меншік құқығындағы немесе ортақ меншіктегі үлесі болып табылатын, кәсіпкерлік мақсаттарда пайдалануға арналмаған материалдық нысандағы мүлкі.

Жеке тұлғаның өмірлік мүдделерінің орталығы Қазақстан Республикасында орналасқаны – бір мезгілде мынадай талаптар орындалған кезде: жеке тұлғада Қазақстан Республикасының азаматтығы немесе Қазақстан Республикасында тұруға рұқсаты (ықтиярхаты) болса; жеке тұлғаның отбасы және жақын туыстары Қазақстан Республикасында тұрса; жеке тұлғаның Қазақстан Республикасында кез-келген уақытта тұруы және оның отбасы мүшелерінің тұруы үшін қолжетімді, оған және оның отбасы мүшелеріне меншік құқығында немесе өзге де негіздерде тиесілі жылжымайтын мүлкі болса.

Жеке тұлғаның салық агентінен алатын табысы – түзетулер ескеріле отырып, жеке тұлғаның салық агентінен алған, салық салынатын табыстары.

Жеке тұлғаның салық агентінен алған, салық салынатын табыстары – жеке тұлғаның Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес салық агентімен жасасқан азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттар бойынша табыстары; жеке тұлға табысының төлемі, оның ішінде: жеке тұлға үшінші тұлғалардан алған тауарлардың, орындалған жұмыстардың, көрсетілген қызметтердің құнын салық агентінің жеке тұлғаға немесе үшінші тұлғаларға төлеуі; берешекті өтеу есебінен және өтеусіз негізде жүргізілген жұмыстарды орындау, қызметтерді көрсету; борыншты кешіру; мәміле шарттарының өзгеруіне байланысты есептен шығарылған тұрақсыздық айыбын қоспағанда, борыншкерге қойылған талаптар мөлшерін азайту; рено операциялары бойынша сыйақы төлемі.

Жеке тұлғаның салық міндеттемесін тоқтату – қайтыс болғанда және оны қайтыс болды деп жариялау туралы сот шешімі күшіне енгенде жүзеге асырылады.

Жеке тұлғаның салық салынатын басқа да табыстары – Қазақстан Республикасынан тысқары жерлердегі көздерден түсетін табыстар; Қазақстан Республикасында аккредиттелген, салық агенттері болып табылмайтын, шет мемлекеттің дипломатиялық және соларға теңестірілген өкілдіктерімен, шет мемлекеттің консулдық мекемелерімен жасалған еңбек шарттары (келісімшарт) және азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттар бойынша Қазақстан Республикасы азаматтарының табыстары; Қазақстан Республикасының резиденттері-үй қызметкерлері болып табылатын еңбекші көшіп келушілердің еңбекші көшіп келушіге берілген рұқсақтың негізінде Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына сәйкес жасалған еңбек шарттары бойынша алынған табыстарды қоспағанда, үй қызметкерлерінің Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына сәйкес жасалған еңбек шарттары бойынша алынған табыстары;) Қазақстан Республикасының резиденттері-үй қызметкерлері болып табылатын еңбекші көшіп келушілердің еңбекші көшіп келушіге берілген рұқсақтың негізінде Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына сәйкес жасалған еңбек шарттары бойынша алынған табыстары; тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шарт бойынша тұрғынжайдағы үлесті талап ету құқығын беруден түскен табыстар; Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттарға сәйкес төлем көзінен ұсталатын ЖТС-ны есептеу, ұстау және аудару жөніндегі міндеттемеден босатылған халықаралық және мемлекеттік ұйымдармен, шетелдік және қазақстандық үкіметтік емес қоғамдық ұйымдармен және қорлармен жасасылған еңбек шарттары (келісімшарт) және азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттар бойынша Қазақстан Республикасы азаматтарының табыстары; салық агенті болып табылмайтын тұлғалардан «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес алынған медиаторлардың табыстары.

Жеке тұлғаның салық салынатын мүлдіктік табыстары – жеке тұлғаның, сондай-ақ шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін арнаулы салық режимін қолданатын дара кәсіпкердің мүлдікті өткізуі кезіндегі құн өсімінен түсетін

табыс; жеке тұлғаның, сондай-ақ шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін арнаулы салық режимін қолданатын дара кәсіпкердің мүлікті (ақшадан басқа) жарғылық капиталға салым ретінде беруі кезіндегі құн өсімінен түсетін табыс; дара кәсіпкер болып табылмайтын жеке тұлғаның мүлікті салық агенттері болып табылмайтын тұлғаларға жалға беруден алған табысы; шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін арнаулы салық режимін қолданатын дара кәсіпкердің өзге де активтерді өткізу кезіндегі құн өсімінен түсетін табыс.

Жеке тұлғаның салықтары – жеке тұлғалар ғана төлейтін салық түрлері.
Мәселен: жеке табыс салығы, жеке тұлғалардың мүлік салығы.

Жеке тұлғаның тұрғылықты жері – азаматтарды тіркеу туралы Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес азаматты тіркеу орны.

Жекелеген қызмет түрлерімен айналысу құқығы үшін лицензиялық алым – Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес лицензиялануға тиісті белгілі бір қызмет түрімен айналысуға лицензиялар (лицензиялардың телнұсқасын) беру (кафита ресімдеу) кезінде және осында көзделген өзге де жағдайларда алынатын алым.

Жеке не нотариустардың, жеке сот орындаушыларының, адвокаттардың, кәсіби медиаторлардың табысы – заң көмегін көрсеткені, нотариаттық әрекеттер жасағаны үшін ақы төлеуді қоса алғанда, атқарушылық құжаттарды орындау жөніндегі қызметті, нотариаттық, адвокаттық қызметті, кәсіби медиатордың қызметін жүзеге асырудан алынған барлық табыс түрлері, сондай-ақ қорғау мен өкілдік етуге байланысты шығыстарды өтеуден алынған сомалар.

Жеңілдік кезеңі – салық бойынша заңмен бекітілген жеңілдік жарайтын уақыт мерзімі.

Жеңілдікпен несиелену – технологиялық жаңару үшін қаржылық қаражаттардың негізгі көзі. Жаңа технологияларды әзірлеу және игеру мақсатына қарыз берудің негізгі көзі.

Жер – белгілі бір өлшемдегі пайдалану мүмкіндігі орасан зор табиғи байлық. Адамзат жерді пайдалану арқылы өзінің қажеттіліктерін қанағаттандырып келеді. Қазақстан Республикасының кең байтақ жері бар. Жер салығы 1992 жылы енгізілді.

Жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларға жатпайтын қызметке салық салу – жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт шеңберінде жүзеге асырылатын қызмет бойынша салық міндеттемелерін орындау жер қойнауын пайдаланушыны салық міндеттемелері туындаған күні Қазақстан Республикасының қолданыстағы салық заңнамасына сәйкес жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт шеңберінен тыс қызметті жүзеге асыру бойынша салық міндеттемелерін орындаудан босатпайды.

Жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт – Қазақстан Республикасының жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы заңнамасында белгіленген құзыретке сәйкес құзыретті орган немесе жер қойнауын зерттеу мен пайдалану жөніндегі уәкілетті орган немесе облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті атқарушы орга-

ны мен жеке және заңды тұлға арасындағы пайдалы қазбаларды барлауды, өндіруді, бірлескен барлау мен өндіруді жүргізуге арналған не барлаумен және өндірумен байланысты емес жерасты құрылыстарын салуға және пайдалануға не жер қойнауын мемлекеттік геологиялық зерттеуге арналған шарт.

Жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт бойынша бөлек салықтық есепке алуды жүргізудің негізгі принциптері – жер қойнауын пайдаланушы жер қойнауын пайдалануға арналған әрбір келісімшарт бөлігінде, сондай-ақ айқындалған рентабельдігі төмен, қоюлығы жоғары, сулы, шағын дебетті және игерілген кен орындарын (бір келісімшарт шеңберіндегі осындай кен орындарының тобы бойынша қызметті жүзеге асырған кезде кен орындарының тобын) әзірлеген кезде келісімшарт қызметі бойынша салық міндеттемелерін есептеу үшін салық салу объектілерінің және салық салуға байланысты объектілердің бөлек салықтық есепке алынуын жүргізуге міндетті.

Жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт бойынша жылдық жиынтық табыс – келісімшарттық қызмет бойынша жер қойнауын пайдаланушы жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт бойынша жылдық жиынтық табысты түзетулерді ескере отырып, корпоративтік табыс салығын есептеу мақсаты үшін Салық кодексінде белгіленген тәртіппен жер қойнауын пайдалануға арналған әрбір жеке келісімшарт бойынша айқындайды.

Жер қойнауын пайдаланушылар – Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес Қазақстан Республикасының аумағында, мұнай операцияларын қоса алғанда, жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу құқығын иеленуші жеке немесе заңды тұлғалар.

Жер қойнауын пайдаланушылардың негізгі төлейтін арнаулы төлемдері мен салықтары – жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдері: қол қойылатын бонус, коммерциялық табу бонусы, тарихи шығындарды өтеу бойынша төлемдер; пайдалы қазбаларды өндіру салығы; үстеме пайда салығы.

Жер салығы – жер ресурстарын басқару жөніндегі уәкілетті орган әр жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша берген жерлердің мемлекеттік сандық және сапалық есебінің деректері негізінде меншік құқығын, тұрақты жер пайдалану құқығын, өтеусіз уақытша жер пайдалану құқығын куәландыратын құжаттарға сәйкес есептеледі.

Жер салығы бойынша салық есептілігі – дара кәсіпкерлер (шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін арнаулы салық режимін қолданатын дара кәсіпкерлерді қоспағанда) және заңды тұлғалар салық салу объектілері орналасқан жердегі салық органдарына декларацияны – есепті салық кезеңінен кейінгі жылдың 31 наурызынан кешіктірмей тапсырады.

Жер салығын болжамдау – келесі санаттар бойынша жүзеге асады: ауыл шаруашылығына арналған жерлер; елдімекен жерлері; өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және басқа да ауыл шаруашылық мақсаттағы емес жерлер.

Жер салығын болжау үшін қолданылатын деректер – жер ресурстарын басқару комитеттерімен табысталатын жер аймақтары категориясы; балл бонитетке үйлесімді топырақ түрі мен сапасына байланысты дифференциаланатын базалық салық мөлшерлемелері; салық органдарымен табысталатын декларацияның мәліметтері. Жер салығын болжаған кезде салық заңнамаларында берілген жеңілдіктер ескеріледі.

Жер салығының салық салу объектісі – жер учаскесі (жер учаскесіне ортақ үлестік меншік кезінде – жер үлесі).

Жер учаскелерін пайдаланғаны үшін төлемақы – мемлекеттің жер учаскелерін өтемін толен уақытша жер пайдалануға (жалға) бергені үшін алынатын төлем.

Жер үсті қоздырылған су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақы – жер үсті қоздырылған суды ала отырып немесе оны алмай, арнаулы су пайдаланудың барлық түрлері үшін алынатын төлем.

Жергілікті бюджет – облыстық бюджет, республикалық маңызы бар қаланың, астананың бюджеті, ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) бюджеті. **Ж.б.** – сәйкесінше мәслихаттың шешімімен бекітілетін, бюджет тапшылығының (профицитті қолдану) түсімдері мен қаржыландырылуы арқылы қалыптасатын, жергілікті бюджеттік бағдарламаларды қаржыландыруға арналған, оларға жүктелген қызметті орындау үшін жергілікті атқарушы органдармен анықталатын әкімшілік-территориалды бірліктердің ақшалай қоры. Қазақстан Республикасында **Ж.б.** (әкімшілік-территориалды бірліктердің бюджеттері) облыстық бюджеттер, республикалық маңызы бар қала бюджеттері және астана мен аудандық бюджеттер ретінде көрсетілген.

Жергілікті бюджеттерге трансферттер түсімі – жалпы сипаттағы трансферттер: жоғары тұрған бюджеттен берілетін бюджеттік субвенциялар, төмен тұрған бюджеттен бюджеттік алулар; жоғары деңгейлі бюджетте бекітілген сомалар шегінде және жалпы сипаттағы үш жылдық трансферттер көлемінің жүзеге асу кезеңінде, жергілікті бюджеттердің кірістерінің қысқаруына және шығыстардың артуына әкелетін, заңды актілерді, Қазақстан Республикасы Президентінің және Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілерін қабылдаудан шығатын, төмен тұрған бюджеттердің жоғалтуларын өтеуге бағытталған, төмен тұрған бюджеттерге жоғары тұрған бюджеттерден мақсатты ағымдық трансферттер; дамудың жергілікті бюджеттік бағдарламаларын жүзеге асыру үшін республикалық немесе облыстық бюджеттерде бекітілген сомалар шегінде жоғары тұрған бюджеттерден төмен тұрған бюджеттерге берілетін, дамуға мақсатты трансферттер.

Жергілікті бюджеттердің жағдайы – елдің жалпы экономикалық жағдайы, сәйкес территорияның экономикалық шамасы (әлеуеті), биліктің және басқарудың жергілікті органдарының құқықтары мен міндеттерін реттейтін мемлекеттік заңдылықтың деңгейі.

Жергілікті бюджеттердің тұрақтылығының негізгі шарты – жергілікті орган билігінің нақты қаржылық кезеңде және нақты территорияда түсетін кірістер мен қажетті шығыстар арасындағы теңе-теңдікті қамтамасыз ету.

Жергілікті салықтар – жергілікті бюджетке түсетін салықтар, мысалы: жер салығы, мүлік салығы, көлік құралдары салығы.

Жоспар-бағдарламалар – 1) ұлттық экономиканың дамуының мүмкін болатын жолдарын ұсыну; 2) үкімет пен іскерлік орта елдің ішінде және сыртында кездесуі мүмкін мәселелерді көрсетеді; 3) осы мәселелерді шешу бойынша нұсқаулықтарды негіздейді.

Жоспар-бағдарламаның іс-әрекеттері – жоспарлау, іс-әрекеттің өзі, бақылау.

Жоспарланған сыртқы қарыз алуды болжамдау – Қазақстан Республикасының Үкіметінің мемлекеттердің донор бағдарламаларымен бірлесіп тарту жоспарланған қарыздар. Олар мемлекеттік донор бағдарламаларында белгіленген инвестициялық жобалардың тізімі негізінде донорлардың қарыздарынан қаражаттапдырылып жоспарланады.

Жоспарлау кезінде қолданылатын әдістер – брутто бюджеті және нетто бюджеті.

Жоспарлау үдерісінің кезеңдері – алғышарттарын әзірлеу; мәселелерді, анықтау; ұзақ мерзімді стратегия; орта мерзімді және қысқа мерзімді жоспарлар.

Жұмыстарды орындау және қызметтер көрсету – тұрақты (үзіліссіз) негізде өткізу жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді алушы олардың нәтижелерін өзінің өндірістік қызметінде жұмыстарды орындау, қызметтер көрсету күнінде пайдалана алатын жағдайда, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді он екі ай және одан артық мерзімге жасалған ұзақ мерзімді келісімшарт негізінде жұмыстарды орындау мен қызметтер көрсету.

Жылдық есептік көрсеткіш – бір жылдағы айлық есептік көрсеткіштің қосындысы.

Жылдық жиынтық табыс – салық төлеушінің салық кезеңі ішінде Қазақстан Республикасы және одан тыс жерлерден алынған табыстарының жиынтығы.

Жылдық жиынтық табыстың салық салынбайтын мөлшері – дара кәсіпкерлерді Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік тіркеу мақсатында салық салынатын табыстың ЖТС салынбайтын мөлшерін жеке тұлға үшін күнтізбелік жылда республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының 1 қаңтарында қолданыста болатын ең төменгі жалақының 12 еселенген мөлшері құрайды.

Жылжымайтын мүлік – ғимараттар, құрылыстар, көп жылдық қошetter және жермен тығыз байланысты өзге де мүлік, яғни олардың не мақсатқа арналғанына шамадан тыс нұқсан келтірілмей көшірілуі мүмкін болмайтын объектілер, сондай-ақ құбырлар, электр беру желілері, ғарыш объектілері, мүліктік кешен ретіндегі кәсіпорын. **Ж.м.** – жер учаскелері, жер қойнауының учаскелері, оқшауланған су объектілері және жермен тығыз байланыстының барлығы, яғни пайдаланылу мақсатына мөлшерлес емес зиянсыз көшіру мүмкін болмайтын объектілер, оның ішінде ормандар, көпжылдық екіселер, ғимараттар, құрылыстар, құбырлар, электр беру желілері, мүліктік кешен ретіндегі кәсіпорындар және ғарыш объектілері.

Жылжымайтын мүлік орналасқан жер – жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу орны немесе мұндай мүлікті мемлекеттік тіркеу жөніндегі міндеттеме болмаған жағдайда – нақты орналасқан жері.

Жылжымалы мүлік – жылжымайтын мүлікке, көлік құралдарына жатпайтын заттар. **Ж.м.** – материалдық құндылықтар: бағалы қағаздар, антиквариат, валюталық құндылықтар; көлік құралдары: су-әуе және автожол.

З

Залал – жылдық жиынтық табысты түзетулер ескеріле отырып, шегерімдердің жылдық жиынтық табыстан асып түсуі; кәсіпорынды мүліктік кешен ретінде сатудан шегетін залал.

Заңды тұлға – Қазақстан Республикасының немесе шет мемлекеттің заңдарына сәйкес құрылған ұйым (шетелдік заңды тұлға) немесе кәсіпорын.

Заңды тұлғалардың және жеке кәсіпкерлердің меншігіне салынатын салық жоспары – ҚР Статистика агенттігінің түнкі есептік кезеңдегі негізгі құралдар (сонымен қатар тұрғын үй қор құрамына кіретін объектілер) және материалдық емес активтер бойынша ақпараттарына сүйеніп жасалынады. Есептеу кезінде ортақ құннан салық объектілерінің негізгі құрамына жатпайтын объект құны алынып тасталынады және салық төлеуші болып табылмайтын заңды тұлғаның материалды емес активтері алып тасталынады.

Заңды тұлғалардың төлем көзінен салық салынбайтын табыстары – мемлекеттік бағалы қағаздар мен агенттік облигациялар бойынша сыйақы; бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорына немесе ерікті жинақтаушы зейнетақы қорына, өмірді сақтандыру саласындағы қызметті жүзеге асыратын сақтандыру ұйымдарына, пайлық және акционерлік инвестициялық қорларға және Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорына төленетін сыйақы; сыйақы есептелген күні Қазақстан Республикасының аумағында жұмыс істейтін қор биржасының ресми тізімінде болатын борыштық бағалы қағаздар бойынша сыйақы; лицензия негізінде банктік қарыз операцияларын жүзеге асыратын ұйымдарға төленетін несиелер (қарыз) бойынша сыйақы; несенілік серіктестіктерге төленетін несиелер (қарыз) бойынша сыйақы; Қазақстан Республикасының жобалық қаржыландыру және секьюритизация туралы заңнамасына сәйкес құрылған арнаулы қаржы компанияларына секьюритизация мәмілелері үшін төленетін несиелер (қарыз) бойынша сыйақы; резидент банкке төленетін несне (қарыз), сатым бойынша сыйақы; резидент лизинг берушіге төленетін қаржы лизингі бойынша сыйақы; рено операциялары бойынша сыйақы; микроқаржы ұйымдарына төленетін микронесиелер бойынша сыйақы; төленетін борыштық бағалы қағаздар бойынша сыйақы; бағалы қағаздар нарығында кәсіби қызметті жүзеге асыратын ұйымдарға, бағалы қағаздар нарығында кәсіби қызметті жүзеге асыратын ұйымдар арқылы заңды тұлғаларға төленетін борыштық бағалы қағаздар бойынша сыйақы; төленетін салымдар бойынша сыйақы; үй-жайлар (пәтер) меншік иелерінің кооперативтерінен басқа, акционерлік қоғамдар, мекемелер мен тұтыну кооперативтері нысанында тіркелгендерді

қоспағанда, коммерциялық емес ұйымдарға, дербес білім беру ұйымдарына; екінші деңгейдегі банктердің несиелік портфельдерінің сапасын жақсартуға маманданған, дауыс беретін акцияларының жүз пайызы Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіне тиесілі ұйымға несиелік (қарыз) бойынша төлейтін сыйақы; бас банктің күмәнді және үмітсіз активтерін сатып алатын, банктің еншілес ұйымына несиелік (қарыз) бойынша төлейтін сыйақы.

Заңды тұлғалардың төлем көзінен ұсталатын табыстары – Қазақстан Республикасының резидент заңды тұлғасы, Қазақстан Республикасында қызметін тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын бейрезидент заңды тұлға Қазақстан Республикасының резидент заңды тұлғасына, Қазақстан Республикасында қызметін тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын бейрезидент заңды тұлғаға төлейтін ұтыстар; бейрезиденттердің тұрақты мекемесімен байланысты емес Қазақстан Республикасындағы көздерден алған табыстары; резидент заңды тұлғадан, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес құрылған пайллық инвестициялық қорлардан түсетін дивидендтер нысанындағы табыстар, бейрезиденттің филиалына, өкілдігіне немесе тұрақты мекемесіне төленетін табыстар; Қазақстан Республикасының резидент заңды тұлғасы, Қазақстан Республикасында қызметін тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын бейрезидент заңды тұлға Қазақстан Республикасының резидент заңды тұлғасына, Қазақстан Республикасында қызметін тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын бейрезидент заңды тұлғаға төлейтін сыйақы.

Заңды тұлғаның өзге де технологиялық бөлімшесі – шахта, кеніш, карьер, ұсату зауыты (қондырғысы), байыту фабрикасы, қайта өңдеу, өндіріс немесе металлургия цехы (зауыты).

Заңды тұлғаның құрылымдық бөлімшесі – филиал, өкілдік.

Заңды тұлғаның салық міндеттемесін тоқтату – толық таратылғаннан кейін және қосылу (қосылған заңды тұлғаға қатысты), бірігу, бөліну және қайта құрылу жолымен толық қайта ұйымдастырылғаннан кейін жүзеге асырылады.

Заңды тұлғаның салықтары – заңды тұлғалар ғана төлейтін салық түрлері. Жататындар: корпоративтік табыс салығы, заңды тұлғалардың мүлік салығы.

Заңдық мәні бар іс-әрекеттер – құжаттарды (олардың көшірмелерін, телнұсқаларын) беру.

Затқа салынатын салық – мұнда белгілі бір заттарға (мүлік) салық салынады.

Заттай нормаларды қолдану – материалды және материалды емес игіліктерге қажет тұтынудың ең төменгі заттай көрсеткіштері – мемлекеттік органның топтары бойынша бір қызметкерге ағымдық шығыстардың орташа нормасын қолданудың орнына бюджет шығыстарын жоспарлаудың сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Заттай салық – салықты затпен немесе тауар түрінде төлейді. Бұл салық түрі көбінесе ауыл шаруашылығы саласында қолданылады. Жиналған өнімнің бір бөлігін салық ретінде төлеп отырады. Заттай салық ертеден қолданылып келеді, яғни ақша пайда болғанға дейін салықты заттай беріп отырған.

Зейнетақы төлемдері – орталықтан – 1998 жылға 1 қаңтардағы жай-күйі бойынша кемінде алты ай еңбек өтілі бар жеке адамдарға заңдарда белгіленген тәртіппен еңбек өтіліне бара-бар түрде жүзеге асырылатын ақша қаражатын төлеу.

И

Импорт - импорттаушы елдердің ішкі нарығында сату үшін елге тыс жерлерден шет ел тауарларын, технологияларын және қызмет түрлерін сағып алу мен әкелу.

Импорт баж салығы – шет елден әкелінетін тауарларға мемлекет салатын баж салығы.

Инвестиция – лизинг шартын жасаған кезден бастап лизинг зағтарын, сондай-ақ оларға құқықтарды қоса алғанда, заңды тұлғаның жарғылық капиталына инвестор салатын мүліктің барлық түрлері (жеке тұтынуға арналған тауарлардан басқа) немесе кәсіпкерлік қызмет үшін пайдаланылатын тіркелген активтерді ұлғайту.

Инвестициялық басым жобаны іске асыратын ұйым – бір мезгілде мынадай шарттарға сәйкес келетін заңды тұлға: жаңадан құрылған заңды тұлға инвестициялық басым жобаны іске асыруды және салықтар бойынша преференциялар беруді көздейтін инвестициялық келісімшартты Қазақстан Республикасының инвестициялар туралы заңнамасына сәйкес жасаса және инвестициялық басым жобаны іске асырса; жүзеге асырылатын қызмет түрлері инвестициялық басым жобаны іске асыру үшін айқындалған қызметтің басым түрлерінің тізбесіне толық көлемде сәйкес келсе; инвестициялық басым жобаны іске асыру жөніндегі қызметті жүзеге асырудан алынған кірістер заңды тұлғаның жиынтық жылдық кірісінің кемінде 90 пайызын құраса.

Инвестициялық жоба – жаңа өндірістер құруға, жұмыс істеп тұрғандарын кеңейтуге және жаңғыртуға инвестициялар көздейтін іс-шаралар кешені.

Инвестициялық кіріс – жинақтаушы зейнетақы қорларының зейнетақы активтерін инвестициялау нәтижесінде алынатын ақша.

Инвестициялық қызмет – жеке және заңды тұлғалардың коммерциялық ұйымдардың жарғылық капиталына қатысуы жөніндегі не кәсіпкерлік қызмет үшін пайдаланылатын тіркелген активтерді құрау немесе ұлғайту жөніндегі қызметі.

Инвестициялық салық преференциялары – салық төлеушінің таңдауы бойынша қолданылады және преференциялар объектілерінің құнын немесе реконструкциялауға, жаңғыртуға арналған келесі шығыстарды шегеруге жағқызу.

Инвестор – Қазақстан Республикасында инвестицияларды жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар.

Индустриаландыру бағдарламасы – экономиканы жаңғыртудың басты бағдарлануы. Бұл бағыт бойынша қаржыландырылатын бағдарламалар: «Өнімділік-2020», «Бізестің жол картасы-2020», сонымен қатар, энерге-

тика мен қолік құралдарын қоса алғандағы ЖИИДМБ (жылдамдатылған индустриалды-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасы) жүзеге асыруда қабылданған салалық бағдарламалар.

Инжинирингтік қызметтер көрсету – инженерлік-консультациялық қызметтер көрсету, зерттеу, жобалау-конструкторлық, есептеу-талдау сипатындағы жұмыстар, жобалардың техникалық-экономикалық негіздемелерін дайындау, өндірісті ұйымдастыру және басқару, өнімдерді өткізу саласында ұсынымдар әзірлеу.

Ислам бағалы қағаздары – ислам жалдау сертификаттары мен ислам қатысу сертификаттары.

К

Кадастр – салық салынуға тиіс адамдардың тізімі; тиісті объектілерді ұдайы бақылау жолымен мезгіл-мезгіл құрастыратын жүйеленген мәліметтер жинағы (мәселен, жер, су мәліметтерінің жинағы).

Камералдық бақылау – салық төлеуші (салық агенті) табыс еткен салық есептілігін, уәкілетті мемлекеттік органдардың мәліметтерін, сондай-ақ салық төлеушінің қызметі туралы басқа да құжаттар мен мәліметтерді зерделеу мен талдау негізінде салық қызметі органдары жүзеге асыратын бақылау. **К.б.-дың мақсаты** – салық органдары камералдық бақылау нәтижелері бойынша анықтаған бұзушылықтарды салық органдарында тіркеу есебіне қою; салық есептілігін ұсыну; салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеу арқылы салық төлеушіге дербес жоюға құқық беру.

Карт – қорапсыз, дифференциалсыз және доңгелектерінде серпінді аспа жоқ, жұмыс көлемі 250 текше сантиметрге және ең жоғары жылдамдығы сағатына 150 километрге дейін жететін екіактілі двигательді, көлемі шағын жарыс автокөлігі.

Касса – ойын мекемесіндегі (тотализатордағы немесе букмекерлік кеңседегі) молшерлемелердің жалпы сомасы есенке алынатын және төленуге тиісті ұтыс сомасы белгіленетін арнайы жабдықталған орын.

Кәсіби медиатор – Қазақстан Республикасының медиация туралы заңнамасына сәйкес кәсіби негізде қызметін жүзеге асыратын медиатор.

Кәсіпкерлік – меншікке негізделген, несенге алынған және басқа да мүліктерді пайдалану арқылы қолданылып жүрген заңдарға сәйкес жүзеге асырылатын бастамалық, шаруашылықтық және басқа да қызмет.

Кәсіпкерлік қызметте пайдаланылмайтын табыс – мүлікті сату құны мен оны сатып алу құны арасындағы оң айырма, мүлікті сату кезіндегі күн өсімінен алынған табыстар.

Кәсіпкерлік қызметтің мақсаты – таза табысты алу, яғни бюджетке төленетін барлық салықтар мен басқа да міндетті төлемдерді алып тастағаннан кейінгі жалпы қоғамдық өнім.

Кәсіпкерлік мақсатта пайдалануға арналған, өтеусіз алынған мүлік (қайырымдылық және демеушілік көмекті қоспағанда) түріндегі табыс – дара кәсіпкер меншігіне өтеусіз алған мүлік құны, егер дара кәсіпкер

мұндай мүлікті осы мүлік алынған салық кезеңінде кәсіпкерлік мақсатта пайдаланса.

Кәсіпорынды мүліктік кешен ретінде сатудан түсетін табыс – кәсіпорынды мүліктік кешен ретінде сатып алу-сату шарты бойынша өткізілу құны мен берілетін міндеттемелердің өткізілген күнгі бухгалтерлік есеп деректері бойынша баланстық құнына азайтылған, берілетін активтердің баланстық құны арасындағы оң айырма.

Кәсіпорынды мүліктік кешен ретінде сатудан шегетін залал – кәсіпорынды мүліктік кешен ретінде сатып алу-сату шарты бойынша өткізілу құны мен берілетін міндеттемелердің өткізілген күнгі бухгалтерлік есеп деректері бойынша баланстық құнына азайтылған, берілетін активтердің баланстық құны арасындағы теріс айырма.

Кеден одағында алыс-беріс шикізатын өңдеу жөніндегі жұмыстарға салық салу – Кеден одағына мүше басқа мемлекеттің аумағынан Қазақстан Республикасының аумағына өңдеу өнімдерін кейіннен басқа мемлекеттің аумағына әкету үшін әкелінген алыс-беріс шикізатын өңдеу жөніндегі жұмыстарға, тауарларды өңдеу шарттары мен алыс-беріс шикізатын өңдеу мерзімі сақталған жағдайда нолдік мөлшерлеме бойынша ҚҚС салынады.

Кеден одағында өткізу бойынша айналым – жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді өткізу орны Қазақстан Республикасы болып танылатын айналымдар.

Кеден одағындағы тауарлардың экспорты – Қазақстан Республикасының аумағынан Кеден одағына мүше басқа мемлекеттің аумағына тауарлардың экспорты кезінде ҚҚС-тың нолдік мөлшерлемесі қолданылады.

Кедендік баж – мемлекеттік шекарадан өткізер кезде мемлекет кеден мекемелерінің желісі арқылы тауарлардан, мүліктерден және құнды заттардан алынатын ақшалай төлем.

Кейінгі салықтық бақылау – салық қызметі органдары салықтық бақылау нысандарының орындалуына салық кезеңінің мерзімі аяқталғаннан кейін бақылау жасайды. Жоспар бойынша орындалу барысын қадағалайды.

Келісімшарттан тыс қызмет – жер қойнауын пайдаланушының жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттың ережелерінде тікелей көзделмеген кез келген өзге қызметі.

Келісімшарттық қызмет – жер қойнауын пайдаланушының жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттың ережелеріне сәйкес жүзеге асырылатын қызметі.

Кеме жүзетін су жолдарын пайдаланғаны үшін төлемақы – Қазақстан Республикасының кеме жүзетін су жолдарын пайдаланғаны үшін алынатын төлем.

Кемімелі салық -- салық мөлшері табыс өскен сайын кемін отырады.

Кешенді салықтық тексеру -- салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің барлық түрлері бойынша салық міндеттемелерінің орындалуы, міндетті зейнетақы жарналарының толық және уақытылы есептелуі мен аударылуы және әлеуметтік аударымдардың толық және уақытылы есең-

телуі мен төленуі бойынша салық қызметі органы салық төлеушіге қатысты жүргізетін тексеру.

Коммерциялық емес ұйымдар – акционерлік қоғамдарды, мекемелерді және пәтерлер (үй-жай) иелері кооперативтерінен басқа тұтыну кооперативтерін қоспағанда, Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасында коммерциялық емес ұйым үшін белгіленген нысанда тіркелген ұйым қызметін қоғамдық мүддені көзден жүзеге асыратын және мынадай талаптарға сай келетін: осындай қызметіне орай табыс алу мақсаты жоқ; алынған таза табысты немесе мүлікті қатысушылар арасында бөлмейтін ұйым.

Коммерциялық табу – келісімшарт аумағы шегінде ашылған, өндіру үшін экономикалық жағынан тиімді пайдалы қазбалардың белгілі бір түрінің заңнастары.

Коммерциялық табу бонусы – пайдалы қазбаларды өндіруге арналған және келісімшарт аумағындағы пайдалы қазбаларды әрбір коммерциялық табу үшін, оның ішінде кен орындарына қосымша барлау жүргізу барысындағы табу үшін бірлескен барлау мен өндіруге арналған келісімшарттар шеңберінде төлейтін төлем. *К.т.б.* төленбейді – пайдалы қазбалардың кен орындарына оларды кейіннен өндіруді көздемейтін барлау жүргізуге арналған келісімшарттар бойынша.

Коммерциялық ұйым – белгілі бір табыс көзі бар заңды тұлғалар.

Кондоминиум – көп пәтерлі үйлерде тұрғын үй-жайларды меншіктенушілердің серіктестігі немесе жылжымайтын мүліктің біртұтас кешені.

Консулдық алым – Қазақстан Республикасының дипломатиялық өкілдіктері мен консулдық мекемелері консулдық іс-әрекеттер жасағаны және заңдық маңызы бар құжаттарды бергені үшін шетелдіктерден, азаматтығы жоқ адамдардан, бейрезидент шетелдік заңды тұлғалардан, Қазақстан Республикасының жеке және заңды тұлғаларынан алынатын төлем.

Консультациялық қызметтер көрсету – басқарушылық, экономикалық, қаржылық, инвестициялық мәселелерді, оның ішінде стратегиялық жоспарлау, кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыру мен жүргізу, персоналды басқару мәселелерін шешу мақсатында проблемаларды және тұлғаның мүмкіндіктерін айқындау мен бағалауды қоса алғанда, түсіндірмелер, ұсыныстар, кеңестер және өзге де нысандағы консультациялар беру жөнінде көрсетілетін қызметтер.

Контриклдік бюджеттік саясат – елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына сыртқы факторлардың теріс әсерін төмендету мақсатында жүргізіледі. Бұл Ұлттық қордың кепілдендірілген трансферт көлеміне байланысты қалыптасуы мен қолданылуы Тұжырымдамасында үлкен икемділік арқылы жүзеге асырылады.

Контриклділік принципі – кепілдендірілген трансферттің көбеюі немесе азаюы экономиканың өсуінің болжанатын параметрлерінің жетістіктерімен және республикалық бюджеттің табыс бөлігінің орындалуымен анықталады. Егер экономика болжанған екпіннен төмен болып және бюджет кірістері бойынша жоспардың орындалмауы жағдайында кепілдендірілген

трансферттің көлемін көбейту ұсынылады. Бұл кірістергі жоғалтуларды өтеуге, шығыстарды толық көлемде қаржыландыруға және болжанған параметрлер шегінде экономикалық өсуді қамтамасыз ету үшін ішкі сұранысты ынталандыруға мүмкіндік береді.

Корпоративтік салықтық жоспарлаудың мақсаты – салықтық төлемдерді оңтайландыру шаралары, оларды азайтудың заңды әдіс-тәсілдерін қарастыру. Кәсіпорынның салықтық ағынын, оның экономикалық, қаржылық, салықтық саясатын жүзеге асыру бойынша оңтайландыру болып табылады.

Корпоративтік салықтық реттеу – салықтық жоспарлау мен бюджеттеу параметрлерін түзету үдерісі, сонымен қатар басқарушы субъект деңгейінде салықтық ағындарды оңтайландыру болып табылады.

Корпоративтік табыс салығы – салықтардың ішіндегі ең күрделісі және салық сомасы жағынан ең ауқымдысы. **К.т.с.** бюджет түсімдерінің 27,2 пайызын құрайды. Салық кодексі қабылданған кезеңге дейін салықтың бұл түрі заңды тұнгалардың табыстарынан алынатын табыс салығы деп аталды. Кейіннен атауы өзгеріп, қысқартылды да, халықаралық стандартқа сәйкес «корпоративтік табыс салығы» деп аталынды. **К.т.с.** – бюджеттік реттеу сипаттамасы бойынша қарапайым реттеуші салық болып табылады – республикалық бюджетке бекітіліп, жергілікті бюджеттердің теңгерімділігін сақтауға бағытталады; қолданылу сипаты бойынша жалпы салықтарға жатады – салықтың бұл түрі бойынша жиіналған сома бюджетке түскен соң кез-келген іс-шараларды қаржыландыруға қолданылады. **К.т.с.-ның негізгі сипаттары:** **К.т.с.** әрқашанда мемлекеттік салық. Мемлекеттен басқа ешкімнің бұл салықты енгізуге, ондіріп алуға құқығы жоқ; бұл салық келісімшарттың немесе басқа да бір келісімдердің нәтижесі емес; бұл мемлекеттің бір жақты белгіленімі; бұл салықтың сипаты – әрқашан ақшалай төлем болуы тиіс; ол үнемі – мәжбүрleme түрде салынатын салық; заңды, міндетті және қайтарымсыз төлем; тұрақты түрде мемлекеттің кірісіне түседі; тікелей салық категориясына жағады, яғни, оның түпкі сомасы – кәсіпорынның шаруашылық қызметінің түпкі қаржылық нәтижесіне толығымен тәуелді; **К.т.с.**, сонымен бірге дербес салықтар категориясына жатады, ол төлеушінің нақты төлемқабілеттілігін есептеуге мүмкіндік береді, себебі төлем көзі ол алған қаражаттар болып табылады; ҚР-да **К.т.с.** жалпы салық қызметін атқарады, яғни, бюджетке түседі және сонда құнынан айырылады; жаппай салық болып саналады, яғни салық объектісі – жиынтық табыс болып табылады, оның көзі мен алу тәсіліне тәуелсіз. Қазақстан Республикасында салық салудың жаһандық жүйесі қолданылады; **К.т.с.** бұл шартты ауыспалы салық, себебі кәсіпорынның іскерлік белсенділігімен байланысты өндіріс пен басқа экономикалық көрсеткіштерге тәуелді.

Корпоративтік табыс салығын жоспарлау – бұл болжамдық параметрлерге негізделген қозғалыстың және келер жылға салық ағындарының кіріс және шығыс көлемін, құрамын, құрылымын оңтайландырудың тиімді бағыттарын анықтау үдерісі.

Көлік құралдары – теңіз және әуе кемелері, ішкі суда жүзу кемелері, аралас (өзен-теңіз) жүзу кемелері; жылжымалы теміржол немесе трамвай составының бірліктері; автобустар; тіркемелер мен жартылай тіркемелерді қоса алғанда, автокөліктер; жүк контейнерлері; карьерлік самосвалдар.

Көлік құралдары салығы – жеке және заңды тұлғалар меншігіндегі көлік құралдарынан салық төлейді. Бүгінгі таңда, **К.қ.с.** салық ретінде кең түрде қолданылып келеді. Ертеректе **К.қ.с.** аттың күшімен есептелініп келді. Бұл есеп түрі мемлекетке тиімсіз болып келді, себебі көлік құралдарынан түскен салық сомалары аз ғана болды. **К.қ.с.** есептеуде бірнеше тәсілдер қолданылады. Жеңіл автокөліктерді двигатель көлеміне қарай есептейді. Сол кезде соңғы жетістегі және қуатты көліктердің салық сомасы көп болады. Жүк машиналары жүк көтергіштігіне қарай, жолаушы таситын көліктер орындық санына қарай көлік салығы есептелінеді. **К.қ.с.** негізінен мақсатты салық болып келеді, яғни түскен салық сомалары жолды жөндеуге жұмсалады және бюджетке түсуіне орай жергілікті салық болып саналады.

Көлік құралдарына салынатын салық болжамдары – несінің ҚР уәкілетті органдарына беретін толық есебінде көрсетілетін олардың түріне, бөлшек сандарына, көлік тобына, қозғалтқыш көлемін, жүк көтеруі көрсеткішіне және жолаушы орнына байланысты жүзеге асырылады. Көлік құралдарының жалпы санын есептеген кезде салық заңнамасында аталған жеңілдіктерге не заңды тұлғалар мен жеке тұлғалар есепке алынбайды.

Көмір бойынша экспортқа рента салығын есептеу үшін салық базасы – экспортқа іс жүзінде өткізілетін көмірдің көлемін негізге ала отырып есептелген экспортталатын көмірдің құны.

Көмір бойынша экспортқа рента салығына болжамды есептеу – есепті жыл бойынша макроэкономикалық көрсеткіштердің өзгерісін есепке ала отырып түзетілген нақты түсімдердің көлеміне байланысты болады.

Көтерме саудада өткізу саласы – бензин (авиациялық бензинді қоспағанда) мен дизель отынын одан әрі өткізу үшін құрылымдық бөлімшелерге жөнелту.

Күрделі шығыстарды жүзеге асыруға бағытталған бюджеттік бағдарламалар – материалды-техникалық базаны қалыптастыру немесе нығайту; күрделі жөндеу жүргізу; шығыстардың экономикалық жіктеліміне сәйкес басқа да күрделі шығыстар, яғни бюджеттік инвестициялардан басқа барлық күрделі шығыстар.

Кірістер түсімдерін болжамдаудың принциптері – бүкіл республика бойынша болжамдық көрсеткіштердің есебін қалыптастырудың бірегейлігі; болжамдық көрсеткіштер есебінің мөлдірлігі; болжамдық көрсеткіштердің анықтылығы және объективтілігі; бюджеттік жүйенің барлық деңгейлері бойынша жалпы бір жылға және тоқсанға, айға бөлін төлемнің әр түрі бойынша бюджет түсімдерінің болжамдарының есебі.

Кірістерді болжамдауда қолданылатын әдістер – экстраполяциялық және үлгілеу.

Кірістерді болжамдаудың үлгілеу әдісі – үлгілерді әзірлеп, қолдануға бағытталған теориялық талдау және тәжірибелік қызмет әдісінде кірістердің

мазмұны оның факторларына тәуелді болады. Кірістің әр элементінің болжамдық мағынасы осы тәуелділік арқылы факторлардың болжамдық мағынасы бойынша есептеледі. Үлгілеу – республикалық деңгейде белсенді қолданылады, бірақ жергілікті бюджеттердің кірістерін болжамдау үшін аз қолданылады.

Кірістерді болжамдаудың экстраноляциялық әдісі – кірістердің болжамдық мәні бұрынғы мағынасына байланысты болады. Бұл әдіс орта мерзімді және қысқа мерзімді қаржылық жоспарлаудың аймақтық тәжірибесінде кеңінен қолданылған.

Қ

«Қазақстан-2030» даму Стратегиясының негізгі басымдылықтары – ұлттық қауіпсіздік, ішкі саяси тұрақтылық және қоғамның шоғырлануы (консолидация), экономикалық өсу, Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білім алуы және әл-ауқаты, энергетикалық ресурстар, инфрақұрылымның дамуы әсіресе көлік пен байланыста, кәсіби білік.

Қазақстан Республикасында өндірілетін тауарларға акциздер бойынша болжам – есептеу үшін алдағы жылға арналған акцизделетін тауарларды өндіру көлемі туралы мәліметтер пайдаланылады. Өндірістің көлемі әлеуметтік-экономикалық орта мерзімді жоспардың дамуының көрсеткіштерімен анықталады, ол өз кезегінде қолданыстағы және жаңадан енгізілетін өндірістік қуаттарды есептей отырып, акцизделетін тауарды өндіруші кәсіпорынның жұмысбастандылығын ескереді. Есептерде ҚР Үкіметі бекітетін акциздік мөлшерлемелер қолданылады.

Қазақстан Республикасынан тысқары жерлердегі көздерден алынған табыстар – төленген жеріне қарамастан, Қазақстан Республикасындағы көздерден алынған табыстар болып табылмайтын барлық табыс түрлері.

Қазақстан Республикасында тұрақты болған жеке тұлға – жеке тұлға ағымдағы салық кезеңінде аяқталатын кез-келген үздіксіз он екі айлық кезеңде кемінде күнгізбелік бір жүз сексен үш күн (келу және кету күндерін қоса алғанда) Қазақстан Республикасында болса.

Қазақстан Республикасының аумағы – жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алушы әділет органдарында мемлекеттік (есептік) тіркелудің негізінде немесе салық органдарында дара кәсіпкер ретінде тіркеу есебіне қоюдың негізінде Қазақстан Республикасының аумағында болған жағдайда, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алушының кәсіпкерлік немесе басқа да қызметті жүзеге асыратын орны.

Қазақстан Республикасының заңды тұлғасы – Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен құрылған заңды тұлға, оның ішінде шет ел қатысатын заңды тұлға.

Қазақстан Республикасының резиденттері – Қазақстан Республикасында тұрақты болатын немесе Қазақстан Республикасында тұрақты болмайтын, бірақ өмірлік мүдделерінің орталығы Қазақстан Республикасында орналасқан жеке тұлғалар; Қазақстан Республикасының заңнамасына

сәйкес құрылған заңды тұлғалар және тиімді басқару орны (нақты басқару органының орналасқан жері) Қазақстан Республикасында болатын шет мемлекеттің заңнамасына сәйкес құрылған заңды тұлғалар.

Қазақстан Республикасының салық салу принциптері – салық салудың міндеттілігі принципі, салық салудың айқындылығы принципі, салық салудың әдіпдігі принципі, салық жүйесінің біртұтастығы принципі, Қазақстан Республикасы салық заңнамасының жариялылығы принципі.

Қазақстан Республикасының салық саясаты – мемлекеттің қаржылық қажеттіліктерін мемлекет пен салық төлеушілердің экономикалық мүдделерін, тепе-теңдігінің сақталуын қамтамасыз ету мақсатында жаңа салықты және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді белгілеу және қолданыстағыларының күшін жою, салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер бойынша мөлшерлемелерді, салық салу объектілері мен салық салуға байланысты объектілерді, салық базасын өзгерту жөніндегі шаралар жиынтығы. *С.с. мақсаты* – салықты икемді түрде қолдана отырып, шаруашылықтың дамуына кедергі келтірместен, бюджеттің қазыналық саясатын қолдау.

Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан кепілдендірілген трансферттер көлемі – абсолютті белгіленген көлемде анықталады және Қазақстан Республикасының заңымен бекітіледі.

Қайтыс болған жеке тұлғаның салық берешегін өтеуі – ол қайтыс болған күнінде жиналып қалған салық берешегін оның мұрагері мұраға қалдырылған мүлік құны шегінде және мұраны алған күнгі ондағы үлесіне барабар өтейді. Жеке тұлғаның мұрагері болмаған жағдайда, ол қайтыс болған күнінде жиналып қалған салық берешегі өтелді деп есептеледі.

Қайырымдылық көмек – өтеусіз негізде: жеке тұлғаны әлеуметтік қолдау түрінде; коммерциялық емес ұйымға оның жарғылық қызметін қолдау мақсатында; әлеуметтік салада қызметін жүзеге асыратын ұйымға, осы ұйымның Салық кодексінің 135-бабының 2-тармағында көрсетілген қызмет түрлерін жүзеге асыруы мақсатында; Салық кодексінің 135-бабының 3-тармағында көрсетілген шарттарға сай келетін, қызметін әлеуметтік салада жүзеге асыратын ұйымға берілетін мүлік.

Қалааралық және халықаралық телефон байланысын, сондай-ақ ұялы байланысты бергені үшін төлемақы – қалааралық немесе халықаралық телефон байланысын және ұялы байланысты беру құқығы үшін алынатын төлем.

Қаржы – ақша қаражатын, қаржы ресурстарын олардың жасалуы мен қозғалысы, бөлінісі мен қайта бөлінісі тұрғысынан алып қарайтын, сондай-ақ шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы өзара есеп айырысуларға, ақша айналысына байланысты туындайтын экономикалық қағынастарды білдіретін қорытындылаушы экономикалық термин.

Қаржы лизингі – Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес үш жылдан асатын мерзімге жасалған лизинг шарты бойынша мүлікті беру, егер ол мынадай талаптардың біріне жауап берсе: лизинг шартында мүліктің лизинг

алушының меншігіне берілуі және лизинг алушыға мүлікті тіркелген баға бойынша сатып алу құқығының берілуі белгіленсе; Қ.л.-нің мерзімі Қ.л. бойынша берілетін мүліктің пайдалы қызмет мерзімінің жетпіс бес пайызынан асып кетсе; Қ.л.-нің бүкіл мерзімі үшін лизингтік төлемдердің ағымдағы (дисконтталған) құны Қ.л. бойынша берілетін мүлік құнының тоқсан пайызынан асып кетсе.

Қаржы ресурстары – мемлекеттің, кәсіпорындардың, бірлестіктердің, ұйымдардың иелігіндегі ақша қаражаттары мен қорларының жиынтығы; қоғамдық жиынтық өнім мен ұлттық табысты қайта бөлу барысында құрылатын ресурстар.

Қаржы саясаты – экономикалық саясаттың құрамды бөлігі; мемлекет өз қызметтері мен міндеттерін жүзеге асыру үшін қаржы көздерін ұйымдастырады және оны пайдалану шараларының жиынтығы; қаржы ресурстарын жұмылдыру, оларды бөлу нысандары мен әдістерінде қаржы заңнамасында мемлекеттік кірістер мен шығыстар құрылымында көрініс табады.

Қаржылық қызмет көрсету – Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес алынған лицензиялар негізінде жүзеге асырылатын сақтандыру нарығы, бағалы қағаздар нарығы, инвестициялық қорлар, жинақтаушы зейнетақы қорлары қатысушыларының қызметі, сондай-ақ банк қызметі.

Қаржылық ұйым – қаржылық қызмет көрсету жөніндегі кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын заңды тұлға.

Қарсы тексеру – салық қызметі органы салық төлеушімен (салық агентімен) операцияларды жүзеге асыратын тұлғаларға қатысты жүргізетін тексеру, салық қызметі органдары аталған салық төлеушіні тексеру барысында пайдалану үшін осындай операциялар туралы қосымша ақпарат алу мақсатында оған қатысты тақырыптық, кешенді тексеру жүргізеді.

Қарыз – жеке, заңды тұлғалар мен мемлекеттің қайтарма негізде және белгілі бір мерзімге ақшалай қаражат алуы. Қ, пайызсыз, жеңілдікті Қ, және коммерциялық шартқа негізделген Қ, сондай-ақ ішкі және сыртқы Қ, түрлеріне бөлінеді. Қ, мемлекеттің экономикалық саясатында кең пайдаланылады; мемлекеттің жеке және заңды тұлғалардан алған ішкі Қ,-ы мен Қ,-ы мемлекеттің ішкі борышын құрайды, мемлекет шетелден несие алған жағдайда мемлекеттің сыртқы борышын құралады.

Қарыз қаражаттары – бір жақ (қарыз беруші) екінші жаққа (қарыз алушыға) меншікті немесе оперативті басқаруды, ақшаны немесе түр-түсі белгіленген заттарды табыстайтын, ал қарыз алушы соя тектес және сапасы сондай затты немесе ақшаны қайтаруға міндеттенетін шартқа сәйкес берілетін қаражаттар.

Қатты пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салықты болжауды есептеу – ағымдағы жылдың бағалауы бойынша салық түсімдерінің көлемін мұнай секторының жиынтық қосылған құнының көлемінің болжамды өзгерістеріне түзету қажет. Болжам кезінде, сонымен қатар, бір жолғы төлемдерді алып тастай отырып, өткен кезеңдегі нақты салық түсімдерінің серпінін есепке алған жөн.

Қатысу үлесі – акционерлік қоғамдар мен пайлық инвестициялық қорларды қоспағанда, жеке және заңды тұлғаның бірлескен қызметке, заңды тұлғаның жарғылық капиталына үлестік қатысуы.

Қол жетімді (жеткілікті) салықтық жоспарлау – жергілікті бюджетке кіріс түсімдерін жоспарлау тәжірибесінде қолданылады, оған жеке табыс салығы да жатады.

Қол қойылатын бонус – жер қойнауын пайдаланушының келісімшарт аумағында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен келісімшарт аумағы кеңейтілген кезде жер қойнауын пайдалану құқығын сатып алу үшін алған біржолғы тіркелген төлемі.

Қор – мемлекеттің, кәсіпорынның немесе жеке тұлғаның әлде бір мақсатқа арналған ақша қаражаты немесе материалдық құндылықтар.

Қор біржасы – бағалы қағаздар нарығының кәсіпқой қатысушылары құратын акционерлік қоғам нысанындағы өзін-өзі реттейтін коммерциялық емес ұйым. Қ.б.-ның акцияларын сатып алу құқығы бағалы қағаздар нарығының кәсіпқой қатысушысы болып табылмайтын, бірақ заңдарға сәйкес бағалы қағаздардан басқа өзге қаржы құралдарымен мәмілені жүзеге асыруға құқығы бар заңды тұлғаларға берілуі мүмкін. Қ.б. өзінің бағалы қағаздар нарығындағы қызметінде мемлекеттік органдарға тәуелді емес.

Қоршаған ортаға эмиссия үшін төлемақы – қоршаған ортаға эмиссия үшін арнайы табиғат пайдалану тәртібімен алынатын төлем.

Қосылған күн салығы – тауарларды (жұмыстарды, қызмет көрсетулерді) өндіру және олардың айналысы үдерісінде қосылған, оларды өткізу бойынша салық салынатын айналым құнының бір бөлігін бюджетке аудару, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аумағындағы тауарлар импорты кезіндегі аударым.

Қосылған күн салығын болжау – есепті кезеңде нолдік мөлшерлеме бойынша салық салынатын айналым бойынша Қ.қ.с. өтелген сомасының мөлшері және нолдік мөлшерлеме бойынша салық салынатын айналым бойынша Қ.қ.с. сомасын өтеуге жататын мөлшердің өзгерістері туралы мәліметтерді пайдалану қажет.

Қосылған күн салығын есептеу әдістері – тікелей аддитивтік немесе бухгалтерлік; жанама аддитивтік; тікелей шегерім жасау әдісі; жанама шегерім жасау әдісі немесе шоттар бойынша есепке жатқызу.

Қосылған күнге салынатын салықтың болжамдық сомасы – қосылған құнды қалыптастыратын көптеген факторларға байланысты, өнімнің (тауардың) түріне байланысты салықтың әр түрлі мөлшерлемелеріне, салық төлеушілердің салық түріне (өндіріс, жеке сауда, қоғамдық тамақтану) және басқа да жағдайларға байланысты болады. Қосылған күнге материалды саланың қызметкерлерінің еңбекақысын төлеу, еңбекақыға төлемдер, амортизациялық төлемдер, табыс, акциздер және басқа ақшалай шығыстар кіреді.

Қосымша салықтық есептілік – осы өзгерістер және толықтырулар жататын салық кезеңі үшін бұрын табыс етілген салық есептілігіне осы тұлға

салық төлеуші (салық агенті) болып табылатын салықтың және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің түрлері бойынша, сондай-ақ міндетті зейнетақы жарналары, міндетті кәсіптік зейнетақы жарналары және әлеуметтік аударымдар бойынша өзгерістер және толықтырулар енгізілген кезде тұнға табыс ететін салық есептілігі.

Құжаттық салықтық тексеру – салық төлеушілердің барлық құжаттарына жүргізілетін тексеру түрі. **Қ.с.т.-дің түрлері:** кешенді тексеру, тақырыптық тексеру, қарсы тексеру.

Құрылыс алаңы (объектісі) – жылжымайтын мүлік объектілерін тұрғызу және қайта жаңарту жөніндегі қызметті жүзеге асыру, оның ішінде үйлер, ғимараттар салу және монтаждау жұмыстарын жүргізу, көпірлер, жолдар, каналдар салу және қайта жаңарту, құбырлар тарту, энергетикалық, технологиялық немесе өзге де жабдықтарды және басқа да осыған ұқсас жұмыстарды жүзеге асыру орны.

Құрылыс кезеңі – құрылыстың басталуы мен ғимараттарды, құрылыстарды пайдалануға беру күні арасындағы уақыт кезеңі.

Құрылыс үдерісінде толығымен тұтынылатын тауарлар – мұндай тауарларды еркін келендік аймақ келендік рәсімімен орналастыру және олардың келендік бақылауда болуы шартымен инфрақұрылым объектілерін, ауруханаларды, емханаларды, мектептерді, балабақшаларды, мұражайларды, театрларды, жоғары және орта оқу орындарын, кітапханаларды, оқушылар сарайларын, спорт кешендерін, әкімшілік және тұрғын үй кешендерін салу үдерісіне тікелей тартылған тауарлар (электр энергиясын, бензинді, дизель отыны мен суды қоспағанда).

Құрылыстың басталуы – мына күндердің ең ерте күні: құрылысты жүзеге асыруға келісімшарт (шарт, келісім) жасасқан күн; жобалау жұмыстарын жүзеге асыруға келісімшарт (шарт, келісім) жасасқан күн.

Қызмет көрсетуден түсетін табыстар – несие (қарыз, микронесие) бойынша, репо операциялары бойынша сыйақылар түріндегі табыс; мүлікті қаржы лизингіне беру бойынша сыйақылар түріндегі табыс; роялти; мүлікті жалға беруден түсетін табыстар.

Қызментақылы салық – салық органдары салық төлеушіге салық сомасын жекелеп бекітеді және салық сомасы, салық базасы мен салықты төлеу мерзімі көрсетілген салық органдарының өкімдерін, яғни салық хабарламасын алғаннан кейін салық төлеу міндеттеледі. Мәселен, жер салығын алуға болады. Салық органдары салық төлеушілердің нелігіндегі жер учаскелерін жеке-жеке есептейді және салық сомасы мен төлеу мерзімі көрсетілген салық хабарламасын жібереді.

Қызментақысыз салық – салық төлеушілерде өз алдына есептеледі және төленеді. Салық органдары салықты дұрыс есептеуін және дер кезінде төлеуіне бақылау жасайды. Мәселен, корпоративтік табыс салығын алуға болады. Мұнда салық төлеушілердің өздері салық салынатын объектілерді есепке алады, өзі салық базасын есептейді, төлеуге тиіс салық сомасын есептен және ол соманы төлейді. Сонымен қатар **Қ.с.-ка:** қосылған құн

салығы, акциздер, заңды тұлғалардың мүлік салығы, әлеуметтік салық, көлік құралдары салығы, заңды тұлғалардың жер салығы жағады.

Қызметкер – жұмыс берушімен еңбек қатынастарында тұратын және еңбек шарты (келісімшарт) бойынша жұмысты тікелей орындайтын жеке тұлға; мемлекеттік қызметші; мемлекеттік қызметшілерді қоспағанда, акционерлік қоғамның директорлар кеңесінің мүшесі; Салық кодексінің 191-бабы 7-тармағының ережелеріне сәйкес қызметі тұрақты мекеме құрмайтын бейрезиденттің резидентке немесе Қазақстан Республикасында қызметті тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын өзге бейрезидентке персоналды беруіне арналған келісімшарт бойынша жұмыс істеу үшін ұсынылған шетелдік немесе азаматтығы жоқ адам.

Қызметкердің салық салынатын табыстары – Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы заңнамасына сәйкес жұмыс берушінің бухгалтерлік есепке алуында шығыстар (шығын) ретінде танылған, қызметкерлердің жұмыс беруші есепке жазған, салық салынатын табыстары: еңбек қатынастарының болуына байланысты жұмыс берушінің қызметкер меншігіне берілетін, қолма-қол және қолма-қол емес нысандағы ақша, қызметкердің заттай нысандағы табыстары, қызметкердің материалдық пайда түріндегі табыстары.

Қызметкердің салық салынбайтын табыстары – бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорынан және ерікті жинақтаушы зейнетақы қорларынан толенетін зейнетақы төлемдері; дивидендтер, сыйақылар, ұтыстар түріндегі табыс; жинақтаушы сақтандыру шарттары бойынша табыс; төлем көзінен салық салынбайтын табыстар; қызметкерлерге олардан сатып алынған жеке мүлкі үшін төлемдер.

Қызметкердің төлем көзінен салық салынатын табысы – түзетулер ескеріле отырып, жұмыс беруші қызметкердің есебіне жазған, салық салынатын табыстары мен салық шегерімдерінің сомасы арасындағы айырма.

Қызметкердің салық салынатын заттай нысандағы табыстары – еңбек қатынастарының болуына байланысты жұмыс берушінің қызметкер меншігіне берілетін тауарлардың, бағалы қағаздардың, қатысу үлесінің және өзге мүліктің құны. Мұндай мүліктің құны қосылған құн салығының тиісті сомалары және акциздер ескеріле отырып, мүліктің баланстық құны мөлшерінде айқындалады; еңбек қатынастарының болуына байланысты жұмыс берушінің қызметкер пайдасына жұмыстарды орындауы, қызметтер көрсетуі. Орындалған жұмыстардың, көрсетілген қызметтердің құны қосылған құн салығының тиісті сомалары және акциздер ескеріле отырып, жұмыс берушінің осындай жұмыстарды орындауға, қызметтер көрсетуге байланысты шеккен шығыстары мөлшерінде айқындалады; жұмыс берушіден өтеусіз негізде алынған мүліктің құны. Қызметкер жұмыс берушіден өтеусіз негізде алған, орындалған жұмыстар мен көрсетілген қызметтердің құны жұмыс берушінің осындай жұмыстарды орындауға, қызметтер көрсетуге байланысты шеккен шығыстары мөлшерінде айқындалады; қызметкер үшінші тұлғалардан алған тауарлардың, орындалған жұмыстардың,

көрсетілген қызметтердің құнын жұмыс берушінің қызметкерге немесе үшінші тұлғаларға төлеуі.

Қызметкердің салық салыпатын материалдық пайда түріндегі табысы – қызметкерге тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді өткізу кезінде – қызметкерге өткізілген тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің құны мен осы тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алу бағасы немесе олардың өзіндік құны арасындағы теріс айырма; қызметкер борышының сомасын есептен шығару кезінде – жұмыс берушінің шешімі бойынша қызметкердің оның алдындағы борышының немесе міндеттемесінің сомасын есептен шығару; қызметкермен жасалған: сақтандыру шарттары бойынша сақтандыру сыйлықақыларының сомасын төлеу кезінде – жұмыс берушінің өз қызметкерлерінің сақтандыру шарттары бойынша сақтандыру сыйлықақыларын төлеуге жұмсаған шығыстары; қызметкерге шығындарды өтеу кезінде – қызметкердің жұмыс берушінің қызметіне байланысты емес шығындарын өтеуге жұмыс берушінің жұмсаған шығыстары.

Қызметтік іссапарлар кезінде шегерімге жататын өтемақылар – жол жүру мен броньға (оның ішінде құнының төлеуі дерегін растайтын құжат болған кезде электрондық билетке) жұмсалған шығыстарды растайтын құжаттар негізінде, броньға жұмсалған шығыстардың төлемақысын қоса алғанда, іссапарға баратын жерге жетуге және кері қайтуға іс жүзінде жүргізілген шығыстар; тұрғын үй-жайды жалдауға және броньға жұмсалған шығыстарды растайтын құжаттардың негізінде, броньға жұмсалған шығыстардың төлемақысын қоса алғанда, тұрғын үй-жайды жалдауға іс жүзінде жүргізілген шығыстар; қызметкерге іссапарда болған уақытта салық төлеушінің шешімі бойынша белгіленген мөлшерде төленетін тәулікақы; салық төлеуші келу визасын ресімдеген кезде жүргізген шығыстар (визаның, консулдық қызметтердің, міндетті медициналық сақтандырудың құны) келу визасын ресімдеуге арналған шығыстарды (визаның, консулдық қызметтердің, міндетті медициналық сақтандырудың құнын) растайтын құжаттар негізінде айқындалатын қаражаттар.

Л

Лизинг – мамандандырылған қаржы компанияларының делдалдық етуімен машиналар, жабдықтар, жылжымайтын мүліктер және негізгі капиталдың басқа да элементтерін сағып алуға қаржы бөлудің ерекше түрі.

Лизинг шарты бойынша сыйақы – осындай мүлік (лизинг нысанасы) алынған (берілген) құнды, лизинг алушы үшін лизинг беруші, өзара байланысты тарап болып табылмайтын тұлғаға төленетін төлемдерді қоспағанда, мүлікті (лизинг нысанасы) лизингке беруге байланысты барлық төлемдер.

Лизингтік төлем – сыйақыны есептегенде лизинг шартында (келісімшарт) көзделген тауар құнының бір бөлігі. Л. деп танылмайды – жоғарыда көрсетілген шарттар сақталмаған жағдайда немесе олар бойынша лизинг шарты, осындай шарттар жасалған күннен бастап үш жыл өткенге дейін

бұзылған (лизинг шарты бойынша міндеттемелер тоқтатылған) жағдайда лизингтік мәмілелер.

Лото – фишкалармен жабылатын нөмірлері (суреттері немесе басқа да белгілері) бар ерекше карталардағы ойын.

М

Макродеңгейде салықтық жоспарлау және болжамдау – бұл шешім әзірлеу және қабылдау жүйесінің ерекше элементі. Салықтық жоспарлау мен болжамдаудың негізгі міндеті заңды ретпен салықтық тұжырымдамада әзірленген және қабылданған елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының келешекте бағдарламаларын және бюджеттік міндеттердің сапалық және сандық көрсеткіштерін экономикалық негізділікпен қамтамасыз ету. Бұл міндет бір қаржылық жылға (ағымдық салықтық жоспарлау), сонымен қатар анықтатылған келешекке (салықтық болжамдау) да орындалады.

Макроэкономикалық болжамдар – сараптамалық бағалау; экономикалық индикаторлар; серпіндік қатарлар; эконометрикалық үлгілеу; «шығын-шығару» үлгісі әдістері.

Мақсатты бағдардың міндеті – бюджеттің шығыстық бөлігі ретінде сапалық және сандық параметрлер түрінде жоспарланған бюджеттік шығыстарды жабудың салықтық және салықтық емес көздерін табу, олардың нақты жоспарлық кезеңге қатынасын анықтау мәселесін қояды.

Мақсатты салықтар – белгілі бір мақсатқа арналған салықтар. Мәселен: көлік құралдары салығы – жол жөндеуге, әлеуметтік салықтар – әлеуметтік төлемдерге жұмсалады.

Маркетингтік қызметтер көрсету – тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің сипаттамасын, баға стратегиясын және жарнама стратегиясын тұжырымдауды қоса алғанда, тауарлар, жұмыстар, көрсетілетін қызметтер өндірісі мен айналысына үздік экономикалық жағдайлар жасау жөніндегі шараларды айқындау мақсатында тауарлар, жұмыстар, көрсетілетін қызметтер өндірісі мен айналысы саласындағы зерттеуге, талдауға, жоспарлауға және болжамдауға байланысты көрсетілетін қызметтер.

Мемлекеттік баж – мемлекеттік уәкілетті органдардың немесе лауазымды адамдардың заңдық мәні бар іс-әрекеттер жасағаны үшін және құжаттарды бергені үшін алынатын міндетті төлем.

Мемлекеттік баж салығы – мемлекеттік уәкілетті органдардың немесе лауазымды адамдардың заңдық мәні бар іс-әрекеттер жасағаны үшін және құжаттарды бергені үшін алынатын міндетті төлем. **М.б.с.**-ты төлеу – іс-әрекетті орындамай тұрып төленеді, сонымен қатар тікелей баж салығымен төленген құжатты беру кезінде төленеді. Баж салығының төленген сомалары бюджеттің кірістеріне Бюджет кодексіне сәйкес есептеледі.

Мемлекеттік борыш – Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес Қазақстан Республикасы Үкіметінің, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің борышына немесе мәліхаттардың шешімдерімен жергілікті атқарушы органдардың борышына жатқызылған алынған және өтелмеген мемлекеттік қарыздардың белгілі бір күнге сомасы.

Мемлекеттік бюджет – араларындағы өзара өтелетін операцияларды есепке алмағанда, республикалық және жергілікті бюджеттерді біріктіретін, талдамалы ақпарат ретінде пайдаланылатын және бекітуге жатпайтын жиынтық бюджет. **М.б.** – маңызды стратегиялық міндеттерді шешу үшін елде бар барлық қаржылық ресурстарды заңды және жеке тұлғаларға сауатты және нәтижелі салық салу арқылы жұмылдыруға аралады, мемлекет бюджеті бюджеттік қаражаттарды тиімді қолдануды қамтамасыз етуі керек, сәйкесінше, мемлекеттің маңызды міндеті тиімді макроэкономикалық, соның ішінде, фискалды (салықтық-бюджеттік) саясатты қалыптастыру болып табылады.

Мемлекеттік бюджеттің кірістері – салықтық түсімдер; салықтық емес түсімдер; негізгі капиталды сатудан түскен түсімдер; ресми трансферттер түсімдерінен құралады.

Мемлекеттік бюджеттің шығыстары – өндіріс үдерісінің тоқтамауын қамтамасыз ету, өндірістік қорды ұлғайту және қоғам мүшелерінің әлеуметтік-мәдени қажеттіліктерін қанағаттандыру.

Мемлекеттік жоспарлаудың бағыттары – қазақстанда бар стратегиялық, экономикалық және бюджеттік жоспарлаудың нәтижелі үйлесуін қамтамасыз ету; мемлекеттік органдардың қызметінің стратегиялық мақсаттар мен міндеттерді орындауға бағдарлануы, нақты нәтиже алу; қысқа мерзімді бюджеттік жоспарлаудан орта мерзімдіге өтуді қамтамасыз ету; мемлекеттік органдардың қызметінің нәтижелігін кешенді бағалауды енгізу.

Мемлекеттік жоспарлаудың бюджеттеу элементтері – 5 жылға әлеуметтік-экономикалық дамудың болжамы; 3 жылға республика мен аудандардың бюджеттік көрсеткіштерінің болжамы; 3 жылға мемлекеттік органның, республикалық және жергілікті бюджеттің стратегиялық және операциялық жоспары; Премьер-министр немесе жергілікті атқарушы органның әкімі мен мемлекеттік органның басшысы арасындағы меморандум, мақсатты трансферттер бойынша келісімдер.

Мемлекеттік инвестициялық саясат – инвестициялық үдерістерді ұлттық экономиканың мүдделері үшін мемлекеттік реттеудің экономикалық және қаржылық негізделген шараларын көрсететін әлеуметтік-экономикалық саясаттың құрамды бөлігі.

Мемлекеттік кіріс органы – өз құзыреті шегінде салықтардың, кедендік төлемдердің және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің түсуін қамтамасыз етуді, Қазақстан Республикасындағы кеден ісін іске асыруды, Қазақстан Республикасының заңдарымен осы органның қарауына жатқызылған қылмыстар мен құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау, жолын кесу, ашу және терген-тексеру жөніндегі өкілеттіктерді жүзеге асыратын, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де өкілеттіктерді орындайтын мемлекеттік орган.

Мемлекеттік қаржылық активтерді сатудан түскен түсімдерді болжамдау – мемлекеттік кәсіпорындарға қатысы бар мемлекеттік басқару органдарының, мемлекеттік мекемелерге қатысты уәкілетті органдардың және акционер-

лік қоғамдардың (ЖШС) мемлекеттік акциялар пакетіне (қатысу үлесін) не болу құқығын, оны қолдану және сату құқығын беретін органдардың ұсыныстарын есепке ала отырып, меншік бойынша уәкілетті орган тарапынан жүргізіледі.

Мемлекеттік қызмет – мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік органдардағы мемлекеттік биліктің міндеттері мен қызметтерін іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттігін атқару жөніндегі қызметі.

Мемлекеттік қызмет көрсету – Қазақстан Республикасының заңды актілеріне және Қазақстан Республикасы Президентінің актілеріне негізделген, бюджеттік қаражаттар мен Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің бюджетінен қаржыландырылатын, қоғамның мүдделерін қанағаттандыруға және құқықтарын, тәуелсіздігін және жеке, заңды тұлғалардың және нысандардың құқықтары мен қажеттіліктерін қорғауға, қорғаныс қабілеттілігін және мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, Қазақстан Республикасының Парламентінің, Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесінің, Қазақстан Республикасының орталық сайлау комиссиясының қызмет атқаруын қамтамасыз етуге бағытталған қызмет болып табылады.

Мемлекеттік қызметтерді көрсетуге бағытталған бюджеттік бағдарламалар – мемлекеттік қызметтер стандартына сәйкес болады (үрдіс, түр сипаттамасы, мемлекеттік қызмет көрсету мазмұны мен нәтижелері енетін мемлекеттік қызметтерге талаптар); бюджеттік бағдарламаның құнына қызметтерді көрсету үрдісіне тікелей қатысатын, соның ішінде осы үрдіске қатысатын қызметкерлерге төлеу шығыстары кіретін барлық ағымдық шығыстар жатады; бюджеттік бағдарламалардың ағауы көрсетілетін мемлекеттік қызметтің мазмұнын немесе мемлекеттік орган қызметінің бағытын білдіруі керек.

Мемлекеттік меншікті және оны жекешелендіру үдерісін басқару саласындағы мемлекеттік саясаттың мақсаты – мемлекеттік меншікті пайдаланудан түскен салықтық емес түсімдер есебінен бюджет кірістерін ұлғайту және мемлекеттің мүдделері мен міндеттерін ескере отырып, мемлекеттік меншіктің оңтайлы құрамы мен құрылымын белгілеу.

Мемлекеттік органның меморандумы - бұл мемлекеттік органның басшысының кезекті қаржылық жылға республикалық бюджетте қарастырылған бюджеттік қаражаттар шегінде қамтамасыз етуге ниетін дәлелдейтін құжат, стратегиялық жоспарда қарастырылған мемлекеттік органның қызметінің тікелей және түпкі нәтижелеріне жетуі. **М.о.м.** кезекті қаржылық жылға бекітіледі және бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланады.

Мемлекеттік органның стратегиялық жоспары – мемлекеттік органның міндеті мен мақсаты; ағымдық жағдайдың талдауы мен мемлекеттік басқарудың сәйкес салаларының даму үрдістері; стратегиялық бағыттар, мақсаттар, тапсырмалар, мақсатты индикаторлар (мемлекеттік органның қызметінің тікелей және түпкі нәтижелері); мемлекеттік органның өзінің қызметтік мүмкіндіктерін дамыту бойынша ниеті; басқа мемлекеттік органдармен

нәтижеге жету үшін қажет мекемеаралық қарым-қағынас; мүмкін болатын тәуекелдер кіретін, мемлекеттік органның қызметіне әсер ететін және олардың алдын-алу жолын қарастыратын тәуекелдерді басқару; стратегиялық жоспарлар негізінде әзірленген нормативтік-құқықтық актілердің тізімі; мемлекеттік органның бюджеттік бағдарламалары.

Мемлекеттік салықтық бақылау – тексеру және экономикадағы салықтық ағындардың оңтайлылығын және нәтижелілігінің мониторингі бойынша мемлекеттік биліктің жоғарғы органдарының қызметі мен шаралар кешенін білдіреді, сондай-ақ салық төлеушілерді есепке алу, олардың есептерін және салық салу объектілерін тексеру, салық төлеушілердің белгіленген салықтарды дұрыс есептеу және төлеу, салық түсімдерін ұлғайту резервтерін анықтау, салықтық тәртіпті жетілдіру және салық төлеушілердің салық заңнамасын сақтауды тексеру бойынша арнаулы қадағалау органдарының қызметі. **М.с.б.** салық төлеушілерді ғана бақыламайды, сонымен қатар тексерістер мен заңдылықтар, оңтайлы мониторинг және экономикадағы салық ағындарының тиімділігі бойынша мемлекеттік билік органдарының қызметі болып табылады.

Мемлекеттік салықтық бақылаудың субъектілері (салық органдары) – елдегі салықтық ағындардың қозғалысын тексеріп, мониторинг жасайтын жоғары мемлекеттік билік органдары, сонымен қатар салық төлеушілердің салықтық бақылауын жүргізетін ұйымдық құрылымдар.

Мемлекеттік салықтық жоспарлау – экономикалық негізделген (оңтайлы) салықтық параметрлер мен берілген салықтық әлеуеттің параметрлері бойынша бюджеттік жүйеге салықтық түсімдердің ең жоғарғы көлемін қамтамасыз ету және салық атқарымдарын жүзеге асыруға бағытталған мемлекеттік билік органдарының шешімдерін анықтаудың нысандары мен әдістерінің бірігі.

Мемлекеттік салықтық жоспарлаудың әдісі – салықтық әлеуеттің салықтардың нақты түсімдерімен қағынасын бағалау және жоспарланған кезеңде бюджеттік жүйеге салықтардың түсу көлемі мен құрылымын анықтау болып табылады. Салықтық жоспарлау бюджеттік жүйеге салықтар мен алымдардың жоғары жұмылдыру деңгейіне негізделген бағдарланумен жүзеге асады. Осыған байланысты, салықтық болжамдау мен жоспарлауды бірегей үдеріс ретінде қарастырған дұрыс, оның шегінде шешімдерді тұрақты түзету, қойылған көрсеткіштерге жету бойынша шараларды қарастыру жүреді.

Мемлекеттік салықтық жоспарлаудың негізгі міндеттері – салықтық заңнамалар мен құқықтық негіздерін қанықтастыру; салықтық ауыртпалықтың жиылытығына және салық салу жүйесі құрылымының оңтайлы параметрлеріне негізделген, нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайдан шығатын оңтайлы салықтық жүйені әзірлеу; салық салу базасын және салық салу объектілерін оңтайландыру; салықтық жеңілдіктер мен шегерімдердің оңтайлы жүйесін әзірлеу; келесі қаржылық жылыға және орта мерзімді келешекке салықтық бюджетті әзірлеу.

Мемлекеттік салықтық реттеу елдің экономикасын, қаржысын және қоғамдағы салықтық үдерісті макрореттеу. Сонымен қатар, салықтық реттеу мемлекеттің экономикалық үдерістердің бағытына салыстыра тексеріп және тәжірибелік негізделген жедел араласу болып табылады. Салық салуды және салықтық ағындарды арнайы тәсілдердің, әдістердің және құралдардың жүйесімен басқаруды білдіреді, қабылданған экономикалық өсім тұжырымдамасына сәйкес нарықтық экономикаға мемлекеттің мақсатты араласуына бағытталады.

Мемлекеттік салықтық реттеудің мақсаты елдің бюджеттік жүйесіне шаруашылық өмірдің әр түрлі жақтарына және жалпы экономикаға әсер ету арқылы өндіріс, сауда мен экономика (экономикалық өсу базасында) кірістерінің өсуі базасында салықтық түсімдердің өсуіне жағдай туғызу болып табылады. **М.с.р.** ерекшеліктері нақты макроэкономикалық стратегияның болуы және экономикаға саналы әсер ету. Ол жеке кәсіпорындарды ғана қамтымайды, жалпы экономиканы толығымен және оның сегменттерін қамтиды.

Мемлекеттік салықтық реттеудің негізгі әдістері – салық жүйесінің құрамы мен құрылымын өзгерту; бір әдісті өзгерту немесе салық салу объектісін басқамен өзгерту; салық мөлшерлемелерін өзгерту және саралау (дифференциация); салықтық жеңілдіктер мен шегерімдерді өзгерту, олардың бағыттар, объектілер, төлеушілер бойынша қайта бағдарлануы; салық төлеуден толықтай немесе біртіндеп босату; төлемді кейінге қалдыру немесе қарызды жою; салықтарды тарау саласын өзгерту.

Мемлекеттік салықтық жоспарлаудың мақсаты – мемлекеттің экономикалық, қаржылық, салықтық саясатының тұжырымдамасын жүзеге асыру бойынша барлық деңгейдегі билік органдарының шығыстық өкілеттілігінің көлемі, құрамы және құрылымы бойынша оңтайлы қаржылық қамтамасыз ету.

Мемлекеттік шығыстар – орталықтанған және орталықтанбаған ақшалай қаражат қорлары тарапынан өтелетін үздіксіз әрекет ету үшін және қоғам мүшелерінің қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған мемлекеттің жұмсалған қаражаттары болып табылады. Бұл шығыстардың негізгі бөлігі мемлекеттік бюджетте шоғырландырылған қаражат есебінен жабылады.

Мемлекеттің салық қызметінің бағыттары – мемлекеттің салық жүйесінің қалыптасуы; салық салу саласында мемлекет органдарының міндетін анықтау; арнайы салық органдарының жүйесін қалыптастыру; салық заңын ұйымдастыру және оның сақталуына бақылауды жүзеге асыру.

Мемлекеттің салық саясатының негізгі мақсаты – бюджеттің кіріс бөлігін қаржы ресурстарымен қамтамасыз ету.

Меморандумдар бекітіледі – Қазақстан Республикасының Президентіне бағынышты және есен беретін мемлекеттік органмен Қазақстан Республикасының Президентімен немесе уәкілетті тұлғамен; Қазақстан Республикасының Үкіметінің құрылымына кіретін немесе оған бағынатын орталық орындаушы органмен – Қазақстан Республикасының Премьер-Министрімен.

- Меншікке салынатын салықтар** – иелік ету құқықтары бар меншігіндегі жерінен, көлік құралдарынан және мүліктерінен төленетін салықтар.
- Микродеңгейдегі корпоративтік салықтық жоспарлау** – қарым-қатынастың құқықтық нысандары мен олардың әрекеттегі салықтық заңдылық бойынша түсіндірілуінің мүмкін нұсқаларын «оңтайлы» үйлестірудің әдістері болып табылады.
- Мұнай секторындағы ұйымдардың келісімшарттары бойынша өнімді бөлу бойынша Қазақстан Республикасының үлесін болжау** – өнімді бөлу бойынша Келісім жасасқан мұнай шығарушы ұйымдар арасында жүзеге асады. ҚР үлесінің болжамдық түсімдерін есептеу уәкілетті орган тарапынан ұсынылған мұнай, газ конденсатын шығарудың болжамдық көлемін, өткізу бағалары мен табысты өнімдердің құнына қолданылатын өнім бөлімі бойынша Қазақстан Республикасының үлесінің пайыздық көрсеткіші негізінде жүргізіледі.
- Мұра** – қайтыс болған азамат мүлкінің оның мұрагерлеріне көшуі.
- Мүлік салығы** – Қазақстан Республикасының аумағында меншік, шаруашылық жүргізу немесе оралымды басқару құқығында салық салу объектісі бар заңды тұлғалар, жеке кәсіпкерлер және жеке тұлғалар төлейтін салық түрі.
- Міндеттемелерді есептен шығарудан түсетін табыстар** – салық төлеушінің міндеттемелерін оның есептерінің есептен шығаруы; салық төлеуші таратылған кезде тарату балансы бекітілген кезде есептер талап етпеген міндеттемелер; Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген талап қою мерзімінің өтуіне байланысты міндеттемелерді есептен шығару; соттың заңды күшіне енген шешімі бойынша міндеттемелерді есептен шығару.
- Міндетті зейнетақы жарналары** – жинақтаушы зейнетақы қорларына Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленетін тәртіппен салынатын ақша.

И

- Нақты салықтар** (ағылшын сөзі, real – мүлік) – мүлікке салынатын салықтар. Қатыстылар: мүлік салығы, көлік құралдары салығы, жер салығы.
- Нарықтық күн** – Қазақстан Республикасының бағалау қызметі туралы заңнамасына сәйкес бағалаушы мен салық төлеуші арасындағы шарт бойынша жүргізілген бағалау туралы есепте айқындалған күн.
- Нарықтық факторлар** – нарықтық сыртқы ортаның өзгергіштігі, ол жалпы ел үшін де, ұйымдар үшін де үнемі мазасызданудың себебі болады (бәсеке, елдің және халықтың табысы және т.б.).
- Нәтижеге бағдарланған бюджеттеу** – бұл стратегиялық бағыттарға, мақсаттарға, мемлекеттік саясаттың міндеттеріне сәйкес нақты нәтижелерге жету мақсатымен бюджетті қалыптастыру және атқару (нәтижелер мен бюджеттік шығыстар арасындағы нақты байланыс).
- Нәтижелерге бағдарланған бюджеттеудің негізгі міндеттері** – кірістер мен шығыстардың орта мерзімді теңестірілуін қамтамасыз ету; аймақтың даму

басымдықтарын анықтау және олардың келешекте қаржылық жоспарда көрініс табуы, сол арқылы кіріс бойынша шектеуді ескеріп бюджетте көрініс табуы; аймақтар дамуының басымдықтарын жүзеге асыру бойынша негізделген шынайы бағдарламаларды қалыптастыру; қойылған мақсаттар мен болжамдар сапасына жету дәрежесінің мониторингін және талдауын жасау; стратегиялық шешімдердің дәйектілігін арттыру; бюджеттік ресурстарды қолданудың тиімділігін көтеру.

Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдерді болжамдау – заңнамалық актілерге негізделеді, төлемдер соларға сәйкес төленеді. Жұмылдырылған материалдық құндылықтар мен мемлекеттік материалдық резервтерді және мемлекеттік ресурстардан, астық өткізуден түскен түсімдерді болжамдау кезінде – орталық және жергілікті атқару органдары, басқа мемлекеттік органдар ұсынған, елдің және аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуының орта мерзімді жоспарлары негізінде жасалған болжамдық көрсеткіштер қолданылады.

Негізгі құралдар – қызмет ету мерзімі бір жылдан асатын материалдық активтер.

Негізгі құралдардың бастапқы құны – оларды сатып алу, өндіру, салу, монтаждау және орнату жөніндегі шығындар, сондай-ақ салық төлеушінің шегерімге құқығы бар шығындардан басқа, олардың құнын арттыратын басқа да шығындар. Қатысушылар, құрылтайшылар негізгі құралдарды жарғылық капиталға өздерінің салымы ретінде енгізген кезде Қазақстан Республикасының азаматтық заңдарына сәйкес айқындалатын құн осы құралдардың бастапқы құны болып табылады.

Несне (қарыз) және сыйақы бойынша үмітсіз берешекті кешіру – Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасына сәйкес борышты кешіру нәтижесінде несне (қарыз) және ол бойынша сыйақы бойынша талап ету құқығын тоқтату, сондай-ақ «Жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес негізгі міндеттеме сомасынан төмен бағамен соғған тыс тәртiпiнен сауда-саттықтан ипотекалық шарт жасасқан күні негізгі міндеттемені толық қамтамасыз еткен кепіл мүлкі кепілге берілген мүлкін сатудан кейін өтелмеген несненің (қарыз) сомасына сату кезінде несне (қарыз) және ол бойынша сыйақы бойынша талап ету құқығын тоқтату.

Нетто бюджет – бюджет көрсеткіштері баптар бойынша сальдолық нәтижелер ретінде есептелсе, яғни, кірістердің әр баптары бойынша түсімдер осы кірістерді алу үшін шығыстарды алын тастау арқылы анықталатын бюджет.

Нөлдік мөлшерлеменен салық салынатын халықаралық тасымалдау бойынша қызмет көрсетулер – Қазақстан Республикасының аумағынан экспортталатын және Қазақстан Республикасының аумағына импортталатын тауарларды, оның ішінде почтаны тасымалдау; Қазақстан Республикасының аумағы бойынша транзит жүктерін тасымалдау; халықаралық қатынаста жолаушылар мен жүк тасымалдау.

О

- Облыстық бюджет, республикалық маңызы бар қала, астана бюджеті** – салықтық және басқа да түсімдер есебінен қалыптастырылатын және облыстық деңгейдегі жергілікті мемлекеттік органдардың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, оларға ведомствалық бағынышты мемлекеттік мекемелердің міндеттері мен қызметтерін қаржымен қамтамасыз етуге және тиісті әкімшілік-аумақтық бірлікте мемлекеттік саясатты іске асыруға арналған орталықтандырылған ақша қоры. Тиісті қаржы жылына арналған **О.б.р.м.б.қ.а.б.** облыс, республикалық маңызы бар қала, астана мәслихатының шешімімен бекітіледі.
- Облыстың бюджеті** – араларындағы өзара өтелетін операцияларды есепке алмағанда, облыстық бюджетті, аудандардың (облыстық маңызы бар қалалардың) бюджеттерін біріктіретін, талдамалы ақпарат ретінде пайдаланылатын және бекітуге жатпайтын жиынтық бюджет.
- Ойын автоматы** – ойындар, соның ішінде құмар ойындар өткізу үшін пайдаланылатын арнаулы жабдық (механикалық, электрлі, электронды және өзге де техникалық жабдық).
- Ойын бизнесі** – құмар ойындарды ұйымдастырып, өткізуге және табыс табу мақсатымен бас тігуге байланысты кәсіпкерлік қызмет.
- Ойын бизнесі салығы** – бұл салық 2008 жылдан бастап қолданысқа енгізілді. Осы мерзімге дейін акциз салығында акцизделетін қызмет түрі ретінде қолданыста болды.
- Ойын жолы** – боулдинг ойынына арналған арнаулы жол (кегельбан).
- Ойын мекемесі** – құмар ойындар өткізілетін және бас тігуге мөлшерлемелер қабылданатын орын: казино, тотализатор, букмекерлік кеңсе, ақшалай ұғыстары бар ойын автоматтары залы және өзге де ойын үйлері (орындары).
- Ойын-сауық саласындағы қызмет көрсетулер** – ойын-сауық-демалу мақсатындағы қызмет көрсетулер жатады, олар ойын-сауық орындарында (ойын орын-жайлары, түнгі клубтар, кафе-барлар, мейрамханалар, Интернет-кафелер, компьютер, бильярд, боулдинг клубтары және кинотеатрлар, өзге де ғимараттар, үй-жайлар, құрылыстар) көрсетіледі.
- Ойын үстелі** – ойын мекемесіндегі кез келген ұтыс түрі бар құмар ойындар өткізуге арналған арнаулы жабдық, ойын мекемесі ол ойындарға өз өкілдері арқылы тарап ретінде немесе ұйымдастырушы және байқаушы ретінде қатысады.
- Оқытуға арналған шығыстар** – оқытуға ақы төлеуге жұмсалған нақты шығыстар; Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген нормалар шегінде тұруға жұмсалған нақты шығыстар; оқитын адамға салық төлеуші айқындаған мөлшерде, бірақ Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген нормалардан аспайтын ақша сомасын төлеуге арналған шығыстар; оқуға түскен кезде оқу орнына және оқу аяқталғаннан кейін қайту жолына жұмсалған нақты шығыстар.
- Операциондық жоспар** – құрамында ресурстар, жауапты орындаушылар және стратегиялық жоспардың мақсаты, міндеттері және аяқталу мерзімі бойын-

ша байланып, мемлекеттік орган немесе оған бағынышты мемлекеттік мекемелердің ағымдағы жылға нақты іс-әрекеттері кіретін құжат. **О.ж.** мемлекеттік органның қызметін операциялық деңгейге ауыстыру мақсатында стратегиялық жоспарды жүзеге асыру үшін жыл сайын әзірленеді. **О.ж.** ағымдағы қаржылық жылдың 10 қаңтарына дейін мемлекеттік органның жауапты хатшысымен бекітіледі.

Орманды пайдаланғаны үшін төлемақы – мемлекеттік орман қорының учаскелерінде орманды пайдаланудың мынадай түрлері үшін алынатын төлем: ағаш дайындау; шайыр және ағаш шырындарын дайындау; қосалқы ағаш ресурстарын (ағаштар мен бұталардың қабықтарын, бұтақтарын, гомарларын, тамырларын, жапырақтарын, бүршіктерін) дайындау; орманды жанама пайдалану (шоп шабу, мал жаю, марал шаруашылығы, аң шаруашылығы, ара ұялары мен омарға орналасғыру, көкөніс шаруашылығы, бақша шаруашылығы және өзге де ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіру, дәрілік өсімдіктер мен техникалық шикізаттар, жабайы өсетін жемістер, жаңғақтар, саңырауқұлақтар, жидектер және басқа да тағамдық өнімдер, мүк, орман төсемдері мен түскен жапырақтар, қамыс дайындау және жинау); мемлекеттік орман қоры учаскелерін: мәдени-сауықтыру, рекреациялық, туристік және спорт мақсаттары; аңшылық шаруашылығы қажеттері; ғылыми-зерттеу мақсаттары үшін пайдалану; ағаш және бұта тұқымдылары мен арнайы мақсаттағы плантациялық екіпелердің егілетін материалын өсіру үшін мемлекеттік орман қоры учаскелерін пайдалану.

Ортақ үлестік меншіктен түсетін табысты бөлу кезінде алынатын табыстар – жеке және заңды тұлғалардың бірлесіп құрайтын ұйымдарға, консорциумдарға, акционерлік қоғамдарды қоспағанда, мүлкімен қатысу үлесі. **О.ұ.м.ғ.т.** мүшелердің арасында тең үлеспен бөлінеді.

Отбасы – бірге тұратын және ортақ шаруашылық жүргізетін ерлі-зайыптылар, балалары мен ата-анасы (оның ішінде уақытша болмағандар).

Отбасы мүшесі – асырауындағы адам, салық төлеушінің табысы есебінен өмір сүретін және айына бір айлық есептік көрсеткіш мөлшерінен асатын жеке табыс көзі жоқ салық төлеуші.

Ө

Өзара байланысты тарап – өзара байланыстылығы Қазақстан Республикасының трансферттік баға белгілеу туралы заңнамасына сәйкес айқындалатын жеке немесе заңды тұлға.

Өзара келісу рәсімі – резидент немесе Қазақстан Республикасының азаматы, егер уағдаласушы мемлекеттердің бірінің немесе екеуінің іс-әрекеті осындай халықаралық шарт ережелеріне сәйкес келмейтін салық салуға әкеп соқтырады деп есептесе, халықаралық шарт ережелерін қолдану туралы мәселені қарау үшін Қазақстан Республикасымен халықаралық шарт жасасқан шет мемлекеттің құзыретті органымен өзара келісу рәсімін жүргізу туралы өтінішпен уәкілетті органға жүгінуге құқылы. Өтініште резиденттің немесе Қазақстан Республикасы азаматының талаптары негізделген жағдаяттар және осы жағдаяттарды растайтын дәлелдер көрсетіледі.

Өзі өндірген тауар болып саналады -- ҚҚС-ты төлеушінің өзі өндірген және өндіріс үдерісінде пайдаланылған және өндірілген өнімнің (тауар) құрамына кірген. Кеден одағының кеден заңнамасында және Қазақстан Республикасының кеден заңнамасында көзделген жеткілікті қайта өңдеу өлшемдеріне сәйкес келетін шикізаттар мен материалдар кодының алғашқы төрт таңбасының кез-келгелінің деңгейінен ерекшеленетін сыртқы экономикалық қызметтің тауарлық номенклатурасының коды бар өнім (тауар).

Өкілдік – заңды тұлғаның тұрған жерінен тыс орналасқан және оның мүдделерін қорғау мен өкілдігін жүзеге асыратын, оның атынан мәмілелер мен өзге де құқықтық әрекеттер жасайтын оқшау бөлімшесі.

Өкілдік шығыстар – өзара ынтымақтастықты орнату немесе қолдау бойынша; салық төлеушінің атқарушы органдарынан басқа, директорлар кеңесінің, өзге де басқару органының отырыстарын ұйымдастыру және өткізу бойынша, өкілдік іс-шараларын өткізу кезінде олардың өткізілу орнына қарамай жүргізілетін, тұлғаларды, оның ішінде салық төлеушінің штабында тұрмайтын жеке тұлғаларды қабылдау және оларға қызмет көрсету жөніндегі шығыстар; қызметтік іссапарлар кезіндегі өтемақыға жатағын шығыстарды қоспағанда, өкілдік іс-шараларға қатысушы тұлғаларды көлікпен қамтамасыз ету шығыстары; өкілдік іс-шараларды өткізу барысында мұндай тұлғаларды тамақтандыру шығыстары; ұйымның штабында тұрмайтын аудармашылар көрсететін қызметтерге ақы төлеу шығыстары; өкілдік іс-шараларды өткізу үшін үй-жайларды жалдауға және ресімдеуге арналған шығыстар. *Ө.ш.-ға жатпайды:* шақырылған адамдардың тұруына, мұндай тұлғалар үшін визалар ресімдеуге, бос уақытын, ойын-сауықты, демалысты ұйымдастыруға арналған шығыстар; өкілдік іс-шараларға қатысушы тұлғаларды көлікпен қамтамасыз ету шығыстарына жатқызылмайтын шығыстар.

Өндіру мен бастапқы қайта өңдеудің (байыту) өндірістік өзіндік құны -- халықаралық қаржылық есептілік стандарттары мен Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы заңнамасының талаптарына сәйкес айқындалатын, пайдалы қазбаларды сақтау, тасымалдау, өткізу шығыстарын, жалпы әкімшілік пен пайдалы қазбаларды жер қойнауынан жер үстіне шығарумен және оларды бастапқы қайта өңдеумен (байыту) тікелей байланысты емес басқа да шығындарды қоспағанда, пайдалы қазбаларды жер қойнауынан жер үстіне шығарумен және оларды қайта өңдеумен (байыту) тікелей байланысы бар өндіріс шығындары.

Өндірістік мақсаттағы ғимараттар – сауда ғимараттары (осындай ғимараттардың бөліктері); мәдени-ойын-сауыққа арналған ғимараттар (осындай ғимараттардың бөліктері); копақ үйі, мейрамхана ғимараттары және қысқа мерзімде тұруға арналған басқа да ғимараттар, қоғамдық тамақтану ғимараттары (осындай ғимараттардың бөліктері); офистік ғимараттар (осындай ғимараттардың бөліктері); автокөліктерге арналған гараждар (осындай ғимараттардың бөліктері); автотұрақтардан (осындай

ғимараттардың бөліктері) басқа тұрғынжай емес ғимараттар (тұрғынжай емес ғимараттардың бөліктері).

Өндірістік мақсаттағы құрылыстар – спортқа арналған құрылыстар мен демалу орындары, мәдени-ойын-сауық, қонақ үйге, мейрамханаға арналған, әкімшілік мақсаттарға, автокөліктер тұрағына немесе аялдауына арналған құрылыстардан басқа құрылыстар.

Өсімшүл – мерзімі өткен салықтық міндеттеменің сомасына есептелетін белгіленген мөлшер. **Ө.** сомасы салық берешегін өтеу бойынша салық міндеттемесін мәжбүрлеп орындату шараларын, сондай-ақ салық заңнамасын бұзғаны үшін жауаптылықтың өзге де шараларын қолдануға қарамастан есептеледі және төленеді. **Ө.** салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер төлеу мерзімі күнінен кейінгі күннен бастап, өткен әрбір күн үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі белгілеген қайта қаржыландыру ресми мөлшерлемесінің 2,5 еселенген мөлшерінде бюджетке төлеген күнді қоса алғанда, мерзімі өткен әрбір күн үшін есептеледі.

Өтеусіз алынған мүлік – салық төлеушінің өтеусіз алған кез-келген мүлкі, сондай-ақ орындаған жұмыстары мен көрсеткен қызметтері.

Өтеусіз алынған мүлік бойынша табыс – Салық кодексінде өзгеше белгіленбесе, салық төлеуші өтеусіз алған кез-келген мүліктің, оның ішінде жұмыстар мен көрсетілетін қызметтердің құны. *Ө.а.м.* деп есептелмейді – мәміле талаптарында салық төлеушінің өткізілген тауарлар, орындалған жұмыстар, көрсетілген қызметтер сапасына кепілдік беруі көзделсе, онда салық төлеушінің мәміледе белгіленген кепілдік беру мерзімі ішінде өткізілген тауарлардың, орындалған жұмыстардың, көрсетілген қызметтердің кемшіліктерін жою жөнінде жүргізген іс жүзіндегі шығыстарының сомасына сәйкес алынған мүліктің, оның ішінде жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің құны.

Өтеусіз алынған немесе мұраға қалдырылған мүліктің құны – белгіленген тәртіппен айқындау мүмкіндігі болмаған жағдайда, мүлікті бағалау туралы есептің негізінде айқындалатын құн.

Өтеусіз орындалған жұмыстарды, көрсетілген қызметтерді қоспағанда, өтеусіз алынған мүліктің құны – мүлікті беру күнгі мұндай мүлікті берген тұлғаның бухгалтерлік есебінің деректері бойынша оның баланстық құнының мөлшерімен айқындалатын құн.

Өтеусіз орындалған жұмыстардың, көрсетілген қызметтердің құны – жұмыстарды орындауға, қызметтерді көрсетуге байланысты жұмсалған шығыстар мөлшерінде айқындалатын құн.

Өткізу – сату, айырбастау, өтеусіз беру мақсатында тауарларды не өзге де мүлікті тиіс жіберу және беру, жұмыстарды орындау және қызметтер көрсету, сондай-ақ кепілге салынған тауарларды кепіл ұстаушыға беру.

Өткізу бойынша айналым жасау күні – егер шарт талаптарына сәйкес тауарды алушыға (сатып алушы) немесе ол көрсеткен тұлғаға тауардың тұрған жерінде берілуге тиіс болса – тауарды алушының (сатып алушы) немесе ол айқындаған тұлғаның, оның ішінде мұндай тауарды жеткізу-

ді жүзеге асыратын тұлғаның иелігіне мұндай тауарды берудің Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасына сәйкес айқындалған күні; егер шарт талаптарына сәйкес жеткізушінің (сатушы) тауарды жеткізу жөніндегі міндеті көзделсе; жеткізуші (сатушы) айқындалған тауарды жеткізуді жүзеге асыратын тұлғаға, оның ішінде ол сенім білдірген тұлғаға беру күні; тауар жеткізушінің (сатушы) көлік құралына тиесілі күні; қалған жағдайларда – Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы заңнамасына сәйкес ресімделген, мұндай тауарды беру дерегін растайтын шарттың, құжаттың тараптары болып табылатын жеткізуші (сатушы) мен алушы (сатып алушы) қол қойған күні.

Өткізу бойынша салық салынатын айналым жасау күні – Қазақстан Республикасының салық төлеушісі жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді Қазақстан Республикасында ҚҚС-ты төлеуші болып табылмайтын және қызметін филиал, өкілдік арқылы жүзеге асырмайтын және Кеден одағына мүше мемлекеттің салық төлеушісі (төлеушісі) болып табылатын бейрезиденттен сатып алған жағдайда, жұмыстардың орындалуы, қызметтердің көрсетілуі дерегін растайтын құжаттарға қол қою күні.

Өткізу орны Қазақстан Республикасы – жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алушы бейрезидент болса, ал алушы есептік тіркелуі Қазақстан Республикасының әділет органдарында жүргізілген оның филиалы немесе өкілдігі болса.

Өткізуден түсетін табыс – Қазақстан Республикасының трансферттік баға белгілеу туралы заңнамасында өзгеше көзделмесе, жылдық жиынтық табысқа енгізілетін табыстардан, сондай-ақ амортизацияланатын активтердің жеке тобында көрсетілген шығыстардың сомасынан аспайтын бөлікте, жер қойнауын пайдаланушының жер қойнауын пайдалануға арнап жасалған келісімшарт шеңберінде жүзеге асырылатын қызмет бойынша көрсетілген табыстардан басқа, өткізілген тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілген қызметтердің құны.

II

Пайдалы қазбаларды өндіру салығы – жер қойнауын пайдаланушы Қазақстан Республикасының аумағында өндірілетін минералды шикізат, мұнай, жерасты сулары мен емдік балшықтың әрбір түрі бойынша жеке төлейтін салық.

Пайдалы қазбаларды өндіру салығының болжамын есептеу – уәкілетті мемлекеттік орган ұсынатын жер қойнауын пайдалануға бекітілген әрбір жеке келісімшарт арасындағы шікі мұнайды, газ конденсатын өндіру көлемі туралы мәліметтер, әлеуметтік-экономикалық даму мен елдің бюджеттік параметрлерін болжауға сәйкес теңгеңің АҚШ долларына қатысты болжамды бағамы мен мұнайға әлемдік баға пайдаланылады.

Пассивті салық – салық объектілері және салықтық іс-әрекет салық төлеушілердің қызметтеріне және тәртібіне сәйкес емес, яғни салық төлеушілердің белгілі бір қызметтерінің нәтижесінде алынған түсім, табыс, пайдаға байланысты болмайды. Салықты төлеу көзі салық салудың ешқандай объектілеріне немесе салық базасына сәйкес келмейді.

Патент – жеке табыс салығын (төлем көзінен ұсталатын жеке табыс салығын қоспағанда), әлеуметтік салықты, міндетті зейнетақылық жарналар мен әлеуметтік аударымдарды төлеу дерегін растайтын электрондық құжат.

Преференция – үшінші елге қатысты емес бір жақты тәртіпте немесе өзара қатынас басында бір мемлекеттің екіншісіне беретін айрықша жеңілдіктері (артықшылық, жеңілдік, мәселен елдер арасындағы сауданы кеңейту мақсатымен халықаралық келісім бойынша берілетін сауда жеңілдігі).

Р

Радиожілілік спектрін пайдаланғаны үшін төлемақы – байланыс саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган болған радиожілілік спектрінің номиналдары (белдеу, диапазон) үшін алынатын төлем.

Резервтік қор – заңды тұлғалардың белгілі бір мақсатқа арналған ақша қаражаты немесе материалдық құндылықтарды сақтауы үшін ашқан сақтық қоры.

Резиденттер – Қазақстан Республикасында тұрақты болатын немесе Қазақстан Республикасында тұрақты болмайтын, бірақ өмірлік мүдделерінің орталығы Қазақстан Республикасында орналасқан жеке тұлғалар; Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес құрылған заңды тұлғалар және тиімді басқару орны (нақты басқару органының орналасқан жері) Қазақстан Республикасында болатын өзге де заңды тұлғалар.

Рента – алушыдан кәсіпкерлік қызметті талап етпейтін капиталдан, мүліктен немесе жерден ұдайы алынатын отыратын табыс; көптеген капиталистік елдерде – меншік иесінің мемлекеттік заем облигациялары бойынша алатын табысы.

Рента салығына болжамды есептеу – шикі мұнай, газ конденсатының экспорттау көлемі, мұнайдың әлемдік бағасы мен мемлекеттің бюджеттік параметрлері мен әлеуметтік-экономикалық дамудың жоспарларына сәйкес теңгенің АҚШ долларына шаққандағы бағамы пайдаланылады.

Республикалық бюджет - Бюджет кодексінде айқындалған түсімдер есебінен қалыптастырылатын және орталық мемлекеттік органдардың, оларға ведомстволық бағынысты мемлекеттік мекемелердің міндеттері мен функцияларын қаржылай қамтамасыз етуге, сондай-ақ мемлекеттік саясаттың жалпы республикалық бағыттарын іске асыруға арналған орталықтандырылған ақша қоры. Р.б. Қазақстан Республикасының заңымен бекітіледі.

Республикалық бюджет туралы заң жобасының мазмұны – кірістер көлемі, трансферттер түсімі, шығыстар, таза бюджеттік несиелеу, қаржылық активтермен операциялар бойынша сальдо, тапшылық (профицит), тапшылықты қаржыландыру (профицитті қолдану); жалақының, зейнетақының ең төменгі мөлшері, айлық есептік көрсеткіш, күнкөрістің ең төменгі деңгейі, мемлекеттік базалық зейнетақы төлемдері; жергілікті бюджеттен республикалық бюджетке алынған бюджеттік алын қоюлар көлемі; республикалық бюджеттен жергілікті бюджетке берілетін бюджеттік субвенциялар көлемі; Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан кепілдендірілген трансферт көлемі; Қазақстан Республикасы Үкіметінің қор

(резерв) көлемі; Қазақстан Республикасының мемлекеттік кепілдер беру лимиті; Үкімет қарызының лимиті; Қазақстан Республикасы Үкіметінің концессиялық міндеттерінің лимиті.

Республикалық бюджетке трансферттердің түсімі – облыстық бюджеттерден, республикалық маңызы бар қала, астана бюджеттерінен берілетін бюджеттік алулар; республикалық бюджетте бекітілген сома шегінде жалпы сипаттағы үш жылдық трансферттердің жүзеге асу кезеңінде, республикалық деңгейге мемлекеттік басқарманың жергілікті деңгейінен мемлекеттік органдардың қызметін берумен байланысты шығыстардың артуына әкелетін, заңды актілерді, Қазақстан Республикасының Президентінің актілерін қабылдаудан шыққан, республикалық бюджеттің шығыстарын өтеуге бағытталған облыстық бюджеттерден, республикалық маңызы қала, астана бюджеттерінен мақсатты ағымдық трансферттер; Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан кепілдендірілген трансферт.

Республикалық бюджеттік бағдарлама – мемлекеттік басқарудың қызметтерін орындауға және республикалық деңгейде мемлекеттік саясатты жүзеге асыруға бағытталған бюджеттік бағдарлама. Р.б.б. қаржылық жылға Парламентпен бекітіледі.

Республикалық бюджеттің түсімдерінде ескерілетін мемлекеттік баж салықтары – отандық тауар өндірушілерді қорғау шаралары ретінде алынатын баждар; консулдық алым; Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартқа сәйкес Қазақстан Республикасында жасалған ресми құжаттарға Қазақстан Республикасының Үкіметі уәкілеттік берген мемлекеттік органдардың апостиль қойғаны үшін мемлекеттік баж; жеке басын куәландыратын құжаттар берілгені үшін мемлекеттік баж; жүргізуші куәліктерінің берілгені үшін алынатын мемлекеттік баж; механикалық көлік құралдарын мемлекеттік тіркеу туралы куәліктер берілгені үшін алынатын мемлекеттік баж; мемлекеттік тіркеу нөмірі белгілерінің берілгені үшін алынатын мемлекеттік баж; нотариаттық іс-әрекеттер жасалғаны үшін алынатын мемлекеттік баж; зияткерлік меншік саласындағы уәкілетті мемлекеттік органның заңды мәні бар іс-әрекеттер жасағаны үшін алынатын мемлекеттік баж; мемлекеттік мекемелерді сотқа берген талап қою арыздарынан алынатын мемлекеттік баж; халықаралық техникалық байқау сертификатының берілгені үшін алынатын мемлекеттік баж; жүктердің халықаралық автокөлік тасымалдарын жүзеге асыруға рұқсат беру куәлігін және оның телнұсқасын бергені үшін алынатын мемлекеттік баж; ғарыш объектілерін және оларға құқықтарды мемлекеттік тіркеу үшін алым.

Республикалық бюджеттің шығыстары – жалпы сипаттағы мемлекеттік функциялар; қорғаныс, қоғамдық тәртіп, қауіпсіздік; құқық, сот, қылмыстық-атқару қызметі; білім беру; денсаулық сақтау; әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыру; мәдениет, спорт, туризм және ақпараттық кеңістік; агроөнеркәсіптік кешен, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар және қоршаған ортаны қорғау, жер қатынастары; өнеркәсіп, жер қойнауын пайдалану, сәулет, қала құрылысы және құрылыс

қызметі; энергия үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру; қолқ және коммуникациялар; экономикалық қызметті реттеу; тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық; басқа да бағыттар.

Республикалық салықтар – республикалық бюджетке түсетін салықтық түсімдер.

Роялти – мыналар үшін: пайдалы қазбаларды өндіру және техногендік құралымдарды қайта өңдеу үдерісінде жер қойнауын пайдалану құқығы үшін; авторлық құқықтарды, бағдарламалық қамтамасыз етілімді, патенттерді, сызбаларды немесе модельдерді, тауар таңбаларын немесе басқа да осыған ұқсас құқық түрлерін пайдаланғаны немесе пайдалану құқығы үшін; өнеркәсіп жабдықтарын, оның ішінде бербоут-чартер немесе димайз-чартер шарттары бойынша жалға алынатын теңіз және әуе кемелерін, сондай-ақ сауда немесе ғылыми-зерттеу жабдықтарын пайдаланғаны немесе пайдалану құқығы үшін; «ноу-хауды» пайдаланғаны үшін; кинофильмдерді, бейнефильмдерді, дыбыс жазуды немесе өзге де жазу құралдарын пайдаланғаны немесе пайдалану құқығы үшін төленетін төлем.

С

Сақтандыру – сақтық ұйымы өз активтері есебінен жүзеге асыратын сақтық төлемі арқылы сақтандыру шартында белгіленген сақтық жағдайы немесе өзге де оқиғалар туындаған кезде, жеке немесе заңды тұлғаның заңды мүдделерін мүлтік жағынан қорғауға байланысты қатынастар кешені.

Сақтандыру, қайта сақтандыру ұйымының еңбек сіңірілмеген сыйлықақылар, болмаған залалдар, мәлімделген, бірақ реттелмеген залалдар, болған, бірақ мәлімделмеген залалдар бойынша құрылған қайта сақтандыру активтері түріндегі табыстары – есепті салық кезеңінің соңында Қазақстан Республикасының сақтандыру және сақтандыру қызметі туралы заңнамасына сәйкес еңбек сіңірілмеген сыйлықақылар, болмаған залалдар, мәлімделген, бірақ реттелмеген залалдар, болған, бірақ мәлімделмеген залалдар бойынша құрылған қайта сақтандыру активтерінің мөлшері мен алдыңғы салық кезеңінің соңындағы осындай активтердің мөлшері арасындағы оң айырма.

Сақтандыру, қайта сақтандыру ұйымының сақтандыру резервтерін азайтудан түсетін табыс – есепті салық кезеңінің соңында еңбек сіңірілмеген сыйлықақылар, болмаған залалдар, мәлімделген, бірақ реттелмеген залалдар, болған, бірақ мәлімделмеген залалдар бойынша Қазақстан Республикасының сақтандыру және сақтандыру қызметі туралы заңнамасына сәйкес құрылған сақтандыру резервтерінің бұрын шегерімге жағқызылған мөлшері мен алдыңғы салық кезеңінің соңындағы осындай резервтердің мөлшері арасындағы теріс айырма.

Сақтандыру, қайта сақтандыру шарттары бойынша сақтандыру, қайта сақтандыру ұйымының табыстары – сақтандыру сыйлықақылары (жарналары); еңбек сіңірілмеген сыйлықақылар, болмаған залалдар, мәлімделген, бірақ реттелмеген залалдар, болған, бірақ мәлімделмеген залалдар бойын-

- ша құрылған қайта сақтандыру активтері; сақтандыру төлемдері бойынша шығыстарды өтеу; сақтандыру, қайта сақтандыру ұйымының сақтандыру резервтерін азайтудан түсетін табыс және бұрын жүргізілген шегерімдер бойынша алынған өтемақыларды қоспағанда, сақтандыру, қайта сақтандыру шарттары бойынша өзге табыстар түріндегі табыстары.
- Сақтандыру ұйымы** – уәкілетті органның тиісті лицензиясы негізінде «өмірді сақтандыру» саласында сақтандыру шарттарының жасалуы мен орындалуы жөніндегі қызметті жүзеге асыратын заңды тұлға.
- Салық агенттері** – мемлекеттік органның шешімі бойынша оның құрылымдық бөлімшелері және аумақтық органдары өздеріне бағынысты мемлекеттік мекемелер қызметкерлерінің табыстары бойынша; жергілікті атқарушы органның шешімі бойынша оның құрылымдық бөлімшелері және аумақтық (төмен тұрған) органдары өздеріне бағынысты мемлекеттік мекемелер қызметкерлерінің табыстары бойынша.
- Салық агенті** – Салық кодексіне сәйкес төлем көзінен ұсталатын салықтарды есептеу, ұстау және аудару жөніндегі міндет жүктелген дара кәсіпкер, жеке-ше иегері, жеке сот орындаушысы, адвокат, кәсіби медиатор, заңды тұлға, оның ішінде бейрезидент заңды тұлға.
- Салық алудың негізгі тәсілдері** – төлем көзінен, яғни салық табыс алынған кезде ұсталып қалады; декларация негізінде, яғни салық салық төлеушінің декларацияда көрсеткен табыстары, шегерімдері мен жеңілдіктерін ескере отырып, анықталады; кадастр бойынша (салық салу объектілерін тіркеу арқылы, одан түсетін табыстың нақты мөлшеріне байланыссыз алынады).
- Салық ауыртпалығы** – салық жиналуының жалпы мөлшерінің бірлескен ұлттық өнімге қатынас ретінде анықталатын көрсеткіш.
- Салық әкімшілігін жүргізу** – салық қызметі органдарының салықтық бақылауын жүзеге асыруы, мерзімінде орындалмаған салық міндеттемесінің орындалуын қамтамасыз ету тәсілдері мен салық берешегін мәжбүрлеп ондіріп алу шараларын қолдануы, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес салық төлеушілерге (салық агенттеріне) және басқа да уәкілетті мемлекеттік органдарға мемлекеттік қызмет көрсету.
- Салық базасы** – салық салу объектісінің құн, табиғи немесе өзге де сипаттамаларын білдіреді, олардың негізінде салықтың және бюджетке төленуге жататын басқа да міндетті төлемдердің сомасы айқындалады.
- Салық базасы бойынша жеңілдіктер** – мәселен, жеке табыс салығы бойынша салық базасына мемлекеттік бағалы қағаздармен және агенттік облигациялармен жасалған операциялардан түскен табыс қосылмайды.
- Салық базасын есептеудің әдісі** – табыстар мен шегерімдер жұмыстар орындалғанда, қызметтер көрсетілгенде, сатып алушыларға тауарларды жеткізген кезде есепке алынады.
- Салық берешегі** – бересі сомасы, сондай-ақ өсімпұлдар мен айыппұлдардың төленбеген сомасы. Салықтық тексеру нәтижелері туралы хабарламада көрсетілген өсімпұлдар сомасы, сондай-ақ әкімшілік жаза қолдану туралы қауыда Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен

шағым жасалу кезеңінде шағым жасалу бөлігінде көрсетілген айыппұлдар сомасы салық берешегіне қосылмайды.

Салық берешегін мәжбүрлеп өндіріп алу – банк шоттарындағы ақша есебінен, дебиторлар шоттарынан, билік етуі шектелген мүлкін өткізу есебінен, жарияланған акцияларды мәжбүрлеп шығару.

Салық декларациясы – салық кезеңіндегі салық төлеушілердің салық салу объектілерінің саны, салық базасының шамасы және төленетін салық төлемдерінің мөлшері көрсетілген ресми өтінімі.

Салық декларациясы немесе есеп-қисабы – салық төлеушінің, салық агентінің Салық кодексінде белгіленген тәртіпке сәйкес салық қызметі органдарына берілген жазбаша өтініші және электрондық құжаты, онда салық салу объектілері мен салық салуға байланысты объектілер туралы, сондай-ақ салық міндеттемелерін есептеу мен төлеуге байланысты басқа да деректер туралы мәліметтер болады.

Салық есептілігі – салық төлеушінің (салық агенті) Салық кодексінде белгіленген тәртіпке сәйкес салық қызметі органдарына табыс етілетін, салық төлеуші туралы, салық салу объектілері немесе салық салуға байланысты объектілер туралы, сондай-ақ салық міндеттемелерін, міндетті зейнетақы жарналарын, әлеуметтік аударымдарды есептеу туралы мәліметтерді қамтитын құжаты. *С.е.-нің түрлері* – Салық кодексінің 63 бабына сәйкес мынадай түрлерге бөлінеді: бастапқы есептілік; кезекті есептілік; қосымша есептілік; хабарлама бойынша қосымша есептілік; тарату есептілігі.

Салық жеңілдіктері - төлем қабілетін, қоғамдық өндіріске қатысу және басқа да факторларды ескеріп заңмен қарастырылған жалпы ережеден шығару. Салық жеңілдіктері - заңға сәйкес салық төлеушіні біртіндеп немесе салық төлеуден түгел босату.

Салық жүйесінің біртұтастығы принципі – Қазақстан Республикасының салық жүйесі Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында барлық салық төлеушілерге (салық агенті) қатысты бірыңғай жүйе.

Салық жылы – күнтізбелік жыл.

Салық заңдары – Қазақстан Республикасының Салық кодексінен, сондай-ақ қабылдануы Салық кодексінде көзделген нормативтік-құқықтық актілерден тұрады.

Салық заңдарының жариялылығы принципі – салық салу мәселелерін реттейтін нормативтік-құқықтық актілер ресми басылымдарда міндетті түрде жариялануға тиіс.

Салық заңнамасын насихаттау – салық төлеушілердің (салық агенті) салық мәселелері жөнінде хабардарлығын арттыру, оның ішінде олардың назарына Қазақстан Республикасы салық заңнамасының ережелерін, Қазақстан Республикасының салық заңнамасына енгізілген өзгерістер мен толықтыруларды, сондай-ақ салық міндеттемесін орындауға байланысты мәселелер бойынша ақпаратты жеткізу арқылы хабардарлығын арттыру мақсатын көздейді. Салық қызметі органдары Қазақстан Республикасының салық заңнамасын насихаттауды семинарлар, отырыстар,

салық төлеушілермен (салық агенті) кездесулер өткізу, бұқаралық ақпарат құралдарын, ақпараттық стендтерді, буклеттерді және өзге де баспа материалдарын, сондай-ақ бейне-, аудио- және ақпарат тарату үшін қолданылатын басқа да техникалық құралдарды, телефон және ұялы байланыс құралдарын пайдалана отырып ақпараттарды орналастыру арқылы жүзеге асырады.

Салық кезеңі – салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерге қатысты белгіленген уақыт кезеңі, ол аяқталған соң салық базасы айқындалады және бюджетке төленуге тиіс салық және басқа да міндетті төлемдер сомасы есептеледі.

Салық кезеңі бойынша жеңілдіктер – мәселен, қосылған құн салығы бойынша салық кезеңі – күнтізбелік ай болса, ал ауыл шаруашылық өнімдерін өндіруші заңды тұлғалар үшін салық кезеңі бір жыл болып табылады.

Салық кезеңінің түрлері – *бір күндік* – салық кезеңі – күнтізбелік күн болып саналады, бір жолғы талон негізінде салық төлеушілер; *он күндік (декада)* – салық кезеңі – күнтізбелік он күн болып табылады, акциз салығында он күн ішінде жасалған операциялар бойынша салықты есептейді; *айлық* – салық кезеңі – күнтізбелік ай болып саналады, қосылған құн салығы бойынша кейбір салық төлеушілер, жеке табыс және әлеуметтік салығын төлеушілер, патент негізінде салық төлеушілер; *тоқсандық* – салық кезеңі – күнтізбелік тоқсан болып есептеледі, қосылған құн салығын төлеушілер, корпоративтік табыс салығы бойынша аванс төлеушілер; *жарты жылдық* – салық кезеңі – күнтізбелік жарты жыл жыл болып саналады, мәселен, оңайлатылған декларация негізінде салық төлеушілер; *жылдық* – салық кезеңі – күнтізбелік жыл болып саналады, мәселен, корпоративтік табыс салығы, жер салығы, мүлік салығы, көлік құралдары салығын төлеушілер.

Салық көзі – салық төлеу үшін белгіленген және қолданылатын ақша қаражаттары, бұл – жалақы, кіріс, дивидендтер, яғни салық неден төленеді.

Салық құқығы – мемлекеттің салықтық әрекеті үдерісінде пайда болатын қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы.

Салық құнысы – мәліметтер: жеке тұлғаларды қоспағанда, салық төлеуші (салық агенті) төлеген (аударған) салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің сомасы туралы; салық төлеушіге есептелген салық сомасынан есепке жатқызылуға тиіс қосылған құн салығы сомасының асып кетуін бюджеттен қайтару сомасы туралы; салық төлеушінің (салық агенті) салық берешегінің сомасы туралы; әрекетсіз салық төлеушілер және соттың заңды күшіне енген үкімінің не қаулысының негізінде жалған кәсіпорындар деп табылған салық төлеушілер туралы; салық төлеушінің таратылуымен (қызметін тоқтатуымен) байланысты құжаттық тексеру жүргізу туралы салықтық өтініш беруі туралы; жеке тұлғаларды қоспағанда, салық төлеушіге (салық агенті) есептелген салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер сомасы және Қазақстан Республикасының салық заңнамасын бұзған салық төлеушіге (салық агенті) қатысты қолданылған жауапкершілік шаралары туралы; қызметін тұрақты мекеме, филиал, өкілдік арқылы немесе тұрақты мекеме құрмай жүзеге асыратын бейре-

зидент салық төлеуші ретінде тіркеудің бар (жоқ) екендігі туралы; салық төлеушінің (салық агенті) мынадай тіркеу деректері: сәйкестендіру нөмірі, жеке тұлғаның, заңды тұлға басшысының тегі, аты, әкесінің аты (бар болған жағдайда), дара кәсіпкер мен заңды тұлғаның атауы, салық төлеушіні (салық агенті) тіркеу есебіне қою күні, тіркеу есебінен шығару күні, тіркеу есебінен шығару себебі, қызметті тоқтата тұруының басталған және аяқталған күні, салық төлеушінің резиденттігі туралы; салықтық тексеру жоспары туралы; салық төлеушінің (салық агенті) салық есептілігін табыс етпеуі туралы мәліметтерді қоспағанда, салық қызметі органы салық төлеуші (салық агенті) туралы алған кез келген мәліметтер.

Салық мөлшерлемесі – салық салу объектісінің немесе салық базасының олшем бірлігіне салықты және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемді есептеу жөніндегі салық міндеттемесінің шамасын білдіреді. Салық мөлшерлемесі салық салу объектісінің немесе салық базасының олшем бірлігіне пайызбен немесе абсолютті сомамен белгіленеді.

Салық мөлшерлемесі бойынша жеңілдіктер – корпоративтік табыс салығында салық төлеушілер негізінен 20 пайыздық мөлшерлеме бойынша салық төлесе, негізгі өндіріс құралы жер болып табылатын салық төлеушілер 10 пайыздық мөлшерлеме бойынша салық төлейді.

Салық мөлшерлемесінің жіктелуі – салық сомасын анықтау тәсілі бойынша: тең, түрлаулы (қатаң), пайызды; салық мөлшерлемелерін қолдану сипатына қарай: жалпы, жоғарылатылған, төмендетілген; салық мөлшерлемесінің мазмұнына байланысты: маргинальды, нақты, экономикалық.

Салық мөлшері – салық төлеушінің табысына қарай алынатын салық сомасын білдіреді және ол шекті, жеңілдік, орташа және нөлдік болып бөлінеді.

Салық мөлшерін төмендетудің шектелуі – салық салу объектісі ретінде есепке алмауға немесе салық салудан алып тастауға сәйкес келетін заң бойынша қарастырылған мүліктер (табыстар) бар. Мысалы, Ұлы Отан соғысы ардагерлерінің, бірінші және екінші топ мүгедектерінің табыстары жеке табыс салығы бойынша салық салудан босатылады, бірақта ең төменгі жалақының 55 еселенген мөлшері шегінде ғана.

Салық мөлшерін төмендетудің шектелмеуі – мүліктер (табыс) салық салу объектісі ретінде толық көлемінде есепке алынбайды немесе салық салудан алып тастауға сәйкес келетін мүліктер. Бұған мысал ретінде, мемлекеттік төлем орталығынан берілетін зейнетақы төлемдерін алуға болады. Салық төлеуші қандай көлемде зейнетақы алса да, бұл сомадан ешқандай салық төлемейді.

Салық міндеттемесі – салық төлеушінің Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес мемлекет алдында туындайтын міндеттемесі. Осыған орай салық төлеуші салық органында тіркелу есебіне тұруға, салық салу объектілерін және салық салуға байланысты объектілерді айқындауға, салықты және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді есептеуге, салықтық нысандарды жасауға, салық тіркелімдерін қоспағанда, салықтық нысандарды салық органына белгіленген мерзімде табыс етуге, салықты

және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеуге міндетті. Мемлекеттің салық қызмегі органы арқылы салық төлеушіден оның салық міндеттемесін толық көлемінде орындауын талап етуге, ал салық міндеттемесі орындалмаған немесе тиісінше орындалмаған жағдайда Салық кодексіне көзделген тәртіппен оларды қамтамасыз ету жөніндегі тәсілдерді және мәжбүрлеп орындату шараларын қолдануға құқығы бар.

Салық міндеттемесін орындау мерзімдерін өзгерту – салық (төлем көзінен ұсталатын салықтардан, акциздерден және импортталатын тауарларға салыныатын қосылған құн салығынан басқасын) және өсімпұлдар төлеудің Салық кодексіне белгіленген мерзімін салық төлеушінің өтініші негізінде неғұрлым кеш, бірақ күнтізбелік он екі айдан аспайтын мерзімге ауыстыру.

Салық неснесі – салықты төлеу мерзімінің өзгеруін өрнектейтін жеңілдік.

Салық объектісі – салық есептелегін база, яғни салық не үшін төленетінін қарастырады, мәселен: табыс, мүлік, тауар, мұра, жер және т.б. Осы аталғандардан салық төленеді.

Салық объектісі бойынша жеңілдіктер – бұл жерде салық салу объектілеріне жеңілдік беріледі. Мәселен, көлік құралдары салығында мамандандырылған медициналық көлік құралдары салық төлеуден босатылған.

Салық органының пломбасы – бақылау-касса машинасының корпусын рұқсатсыз ашудан қорғау құралы.

Салық режімі – Салық кодексіне белгіленген салықтарды және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеу жөніндегі барлық салық міндеттемелерін есептеу кезінде салық төлеуші қолданатын салық заңдары нормаларының жиынтығы. С.р.-нің түрлері: жалпы режім және арнаулы салық режімі.

Салық салу – мемлекеттің салықтарды бекітуде, енгізуде және оларды алу жөніндегі қызметтерінің жиынтығы. С.с. – табысты және мемлекет қаржысын толықтыруды реттеу әдісі, яғни мемлекет С.с. үдерісі арқылы өз қажеттіліктерін қанағаттандырады.

Салық салу объектілерінің орташа жылдық баланстық құны – ағымдағы салық кезеңінің әр айының бірінші күні мен есепті кезеңнен кейінгі кезең айының бірінші күніндегі салық салу объектілерінің баланстық құнын қосу кезінде алынған сомаың он үштен бірі ретінде айқындалады.

Салық салу объектісі немесе салық салуға байланысты объект – мүлік пен іс-әрекеттер.

Салық салуға қойылатын талаптар – қаржы-қаражат жүйелерінің тұрақтылығын қамтамасыз ету; мемлекеттік бюджеттің пайдалануын қамтиды; әлеуметтік-әділеттілік болуы керек; салықты – салық төлеушілерге бір қалыпты болуға мүмкіндік беру керек; халықтың әлеуметтік кедей тобына арнайы жеңілдік жасау және әлеуметтік ақталмаған кірісті азайту.

Салық салуда қолданылатын негізгі құжаттар – декларация; салық органдары жүргізген жеке тұнғалар қызметін тексеру материалдары; табыс салығын төлеушілерінің салықты төлегені туралы кәсіпорын ақпараты; ағымдағы төлемдерді төлегені туралы құжат.

Салық салудың айқындығы принципі – Қазақстан Республикасының салықтары және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдері әрбір салық төлеуші үшін айқын болуы тиіс. Салық салу айқындығы, салық төлеушінің салық міндеттемелері туындауының, орындалуының және тоқтатылуының барлық негіздері мен тәртібі салық заңдарында белгіленген.

Салық салудың әділдігі принципі – Қазақстан Республикасында салық салу жалпыға бірдей және міндетті болып табылады. Жеке-дара сипаттағы салық жеңілдіктерін беруге тыйым салынады.

Салық салудың міндеттілігі принципі – салық төлеушілер салық заңдарына сәйкес салық міндеттемелерін толық көлемінде және белгіленген мерзімдерде орындауға міндетті. Бұл әрбір Қазақстандық азаматтың негізі борышы, парызы болып саналады.

Салық салудың үнемділік принципі – салық жинау ең төменгі шығындарда жүргізіледі.

Салық салынатын айналым – Қазақстан Республикасында тауарларды, жұмыстарды, қызмет көрсетулерді өткізу бойынша (салық салынбайтын айналымды қоспағанда), Қазақстан Республикасында ҚҚС төлеуші болып табылмайтын және қызметін филиал, өкілдік арқылы жүзеге асырмайтын бейрезиденттен жұмыстарды, қызмет көрсетулерді сатып алу бойынша қосылған құн салығын төлеуші жасайтын айналым.

Салық салынатын импорт – Қазақстан Республикасының аумағына әкелінген (әкелінетін) тауарлар (ҚҚС-ты салудан босатылғандарды қоспағанда); Қазақстан Республикасының аумағына Кеден одағына мүше басқа мемлекеттің аумағынан әкелінген алыс-беріс шикізатынан өңделген өнімдер болып табылатын тауарлар. *С.с.п. бола алмайды* – әкелінген тауарлардың қасиеттері мен сипаттамалары өзгертілмей, кейіннен Қазақстан Республикасының аумағынан әкетілетін тауарларды Кеден одағына мүше мемлекеттер аумағынан Қазақстан Республикасының аумағына уақытша әкелу; бұрын Кеден одағына мүше мемлекеттер аумағына уақытша әкетілген тауарларды қасиеттері мен сипаттамаларын өзгертпей, Кеден одағына мүше мемлекеттер аумағынан Қазақстан Республикасының аумағына әкелу. Жұмыстар, көрсетілетін қызметтер осы мемлекеттің аумағында орналасқан жылжымалы мүлікке, көлік құралдарына тікелей байланысты болса (жылжымайтын мүлікті және көлік құралдарын жалға беру, лизинг бойынша және өзге де негіздерде пайдалануға беру бойынша көрсетілетін қызметтерден басқа).

Салық салынатын импортты жасаудың бастапқы күні – лизинг шарты бойынша тауарлар (лизинг нысанасы) құнының бір бөлігін төлеу мерзімінің басталу күні тауарларды (лизинг нысанасы) Қазақстан Республикасының аумағына әкелетін күнге дейін белгіленсе, импортталған тауарларды есепке қабылдаған күні.

Салық салынатын импортты жасаудың соңғы күні – егер, лизинг алушы лизинг шартында көзделген лизингтік төлемдерді мерзімінен бұрын өтеуді үш жыл өткеннен кейін жүзеге асырса, түпкілікті есеп айырысу күні.

- Салық салынатын табыс** – жылдық жиынтық табыс және түзетулер ескерілген шегерімдер арасындағы айырма.
- Салық салынбайтын айналым** – ҚҚС-тан босатылған айналымдар, өткізу орны Қазақстан Республикасы болып табылмайтын тауарларды, жұмыстарды, қызмет көрсетулерді өткізу бойынша айналымдар.
- Салық саясаты** – мемлекеттің қаржылық қажеттіліктерін мемлекет пен салық төлеушілердің экономикалық мүдделері теңестіріліп сақталуы негізінде қамтамасыз ету мақсатында жаңа салықты және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді белгілеу және қолданыстағыларының күшін жою, салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер бойынша мөлшерлемелерді, салық салу объектілері мен салық салуға байланысты объектілерді, салық базасын өзгерту жөніндегі шаралар жиынтығы.
- Салық субъектілері бойынша жеңілдіктер** – салық төлеушілердің өзіне салық жеңілдіктері беріледі. Жеке тұлғалардың мүлік салығында мерзімді қызметтегі әскери қызметшілер мерзімді қызметтен оту (оқу) кезеңінде салық төлеуден босатылады.
- Салық субъектісі** – заңды немесе жеке тұлға, яғни салықты төлеушілер.
- Салық тасымалдаушылар** – іс жүзінде салық ауыртпалығы түсетін жеке тұлғалар, сонғы салық төлеушілер, яғни мемлекет азаматтары.
- Салық теориясы** – салықтың маңызы мен қызметі туралы ғылыми білім және ұғымдардың жүйесі, мемлекеттік қаржы қызметіндегі олардың ролі.
- Салық төлемі** – салықтық қатынас объектісі ақша қатынастарының бір түрі ретінде қатысады және салық төлеушінің белгілі бір салық объектісінен төлейтін салық сомасы.
- Салық төлемінің расталмауы** – басқа да табыстар, оның ішінде Қазақстан Республикасынан тысқары жерлерде табыстар алған жеке тұлғалар, «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексіне және «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес декларацияны табыс ету міндеті жүктелген Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары, судьялар, сондай-ақ жеке тұлғалар ЖТС бойынша декларация табыс етуші салық төлеушілер ЖТС-ны төлегенін растамаған жағдайларда, ЖТС-ны есептеу 10 пайыздық мөлшерлемені ЖТС-ның төленгені расталмаған табыс сомасына қолдану жолымен жүргізіледі.
- Салық төлеу әдістері** – дербес табыстау жолдары: декларация негізінде, салық хабарламасы негізінде, салық төлемдерін дербес есептеу және енгізу жолдары, патенттерді сатып алу; мәжбүрлеп алу жолдары: төлем көзінен ұсталағын табыс салығы және салық төлеуден бас тартқан тұлғалардан салықты мәжбүрлеп алу.
- Салық төлеу тәртібі бойынша жеңілдіктер** – мәселен шағын бизнестің кейбір субъектілері салықты патент негізінде төлейді.
- Салық төлеуден қашу себептері** – елеулі салық ауыртпалығы; салық заңының айқынсыздығы; субъектілердің саналы түрде алдын-ала салық мөлшерін төлемеуге ұмтылуы; салық қызметін ұйымдастырудағы кемшіліктер.

Салық төлеуші – салықтарды және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеуші бойын табылатын тұлға және заңды тұлғаның құрылымдық бөлімшесі.

Салық төлеушілерге көмек – салық қызметі органдары: Қазақстан Республикасының салық заңнамасын насихаттау; салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеу бойынша электронды төлем құжатын түзе отырып, салық есептілігін электронды түрде табыс ету үшін бағдарламалық қамтамасыз етілімді беру; салық төлеуші (салық агентті) сұрау салған құжаттың дайындығының жай-күйін қарауға оған қол жеткізу үшін терминалдар желісін құру және дамыту; салық міндеттемесін орындау бойынша бюджетпен есеп айырысуды жүзеге асыру тәртібі туралы мәліметтерді табыс ету; салық қызметі органдарының хабарламаларымен жұмыс істеу үшін орталықтардың желісін құру және дамыту; салық қызметі органдары сайттарының жұмыс істеуін қамтамасыз ету; салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеу, әлеуметтік аударымдарды, міндетті зейнетақы жарналарын аудару үшін банкоматтар желісі мен өзге де электрондық құрылғыларды дамытуға жәрдемдесу (материалдық көмектен басқа) арқылы салық төлеушілерге (салық агенттеріне) көмек көрсетеді.

Салық төлеушілерді мемлекеттік тіркеу – салық төлеуші туралы мәліметтерді Қазақстан Республикасы Салық төлеушілерінің мемлекеттік тізіліміне енгізу.

Салық төлеушілердің мемлекеттік деректер базасы – салық төлеушілерді есепке алуды жүзеге асыруға арналған ақпараттық жүйе.

Салық төлеушіні банкрот деп тану – салық берешегін мәжбүрлеп өндіріп алудың барлық шаралары қолданылғаннан кейін, салық берешегі сомасын заңды тұлға, жеке кәсіпкер өтемеген жағдайда, салық органы Қазақстан Республикасының заң актілеріне сәйкес оны банкрот деп тану жөнінде шаралар қолдануға құқылы. Банкрот деп танылған заңды тұлғаны тарату тәртібі Қазақстан Республикасының банкроттық туралы заңдарына сәйкес жүзеге асырылады.

Салық төлеушінің жауапты адамы – бақылау-касса машинасын қолдана отырып сатып алушымен (клиентпен) есеп айырысуды жүзеге асыратын және оның жұмыс істеуіне жауап беретін салық төлеуші не салық төлеушімен еңбек қатынасында тұрған адам.

Салық төлеушінің өзге оқшауланған құрылымдық бөлімшесі – арнаулы салық режімдері қолданылатын тұлғаларға салық салу мақсатында оның атқарымдарының бір бөлігін орындайтын, орналасқан жері бойынша тұрақты жұмыс орындары жабдықталған аумақтық оқшауланған бөлімше.

Салық төлеушінің (салық агенттінің) жеке шоты – салықтың және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің, міндетті зейнетақы жарналарының, міндетті кәсіптік зейнетақы жарналарының, әлеуметтік аударымдардың есептелген, есепке жазылған (азайтылған), аударылған және төленген (есепке жатқызылғандары және қайтарылғандары ескерілген) сомасын, сондай-ақ өсімішүлдар мен айыпшүлдардың сомасын есепке алуға арналған құжат, оның ішінде электрондық нысандағы құжат.

- Салық төлеушінің электрондық құжаты** – белгіленген электрондық форматта берілген, қабылданғаннан және бірдейлігі расталғаннан кейін салық төлеушінің электрондық цифрлық қолтаңбасымен куәландырылған электрондық құжат.
- Салық төлеушінің электрондық цифрлық қолтаңбасы** – электрондық цифрлық қолтаңба құралдарымен жасалған және электрондық құжаттың дәйектілігін, оның салық төлеушіге тиесілілігін және мазмұнының өзгермейтінін растайтын электрондық цифрлық нышандардың реттілігі.
- Салық түсімдерінің контингентін есептеу әдістемесінің сатылары** – бюджетті жүзеге асырушы орталық уәкілетті орган түсіп жатқан салықтар жайлы мәліметті бюджетті жоспарлайтын орталық уәкілетті органға табыстайды; бюджетті жоспарлайтын орталық уәкілетті орган макроэкономикалық әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерге сүйене отырып, мемлекеттің орта мерзімді даму барысындағы салық түсімі контингентін бюджетті жоспарлайтын жергілікті уәкілетті органға жеткізеді; бюджетті жоспарлайтын және бюджетті орындайтын жергілікті уәкілетті органдар бір мезгілде территорияға байланысты түсім контингентін болжамдауды жүзеге асырады.
- Салық тіркелімі** – салық төлеушінің (салық агентінің) салық салу объектілері немесе салық салуға байланысты объектілер туралы мәліметтерді қамтитын құжаты.
- Салық хабарламасы** – салық төлеушілердің тегі, аты, әкесінің аты немесе толық атауы, салық төлеушілердің тіркеу нөмірі, төленуге тиіс салық сомасы, салық міндеттемесінің орындалуы жөнінде талаптар, шағым беру тәртібі көрсетілген құжат.
- Салық элементтері** – салық заңы регламенттелген салықтың қолданылу жағдайын анықтайтын құрамдас бөліктері.
- Салықпен реттеу** – салық салудың жалпы деңгейін төмендету немесе көтеру есебінен бюджетке алу нормасын өзгерту арқылы өндірісті дамытуға мемлекеттің жанама ықпал жасау шараларының жиынтығы.
- Салықтар** – Салық кодексінде көзделген жағдайларды қоспағанда, мемлекет біржақты тәртіпшен заң жүзінде белгілеген, белгілі бір мөлшерде жүргізілетін, қайтарымыз және өтеусіз сипатта болатын, бюджетке төленетін міндетті ақшалай төлемдер.
- Салықты есептеу әдісі** – табыстар мен шегерімдер жұмыстар орындалғанда, қызметтер көрсетілгенде, сағып алушыларға тауарларды жеткізген кезде есепке алынады.
- Салықты есептеу тәртібі** – салық төлеушінің салық төлемдерін есептеуде жүзеге асырылатын салық заңдылықтарында бекітілген ереже. Салық төлеушілер есептеу әдісі және кассалық әдісті қолданады.
- Салықты есептеу тәртібінің кезеңдері** – салық салынатын объектіні есепке алу; салық салу объектісінен салық базасын есептеу; салық мөлшерлемелерін қолдану; салық жеңілдіктерін қолдану; салық сомасын есептеу.
- Салықты есептеу тәртібі бойынша жеңілдіктер** – шағын бизнес субъектілерінің белгілі бір бөлігі оңайлатылған декларация негізінде салық төлейді.

- Салықты реттеудің тетіктері** – салық түрлері, салық мөлшерлемелері, салық жеңілдіктері, салық салу әдістері.
- Салықты төлеу тәртібі** – салық төлеушінің мемлекетке салық төлемдерін төлеуде жүзеге асырылатын салық заңдылықтарында бекітілген ереже.
- Салықтық бақылау** – салық қызметі органдарының салық заңдарының орындалуын, жинақтаушы зейнетақы қорларына міндетті зейнетақы жарналарының және Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорына әлеуметтік аударымдардың толық және уақытылы аударылуын бақылауы және өзге де салық қызметі органдарына орындалуына бақылау жүктелген Қазақстан Республикасының заңнамасы нормаларының сақталуына мемлекеттік бақылау. **С.б.** – салықтық менеджменттің атқарымды элементі ретінде салық салуды тиімді басқаруға қажетті қызмет. Салықтық ағындарды басқарудың барлық үдерісі салықтық бақылаумен аяқталады, оның нәтижелері бойынша салықтық үдерісті түзету бойынша басқарушылық шешімдер қабылданады.
- Салықтық бақылаудың бағыттары** – қойылған мақсаттың жүзеге асырылу барысы, жеке шаралардың орындалуы, бұған дейін қойылған шешімдердің тиімділігін жүзеге асыру. Сонымен қатар, басқарушы шешімдердің негізділігі мен мақсаттылығын зерттеу.
- Салықтық бақылаудың объектісі** – заңды және жеке тұлғалар, яғни салық төлеушілер.
- Салықтық болжамдаудың әдістері** – сараптама әдістері (сараптамалық бағалар), математикалық әдістер, экstrapоляция, экономикалық-математикалық үлгілеу.
- Салықтық-бюджеттік жоспарлаудың мақсаты** – мемлекеттік бюджеттің қажеттілігін қамтамасыз ету.
- Салықтық-бюджеттік саясат** – орта мерзімді кезеңде мемлекеттік саясаттың шараларын нәтижелі жүзеге асыруға және экономиканың теңестірілген өсімін қамтамасыз етуге бағытталады.
- Салықтық емес түсімдер** – Қазақстан Республикасының Салық кодексінде белгіленген, негізгі капиталды, гранттарды сатудан түсетін түсімдерге жатпайтындардан басқа, Қазақстан Республикасының басқа да заңнамалық актілерінде белгіленген бюджетке төленетін міндетті, қайтарылмайтын төлемдер, сондай-ақ, ресми трансферттерден басқа, бюджетке өтеусіз негізде берілетін ақша.
- Салықтық емес түсімдер бойынша қолданылатын болжамдық мәліметтер** – ҚР Ұлттық банкінің таза табысының бір бөлігінің түсімдері; республикалық мемлекеттік кәсіпорындардың таза табысының бір бөлігінің түсімдері; республикалық меншіктегі мемлекеттік акциялар пакетінің дивидендтері; республикалық меншіктегі заңды тұлғаларға қатысу үлесінің кірістері; республикалық меншіктегі мүлікті жалға берудің кірістері; мемлекеттік сыртқы борыштарға қаржы орналастыру сыйақылары; мемлекеттік бюджеттен берілген несиелер бойынша сыйақылар; қару-жарақтар мен әскери техниканы сатудан түскен табыстар; мемлекеттік мекемелердің тауарлар (орындалған жұмыс, көрсетілген қызмет) өткізуден түскен түсімдері; мем-

- лекеттік мекемелер ұйымдастыратын мемлекеттік сатып алуларды өткізуден түсімдер; мемлекеттік мекемелер салатын айыппұлдар, өсімақы, санкциялар, толетулер; республикалық бюджеттің басқа да салықтық емес түсімдері.
- Салықтық емес түсімдерді болжамдау** – болжанатын жылдағы тұтыну бағаларының индексімен және теңге бағамының өзгерісі есепке алына отырып, бірнеше жылдың түсімдер серпиінің мәліметтері пайдаланылады.
- Салықтық есепке алу** – салық салу объектілері немесе салық салуға байланысты объектілер туралы ақпаратты қорыту және жүйелеу, сондай-ақ салықты және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді есептеу және салық есептілігін жасау мақсатында салық төлеушінің (салық агентінің) Салық кодексінің талаптарына сәйкес есепке алу құжаттамасын жүргізу үдерісі.
- Салықтық есепке алу саясаты** – салық төлеуші (салық агенті) қабылдаған, Салық кодексінің талаптарын сақтай отырып салықтық есепке алуды жүргізу тәртібін белгілейтін құжат.
- Салықтық жоспарлау** – салық міндеттемелерін заңды қысқарту әдістері.
- Салықтық жоспарлау** – салықтық менеджменттің маңызды атқарымды элементі. Жоспарлаудың көмегімен мақсатқа жетуді қамтамасыз ететін әрекеттер мен шешімдердің негізгі бағыттары анықталады. Салықтық менеджменттің негізі қаржылық ғылым болғандықтан, салықтық жоспарлау мен болжамдау белгілі бір дәрежеде қаржылық жоспарлаудың (болжамдау) бөлігі болып табылады. **С.ж.** бұл келер жылына (және/немесе мемлекетпен болашаққа және басқарушы субъектімен) кірістік және шығыстық салық ағындарының көлемін, құрамын, құрылымын белсендіру және қозғалыс бағыттарының ең тиімдісін анықтаудың болжамдық көрсеткіштеріне негізделген үдеріс. **С.ж.**дың макро және микро деңгейдегі мақсаттары мен міндеттері де сан алуан. Мемлекет бюджет және бюджеттен тыс қорлар үшін салықтық кірістерді көбірек жоспарлауға, ал кәсіпорын – салықтық міндеттерді төмендету жолдары мен әдістерін жоспарлау үдерісінде белгілеуге тырысады.
- Салықтық жоспарлау (болжамдау) үдерісінде қолданылатын әдістер** – баланстық, коэффициенттер, қол жетімді, нормативті, кемімелі-өзара байланысты, тренд үлгілері арқылы болжамдық экстраполяция және т.б.
- Салықтық жоспарлау мен болжамдаудың міндеттері** – мемлекеттің (оның территориясының) салықтық ағымына орай және жеке кәсіпорынның салықтық ағымына байланысты.
- Салықтық жоспарлаудың маңызды кезеңі** – салықтық менеджменттің стратегиялық экономикалық мақсаттарын жүзеге асыруды қамтамасыз ететін салық салудың жалпы тұжырымдамасын әзірлеу болып табылады.
- Салықтық жоспарлаудың негізгі құралдары** – салықтық заңнамалармен қарастырылған салықтық жеңілдіктер, салықтың түрлері бойынша салықтық мөлшерлемелерді жіктеу, арнаулы саясат режимі мен салық салу жүйесі, қосарланған салық салуды болдырмау келісімімен және басқа да халықаралық келісімшарттармен қарастырылған жеңілдіктер, нақты салықтар бойынша салық салынатын базаны анықтау әдістері.

- Салықтық жоспарлаудың түрлері** – оперативті (бір айға немесе тоқсанға), ағымдық (бір қаржылық жылға), стратегиялық (ұзақ мерзімді).
- Салықтық зерттеу** – тіркеу деректерінде көрсетілген орналасқан жері бойынша салық төлеушінің нақты бар болуын немесе жоқтығын растау үшін, сондай-ақ салықтық тексеру актісін тапсыру үшін салық қызметі органдарының жүзеге асыратын іс-шарасы.
- Салықтық кірістерді болжамдау** – бұл қалыптасқан үрдістерді талдау негізінде әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің өзгеруінің мүмкін үлгісін әзірлеу бойынша билік органдарының қызметі.
- Салықтық нысандар** – салық есенділігі мен салықтық өтінішті және салық тіркелімдерінің жиынтығы.
- Салықтық өтініш** – Салық кодексінде белгіленген жағдайларда салық төлеушінің (салық агентінің) өз құқықтарын іске асыру және міндеттерін орындау мақсатында салық қызметі органына табыс ететін құжаты.
- Салықтық реттеу** – салықты басқару үдерісінің құрамдас бөлігі, мемлекеттің және кәсіпорынның салықтық саясатының тұжырымдамасын жүзеге асыруды қамтамасыз етуге бағытталған. **С.р.**-ді салықтық менеджменттің атқарымды элементі ретінде салықтардың реттеуші атқарымымен шатастыруға болмайды, оның көмегімен басқа атқарымдармен бірлесе отырып, салықтардың қоғамдық бағыты жүзеге асады. Салықтардың атқарымы объективті, ол әлеуметтік-экономикалық үдерістердің реттелуінің әлеуетті мүмкіндігін қарастырады. **С.р.** адамдардың тәжірибеде салықтардың реттеуші мүмкіндіктерін қолдану бойынша қызметі, олар қабылданған салықтық міндеттер мен салықтық тұжырымдамалар бойынша әр түрлі пайдалы қызмет коэффициентімен (ІҚК) қолданылуы мүмкін. **С.р.** бұл салық жоспарларын іске асыру тәсілдерін жан-жақты әзірлеу үдерісі, бюджеттік-салықтық міндеттерде, нақты уақыт кезеңінде мақсатты ұстанымдар мен салықтық тұжырымдарда сандық және сапалық көрініс алған салықтардың бағалық, фискалдық, реттеуші және бақылау міндеттерін (атқарымдарын) іске асыруға бағдарланған жаңа және қолданыстағы салық режімдерін түзету қажет болған жағдайда құру және жүргізу.
- Салықтық суверенитет (егемендік)** – мемлекеттің өзінің аймағында кейбір салық түрлерін кез-келген мөлшерде және салық салу объектілерін белгілеуге, сонымен қатар салық саясатын жүзеге асыруға құқы бар.
- Салықтық тексеру** – салық қызметі органдары жүзеге асыратын тексеру түрі.
- Салықтық түсімдер** – Қазақстан Республикасының Салық кодексінде белгіленген салықтар және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер.
- Салықтық түсімдердің контингенттерін есептеу әдістемесінің кезеңдері** – бюджетті атқару бойынша орталық уәкілетті орган ағымдағы салықтық түсімдер туралы мәліметтерді жинақтайды және оларды бюджеттік жоспарлау бойынша орталық уәкілетті органға ұсынады; бюджеттік жоспарлау бойынша орталық уәкілетті орган елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының орта мерзімді жоспарының макроэкономикалық көрсеткіштері негізінде салықтық түсімдердің контингенттерін болжамдайды және оны бюджеттік

жоспарлау бойынша жергілікті уәкілетті органдарға жеткізеді; бюджеттік жоспарлау бойынша және бюджетті атқару бойынша жергілікті уәкілетті органдар сәйкес территорияға кірістер контингентінің болажамын жасайды.

Салықтық түсімдердің контингентін есептеу әдісінің кезеңдері – бюджетті атқару бойынша орталық уәкілетті орган ағымдық салықтық түсімдер туралы мәліметтерді жалпылап, бюджеттік жоспарлау бойынша орталық уәкілетті органға оларды ұсынады; бюджеттік жоспарлау бойынша орталық уәкілетті орган елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының орта мерзімді жоспарының макроэкономикалық көрсеткіштеріне негізделіп отырып, салықтық түсімдердің контингентін жоспарлайды және оларды бюджеттік жоспарлау бойынша жергілікті уәкілетті органдарға жеткізеді; бюджеттік жоспарлау және бюджетті атқару бойынша жергілікті уәкілетті органдар сәйкесінше территорияның контингент кірістерін болажамдайды.

Салықтық ынталандыру – төменгі салықтар саясатына, салық жүйесінің құрамы мен құрылымын, салықтық ауыртпалықтың деңгейі мен жеке салықтардың мөлшерлемелерін оңтайландыруға, сонымен қатар салықтық жеңілдіктер жасау жүйесін қолдануға (салықтық жеңілдіктер мен преференциялар) негізделген. **С.ы.** жалпы экономикаға, оның жекелеген құрылымдарына, салалар мен әлеуметтік үдерістерге, сонымен қатар салық төлеушілердің экономикалық тәртібіне мақсатты түрде әсер етуге бағытталған.

Салықтық ынталандырудың негізгі нысаны – салықтық жеңілдіктер беру.

Салықтың алымнан айырмашылығы – алым мемлекеттік аппараттың шығындарын жабады, яғни мемлекет заңды іс-әрекет түрінде тұлғаларға қызмет ұсына отырып, сол қызметіне төлем қабылдайды, ал салықтар мемлекетті толығымен қаржыландыруға жұмсалады; салықтың өтеусіз және баламасыз белгілері болады, ал алым баламалы төлем болып саналады, яғни алымды төлеу арқылы мемлекеттен белгілі бір құқық, статус немесе рұқсат алынады, мысалы, заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркегені үшін алымды айтатын болсақ, салық төлеуші осы алымды төлеу арқылы өзіне белгілі бір қызмет түрін ашуға рұқсат алады немесе лицензиялық алым белгілі бір қызметпен айналысу үшін алынатын рұқсат қағаз, яғни салық төлеушіге белгілі бір қызмет түрімен айналысуға құқық беріледі, сонымен салық жай ғана төлем ретінде төленеді, одан салық төлеуші төлеуіне айырбасқа ешнәрсе ала алмайды, ал алымда салық төлеуші мемлекеттік органмен байланысты жетілдіре отырып, өзіне басқа да заңды іс-әрекеттер жасалады; алым бір жолғы төлем болып табылады, яғни бір рет қана төленеді, ал салық ұзақ мерзімді және тұрақты түрде төленіп отырады, қашан салық міндеттемесі тоқтағанға дейін жалғаса береді; салықты төлеуде күштеу әдісі қолданылады, яғни салық төлеуші салық міндеттемесін орындамаған жағдайда, мәжбүрлі түрде оңдірін алу іс-шаралары қолданылады, салық төлеуші алымды ерікті түрде төлеп отырады, мысалы: бір тұлға мемлекеттік органға келіп, кәсіпкерлік қызметпен айналысуға өтініш береді, берілген рұқсат негізінде кез-келген қызмет түрімен айналысуға құқылы. Бұл жерде тұлға алымды өз еркімен төлейді.

- Салықтың атқаратын қызметі** -- қазыналық, бақылау (реттеу), қайта бөлу.
- Салықтың жалпы мөлшерлемесі** – салық салудың жалпы режимінде көрініс табады. Салықтың барлық түрі бойынша салық мөлшерлемелерін қамтиды.
- Салықтың жеңілдік мөлшері** – мемлекет өз тарапынан белгілі бір салық төлеушілерге әлеуметтік жағдайын ескере отырып, салық мөлшерлемелері бойынша жеңілдік жасайды (мәселен, салықты төлеу мерзімін ұзартады, мүгедектерге немесе жалғыз басты азаматтарға, көп балалы аналарға, мемлекетке еңбек сіңірген азаматтарға және басқа да).
- Салықтың жиналатын орындары** – нарықтардан, сағушы мен сатып алушылардан, үй шаруашылығынан, табыс көзінен, шығын статьяларынан.
- Салықтың жоғарылатылған мөлшерлемесі** – мемлекеттің өндіріс саласында қолданылатын салық мөлшерлемелері. Табысы жоғары қызметтерге жоғарғы салық мөлшерлемесі жүзеге асырылады.
- Салықтың кассалық әдісі** – салық базасы табыстар мен шегерімдер салық төлеушілердің орындалған жұмысына, көрсетілген қызметтерде, сатып алушыларға тауарлар жеткізуде нақты төлем төленген кезде есепке алынады.
- Салықтың құқықтық белгілері** – салықты – мемлекет немесе уәкілдік берілген мемлекеттік орган белгілейді; салық – құқықтық нысанда жүзеге асады; салық – мемлекеттің бір жақты белгіленімі болып табылады; салықты белгілеу арқылы салық міндеттемесі туындайды; салық – мәжбүрleme сипатта болады; салық төлеу арқылы ақшаны алу құқықтық сипатта жүзеге асырылады.
- Салықтың құқықтық сипаты** – бұл мемлекеттік бекітілім, яғни тұлғалардың мемлекетке белгілі бір ақша сомасын төлеуді (беруді) көздейтін міндеттеме.
- Салықтың материалдық белгісі** – салық төлеуші белгілі бір соманы мемлекетке міндетті түрде беруі.
- Салықтың маргинальды мөлшерлемесі** -- салық заңдылықтарына байланысты бекітілген салық мөлшерлемелері (marginal, латын сөзінің margo – аймақ, шекара).
- Салықтың мемлекеттік баждан айырмашылығы** – мемлекет тарапынан берілетін қызметке байланысты болады, сондықтан бұл баламалы төлем болып саналады; мемлекеттік бажды мемлекетке көрсетілетін қызметке төлем ретінде емес, мемлекеттің көрсететін қызметіне байланысты төлем ретінде қарау керек. Айтпа кету керек, бажды төлеген кезде тауар-ақша қатынастары жүзеге асады.
- Салықтың нақты мөлшерлемесі** – төленетін салықтың салық базасына қатынасы ретінде анықталады.
- Салықтың нолдік мөлшері** – бұл салық төлеуден босатылады (мысалы, қосылған құн салығында нолдік мөлшерleme бойынша салық төлейді).
- Салықтың орташа мөлшері** – салық төлеушінің табыстарын орта есеппен алады да, соң сомадан салық төлейді. Мысал ретінде патентті алуға болады. Бюджетке түсетін салық түсімдерін есептеу үшін салықтың орташа мөлшері қолданылады.

- Салықтың пайызды мөлшерлемесі** – салық базасының құндық шамасынан белгілі бір пайыз түріндегі салық мөлшері. Мысалы, адвокаттар мен жеке нотариустардың табыстарына салық салынатын табысына 10 пайыз салық салынады.
- Салықтың тең мөлшерлемесі** – кез-келген салық төлеушіге бірдей мөлшерде салық сомасы белгіленеді.
- Салықтың төлемақыдан айырмашылығы** – төлемақы өтеулі және баламалы төлем, яғни төлемақыны белгілі бір объектілерді пайдаланған кезде төленеді; төлемақы мемлекеттің азаматтық құқыққа сәйкес азаматтық-құқықтық қатынастары кезінде туындайды; тұлғалар төлемақы төлеу арқылы баламалы түрде осы және басқа да объектілерді пайдалануға құқық алады.
- Салықтың төмендетілген мөлшерлемесі** – әлеуметтік жағдайларға байланысты реттеліп отырады. Салық жеңілдіктері ретінде қарастырылады.
- Салықтың тұрлаулы мөлшерлемесі** – салық салудың әрбір бірлігіне бекітілген салық мөлшері. Мысалы, өндірілген акцизделетін тауарлардың әрбір литріне 1 теңгеден салық салынады.
- Салықтың шекті мөлшері** – табыстың әр қосымша бірлігінен түсетін үстемге салықты білдіреді, мәселен жеке табыс салығы, әлеуметтік салық, жеке тұлғалардың мүлік салығы.
- Салықтың экономикалық белгілері** – салық – мемлекетке тиесілі қоғамдық жиынтық өнімді бөледі; салық – ақшалай нысанда төленеді; салық – қайтарылмайтын төлем болып табылады; салық – баламасыз сипатта болады; салық – салықты төлеген кезде меншік нысандары айқындалады; салық – тұрақты экономикалық қатынас тудызады.
- Салықтың экономикалық мәні** – шаруашылық субъектілерінен, азаматтардан ұлттық табыстың бір бөлігін алу жөніндегі өндірістік қатынастардың бір бөлігі болып табылатындығында.
- Салықтың экономикалық мөлшерлемесі** – төленетін салықтың сомасы алынған жалпы табысқа қатынасы ретінде анықталады.
- Салымның құны** – жарғылық капиталға салынған мүліктің сатып алыну, өндірілу, салыну, монтаждау және орнатылу құны болмаған кезде осы мүлікке меншік құқығы туындаған кездегі мүліктің нарықтық құны.
- Сақты салықтар** – нақты шығындарды жабудағы қажеттіліктер үшін емес, керісінше, салық төлеушінің мүмкіндіктеріне қарай салық төлейді. Бұл салықтар салық төлеушінің мүліктік жағдайын тікелей немесе жаппа есепке алады.
- Сараптама әдісі** – объектінің даму перспективаларын ғалымдар мен маман-сарапшылардың бағалауына негізделеді.
- Сатуға салынатын салық** – тауар бағасынан белгілі бір пайыз түрінде мөлшерлеме бойынша жүзеге асады.
- Сатып алуға салынатын салық** – айналымға салынатын салықтың түрлері болып табылады. Котерме сауда орындарына тауарды өткізу кезіндегі айналымға салық салынады. Бұл салық түрін Ресей, АҚШ-тың көптеген штаттары, Канада провинцияларының көпшілігі, Жапония елдерінде

қолданылып келеді. *Салық сату объектісі* – тауарды соңғы тұтынушыға өткізу бойынша айналым болып саналады.

Сауда автоматы – автоматты режимде қолма-қол ақша арқылы тауарларды сату-ды жүзеге асыратын электрондық-механикалық құрылғы

Сауда-саттықты ұйымдастырушы – қор біржасы және біржадан тыс бағалы қағаздар нарығының баға белгілеу ұйымы. Бұл ұйымның акциялары бағалы қағаздар нарығының кәсіби қатысушыларының, бағалы қағаздар нарығының кәсіби қатысушылары болып табылмайтын, бірақ заңнамаға сәйкес бағалы қағаздардан басқа, өзге қаржы құралдарымен мәмілелерді жүзеге асыруға құқығы бар заңды тұлғалар арасында орналастырылады. Қор біржасының әрбір акционерінің өзіне тиесілі акциялардың санына қарамастан оның акционерлерінің жалпы жиналысында бір ғана даусы болады.

Саяси факторлар – ұйымның басшыларының жергілікті органдардың, штат бөлігінің және федералды үкіметтің, федералды үкіметтің және штаттардың несиелерін және т.б. нормативті құжаттарын есептеуі.

Своп бойынша түсімдер – есепті салық кезеңі ішінде осы своп бойынша алуға жататын (алынған) төлемдер.

Своп бойынша шығыстар – есепті салық кезеңі ішінде осы своп бойынша төлеуге жататын (төленген) төлемдер.

Сенімгерлікпен басқарушының өткізу (сатып алу) бойынша айналымы – сенімгерлікпен басқарушы сенімгерлікпен басқару шартына немесе сенімгерлікпен басқарудың туындауына негіз болып табылатын өзге де құжатқа сәйкес жүзеге асыратын тауарды тиен-жонелту, жұмыстарды орындау, қызмет көрсетулер, тауарларды, жұмыстарды, қызмет көрсетулерді сатып алуы.

Сервитут – жер учаскесін пеленушінің құқығын заң жүзінде шектеу.

Стандартты емес салық жеңілдіктері – стандартты салық жеңілдіктерінен айырмашылығы – оның салық төлеушінің нақты жұмсаған шығындарымен байланысты болуында.

Стандартты салық жеңілдіктері – салық төлеушінің өзіне және асырауындағы адамдарға, сондай-ақ мүгедектерге, қарт адамдарға берілетін салық салынбайтын ең төменгі шекті жатқызуға болады. **С.с.ж.**-нің түрлері – негізгі, яғни салық төлеушінің табыс мөлшеріне тәуелсіз өзіне салық жеңілдігінің берілуі. Бұған салық салынбайтын ең төменгі шекті жатқызуға болады; отбасы жағдайына байланысты жеңілдіктердің берілуі, «отбасылық төмендету» деген аталады; асырауындағы адамдарға берілетін салық төмендетулері.

Стационарлық орын – ұтыссыз ойын автоматтарын, ойын өткізу үшін пайдаланылатын жеке компьютерлерді, ойын жолдарын, картаңарды, бильярд үстелдерін пайдалану арқылы қызмет көрсету бойынша кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын орын.

Стипендия түріндегі табыс – білім беру ұйымдарында оқытындарға төленетін төлемдер; мәдениет, ғылым қайраткерлеріне, бұқаралық ақпарат құралдары қызметкерлеріне және басқа да жеке тұлғаларға төлеуге арналған ақша сомасы.

- Стратегиялық жоспарға өзгертулер мен қосымшалар енгізілетін жағдайлар** – бюджетті нақтылаған кезде, заң актілерін өзгерткен кезде, әрекеттегі бағдарламалық құжаттарға, Президенттің тапсырмаларына өзгерістер мен қосымшалар енгізу, жаңаларын қабылдау; мемлекеттік органдардың қызметтері мен құрылымының өзгеруі.
- Стратегиялық салықтық жоспарлау** – қойылған стратегиялық мақсаттарды ұзақ мерзімді жоспарлау, яғни салықтық саясаттың стратегиялық параметрлері негізінде ұзақ мерзімге салықтық ағындарды жоспарлау.
- Стратегиялық салықтық жоспарлаудың үдерістері** – салықтық болжамдау; стратегиялық және тактикалық салықтық жоспарлау, жиынтық салықтық жоспарлау (салықтық саясаттың тұжырымдамасын әзірлеу); нәтижеге бағдарланған салықтық бюджеттеу; тиімді шығыстарды қаржыландыру үшін алынған қосымша кірістерді оңтайлы қолдану.
- Сыйақы** – 1) мынандай төлемдер: неспенің (қарыз, микроесне) алынған (берілген) сомасын, банктердің ақша аударғаны үшін комиссияларды және қарыз алушы үшін қарыз беруші, өзара байланысты тарап болып табылмайтын тұлғаға өзге де төлемдерді қоспағанда, неснеге (қарыз, микроесне) байланысты; неспенің (қарыз) алынған (берілген) сомасын, банктердің ақша аударғаны үшін комиссияларды және қарыз алушы үшін қарыз беруші, өзара байланысты тарап болып табылмайтын тұлғаға өзге де төлемдерді қоспағанда, банк талап ету құқығын бас банктің күмәнді және үмітсіз активтерін сатып алатын еншілес ұйымға берген неснеге (қарыз) байланысты; неспенің (қарыз) алынған (берілген) сомасын, банктердің ақша аударғаны үшін комиссияларды және қарыз алушы үшін қарыз беруші, өзара байланысты тарап болып табылмайтын тұлғаға өзге де төлемдерді қоспағанда, банк талап ету құқығын екінші деңгейдегі банктердің неспелік портфельдерінің сапасын жақсартуға маманданған, дауыс беретін акцияларының жүз пайызы Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіне тиесілі ұйымға берген неснеге (қарыз) байланысты; қаржы лизингі шарты бойынша мүлікгі беруге байланысты барлық төлемдер, оның ішінде: мұндай мүлік алынған (берілген) құнды, қаржы лизингі шартының талаптарына сәйкес коэффициентті (индексті) қолдану кезінде лизингтік төлемдер мөлшерінің өзгеруіне байланысты төлемдерді, лизинг алушы үшін лизинг беруші, өзара байланысты тарап болып табылмайтын тұлғаға төленетін төлемдерді қоспағанда, осындай шартқа байланысты өзара байланысты тарапқа берілетін төлемдер; салым сомасын, сондай-ақ салымды қабылдан алған тарап үшін салымшы, өзара байланысты тарап болып табылмайтын тұлғаға төленетін төлемдерді қоспағанда, салымдар бойынша; сақтандыру сомасының мөлшерін, сақтанушы үшін сақтандырушы, өзара байланысты тарап болып табылмайтын тұлғаға төленетін төлемдерді қоспағанда, жинақтаушы сақтандыру шартымен байланысты; дисконт не купон (дисконтты не бастапқы орналастырылу құнынан және сатып алыну құнынан алынған сыйлықақыны есепке алып), сыйақы төлейтін тұлға үшін оның борыштық бағалы қағаздарын ұстаушы, өзара байланысты тарап болып табылатын тұлғаға төленетін төлем

түріндегі борыштық бағалы қағаздар бойынша; вексельде көрсетілген соманы, вексель беруші үшін оның вексельдерін ұстаушы, өзара байланысты тарап болып табымайтын тұлғаға төленетін төлемдерді қоспағанда, вексель бойынша; репо операциялары бойынша – репоны жабу бағасы мен ашу бағасы арасындағы айырма түріндегі; пеламдық жалдау сертификаттары бойынша барлық төлемдер; 2) өзара байланысты тараптар арасындағы несне (қарыз) шарты бойынша тұрақсыздық айыбы (айыппұл, өсімшұл); 3) өзара байланысты тарапқа берілетін кепілдік үшін төлемақы болып танылады.

Сыртқы (корнекі) жарнама – астанада, республикалық және облыстық маңызы бар қалаларда; астанада, республикалық және облыстық маңызы бар қалаларда тіркелген көлік құралдарында; аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің аумағы шегіндегі республикалық және облыстық маңызы бар жалпыға ортақ пайдаланылатын автокөлік жолдарының бөлінген белдеуіндегі жарнаманы тұрақты орналастыру объектілерінде орналастырылған жарнамаларды қоспағанда, республикалық және облыстық маңызы бар жалпыға ортақ пайдаланылатын автокөлік жолдарының бөлінген белдеуіндегі жарнаманы тұрақты орналастыру объектілерінде орналастырылған жарнамалар.

Сыртқы (корнекі) жарнама объектісін (жарнама объектісі) орналастыру – Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіпмен белгілі бір мерзімге Автокөлік жолдарын басқару жөніндегі ұлттық оператор беретін құжат негізінде халықаралық және республикалық маңызы бар жалпыға ортақ пайдаланылатын автокөлік жолдарының бөлінген белдеуінде жарнама объектілерін орналастыру кезінде, ал облыстың жергілікті атқарушы органы беретін құжат негізінде облыстық маңызы бар жалпыға ортақ пайдаланылатын автокөлік жолдарының бөлінген белдеуінде жарнама объектілерін орналастыру кезінде; жергілікті атқарушы органдар Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен беретін рұқсат негізінде елді мекендерде, сондай-ақ көлік құралдарында жарнама объектілерін орналастыру кезінде жүргізіледі.

Сыртқы (корнекі) жарнаманы орналастырғаны үшін төлемақы – Қазақстан Республикасының аумағындағы жалпыға ортақ пайдаланылатын автокөлік жолдарының бөлінген белдеуіндегі және елді мекендердегі үй-жайлардың шегінен тыс ашық кеңістіктегі жарнаманы тұрақты орналастыру объектілерінде және көлік құралдарына орналастырылағын сыртқы (корнекі) жарнаманы орналастырғаны үшін алынатын төлем.

Сыртқы қарыздарды болжамдау – Республикалық бюджеттік комиссияның сәйкесінше шешімі негізінде келер қаржылық жылда республикалық бюджетте сәйкесінше шығыстармен қамтамасыз етілген бірігін қаржыландыру мен қолдану көзделген Қазақстан Республикасының Үкіметінің қарыздары. Ол келер қаржылық жылдың республикалық бюджетін әзірлеу кезінде Республикалық бюджеттік комиссияның қабылдаған шешімдерін есепке ала отырып, республикалық бюджеттік бағдарламалардың әкімшілерінің бюджеттік өтініштері негізінде жүзеге асырылады. Республикалық бюджет

туралы Заңды қабылданғаннан кейін әрекет етуші сыртқы қарыздарды болжамдау сомалары Заңда белгіленген сомаларға сәйкес түзетілуі мүмкін.

Сыртқы экономикалық қызметтің тауар номенклатурасы – тауар сыныптамасының тауарларды сипаттау мен олардың кодын белгілеудің үйлестірілген жүйесіне негізделген кодтар жүйесі.

Т

Табыс – ұлттық табысты болу барысында мемлекетке, кәсіпорынға, мекемеге немесе жеке тұлғаға түсетін ақпалай немесе материалдық ресурстар.

Табысты төлеу – қолма-қол және қолма-қол емес түрде ақшаны, бағалы қағаздарды, қатысу үлесін, тауарларды, мүлікті беру, жұмыстарды орындау, қызметтер көрсету. Қазақстан Республикасындағы көздерден табыстарды төлеу бойынша бейпрезиденттің алдындағы берешекті өтеу есебінен жүргізілетін борышты талап есептен шығару немесе есебіне жатқызу.

Т.т. – Салық кодексіне және Қазақстан Республикасының трансферттік баға белгілеу туралы заңнамасына сәйкес салық салу объектілерін түзету кезінде пайда болатын дивидендтерге салық салу кезінде, табысты айқындау. Бұл кезде, корпоративтік табыс салығы бойынша декларацияны есептік салық кезеңінен кейінгі жылдың 31 наурызынан кешіктірмей табыс ету – табысты төлеу күні болып табылады.

Таза табыс – есептелген корпоративтік табыс салығының сомасы алып тасталған, азайтылған табыстар мен шығыстар сомасына, сондай-ақ ауыстырылатын залалдар сомасына азайтылған салық салынатын табыс.

Тазартылған алтынға салық салу – алтын өндіруді және шығаруды жүзеге асыратын салық төлеушілердің бағалы металдар активтерін толықтыру үшін өз өндірісінің шикізатынан алынған тазартылған алтынды Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіне өткізуі бойынша айналымға нолдік мөлшерлеме бойынша ҚҚС салынады.

Тактикалық ағымдық немесе оперативті салықтық жоспарлау – болжамдық мәліметтерді әзірлеуді және ағымдық жылға салықтық төлемдердің жоспарын әзірлеуді қарастырады. Дегенмен, кәсіпорындарда мұндай жылдық салықтық жоспарлау стратегиялық салықтық жоспарлауға ауысады.

Тақырыптық салықтық тексеру – салық төлеушіге (салық агентіне) қатысты салық қызметі органының бір ғана бағыт бойынша жүргізетін тексеру түрі.

Т.е.т. – салықтың және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің жекелеген түрлері бойынша салық міндеттемесінің орындалуы; Кеден одағына мүше мемлекеттердің аумағынан Қазақстан Республикасының аумағына импортталған тауарлар бойынша қосылған құн салығы және акциз бойынша салық міндеттемесінің орындалуы; міндетті зейнетақы жарналарының, міндетті кәсіптік зейнетақы жарналарының толық және уақтылы есептелуі, ұсталуы мен аударылуы, сондай-ақ әлеуметтік аударымдардың толық және уақтылы есептелуі мен төленуі; банктердің және банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардың Салық кодексінде, сондай-ақ «Міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы» және «Қазақстан Республика-

сында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген міндеттерді орындауы; трансферттік баға белгілеу; акцизделетін тауарлардың жекелеген түрлерінің өндірілуін және айналымын, сондай-ақ авиациялық отынның, биоотынның, мазуттың айналымын мемлекеттік реттеу; соттың заңды күшіне енген үкімінің немесе қаулысының негізінде жалған кәсіпорын деп танылған салық төлеушімен жасасқан операциялар бойынша салық міндеттемелерін айқындау; сот жасалуын іс жүзінде жұмыстарды орындамай, қызметтер көрсетпей, тауарларды тиіп-жөнелтпей жүзеге асырылды деп таныған шот-фактура жазу бойынша әрекет (әрекеттер) бойынша салық міндеттемесін айқындау мәселелері бойынша; салық төлеуші (салық агенті) мен оның дебиторлары арасындағы өзара есеп айырысуды айқындау; халықаралық шарттардың (келісім) ережелерін қолдану заңдылығы; қайтаруға ұсынылған қосылған күн салығы сомаларының дұрыстығын растау; төленген табыс салығын бейрезиденттің салықтық өтінішінің және қосарланған салық салуды болдырмау туралы халықаралық шарттың негізінде бюджеттен немесе шартты банк салымынан қайтару; Салық кодексінің 608-бабында белгіленген тәртіппен камералды бақылаудың нәтижелері бойынша анықталған бұзушылықтарды жою туралы салық органдарының хабарламасын салық төлеушінің (салық агенті) орындалмауы; салық төлеушінің (салық агенті) салықтық тексерудің нәтижелері туралы хабарламаға және жоғары тұрған салық органының хабарламаға шағымды қарау нәтижелері бойынша шығарылған шешіміне салық төлеушінің (салық агенті) шағымында жазылған мәселелер бойынша шағымын қарау; төленген табыс салығын бюджеттен немесе қосарланған салық салуды болдырмау туралы халықаралық шарттың ережелеріне сәйкес шартты банк салымынан қайтаруға бейрезиденттің салықтық өтінішін қайта қарау туралы өтінішін қарау; салық органдарында тіркеу есебіне қою; бақылау-кассалық машиналардың болуы; төлем карточкаларын пайдалана отырып, төлемдерді жүзеге асыруға арналған жабдықтың (күрылғының) болуы; акциздік және есепке алу-бақылау маркаларының болуы және толнұсқашығы, алкоголь өніміне, мұнай өнімдеріне және биоотынға ілесіп жүкқұжаттарының болуы және толнұсқашығы, лицензияның болуы; бақылау-кассалық машиналарды қолдану тәртібін сақтау; Қазақстан Республикасының лицензиялау туралы заңнамасын және акцизделетін тауарлардың жекелеген түрлерін өндіру, сақтау және өткізу шарттарын сақтау; касса бойынша шығыс операцияларын тоқтата тұру туралы салық органы шығарған өкімді орындау мәселелері бойынша салық төлеушіге (салық агентіне) қатысты салық органы жүргізетін тексеру.

Талап ету құқығын басқаға беруден түсетін табыстар – талап ету құқығын алатын салық төлеуші үшін – негізгі борышты талап ету бойынша борышкерден алынған сома, оның ішінде талап ету құқығын басқаға берген күнгі негізгі борыштан тыс сома мен талап ету құқығын алу құны арасындағы оң айырма; талап ету құқығын басқаға беретін салық төлеуші үшін – салық төлеушінің бастанқы құжаттарына сәйкес басқаға беру жүргізілген талап ету

құқығының құны мен борышкерден талап ету құқығын басқаға беру күні алынған талап ету құны арасындағы оң айырма талап ету құқығын басқаға беруден түсетін табыс.

Тарату салықтық есептілігі – салық төлеуші қызметін тоқтатқан немесе қайта ұйымдастырылған кезде осы тұлға салық төлеуші (салық агенті) болып табылатын салықтың бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің түрлері бойынша, міндетті зейнетақы жарналары, міндетті кәсіптік зейнетақы жарналары және әлеуметтік аударымдар бойынша, сондай-ақ тіркелу есебінен шығарылған кезде қосылған құн салығы бойынша тұлға табыс ететін салық есептілігі.

Тарату сатысында тұрған салық төлеуші – таратылуына (қызметін тоқтатуына) байланысты құжаттық тексеру жүргізуге өтініш берген тұлға.

Тарихи шығындарды өтеу бойынша төлем – жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт жасалғанға дейін келісімшарт аумағын геологиялық зерттеуге және кен орындарын барлауға мемлекет шеккен жынтық шығындарды өтеу бойынша жер қойнауын пайдаланушының тіркелген төлемдері.

Тарихи шығыстарды өтеу бойынша төлемдердің түсімін болжауды есептеу – осы төлемнің көлемі туралы уәкілетті органның мәліметтері негізінде (АҚШ долларымен) жер қойнауын пайдаланушылар құқығына ие болу үшін сайыста жеңген жер қойнауын пайдаланушылар және бірнеше жылдар аралығындағы түсімдердің серіінін қарастыра отырып, теңгенің болжамдалған АҚШ долларына бағамында қайта саналатын табиғи кендердің түрлері шеңберінде есептеледі.

Тауар – қажеттілік пен тұтынуды қанағаттандыратын зат. Айналымнан алынбаған, сатуға немесе айырбасқа арналған кез-келген еңбек өнімі болып табылады.

Тауар әкспорты – Қазақстан Республикасының кеден заңдарына сәйкес жүзеге асырылатын Қазақстан Республикасының кеден аумағынан тауарлар әкету.

Тауарды жоғалту бола алмайды – салық төлеуші табиғи залалдың Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген нормалары шегінде шеккен тауарлар ысырабы.

Тауарды, жұмысты, қызмет көрсетулерді өткізу орны – егер тауарды беруші, алушы немесе үшінші тұлға тасымалдайтын (жіберетін) болса, тауарды тасымалдау басталған орын; басқа жағдайларда – тауарды алушыға беру орны.

Тауардың бүлінуі – тауардың барлық немесе жекелеген сапасының (қасиет) нашарлауы, соның салдарынан осы тауардың салық салынатын айналым мақсатында пайдалануға келмей қалуы.

Тауардың жоғалуы – салдары тауардың жойылуына немесе ысырап болуына әкеп соққан оқиға.

Тауардың (лизинг нысанасы) бастапқы құны – сыйақышы есепке алмай, шартта көрсетілген лизинг нысанасының құны.

Тауардың шығыны – тауарлардың жойылуы немесе жоғалуы болған оқиға.

- Тауарлар** -- жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді және ақшаны, оның ішінде шетел валютасындағы ақшаны қоспағанда, мүліктер.
- Тауарлар экспорты** – Кеден одағының кеден заңнамасына және Қазақстан Республикасының кеден заңнамасына сәйкес жүзеге асырылатын Кеден одағының кеден аумағынан тауарлар әкету.
- Тауарларды Қазақстан Республикасының аумағына әкелген күн** – тауарларды әуе немесе теңіз кемелерімен тасымалдау кезінде – Қазақстан Республикасының аумағында орналасқан әуежайға немесе портқа әкелген күн; тауарларды халықаралық автокөлік қағынасымен тасымалдау кезінде – Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын кесіп өткен күн.
- Тауарларды өткізу бойынша айналым** – Қазақстан Республикасының аумағынан Кеден одағына мүше басқа мемлекеттің аумағына тауарлар экспорты.
- Тауарларды өткізу бойынша айналым жасау күні** – тауарларды экспортқа өткізу кезінде ҚҚС-ты есептеу мақсатында тауарларды тиіп-жөнелтуді растайтын, тауарларды сатып алушыға (бірінші тасымалдаушыға) ресімделген бастапқы бухгалтерлік (есептік) құжаттың жасалу уақыты бойынша алғашқы күн ретінде айқындалатын тиіп-жөнелту күні.
- Тауарлардың импорты** – Кеден одағының кеден заңнамасына және Қазақстан Республикасының кеден заңнамасына сәйкес жүзеге асырылатын, тауарларды Кеден одағының кеден аумағына әкелу, сондай-ақ тауарларды Кеден одағына мүше басқа мемлекеттің аумағынан Қазақстан Республикасының аумағына әкелу.
- Тауарлардың меншік иесі** – тауарларға меншік құқығы бар немесе тауарларға меншік құқығының өтуі шартпен (келісімшарт) көзделген тұлға.
- Тауарлардың экспорты кезінде салық салынатын айналымның мөлшері** – Қазақстан Республикасының трансферттік баға белгілеу туралы заңнамасында өзгеше көзделмесе, мәміле жасасқан тараптар қолданатын бағалар мен тарифтер негізге алына отырып, өткізілетін тауарлардың құны негізінде айқындалады. Тауарларға меншік құқығының лизинг алушыға ауысуы көзделетін лизинг шарты (келісімшарт) бойынша олардың (лизинг нысанасы) экспорты кезінде салық салынатын айналым мөлшері тауарлардың (лизинг нысанасы) бастапқы құнының әрбір лизингтік төлемге тура келетін бір бөлігі мөлшерінде әрбір лизингтік төлемді төлеу үшін лизинг шартында (келісімшарт) көзделген күнге айқындалады.
- Тәуекел** – салық төлеушінің (салық агенті) мемлекетке нұқсан келтіретін немесе нұқсан келтіруі мүмкін салық міндеттемесін орындамау немесе толық орындамау ықтималдығы.
- Тәуекелдерді басқару жүйесі** – тәуекелдерді бағалауға негізделген және тәуекелді анықтау және алдын алу мақсатында салық қызметі органдары әзірлейтін және қолданатын шаралар.
- Тәуелді агент** – бір мезгілде мынадай талаптарға сай келетін тұлға: шарттық қатынастар негізінде Қазақстан Республикасында бейрезиденттің мүдделерін білдіруге, бейрезиденттің атынан және есебінен әрекет етуге және белгілі бір

заңды іс-әрекеттер жасауға уәкілеттік беріледі; жоғарыда аталған қызметті ол кеден өкілінің, бағалы қағаздар нарығына кәсіби қатысушының қызметі және өзге де брокерлік қызмет (сақтандыру брокерінің қызметін қоспағанда) шеңберінде жүзеге асырмайды; оның қызметі санамаланған қызмет түрлерімен шектелмейді.

Тәуелсіз агент – бір мезгілде мынадай талаптарға сай келетін тұлғалар: бейрезиденттің атынан келісімшарттар жасасуға уәкілеттік берілмеген; өзінің негізгі қызметі шеңберінде әрекет ететін және бейрезиденттен заңдық жағынан да, экономикалық жағынан да тәуелсіз болып табылатын; қызметін дербес жүзеге асыруына орай кәсіпкерлік тәуекелді көтеретін тұлға.

Тәуелсіз деддал – өзінің әдеттегі (негізгі) қызметі аясында әрекет ететін және бейрезиденттен заң жағынан да, экономикалық жағынан да тәуелсіз болып табылатын тұлға.

Телевизия және радио хабарларын тарату ұйымдарына радиожілілік спектрін пайдалануға рұқсат бергені үшін алым – байланыс саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган Қазақстан Республикасының телевизия және радио хабарларын тарату ұйымдарына радиожілілік спектрін пайдалануға рұқсат (рұқсат телнұсқасын) берген кезде ұқсас сигнал арқылы қызметті жүзеге асыратын телевизия және радио хабарларын тарату ұйымдарына радиожілілік спектрін пайдалануға рұқсат бергені үшін алынатын алым.

Технологиялық факторлар – сыртқы ортадағы технологиялардың өзгерісін есепке алады, ол технологиялық жаңару үшін өте маңызды.

Тіімді басқару орны (*нақты басқару органының орналасқан жері*) – нақты органың (директорлар кеңесінің немесе сол сияқты органың) негізгі басқару және бақылау жүзеге асырылатын, сондай-ақ заңды тұлғаның кәсіпкерлік қызметін жүргізу үшін қажетті стратегиялық коммерциялық шешімдер қабылданатын жиналысы өткізілетін орын.

Төлем көзінен салық салынатын стипендия түріндегі табыстар – салық агентінің білім беру ұйымдарында оқытандарға; мәдениет, ғылым қайраткерлеріне, бұқаралық ақпарат құралдары қызметкерлеріне және басқа да жеке тұлғаларға төлеуге арналған ақша сомасы.

Төлем көзінен салық салынатын табыстар – салық төлеушілердің ақиналай түрде алатын табыстары: қызметкердің табысы; біржолғы төлемдерден алынған табыс; жинақтаушы зейнетақы қорларынан берілетін зейнетақы төлемдері; дивидендтер, сыйақылар, ұтыстар түріндегі табыс; стипендиялар; жинақтаушы сақтандыру шарттары бойынша табыстар.

Төлем көзінен салық салынбайтын табыстар – мүдіктік табыс; жекеше нотарнустардың, жеке сот орындаушыларының, адвокаттардың, кәсіби медиаторлардың табысы; дара кәсіпкердің табысы; басқа да табыстар.

Төлемакы – белгілі бір қызмет түрін пайдаланған кезде төленетін міндетті төлем; мемлекет меншігіндегі объектілерді пайдаланғаны үшін төлем.

Төтенше салықтар – мемлекеттік шығындардың деңгейінің көбеюіне орай қосымша табыстарды қажет еткен жағдайда, форс-мажор (төтенше оқиға) кезінде қолданылады. Мәселен, әскери салықтарды алуға болады. Бұл

салықтың түрі соғыс кезінде енгізіледі. Негізінен төтенше салықтар уақытша сипатта болады, яғни белгілі бір кезең аралығында себенті салдарлардың (ауыртпалықтар) жойылғанына дейін қолданылады.

Трендтер арқылы болжамдау – статистикалық болжамдаудың қарапайым әдістерінің бірі. Т-тік үлгілерді әзірлеу әдістемесі саналы экономикалық талдау мен ресми математикалық-статистикалық үрдістердің үйлесуін білдіреді. Соңғысына Т. атқарымының класын таңдау кіреді, оларды таңдау ретроспективті (өткенді шолу) зерттелетін көрсеткіштің өзгеру типін анықтауға бағдармен жүзеге асады. Кемімелі талдаудың көмегімен Т. атқарымдарының параметрлерін бағалау жүзеге асады, содан кейін бірнеше ресми белгілердің көмегімен жуықталатын серпіндік қатарға Т-тің жақындылығын бағалау жүзеге асады (детерминация, қалдықтық дисперсияның, ауытқулар квадраты сомасының коэффициенті). Бірнеше талаптарды орындауының серпіндік қатарының қалдықтық дисперсиясын талдағаннан кейін Т. атқарымы таңдалады, оның көмегімен болжамдық есептер жүргізіледі. Одан кейін сенімділік интервалы есептеледі.

Туроператордың көрсетілетін қызметтері – Қазақстан Республикасының туристік қызмет туралы заңнамасына сәйкес өздері қалыптастырған туристік өнімді турагенттерге және туристерге өткізу жөніндегі туристік операторлық қызметке (туроператорлық қызметке) лицензиясы бар дара кәсіпкердің және заңды тұлғаның көрсетілетін қызметтері.

Туынды бағалы қағаздар – туынды бағалы қағаздардың базалық активіне қағысты құқықты куәландыратын бағалы қағаздар. Т.б.қ.-ға жағатындар: опциондар, своптар, форвардтар, фьючерстер, депозитарийлік қолхаттар, варранттар және Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес туынды бағалы қағаздар деп танылған басқа да бағалы қағаздар. Базалық активтер – тауарлардың стандартталған партиялары, бағалы қағаздар, валюта және қаржы құралдары.

Туынды қаржы құралы – құны болашақта осы шарт бойынша есеп айырысуды жүзеге асыруды көздейтін шарттың базалық активінің шамасына (шаманың ауытқуын қоса алғанда) тәуелді болатын шарт. Т.қ.қ. жағатындар: опциондар, фьючерстер, форвардтар, своптар және басқа да туынды қаржы құралдары, оның ішінде жоғарыда тізіп көрсетілген Т.қ.қ.-ның комбинациясын білдіретіндер. Т.қ.қ.-ның базалық активтері тауарлар, тауарлардың стандартталған партиялары, бағалы қағаздар, валюта, индекстері пайыздық мөлшерлемелер және нарықтық құны бар басқа да активтер, болашақ оқиға немесе мән-жай, өзге де Т.қ.қ. болуы мүмкін.

Туынды қаржы құралы бойынша залал – шығыстардың орындалу мерзімі ұзақ болатын туынды қаржы құралы бойынша табысқа сәйкес айқындалатын түсімдерден асын түсуі. *Т.қ.қ.б.з.* – құқықтардың орындалуы, мерзімінен бұрын немесе өзгеше тоқтатылу күніне, сондай-ақ туынды қаржы құралы бойынша талаптар бұрын жасалған мәміле бойынша міндеттемелерді толық немесе ішінара өтейтін туынды қаржы құралымен мәміле жасау күніне танылады.

Туынды қаржы құралы бойынша табыс (орындалу мерзімі ұзақ болатын туынды қаржы құралын қоспағанда) – туынды қаржы құралы бойынша түсімдердің шығыстардан асып түсуі. Салық төлеушінің туынды қаржы құралы бойынша құқықтарды немесе міндеттемелерді орындаған күніне, олардың мерзімінен бұрын немесе өзгедей тоқтатылған күніне, олардың сондай-ақ туынды қаржы құралы бойынша талаптар бұрын жасалған мәміле бойынша міндеттемелерді толығымен немесе ішінара өтейтін туынды қаржы құралымен мәміле жасасу күніне орай табылады.

Туынды қаржы құралы бойынша түсімдер – мәміле мерзімі ішіндегі, сондай-ақ орындалған немесе мерзімінен бұрын тоқтатылған күнгі аралық есеп айырысулар кезінде осы туынды қаржы құралы бойынша алынған төлемдер. **Т.қ.қ.б.т.** – есепті салық кезеңі ішінде осы туынды қаржы құралы бойынша алынған төлемдер.

Туынды қаржы құралы бойынша шығыстар – мәміле мерзімі ішіндегі, сондай-ақ орындалған немесе мерзімінен бұрын тоқтатылған күнгі осы туынды қаржы құралы бойынша аралық есеп айырысулар кезінде төленген төлемдер. **Т.қ.қ.б.ш.** – есепті салық кезеңі ішінде осы туынды қаржы құралы бойынша төленген төлемдер.

Тұлға – жеке тұлға және заңды тұлға болып бөлінеді. Жеке **Т.** – Қазақстан Республикасының азаматы, шетелдік немесе азаматтығы жоқ адам. Заңды **Т.** – Қазақстан Республикасының немесе шет мемлекеттің заңнамасына сәйкес құрылған ұйым (бейрезидент заңды тұлға). Шет мемлекеттің заңнамасына сәйкес құрылған компания, ұйым немесе басқа да корпоративтік құралым Салық кодексінің мақсатына орай олар өздері құрылған шет мемлекеттің заңды тұлғасы мәртебесіне ие ме, жоқ па – осыған қарамастан дербес заңды тұлғалар ретінде қарастырылады.

Тұрақты емес рейс – тұрақты рейс айқындамасына кірмейтін рейс.

Тұрақты жұмыс орындары – бір айдан асатын мерзімге құрылған жұмыс орны.

Тұрақты қызмет орны – Қазақстан Республикасында қызмет көрсету кезінде бейрезидент осындай мақсаттар үшін жалдаған қызметшілер немесе басқа персонал арқылы қызмет көрсетілетін орын, егер осындай сипаттағы қызмет Қазақстан Республикасында бір немесе байланысты жобалар шеңберінде кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру басталған күннен бастап кез келген кейінгі он екі айлық кезең шегінде күнтізбелік жүз сексен үш күннен астам уақытқа жалғасатын болса.

Тұрақты мекеме – Қазақстан Республикасының аумағында жоғарыда көзделмеген қызметтерді көрсету, жұмыстарды орындау кезінде, егер мұндай сипаттағы қызмет Қазақстан Республикасының аумағында бір жоба немесе байланысты жобалар шеңберінде кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру басталған күннен бастап кез-келген келесі он екі айлық кезең шегінде күнтізбелік бір жүз сексен үш күннен астам жалғасатын болса, осындай мақсаттар үшін бейрезидент жалдаған қызметшіні немесе басқа персонал арқылы қызметтерді көрсету, жұмыстарды орындау орны.

Тұрақты нүкте – боудың (кегелбан), картини; бишьярд және логоты ұйымдастыру бойынша ақшасыз ұтыс ойын автоматтарының қызмет көрсетуімен байланысты кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын орын.

Тұрақты рейс – Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы Қазақстан Республикасының заңнамасында айқындалатын тәртіппен авиакомпания белгілеген және жариялаған кестеге сәйкес орындалатын рейс.

Тұрақты салықтар - салық төлеушілердің меншігіндегі мүліктеріне немесе табыс табуыдағы қызметтеріне белгілі бір мерзім аралығында тұрақты түрде салық салынып отырады.

Тұтынуға салынатын салық – мұнда белгілі бір тауарларға (қызмет көрсету) салық салынады. Көптеген мемлекеттерде тұтыну салығы деп аталады.

Тұрақты сипаттағы шығыстар - мемлекеттік атқарымдар, өкілеттіктер және мемлекеттік қызметтер көрсетумен, трансферттер төлеумен және мемлекеттің басқа да міндеттемелерімен байланысты шығыстар.

Түзету – есенгі салық кезеңіндегі табыстың немесе шегерімнің мөлшерін бұрын таңылған табыстың немесе шегерімнің сомасы шегінде ұлғайту немесе азайту.

Түпкілікті (нақты) табыстарды алушы (неленуші) – табыстарды нелену, пайдалану, оларға билік ету құқығы бар және мұндай табысқа қатысты делдал, оның ішінде агент, номиналды ұстаушы болып табылмайтын тұлға.

Түсіндірме хақтың қамтитын құжаттары - жоспарлы кезеңге қаражаттарды шығындаудың негізгі бағыттары; берілген бюджеттік бағдарламалардың қысқаша сипаттамасы; базалық шығыстардың артуын негіздеу; нәтижелер көрсеткіштерін, өткен жылдың бюджеттік сұранымға кірген бюджеттік бағдарламалар бойынша ауытқулардың себебін талдау.

Тікелей салық – тікелей табыс немесе меншік иелерінен алынады. Мысалы: корпоративтік табыс салығы, жеке табыс салығы, жер салығы, мүлік салығы.

Тікелей табыстар мен шығыстар – жер қойнауын пайдаланушының жер қойнауын пайдалануға арналған нақты келісімшартпен немесе келісімшарттан тыс қызметпен тікелей себеп-салдарлық байланысы бар тіркелген активтер бойынша табыстары мен шығыстарын қоса алғанда, есенгі салық кезеңіндегі табыстары мен шығыстары.

Тіркелген активтер – төменде көрсетілген активтерді қоспағанда, түскен кезде халықаралық қаржылық есенгілік стандарттарына және Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есен пен қаржылық есенгілік туралы заңнамасының талаптарына сәйкес салық төлеушінің бухгалтерлік есенке алуында ескерілген және табыс алуға бағытталған қызметте пайдалануға арналған негізгі құралдар, жылжымайтын мүлікке инвестициялар, материалдық емес және биологиялық активтер; концессия шартының шеңберінде концедент концессонердің (құқық мирасқорының немесе концессия шартын іске асыру үшін тек қана концессонер арнайы құрған заңды тұлғаның) неленуіне және пайдалануына берген, қызмет мерзімі бір жылдан асатын активтер; әлеуметтік сала объектілері болып табылатын, қызмет мерзімі бір жылдан асатын активтер; табыс алуға бағытталған қызметте бір жыл-

дан астам уақыт бойы найдалануға арналған, сенімгерлікпен басқарушының сенімгерлікпен басқару шарты бойынша немесе мүлікті сенімгерлікпен басқаруды құру туралы өзге акт бойынша сенімгерлікпен басқаруға алған, қызмет мерзімі бір жылдан асатын активтер.

Тіркелген активтердің түсімі – тіркелген активтер түскен кезде, оның ішінде қаржы лизингі бойынша және тауарлық-материалдық қорлардың құрамынан аудару жолымен түскен кезде топтардың (кіші топтың) құндық балансын көрсетілген активтердің бастанқы құнына ұлғайтады. Та.т. салық салу мақсатында, түскен активтерді тіркелген активтердің құрамына енгізу.

Тіркелген салық – 2009 жылдан бастан салық ретінде қолданысқа енгізілді, ал бұл мерзімге дейін кәсіпкерлік қызметтің жекелеген түрлеріне арналған арнаулы салық режімі болып аталды.

Тіркеу алымдары – уәкілетті мемлекеттік органдар белгіленген тіркеу іс-әрекеттерін жасаған кезде, сондай-ақ тіркеу іс-әрекеттерінің жасалғанын куәландыратын құжаттың телнұсқасын берген кезде өздері алатын бір жолғы міндетті төлемдер.

Тіркеу есебі – салық төлеушіні салық органында есепке қою, соның нәтижесінде салық төлеушінің тіркеу деректері, оның ішінде салық төлеушінің тұрған жері, оған салық салу объектілері мен салық салуға байланысты объектілердің тиесілілігі; салық төлеушінің тіркеу деректерінің ағымдағы өзгерістерін тіркеу; есептен шығару белгіленеді.

Тіркеу карточкасы – салық салу объектілерінің немесе салық салуға байланысты объектілердің салық органдарында тіркелгенін куәландыратын, жекелеген қызмет түрлерін жүзеге асыратын салық төлеуші ретінде тіркеу есебіне қойған кезде салық органы беретін қатаң есептілік бланкісі.

У

Уәкілетті заңды тұлға -- салық төлеушінің (салық агентінің) билік етуі шектелген мүлкін өткізу саласындағы, уәкілетті орган айқындаған заңды тұлға.

Уәкілетті мемлекеттік органдар – салық органдарын және жергілікті атқарушы органдарды қоспағанда, Қазақстан Республикасының Үкіметі бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді есептеуді және жинауды жүзеге асыруға уәкілеттік берген, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңдарында, Қазақстан Республикасы Президентінің және Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілерінде белгіленген өздерінің құзыреті шегінде Салық кодексіне сәйкес салық органдарымен өзара іс-қимыл жасайтын Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары.

Уәкілетті орган – салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің түсуін қамтамасыз ету саласындағы басшылықты жүзеге асыратын мемлекеттік орган.

Ұ

Ұзақ мерзімді келісімшарт – келісімшарт бойынша көзделген өндіру, орнату, құрылыс басталған салық кезеңі шегінде аяқталмаған өндіруге, орнатуға, құрылысқа арналған келісімшарт (шарт).

Ұзақ мерзімді келісімшарт бойынша табыс – іс жүзіндегі әдісті қолдану кезіндегі есепті салық кезеңінде салық салу мақсаттары үшін, есепті салық кезеңінде алынған, бірақ ұзақ мерзімді келісімшарт бойынша осындай кезеңде келтірілген шығыстар сомасынан кем емес табыс.

Ұйымның табысына салық болжамы – салық салынатын табыстың серінін анықтайтын факторларды есепке ала отырып жүзеге асады (жалпы ішкі өнім, өндірістік өнімнің көлемі, тауар айналымының жалпы көлемі, өндірістік және басқа өнімдердің бағаларының индексі, инфляция қарқыны, материал сыйымдылығы, еңбек сыйымдылығы және т.б.).

Ұлттық экономика министрлігінің негізгі міндеттері – Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің кірісіне салықтық түсімдерді жоспарлау және болжамдау бойынша: салық және кеден заңнамасындағы өзгерістердің бюджетке табыс түсімдері бойынша әсерін талдау; болжам, сондай-ақ макроэкономикалық көрсеткіштердің өзара байланысында ең маңызды ауытқу себептерін көрсете отырып, оңірлік және салалық бөлімдерінде табыстың түрлері бойынша бюджетке мемлекеттік табыстардың түсуінің қазіргі жағдайын талдау; салықтар мен төлемдерді жинауды жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеу; оның қалыптасуы, осу немесе төмендеу себептерін көрсете отырып, оңірлік бөлікте табыстың түрлері бойынша берешектердің ағымдағы жағдайын талдау; облыстар бөлігінде салықтар мен төлемдер бойынша мемлекеттік табыс түсімдерінің болжамын әзірлеу; салықты және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді есепке алу-ды жүргізу мәселелері бойынша есепке алу әдіснамасы мен нұсқамалық материалдарды әзірлеу және жетілдіру.

Ұтыссыз ойын автоматы – ойындар өткізу үшін пайдаланылатын арнаулы жабдық (механикалық, электрлі, электронды және өзге де техникалық жабдық).

Ұтыстар – салық төлеушілердің конкурстарда, жарыстарда (олимпиадаларда), фестивальдарда, лотереялар бойынша, салымдар мен борыштық бағалы қағаздарға байланысты ұтыс ойындарын қоса алғанда, ұтыс ойындары бойынша алатын заттай және ақшалай түрдегі табыстардың кез келген түрлері, сондай-ақ құмар ойында және бәс тігуде алынған мүліктік пайда түріндегі табыстар.

Ү

Үдемелі салық – салық мөлшері табыстың өсуіне қарай өсіп отырады, мәселен, бұрыңғы жеке табыс салығын алуға болады 5–20 %.

Үй іргесіндегі жер учаскесі – елді мекендердің тұрғын үйге (тұрғын ғимаратқа) қызмет көрсетуге арналған және тұрғын үй (тұрғын ғимарат), оның ішінде ондағы құрылыстар мен ғимараттар орналаспаған жерлеріне жататын жер учаскесінің бір бөлігі.

Үйлесімді салық – табыс көлеміне қарамастан салық мөлшері өзгеріссіз қалады, яғни табыс қаншама өскенімен салық мөлшерлемесі сол күйінде қалады. Мысалы: корпоративтік табыс салығы 20%, қосылған құн салығы 12%.

- Үкіметтік қарыздарды болжамдау** – бюджеттік жоспарлау бойынша Қазақстан Республикасының орталық уәкілетті органымен жүзеге асады.
- Үкіметтік сыртқы қарыздарды болжамдау** – келер орта мерзімді кезеңге әрекеттегі және жоспарланған сыртқы қарыздардың сомасы.
- Үкіметтік ішкі қарыз алу болжамы** – республикалық бюджеттің тапшылығы мен бюджеттің орындалуы туралы орталық уәкілетті орган тарапынан берілетін үкіметтік қарыздарды өтеу болжамын есенке ала отырып, үкіметтің сыртқы қарыз алу болжамы арасындағы айырмашылық ретінде анықталады.
- Үкіметтің негізгі міндеттері** – халықтың жұмыспен қамтылуы; тұрғын үйдің қолжетімділігі; аймақтарды дамыту; халыққа көрсетілетін мемлекеттік қызметтер сапасын жоғарылату; сот және құқық қорғау жүйелерін жаңғырту; Қазақстанда адам капиталының сапалық өсуі; зейнетақы жүйесін жетілдіру.
- Үлгілеу** – үлгі әзірлеу кезінде маңызды сарантамалық ресурстарды жұмылдырады, бірақ, ағымдық болжамдауда қорытындылар жаңаға қарағанда өткен кезеңдердің үрдістеріне негізделеді. Шешім қабылдау үдерісіне көмектесу үшін ұсынылатын шарадан макроэкономикалық жағдайларды болжамдау қажет және шараның нақты әсерін оның жүзеге асуынан кейін мониторинг жүргізу қажет.
- Үлестес тұлға** – шешімдерді тікелей және жанама айқындауға немесе басқа заңды тұлға қабылдайтын шешімге, оның ішінде шартқа және өзге мәмілеге байланысты, ықпал етуге құқығы бар заңды тұлға; басқа заңды тұлғаға қатысты шешімдерді тікелей және жанама айқындауға немесе оның ішінде шартқа және өзге мәмілеге байланысты ықпал етуге құқығы бар заңды тұлға.
- Үлестірме салық** – ертедегі салық салудың кезінде кең көлемде қолданылған. Мемлекет өзінің қажеттілігі үшін нақты шығындарды жүзеге асырған. Мәселен, тұтқынға түскен патшаны сатып алу, қамалдар салу. Бұл шығындардың сомасы салық төлеушілердің арасында тең көлемде бөлініп отырған (таратылған) – адам басына белгілі бір сомадан белгіленген еді.
- Үстеме пайда салығы** – жер қойнауын пайдаланушы үстеме пайда салығын төлеуші болып табылатын жер қойнауын пайдалануға арналған әрбір жеке келісімшарт бойынша салық кезеңінде есентеледі.
- Үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін салық салынатын табыс** – табыстар мен шығыстар сомасына азайтуды ескере отырып, айқындалған жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт бойынша жылдық жиынтық табыс пен үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін шегерімдер арасындағы айырма.
- Үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін таза табыс** – үстеме пайда салығын есептеу мақсаты үшін салық салынатын табыс пен жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт бойынша корпоративтік табыс салығы арасындағы айырма.

Ф

- Филлиал, өкілдік ашпай, қызметін тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын бейрезидент заңды тұлғаның орналасқан жері** – салық органында салық төлеуші ретінде тіркеу кезінде мәлімделген Қазақстан Республикасындағы қызметін жүзеге асыратын жері.

X

Хабарлама бойынша қосымша салықтық есептілік – салық органы камералдық бақылау нәтижелері бойынша бұзушылықтарды анықтаған салық кезеңі үшін бұрын табыс етілген салық есептілігіне осы тұлға салық төлеуші (салық агенті) болып табылатын салықтың бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің түрлері бойынша, сондай-ақ міндетті зейнетақы жарналары, міндетті кәсіптік зейнетақы жарналары және әлеуметтік аударымдар бойынша өзгерістер және толықтырулар енгізген кезде тұлға табыс ететін салық есептілігі.

Халықаралық әуемен тасымалдау – тасымалдауда немесе қайта тисуде үзілістің болуына немесе болмауына қарамастан, тасымалдауды орындау кезінде жөнелту және межелі пункттері: екі немесе одан да көп мемлекеттің аумағында; егер екінші мемлекет аумағында аялдау көзделсе, бір мемлекет аумағында орналасқан әуемен тасымалдау.

Халықаралық валюта қоры (ХВҚ) – дамушы мемлекеттердің экономикалық өсімінің жоғары қарқынына жету және қоғамдық өндірістің тиімділігін арттыру экспортты салаларды дамыту және әлемдік нарыққа бағдарлану арқылы мүмкін болатынын көрсетті.

Халықаралық тасымалдар – әр түрлі мемлекеттерде орналасқан, бірі Қазақстан Республикасы болып табылатын бекеттер арасында жүзеге асырылатын теңіз, өзен немесе әуе кемесімен, автокөлік құралымен немесе темір жол көлігімен жолаушыларды, жүкті, тауарларды, оның ішінде почтаны кез-келген тасымалдаулар. *Х.т. бола алмайды* – Қазақстан Республикасынан тысқары жерлердегі бекеттер арасында ғана, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аумағындағы бекеттер арасында ғана жүзеге асырылатын тасымал және пайдалы қазбаларды құбыржолдармен тасымалдау;

Халықаралық тасымалдау – тасымалдауды ресімдеу белгіленген бірыңғай халықаралық тасымалдау құжаттарымен жүзеге асырылған тасымалдау; жолаушыларды Қазақстан Республикасының аумағына, импортталатын тауарларды (почтаны, жүкті) тасымалдауды бірнеше көлік ұйымы жүзеге асырған жағдайда, оның көлігімен Қазақстан Республикасының аумағына жолаушыларды, тауарларды (почтаны, жүкті) әкелген көлік ұйымы жүзеге асыратын тасымалдау. *Х.т.* - экспортталатын немесе импортталатын тауарларды Кеден одағында магистральдық құбыр жүйесі бойынша тасымалдау, егер тасымалдауды ресімдеу Кеден одағының аумағындағы сатып алушыға не аталған тауарларды Кеден одағының аумағындағы сатып алушыға дейін одан әрі жеткізуді жүзеге асыратын басқа тұлғаларға экспортталатын тауарларды беруді растайтын құжаттармен жүзеге асырылған тасымалдау.

Халықаралық тасымалдау басталған орын – жолаушыларды Қазақстан Республикасынан тысқары жерлерге, экспортталатын тауарларды Қазақстан Республикасының аумағы бойынша тасымалдауды бірнеше көлік ұйымы жүзеге асырған жағдайда, Қазақстан Республикасының шекарасына дейін тасымалдауды жүзеге асыратын көлік ұйымының жолаушыларды тасуы, тауарларды (почтаны, жүкті) тасымалдауды басталған орын.

Халықаралық ұшу – әуе кемесінің шет мемлекет шекарасын кесіп өтуі кезінде әуе кемесінің ұшуы.

Халықаралық факторлар – валюталық бағамның, елдердегі саяси шешімдердің өзгеруі.

Хеджирлеу – бағаның, валюта бағамының, пайыздық молшерлеменің қолайсыз өзгеруі немесе хеджирлеу объектісінің өзге де көрсеткішінің қолайсыз өзгеруі нәтижесінде ықтимал залалдарды азайту мақсатында туынды қаржы құралдарымен жасалатын және халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына және Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы заңнамасының талаптарына сәйкес салық төлеушінің бухгалтерлік есепке алуында хеджирлеу құралдары болып танылған операциялар. **Х. объектілері** – активтер және міндеттемелер, сондай-ақ көрсетілген активтерге немесе міндеттемелерге немесе күтіліп отырған мәмілелерге байланысты ақша қаражатының ағындары.

Хронометраждық зерттеп-тексеру – салық органдары салық төлеушінің зерттеп-тексеру жүргізілетін кезең ішіндегі нақты табысын және табыс алуға байланысты нақты шығындарын анықтау мақсатында жүргізетін тексеру.

Ш

Шағын кәсіпкерлік субъектілері – патент негізінде және оңайлатылған декларация негізінде арнаулы салық режимін жүзеге асыратын дара кәсіпкерлер мен заңды тұлғалар.

Шаруа қожалығы – адамдардың жеке кәсіпкерлікті жүзеге асыруы ауыл шаруашылығына арналған жерлерді ауыл шаруашылығы өнімін өндірумен, сондай-ақ осы өнімді ұқсатумен және өткізумен тығыз байланысты отбасылық-еңбек бірлестігі. **Ш.қ.-ның субъектісі** болып, заңды тұлға құрмай және заңды тұлға белгілері болмаған жағдайда, кәсіпкерлік қызметпен айналысатын жеке тұлғалар.

Шаруашылық субъектілері – капитал иелері, яғни заңды тұлғалар.

Шегерім – салық төлеушінің жылдық жиынтық табыс алуымен байланысты жұмсаған шығыстары. **Ш.-нің түрлері:** қызметтік іссанарлар кезінде өтемақылар сомасының шегерімі; өкілдік шығыстар сомасының шегерімі; сыйақы бойынша шегерім; төленген күмәнді міндеттемелер бойынша шегерім; күмәнді талаптар бойынша шегерім; сақтандыру, қайта сақтандыру ұйымының шегерімі; резервтік қорларға аударымдар бойынша шегерім; қайта сақтандыру активтерін азайту бойынша шегерім; кен орындарын әзірлеу салдарын жоюға арналған шығыстар бойынша шегерім және салдарды жою қорларына аударымдар сомасының шегерімі; ғылыми-зерттеу және ғылыми-техникалық жұмыстарға арналған шығыстар бойынша шегерім; кепілдік беру жүйелеріне қатысушылардың сақтандыру сыйлықақылары мен жарналары бойынша шығыстарды шегеру; қызметкерлердің есепке жазылған табыстары және жеке тұлғаларға өте төлемдер бойынша шығыстарды шегеру; табиғи ресурстарды геологиялық зерттеуге және оларды өндіруге дайындық жұмыстарына арналған шығыстар бойынша шегерім

және жер қойнауын пайдаланушының басқа да шегерімі; коммерциялық табудан кейін өндіру басталған соң жерасты ұңғымалық сінтілеу әдісімен уранды өндіруге дайындық жұмыстарына арналған шығыстар бойынша шегерім; жер қойнауын пайдаланушының қазақстандық кадрларды оқытуға және оңірлердің әлеуметтік саласын дамытуға арналған шығыстары бойынша шегерім; теріс бағамдық айырма сомасының оң бағамдық айырма сомасынан асып кетуін шегеру; салықтың және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің шегерімі.

Шетелдік авиакөманиялар – Кеден одағына мүше мемлекеттерді қоса алғанда, шет мемлекеттердің авиакөманиялары.

Шетелдік салықты есепке жатқызу – табыстарға салынатын, Қазақстан Республикасынан тысқары жерлерде төленген салықтардың немесе резидент-салық төлеушінің Қазақстан Республикасынан тысқары жерлердегі көздерден алған табыстарынан табыс салығының бірдей түрінің сомасы Қазақстан Республикасында корпоративтік немесе жеке табыс салығын төлеу есебіне осындай салықтың төленгенін растайтын құжат болған кезде есепке жатқызылады. Мұндай құжат шет мемлекеттің салық органы берген және куәландырған, шет мемлекеттегі көздерден алынған табыстардың және төленген салықтардың сомалары туралы анықтама болып табылады.

Шикі мұнай, газ конденсаты бойынша экспортқа рента салығын болжамдау – «Тенгизшевройл» ЖШС-і мен 2009 жылдың 1 қаңтарына дейін Онімді бөлу туралы келісімге отырған ұйымдардан басқа мұнай шығарушы ұйымдарда жүргізіледі.

Шот-фактура – ҚҚС төлейтін барлық төлеушілер үшін міндетті құжат.

Шығыстар – шығыстардың нақты көлемін көрсетеді. Бюджеттің барлық деңгейлеріндегі мемлекеттік шығыстарының нақты түрлерінің жиынтығы, өзара байланысқан, кез-келген мемлекеттің шығыстарының жүйесін көрсетеді. **Ш.** жүйесін әзірлеу қаражаттарды мақсатты бағыттау, үнемдеу режимі мен мемлекеттік қаражаттарды шығындаудың қайтарымсыздығына негізделеді.

Шығыстар саясаты – бюджеттік қаражаттардың бекітілген көлемін қолданумен мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарында қарастырған ең жақсы тікелей нәтижеге жету қажеттілігінен келе, бюджетті әзірлеу және орындау жолымен мемлекеттік шығыстардың тиімділігі мен нәтижелігін жоғарылатуға бағытталады.

I

Ізгілік көмек – халықтың өмірі мен тұрмыс жағдайларын жақсарту үшін, сондай-ақ әскери, экологиялық, табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың алдын-алу және оларды жою үшін шет елдерден және халықаралық ұйымдардан жіберілген азық-түлік, халық тұтынатын тауарлар, техника, құрал-жарақтар, жабдықтар, медициналық құралдар және дәрі-дәрмектер, өзге де заттар түрінде Қазақстан Республикасына өтеусіз берілетін, Қазақстан Республикасының Үкіметі уәкілетті ұйымдар арқылы берілетін мүлкі.

Ірі салық төлеушілер мониторингі – ірі салық төлеушілердің нақты салық салынатын базасын анықтау, Қазақстан Республикасының салық заңнамасының сақталуын және трансферттік баға белгілеу кезінде бақылауды жүзеге асыру мақсатында қолданылатын нарықтық бағаларды бақылау мақсатында олардың қаржылық-шаруашылық қызметін талдау жолымен жүзеге асырылады.

Іссапарда болу уақыты – жұмыс берушінің қызметкерді іссапарға жіберу туралы бұйрығы немесе жазбаша өкімі; жол жүруді растайтын құжаттарда көрсетілген, іссапар орнына кету күні мен кері қайтып келу күнін негізге ала отырып іссапар күндерінің саны. Мұндай құжаттар болмаған кезде іссапар күндерінің саны салық төлеушінің салықтық есепке алу саясатында көзделген, іссапар орнына кету күні мен кері қайтып келу күнін растайтын басқа да құжаттар негізге алына отырып айқындалады.

Ә

Экономикалық факторлар – жұмыспен қамтылу, инфляция, салықтық мөлшерлемелер, шегелдерде АҚШ долларының тұрақтылық деңгейін бағалау.

Экспорт – Қазақстан Республикасының аумағынан Кеден одағының кеден заңнамасына және Қазақстан Республикасының кеден заңнамасына сәйкес экспорттық кедендік рәсімінде жүзеге асырылатын тауарларды әкету; тауарларды Қазақстан Республикасының аумағынан Кеден одағына мүше басқа мемлекеттің аумағына әкету; Қазақстан Республикасының аумағынан Кеден одағына мүше мемлекеттің аумағына қайта өңдеу үшін бұрын әкетілген алыс-беріс шикізатын қайта өңдеу өнімдерін Кеден одағына мүше басқа мемлекет аумағында өткізу.

Экспортқа рента салығы – экспортталатын шикі мұнайға, газ конденсатына салынатын рента салығы төлем ретінде акциз салығының құрамында болған еді, 2009 жылдан бастап, салықтық төлем ретінде қолданысқа енгізілді.

Экстраполяция әдісі – болжанатын объектінің тарихын зерттеуде және оның өткені мен қазіргі даму заңдылықтарын болашаққа ауыстыруда. Ә. санды және сапалы, атқарымды тәуелділіктердің статистикалық бекітілген өзгеру үрдістерінің, эмпирикалық құрастырылған қисықтар, баланстық сызбалар, сапалық сипаттамалар тізімінің негізінде жүргізіледі.

Электрондық салық төлеуші – Салық кодексінде белгіленген тәртіппен электрондық құжаттармен алмасу кезінде салық органдарымен жасалған электрондық цифрлық қолтаңбаны пайдалану және таңу туралы келісімнің негізінде салық органдарымен электрондық тәсілмен өзара іс-қимыл жасайтын салық төлеуші.

Электрондық шот-фактуралардың ақпараттық жүйесі – бюджетті атқару жөніндегі орталық уәкілетті органның ақпараттық жүйесі, ол арқылы электрондық түрде жазып берілген шот-фактураларды қабылдау, өңдеу, тіркеу, беру және сақтау жүзеге асырылады.

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

AIFC	– Астана халықаралық қаржы орталығы
ENRG	– Табиғи ресурстардың Евразиялық корпорациясы
USAID	– United States Agency for International Development
АҚ	– Акционерлік қоғам
АҚШ	– Америка құрама штаттары
АӨК	– Агроөнеркәсіптік кешен
АШМ	– Ауыл шаруашылығы министрлігі
ӘББ	– Әкімшілік-бюджеттік басқарма
ӘКК	– Әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар
ББӘ	– Бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері
БМБ	– Бағдарламалық-мақсатты бюджеттеу
ДСӘДМ	– Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігі
ЕО	– Еуропалық Одақ
ЖИИДМБ	– Жылдамдатылған индустриалды-инновациялық даму-дың мемлекеттік бағдарламасы
ЖОО	– Жоғарғы оқу орындары
ЖТС	– Жеке табыс салығы
ЖІӨ	– Жалпы Ішкі Өнім
ЖНС	– Жауапкершілігі шектеулі серіктестік
ЖЭС	– Жылу электр станциясы
ИДМ	– Инвестициялық даму министрлігі
КСРО	– Кеңестік социалистік республикалар одағы
КТС	– корпоративтік табыс салығы
ҚДБ	– Қазақстанның даму банкі
ҚҚС	– Қосылған құн салығы
ҚМ	– Қаржы министрлігі
ҚР	– Қазақстан Республикасы
млн.	– миллион
млрд.	– миллиард
ММУ	– Мәскеу мемлекеттік университеті
МӨЗ	– Мұнай өңдеу зауыты
НББ	– Нәтижеге бағдарланған бюджеттеу
НҚА	– Нормативтік-құқықтық акт
ПҚК	– Пайдалы қызмет коэффициенті
РБК	– Республикалық бюджет комиссиясы
тг	– теңге
ТМД	– Тәуелсіз мемлекеттер достастығы

ҮБ	– Ұлттық банк
ҰЭМ	– Ұлттық экономика министрлігі
ҮИИДБ	– Үкіметтің индустриалды-инновациялық даму бағдарламасы
ФРЖ	– Федералдық резервтік жүйе
ХВҚ	– Халықаралық валюта қоры
ЭКБ	– Экспорттық кедендік баж
ЭМ	– Энергетика министрлігі
ЭИИМ	– Экономикалық интеграция істері жөніндегі министрлік

Айықтыру – Стерилизациялау

Атқарым – Функция

Деңгейлес – Горизантальды

Сатылас – Вертикальды

Үдеріс – Процесс

Үрдіс – Тенденция

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. А.Д. Үмбеталиев, Ғ.Е.Керімбек «Салық және салық сату» оқулық- Алматы: Экономика, 2006.-892б.
2. А.Д. Үмбеталиев; Ғ.Е.Керімбек «Салық және салық сату». Т. 1: оқулық-Өнд., толықт. 2-ші бас.-Алматы: Экономика, 2011.-582б.
3. А.Д. Үмбеталиев; Ғ.Е.Керімбек «Салық және салық сату» Т. 2: оқулық / Өнд., толықт. 2-ші бас.- Алматы: Экономика, 2011.-605б.
4. Барулин С.В., Ермакова Е.А., Степаненко В.В. «Налоговый менеджмент». СПб., 2007, С.60-102.
5. «Бюджеттік жоспарлауды жүзеге асырудың негіздері: негізгі принциптері, қорытындылары және жақын келешектегі міндеттері» / ҚР Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігінің Ақпараттық бюллетені / Астана, 2008.–52б.
6. Ғ.Е.Керімбек «Налог и налогообложение». Русско-казахский словарь.- Т. 1. Алматы: Экономика, 2012.-600с.
7. Ғ.Е.Керімбек «Налог и налогообложение». Русско-казахский словарь.- Т.2. Алматы: Экономика, 2012.-630с.
8. Зейнелгабдин А.Б. «Финансовая система Казахстана: становление и развитие»: монография.-Астана: КазУЭФМТ. 2008.–226с.
9. Питькобаева С.Ж. «Государственные финансы»: учебное пособие.–Алматы.2007.
10. Күчүкова Н.К. «Макроэкономические аспекты реформирования финансово-кредитной системы Республики Казахстан в условиях перехода к рыночной экономике (с приложением)». Алматы.Гылым.1994.-436с.
11. Күчүкова Н.К. «Макроэкономические аспекты реформирования финансово-кредитной системы за годы независимости Казахстана: предпосылки, тенденции и перспективы развития». Монография.-Астана: КазУЭФМТ, 2011.-310с.
12. Күчүкова Н.К. «Налогово-бюджетное планирование»: учебное пособие – Астана: ТОО «Мастер ПО», 2013.
13. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің сайты. www.edu.gov.kz.
14. Қазақстан Республикасы Индустрия және сауда министрлігінің «2012-2016 жылдарға арналған стратегиялық даму жоспары».
15. Қазақстан Республикасы Көлік және коммуникация министрлігінің «2012-2016 жылдарға арналған стратегиялық даму жоспары».
16. Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 367 «2000-2002 жылдарға арналған бағдарламаларды жүзеге асыру шарттарының жоспары жөнінде» Қаулысы.
17. Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 779 «Бюджеттік бағдарламаларды жүзеге асыру ережелерінің тиімділігін бағалауды бекіту жөнінде» Қаулысы.
18. Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 918 «2005-2007 жылдарға арналған орта мерзімді фискальдық саясаты жөнінде» Қаулысы.
19. Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 1297 Қаулысы «Нәтижеге бағытталған мемлекеттік жоспарлау жүйесін енгізу тұжырымдамасы». 26.12.2007.

20. Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 1641 «Орта мерзімді келешекке негізделген Қазақстан Республикасы Ұлттық қор қаражаттарын қалыптастыру мен пайдалану тұжырымдамасы жөнінде» Қаулысы.
21. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылға арналған республикалық бюджеттің атқарылуының есебі.
22. Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Нәтижеге негізделген мемлекеттік жоспарлау жүйесін енгізу тұжырымдамасы жөнінде» Қаулысы.
23. Қазақстан Республикасы Үкіметінің отырысында бекітілген 2013-2017 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының әлеуметтік экономикалық дамуының болжамы (хиттама № 29, 28.08.2012).
24. Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің ай сайынғы және жылдық есептері (2008-2012жж).
25. Қазақстан Республикасының № 491-IV «Қазақстан Республикасының 2012-2014 жылдарға арналған Ұлттық қордан кепілдендірілген трансферт туралы» Заңы.
26. Қазақстан Республикасының «2010-2014 жылдарға арналған индустриалды-инновациялық дамуының үдемелі бағыты мемлекеттік бағдарламасы».
27. Қазақстан Республикасының «2012-2014 жылдарға арналған Республикалық бюджет туралы» Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу жөнінде.
28. Қазақстан Республикасының «2013-2015 жылдарға арналған Республикалық бюджет туралы» Заңы.
29. Қазақстан Республикасының «Бюджет жүйесі туралы». Заңы.
30. Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі. 04.12.2008.
31. Қазақстан Республикасының Конституциясы.
32. Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы салық жүйесі туралы» Заңы. 25.12.1991.
33. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2030: барлық қазақстандықтардың әл-ауқатының жоғарылауы, ұлттық қауіпсіздігі және сүрленуі» Жолдауы. 1997.
34. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпінге жасау қарсаңында» Жолдауы. 01.03.2006.
35. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» Жолдауы. 2007.
36. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру – мемлекеттік саясаттың басты мақсаты» Жолдауы. 2008.
37. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Дағдарыстан жаңару мен дамуға» Жолдауы. 2009.
38. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық орлеу – қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» Жолдауы. 2010.
39. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Болашақтың іресін бірге қалаймыз» Жолдауы. 2011.
40. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» Жолдауы. 27.01.2012.

41. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан -2050 стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауы. 14.12.2012.
42. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауы. 18.01.2014.
43. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» Жолдауы. 11.11.2014.
44. Қазақстан Республикасының Президенті Елбасы – Ұлт Кошбасшысы Н.Назарбаевтың ұсынған Бес институтоналдық реформаны жүзеге асырудағы «100 нақты қадам».
45. Қазақстан Республикасының Салық кодексі.
46. Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялық-инновациялық дамуының 2010-2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
47. Мельников В.Д. «Основы финансов». Учебник для вузов.–Алматы, 2007.– 508 с.
48. Мемлекеттік бюджет туралы заңдарға қосымшалар (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014-жж)
49. Нурумов А.А. «Налоги Республики Казахстан и развитых стран». Учебное пособие, Алматы, 2005, 216с.
50. Нурумов А.А., Бекболытова А.С. «Налоги и налогообложение». Учебник. Астана: КазУЭФМТ, 2009.
51. Омирбаев С.М. «Бюджетная система Республики Казахстан»: учебник для вузов.–Астана: «Сарыарка», 2007.–488с.
52. Омирбаев С.М., Пштыкбаева С.Ж., Адамбекова А.А., Парманова Р.С. «Государственный бюджет»: учебник.-Алматы: РПИК «Дәуір».2011.–632с.
53. Под ред. Г.Б. Поляка «Налоги и налогообложение». 2-изд. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008.
54. Под ред. Г.Б.Поляка «Финансово-бюджетное планирование»: учебник, М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007.–544с.
55. Под ред. И.А. Майбурова «Налоги и налогообложение». М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009.
56. Под ред. А.Г. Поршнева «Налоговый менеджмент»: учебник.–М.: ИНФРА-М, 2003.С.35-58.
57. Под ред. М.В. Романовского, О.В. Врублевского «Налоги и налогообложение».–Сп.б: Питер, 2007.
58. Практические указания по макроэкономическому прогнозированию доходов в бюджет, разработанные Департаментам бюджетного планирования МЭРТ Республики Казахстан в 2010 году.
59. Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі Есен комитетінің 2012 жылға арналған республикалық бюджеттің атқарылуының есебі.
60. Умбеталиев А.Д., Керімбек Г.Е. «Налоги и налогообложение». Русско-казахский словарь.Алматы: Экономика, 2008.–685с.
61. Утибаев Б.С., Жунусова Р.М., Саткалиева В.А. «Государственный бюджет»: учебник.Алматы: Экономика, 2006.–412с.
62. Шатов В.Ю. «Налоговый контроль в Республике Казахстан». Алматы, 2010, с.12-213

МАЗМҰНЫ

<i>Kіріспе</i>	3
1-тарау. Нәтижеге бағдарланған, мемлекеттік жоспарлаудың жаңа жүйесі – бюджеттік жоспарлаудың негізі	8
1.1 Қазақстан Республикасында стратегиялық жоспарлаудың негіздері. «Қазақстан-2030» және «Қазақстан-2050» даму стратегиялары.....	8
1.2 Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстанның экономикалық жетістіктері.	16
1.3 Мемлекеттік органдардың қызметін стратегиялық жоспарлау – нәтижеге бағдарланған бюджеттік жоспарлаудың негізі.	23
1.4 Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы бойынша негізгі міндеттер.....	27
2-тарау. Бюджетті жоспарлау негіздері. Бюджетті әзірлеу кезеңдері. Нәтижелерге бағдарланған бюджеттеу	35
2.1 Бюджетті жоспарлау негіздері туралы жалпы ережелер. ҚР Бюджет кодексінің мазмұны мен құрылымы.....	35
2.2 Республикалық бюджетті әзірлеу кезеңдері.	37
2.3 Қазақстан Республикасында нәтижеге бағдарланған жобалық-мақсаттық бюджеттеу принциптерін енгізу: реформаның негізгі кезеңдері	41
3-тарау. Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық және бюджеттік параметрлерінің болжамы	59
3.1 Қазақстан Республикасының бес жылдық кезеңге арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамының мазмұны мен құрылымы, әзірлеу тәртібі	59
3.2 Үш жылдық кезеңге арналған бюджеттік параметрлер болжамы.....	65
3.3 Қазақстан Республикасының бес жылдық кезеңге арналған әлеуметтік-экономикалық саясатының негізгі бағыттары	77
3.4 Мемлекеттік органдардың үш жылдық кезеңге арналған стратегиялық жоспары, жаңа формат және бюджеттік бағдарламалардың түрлері	85
3.5 Бюджеттік бағдарламалардың әкімшілерінің бюджет шығыстарын жоспарлауы.....	88
4-тарау. Мемлекеттік қаржыларды басқарудың құқықтық негіздері. Қазақстан Республикасы бюджетінің қалыпташу механизмі	99
4.1 Мемлекеттік қаржыларды басқарудың құқықтық негіздері	99
4.2 Мемлекеттік бюджеттің кірістерін және оның құрылымын қалыптастыру механизмі.....	102

4.3 Республикалық бюджеттің кірістері мен шығыстарының серпіні және құрылымын талдау	115
4.4 Жергілікті бюджеттің кірістері мен шығыстарының серпіні және құрылымын талдау	119
5-тарау. Бюджеттің кіріс бөлімін жоспарлау (болжамдау).	
Салықтық жоспарлау мен реттеу және салықтық бақылау	126
5.1 Бюджет түсімдерін жоспарлаудың (болжамдау) негізі мен міндеттері. Макро және микро деңгейдегі салықтық жоспарлау.....	126
5.2 Бюджеттің кіріс түсімдерін жоспарлаудың (болжамдау) әдістері, тәсілдері және ұйымдастырылуы.	135
5.3 Мемлекеттік салықтық реттеу және мемлекеттік салықтық бақылау.....	141
6-тарау. Корпоративтік табыс салығын жоспарлау (болжамдау).....	148
6.1 Корпоративтік табыс салығының мазмұны және реттеушілік рөлі.	148
6.2 Корпоративтік табыс салығын жоспарлау (болжамдау) әдістемесі.	153
7-тарау. Жеке табыс салығын жоспарлау (болжамдау)	159
7.1 Жеке табыс салығын жоспарлаудың (болжамдау) мәні мен маңыздылығы.....	159
7.2 Жеке табыс салығын жоспарлау (болжамдау) әдістемесі.	180
8-тарау. Жанама салықтарды жоспарлау (болжамдау).....	186
8.1 Жанама салықтардың рөлі және маңызы.....	186
8.2 Жанама салықтарды жоспарлау (болжамдау) әдістемесі.....	197
9-тарау. Меншікке салынатын салықтарды жоспарлау (болжамдау)	201
9.1 Меншікке салынатын салықтарды жоспарлаудың (болжамдау) мазмұны және маңызы.....	201
9.2 Меншікке салынатын салықтарды жоспарлау (болжамдау) әдістемесі.....	214
10-тарау. Жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдерін жоспарлау (болжамдау)	222
10.1 Жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдері мен салықтық режимінің үлгілері.....	222
10.2 Жер қойнауын пайдаланушылардың арнаулы төлемдерін жоспарлау (болжамдау) әдістемесі.....	230
11-тарау. Бюджеттің салықтық емес түсімдерін жоспарлау (болжамдау)	237
11.1 Бюджеттің салықтық емес түсімдерін жоспарлаудың (болжамдау) экономикалық мазмұны.	237

11.2 Бюджеттің салықтық емес түсімдерін жоспарлау (болжамдау) әдістемесі	240
11.3 Негізгі капитал мен трансферттерді сатудан түсетін түсімдерді жоспарлау (болжамдау)	242
11.4 Бюджеттік несиелер мен мемлекеттің қаржылық активтерін сатудан түсетін түсімдерді және борыштардың түсімдерін жоспарлау (болжамдау)	244
12-тарау. Бюджеттік шығыстарды жоспарлау.....	249
12.1 Бюджеттік шығыстар жүйесінің сипаттамасы	249
12.2 Республикалық және жергілікті бюджеттердің шығыстарының лимиті, бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің бюджеттік өтініштерді жоспарлауы	259
13-тарау. Салықтық-бюджеттік жоспарлаудың (болжамдау) халықаралық тәжірибесі	264
13.1 Шет мемлекеттерде бюджеттік жоспарлаудың (болжамдау) әдістері, тәсілдері және ерекшеліктері	264
13.2 АҚШ-та, Жапонияда, Оңтүстік Кореяда ұзақ мерзімді жоспарлаудың (болжамдау) ерекшеліктері және Еуропалық Одақ елдерінің тәжірибесі	267
Қосымша 1. Бюджет түсімдерін болжамдаудың әдістемесі	281
Қосымша 2. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 28 қарашадағы № 259-V «2015-2017 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы» Заңы	318
Тестілер жинағы.....	326
Глоссарий.....	343
Белгілер мен қысқартулар	436
Қолданылған әдебиеттер	438

**КУЧУКОВА НУРИЛЯ КЕНЖЕБЕКҚЫЗЫ
КЕРІМБЕК ҒАЛЫМЖАН ЕСҚАРАҰЛЫ**

САЛЫҚТЫҚ-БЮДЖЕТТІК ЖОСПАРЛАУ

Оқу құралы

Редакторы: **Керімбек Ғ.Е.**
Компьютерде беттеген: **Инжу Сәбитқызы.**
Мұқаба дизайнері: **Мышбаев Қ.Т.**

Басуға 04.03.2016 ж. қол қойылды. Пішімі 60x84^{1/16}.
Баспа табағы 27,7. Шартты баспа табағы 25,8.
Есенгік баспа табағы 21,1. Офсеттік басылым.
Таралым 1000 дана. Тапсырыс № 3/31-16.

«Экономика» баспасы» ЖШС
050063. Алматы қаласы, Сайын көшесі, 81-үй.

ISBN 978-601-225-882-0

9 786012 258820

ҚЫСҚА ЖАЗБАЛАР ҮШІН

ҚЫСҚА ЖАЗБАЛАР ҮШІН

ҚЫСҚА ЖАЗБАЛАР ҮШІН

ҚЫСҚА ЖАЗБАЛАР ҮШІН

КУЧУКОВА НУРИЛЯ КЕНЖЕБЕКҚЫЗЫ – экономика ғылымдарының докторы, профессор, ХЕЭА академигі, ХАА академигі, Ресей Жаратылыстану академиясының академигі.

1972 жылы Новосибирск Кеңестік кооперативтік сауда-саттық институтын бітірген. Еңбек жолын 1972 жылы Қарағанды кооперативтік Орталық Кеңес институты «Қаржы және бухгалтерлік есеп» кафедрасының оқытушысы қызметінен бастады. 1977-1980 жж. С.Орджоникидзе атындағы Мәскеу басқару институты «Қаржыландыру» кафедрасының аспиранты. 1990-1993жж. РФ үкіметінің жанындағы қаржы академиясы – Мәскеу Қаржы институтының докторанты. 1994-1996жж. «Банк ісі» кафедрасының меңгерушісі, Е.А. Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің Экономика және сыртқы байланыстар жөніндегі проректоры. 1996-1999жж. ҚР

Қаржы министрінің кеңесшісі. 1999-2001жж. ҚР БҒМ Ғылымды қаржыландыру бөлімінің бастығы. 2001-2004жж. ҚР Парламенті Сенаты төрағасының кеңесшісі. 2004-2007жж. ҚР Парламенті Мәжілісінің «Қаржы және бюджет» комитетінің қызметпен қамтамасыз ету бөлімінің меңгерушісі. 2007-2009жж. ҚР Парламенті Мәжілісі Төрағасының кеңесшісі. 2010-2011жж. Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің оқу ісі жөніндегі проректоры (Астана қ.). 2011ж. қыркүйек айынан бастап Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Қаржы» кафедрасының профессоры, экономика ғылымдарының 17 кандидатын, 3 докторын және 10 магистрін дайындады.

Жетістіктері: «ҚР-ның тәуелсіздігіне 10 жыл» мерекелік медалы, «ҚР-ның Білім беру ісінің Құрметті қызметкері» төсбелгісі, «ҚР-ның Парламентіне 10 жыл» мерекелік медалы, «ҚР-ның Ғылым саласына қосқаны үшін» төсбелгісі, ҚР ЖОО ассоциациясының А. Байтұрсынов атындағы «Саңлақ автор» медалы, Е.А. Букетов атындағы ҚМУ-дің Құрметті профессоры, «ЖОО үздік оқытушысы – 2012» атағы, Орден Александра Великого (Мәскеу қ. 2015ж), сонымен қатар бірнеше ҚР Президентінің, Үкіметінің, Парламентінің, Білім және ғылым министрлігінің, «Нұр Отан» партиясының, әкімшіліктердің, Еуропалық алтын медаль және Еуропалық сапа Дипломы, (Diploma di Merito, 2013ж.), «Ғылыми мектеп негізін қалаушы» Құрметті атағы (2014ж., РФ РЖА), «Білім мен ғылымда еңбек сіңірген қайраткер» (Мәскеу, РФ РЖА, 2015ж.) «Еуропалық сапа» («European quality») Алтын медалы, Ұлы Александр ордені (Мәскеу, РФ РЖА).

Автордың 200-ден аса ғылыми мақалалары жарияланып 20-ға жуық оқу құралдары мен монографиялары бүгінгі таңда жарық көрді.

КЕРІМБЕК ҒАЛЫМЖАН ЕСҚАРАҰЛЫ – Абай атындағы Алматы мемлекеттік университетін аяқтаған. «Салық ісі» мамандығы, «Экономист-қаржыгер», э. ғ. к., ХАА академигі, Ресей жаратылыстану академиясының профессоры.

Еңбек жолын 1999ж. Қайта даярлау және біліктілікті арттыру институтының Оңтүстік Қазақстан оқу орталығында жалпы кәсіби пәндер оқытушысынан бастап (Алматы экономика және статистика институтының ОҚО филиалы); өз саласының білікті маманы ретінде еліміздің беделді жұмыс орындарында еңбегін жетілдіре жүріп, кейіннен Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Қаржы» кафедрасының доценті міндетін атқарды. Ал бүгінгі күні Қазақ технология және бизнес университетінің «Экономика, есеп және аудит» кафедрасының меңгерушісі.

Автордың бүгінгі күндері 40-тан аса ғылыми мақалалары мен 2 томдық «Налог и налогообложение» орысша-қазақша сөздігі мен 2 томдық «Салық және салық салу» оқулығы және 20-ға жуық оқу құралдары жарияланған.

Қоғамдық жұмыстары: «Нұр Отан» ХДП-ның белсенді мүшесі; Мемлекеттік қызметкерлерді дайындау және қайта даярлау, біліктілігін арттыру курсының іріскері; «Самұрық Қазына» Ұлттық әл ауқат қоры» АҚ ұйымдастырған семинарда «Халықтың ӘРОС» бағдарламасының дөріскері; «Қазақстан» ұлттық телеарнасының экономикалық сарапшысы.

Ғалымжан Есқараұлы ҚР ҰА кітапханасының Алғыс хаты; ҚР Ұлттық кітапханасының Алғыс хаты; Т. Рысқұлов атындағы ҚазЭУ және «Экономика» баспасының «Үздік авторы»; «Қазақстан» ұлттық телеарнасы ұйымдастырған «Толағай» отбасылар сайысының 2013 жылдың «Ең үздік отбасы» бас жүлдесі (кубок), Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті ректорының Құрмет грамотасы, «РЖА профессоры» күміс төсбелгісі, В.И.Вернад атындағы «Отандық ғылымды дамытуда жеткен жетістіктеріңіз үшін» күміс медаль, Халықаралық ақпараттандыру академиясының Алхыс хаты, С. Баишев атындағы Ақтөбе университеті Ректорының Алхыс хаты, С.Рахымов атындағы Республикалық мектеп-интернатының Алғыс хатымен марапатталып, өз оқырманының қалауын тапқан автор.